

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра української мови
Інститут франкознавства

Зеновії ТЕРЛАК

**СЛОВНИК МОВИ
ПОЕТИЧНОЇ ЗБІРКИ
ІВАНА ФРАНКА
„МІЙ ІЗМАРАГД”**

У двох частинах

ЧАСТИНА ДРУГА

Н – Я

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2016

УДК 811.161.2'373(038):82Франко7.08

ББК Ш141.14-477

Т 35

Рецензенти:

канд. філол. наук, завідувач відділу франкознавства *М. З. Легкий*
(Інститут Івана Франка НАН України);

д-р філол. наук, проф.,
завідувач кафедри історії та культури української мови *М. С. Скаб*
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);

д-р філол. наук, проф.,
завідувач кафедри української мови *В. М. Мойсієнко*
(Житомирський національний університет імені Івана Франка)

*Рекомендувала до друку Вчена рада
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 8/10 від 28 жовтня 2015 року*

Терлак Зеновій

Т 35 Словник мови поетичної збірки Івана Франка „Мій Ізмарагд” : у двох частинах. Частина друга : Н–Я / Зеновій Терлак. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 428 с.

ISBN 978-617-629-277-7 (заг.) (Апріорі)

ISBN 978-617-10-0288-3 (ч. 2) (ЛНУ імені Івана Франка)

Словник є повним довідником особливостей слововживання у поетичній збірці Івана Франка „Мій Ізмарагд”. Подано частотність уживання всіх українських лексем, що функціонують у тексті першого прижиттєвого видання збірки поета, розкрито їх семантику, з’ясовано фонетико-граматичні та стилістичні особливості.

Видання призначене для науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх тих, хто цікавиться таємницями художнього слова.

УДК 811.161.2'373(038):82Франко7.08

ББК Ш141.14-477

ISBN 978-617-629-277-7 (заг.) (Апріорі)

ISBN 978-617-10-0288-3 (ч. 2) (ЛНУ імені Івана Франка)

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2016

© Терлак Зеновій, 2016

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

безособ.	– безособове (дієслово)
виг.	– вигук
вид.	– видільна частка
вищ. ст.	– вищий ступінь
відм.	– відмінок
відм.	– відмінок
віднозн.	– відносний (займенник)
вказ.	– вказівна (частка), вказівний (займенник)
вставн. сл.	– вставне слово
вставн. словосп.	– вставне словосполучення
вульт.	– вульгарне
Д., дав.	– давальний відмінок
дієсл.	– дієслово
док.	– доконаний (вид)
допуст.	– допустовий (сполучник)
жарг.	– жаргонне
З., знах.	– знахідний відмінок
займ.	– займенник
запереч.	– заперечна (частка,) заперечний (займенник)
збільш.	– збільшене
збірн.	– збірний (іменник, числівник)
зворотн.	– зворотний (займенник)
звуконаслідув. сл.	– звуконаслідувальне слово
згруб.	– згрубіле
зменш.	– зменшене
зменш.-пестл.	– зменшено-пестливе
зневажл.	– зневажливе
з означ.	– з означенням
ім.	– іменник
інфін.	– інфінітив
ірон.	– іронічно
кількісн.	– кількісний (числівник)
Кл.	– кличний відмінок
лайл.	– лайливе
лат.	– латинське
М., місц.	– місцевий відмінок
майб. ч.	– майбутній час
мин. ч.	– минулий час
мн.	– множина
модальн.	– модальна (частка)

Н., наз.	– називний відмінок
найвищ. ст.	– найвищий ступінь
наказ. сп.	– наказовий спосіб
нар.-поет.	– народно-поетичне
недок.	– недоконаний (вид)
неознач.	– неозначений (займенник, прислівник)
непер.	– неперехідне (дієслово)
О., орудн.	– орудний відмінок
обмеж.	– обмежувальна (частка)
обмеж.-вид.	– обмежувально-видільна (частка)
одн.	– одина
однокр.	– однократне
означ.	– означальний
ос.	– особа
особ.	– особовий (займенник)
перен.	– переносно, переносне значення
перех.	– перехідне (дієслово)
пестл.	– пестливе
пит.	– питальна (частка), питальний (займенник)
підрядн.	– підрядний
підсил.	– підсилювальна (частка)
повт.	– повторення
поет.	– поетичне
порівн.	– порівняльний (сполучник)
пошан.	– пошанна форма
предм.-особ.	– предметно-особовий
приєдн. спол.	– приєднувальний сполучник
прийм.	– прийменник
прикм.	– прикметник
присв.	– присвійний
присл.	– прислівник
присудк. сл.	– присудкове слово
протист.	– протиставний (сполучник)
Р., род.	– родовий відмінок
розділов.	– розділовий (сполучник)
розм.	– розмовне
скороч.	– скорочення
сл.	– слово
спол. сл.	– сполучне слово
спол.	– сполучник
спонук.	– спонукальна (частка)
ствердж.	– стверджувальна (частка)
сурядн.	– сурядний

теп. ч.	– теперішній час
у зверт.	– у звертанні
у зверт.	– у звертанні
у знач.	– у значенні
у порівн.	– у порівнянні
у прикл. сполуч.	– у прикладковому сполученні
у тавтол. сполуч.	– у тавтологічному сполученні
у сполуч.	– у сполученні
ужив.	– уживається
церк.-слов.	– церковнослов'янське
част.	– частка
числ.	– числівник

Український алфавіт

Аа, Бб, Вв, Гг, Іг, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии,
Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс,
Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ъь, Юю, Яя

Н

НА¹ (229). *Прийм. 1. Уживається із знах. відм.* (168). Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти, Літа **на** душу накладають пута (Поклони, I, 2). Мій синку, ти би менш балакав, Сам над собою менше плакав, **На** долю менше нарікав! (Поклони, II, 3). **На** шлях тернистий сам подався І цупко по тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 4). Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікати **на** мене глупо... Просила я тебе чи ні? (Поклони, II, 11). І що тобі за кривда сталась? Що підняли **на** тебе галас: „Не любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 14). Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював **на** хліб (Поклони, II, 21). Щоб сіячів твоїх йїх власне поколіне **На** глум не брало і **на** сміх (Поклони, III, 12). Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень **на** „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 27). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли **на** душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач єї втиша (Поклони, VII, 14). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика **на** щєблик скаче, Возить доню в холодочку, Хоч дитина спить, не плаче (Поклони, VIII, 6). Ось панок побачив матір, Жаль обняв його великий. Глипнула й вона **на** него І здрігнула, мов від кулі, Над візком, схилившись, шепче: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 21). Оттак і той, що наложив печатъ **На** серце: сам, без дружньої розмови

Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться **на** п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 7, 9). І який пожиток від йїди здержатися, А **на** блуд і здирство пильно поспішаються? (Паренетікон, III, 6). Як **на** місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи **на** крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 5, 11). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи **на** те йїх слав у поле князь?” І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 16). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, **На** сего власне зло єго Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна **На** сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 5, 8). Богацтво злом не є, Коли **на** добре вжите (Паренетікон, XXII, 2). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать **на** сміх (Паренетікон, XXII, 16). Добру науку приймай, Хоч йїї і від простого чуеш; Злої ж **на** ум не бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон,

XXV,Строфа5–3). Хто духом низький, не мішайся там, Де є високих трони; Таж чобота **на** голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон,XXV,Строфа14–3). Хто власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; Хто є сліпий **на** обі оці, То що по дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV,Строфа20–2). **На** двоє сотворено Богом вино: Розумним **на** радість, **на** згубу дурному; Богацтво – **на** двоє теж дане воно: **На** добро милосерним, **на** згубу скупому (Паренетікон,XXV,Строфа26–1,2,3,4). Від слона **на** тисяч п'ядей, Від коня **на** сто тікай, Від вола **на** десять п'ядей, Зла й **на** очи не видай (Паренетікон,XXV,Строфа29–1,2,3,4). Хоча б ти і муки тяжкі потерпів, А брата свого не любиш, То все ж ти **на** вічне жите не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон, XXV,Строфа33–3). Як та опука від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все паде **На** кривдника самого (Паренетікон,XXV,Строфа34–4). Огнєви, що ліси палить, **На** поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон,XXV,Строфа35–2). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б **на** пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV,Строфа40–3). Було се в Індії. Степом безлюдним Йшов чоловік. І враз напав **на** него Голодний лев (Притчі,І,3). Тікаючи, наскочив він [чоловік] нараз **На** глибоченну балку (Притчі,І,8). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовгаючи там ногами, **На** щось твердого крихту

не оперся (Притчі,І,19). Перший зирк його Впав **на** коріні деревця, що в ньому Була єго єдина опора (Притчі,І,25). І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що **на** дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і широко Пашеку рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї **на** поталу (Притчі,І,45). „Отець любив мене й жалів – За се братів **на** мене гнів, За се в рові я смерти ждав, За се невольником я став” (Притчі,ІІІ,10). „Потім Пентефрія жона – Любила страх мене вона, Та за любов єї дарму Попав я **на** сім літ в тюрму” (Притчі,ІІІ,16). „Аглас, благаю, молю! Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю, **На** часок-волосок вволи волю мою, – Чого хоч, зажадай, я для тебе зроблю!” (Притчі,ІV,17). Так зайіхали враз аж **на** площу садка, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, єго мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі,ІV,32). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кожний хоч **на** гак!” (Притчі,V,24). Замкнув [Дядько] ворота, взяв **на** плечі міх – Та парубок упав йому до ніг (Притчі,V,61). Та се не всмак було єго міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І стали нарікати **на** царя (Притчі,VІІІ,8). І, строго глянувши **на** них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі,VІІІ,30). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йіди? Пусти мене **на** волю, Я дам тобі за те Три добрії науки **На** все твоє жите” (Притчі,ІХ,9,12). Тут **на** мари мертвого кладуть і голосять, Там до слюбу рушають і дари виносять (Притчі,Х,5). „Здо-

ров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене **на** свій обід Ще старший цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар **на** весь світ” (Притчі, XI, 19, 21). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого **на** смерть засудить цар, То перед дім его шле трубача; І перед чим домом сей затрубить, Тому **на** завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 19, 22). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, шнур **На** шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 34). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов **на** смерть” (Притчі, XII, 42). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвили може нас покликать **На** суд свій строгий (Притчі, XII, 53). Сі его післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то я корився перед ними **На** знак, що розумію їх призив (Притчі, XII, 56). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай **на** ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Его призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 58). **На** другий день препишно вбрана Вона [*Астарте*] в судилище пішла, За нею ж повний збан рабиня Вина солодкого несла (Легенди, I, 33). „Послухайте, судді правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З

мoyого саду бистра річка **На** млин сусідови текла” (Легенди, I, 40). Сусід мене с слізми благає **На** млин пустити воду знов, Бо се ж увесь его прожиток, Єго й дітей, п’ятьох голов (Легенди, I, 46). „А я тверджу: не має права **На** воду ту отой мужик, – Та воду я пушу із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 50). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти не мсти, А річку із свого саду Сусідови **на** млин пусти!” (Легенди, I, 64). Міркують ангели: „**На** кривду Вона [*Астарте*] не хоче нас підбити, Ми ж видали вже суд правдивий!” І прийнялись вино те пий (Легенди, I, 77). „Прощайте, судді!” – „Стій”, – ревнули Арот бестямний і Марот, **На** неї кинулись, мов звіри, Насильно їй [*Астарте*] заткали рот (Легенди, I, 111). І **на** лице своє в покорі Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів не шли!” (Легенди, I, 133). Край Вавилону рів глибокий. Арот з Маротом доси там На ланцюсі за ноги висять **На** пам’ять праведним суддям (Легенди, I, 140). Вчув се Періс, цар суворий, І розлютивсь: „Що се знов!” І **на** голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 7). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднини вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його **на** смерть” (Легенди, II, 20). Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути **на** світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 7). Хоч в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З таких річей обчищувала двір, Котрих нікто не взяв би і **на** вила (Легенди, IV, 20). І

зв'язану на дереві розтягли, І острий ніж у білі груди вбили, **На** встид одежу з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на хресті прибили (Легенди,IV,39). Що далі діялося там, **на** те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солом'янім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди,IV,41). Як муж жорстокий, люті жінки Своє погане довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, Як **на** шкаматя шматували тіло... (Легенди, IV,48). То й я, лякаючись судьби Раба, що **на** розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди,V,10). **На** вічний взір аскетам всім Не йів він хліба й м'яса; П'явки і хроби водяні – Його вся страва ласа (Легенди,V,21). Та **на** святого напосівсь Один король сердитий, З оружієм і дрекольми Пішов його ловити (Легенди,V,41). Пророцьким духом чуючи, Що час его зближався, З пустині вибрався святий, **На** світло показався (Легенди,V,48). Не допустив весильний Бог До крайнього скандалу, Щоб моці праведника йшли Поганцям **на** поталу (Легенди,V,68). Аж сам Селедій мученик **На** них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V,74,79). Цілий день промовчав, і не спав усю ніч, І готовивсь аскет **на** великую річ (Легенди,VI,2–2). У обіймах его та красуня горда Наче тає, **на** груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любви і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди,VI,3–6). Йій [красуні] опер-

тись король не здолеє й **на** мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?.. День у день із небес його кидає в ад (Легенди,VI,3–13). „Вічно жий, царю мій, **на** потіху для всіх! Ось від мене тобі чудодійний горіх!” (Легенди, VI,7–9). З-поміж верб, та груш, та яворини Чорні стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов **на** вітер ті сичі надувшись (По селах,I,12). Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А **на** хліб вся праця йде кровава (По селах,I,32). І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям повстяні, – То й весь празник є **на** довгі літа (По селах,I,46). Йосифінський наказ панщизняний, Прадідівський квіт **на** трицять буків, Діда скарга за грунтець забраний, Батьків акт ліцитаційний драний, – Ось весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах,I,58). Він [Пазюк] бороду **на** руку спер І сиві очі в двері впер, Волосє сивє і густє Лице вкрива его товсте, А голос дзвінко, мов із блях, Гукає: „Господи воззвах!” (По селах,II,19). Скрутився кум, неначе в'юн, Горілку в жида і тютюн Наборг бере, **на** стіл кладе, Знов Пазюка просить іде (По селах,II,43). Розгнівався **на** се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддась – хоч ріж!” (По селах,II,49). „Я ж, кумцю, позичав у вас І, тямите, віддав **на** час” (По селах,II,56). І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось свідки є, горівку п'ють”. Пазюк **на** те: „Нехай же п'ють, У мене гроші є

ось тут!” (По селах, II, 63). „До хати спати я не йду. Гей, куме! куме! Де ти втік? Ти спать мене веди **на** тік!” (По селах, II, 96). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна сказать, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „От **на** глум! Вів мене в стодолу кум! Се ніхто, крім кума!” (По селах, III, 16). „Не бреши! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У стодолі дрюк відпер, Сіна з сруба **на** тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 29). Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом **На** попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія **на** боже По короні понесли (По селах, V, 3, 5). Іде Пазюк від ворожки Та йдучи міркує: „Виразнісінько **на** кума Ворожка віщує” (По селах, VII, 3). „А божився, дав **на** боже!.. Плакав наостатку! А сам ніж мав і мене хтів Пхнути під лопатку!” (По селах, VII, 17). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов **на** пожар! На лицях побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 4). Шандар і начальник рушають **на** слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодолі, і хати. І свідків питають, мов в пітьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 13). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку **на** стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе **на** мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 4, 5). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю **на** хрест і **на** слово святе Перед всіми людьми я присяг-

ну **на** те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 11, 12). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Йіх **на** всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 12). Ось при огні Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап'яв **на** плечі (По селах, X, 18). Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб **На** неї (По селах, X, 27). Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом **на** сміх (По селах, X, 34). Нераз йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волинь тиняється в наймах, **на** чужих Робити і чужій коритись волі (По селах, X, 40). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина **на** таке саме навчав (По селах, X, 50). Ось І нині купка йіх зібралась – хлопці Все підрутки. **На** Сеня поглядають, Як **на** старшого; деякі й самі Просились з кіньми **на** ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 68, 69, 70). – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізвась несміло Один і скоса позирнув **на** Сеня (По селах, X, 80). – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке **на** наші села, Що швидко нам відхочеса байок (По селах, X, 104). – Ха, ха! То, може, й нашу Феську Візьмуть? – Го-го, тота **на** гранатира Придасться (По селах, X, 126). Господар мій – **На** що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь **На** бідний люд” (По селах, X,

189,194). А то все брехня. Йїм не гостинець в голові. Плювати Йїм **на** гостинець! (По селах,Х,203). Як лиш люди вийдуть **На** ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, і всіх **на** панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах,Х,204,206). – Мудрий ти **На** бештефранти! А чому ж ота Уріжська ходить та голосить? Чень же Се не добро віщує? (По селах,Х,244). Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат **на** брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син **на** батька ніж підносить, Донька мамі смерті просить” (По селах,Х,263,265). Замоккли всі й понурилися. Так нагло Звернув розмову Сень на другий бік (По селах,Х,271). От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь **На** мойїх п’ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах,Х,282). – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав **На** штраф, прийшлося платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах,Х,290). Тихо **На** хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах,Х,306). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще **на** світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах,Х,332). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П’ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться **на** світ. А як **на** сему в пів гори дійде, Тоді **на** землю Ілія прийде” (По

селах,Х,348,349,350). Коли прийде **на** світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах,Х,358). А той Антихрист буде цар всесильний. Пішле своїх вояків і шандарів Против пророка. Бог йому допустить Іллю зловити, він його **на** смерть Засудить (По селах,Х,366). Але знає він, проклятий, Що як з Іллі одна краплина крові **На** землю впаде – вся земля займеся Й згорить (По селах,Х,369). От він **на** хитроці візьмеся: Пошле своїх вояків і шандарів **На** край землі, **на** тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізать, І з него шкуру зняти (По селах,Х,370,372). Крізь ту то дірочку з крові пророка Малесенька **на** землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї (По селах,Х,386). Тоді Господь прийде **на** суд страшний (По селах,Х,391). „Ще рік міні блукати по землі, Бо завзялись **на** мене сили злі” (До Бразилії,І,14). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще **на** угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтесь, бо буде лихо вам” (До Бразилії,І,42). По відході его ми всю громаду Спросили **на** таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії,І,56). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацїтькують, годують і колишуть, Як йїх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відїйде, – тоді припадок! Весь люд **на** шини кидається враз: „Бери нас або перейїдь по нас!”

– Се в нас порядок (До Бразилії, II, 25). Два панки йдуть попри них. **На** дітей блідих громадку, **На** жінок отих марних Кождий глипнув по порядку (До Бразилії, III, 2, 3). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край **на** пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто йїх спиняє” (До Бразилії, III, 10). Рубаєм дерева **на** сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! (До Бразилії, V, 7). Не розлучали нас і **на** п’ять хвиль... До міста маємо п’ятнацять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 13). Було б нас більш померло, бо якась **На** нас італьяська пані завзялась І випросила в короля свідоцтво: Держать йїх, аж йїм вимре все жіноцтво (До Бразилії, V, 46). Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла. Бо справді, **на** жінок у тії доби Ударили найгіршіі хороби (До Бразилії, V, 51). Та Бог наслав **на** тую злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, слізми облитий, До йїх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 53). А як ми вже **на** корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть (До Бразилії, V, 63). Най Бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли йїх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали **на** кавалки! (До Бразилії, V, 76). В Бразилії ми теж зазнали зла: Пропасниця лиха **на** нас зайшла (До Бразилії, V, 78). Три місяці чекали ми **на** квіти: Три хлопи вмерли тут і три кобіти (До Бразилії, V, 79). Одно лиш жаль, що вже по-руськи тут Молиться ні балакать не дадуть. **На** нас у місті крикнув Кандзюбінський: “Nie wolno tutaj gadać po

rusińskij! Tu polski kraj i polski Bóg i król! Po polsku gadaj albo gębę stul!” (До Бразилії, V, 93).

2. *Уживається з місц. відм.* (61). Я з п’ющими за пліт не виливаю, З йїдцями йїм, для бійки маю бук, **На** празнику житя не позиваю, Та в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 23). У садочку в холодочку Сів **на** лавочці панок, Здалека глядить на матір Крізь гушавини вінок (Поклони, VIII, 26). Як риба без води **На** суші швидко гине, Так пропада чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 2). Та й глупі ж ті богатирі, Що люблять спать **на** подушках! Я спав лиш **на** однім пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–2, 3). Мухи сідають **на** ранах, Пчоли **на** квітах пахучих; Добрий все бачить лиш добре, Підлий лиш підле у других (Паренетікон, XXV, Строфа 23–1, 2). Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь по нім... Але добрий – се дім, **На** скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–6). І похолло в того чоловіка **На** серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 35). І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що **на** дні тієї балки Страшна гадюка в’ється і широко Пашеку рознімає, где лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 42). А втім – о диво! **На** гильках берізки Побачив той нещасний чоловік Гніздо чмелів (Притчі, I, 61). **На** Цейлоні святому Є кипаріс високий, Роскішний, тисячлітній, У світі одинокий (Притчі, II, 1). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що **на** мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь

ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 20). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози **на** хребті” (Притчі, IV, 26). І хламиду він [*Аристотель*] зняв, і рачкує піском, Єго очи Аглая закрила платком І сидить **на** хребті й погоняє прутком (Притчі, IV, 31). І пурхнула пташина, **На** близькій гильці сіла І, до стрільця звернувшись, Таке йому повіла [...] (Притчі, IX, 50). Раз цар один **на** ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 1). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі **на** світі – З цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур’яну (Притчі, XII, 2). Сказала [*Астарте*] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Іди ж тепер і до схід сонця **На** небі зіркою світи!” (Легенди, I, 124). „Скажіть самі, як вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав онтам **на** ланцюсі?” (Легенди, I, 132). Край Вавилона рів глибокий. Арот з Маротом доси там **На** ланцюсі за ноги висять На пам’ять праведним суддям (Легенди, I, 139). „І мовив Масаб: „Отсе місце блаженне Мармуром блискучим хай буде вмощене!” І ось, мов жива, **На** сьому мармурі його голова” (Легенди, III, 36). І зв’язану **на** дереві розтягли, І острый ніж у білі груди вбили, На встид одежу з неї всю зняли, Стрімглав за ноги **на** хресті прибили (Легенди, IV, 37, 40). Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрій, о Музо! Як **на** солом’янім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо...

(Легенди, IV, 43). „А без щастя, без віри й любови внутрі Вічно жить – се горіть вік у вік **на** кострі!” (Легенди, VI, 8–14). **На** Підгір’ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху **на** твердій постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 1, 3). Не видати комина **на** хаті; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в’ється по загаті, Хапле очи, сльози витискає (По селах, I, 21). Слуги в стайні сплять – йїх коні гріють, А дівки **на** лаві, **на** запічку; Про вигоду й думати не сміють, Щоб лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 38). **На** стіні розвішані довкола Деревляні давні богомази: Страшний суд, Варвара і Микола, Чорні вже від диму, мов від мази (По селах, I, 49). І вийняв [*кум*] з череса платок, А в нім завитих сім соток, І перед свідками цілі Йїх розкладає **на** столі (По селах, II, 68). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! **На** розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 91). „Тут мене гадюка йїдж, Як я з вами був сю ніч **На** гумні, в стодолі!” (По селах, III, 33). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хати, Я **на** тоці буду спати, – Ну, заведи!” (По селах, IV, 23). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постолі, а в личаки Обуває ноги, І **на** гуні не зелені, А чорні вилоги” (По селах, VII, 11). Ой-ой! Мегушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! **На** лицях побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 5). „Лиш одну міні річ Відповідж: чи ти взяв тії гроші в ту ніч? Як **на** сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 18). „Як **на** сповіди! Отче... Та

взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 19). **На** пастівнику (По селах, X, загол.). Сховалось сонце за Ділом могучим. Пожар вечірній запалав **на** небі І згас. Стемніло (По селах, X, 2). Ген за селом, під лісом **на** долині, З густої мгли, мов цяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Їїх на всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 8). – Ну, байки! Сеню, ти **на** черзі нині! (По селах, X, 102). Вже з цвинтару не трафила й до хати, Пішла долів селом: „Я-йя! Я-йя!” А мир за нею, мов **на** похороні (По селах, X, 156). І від того дня По селах ходить. Вже йїї в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і **на** Сприні. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очи світяться (По селах, X, 164). – От покаяніє! Най Бог боронить! – Я б, бачиться, **на** місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув (По селах, X, 170). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ **на** світі Здрібніє так, що в нашій печі буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 240). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кождей **На** собі сам йїх правди досвідив (По селах, X, 276). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось **на** Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає йїх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много повідав з книжок (По селах, X, 340). Далеко десь, **на** самім краю світа, Є віл такий: родився він в той день, Коли Христа розп’ято

(По селах, X, 355). Розпріструть Вони ту шкуру і **на** ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 375). І хлопці полягали – Хто **на** соломі, що приніс з собою, А хто й попросту **на** траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 403, 404). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки се секрет: **На** листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 54). Коли побачиш – **на** перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, **На** лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 10, 17). Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще где тебе **на** океані? Що у Бразилії, в славній Парані? Що то за рай ще тобі отвираєсь В Спїріту Санто і Мінас Джераєс? (До Бразилії, IV, 31). Сім місяців отсе мовчали ми, Аж **на** кінці вандрівки стали ми (До Бразилії, V, 4). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. Та **на** одній пересідці якось Згубився і пропав Юрків Антось (До Бразилії, V, 37). **На** морі вмерло дев’ять душ народу; Йїх замість погребу метали в воду (До Бразилії, V, 71).

● **на** I. Поклони, I, 2; II, 3; II, 4; II, 11; II, 14; II, 21; III, 12 (2 р.); VI, 27; VII, 14; VIII, 6; VIII, 21; VIII, 27; Паренетікон, I, 7; I, 9; III, 6; IV, 5; IV, 11; IV, 16; XVIII, 5; XVIII, 8; XXII, 2; XXII, 16; XXV, Строфа 5–3; XXV, Строфа 14–3; XXV, Строфа 20–2; XXV, Строфа 26–1; XXV, Строфа 26–2

(2 р.); XXV, Строфа26–3; XXV, Строфа26–4 (2 р.); XXV, Строфа29–1; XXV, Строфа29–2; XXV, Строфа29–3; XXV, Строфа29–4; XXV, Строфа33–3; XXV, Строфа34–4; XXV, Строфа35–2; XXV, Строфа40–3; Притчі, I,3; I,8; I,19; I,25; I,45; III,10; III,16; IV,17; IV,32; V,24; V,61; VIII,8; VIII,30; IX,9; IX,12; X,5; XI,19; XI,21; XII,19; XII,22; XII,34; XII,42; XII,53; XII,56; XII,58; Легенди, I,33; I,40; I,46; I,50; I,64; I,77; I,111; I,133; I,140; II,7; II,20; IV,7; IV,20; IV,39; IV,41; IV,48; V,10; V,21; V,41; V,48; V,68; V,74; V,79; VI,2–2; VI,3–6; VI,3–13; VI,7–9; По селах, I,12; I,32; I,46; I,58; II,19; II,43; II,49; II,56; II,63; II,96; III,16; III,29; V,3; V,5; VII,3; VII,17; VIII,4; VIII,13; IX,4; IX,5; IX,11 (2 р.); IX,12; X,12; X,18; X,27; X,34; X,40; X,50; X,68; X,69; X,70; X,80; X,104; X,126; X,189; X,194; X,203; X,204; X,206; X,244; X,263; X,265; X,271; X,282; X,290; X,306; X,332; X,348; X,349; X,350; X,358; X,366; X,369; X,370; X,372 (2 р.); X,386; X,391; До Бразилії, I,14; I,42; I,56; II,25; III,2; III,3; III,10; V,7; V,13; V,46; V,51; V,53; V,63; V,76; V,78; V,79; V,93; 2. Поклони, VI,23; VIII,26; Паренетікон, XXIII,2; XXV, Строфа15–2; XXV, Строфа15–3; XXV, Строфа23–1; XXV, Строфа23–2; XXV, Строфа30–6; Притчі, I,35; I,42; I,61; II,1; IV,20; IV,26; IV,31; IX,50; XI,1; XII,2; Легенди, I,124; I,132; I,139; III,36; IV,37; IV,40; IV,43; VI,8–14; По селах, I,1; I,3; I,21; I,38 (2 р.); I,49; II,68; II,91; III,33; IV,23; VII,11; VIII,5; IX,18; IX,19; X,загол.; X,2; X,8; X,102; X,156; X,164; X,170; X,240; X,276; X,340; X,355; X,375; X,403; X,404; До Бразилії, I,54; II,10; II,17; IV,31; V,4; V,37; V,71.

НА² (1). *Част. Уживається в значенні, близькому до візьми.* Богиня мовить: „Ну, як се в тебе дар найцінніший з

усіх, **На** ж тобі сей малий золотистий горіх” (Легенди, VI,1–14).

НАБИТО (1). *Безособ., присудк. сл. Заповнено кимось.* Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, **набито**, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II,11).

НАБОЖНИЙ (1). *Пов’язаний із релігією; побожний.* „Все лиш **набожних** співа-нок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд надходить – що твій піп!” (По селах, X,51).

НАБОЛІТИ (1). *Перен. Постійно тривожаючи, хвилюючи кого-небудь, стати надто тяжким, нестерпним.* Й пішли Нагадувать та розводити, що У кожного віддавна **наболіло** (По селах, X,294).

НАБОРГ (2). *У борг. * У сполуч. наборг брати* (1), *наборг жити* (1) – купувати що-небудь з умовою сплатити пізніше. Скрутився кум, неначе в’юн, Горілку в жида і тютюн **Наборг** бере, на стіл кладе, Знов Пазюка просить іде (По селах, II,43). Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік оттак чень буде чистий морг, То будем сіять. Живемо **наборг** (До Бразилії, V,10).

● **наборг** По селах, II,43; До Бразилії, V,10.

НАВАЛЕНИЙ (1). *Безладно, недбало накиданий, накладений.* Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, **набито**, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите

градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти **Навалені** під ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 16).

НАВЕРНУТИ (1). *Перен. Змінити перебіг чого-небудь; повернутися до чогось.* Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, І всіх на панський лан переженуть, І панщину **навернуть**: штири дни Щотижня кождей мусить відробляти (По селах, X, 207).

НАВЕРХ (1). * *У сполуч. вибитись наверх – докладаючи зусиль, забезпечити собі помітне становище в суспільстві.* Лиш в кого праця потом скрань зросила, **Наверх** той виб'єсь з темної юрби (Поклони, V, 12).

НАВЕСТИ (1). * *У сполуч. навести пробу – випробувати певні людські якості.* „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождей хоч на гак!” Всміхнувся отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу **навести**” (Притчі, V, 26).

НАВІК (1). *Назавжди.* Тим, що мене ти к собі не пустила, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і одинокій, **Навік** вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 11).

НАВІТЬ (8). *Част. Уживається для виділення і підсилення значення того слова або словосполучення, якого стосується.* **Навіть** той, хто в призначене вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду Не горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–1). Та Аглая, котрої надземна краса Зве-

селяє людей і самі небеса; Та йідких єі слів і шпаркого ума Всі боялися, **навіть** цариця сама (Притчі, IV, 12). І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша сая золота! Як можна, царю, **навіть** прирівняти До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 18). Та крити божії діла Негарно, **навіть** грішно; Не скриєш божої хвали, Лиш сам загинеш вічно (Легенди, V, 6). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом: малих, Що від землі лиш відросли, й дідів, Що до землі вже хиляться, сліпих, Кривих, безногих і горбатих, **навіть** Дівок (По селах, X, 122). Пани дістодь-то **навіть** Вже й цісаря підпали, й цісар йім Усе те затвердив і підписав (По селах, X, 212). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, **навіть** коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 318). – Не впевняйся дуже! – Сказав поважно, строго якось Сень. – Глухий не чує **навіть**, як гримить! (По селах, X, 337).

● **навіть** Паренетікон, XXV, Строфа 10–1; Притчі, IV, 12; VIII, 18; Легенди, V, 6; По селах, X, 122; X, 212; X, 318; X, 337.

НАВТЕКИ (1). *Бігом від кого-, чого-небудь, швидко тікаючи; навтіки, навтьоки.* Бачили мури Любляни та Реки, Як з свого краю біг русин **навтеки** (До Бразилії, IV, 4).

НАВЧАТИ (5). 1. *Давати поради, вказівки; наставляти* (4). Ти сам себе таким зроби, Щоб інших ти **навчати** міг;

Сам над собою запануй, То запануєш над людьми (Паренетікон, IX, 6). Арістотоль-мудрець Олександра **навчав** І такий у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса” (Притчі, IV, 1, 42). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене **навчати** хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрю, Тебе пушу я з рук” (Притчі, IX, 15).

2. Виховувати, прищеплювати, виробляти які-небудь якості, навиків і т. ін. (1). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме **навчав** (По селах, X, 50).

● **навчати 1.** Паренетікон, IX, 6; Притчі, IX, 15; **навчав 1.** Притчі, IV, 1; IV, 42; **2.** По селах, X, 50.

НАВЧИТИ (1). *Передати кому-небудь знання, уміння, досвід.* Подібний ти до него, брате милий: Не тямий, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе **навчили**, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 15).

НАВ'ЮЧЕНИЙ (1). *Навантажений поклажею.* Послухав син. Як змерклося цілком, Пішов, важким **нав'ючений** мішком. До друга найлюбішого воріт Застукав: „Живо, живо отворіть!” (Притчі, V, 34).

НАГАДАТИ (1). *Відновити в пам'яті минулі події, образи і т. ін.; згадати.* „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість сьогодні, – Та я **нагадав**, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 19).

НАГАДУВАТЬ (1). *Відновляти в пам'яті минулі події, образи і т. ін.; згадувати.* Й пішли **Нагадувати** та розводити, що У кожного віддавна наболіло (По селах, X, 293).

НАГАЙКА (1). *Батіг із сплечених ремінців із коротким пужалном.* Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, **нагайками**, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 205).

НАГЛО (2). **1.** *Раптово, несподівано* (1). Замовкли всі й понурились. Так **нагло** Звернув розмову Сень на другий бік (По селах, X, 270).

2. *Негайно, невідкладно* (1). У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без пощади **нагло** тріс!” (По селах, V, 12).

● **нагло 1.** По селах, X, 270; **2.** По селах, V, 12.

НАГНУТИСЬ (1). *Нахилитися.* З-поміж верб, та груш, та яворини Чорні стріхи глипають, **нагнувшись**, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті сичі надувшись (По селах, I, 10).

НАГОДУВАТИ (1). *Задовольнити чий-небудь потреби в їжі.* Три рази довкіль обійшла село. Під ніч насилу завели йїї До хати, силою й **нагодували** (По селах, X, 159).

НАГРІТИСЯ (1). *Зігрітися.* Та пес, **нагрівшись** у теплій хаті, Спочивши і найівшись досить, Замість подяки став гарчать, брехати, Ще й кинувся хозіяна вкусить (Притчі, VI, 9).

НАГРОЖУВАТИСЬ (1). *Погрожувати.* Дракон внизу – то вічне забуте, Що кож- дого **нагрожуєсь** пожерти (Притчі, I, 89).

НАД (27). *Прійм. 1. Из знах. відм.* (11). Немає друга понад мудрість, Ні ворога **над** глупоту, Так, як нема любови в світі **Над** матірню любов святу (Паренетікон, VIII, 2, 4). І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий **Надбiг над** пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 36). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста роскіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, **Над** всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 108). „Аглае, благаю, молю! **Над** всю мудрість, **над** сонце тебе я люблю, На часок-волосок вволи волю мою, – Чого хоч, зажадай, я для тебе зроблю!” (Притчі, IV, 16). Хоч в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту **над** все вона любила; З таких річей обчищувала двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 18). Він мета єі мрій, осолода очей, **Над** усіх милий йій генерал Птолемей (Легенди, VI, 6–6). О, бо Пазюк розумний дід, З кропиви він збирає мід: Він у селі **над** всіх моцар, Бо він собі богач-лихвар (По селах, II, 11). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема **над** него, і не п’є, не трагить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 37). Та й діти ж то **над** все любили слухать Єго [*Сеня*] пісень і оповідань! (По селах, X, 63).

2. З орудн. відм. (16). Мій синку, ти би менш балакав, Сам **над** собою менше плавав, На долю менше нарікав!

(Поклони, II, 2). Ось панок побачив матір, Жаль обняв його великий. Глипнула й вона на него І здригнула, мов від кулі, **Над** візком, схилившись, шепче: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 23). Ти сам себе таким зроби, Щоб інших ти навчати міг; Сам **над** собою запануй, То запануєш **над** людьми (Паренетікон, IX, 7, 8). Ти сто людей побив у бою І тим пишаєшся, герою? Ось сей лиш власну пристрасть поборов, І **над** тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–4). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єі, повис **над** гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 17). Солодоші меду Заставили його про все забути: Про льва, що вив йому **над** головою, Про миши, що єго підпору гризли, І про дракона, що внизу грозив, І про гадюку, що у стіп сичала (Притчі, I, 73). Голодний лев **над** нами – то є смерть (Притчі, I, 88). В одній хаті риданє і плач **над** мерцем, В другій хаті музика і спів **над** вінцем (Притчі, X, 3, 4). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч **над** світом я цар, та **над** серцем не цар” (Легенди, VI, 8–8). Діти Одні **над** ним [*Сенем*] не насміхались (По селах, X, 65). Слухає народ, Об поли б’єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки **Над** головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 141). Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі очі кров’ю Йій заплили, і руки все держить **Над** головою закленуті, й стогне, Голосить, що аж серце розриваєсь (По селах, X, 147). Спокійно скрізь. Глибоке, темне небо Горить **над** ними

тисячами звезд. Дрімає ліс в тумані (По селах, X, 398).

• **над 1.** Паренетікон, VIII, 2; VIII, 4; Притчі, I, 36; I, 108; IV, 16 (2 р.); Легенди, IV, 18; VI, 6–6; По селах, II, 11; X, 37; X, 63; **2.** Поклони, II, 2; VIII, 23; Паренетікон, IX, 7; IX, 8; XXV, Строфа 38–4; Притчі, I, 17; I, 73; I, 88; X, 3; X, 4; Легенди, VI, 8–8) (2 р.); По селах, X, 65; X, 141; X, 147; X, 398.

НАДАРМО (1). *Безуспішно.* Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш пушка духа, **Надармо** страви й захисту шукав (Притчі, VI, 4).

НАДБАТИ (1). *Нажити що-небудь.* „Дав Бог міні прожити много літ, Добра **надбати** і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цінуй. Не думай в нім мету житя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 6).

НАДБИГТИ (1). *Біжучи, наблизитися до якогось місця.* І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий **Надбіг** над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 36).

НАДВІР (1). *За межі приміщення; на подвір'я.* Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спати іти, Вийшов **надвір**, Чув, як Пазюк до стодоли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 15).

НАДВОЄ (1). *На дві частини; пополам.* Шарпнули оті два коні: Сей сюди, а той онтам, Розірвали віз **надвоє**, Провалився йіздець і сам (Притчі, VII, 15).

НАДЗЕМНИЙ (1). *Перен. Який перевищує звичайну міру чого-небудь.* Та

Аглая, котрої **надземна** краса Звеселяє людей і самі небеса; Та йідких єї слів і шпаркого ума Всі боялися, навіть цариця сама (Притчі, IV, 9).

НАДІВАТИ (1). *Одягати щось.* Хто духом низький, не мішайся там, Де є високих трони; Таж чобота на голову ніхто Не **надіва** замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–4).

НАДІЙНИЙ (1). *На якого цілком можна покластися.* „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [краси] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть проти неї **надійний** борець” (Притчі, IV, 49).

НАДІЙТИ (1). *Наступити, настати (про частини доби).* А як ніч **надійшла**, вона тихо пішла, Олександр у вино трутизіля влила (Легенди, VI, 6–15).

НАДІЯ (5). *Сподівання на можливість здійснення чогось бажаного* (4). Що в мойій пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: **Надія**, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 8). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не **надію**, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 23). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у **надії**, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 114). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом

жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід терпінь, **надій** марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 17). * У *сполуч. не тратити надії* – не переставати вірити у здійснення чого-небудь (1). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов повний стає; Се бачучи, чесні не тратять **надії**, Хоч доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–3).

● **Одн. Н.** Поклони, VI, 8; **Р. надії** у *сполуч.* Паренетікон, XXV, Строфа 3–3; **З. надію** Поклони, VII, 23; **М. у надії** Притчі, I, 114; **Мн. Р. надій** До Бразилії, II, 17.

НАДМІРНИЙ (1). *Який перевищує звичайний ступінь виявлення чого-небудь.* Ти, брате, любиш Русь, Як дім, воли, корови, – Я ж не люблю йїї **З надмірної** любови (Поклони, IV, 32).

НАДТО (1). *Більше від звичайної міри; занадто, надмірно.* Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не **надто** гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 42).

НАДУТИСЬ (1). *Настовбурчити, підняти пір'я (про птахів).* * У *порівн.* З-поміж верб, та груш, та яворини Чорні стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті сичі **надувшись** (По селах, I, 12).

НАДХОДИТИ (1). *Починатися, наставати (про суспільні явища).* „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд **надходить** – що твій піп!” (По селах, X, 53).

НАЗАВСІГДИ (1). *Назавжди.* А та гадюка під ногами, брата, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі **Назавсідги** відмовить може служби (Притчі, I, 96).

НАЗАД (2). *Зворотно.* „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути **Назад** минулий час” (Притчі, IX, 88). „Ні, богине! Візьми свій дарунок **назад!** Я в нірвану волю, чи в Олімп, чи у ад!” (Легенди, VI, 8–15).

● **назад** Притчі, IX, 88; Легенди, VI, 8–15.

НАЗБІГАТИСЯ (1). *Швидко прибігти з різних сторін, зібратися в одне місце.* Гамору! Галаса! Баб **назбігалося** Повний вигін. Ті Пазюка проклинають, Інші про кума вже знають: „Певно, се він!” (По селах, IV, 8).

НАЗВЕРХ (1). *Назовні, зовні.* І, строго глянувши на них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, панове! **Назверх** коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 32).

НАЙ див. **ХАЙ**.

НАЙБІЛЬШЕ (1). *Найвищ. ст. до багатого. З найвищою мірою пильності.* Бережи маєток про чорну годину, Та віддай маєток за вірну дружину; А себе **найбільше** бережи без впину; Та віддай майно і жінку й себе за Україну (Паренетікон, XXV, Строфа 12–3).

НАЙБЛИЗШИЙ (1). *Найвищ. ст. до близький.* * У *сполуч. в найблизшій хвилі* – дуже швидко. Наче труп холодний, Він висів, певний, що в **найблизшій** хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, змиї в пащеку (Притчі, I, 57).

НАЙБОГАТШИЙ (2). *Найвищ. ст. до багатий. Який відзначається найвищим ступенем свого розвитку.* Голод вибух в перськiм краю: В **найбогатших** городах Бiднi з голоду вмирають По бульварах i садах (Легенди, II, 2). До славетних магiстратiв **Найбогатших** в краю мiст Пописав i попечатав Власно-ручно свою вiсть (Легенди, II, 10).

• **Мн. Р. найбогатших** Легенди, II, 10;
М. (в) найбогатших Легенди, II, 2.

НАЙВАЖНIЙШИЙ (1). *Найвищ. ст. до важний. Який має найбільше значення.* „Та, крiм добра, ти маєш, синку, те, Що **найважнiйше** – серце золоте, Досить науки i здоровий ум, I вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собi” (Притчi, V, 12).

НАЙВИСШИЙ (1). *Найважливiйший за своїм значенням.* Вона [мудрiсть] магнет посеред моря, **Найвисший** скарб, безцiнний дар, Огнище тепле в студiнь горя, Холодна тiнь пiд страстей сквар (Паренетiкон, VIII, 10).

НАЙГIРШИЙ (1). *Найвищ. ст. до поганий. * У сполуч. погана хвороба – венерична хвороба.* Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла. Бо справдi, на жiнок у тii доби Ударили **найгiршii** хвороби (До Бразилii, V, 52).

НАЙГОЛОВНIЙШЕ (1). *Найвищ. ст. до головне. Уживається для вираження певної оцiнки висловлюваного.* – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або нi. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ вiдразу Не роздрознити, а **найголовнiйше**: Бояться москаля (По селах, X, 219).

НАЙДОБIРНИЙ (1). *Який вiдзначається найвищою мiрою вишуканостi.* Коли обiд хтось славний зготував, Найiдки **найдобiрнi** та напитки, Царя само-го в гостi завiззав, А соли не додав до страв, – Якi ж iз них пожитки? (Паренетiкон, I, 2).

НАЙДОБРIЙШИЙ (1). *Найвищ. ст. до добрий. Який вiдзначається найвищою мiрою доброзичливого, чуйного ставлення до людей.* – Я б, бачиться, на мiсцi вмер з страху, Якби єi голосiне почув. – Iди, дурний! Вона ж се не вiд злого! Се **найдобрiйша** жiнка у селi Була. Йiй Бог так дав, щоб вiщувала Народови якесь велике горе (По селах, X, 173).

НАЙДАТИСЬ (1). *Досхочу їсти, задовольняти потребу в їжі; насичуватися.* Хто вином не впиваєсь, Нi м'ясив **найiдаєсь**, Але сам повен злоби – Чим вiн лiпший худоби? (Паренетiкон, XI, 10).

НАЙIДКИ (1). *Усе те, що їдять, що вживають для харчування; їжа.* Коли обiд хтось славний зготував, **Найiдки** найдобiрнi та напитки, Царя само-го в гостi завiззав, А соли не додав до страв, – Якi ж iз них пожитки? (Паренетiкон, I, 2).

НАЙIСТИСЯ (1). *Задовольнити потребу в їжі, насититися.* Та пес, нагрiвшись у теплiй хатi, Спочивши i **найiвшись** досить, Замiсть подяки став гарчать, брехати, Ще й кинувся хозяiна вкусить (Притчi, VI, 10).

НАЙКРАЩИЙ (1). *Який вiдзначається найвищою мiрою позитивної якостi.* Та й те подумай ще, будь ласка: Твогого я **найкраща** частка З тобою враз не ляже в грiб (Поклони, II, 23).

НАЙЛІПШИЙ (2). *Який відзначається найвищою мірою позитивної якості.*

Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе Твої **найліпші** сини (Поклони, III, 10). Проклята майка тне, А тютюновий дим – **найліпший** спосіб На неї (По селах, X, 26).

● **Одн. Н. найліпший** По селах, X, 26; **Мн. Н. найліпші** Поклони, III, 10.

НАЙЛЮБІЙШИЙ (1). *Який викликає найбільшу приязнь, симпатію.* Послухав син. Як змерклося цілком, Пішов, важким нав'ючений мішком. До друга **найлюбішого** воріт Застукав: „Живо, живо отворіть!” (Притчі, V, 35).

НАЙМИ (1). *Робота, на яку хто-небудь найнявся.* Нераз йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волить тинягись в **наймах**, на чужих Робити і чужій користись волі (По селах, X, 40).

НАЙРАДШЕ (1). *Присл. З найбільшою радістю.* Хоч трицять літ від роду, він **найрадше** З дітьми малими пристає, готов І порохом пересипатись з ними (По селах, X, 60).

НАЙСТАРШИЙ (1). *Основний, найбільш необхідний.* Хліб і страва – тут **найстарша** справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 29).

НАЙСТРАШНІЙШИЙ (1). *Найвищ. ст. до страшний.* Який найбільшою мірою вселяє почуття страху. От де війна правдива, **найстрашніша**, Щоденна, люта! Що там против неї Всі

війни с турком, німцем, москалем! (По селах, X, 267).

НАЙТИ¹ (2). 1. *Виявити що-небудь* (1). Про все, про все забув той чоловік, **Найшовши** в тих краплинах медових Несказану, високу розкіш раю (Притчі, I, 78).

2. *Підшукати, підібрати що-небудь* (1). І розлютивсь: „Що се знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, **найшов** (Легенди, II, 8).

● **найшов 2.** Легенди, II, 8; **найшовши 1.** Притчі, I, 78.

НАЙТИ² (1). *Оволодіти ким-небудь, охопити когось (про настрої, почуття, стан).* Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене **найшло!** „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 5).

НАЙТИСЬ див. **НАЙТИСЯ.**

НАЙТИСЯ (1), **НАЙТИСЬ** (1). *Трапитися на чисту-небудь шляху, у якомусь місці.* Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не **найде** тобі, То приймай потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 2). Аж чоловік **найшовся** милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 5).

● **найшовся** Притчі, VI, 5; **найде** Паренетікон, IV, 2.

НАЙТЯЖШИЙ (1). *Найвищ. ст. до тяжкий.* Який потребує найбільших зусиль для здійснення чогось. Хто сам себе опанував, **Найтязшу** річ він доко-

нав; Хто сам себе оберіга, Той безпечнійший від усіх (Паренетікон, IX, 10).

НАЙЦІННІЙШИЙ (1). *Найвищ. ст. до цінний. Такий, яким найбільше дорожать.* Богиня мовить: „Ну, як се в тебе дар **найціннійший** з усіх, На ж тобі сей малий золотистий горіх” (Легенди, VI, 1–13).

НАЙЯСНІЙШИЙ (1). *Найвищ. ст. до ясний. Входить до складу пошанної форми звертання; ясновельможний.* Вельможна мамо, **найяснійша** пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 1).

НАКАЗ (2). *Офіційний документ, у якому викладено розпорядження уряду, влади.* Йосифінський **наказ** панщизняний, Прадідівський квіт на трицять буків, Діда скарга за ґрунтець забраний, Батьків акт ліцитаційний драний, – Ось весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах, I, 57). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там вїйт під церквою цілій громаді Читав той **наказ**, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 137).

● **Одн. Н. наказ** По селах, I, 57; **З. наказ** По селах, X, 137.

НАКАЗАТИ (1). *з інфін. Віддати наказ, розпорядження кому-небудь.* – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. То й остро **наказав** міні з лошат і ока не спускати. Та де вони? (По селах, X, 91).

НАКЛАДАТИ (1). *Перен. Робити певний вплив, залишати слід.* * *Образно.* Вниз котиться мій віз. Пов'яли квіти, Літа на душу **накладають** пута (Поклони, I, 2).

НАКОІТИ (1). *Зробити що-небудь погане, варте осуду.* Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що **накоїв**, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 11).

НАЛИТИ (2). *Вливаючи рідину, наповнити що-небудь* (1). „О, звеселюся нині з вами! Ви шлях вказали в темноті!” І **налила** вино перлисте Вона в три кубки золоті (Легенди, I, 75). // *Лиючи, додати до чогось щось.* * *Образно* (1). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди **налив**. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–6).

● **налив** // *образно* Легенди, VI, 9–6; **налила** Легенди, I, 75.

НАЛОЖИТИ (1). * *Образно. У сполуч. наложити печать на серце – поховати в собі почуття кохання.* Оттак і той, що **наложив** печать На серце: сам, без дружньої розмови Жис для себе – хоч би був не знаць Як чесний, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 6).

НАЛЯКАТИСЯ (1). *Відчути переляк, страх; злякатися.* Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти **налякався**, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 44).

НАНЯТИЙ (1). *Прийнятий на роботу на певних умовах.* * *У порівн.* Що за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне

того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов **наняті**, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 32).

НАОСТАТКУ (1). *Під кінець, укінці, на завершення всього; наостанку.* „А божився, дав на боже!.. Плакав **наостатку**! А сам ніж мав і мене хтів Пхнути під лопатку!” (По селах, VII, 18).

НАОСТРИТИ (1). * *Усполуч. наострити вуха – уважно прислухатися; насторожитися.* Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні **наострили** вуха і стали мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 318).

НАПАСТИ (2). **1.** *Накинутися на кого-небудь, щоб з'їсти* (1). Було се в Індії. Степом безлюдним Йшов чоловік. І враз **напав** на него Голодний лев (Притчі, I, 3).

2. *Раптово спіткати когось.* * *Образно* (1). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Того **напавши** вхопить смерть, Як повинь сонне село (Паренетікон, XXI, 3).

● **напав 1.** Притчі, I, 3; **напавши 2.** образно Паренетікон, XXI, 3.

НАПЕВНО (2). *У знач. вставн. сл. Уживається для вираження ймовірності чого-небудь.* „О синку, много [друзів] при йді й вині, Та в горю допомогти – **напевно**, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 20). Івась умер **напевно** від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” (До Бразилії, V, 29).

● **напевно** Притчі, V, 20; До Бразилії, V, 29.

НАПЕРЕД (2). *За якийсь час до чого-небудь; задалегідь* (1). Щоб тіла гріш-

ного всмирити жар, Лягала і в кропиві, і в баюрі; За те йй дав Господь преславний дар **Наперед** віщувати слоти й бурі (Легенди, IV, 24). // *Спочатку, передусім* (1). Себе самого **наперед** Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 1).

● **наперед** Легенди, IV, 24; // Паренетікон, IX, 1.

НАПЕРТИ (1). *Наполегливо вирішити рухатися кудись.* Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” Та як ще Гриць, Оксанка, Рузя вмерли, – Пустили нас: „Ідіть, куди **наперлі!**” (До Бразилії, V, 32).

НАПИСАТИ (2), **НАПИСАТЬ** (1).

1. *Записати який-небудь текст* (2). Арістотоль-мудрець Олександра навчав І такий у альбом йому вірш **написав**: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 2). Арістотоль-мудрець Олександра навчав І такий у альбом йому вірш **написав**: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 43).

2. *Звернутися до кого-небудь письмово* (1). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, **написать** тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 58).

● **написать 2.** До Бразилії, I, 58; **написав 1.** Притчі, IV, 2; IV, 43.

НАПИСАТЬ див. **НАПИСАТИ**.

НАПИТИСЯ (1). *Досхочу насититися якою-небудь рідиною. Є десь такий комарик, що **напився** Христової крові, як капала З хреста (По селах, X, 378).*

НАПИТОК (1). *Спеціально приготовлена рідина, призначена для пиття; **напій**. Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобріні та **напитки**, Царя самого в гості завіззав, А соли не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 2).*

НАПВ (1). *Наполовину. „О синку, много [друзів] при йїді й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то **напів**” (Притчі, V, 22).*

НАПЛЮВАТИ (1). *Перен. Виявити до кого-, чого-небудь **зневагу**, презирство, байдужість. **Наплюй!** Я, синку, ліпше знаю Всю ту патріотичну зграю Й ціну єї любовних фраз (Поклони, II, 16).*

НАПОСІСТИСЬ (1). *Посягнути на когось. Та на святого **напосівсь** Один король сердитий, З оружєм і дрекольми Пішов його ловити (Легенди, V, 41).*

НАПУХЛИЙ (1). *Збільшений в об'ємі; набряклий. У обох **напухлі** пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без пощади нагло тріс!” (По селах, V, 7).*

НАП'ЯСТИ (1). *Накласти, накинути на себе щось. Ось при огні Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожущанці, хто лиш грубий міх **Нап'яв** на плечі (По селах, X, 18).*

НАРАДА (1). *Спільне обговорення і розв'язання певних питань. По від-*

ході его ми всю громаду Спросили на таємную **нараду**: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 56).

НАРАЗ (3). *Раптом, несподівано, **зненацька**. Тікаючи, наскочив він **нараз** На глибоченну балку (Притчі, I, 7). Слухає народ, Об поли б'єсь руками. Аж **нараз** Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 139). Тихо На хвилю стало, і **нараз**, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 306).*

• **нараз** Притчі, I, 7; По селах, X, 139; X, 306.

НАРЕШТІ (1). *Після чого-небудь, у кінці чогось. І владувалася Астарте. „О, веселись, душе моя, Що праведних таких і мудрих Суддів знайшла **нарешті я**” (Легенди, I, 68).*

НАРІКАТИ (2), **НАРІКАТЬ** (1). *Висловлювати незадоволення ким-, чим-небудь; **скаржитися**. Мій синку, ти би менш балакав, Сам над собою менше плакав, На долю менше **нарікав!** (Поклони, II, 3). Ну, в мене слугам плати скупю, А **нарікаць** на мене гупо... Просила я тебе чи ні? (Поклони, II, 11). Та се не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І стали **нарікати** на царя (Притчі, VIII, 8).*

• **нарікати** Притчі, VIII, 8; **нарікаць** Поклони, II, 11; **нарікав** Поклони, II, 3.

НАРІКАТЬ див. **НАРІКАТИ**.

НАРОБИТИ (2). **1.** *Зробити щось погане, варте осуду* (1). Стрілець аж зойкнув з жалю. „А, що ж я **наробив**, Що так без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі, IX, 62).

2. * *У сполуч. **наробити шуму** – зчинити метушню, гамір* (1). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму **наробив**! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 54).

● **наробив 1.** Притчі, IX, 62; **2.** Притчі, V, 54.

НАРІД див. **НАРОД**.

НАРОД (13), **НАРІД** (1). **1.** *Трудящі маси суспільства* (6). Якби могучість, щасте і свобода Відмірялись по мірі крові й сліз, Пролитих з серця і з очей **народа**, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 7). Який я декадент? Я син **народа**, Що вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щасте і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 17). – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб **народ** відразу Не роздразнити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 218). – То-то й є, Що **нарід** темний чує плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 248). Бог йій [жінці] так казав Плачем і криком грішному **народу** Оголосити близький суд страшний (По селах, X, 327). „Там слуг нема з хрещеного **народа**, – Освоїш п'ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 35).

2. *Взагалі люди у великій кількості* (6). Як согрішив Адам у раї, І потім людсь-

кий весь **народ** В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 2). Гуде по Вавилоні слава, Загомонів увесь **народ**: Судді преправедні явились, Арот і брат єго Марот (Легенди, I, 22). Слухає **народ**, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 138). – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув. – Іди, дурний! Вона ж се не від злого! Се найдобрійша жінка у селі Була. Йій Бог так дав, щоб вішувала **Народови** якесь велике горе (По селах, X, 175). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як **народ** на світі Здрібніє так, що в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 240). Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати **Народ**, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 362). // *Певна кількість людей, пов'язаних спільними інтересами* (2). По морі ми плили без злих пригод, Лиш хорував погано весь **народ** (До Бразилії, V, 70). На морі вмерло дев'ять душ **народу**; Йїх замість погребу метали в воду (До Бразилії, V, 71).

● *Одн. Н. народ 2.* Легенди, I, 2; I, 22; По селах, X, 138; X, 240; // До Бразилії, V, 70; **нарід 1.** По селах, X, 248; **Р. народа 1.** Поклони, V, 7; VI, 17; **народу 2.** // До Бразилії, V, 71; з **нарда 1.** До Бразилії, I, 35; **Д. народу 1.** По селах, X, 327; **народови 2.** По

селах, X, 175; **3. народ 1.** По селах, X, 218;
2. По селах, X, 362.

НАСАМПЕРЕД (1). *Найперше, передусім.* „Адже ж коли почнуть тебе шукать, То де ж підуть **насамперед?** Сюди! Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 43).

НАСИЛУ (1). *Насильно, силоміць.* Три рази довкіль обійшла село. Під ніч **насилу** завели йійі До хати, силою й нагодували (По селах, X, 158).

НАСИЛЬНИЙ (1). *За допомогою якого здійснюється насильство.* В тій хвили шарпнулась Астарте, Таємне слово про-рекла І шезла разом. З рук **насильних** Вона до Бога утекла (Легенди, I, 119).

НАСИЛЬНО (1). *Застосовуючи насильство; силоміць.* „Прощайте, судді!” – „Стій”, – ревнули Арот бестямний і Марот, На неі кинулись, мов звіри, **Насильно** йій [Астарте] заткали рот (Легенди, I, 112).

НАСИТИТИ (1). *Перен. Задовольнити якесь почуття.* Для болю дужшого велів Солити свіжу рану, Та тим ще злість не **наситив** Мучительську, пога-ну (Легенди, V, 59).

НАСІНЄ (1). *Зачаток рослин, що складається із зародка та оболонки.* * *Одразно.* Щоб сіячів твоїх йїх власне поколіне На глум не брало і на сміх. Щоб монументом йїх не було те каміне, Яким в відплату за плодючеє **насіне** Ще при житю обкидувано йїх (Поклони, III, 14).

НАСКОЧИТИ (2). **1.** *Несподівано натрапити на що-небудь* (1). Тікаючи, **наско-чив** він нараз На глибоченну балку (Притчі, I, 7).

2. *Несподівано, раптово спіткати кого.* * *Образно* (1). „Літ десять минуло, халіфа Мохтара Така ж з рук Масаба **наскочила** кара: Ось тутка посла Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди, III, 30).

● **наскочив 1.** Притчі, I, 7; **наскочила 2.** *образно* Легенди, III, 30.

НАСЛАТИ (1). * *У сполуч. наслати бич на кого – покарати когось.* Та Бог **наслав** на тую злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-паніч, Списав він лист від нас, слізми облитий, До йїх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 55).

НАСМІХ (1). *Глузливий жарт, висміювання кого-, чого-небудь.* Та він байду-же, мов се й не про него, Всі **насміхи** пускає мимо вуха, Прихильности немов не добачає (По селах, X, 58).

НАСМІХАТИСЬ (1). *Висміювати чий-небудь дії, вчинки; глузувати.* Та й діти ж то над все любили слухать Єго пісень і оповідань! Діти Одні над ним не **насміхались** (По селах, X, 65).

НАСТРОІТИ (1). *Надати музичному інструментові певної висоти звуку, певного строю.* Не паразіт я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” **настроїть** ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 27).

НАТОПТАТИ (1). *Щільно втискуючи, вкласти всередину, наповнити чим-небудь.* Живе ще тіло у бочки Велів він **натоптати**, Поганцям хтів таким, як сам, Ті мощі в дар післати (Легенди, V, 62).

НАТУРА (1). *Вдача, характер.* Вже така **натура** У того Сеня: зразу вор-

кне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 30).

НАУКА (11). *Те, що повчає, дає життєвий досвід; порада, напучення.* Як у хвили сумніву і муки Вчитель мудрий не найдесь тобі, То приймай потіху і **науки** З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 3). Добру **науку** приймай, Хоч ййї і від простого чуєш; Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–1). Отрута є зле вивчена **наука**, Отрута є нестравлена йїда; Для бідних трута – взаїмна порука, Старому трута – жінка молода (Паренетікон, XXV, Строфа 17–1). „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Тільки мудрість, **наука** і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 5). „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Ані мудрість, **наука**, ні старші літа Не дають проти неї міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 46). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить **науки** і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 13). Так ось вам, золоті скриньки, **наука** – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 41). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йїди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії **науки** На все твоє жите” (Притчі, IX, 11). Стрілець мій

здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх **наук** Я хоч що-то змудрію, Тебе пущу я з рук” (Притчі, IX, 18). „Гаразд, – сказав він, – пташко! Не злі твої **науки**, Лети ж собі й стрільцеви Не попадайся в руки” (Притчі, IX, 46). Пташина відповіла: „Дурний ти є, як був! Всі три мої **науки** Відразу ти забув!” (Притчі, IX, 79).

• **Одн. Н. наука** Паренетікон, XXV, Строфа 17–1; Притчі, IV, 5; IV, 46; VIII, 41; **Р. науки** Притчі, V, 13; **З. науку** Паренетікон, XXV, Строфа 5–1; **Мн. Н. науки** Притчі, IX, 11; IX, 46; IX, 79; **Р. з наук** Притчі, IX, 18; **З. науки** Паренетікон, IV, 3.

НАХВАЛИТИСЬ (1). *Із запереч. не і з дієсл. могли.* Хвалити кого-небудь багато, до повного задоволення. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. Небіжчик дід нераз про них, бувало, Розказують, не можуть **нахвалитись** (По селах, X, 186).

НАЧАЛЬНИК (1). *Особа, що очолює що-небудь.* Шандар і **начальник** рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в пїтьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 13).

НАЧЕ ¹ (13). *Спол., порівн. Уживається для приєднання порівняльних зворотів і порівняльних підрядних частин складного речення.* Мірно, **наче** пташка в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в холодочку, Хоч дитина спить, не плаче (Поклони, VIII, 5). Се ж вона, его кохана, Рай его, жите, краса! Нині чахне за нелюбом, **Наче** лямпа та

вгаса! (Поклони, VIII, 32). Глупий! Ти Бога здурити гадаєш сим датком мізерним, – Кривда ж твоя **наче** грім супроти тебе гримить! (Паренетікон, V, 2–11). **Наче** віз без коліс Не покотиться до суду, Так своєї судьби Не дійдеш без праці й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–1). **Наче** труп холодний, Він висів, певний, що в найблизшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, зміи в пашеку (Притчі, I, 56). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, і пристрасть випололи, **наче** хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 38). **Наче** сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдоволить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–5). У обіймах его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, **наче** злі вороги (Легенди, VI, 3–10). По всім краю йде вість, **наче** змора та сон, І сумує весь край, і рида Вавилон (Легенди, VI, 7–5). Три неділі вже кум у арешті сидів, А селом якийсь шум, **наче** рій той, гудів (По селах, IX, 2). **Наче** мрія, У сизій пільмі клаптем чорним там Лежить село (По селах, X, 399). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, **наче** пташка в кліти. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 422). „Смілий у мріях, у вірі беззглядний, В дійсности, **наче** дитина, безрадний. Ані

порадитись, ні побалакать, – Знав він лиш гнуться, та жебрать, та плакать” (До Бразилії, IV, 22).

● **наче** Поклони, VIII, 5; VIII, 32; Паренетікон, V, 2–11; XXV, Строфа 36–1; Притчі, I, 56; VIII, 38; Легенди, VI, 1–5; VI, 3–10; VI, 7–5; По селах, IX, 2; X, 399; X, 422; До Бразилії, IV, 22.

НАЧЕ² (1). *Част. Уживається для вираження неповної достовірності, сумніву, непевності щодо висловленого в реченні. У обіймах его та красуня горда **Наче** тає, на груди его припада (Легенди, VI, 3–6).*

НАШ (19). *Який належить нам, яким ми користуємося (4). А та гадюка під ногами, брата, – То **наше** власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсігди відмовить може служби (Притчі, I, 94). „Ми сильні! З **наших** рук тебе вже Й сам Бог не зможе відібрать” (Легенди, I, 115). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в **нашій** печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 241). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми мечь! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” Ми – ша! Пропало **наших** ринських триста (До Бразилії, V, 68). // а) *Який перебуває у близьких стосунках із нами (1). „Ти **наша**! Не гадай тікати! Даремно просьб і слів не трать!” (Легенди, I, 113); // б) *Який стосується нас (3). А миши, чорна й біла, – день і ніч, Що ненастанно вік **наш** підгризають (Притчі, I, 92). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещасте***

наше! (По селах, X, 110). Небо італійське, блакитне, погідне, Бачило бруд **наш**, пригноблене бідне (До Бразилії, IV, 10); // в) *Який належить до того ж середовища, що й ми* (4). Коли тобі плетуть, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і **наші** молодичці (До Бразилії, I, 8). Аж із Кормон, мов живого до гробу, Гнали жандарми **наш** люд, як худобу (До Бразилії, IV, 8). Москаль твердий, не встоять **наші** хлопці Супроти него (По селах, X, 111). – Ха, ха! То, може, й **нашу** Феську Візьмуть? – Го-го, тота на гранатира Придасться (По селах, X, 124). // У знач. ім. (1). Тут по лісах блукають дикі люде, Б'ють **наших** і йдять. І нам те, мабуть, буде (До Бразилії, V, 88); // з) *Який ми здійснюємо, виконуємо* (1). „Склонись до **наших** просьб, о пані, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 85); // г) *Уживається в узагальнено-особовому значенні* (3). „О царю, – сказали, – твій ворог неситий, Давнійший халіф **наш** Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в сьому місі вона” (Легенди, III, 6). „У нас цар молодий, богорівний **наш** цар! Богорівним зовсім його зробить твій дар. Мільонам він сонце, жите є нове, – Для добра мільонів хай вічно живе” (Легенди, VI, 2–13). – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на **наші** села, Що швидко нам відхочеса байок (По селах, X, 104). // У знач. ім. (2). **Наш** конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має (По селах, X, 114). – Ой-ой! І що ж то за такеє горе Вона вішує? – Чуєш, що війну? Вже то як **наш** із москалем задреса, То тут не жди добра! (По селах, X, 179).

● **Одн. Н. наш** // г) Легенди, III, 6;

VI, 2–13; у знач. ім. По селах, X, 114; X, 179; **наша** // а) Легенди, I, 113); **наше** Притчі, I, 94; // б) По селах, X, 110; **З. наш** // б) Притчі, I, 92; До Бразилії, IV, 10; в) До Бразилії, IV, 8; **нашу** // в) По селах, X, 124; **М.** (в) **нашій** По селах, X, 241; **Мн.** **Н. наші** // в) До Бразилії, I, 8; По селах, X, 111; **Р. наших** До Бразилії, V, 68; (до) **наших** // г) Легенди, I, 85; (з) **наших** Легенди, I, 115; **З. наших** // в) у знач. ім. До Бразилії, V, 88; (на) **наші** // г) По селах, X, 104.

НЕ (339). *Част., запереч. 1. Уживається перед присудком для повного заперечення змісту висловленого* (260). **Не** дав мороз моім листкам розвиться, Квітки мої побила буря люта! (Поклони, I, 11). **Не** довелось героїським боем биться, Ломаться звільна мусів, ржою вкриться – Cosa perduta! (Поклони, I, 13). Я й сам **не** знав, де ті мої тирані? (Поклони, I, 18). Україно, моя сердечна нене! **Не** лай мене, стражденна, незабута, Що **не** дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 22, 23). І що тобі за кривда сталась? Що підняли на тебе галас: „**Не** любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 15). Що проживеш весь вік убого? Значить, **не** вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 20). Та й те подумай ще, будь ласка: Твойого я найкраща частка З тобою враз **не** ляже в гріб (Поклони, II, 24). Важке ярмо твоє, мій рідний краю, **Не** легкий твій тягар! Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроений пугар (Поклони, III, 2). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду **не** бігли геть під тебе Твої найліпші сини (Поклони, III, 9).

Щоб сіячів твоїх їх власне поколіне На глум **не** брало і на сміх (Поклони, III, 12). Щоб монументом їх **не** було те каміне, Яким в відплату за плодючеє насіне Ще при життю обкидувано їх (Поклони, III, 13). Ти, брате, любиш Русь, Я ж **не** люблю, сарака! Ти, брате, патріот, А я собі собака (Поклони, IV, 2). Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона **не** спала (Поклони, IV, 8). Ти, брате, любиш Русь, Як любиш добре пиво, – Я ж **не** люблю, як жнець **Не** любить спеки в жниво (Поклони, IV, 11, 12). Ти, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – Я ж **не** люблю, як раб **Не** любить свого пана (Поклони, IV, 15, 16). Ти, брате, любиш Русь, Як дім, воли, корови, – Я ж **не** люблю йійі З надмірної любови (Поклони, IV, 31). Якби само великеє страждане Могло тебе, Україно, відкупити, – Було б твоє велике пануване, Нікому б ти **не** мусіла вступити (Поклони, V, 4). Я **не** люблю безпредметно тужити, Ні шуму в власних слухати вухах; Поки живий, я хочу справді жити, А боротьби житя міні **не** страх (Поклони, VI, 9, 12). Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної **не** маю, Катар кишок до мене **не** прилип (Поклони, VI, 15, 16). Я з п'ющими за пліт **не** виливаю, З йідцями йім, для бійки маю бук, На празнику житя **не** позиваю, Та в бідности **не** опускаю рук (Поклони, VI, 21, 23, 24). **Не** паразіт я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 25). Тим, що мене ти к собі **не** пустила, В моїх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і одинокій,

Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7). До візка **не** заглядають Материнські очі чулі, Лиш уста тихенько шепчуть: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 9). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобірні та напитки, Царя самого в гості завізав, А соли **не** додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 4). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жіє для себе – хоч би був не знать Як чесний, **не** приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 9). **Не** слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 1). **Не** мовив: „Моїх ворогів любіте!” Оце, брати, ви добре розумієте, Що ворог божий, ворог правди й волі **Не** варт любови вашої ніколи (Паренетікон, II, 9, 12). І який пожиток, щоб лица **не** мити, А в холодну пору голого **не** вкрити? (Паренетікон, III, 7, 8). Як у хвили сумніву і муки Вчитель мудрий **не** найдесь тобі, То приймай потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 2). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони **не** говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 6). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль йім стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі **Не** тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 10). **Не** ділиш мудрости з братами, Йійі злодії **не** вкрадуть, Йійі

не згубиш по дорозі, Вона є вольна серед пут (Паренетікон, VIII, 5, 6, 7). Себе самого наперед Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги **не** схибиш (Паренетікон, IX, 4). Хоч хто і сто літ проживе, Про почин і кінець **не** дба, – Волів би день один прожить І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 14). Хто вином **не** випиваєсь, Ні м'ясив найідаєсь, Але сам повен злоби – Чим він ліпший худоби? (Паренетікон, XI, 9). Бо худоба дурна **Не** коштує вина Ні м'ясив **не** вживає, Та заслуги **не** має (Паренетікон, XI, 14, 15, 16). Як сережки золоті В ніздрях бурої свині, Так краса **не** йде в пожиток Зле вихованій жоні (Паренетікон, XII, 3). „А як же, друже, ти гадаєш? Моєї жінки ти **не** знаєш? Хоч і втопилась моя мила, То вниз водою **не** поплила” (Паренетікон, XIII, 8, 10). **Не** бажай ти умом Понад світом кружить; А скорійш завізьмись В світі праведно жить (Паренетікон, XIV, 5). Від зіля, примови Гадюка втиха. Та злюка **не** втихне Ні вдень, ні вночі, Хоч кров йій із серця Свогого точки (Паренетікон, XV, 13). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова Того, хто **не** сповняє йіх (Паренетікон, XVI, 4). Хто тому шкодить, що йому Зла **не** зробив, Невинному, котрий його **Не** оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 2, 4). Ворог батько, ворог мати, Що **не** вчили сина! І піде він в світ блукати, Як та сиротина (Паренетікон, XIX, 2). Як між павами ворона Поваги **не** має, Так невчений в товаристві Голову схиляє (Паренетікон, XIX, 6). Як пчола, що квітам фарби Ані паху **не** уймає, Тільки сок йіх ссе солодкий, Так з людьми жиє мудрець

(Паренетікон, XX, 2). Що хто зробить чи не зробить, Зле чи добре, він **не** дбає, Лиш про власні діла дбає, Злий чи добрий йіх кінець (Паренетікон, XX, 6). Богацтво злом **не** є, Коли на добре вжито (Паренетікон, XXII, 1). Хто в першій чвертині житя Знання **не** здобув, А в другій чвертині житя Майна **не** здобув, А в третій чвертині житя Хто чесним **не** був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі **не** був!” (Паренетікон, XXIV, 2, 4, 6, 8). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов повний стає; Се бачучи, чесні **не** тратьте надії, Хоч доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–3). **Не** цурається правди мудрець, Хоч вона й з уст дитинячих буде, – Так як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця **не** цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–1, 4). Добру науку приймай, Хоч йій і від простого чуєш; Злої ж на ум **не** бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–3). Хто має мудрість, а з неї Ближнім **не** хоче вділити, Той має скарб многоцінний, В міх шкуратяний зашитий (Паренетікон, XXV, Строфа 6–2). Дурний, хто, помилок лякаючись, **Не** сміє братися до діла, – Так, як би я **не** йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю **не** влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа 8–2, 3, 4). **Не** пливе супроти вітру Запах цвітів і кадила, – Але йде по всіх усядах Добра слава, добрі діла (Паренетікон, XXV, Строфа 9–1). Навіть той, хто в призначене вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду **Не** горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–4). **Не** звикай утертими стежками Йти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV,

Строфа11–1). Хто духом низький, **не** мішайся там, Де є високих трони; Таж чобота на голову ніхто **Не** надіва замість корони (Паренетікон,XXV, Строфа14–1,4). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить **не** хоче (Паренетікон,XXV,Строфа16–4). Хто власного ума **не** має, То з книг **не** вийде ум йому; Хто є сліпий на обі оці, То що по дзеркалі йому? (Паренетікон,XXV,Строфа20–1,2). Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тінь: А як і плід часом хибне, Чи ж тінь сама **не** є добром? (Паренетікон,XXV,Строфа22–4). **Не** може при добрі той жить, Хто хоче злу й добру служити. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон,XXV,Строфа28–3). Від слона на тисяч п'ядей, Від коня на сто тікай, Від вола на десять п'ядей, Зла й на очи **не** видай (Паренетікон,XXV,Строфа29–4). Як запорохи чоловік Знести **не** може у очох, Так гордості в душі людській **Не** зносить Бог (Паренетікон,XXV,Строфа31–2,4). Хоча б ти і муки тяжкі потерпів, А брата свого **не** любиш, То все ж ти на вічне жите **не** доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон,XXV, Строфа33–2,3). Наче віз без коліс **Не** покотиться до суду, Так своєї судьби **Не** дійдеш без праці й труду (Паренетікон,XXV,Строфа36–2,4). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То **не** списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої вік (Паренетікон,XXV, Строфа40–5). **Не** було Часу вертатись, **не** було де скритись, А звір вже близько (Притчі,І,8,9). Наче труп холодний, Він

висів, певний, що в найблизшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его **не** стане, І вниз він упаде, змій в пащеку (Притчі,І,59). Та Йосиф знав ціну тих слів І дворакови відповів: „Минувше ти збудив сумне... Мій друже, **не** люби мене!” (Притчі,ІІІ,8). Аж у круг двораків його [Аристотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішилася знять... Що там сміху було, то й пером **не** списать (Притчі,ІV,41). „Ані мудрість, наука, ні старші літа **Не** дають проти неї [*краси*] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може бути проти неї надійний борець” (Притчі,ІV,47). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. **Не** марнуй Його, та й понад міру **не** цінуй. **Не** думай в нім мету житя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі,V,7,8,9). Пішов по інших своїх друзьях син, – **Не** скрив його, **не** втішив ні один (Притчі,V,46). „Спасибі, дядьку! **Не** турбуйтеся, ні! Ніяке зло **не** сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі,V,63,64). Подібний ти до него, брате милий: **Не** тямий, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі,VI,14). Та се **не** всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І стали нарикати на царя (Притчі,VІІІ,5). Так ось вам, золоті скриньки, наука – **Не** надто гордувати смоляними, Поки **не** бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі,VІІІ,43). І мовить птах: „**Не** жалуй За тим, чи зле, чи гоже,

Що сталося раз і більше Відстатися **не** може” (Притчі, IX, 21, 24). Стрільць подумав: „Правда! За тим жаліть **не** гоже, Що сталося раз і більше Відстатися **не** може” (Притчі, IX, 26, 28). І мовить птах: „**Не** рвися, Завдавши серцю скрути, Що зробиш – розробити, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 29). Стрільць подумав: „Правда! Шкода бажань і скрути: Що зробиш – **не** зробиш, Що сталося – **не** вернути” (Притчі, IX, 35, 36). „Гаразд, – сказав він, – пташко! **Не** злі твої науки, Лети ж собі й стрільцеви **Не** попадайся в руки” (Притчі, IX, 46, 48). І він [стрільць] підбіг під гильку І скочив, що є сил, Щоби спіймати пташку, – Та ба, **не** має крил! (Притчі, IX, 68). Се **не** казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 11). Раз цар один на ловах заблудився Посеред гір і **не** було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 2). А мав [цар] с собою много Йіди, та страва в рот йому **не** йшла, Бо він обідать звик серед шумного Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 5). І цар зрадів. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо **не** привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 14). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „**Не** може твій покірний селянин Снідять с тобою. Се йому **не** слід”. „**Не** може? – скрикнув цар. – З яких причин?” (Притчі, XI, 16, 17, 18). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я **не** стою у змові, Тобі поруки я **не** можу дати! Иди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 34, 35). **Не** любо се було его

дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та **не** посмів ніхто цареві в очи Сказати се (Притчі, XII, 10, 13). А був там царський брат, То сей почав цареві докоряти. Мовчав Асока, **не** сказав ні слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі, XII, 16). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він **не** чув Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 27). Всю ніч **не** спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 30). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам **не** брат, **не** сват і **не** рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 51). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб **не** застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 60). „Таку малесенькую пробу, Як ти йому в тім раю дав, І тої **не** вдержав, безтямний, І волю він твою зломав!” (Легенди, I, 11). „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть по правді, та вважайте, Самі в покусу **не** впадіть!” (Легенди, I, 20). Мов звіря дикого з оселі, Так кривду з-між людей женуть, Розсуджують царів і бідних І з шляху правди **не** схибнуть (Легенди, I, 28). Радіє люд. Одна в задумі – Астарте, віщая жона. „**Не** віриш?” – люд йійі питає. „Попробую”, – рекла вона (Легенди, I, 31). „А я тверджу: **не** має права На воду ту отой мужик, – Та воду я пущу із ласки,

„Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 49). „Сего **не** хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 53). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти **не** мсти, А річку із свого саду Сусідови на млин пусти!” (Легенди, I, 62). Міркують ангели: „На кривду Вона [*Астарте*] **не** хоче нас підбити, Ми ж видали вже суд правдивий!” І прийнялись вино те пий (Легенди, I, 78). „**Не** хочу іншого засуду. Пощо міні богів гнівить?” (Легенди, I, 93). „Ні, я роздумала! За слово Своєї чести **не** продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 106). „Ти наша! **Не** гадай тікати! Даремно просьб і слів **не** трать! Ми сильні! З наших рук тебе вже Й сам Бог **не** зможе відібрать” (Легенди, I, 113, 114, 116). І на лице своє в покорі Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів **не** шли!” (Легенди, I, 136). І указ сей чудо справив: Хоч як хліб подорожів, Бідний все мав хліб і страви, А богач **не** зубожів (Легенди, II, 244). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурич чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? **Не** радий із щастя мого?” (Легенди, III, 16). Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! **Не** стелено їй подушок для сну, **Не** грали їй при збудженю музики (Легенди, IV, 11, 12). Три місяці страждала там вона, **Не** піддалась забанкам чортячим. І розпалив хозайна сотона, І сей гукнув: „Сюди їй! Побачим!” (Легенди, IV, 30). **Не** піднімається рука списать Усі оті нечувані знуцання; Та сльози щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 49). Доместико! Тебе я все співають Готов. **Не**

май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживать Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 54). Та крити божії діла Негарно, навіть грішно; **Не** скриеш божої хвали, Лиш сам загинеш вічно (Легенди, V, 7). На вічний взір аскетам всім **Не** йів він хліба й м'яса; П'явки і хроби водяні – Його вся страва ласа (Легенди, V, 22). Олію, молока, вина **Не** заживав він зроду; Для дужшої покути пив Морську солену воду (Легенди, V, 26). Думками Бога хвалячи, Держав обіт мовчання І ані слова **не** прорік Від роду до сконаня (Легенди, V, 31). **Не** мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 37). Для болу дужшого велів Солити свіжу рану, Та тим ще злість **не** наситив Мучительську, погану (Легенди, V, 59). **Не** допустив всесильний Бог До крайнього скандалу, Щоб моцї праведника йшли Поганцям на поталу (Легенди, V, 65). Аж сам Селедїй мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас **не** буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 78). „Одну нічку **не** спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–15). Цілий день промовчав, і **не** спав усю ніч, І готовивсь аскет на великую річ (Легенди, VI, 2–1). Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, **не** схибити притьмом (Легенди, VI, 2–6). Персіянки Роксани предивна краса В его серці горить, мов пожар, **не** згаса (Легенди, VI, 3–4). Їй

[красуні] опертись король **не** здоліє й на мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?... День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–13). „**Не** згордуй! Сей малий золотистий горіх – Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх” (Легенди, VI, 4–11). Вже й **не** думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–7). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А **не** любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–13). Счервоніло дівча, в личко вдарила кров, – Олександр **не** ждав єї слова – пішов (Легенди, VI, 5–16). Хоч **не** любить їй і холодний, як лід, Вона рада свій вік дати за сам єго вид (Легенди, VI, 6–7). „Ну ж поможе сей плід єго серце здобуть! А як ні, то міні краще в світі **не** будь” (Легенди, VI, 6–12). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” Та дівча **не** дрожить, **не** спускає очей. „Міні дав його твій генерал Птолемей” (Легенди, VI, 7–15). **Не** видати комина на хаті; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в’ється по загаті, Хапле очи, сльози витискає (По селах, I, 21). Слуги в стайні сплять – їх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати **не** сміють, Щоб лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 39). В шинку шумить, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І **не** питаєте, що се є: Старий Пазюк горілку п’є (По селах, II, 3). Вже третю ніч він [Пазюк] п’є ось так, Та **не** гадай, що він піяк. Він буде ще три ночі пить І ані цента **не**

платить (По селах, II, 6, 8). І **не** гадай, що за процент Він п’є й **не** заплатить і цент! (По селах, II, 13, 14). Пазюк о стіл б’є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? **Не** штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 39). „Та, кумцю, змилуйтесь-бо раз, Най дармо **не** благаю вас!” (По селах, II, 78). „До хати спати я **не** йду. Гей, куме! куме! Де ти втік? Ти спать мене веди на тік!” (По селах, II, 94). Хто був злодій? Відки знають? Сам Пазюк **не** зна сказати, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „От на плум! Вів мене в стодолу кум! Се ніхто, крім кума!” (По селах, III, 14). „**Не** бреши! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У стодолі дрюк відпер, Сіна з сруба на тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 25). „Тут мене гадюка йїдж, Як я з вами був сю ніч На гумні, в стодолі!” „**Не** бреши! – кричить Пазюк, – Гроші тут міні до рук, Бо діждеш недолі!” (По селах, III, 34). „Ти, чоловіче, **не** бійся нічого! Гроші повернуться, ждати **не** довго” (По селах, VI, 1, 2). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що **не** збудився ти в хвилі, як крав він. Мав він ножаку і хтів тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить під лопатку” (По селах, VI, 8). „Чорний вус. – Рудий у кума. Гм! **не** вір рудому! Сірі очи – дійсна правда! Коб швидше додому!” (По селах, VII, 14). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей **не** маю” (По селах, IX, 13). „Добре, сину! Присягу тобі проведу. Та гляди, щоб **не** впав ти в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах, IX, 15). „Як на сповіди! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме,

що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством **не** маю” (По селах, IX, 21). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та **не** жартуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 23). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і **не** п’є, **не** тратить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 37). Нераз йому Трафлялося пристайство – **не** хотів. Волинь тиняється в наймах, на чужих Робити і чужій коритись волі (По селах, X, 39). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То **не** було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 48). Та він байдуже, мов се й не про него, Всі насміхи пускає мимо вуха, Прихильности немов **не** добачає (По селах, X, 59). Та й діти ж то над все любили слухать Єго пісень і оповідань! Діти Одні над ним **не** насміхались (По селах, X, 65). Сова у лісі заскиглила – цур їй! І більш **не** чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путом коні Та хрупають траву росисту (По селах, X, 75). – Е, кат там з нею [байкою]! – другий відіззавсь. – Я за весь день охляв, **не** чую костей, І очи вже злипаються до сну (По селах, X, 82). – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. То й остро наказав міні з лошат І ока **не** спускати. Та де вони? (По селах, X, 92). – **Не** бійсь, дурний! Якби, хрвань Боже, вовк, То коні би самі дали нам знати: Зафоркали б і збились би докупи (По селах, X, 93). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещасте

наше! Москаль твердий, **не** встоять наші хлопці Супроти него. – То-то, братя, й є (По селах, X, 107, 111). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер **не** буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом [...] (По селах, X, 117). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? (По селах, X, 128). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! **Не** чує, ані бачить, **не** говорить, **Не** їсть, **не** п’є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 151, 152). Вже з цвинтару **не** трафила й до хати, Пішла долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 154). Та **не** могла вона сидіти дома. Вночі й пропала (По селах, X, 160). І день, і ніч Блукає по полю, до хат **не** йде, І все кричить, голосить, плаче й стогне (По селах, X, 167). – Ой-ой! І що ж то за такеє горе Вона віщує? – Чуєш, що війну? Вже то як наш із москалем задресь, То тут **не** жди добра! (По селах, X, 180). – А я гадаю, Що то **не** те! Велика річ – війна! Всіх **не** поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 182, 183). – І я гадаю, братя, що москаль би Нам кривди **не** зробив (По селах, X, 188). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, **не** може бути! Вже то Я чув про се від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 209, 210). – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, **Не** признаються, щоб народ відразу **Не** роздрознити, а найголовніше: Боятися москаля (По селах, X, 218, 219). – А про що ж би мала Війна вестися? – Ні про що! Й

війни Ніякої **не** буде! (По селах, X, 233). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та **не** дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 250). Та й що то Війна? Війни й заповідать **не** треба, Вона вже є, ми родимось, живем, Мремо в війні (По селах, X, 258). Хіба ж **не** чули пісню: „Нема добра та й **не** буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерти просить” (По селах, X, 260, 261). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сень] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І **не** до сміху йїм було, бо кождий На собі сам йїх правди досвідив (По селах, X, 275). Лиш Сень мовчав, **не** жалувався ніколи. А як скінчили другі, знов почав. – Так бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По селах, X, 295). Дух захопило у всіх, Врешті [Сень] Промовив: – От ви й чули віщуване. **Не** бійтесь, се **не** є нечистий дух, Се та уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 324). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось **Не** чути доси (По селах, X, 334). – Не впевняйся дуже! – Сказав поважно, строго якось Сень. – Глухий **не** чує навіть, як гримить! (По селах, X, 335, 337). Лиш Сень **не** ляг. При вигаслім огнищі Сидить він, скулившись від холоду, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 406). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, Щоб **не** заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду Твого! (По селах, X, 409, 411). Коли тобі плетуть, що

він [муж] умер, – **Не** вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і наші молодиці (До Бразилії, I, 6). Най Бог його за се благословить, Що **не** цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять (До Бразилії, I, 10). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу **не** дам, ні пану. Се край багатий, оком **не** зуймеш, Ніхто ще там ланцом **не** міряв меж” (До Бразилії, I, 24, 25, 26). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, **не** говоріть нікому! Жан-дармам особливо і попам **Не** зраджуйтесь, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 44, 46). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки **не** попали, Так ось вам знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 52). Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочі дисканти, То **не** питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 7). „**Не** спинять йїх? Всі підуть Десь за сине море здуру”. „Як же ж йїм **не** йти, як тут Всі до спілки дрем з них шкуру” (До Бразилії, III, 13, 15). **Не** розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнацять миль. В лісах, під горами... Та ми **не** ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 13, 15). Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „**Не** плетіть дурниць!” (До Бразилії, V, 30). П'ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі доми. Про хлопців доси ми **не** мали

вісти, Дівчата раді: є що пити й йісти (До Бразилії, V, 83). Що ж ще писать вам? Тут новин **не** гук. П'ять душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 85). Одно лиш жаль, що вже по-руськи тут Молиться ні балакать **не** дадуть (До Бразилії, V, 92). // а) *Уживається перед підметом або другорядним членом речення для повного заперечення їх змісту* (23). Вже **не** міні в нові світи летіти! Війну з житем програв я, любі діти! (Поклони, I, 11). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч **не** любов, **не** віру, **не** надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 23). **Не** такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 1). Хоч хто і сто літ проживе, Премудрости **не** знаючи, – Волів би день один прожити, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 18). **Не** високо мудруй, Але твердо держись, А хто правду лама, С тим ти сміло борись! (Паренетікон, XIV, 1). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Той смерти попаде у власть, **Не** осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 8). **Не** довго думаючи, він чепився За ту берізку, держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 15). Явився друг. „Се що тебе жене?“ „Я чоловіка вбив! Сховай мене!“ Та сей, **не** відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?“ (Притчі, V, 39). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, **не** міні рівня Той цар,

і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!“ (Притчі, XI, 33). Вчув се Періс, цар суворий, І розлютивсь: „Що се знов!“ І на голод спосіб скорий, **Не** міркуючи, найшов (Легенди, II, 8). Важке зітханє – се була Єго мольба глибока; Весь вік прожив зітхаючи, **Не** зажмуривши ока (Легенди, V, 36). „**Не** для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над світом я цар, та над серцем не цар“ (Легенди, VI, 8–7). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти? **Не** про те! Інший жар в єї серці горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить (Легенди, VI, 6–3). І здалось, що вже біль **не** так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів єго ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–5). В хаті піч трохи **не** в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – то жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 25). Та він байдуже, мов се й **не** про него, Всі насміхи пускає мимо вуха, Прихильности немов не добачає (По селах, X, 57). – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув. – Іди, дурний! Вона ж се **не** від злого! Се найдобріша жінка у селі Була. Йій Бог так дав, щоб віщувала Народови якесь велике горе (По селах, X, 172). А то все брехня. Йім **не** гостинець в голові. Плювати Йім на гостинець! (По селах, X, 202). – Мудрий ти На бештефранти! А чому ж ота Уріжська ходить та голосить? Чень же Се **не** добро віщує? (По селах, X, 246). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, **не** я, мої татуньо чули (По селах, X, 339). „І ждїть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти,

хати і весь свій крам Збувайте! Я вам **не** такі там дам” (До Бразилії, I, 50); // б) *Уживається для повного заперечення чого-небудь після заперечних прислівників, займенників та деяких часток („ще”, „й”), що підсилюють заперечення* (14). Ти ще тріпаєшся, серце? Болі, ще ви **не** заснули? Адже ж все пропало марно! Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 34). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять **не** може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 103). Журчить з его [кипариса] коріння Малесенький поточок; Ніхто **не** тямить, щоб він Зронив один листочок (Притчі, II, 7). І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнутичим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк **не** відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 26). І мовить птах: „Ніколи **Не** вір ні в які дива, **Не** вір ні в яку вістку, Що просто неможлива!” (Притчі, IX, 38, 39). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти **не** винуватий” (Притчі, XII, 46). Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним **не** величалась; Щоб згорда й **не** поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 6, 7). Хоч в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З таких річей обчищувала двір, Котрих ніхто **не** взяв би і на вила (Легенди, IV, 20). Згади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей

чекать... Справді ж нікому **не** жалко. „Так тобі треба, ти п’явко! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 28). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не п’є, ніщо **не** розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 152). – А пощо ж До війська пруть старого і малого? – Е, пруть! Ніхто ще того **не** видав (По селах, X, 236). Так що ніхто і слова **не** промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 317); // в) *Уживається для повного заперечення чого-небудь при протиставленні* (26). Мій поклик: праця, щастє і свобода, Я є мужик, пролог, **не** епілог (Поклони, VI, 20). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в холодочку, Хоч дитина спить, **не** плаче (Поклони, VIII, 8). **Не** кидай власної мети, Щоб за чужою десь іти, А власну ясно ціль пізнай, До неї просто поспішай (Паренетікон, IX, 13). Звір же хліба **не** йїсть, А жре м’ясо, рве кість, – Я ж про вдачу лукаву Братню рву добру славу (Паренетікон, XI, 5). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житєм І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а **не** бою, **Не** праці, але сну, **Не** посту, а страв много, **Не** служби божой, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 8, 9, 10, 11). Як квочка, що з яєць Встає занадто часто, З них запортки потворить, – Так і чернець, що рад Виломлюєсь із власти, **Не** тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 10). Мужню силу хоч похилить горе, Та **не** зломить, в підлість **не** поверне; Так і

свічку хоч схили додолу, Свого світла вниз вона **не** зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–2, 4). Скупий – **не** пан своїх засіків повних, А сторож, і приставник, і невольник (Паренетікон, XXV, Строфа 18–1). Клониться дерево, плодом обтяжене; Чесний, розумний, і ти так клонись! Висохле древо, безмізкіі голови Зломляться, та **не** похиляться вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–4). Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце помисл злий, як нетля в світло, лине, Сама згорить, а світла **не** згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–4). [Лев] **Не** міг його [чоловіка] дістати, але люто Глядів згори, скавав і землю гриз, Ждучи, аж він угору знов підлізе (Притчі, I, 38). „А ви б, міркуєте, вдержали?” – Господь до ангелів прорік. „Ах, Господи! – Арот аж скрикнув, – Що ангел, то **не** чоловік!” (Легенди, I, 16). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то **не** чоловік!” (Легенди, I, 128). Занедужав король, важко стогне, кричить, А Роксана при нім **не** ридає, мовчить (Легенди, VI, 7–2). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над світом я цар, та над серцем **не** цар” (Легенди, VI, 8–8). Вранці-рано по селі То **не** пчоли, **не** чмелі Глухо зажурчали, **Не** шумів розбитий спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 2, 4). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? **Не** в постолі, а в личаки Обуває ноги, І на гуні **не** зелені, А чорні вилоги” (По селах, VII, 9, 11). – А я гадаю, Що то не те! Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також **Не** є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 184).

2. *Уживається при вираженні неповного заперечення, неповноти дії, невизначеності:* а) між двома повторюваними дієсловами (2). Що хто зробить чи **не** зробить, Зле чи добре, він не дбає, Лиш про власні діла дбає, Злий чи добрий йїх кінець (Паренетікон, XX, 5). „Як на сповіді! Отче... Та взяв чи **не** взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 19); б) у поєднанні із словом **надто** (1). Так ось вам, золоті скриньки, наука – **Не** надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 42).

3. *Уживається для вираження стверджувального значення:* а) у сполученні з деякими прислівниками (5). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жис для себе – хоч би був **не** знать Як чесний, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 8). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту **не** оперся (Притчі, I, 20). Слухає народ, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як **не** заломить руки Над головою, як **не** заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 140, 141). Доки гамбурські, важкі паровози – Де ви **не** лялися, руськіі сльози! (До Бразилії, IV, 28); б) у сполученні з частками **чи**, **хіба ж** при вираженні припущення чого-небудь (6). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті **Не** послухають тих

простаків? Чи на крик їх **не** почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 10, 11). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те їх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи **не** був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 20). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка **не** такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 132). Хіба ж **не** чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 331). Хіба ж **не** знаєте, що в книгах пишуть? (По селах, X, 354).

4. *Уживається при вираженні ствердження з деяким обмеженням у сполуч. із словом **мабуть*** (1). Генуя довго, мабуть, **не** забуде, Як то гостили в ній руськіі люде (До Бразилії, IV, 11).

5. *Уживається при вираженні неможливості закінчити названу дію перед дієсловом з префіксом **на-** та афіксом **-ся** (разом із допоміжним дієсловом **могти**)* (1). Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. Небіжчик дід нераз про них бувало Розказують, **не** можуть нахвалитись (По селах, X, 186).

● **не 1.** Поклони, I, 11; I, 13; I, 18; I, 22; I, 23; II, 15; II, 20; II, 24; III, 2; III, 9; III, 12; III, 13; IV, 2; IV, 8; IV, 11; IV, 12; IV, 15; IV, 16; IV, 31; V, 4; VI, 9; VI, 12; VI, 15; VI, 16; VI, 21; VI, 23; VI, 24; VI, 25; VII, 7; VIII, 9; Паренетікон, I, 4; I, 9; II, 1; II, 9; II, 12; III, 7; III, 8; IV, 2; VI, 6; VII, 10; VIII, 5; VIII, 6; VIII, 7; IX, 4; X, 14; XI, 9; XI, 14; XI, 15; XI, 16; XII, 3; XIII, 8; XIII, 10;

XIV, 5; XV, 13; XVI, 4; XVIII, 2; XVIII, 4; XIX, 2; XIX, 6; XX, 2; XX, 6; XXII, 1; XXIV, 2; XXIV, 4; XXIV, 6; XXIV, 8; XXV, Строфа 3–3; XXV, Строфа 4–1; XXV, Строфа 4–4; XXV, Строфа 5–3; XXV, Строфа 6–2; XXV, Строфа 8–2; XXV, Строфа 8–3; XXV, Строфа 8–4; XXV, Строфа 9–1; XXV, Строфа 10–4; XXV, Строфа 11–1; XXV, Строфа 14–1; XXV, Строфа 14–4; XXV, Строфа 16–4; XXV, Строфа 20–1; XXV, Строфа 20–2; XXV, Строфа 22–4; XXV, Строфа 28–3; XXV, Строфа 29–4; XXV, Строфа 31–2; XXV, Строфа 31–4; XXV, Строфа 33–2; XXV, Строфа 33–3; XXV, Строфа 36–2; XXV, Строфа 36–4; XXV, Строфа 40–5; Притчі, I, 8; I, 9; I, 59; III, 8; IV, 41; IV, 47; V, 7; V, 8; V, 9; V, 46 (2 р.); V, 63; V, 64; VI, 14; VIII, 5; VIII, 43; IX, 21; IX, 24; IX, 26; IX, 28; IX, 29; IX, 35; IX, 36; IX, 46; IX, 48; IX, 68; X, 11; XI, 2; XI, 5; XI, 14; XI, 16; XI, 17; XI, 18; XI, 34; XI, 35; XII, 10; XII, 13; XII, 16; XII, 27; XII, 30; XII, 51 (3 р.); XII, 60; Легенди, I, 11; I, 20; I, 28; I, 31; I, 49; I, 53; I, 62; I, 78; I, 93; I, 106; I, 113; I, 114; I, 116; I, 136; II, 244; III, 16; IV, 11; IV, 12; IV, 30; IV, 49; IV, 54; V, 7; V, 22; V, 26; V, 31; V, 37; V, 59; V, 65; V, 78; VI, 1–15; VI, 2–1; VI, 2–6; VI, 3–4; VI, 3–13; VI, 4–11; VI, 5–7; VI, 5–13; VI, 5–16; VI, 6–7; VI, 6–12; VI, 7–15 (2 р.); По селах, I, 21; I, 39; II, 3; II, 6; II, 8; II, 13; II, 14; II, 39; II, 78; II, 94; III, 14; III, 25; III, 34; VI, 1; VI, 2; VI, 8; VII, 14; IX, 13; IX, 15; IX, 21; X, 23; X, 37 (2 р.); X, 39; X, 48; X, 59; X, 65; X, 75; X, 82; X, 92; X, 93; X, 107; X, 111; X, 117; X, 128; X, 151 (2 р.); X, 152 (2 р.); X, 154; X, 160; X, 167; X, 180; X, 182; X, 183; X, 188; X, 209; X, 210; X, 218; X, 219; X, 233; X, 250; X, 258; X, 260; X, 261; X, 275; X, 295; X, 324 (2 р.); X, 334; X, 335; X, 337; X, 406; X, 409; X, 411; До Бразилії, I, 6; I, 10; I, 24; I, 25; I, 26; I, 44;

I,46; I,52; II,7; III,13; III,15; V,13; V,15; V,30; V,83; V,85; V,92; // а) Поклони, I,11; VII,23 (3 р.); Паренетікон, III,1; X,18; XIV,1; XXI,8; Притчі, I,15; V,39; XI,33; Легенди, II,8; V,36; VI,8–7; VI,6–3; VI,9–5; По селах, I,25; X,57; X,202; X,172; X,246; X,339; До Бразилії, I,50; // б) Поклони, VIII,34; Притчі, I,103; II,7; II,26; IX,38; IX,39; XII,46; Легенди, IV,6; IV,7; IV,20; По селах, IV,28; X,152; X,236; X,317; // в) Поклони, VI,20; VIII,8; Паренетікон, IX,13; XI,5; XXII,8; XXII,9; XXII,10; XXII,11; XXIII,10; XXV, Строфа2–2 (2 р.); XXV, Строфа2–4; XXV, Строфа18–1; XXV, Строфа21–4; XXV, Строфа32–4; Притчі, I,38; Легенди, I,16; I,128; VI,7–2; VI,8–8; По селах, III,2 (2 р.); III,4; VII,9; VII,11; X,184; 2. а) Паренетікон, XX,5; По селах, IX,19; б) Притчі, VIII,42; 3. а) Паренетікон, I,8; Притчі, I,20; По селах, X,140; X,141; До Бразилії, IV,28; б) Паренетікон, IV,10; IV,11; IV,20; По селах, X,132; X,331; X,354; 4. До Бразилії, IV,11; 5. По селах, X,186.

НЕБЕЗПЕКА (1). *Можливість якогось лиха, нещастя і т. ін.* „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і **небезпек** з усіх боків усе нас оточують, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I,85).

НЕБЕЗПЕЧНИЙ (2). *Який містить у собі небезпеку для кого-небудь або здатний створити її.* „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, **Небезпечне** оруже – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV,4). „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, **Небезпечне** оруже – жіноча краса. Ані мудрість, наука, ні старші

літа Не дають проти неї міцного щита” (Притчі, IV,45).

• **Одн. Н. небезпечне** (Притчі, IV,4; IV,45).

НЕБЕЗПЕЧНО (1). *Внаслідок нещасного випадку; несподівано.* Скривати тайну царськую Потрібно і конечно, Бо, як йій розпапляеш, Загинеш **небезпечно** (Легенди, V,4).

НЕБЕСНИЙ (1). * *У сполуч. небесний лист – писане повідомлення релігійно-містичного змісту з вимогою, щоб одержувач розповсюдив його копії далі.* Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній познаки: Там під сволоком, завитий в шматі, Лист **небесний** – писаний Бог зна ким (По селах, I,56).

НЕБІЖ (3). 1. *Звертання до чоловіка, молодшого віком* (2). „Ну, ну, ходи, **небоже**, скрийся тут! А трупа десь я впру в безпечний кут” (Притчі, V,59). Піп плечима стиснув: „То, **небоже**, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX,9).

2. *Сердега (уживається як звертання з відтінком удаваного співчуття, жалю)* (1). „Ей, та й дурний ти, стрільче, Що дав міні здуриться! А мною ти, **небоже**, Міг добре поживиться!” (Притчі, IX,55).

• **Одн. Кл. небоже 1.** Притчі, V,59; По селах, IX,9; 2. Притчі, IX,55.

НЕБІЖЧИК (1). *Померла людина; покійник.* Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. **Небіжчик** дід нераз про них, бувало, Розказують, не можуть нахвалитись (По селах, X,185).

НЕБО (17). 1. *Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола* (4). Сховалось сонце за Ділом могутим. Пожар вечірній запалав на **небі** і згас. Стемніло (По селах, X, 2). Вже геть було за північ. Віз звернув Додолю дишльом, Косарі стояли Посеред **неба** (По селах, X, 394). Спокійно скрізь. Глибоке, темне **небо** Горить над ними тисячами зв'язд. Дрімає ліс в тумані (По селах, X, 397). **Небо** італське, блакитне, погідне, Бачило бруд наш, пригноблене бідне (До Бразилії, IV, 9).

2. *За релігійними уявленнями – місце перебування Бога, ангелів, святих; рай* (13). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будучини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з **неба**, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпші сини (Поклони, III, 8). Хоч би все **небо** папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–1). Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі **небеса**; Та йідких єї слів і шпаркого ума Всі боялися, навіть цариця сама (Притчі, IV, 10). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив **небеса**” (Притчі, IV, 22). Ся мета – жите у **небі**. Щоб до неї дочвальной, Фарисей запряг два коні: „Чеснота” одного звать: Піст, молитва, дари вбогим (Притчі, VII, 5). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідагь с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій обід

Ще старший цар від тебе, цар безодні, Цар **неба** і землі, цар на весь світ” (Притчі, XI, 21). Та швидко кров у них заграла. Одні йім зорі й **небеса**, Один йім рай, одна йім правда, – Астарті дивная краса (Легенди, I, 82). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у **небо** підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 98). Сказала [*Астарті*] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Иди ж тепер і до схід сонця На **небі** зіркою світи!” (Легенди, I, 124). „Як йіх патрон, я відчинять Йім буду **неба** брами, Пісний Селедій, рай знайду С пісними русинами” (Легенди, V, 90). Йій [*красуні*] опертись король не здоліє й на мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?... День у день із **небес** його кидає в ад (Легенди, VI, 3–16). „Що без неї жите? Сонце? **Небо**? Сам рай? З нею жите! Або радше ти сам умирай!” (Легенди, VI, 5–5). Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з **неба** Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 360).

• **Одн. Н. небо 1.** По селах, X, 397; До Бразилії, IV, 9; **2.** Паренетікон, XXV, Строфа 40–1; Легенди, VI, 5–5; **Р. неба 2.** Притчі, XI, 21; Легенди, V, 90; з **неба 2.** Поклони, III, 8; По селах, X, 360; **посеред неба 1.** По селах, X, 394; **3. у небо 2.** Легенди, I, 98; **М. на небі 1.** По селах, X, 2; **2.** Легенди, I, 124; **у небі 2.** Притчі, VII, 5; **Мн. Н. небеса 2.** Легенди, I, 82; **Р. із небес 2.** Легенди, VI, 3–16; **3. небеса 2.** Притчі, IV, 10; IV, 22.

НЕБОРАК (1). *Людина, становище або вчинок якої викликають співчуття.* Ось Пазюк молодий у попа, **неборак**, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпять”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 3).

НЕВДАЛИЙ (1). *Не такий, як повинен бути; який не задовольняє потрібних вимог.* Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, **Невдалий** твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волку, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 6).

НЕВДЕРЖИМИЙ (1). *Якого не можна стримати.* Бо твій патріотизм – Празнична одежина, А мій – то труд важкий, Горячка **невдержима** (Поклони, IV, 20).

НЕВЕСЕЛИЙ (1). *Який викликає смуток; похмурий, безрадісний.* На Підгір'ю села **невеселі** Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 1).

НЕВИННИЙ (1). *Який не має за собою вини; який не зробив нічого поганого.* Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, **Невинному**, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 3).

НЕВІДСТУПНИЙ (1). *Якого важко позбутися.* Поклін тобі, моя зів'яла квітко, Моя роскішна, **невідступна** мріє, Остатній сей поклін! (Поклони, VII, 2).

НЕВКРИТИЙ (1). *Який не має на собі одягу, накриття.* Ліжка газди – п'ять дощок незбитих, Сніп соломи і верета зрібна; Тепла піч є для дітей **невкритих**, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 35).

НЕВОЛЬНИК (2). *Людина, яка перебуває під владою кого-, чого-небудь, позбавлена свободи.* Скупий – не пан своїх засіків повних, А сторож, і приставник, і **невольник** (Паренетікон, XXV, Строфа 18–2). „Отець любив мене й жалів – За се братів на мене гнів, За се в рові я смерти ждав, За се **невольником** я став” (Притчі, III, 12).

• *Одн. Н. невольник* Паренетікон, XXV, Строфа 18–2; *О. невольником* Притчі, III, 12.

НЕВОЛЬНИЦЬКИЙ (1). *Характерний для людини, позбавленої свободи.* Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у **невольницькій** одежі, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 32).

НЕВОЛЬНИЧИЙ (1). *Характерний для людини, позбавленої свободи.* „Се що такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого ти, брате, Ідеш в такій **невольничій** подобі?” (Притчі, XII, 38).

НЕВЧЕНИЙ (2). *Який не одержав освіти, неграмотний* (1). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та **невчена** мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордощах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дур-

них? (Паренетікон, IV, 14). // У знач. ім. **невчений** – той, хто не вчився (1). Як між павами ворона Поваги не має, Так **невчений** в товаристві Голову схиляє (Паренетікон, XIX, 7).

• **Одн. Н. невичений** // у знач. ім. Паренетікон, XIX, 7; **невчена** Паренетікон, IV, 14.

НЕГАРНО (1). У знач. присудк. сл. *Непристойно, некрасиво, не годиться*. Та крити божії діла **Негарно**, навіть грішно; Не скриєш божої хвали, Лиш сам загинеш вічно (Легенди, V, 6).

НЕГОТОВИЙ (2). *Який не підготувався до чого-небудь*. „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, **неготових** Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 60). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, Щоб не заскочив **неготових** нас Великий день, страшний день суду Твого! (По селах, X, 411).

• **Мн. Р. неготових** Притчі, XII, 60; По селах, X, 411.

НЕДАВНО (1). *Не дуже давно*. А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії **недавно** Були, там є чернець один старенький, Що знає йїх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много повідав з книжок (По селах, X, 340).

НЕДАРОМ (1). *Не без причин, не без підстав; невипадково*. Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. **Недаром** придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 33).

НЕДВИЖНИЙ (2). *Нерухомий*. Сконало. Тихо стало. **Недвижні** всі сиділи круг огню, Тремтячи (По селах, X, 315). Лиш Сень не ляг. При вигаслім огнищі Сидить він, скулившись від холоду, **Недвижний**, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 408).

• **Одн. Н. недвижний** По селах, X, 408; **Мн. Н. недвижні** По селах, X, 315.

НЕДІЛЯ (4). **1.** *Назва сьомого дня тижня, загального дня відпочинку* (1). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У **неділю** на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 11).

2. *Тиждень* (3). Три **неділі** вже кум у арешті сидів, А селом якийсь шум, наче рій той, гудів (По селах, IX, 1). З Понтеби завернули нас до Грацю, Там три **неділі** мали з нами працю. Писали до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 24). В Генові ми сім **неділь** шифу ждали, За містом в норах, як цигани, спали (До Бразилії, V, 39).

• **Одн. 3. у неділю 1.** По селах, IX, 11; **Мн. Н. неділі 2.** По селах, IX, 1; До Бразилії, V, 24; **Р. неділь 2.** До Бразилії, V, 39.

НЕДОБРЕ (1). *Погано; не так, як треба*. „**Недобре** ти зробила, пані! – Сказали враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за те карати, Що завинив жіночий рот” (Легенди, I, 57).

НЕДОЛЯ (1). *Нещастя, горе*. „Тут мене гадюка йїдж, Як я з вами був сю ніч На гумні, в столілі!” „Не бреші! – кричить Пазюк, – Гроші тут міні до рук, Бо діждеш **недолі!**” (По селах, III, 36).

НЕДУГА (1). *Сильне нездужання, хвороба.*

А прийшла **Недуга**, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 47).

НЕДУЖИЙ (1). *У знач. ім. Хвора людина.*

Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там під тинном з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають **недужі**? (Паренетікон, III, 14).

НЕЗАБУТИЙ (1). *Який добре зберігся в пам'яті, про якого пам'ятають.*

Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, **незабута**, Що не дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 22).

НЕЗБИТИЙ (1). *У мн. Не з'єднані докупі, в одне ціле.*

Ліжко газди – п'ять дошок **незбитих**, Сніп соломи і верета зрібна; Тепла піч є для дітей невикритих, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 33).

НЕЗВІСНО (1). *Невідомо.*

Хто були родичі єго, В якій жили країні – **Незвісно**; сам він змалку жив У водяній пустині (Легенди, V, 19).

НЕЗГОДА (1). *Відсутність взаєморозуміння; чвари, розлад.*

І, строго глянувши на них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас **незгода**, гніль і зрада” (Притчі, VIII, 33).

НЕЗМІННИЙ (1). *Який не можна змінити.*

Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є **незмінна** воля (Притчі, XII, 29).

НЕЗРУШИМИЙ (1). *Який не може бути порушений.*

„Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, **незрушиму**, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 28).

НЕЛЮБ (1). *Чоловік, якого не кохає жінка.*

Се ж вона, єго кохана, Рай єго, жите, краса! Нині чахне за **нелюбом**, Наче лямпта та вгаса! (Поклони, VIII, 31).

НЕМА (11), **НЕМАЄ** (2). 1. *Бути відсутнім*

(8). **Немає** друга понад мудрість, Ні ворога над глупоту, Так, як **нема** любови в світі Над матірню любов святу (Паренетікон, VIII, 1, 3). Гість, дитя, і цар, і жінка Мають всі один звичай: Є що чи **нема** – байдуже, Йім усе лиш дай та дай (Паренетікон, XXV, Строфа 13–3). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи **Нема** над него, і не п'є, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 37). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок **нема** Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 130). Хіба ж не чули пісню: „**Нема** добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерті просить” (По селах, X, 261). „Там слуг **нема** з хрещеного народа, – Освоїш п'ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 35). Не розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнадцять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг **нема**, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 16).

* У сполуч. **нема та й нема** – уживається для підсилення значення від-

сутності чого-небудь (1). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'їтьмі блукають, А грошей **нема** та й **нема** (По селах, VIII, 18).

2. *Не може бути* (2). **Нема** нам виходу із того горя, **Нема** ратунку (Притчі, I, 100, 101).

3. *На мати чого-небудь* (1). Сень видо-бува тютюн, І крає ножиком, і ділить всім, В кого **немає** (По селах, X, 30).

• **нема** 1. Паренетікон, VIII, 3; XXV, Строфа 13–3; По селах, X, 37; X, 130; X, 261; До Бразилії, I, 35; V, 16; у *сполуч.* По селах, VIII, 18 (2 р.); 2. Притчі, I, 100; I, 101; **немає** 1. Паренетікон, VIII, 1; 3. По селах, X, 30.

НЕМАЄ див. **НЕМА**.

НЕМОВ¹ (4). *Спол. Уживається для приєднання порівняльних зворотів і підрядних частин складного речення. Що за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 32). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицьх побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 4). Тихо На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 306). Тихо сяють зорі, Немов манять до себе (По селах, X, 418).*

• **немов** Притчі, I, 32; По селах, VIII, 4; X, 306; X, 418.

НЕМОВ² (2). *Част. Уживається для вираження неповної достовірності щодо висловленого в реченні. І враз немов рукою відняло Йому від серця (Притчі, I, 70). Та він байдуже, мов се й не про него, Всі насміхи пускає мимо вуха, Прихильности немов не добачає (По селах, X, 59).*

• **немов** Притчі, I, 70; По селах, X, 59.

НЕМОВБИТО (1). *Спол. Уживається для приєднання підрядної з'ясувальної частини. А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть (До Бразилії, V, 65).*

НЕМОЖЛИВИЙ (2). *Немислимий. І мовить птах: „Ніколи Не вір ні в які дива, Не вір ні в яку вістку, Що просто неможлива!” (Притчі, IX, 40). Стрілець подумав: „Правда! Чимало плещуть дива, А розміркуєш – скажеш: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 44).*

• *Одн. Н. неможлива* Притчі, IX, 40; IX, 44.

НЕНАСТАННО (2). *Постійно, безперервно. Що за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 29). А миши, чорна й біла, – день і ніч, Що ненастанно вік наш підгризають (Притчі, I, 92).*

• **ненастанно** Притчі, I, 29; I, 92.

НЕНАЧЕ (4). *Спол. порівн. Уживається для приєднання порівняльних зворотів і підрядних частин складного речення. Пріє в спецї Львів, неначе Сіра бестія безвісна; Шум его гуде, неначе Колискова дивна пісня (Поклони, VIII, 13, 15).*

„А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, і пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, **неначе** сонце, прояснили” (Притчі, VIII,40). Скрутився кум, **неначе** в’юн, Горілку в жида і тютюн Наборг бере, на стіл кладе, Знов Пазюка просить іде (По селах, II,41).

● **неначе** Поклони, VIII,13; VIII,15; Притчі, VIII,40; По селах, II,41.

НЕНЯ (1). *Пестл. Жінка стосовно до своїх дітей.* * *Образно.* Україно, моя сердечна **нене!** Не лай мене, стражденна, незабута, Що не дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I,21).

НЕПЕВНИЙ (1). *Неспокійний, тривожний.* –Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора **непевна**. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X,85).

НЕПОЗДЕРЖЛИВО (1). *Нестримано; не володіючи собою.* Хоч хто і сто літ проживе Безчесно, **непоздержливо**, – Волів би день один прожить, У чесноті, в думках святих (Паренетікон, X,2).

НЕПОСТІЙНИЙ (1). *Який із часом змінюється.* А та гадюка під ногами, брата, – То наше власне тіло, **непостійне**, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсігди відмовить може служби (Притчі, I,94).

НЕПОТРІБНИЙ (1). *У якому немає потреби, необхідності.* Ліжко газди – п’ять дощок незбитих, Сніп соломи

і верета зрібна; Тепла піч є для дітей неvkритих, А для старших постіль **непотрібна** (По селах, I,36).

НЕПРАВДА (1). *Несправедливість у людських стосунках.* „Як рік мине, тоді підйму бучу, Всій кривді і **неправді** шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I,16).

НЕПРАВЕДНИЙ (1). *Який живе не по правді; несправедливий.* „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей **неправедних** судіть! Судіть по правді, та вважайте, Самі в покусу не впадіть!” (Легенди, I,18).

НЕРАЗ (4). *Іноді; деколи; часами.* Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, **Нераз** і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI,14). **Нераз** йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волинь тинялись в наймах, на чужих Робити і чужій коритись волі (По селах, X,38). Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. Небіжчик дід **нераз** про них, бувало, Розказують, не можуть нахвалитись (По селах, X,185). І хоч **нераз** подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кождий На собі сам йїх правди досвідив (По селах, X,272).

● **нераз** Поклони, VI,14; По селах, X,38; X,185; X,272.

НЕРОБА (1). *Людина, яка веде бездіяльне, ледаче життя; ледар.* Не любо се було его дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед **неробами** та жебраками!” Та не посмів ніхто цареві в очи Сказати се (Притчі, XII,12).

НЕРОЗУМ (1). *Брак, відсутність розуму; нерозумність, дурість.* Притча про **нерозум** (Притчі, IX, загол.).

НЕРУШАНИЙ (1). *Якого не чіпали, не використовували; неторканий.* „Як на сповіді! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, що **нерушані** вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 20).

НЕСАМОВИТИЙ (1). *Не здатний відповідати за свої дії.* „В лісах малпи – от звір **несамовитий!** Що бачить, сам хапається робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 31).

НЕСИТИЙ (1). *Перен. Якого не можна задовольнити чим-небудь; жадібний, ненажерливий.* „О царю, – сказали, – твій ворог **неситий**, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в сьому місі вона” (Легенди, III, 5).

НЕСКАЗАНИЙ (1). *Який не можна передати словами.* Про все, про все забув той чоловік, Найшовши в тих краплинах медових **Несказану**, високу розкіш раю (Притчі, I, 79).

НЕСЛАВИТИ (1). *Поширювати погані думки про кого-небудь; ганьбити.* „В сусіда жінка язикага Мене **неславить**; за сей чин Я відкопав веліла річку, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 42).

НЕСМІЛО (2). *Нерішуче.* А як старий скінчив свій спів, То кум **несміло** річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 32). – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізвавсь **несміло** Один і скоса позирнув на Сеня (По селах, X, 79).

• **несміло** По селах, II, 32; X, 79.

НЕСТИ (1). *Узявши що-небудь у руки, доставляти кудись.* На другий день препишно вбрана Вона [Астарте] в судилище пішла, За нею ж повний збан рабиня Вина солодкого **несла** (Легенди, I, 36).

НЕСТРАВЛЕНИЙ (1). *Не засвоєний у процесі травлення.* Отрута є зле вивчена наука, Отрута є **нестравлена** їда; Для бідних трута – взаємна порука, Старому трута – жінка молода (Паренетікон, XXV, Строфа 17–2).

НЕСУРАЗНИЙ (1). *Безглуздий.* „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо **несуразним** Повірів ти словам, Що в мні є перла, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі, IX, 89).

НЕТЛЯ (1). *Невеликий нічний метелик.*
* У порівн. Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце помисл злий, як **нетля** в світло, лине, Сама згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–3).

НЕХАЙ (2). *Част., у спол. з дієсл. 3 особ. мн. теп. ч. Уживається для утворення аналітичної форми наказового способу 3 особ. дієслова, що виражає:*
а) наказ, спонукання (1). „**Нехай** вони в великий піст Жиють із тіла мого І славлять Бога й згадують Селедія святого” (Легенди, V, 81); б) згоду (1). І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось свідки є, горівку п’ють”. Пазюк на те: „**Нехай** же п’ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 63).

• **нехай** а) Легенди, V, 81; б) По селах, II, 63.

НЕЧИСТИЙ (2). * У сполуч. *нечистий дух* (1), *нечиста сила* (1) – надприродна істота, що втілює в собі зло; сатана, чорт. Врешті [Сень] Промовив: – От ви й чули віщуване. Не бійтесь, се не є **нечистий** дух, Се та уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 324). Розпріструть Вони ту шкуру і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь **нечисту** силу (По селах, X, 377).

● *Одн. Н. нечистий у сполуч.* По селах, X, 324; *3. нечисту у сполуч.* По селах, X, 377.

НЕЧУВАНИЙ (1). *Надзвичайно великий.* Не піднімається рука списать Усі оті **нечувані** знущаня; Та сльози щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 50).

НЕЩАСНИЙ (3). **1.** *Беззахисний, бідолашний* (1). А втім – о диво! На гильках берізки Побачив той **нешасний** чоловік Гніздо чмелів (Притчі, I, 62). // У знач. ім. *Убитий горем* (1). Всю ніч не спав **нешасний**, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 30).

2. *При звертанні уживається для вираження зневажливого, негативного ставлення до кого-небудь* (1). Спалахнув Олександр: „**Нешасна**, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” (Легенди, VI, 7–13).

● *Одн. Н. нещасний 1.* Притчі, I, 62; // у знач. ім. Притчі, XII, 30; *Кл. нещасна 2.* Легенди, VI, 7–13.

НЕЩАСТЕ (1). *Те, що не принесе користі, радості, а стане джерелом лиха,*

стаждання. –Що, що таке? –Війна! Хіба не чули? –Війна? Та з ким? –Ну, звісно, з москалем. –Що, з москалем? О, то **нешасте** наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці Супроти него. –То-то, братя, й є (По селах, X, 110).

НИВА (1). *Ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури.* Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потрачували всю **ниву** убогого твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–5).

НИЗЬКИЙ (1). *Негідний, підлий, безчесний.* Хто духом **низький**, не мішайся там, Де є високих трони; Таж чобота на голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–1).

НИЗЬКО (1). * У сполуч. *низько поклонитися* – вітаючись, схилити голову на знак поваги до кого-небудь. Арістотель дівчині гаразд придививсь, Як повз него ішла, **низько** їй поклонивсь. І промовив [...] (Притчі, IV, 14).

НИНІ (10). **1.** *Тепер* (5). І **нині**, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач є втиша (Поклони, VII, 13). Се ж вона, єго кохана, Рай єго, жите, краса! **Нині** чахне за нелюбом, Наче лямпта та вгаса! (Поклони, VIII, 31). „Тож **нині**... широ признаюсь, Любви твоєї страх боюсь!” (Притчі, III, 17). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб **нині** весь світ провалився! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змия? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці є я паную один?” (Легенди, VI, 4–2). І

про одіж мало дбають **нині**: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям повстянні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 41).

2. У цей, нинішній, день; сьогодні (5). „О, звеселюся **нині** з вами! Ви шлях вказали в темноті!” І налила вино перлисте Вона в три кубки золоті (Легенди, I, 73). „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за пустую річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли **нині** дать” (По селах, II, 48). – Побратиме Сенью, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жаргуй-бо! Тобі господар **нині** скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 24). Ось І **нині** купка йїх зібралась – хлопці Все підрутки. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 67). – Ну, байки! Сенью, ти на черзі **нині**! (По селах, X, 102).

● **нині** 1. Поклони, VII, 13; VIII, 31; Притчі, III, 17; Легенди, VI, 4–2; По селах, I, 41; 2. Легенди, I, 73; По селах, II, 48; X, 24; X, 67; X, 102.

Ні¹ (21). Част. 1. Запереч. Уживається на початку речення для вираження заперечення співрозмовникові (5). „**Ні**, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кожний хоч на гак!” Всміхнувся отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 23). „**Ні**, я роздумала! За слово Своєї честі не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 105). „**Ні**, богине! Візьми свій дарунок назад! Я в нірвану волю,

чи в Олімп, чи у ад!” (Легенди, VI, 8–15). „**Ні**, синку, пізна вже пора, Додому час! Заснути тра!” (По селах, II, 79). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „**Ні**, – відмовив перший, – тут Винен той, хто йїх спинає” (До Бразилії, III, 11). // Уживається для застереження від якої-небудь дії (4). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, **ні**! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 63). „Вічно жить молодій, а без него? О, **ні**! Краще він хай живе, дасть безсмерте й міні!” (Легенди, VI, 6–9). „Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні! День за днем! День за днем! Без кінця! **Ні**, ох, **ні**!” (Легенди, VI, 8–6). // Уживається для внесення поправки, що заперечує раніше сказане (1). А я ось що скажу вам, що я чув, Та **ні**, не я, мої татуньо чули (По селах, X, 339).

2. Заперечна. Уживається у значенні неповного речення при заперечних відповідях (2). „О синку, много [друзів] при йїді й вині, Та в горю помощи – напевно, **ні**! Я, сімдесять п’ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 20). Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? **Ні**, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 5). // Уживається замість заперечного присудка (5). Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікають на мене гупо... Просила я тебе чи **ні**? (Поклони, II, 12). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи **ні**, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпші сини

(Поклони, III, 8). „Ну ж поможе сей плід его серце здобуть! А як **ні**, то міні краще в світі не быть” (Легенди, VI, 6–12). „Віддав! Віддав! А може й **ні**. А кілько то було гризні! Та що вже там! Хай страчу сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 57). – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або **ні**. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздразнити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 216).

3. Заперечно-підсильна. Уживається для підсилення заперечення, вираженого заперечним дієсловом-присудком (4). І що тобі за кривда сталась? Що підняли на тебе галас: „Не любить Руси він **ні** раз!” (Поклони, II, 15). Пішов по інших своїх друзях син, – Не скрив його, не втішив **ні** один (Притчі, V, 46). А був там царський брат, То сей почав цареві докоряти. Мовчав Асока, не сказав **ні** слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі, XII, 16). Доместико! Тебе я все співають Готов. Не май же жалю **ні** кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживать Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 54).

● **ні**¹ 1. Притчі, V, 23; Легенди, I, 105; VI, 8–15; По селах, II, 79; До Бразилії, III, 11; // Притчі, V, 63; Легенди, VI, 6–9; VI, 8–6 (2 р.); // По селах, X, 339; 2. Притчі, V, 20; По селах, V, 5; // Поклони, II, 12; III, 8; Легенди, VI, 6–12; По селах, II, 57; X, 216; 3. Поклони, II, 15; Притчі, V, 46; XII, 16; Легенди, IV, 54.

НІ² (11). *Спол. еднальний. Уживається для поєднання однорідних членів у заперечному реченні. Я не люблю безпредметно тужити, **Ні** шуму в власних слухати вухах; Поки живий, я хочу справді жити, А боротьби життя міні*

не страх (Поклони, VI, 10). Немає друга понад мудрість, **Ні** ворога над глупоту, Так, як нема любови в світі Над магірню любов святу (Паренетікон, VIII, 2). Хто вином не впиваєсь, **Ні** м'ясив найідаєсь, Але сам повен злоби – Чим він ліпший худоби? (Паренетікон, XI, 10). Бо худоба дурна Не коштує вина **Ні** м'ясив не вживає, Та заслуги не має (Паренетікон, XI, 15). Від зіля, примови Гадюка втиха. Та злока не втихне **Ні** вдень, **ні** вночі, Хоч кров йій із серця Свогого точи (Паренетікон, XV, 14). „Ані мудрість, наука, **ні** старші літа Не дають проти неї [краси] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 46). Не мав він дому, **ні** житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 37). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, **ні** пану. Се край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 24). „Смілий у мріях, у вірі беззглядний, В дійсности, наче дитина, безрадний. Ані порадитись, **ні** побалакать, – Знав він лиш гнуться, та жебрать, та плакать” (До Бразилії, IV, 23). Одно лиш жаль, що вже по-руськи тут Молиться **ні** балакать не дадут. На нас у місті крикнув Кандзюбінський: “Nie wolno tutaj gadać po rusińskij! Tu polski kraj i polski Bóg i król! Po polsku gadaj albo gębę stul!” (До Бразилії, V, 92).

● **ні**² Поклони, VI, 10; Паренетікон, VIII, 2; XI, 10; XI, 15; XV, 14 (2 р.); Притчі, IV, 46; Легенди, V, 37; До Бразилії, I, 24; IV, 23; V, 92.

НІБИ (2). *Част. Уживається для вираження неповної вірогідності, сумні-*

ву, *непевності щодо висловленого в реченні*. „Се що такого? – запитав Асока, **Ніби** дивуючись. – Чого ти, брате, Ідеш в такій невольничій подобі?” (Притчі, XII, 37). Чи чули ви, пани ото заводять Якись там шарварки нові. То **ніби** Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кождий нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 198).

● **ніби** Притчі, XII, 37; По селах, X, 198.

НІЖ¹ (4). *Знаряддя для різання, що складається з леза та ручки*. І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єі почав **ножа** острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 35). І зв’язану на дереві розтягли, І острій **ніж** у білі груди вбили, На встид одежу з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на хресті прибили (Легенди, IV, 38). „А божився, дав на боже!.. Плакав наостатку! А сам **ніж** мав і мене хтів Пхнути під лопатку!” (По селах, VII, 19). Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька **ніж** підносить, Донька мамі смерти проносить” (По селах, X, 265).

● **Одн. 3. ніж**¹ Легенди, IV, 38; По селах, VII, 19; X, 265; **ножа** Легенди, IV, 35.

НІЖ² (6). *Спол., порівн. 1. Уживається для приєднання до головної частини складнопідрядного речення підрядної порівняльної частини* (1). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житєм І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший

гріх, **Ніж** віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 15).

2. Уживається для приєднання порівняльного звороту, що пояснює член речення, виражений формою вищого ступеня порівняння прикметника або прслівника (5). „Більш, **ніж** меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 3). „Більш, **ніж** меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [*краси*] міцного щита” (Притчі, IV, 44). „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повірів ти словам, Що в мні є перла, більша Удвоє, **ніж** я сам” (Притчі, IX, 92). Сі єго післанці Грізнійші, **ніж** моя труба смертельна. От тим-то я корився перед ними На знак, що розумію йїх призив (Притчі, XII, 54). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від розумнійших трохи, **Ніж** я та й ти (По селах, X, 212).

● **ніж**² **1.** Паренетікон, XXII, 15; **2.** Притчі, IV, 3; IV, 44; IX, 92; XII, 54; По селах, X, 212.

НІЖКА (1). *Зменш.-пестл. до нога. Одна з кінцівок тварини*. Доместико! Тебе я все співають Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживать Твої кишки, **ніжки**, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 56).

НІЗДРІ (1). *Два зовнішні отвори в носі тварини*. Як сержкі золотії В **ніздрях** бурої свині, Так краса не йде в пожиток Зле вихованій жоні (Паренетікон, XII, 2).

НІКОЛИ (3). *Ні в який час, ні за яких обставин*. Не мовив: „Моїх ворогів

любіте!” Отсе, брати, ви добре розумійте, Що ворог божий, ворог правди й волі Не варт любови вашої ніколи (Паренетікон, II, 12). І мовить птах: „**Ніколи** Не вір ні в які дива, Не вір ні в яку вістку, Що просто неможлива!” (Притчі, IX, 37). Лиш Сень мовчав, не жалувався **ніколи**. А як скінчили другі, знов почав. – Так бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По селах, X, 295).

• **ніколи** Паренетікон, II, 12; Притчі, IX, 37; По селах, X, 295.

НІМЕЦЬ (2). *Людина німецької національності* (1). Палазя там умерла від уроків, А лікар **німець** мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” (До Бразилії, V, 28). // *Збірн.* (1). От де війна правдива, найстрашнійша, Щоденна, люта! Що там против неї Всі війни с турком, **німцем**, москалем! (По селах, X, 269).

• *Одн. Н. німець* До Бразилії, V, 28; *О. с німцем збірн.* По селах, X, 269.

НІРВАНА (1). *У буддизмі – місце, де перебуває людська душа у стані вищого блаженства, звільнившись від усіх життєвих турбот, чуттєвих бажань і злившись із духовною божественною першоосновою світу.* „Ні, богине! Візьми свій дарунок назад! Я в **нірвану** волю, чи в Олімп, чи у ад!” (Легенди, VI, 8–16).

НІС (2). *Орган нюху на обличчі людини.* То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за **ніс** (Притчі, VIII, 23). У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий **ніс**. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний

Без пощади нагло тріс!” (По селах, V, 9).

• *Одн. Н. ніс* По селах, V, 9; *З. за ніс* Притчі, VIII, 23.

НІТРОХИ (1). *Ні в якій мірі; зовсім, ніскільки.* Хоч давній, славний був у неї рід, Вона **нітроха** ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 6).

НІХТО (13). *Займ. запереч.* *Уживається для вираження повної відсутності предмета як суб'єкта або об'єкта дії.* Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо **ні в кого**, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 20). Якби само велике страждане Могло тебе, Україно, відкупити, – Було б твоє велике пануванє, **Нікому** б ти не мусила вступити (Поклони, V, 4). Хто духом низький, не мішайся там, Де є високих трони; Таж чобота на голову **ніхто** Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–3). Журчить з его [*кипариса*] коріня Малесенький поточок; **Ніхто** не тямить, щоб він Зронив один листочок (Притчі, II, 7). Раз цар один на ловах заблуdivся Посеред гір і не було **нікого** При нім, щоб з ним хоч словом обмінявся. І зголоднів (Притчі, XI, 2). Не любо се було его дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів **ніхто** цареві в очи Сказати се (Притчі, XII, 13). Хоч в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З таких річей очищувала двір, Котрих **ніхто** не взяв би і на вила (Легенди, IV, 20). Хто був злодій? Відки знаць? Сам Пазюк не зна сказать, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „От на глум! Вів мене в стодолу кум!

Се **ніхто**, крім кума!” (По селах, III, 18). Здогади, замети... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж **нікому** не жалко. „Так тобі треба, ти п’явко! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 28). – А пощо ж До війська пруть старого і малого? – Е, пруть! **Ніхто** ще того не видав (По селах, X, 236). Дух захопило у всіх, Так що **ніхто** і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха і стали мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 317). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, ні пану. Се край багатий, оком не зуймеш, **Ніхто** ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 26). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть **нікому!** Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 44).

• **Н. ніхто** Паренетікон, XXV, Строфа 14–3; Притчі, II, 7; XII, 13; Легенди, IV, 20; По селах, III, 18; X, 236; X, 317; До Бразилії, I, 26; **Р. нікого** Притчі, XI, 2; **ні в кого** Поклони, II, 20; **Д. нікому** Поклони, V, 4; По селах, IV, 28; До Бразилії, I, 44.

НІЧ (25). *Частина доби від заходу до сходу сонця, з вечора до ранку* (19). Чи то дуже чесно всю **ніч** в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 11). Не цурається правди мудрець, Хоч вона й з уст дитинячих буде, – Так як в **ніч**, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–3). А миши, чорна й біла, – день і **ніч**, Що ненастанно вік наш підгризають

(Притчі, I, 91). Оттак всю **ніч** продвигавши свій міх, До батькового друга він прибіг (Притчі, V, 51). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю **ніч**, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 66). Всю **ніч** не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 30). „Прости міні тривогу сеі **ночи**, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могутий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 57). „Я з вами **ніч** одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 95). Три дни й три **ночи** вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже думав цар: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 69). Цілий день промовчав, і не спав усю **ніч**, І готовивсь аскет на велику річ (Легенди, VI, 2–1). А як **ніч** надійшла, вона тихо пішла, Олександр у вино трути-зіля влила (Легенди, VI, 6–15). Вже третю **ніч** він [Лазюк] п’є ось так, Та не гадай, що він піяк. Він буде ще три **ночи** пить І ані centa не платить (По селах, II, 5, 7). „Вже ж, кумцю, вас я третю **ніч** Частую за пустую річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дать” (По селах, II, 45). „Тут мене гадюка йдж, Як я з вами був сю **ніч** На гумні, в стодолі!” (По селах, III, 32). „Злодій від тебе сидить за три межі, Знасш його по відмінній одежі. Вус має

чорний і сіріє очі, Підстерігав тебе три дні й три **ночі**” (По селах, VI, 6). „Лиш одну міні річ Відповідж: чи ти взяв ті гроші в ту **ніч**? Як на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 17). Літня **ніч** коротка, То вчасно спати йдуть робучі люде, Щоб завтра, скоро світ, вже бути в полі (По селах, X, 5). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Йіх на всю **ніч** післали коні пасти (По селах, X, 12). * У порівн. (1). Головами хитають старі лікарі, І тривога, як **ніч**, залягла у дворі (Легенди, VI, 7–4). * У сполуч.: а) **і день і ніч** – *протягом усієї доби, вдень і вночі; безперервно* (1). І день, і **ніч** Блукає по полю, до хат не йде, І все кричить, голосить, плаче й стогне (По селах, X, 166); б) **на ніч** – *для виконання чогось вночі* (1). Ось І нині купка йіх зібралась – хлопці Все підросстки. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на **ніч**, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 70); в) **під ніч** – *пізно ввечері, перед настанням ночі* (2). Три рази довкіль обійшла село. Під **ніч** насилу завели йіи До хати, силою й нагодували (По селах, X, 158). – Ну, що се ти говориш, бійся Бога, Під **ніч** таке страхіте? Суд страшний! (По селах, X, 330); г) **проти ночі** – *пізно ввечері, перед настанням ночі* (1). Будуть ще внукам казати проти **ночі**: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 13).

• **Одн. Н. ніч** Притчі, I, 91; Легенди, VI, 6–15; По селах, X, 5; у порівн. Легенди, VI, 7–4; **Р. ночі** Притчі, XII, 57; **проти ночі** у сполуч. г) До Бразилії, IV, 13; **З. ніч** Паренетікон, III, 11;

Притчі, V, 51; V, 66; XII, 30; Легенди, I, 95; VI, 2–1; По селах, II, 5; II, 45; III, 32; у сполуч. а) По селах, X, 166; **в ніч** Паренетікон, XXV, Стрoфа 4–3; По селах, IX, 17; **на ніч** По селах, X, 12; у сполуч. б) По селах, X, 70; **під ніч** у сполуч. в) По селах, X, 158; X, 330; **Мн. З. ночі** Легенди, I, 95; По селах, II, 7; VI, 6.

НІЧКА (4). *Пестл. до ніч.* „Склонись до наших просьб, о пані, Пробудь сю **нічку** з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 86). Смієсь Астарте, доливає Вина, піддразнюючи йіх. „Засуд свій ви змінить готові За **нічку** пестоців моіх?” (Легенди, I, 92). „Одну **нічку** не спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–15). Слуги в стайні сплять – йіх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати не сміють, Щоб лиш крижі випрямить за **нічку** (По селах, I, 40).

• **Одн. З. нічку** Легенди, I, 86; VI, 1–15; **за нічку** Легенди, I, 92; По селах, I, 40.

НІЧНИЙ (1). *Який характерний для ночі.* Коли почуєш, як в тиші **нічній** Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 1).

НІЧНИЦІ (1). *Відсутність сну; безсоння.* Івась умер напевно від **нічниць**, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” (До Бразилії, V, 29).

НІЧЮ (2). *Присл. У нічний час, уночі.* „Заріж теля і запакуй у міх, А **нічю** йди

с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в могого друга дім” (Притчі, V, 28). Все розповів: як нас тут трясця б’є, Як відьма **нічю** кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 58).

● **нічю** Притчі, V, 28; До Бразилії, V, 58.

НІЩО (7). *Займ. запереч. Уживається для вираження повної відсутності предмета як об’єкта дії, стану чи ознаки.* Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав **ніщо** ні в кого, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 20). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що **ні** в **чому** ти не винуватий” (Притчі, XII, 46). „Ти, чоловіче, не бійся **нічого!** Гроші повернуться, ждати не довго” (По селах, VI, 1). Сова у лісі заскиглила – цур їй! І більш не чуть **нічого**, тільки мірно Дзеленькають зелізним пупом коні Та хрупають траву росисту (По селах, X, 75). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йість, не п’є, **ніщо** не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 152). – А про що ж би мала Війна вестися? – **Ні** про **що!** Ї війни Ніякої не буде! (По селах, X, 232). Боргує нам уряд, покіль до свого, Курузи, бульбу, сіль – і більш **нічого** (До Бразилії, V, 12).

● *Одн. Р. нічого* По селах, VI, 1; X, 75; До Бразилії, V, 12; *З. ніщо* Поклони, II, 20; По селах, X, 152; *ні* про **що** По селах, X, 232; *М. ні* в **чому** Притчі, XII, 46.

НІЯК (1). *Присл. Уживається в заперечному реченні для підсилення заперечен-*

ня. І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнуцим і голодним І ждуть того листочка – **Ніяк** не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 26).

НІЯКИЙ (7). *Займ., запереч. Уживається в заперечних реченнях для вираження повного заперечення.* Та одно лиш нам Лишилось, те, чого **ніяка** сила, **Ніяка** нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минуцих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 102, 103). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! **Ніяке** зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих другів збувся, а вірного пізнав (Притчі, V, 64). І мовить птах: „Ніколи Не вір **ні** в **які** дива, Не вір **ні** в **яку** вістку, Що просто неможлива!” (Притчі, IX, 38, 39). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув **Ніякої** провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 28). – А про що ж би мала Війна вестися? – Ні про **що!** Ї війни **Ніякої** не буде! (По селах, X, 233).

● *Одн. Н. ніяка* Притчі, I, 102; I, 103; *ніяке* Притчі, V, 64; *Р. ніякої* Притчі, XII, 28; По селах, X, 233; *З. ні* в **яку** Притчі, IX, 39; *Мн. З. ні* в **які** Притчі, IX, 38.

НО (2). *Част., спонук. Уживається при дієслівних формах наказового способу для пом’якшення наказу, надання розмові відтінку невимушеності.* Гадюка і злюка, Обое страшні, – Та що ж

з них страшніше? Скажи-**но** міні (Паренетікон, XV, 8). І привели святу, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єї почав ножа острить І крикнув: „Пар-**но** там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 36).

● **но** Паренетікон, XV, 8; Легенди, IV, 36.

НОВИЙ (5). **1.** *Якого ще не носили* (1).

Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк **нові** онучі В постолі, до торби хліб, П'ятку в черес, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 14).

2. *Який приходить на зміну попередньому, замінює його (про людей)* (1). І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – **Нові** приходять с серцем Прагнуцим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 23). // *Досі невідомий, незнаний* (1). Вже не міні в **нові** світі летіти! Війну з житем програв я, любі діти! (Поклони, I, 3). // *Який наступив на зміну старому; введений на зміну старому* (2). „У нас цар молодий, богорівний наш цар! Богорівним зовсім його зробить твій дар. Мільонам він сонце, жите є **нове**, – Для добра мільонів хай вічно живе” (Легенди, VI, 2–15). Чи чули ви, пани ото заводять Якісь там шарварки **нові**. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кождий нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 198).

● **Одн. Н. нове 2.** // Легенди, VI, 2–15; **Мн. Н. нові 2.** Притчі, II, 23; **3. нові 1.** По селах, V, 14; **2.** // По селах, X, 198; (в) **нові** Поклони, I, 3.

НОВИНА (2). *Щойно або недавно одержане повідомлення, звістка.* Я дека-

дент? Се **новина** для мене! Ти взяв один з мого житя момент І слово темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 1). Що ж ще писать вам? Тут **новин** не гук. П'ять душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 85).

● **Одн. Н. новина** Поклони, VI, 1; **Мн. Р. новин** До Бразилії, V, 85.

НОГА (9). *Одна з двох нижніх кінцівок людини* (7).

Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там **ногами**, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 18). Та враз почув, Що те, о що опер він **ноги**, якось Ворушиться (Притчі, I, 50). Наче труп холодний, Він висів, певний, що в найблизшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У **ногу** вкусить, сил єго не стане, І вниз він упаде, зми в пашеку (Притчі, I, 59). А та гадюка під **ногами**, брата, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кождій хвилі Назавсігди відмовить може служби (Притчі, I, 93). Швиденько зсів з коня могучий цар І підійшов до них [аскетів], і поклонився Їім до землі, і цілував їх **ноги**, Благаючи благословенства в них (Притчі, XII, 8). Край Вавилона рів глибокий. Арот з Маротом доси там На ланцюсі за **ноги** висять На пам'ять праведним суддям (Легенди, I, 139). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постолі, а в личаки Обуває **ноги**, І на гуні не зелені, А чорні вилоги” (По селах, VII, 10). * У сполуч. **упасти до ніг** – *стати на коліна, просячи про що-небудь* (1). Замкнув [дядько] ворота, взяв на плечі міх – Та парубок упав йому до **ніг** (Притчі, V, 62).

// Одна з кінцівок тварини (1). І зв'язану на дереві розтягли, І острій ніж у білі груди вбили, На встид одежу з неї всю зняли, Стрімглав за **ноги** на хресті прибили (Легенди, IV, 40).

• **Одн. 3. у ногу** Притчі, I, 59; **Мн. Р. до ніг у сполуч.** Притчі, V, 62; **3. ноги** Притчі, I, 50; XII, 8; По селах, VII, 10; **за ноги** Легенди, I, 139; // Легенди, IV, 40; **О. ногами** Притчі, I, 18; **під ногами** Притчі, I, 93.

НОЖАКА (1). *Збільш до ніж¹.* „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився ти в хвилі, як крав він. Мав він **ножаку** і хтів тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить під лопатку” (По селах, VI, 9).

НОЖИК (1). *Змениш до ніж¹.* Сень видобува тютюн, І крає **ножилом**, і ділить всім, В кого немає (По селах, X, 29).

НОРА (1). *Вирите в землі заглиблення, використовуване як житло.* В Геніві ми сім неділь шифу ждали, За містом в **норах**, як цигани, спали (До Бразилії, V, 40).

НОСИТИ (1). *Надягати на себе.* **Носила** одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! Не стелено їй подушок для сну, Не грали їй при збудженю музики (Легенди, IV, 9).

НОЧУВАТИ (1). *Проводити ніч із сном і відпочинком.* А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає їх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й **ночували**, І він їм много повідав з книжок (По селах, X, 343).

НУ¹ (9). *Виг. 1. Уживається при висловленні захоочення, спонукання до дії*

(*переважно з дієсл. наказ. сп.*) (8). А Аглая кричить: „**Ну**, мій ослику, **ну!** Ще мінуточки дві! Ще мінутку одну!” (Притчі, IV, 36). „**Ну, ну**, ходи, небоже, скрийся тут! А трупа десь я впру в безпечний кут” (Притчі, V, 59). „**Ну**, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть по правді, та вважайте, Самі в покусі не впадіть!” (Легенди, I, 17). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хати, Я на тоці буду спати, – **Ну**, заведи!” (По селах, IV, 24). „**Ну**, куме коханий, дай руки в кайдани! Тут слідство, для тебе тюрма” (По селах, VIII, 19). – **Ну**, байки! Сеню, ти на черзі нині! – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, Що швидко нам відхолося байок (По селах, X, 102).

2. Уживається при висловленні обурення (1). **Ну**, що се ти говориш, бійся Бога, Під ніч таке страхіте? Суд страшний! (По селах, X, 329).

• **ну¹** 1. Притчі, IV, 36 (2 р.); V, 59 (2 р.); Легенди, I, 17; По селах, IV, 24; VIII, 19; X, 102; 2. По селах, X, 329.

НУ² (11). *Част. 1. Пит. Уживається в питальних реєннях як спонукання до відповіді, що супроводжується інтонацією зацікавленості чим-небудь* (4). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А цар сказав до них: „**Ну**, що ж тепер? Чи справді скринька золота вартнійша?” (Притчі, VIII, 28). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! **Ну**, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пуцу я з рук” (Притчі, IX, 16). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „**Ну**, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 127). Та

ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–8).

2. Модальна. *Уживається при висловленні підсумку до роздумів з приводу чого-небудь* (7). **Ну**, в мене слугам плати скупю, А нарікають на мене гупо... Просила я тебе чи ні? (Поклони, II, 10). Та радісно обняв його Асока. „**Ну**, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат і що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 44). Богиня мовить: „**Ну**, як се в тебе дар найцінніший з усіх, На ж тобі сей малий золотистий горіх” (Легенди, VI, 1–13). „**Ну** ж pomoже сей плід его серце здобуть! А як ні, то міні краще в світі не будь” (Легенди, VI, 6–11). – **Ну**, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 84). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем (По селах, X, 109). – Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? **Ну**, а про него,

клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 333).

• **ну** ² **1.** Притчі, VIII, 28; IX, 16; Легенди, I, 127; VI, 2–8; **2.** Поклони, II, 10; Притчі, XII, 44; Легенди, VI, 1–13; VI, 6–11; По селах, X, 84; X, 109; X, 333.

НУ-КО (1). *Виг. Уживається при звертанні до багатьох осіб як спонукання, заохочення до дії.* – **Ну-ко**, Скажіть хто байки! – обізвався несміло Один і скося позирнув на Сеня (По селах, X, 78).

НУМЕР (1). *Порядкове число садиби в сільському населеному пункті.* Чи чули ви, пани ото заводять Якись там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кожний **номер** відробити Коло гостинця” (По селах, X, 199).

НУТА (1). *Мелодія.* Що в мойій пісні біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, ще **нута** друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 7).

НУТРО (1). *Внутрішні органи людини; нутроці.* То цар безбожний крикнув: „Гей! Беріть його, тримайте! Йому живіт живцем поріть, З його **нутро** мотайте!” (Легенди, V, 56).

О

О¹ (3). *Прійм. Уживається із знах. відм.*

Та враз почув, Що те, **о** що опер він ноги, якось Ворушиться (Притчі, I, 50). Пазюк **о** стіл б'є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 37). Гадаєте, що Бог про тее дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп **о** три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 255).

• **о¹** Притчі, I, 50; По селах, II, 37; X, 255.

О² (17). *Виг. 1. Уживається у складі звертання* (10). Вбогому даток ти дав, **о** богачу; се добре зробив ти! (Паренетікон, V, 2–1). **О** синку, много [друзів] при йді й вині, Та в горю допомогти – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів (Притчі, V, 19). „Склонись до наших просьб, **о** пані, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 85). „**О** царю, – сказали, – твій ворог неситий, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в сьому місі вона” (Легенди, III, 5). Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрій, **о** Музо! Як на солом'янім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 42). „**О** богине, прости! Я згрішив, бачу сам! Та безцінний твій дар комусь іншому дам” (Легенди, VI, 2–11). „Не для нас, **о** богине, твій божеський дар! Хоч над світом я цар, та над серцем не цар” (Легенди, VI, 8–7). „Вічно

жить! **О** богине, се жарти, се сміх! Вічне щасте чи дасть сей чудовний горіх?” (Легенди, VI, 8–11). – **О** Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, Щоб не заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду Твого! (По селах, X, 409). По відході єго ми всю громаду Спросили на тасмную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, **о** пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 58).

2. Уживається для вираження різних почуттів, душевних переживань: розпачу, захоплення, здивування і т. ін. (5). **О** горе, мамо! Воля, слава, сила Відмірюються мірою борби! (Поклони, V, 9). А втім – **о** диво! На гильках берізки Побачив той нещасний чоловік Гніздо чмелів (Притчі, I, 61). І врадувалася Астарте. „**О**, веселись, душе моя, Що праведних таких і мудрих Суддів знайшла нарешті я” (Легенди, I, 66). „**О**, звеселюся нині з вами! Ви шлях вказали в темноті!” І налила вино перлисте Вона в три кубки золоті (Легенди, I, 73). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? **О**, то нещасте наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці Супроти него (По селах, X, 110).

3. Уживається для підсилення емоційної виразності висловлювання (2). „Вічно жить молодій, а без него? **О**, ні! Краще він хай живе, дасть безсмерте й міні!” (Легенди, VI, 6–9). **О**, бо Пазюк розум-

ний дід, З кропиви він збирає мід: Він у селі над всіх моцар, Бо він собі богачлихвар (По селах,II,9).

• **о**² **1.** Паренетікон, V,2–1; Притчі, V,19; Легенди, I,85; III,5; IV,42; VI,2–11; VI,8–7; VI,8–11; По селах, X,409; До Бразилії, I,58; **2.** Поклони, V,9; Притчі, I,61; Легенди, I,66; I,73; По селах, X,110; **3.** Легенди, VI,6–9; По селах, II,9.

ОБ (1). *Прійм. Уживається із знах. відм.* Слухає народ, **Об** поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X,139).

ОБА (3). *Обидва; і той, і другий.* „Я, царю любий, піст держу сьогодні”. „Га, добре діло! – мовив цар. – Та знай: Я цар, **оба** ми втомлені, голодні... Для мене, братіку, свій піст зломай! Снідай зо мною, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI,24). У **обох** напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без пощади нагло тріс!” (По селах, V,7). Розлучила нас юрба, Та довгенько ще цікаві Сперечались ті **оба**, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III,19).

• **Н. оба** Притчі, XI,24; До Бразилії, III,19; **Р. у обох** По селах, V,7.

ОББИТЬ (1). *Прибиваючи, покрити поверхню чого-небудь іншим матеріалом.* І мовив халіф: „Отой замок відлюдний, В котрім такий дар я отримав пречудний, Віднині я вміть Весь золотом кажу і шовком **оббить**” (Легенди, III,12).

ОБВИВАТИ (1). *Щільно обгортати в що-небудь, замотувати чимось.* Сей

сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару **обвиває** І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII,8).

ОБВІШАНИЙ (1). *На якого навішали що-небудь у великій кількості.* На Підгір'ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять старці, **обвішані** торбами (По селах, I,4).

ОБЕЙДАЛЛА (2). *Власна назва особи.* „Літ тому пів сотні у стіп **Обейдалли** Так само Гусейнову голову клали Від війська посли, Що тут з боєвища йїї принесли” (Легенди, III,21). „Літ десять минуло, і труп **Обейдалли** Так само в підніже Мохтару поклали Від війська посли, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III,25).

• **Одн. Р.** Обейдалли Легенди, III,21; III,25.

ОБЕРІГАТИ (1). *Дбайливо доглядати, піклуватися, запобігаючи чому-небудь небажаному, небезпечному.* Хто сам себе опанував, Найтяжшу річ він доконав; Хто сам себе **оберіга**, Той безпечніший від усіх (Паренетікон, IX,11).

ОБЕРНУТИСЯ (1). *Звернутися.* Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг **обернувся**: „Гей, хлопці, агов! Зруйнують сей замок до самих основ!” (Легенди, III,38).

ОБЗИВАТИСЯ (1). *Подавати певні звуки (про тварин).* Ось слухай, рже твоя каштановата, А он лоша йїй **обзиваєсь!** (По селах, X,97).

ОБИ (1). *Обидві.* Хто власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; Хто є слі-

пий на **оби** оці, То що по дзеркалі йому?
(Паренетікон, XXV, Строфа 20–3).

ОБИГРИТИ (1). *Зігрити кого-небудь у теплому приміщенні. Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й сам він йів* (Притчі, VI, 6).

ОБИД (3). 1. *Споживання їжі серед дня, між сніданням і вечерею* (2). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій **обід** Ще старший цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь світ” (Притчі, XI, 19). Халіф Абдельмалік святкує побіду У куфському замку. К кінцеви **обіду** Від війська посла Кровавую голову в місі внесли (Легенди, III, 2).

2. *Їжа, призначена для споживання вдень* (1). Коли **обід** хтось славний зготував, Найідки найдобірні та напитки, Царя самого в гості завізвав, А соли не додав до страв, — Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 1).

• **Одн. Р. обіду** 1. Легенди, III, 2; 3. **обід** 2. Паренетікон, I, 1; **на обід** 1. Притчі, XI, 19.

ОБИДАТЬ (1). *Споживати їжу серед дня, між сніданням і вечерею. А мав [цар] с собою много Йіди, та страва в рот йому не йшла, Бо він обідать звик серед шумного Кружка жінок і слуг* (Притчі, XI, 6).

ОБИЗВАТИСЬ (1). *Звернутися до кого-небудь з розмовою. – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізвавсь несміло Один і скоса позирнув на Сеня* (По селах, X, 79).

ОБИЙМИ (1). *Положення рук, при якому обіймають кого-небудь. У обіймах* его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любви і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–5).

ОБИЙТИ (1). *Завершити рух навколо чого-небудь. Три рази довкіль обійшла* село. Під ніч насилу завели йійі До хати, силою й нагодували (По селах, X, 157).

ОБИК (2). 1. *Присл. Поряд, поруч* (1). Закурили. Тихо. Десь **обік** в трощах деркає деркач (По селах, X, 73).

2. *У знач. прийм., із род. відм.* (1). А **обік** него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 25).

• **обік** 1. По селах, X, 73; 2. По селах, II, 25.

ОБИГ (1). *Урочисте зобов'язання релігійного характеру; клятва. Думками Бога хвалячи, Держав обіг мовчання І ані слова не прорік Від роду до сконання* (Легенди, V, 30).

ОБИЦЯТИ (2). *Давати обіцянку кому-небудь зробити щось. „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за пустую річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині даць”* (По селах, II, 48). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже там! Хай страчу сам! Як **обіцяв**, то певно дам” (По селах, II, 60).

• **обіцяв** По селах, II, 60; **обіцяли** По селах, II, 48.

ОБИЦЯТИСЬ (1). *Давати обіцянку кому-небудь зробити щось. Усміхнув-*

ся мудрець. Дивні примхи в дівчат! Та дарма! **Обіцявсь**, то вже годі бурчать (Притчі,IV,28).

ОБКИДУВАНО (1). *Безособ., присудк. сл. * У сполуч. обкидувано камінєм – несправедливо оганьблювано, обмовлювано кого-небудь. Щоб монументом їх не було те каміне, Яким в відплату за плодючеє насінє Ще при житю обкидувано їх (Поклони,III,15).*

ОБЛЕСЛИВИЙ (1). *Схильний до лестощів. До Йосифа в Єгипті так Сказав облесливий дворак: „Ах, пане, страх тебе люблю За добрість, за красу твою!” (Притчі,III,2).*

ОБЛИТИЙ (1). *Покритий чим-небудь (про сльози). Та Бог наслав на тую злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, слізми облитий, До їх там королеви Маргарити (До Бразилії,V,55).*

ОБЛИТИСЬ (1). ** У сполуч. облитись холодним потом – дуже захвилюватися, заперезживати (від почуття страху). Померкло в голові у чоловіка, За серце стисло, і холодним потом Все тіло облилось (Притчі,I,48).*

ОБЛІГ (1). ** У сполуч. лежати облогом – перебувати в занедбаному стані, не оброблятися протягом довгого часу (про поле, лан). * Образно. Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить облогом-лан широкий твій, А кілько нас всю силу спрацювало, Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони,V,14).*

ОБМЕРЗНУТИ (1). *Дуже змерзнути; задубіти на морозі. Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: **Обмерз**, продрог, – здаєсь, лиш*

пушка духа, Надармо страви й захисту шукав (Притчі,VI,3).

ОБМІНІТИСЯ (1). ** У сполуч. обмінитися словом – поговорити про щось з ким-небудь. Раз цар один на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі,XI,3).*

ОБМОВА (1). *Неприятні висловлювання про кого-небудь з метою викликати до нього зневагу. Хто був другий кінь? А, ба! Гордість, злобная обмова І гидка самохвальба (Притчі,VII,11).*

ОБНЯТИ (3). **1.** *Обхопити кого-небудь руками, виражаючи почуття дружби (1). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі,XII,43).*

2. *Перен. Оволодіти ким-небудь, повністю захопити, полонити когось (про почуття) (1). Ось панок побачив матір, Жаль обняв його великий (Поклони,VIII,20).*

3. *Перен. Сприйняти повністю зміст, суть чого-небудь; зрозуміти, усвідомити щось (1). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очі ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі,IV,22).*

● **обняв 1.** Притчі,XII,43; **2.** Поклони,VIII,20; **3.** Притчі,IV,22.

ОБОЄ (3). *Числ., збірн. Уживається на означення двох названих осіб різної статі; і він, і вона (1). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш –*

роби!” (Легенди, VI, 5–12). // *Уживається на означення двох істот, назва яких має форму жіночого роду* (1). Гадюка і злюка, **Обоє** страшні, – Та що ж з них страшніше? Скажи-но міні (Паренетікон, XV, 6). // *Уживається на позначення двох неістот, назва яких має форму середнього роду* (1). Не може при добрі той жить, Хто хоче злу й добру служити. Бо, хтівши догодить **обом**, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Stroфа28–5).

• **Н. обоє** // Паренетікон, XV, 6; **Д. обом** Легенди, VI, 5–12; // Паренетікон, XXV, Stroфа28–5.

ОБОРИГ (1). *Повітка на чотирьох стовпах для зберігання сіна.* „Отсе мій плуг, отсе мій стіг, Моя ріля, мій **оборіг**, Мої воли, моє гумно, Моя рідня, моє майно” (По селах, II, 70).

ОБПУТАТИ (1). *Густо обмотати чимось.* Тут вороги **обпутали** Його кругом сильцями І до царя взялися гнать Страшними палицями (Легенди, V, 49).

ОБРАЗ (3). 1. *Живописне зображення Бога або святого, якому поклоняються віруючі; ікона* (1). Свічку поставив ти в церкві перед **образами**, богачу! Добре зробив ти: ось бач, ярко та свічка горить (Паренетікон, V, 1–2).

2. *Вигляд кого-небудь, відтворений у свідомості, пам'яті або створений уявою* (1). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний **образ** твій (Поклони, VII, 24). // *Подоба чого-небудь* (1). Се не казка, брати, тільки **образ**, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до

одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 11).

• **Одн. Н. образ 2.** // Притчі, X, 11; **3. образ 2.** Поклони, VII, 24; **Мн. О. перед образами 1.** Паренетікон, V, 1–2).

ОБРИВ (1). *Місце, де круто спадає поверхня землі внаслідок обвалу.* Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального **обриву** худа берізка В щілині виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 12).

ОБРУБАНИЙ (1). *У якого ударом гострого знаряддя відтяли гілля.* **Обрубане** дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов повний стає; Се бачучи, чесні не тратьте надії, Хоч доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Stroфа3–1).

ОБТЯЖЕНИЙ (1). *Який зазнає дії тягаря.* Клониться дерево, плодом **обтяжене**; Чесний, розумний, і ти так клонись! Висохле древо, безмізкії голови Зломляться, та не похиляться вниз (Паренетікон, XXV, Stroфа21–1).

ОБУВАТИ (1). *Надягати на ноги взуття; взувати.* „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постоли, а в личаки **Обуває** ноги, І на гуні не зелені, А чорні вилоги” (По селах, VII, 10).

ОБХОДИТИ (1). *У різних напрямках проходити який-небудь простір для перевірки чого-небудь.* Холодно. Огонь Погас. Зітхаючи глибоко, мовчки Ще раз **обходять** коней конюхи (По селах, X, 396).

ОБЧИЩУВАТИ (1). *Звільняти щось від чого-небудь зайвого, непотрібного.* Хоч в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З таких

річей **обчищувала** двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди,IV,19).

ОГНИВО (1). *Кільце*. З дрібних **огнів** сплелись мої кайдани! (Поклони,I,19).

ОГНИЩЕ (2). 1. *Купа дров, хмизу, що горить*. * *Образно* (1). Вона [мудрість] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, **Огнище** тепле в студінь горя, Холодна тінь під страстей сквар (Паренетікон,VIII,11).

2. *Місце, де розкладали вогонь* (1). Лиш Сень не ляг. При вигаслім **огниці** Сидить він, скулившись від холоду, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах,X,406).

• *Одн. Н. огнище 1. образно* Паренетікон,VIII,11; *М. при огниці 2.* По селах,X,406.

ОГОЛОСИТИ (1). *Довести щось до відома багатьох, усіх; об'явити*. Бог їй [жінці] так казав Плачем і криком грішному народу **Оголосити** близький суд страшний (По селах,X,328).

ОГОНЬ (15). 1. *Розжарені гази, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я* (9). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, **огонь** горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон,XXV,Строфа16–2).

Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон,XXV,Строфа35–1). „Більш, ніж меч, і **огонь**, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі,IV,3). Арістотоль-мудрець Олександра навчав

І такий у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і **огонь**, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї міцного щита” (Притчі,IV,44). Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солом'янім **огні** святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди,IV,43).

„Одну нічку не спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралюшу в **огонь**, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди,VI,1–17). Ось **огонь** розплавив із пахучих полін І кадило в **огонь** щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди,VI,2–3,4).

Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий **огонь** із пахучих полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди,VI,9–3). * *У порівн.* (1). Гнів – се **огонь**. Чим більше дров кладеш, Тим ярче полум'я лютує ясне; А перестань докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон,VII,1).

2. *Купа дров, хмизу, що горить; вогнище* (5). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготанє кроваве: Се хлопці-конюхи **огонь** кладуть, Їх на всю ніч післали коні пасти (По селах,X,11). Попутавши скотину, розложили **Огонь**, бо майка тне (По селах,X,14). Ось при **огні** Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап'яв на плечі (По селах,X,15). Сконало. Тихо стало. Недвижні всі сиділи круг **огню**, Тремтячи (По селах,X,315). Холодно. **Огонь** Погас. Зітхаючи глибоко, мовчки Ще раз обходять коней конюхи (По селах,X,394).

- **Одн. Н. огонь 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 16–2; Притчі, IV, 3; IV, 44; *у порівн.* Паренетікон, VII, 1;
- 2.** По селах, X, 394; **Р. круг огню 2.** По селах, X, 315; **Д. огневи 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 35–1; **3. огонь 1.** Легенди, VI, 2–3; **2.** По селах, X, 11; X, 14; **в огонь 1.** Легенди, VI, 1–17; VI, 2–4; VI, 9–3; **М. на огні 1.** Легенди, IV, 43; **при огні 2.** По селах, X, 15.

ОДЕЖА (6). *Те, чим покривають тіло (5).*

Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі на світі – С цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, **В одежах** із кори та бур'яну (Притчі, XII, 5). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій **одежі**, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 32). Буднішня **одежа** в хаті шита 3 полотна, що вироблять хатнії (По селах, I, 47). „Злодій від тебе сидить за три межі, Знаєш його по відмінній **одежі**. Вус має чорний і сірії очи, Підстерігав тебе три дні й три ночі” (По селах, VI, 4). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній **одежі**?” (По селах, VII, 8). * *Образно (1).* І зв'язану на дереві розтягли, І острій ніж у білі груди вбили, На встид **одежу** з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на хресті прибили (Легенди, IV, 39).

- **Одн. Н. одежа** По селах, I, 47; **3. одежу образно** Легенди, IV, 39; **М. по одежі** По селах, VI, 4; VII, 8; **у одежі** Притчі, XII, 32; **Мн. М. в одежах** Притчі, XII, 5.

ОДЕЖИНА (1). *Одяг. * Образно.* Бо твій патріотизм – Празнична **одежина**, А мій

– то труд важкий, Горячка невдержима (Поклони, IV, 18).

ОДИН (55). *Числ. кількісн. 1. Кількість із однієї одиниці (18).* Я декадент? Се новина для мене! Ти взяв **один** з мого життя момент І слово темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 2). Хоч хто і сто літ проживе Безчесно, неподержливо, – Волів би день **один** прожить, У чесноті, в думках святих (Паренетікон, X, 3). Хоч хто і сто літ проживе, Без розуму блукаючи, – Волів би день **один** прожить У розумі, в думках святих (Паренетікон, X, 7). Хоч хто і сто літ проживе Ліниво, без енергії, – Волів би день **один** прожить У праці, в чеснім змаганю (Паренетікон, X, 11). Хоч хто і сто літ проживе, Про почин і кінець не дба, – Волів би день **один** прожить І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 14). Хоч хто і сто літ проживе, Премудрости не знаючи, – Волів би день **один** прожить, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 19). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш **одно** поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–3). Журчить з его [*кипариса*] коріння Малесенький поточок; Ніхто не тямить, щоб він Зронив **один** листочок (Притчі, II, 8). А Аглая кричить: „Ну, мій ослику, ну! Ще мінуточки дві! Ще мінутку **одну**!” (Притчі, IV, 37). „О синку, много [*друзів*] при йїді й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти **одного** лиш – та й то напів” (Притчі, V, 22). „Я з вами ніч **одну** пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам

сама” (Легенди, I, 95). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де **один** у місті вбогий З голоду віднині вмре, Там я богача **одного** Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 15, 17). „**Одну** нічку не спи, **один** день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–15). Але знає він, проклятий, Що як з Іллі **одна** краплина крові На землю впаде – вся земля займесь І згорить (По селах, X, 368). „Плідних земель безмірні там простори, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; **Один** там буйвол тягне з сіном віз” (До Бразилії, I, 30). Рубаєм дерева на сяжень грубі – **Одно** два дни довбем, сусіди любі! (До Бразилії, V, 8). // У знач. ім. **один**. *Окрема істота із сукупності подібних* (1). – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізвавсь несміло **Один** і скося позирнув на Сеня (По селах, X, 80).

* У сполуч. **ні один** – ніхто, жоден (1). Пішов по інших своїх друзьях син, – Не скрив його, не втішив ні **один** (Притчі, V, 46).

2. *Окремо від інших*. * У сполуч. **сам один** – без нікого; без чисісь участі (1). І цар зрадів. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам **один**” (Притчі, XI, 14).

3. У знач. *прикм., з часткою лиш і без неї. Ніякий інший, крім названого; тільки названий (уживається при виділенні з ряду інших окремої особи, предмета і т. ін.)* (11). Вся чеснота, весь труд єго марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил,

розвіє суд страшний! **Одна** любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 14). Та й гупі ж ті богатири, Що люблять спать на подушках! Я спав лиш на **однім** пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–3). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш **одну** мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 24). Радіє люд. **Одна** в задумі – Астарте, віщя жона. „Не віриш?” – люд йійі питає. „Попробую”, – рекла вона (Легенди, I, 29). Та швидко кров у них заграла. **Одні** йім зорі й небеса, **Один** йім рай, **одна** йім правда, – Астарті дивная краса (Легенди, I, 82, 83). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ **один** із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 39). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змия? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці єі я паную **один**?” (Легенди, VI, 4–6). „Лиш **одну** міні річ Відповідж: чи ти взяв тіі гроші в ту ніч? Як на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 16). Та й діти ж то над все любили слухать Єго пісень і оповідань! Діти **Одні** над ним не насміхались (По селах, X, 65). // У знач. ім. **одно**. *Тільки це; єдине* (4). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – **одного** лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпшіі сини (Поклони, III, 8). Та **одно** лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід,

якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 101). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум.

Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 15).

Одно лиш жаль, що вже по-руськи тут Молиться ні балакать не дадуть. На нас у місті крикнув Кандзюбінський: “Nie wolno tutaj gadać po rusińskij! “Tu polski kraj i polski Bóg i król! Po polsku gadaj albo gebę stul!” (До Бразилії, V, 91).

4. У знач. займ. вказ. Той самий (3).

Одним шляхом везуть і труну й молодят, **Один** піп погребе й буде слюб йім давать (Притчі, X, 7, 8). Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до **одного** кінця нас ведуть (Притчі, X, 13). //

Однаковий, тотожний (1). Гість, дитя, і цар, і жінка Мають всі **один** звичай: Є що чи нема – байдуже, Йім усе лиш дай та дай (Паренетікон, XXV, Строфа 13–2).

* У сполуч. *все одно – байдуже, однаково, так чи інакше* (1). „Почекай же!.. Де та в біса Грушка при причілку? В мене є верба. Все **одно**, Заглянемо в щілку” (По селах, VII, 23).

5. У знач. прикм. *Перший серед названих* (5). Що за притчина? Глядить: дві миши, **Одна** білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 28). Ся мета – жите у небі. Щоб до неї дочвалать, Фарисей запряг два коні: „Чеснота” **одного** звать, Піст, молитва, дари

вбогим (Притчі, VII, 8). В **одній** хаті ридане і плач над мерцем, В другій хаті музика і спів над вінцем (Притчі, X, 3).

– Се правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с собою йіється.

Одні хапають з-перед других, рвуть, І днуть, і кривдять (По селах, X, 279). Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку. Відвернувсь **один** панок І зітхає: „От бідацтво!” Другий же за ним крок в крок Покликає: „То лайдацтво!” (До Бразилії, III, 5).

* У сполуч. *один за одним – уживається при вказуванні на послідовність у протіканні чого-небудь* (2). І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть **один** за **одним**, – Нові приходять с серцем Прагнуцим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 22).

6. У знач. займ. неознач. *Якийсь, котрийсь* (6). Раз цар **один** на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 1).

Та на святого напосівсь **Один** король сердитий, З оружєм і дрекольми Пішов його ловити (Легенди, V, 42).

Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку **одному** в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 75).

Слухає народ, Об поли б’єсь руками. Аж нараз **Одна** вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 140). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є

чернець **один** старенький, Що знає йїх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много повідав з книжок (По селах, X, 341). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. Та на **одній** пересідці якось Згубився і пропав Юрків Антось (До Бразилії, V, 37). * *У сполуч. одного дня – якось удень* (1). **Одного** дня поклав він [цар] перед ними Дві скриньки. Перша, щирозолота, Ясніла від каменя дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі, VIII, 9).

• **Одн. Н. один 1.** Легенди, II, 15; До Бразилії, I, 30; // *у знач. ім.* По селах, X, 80; *у сполуч.* Притчі, V, 46; **2.** *у сполуч.* (Притчі, XI, 14); **3.** Легенди, I, 83; VI, 4–6; **4.** Притчі, X, 8; **5.** До Бразилії, III, 5; *у сполуч.* Притчі, II, 22; **6.** Притчі, XI, 1; Легенди, V, 42; По селах, X, 341; **одна 1.** По селах, X, 368; **3.** Паренетікон, I, 14; Легенди, I, 29; I, 83; **5.** Притчі, I, 28; **6.** По селах, X, 140; **одно 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 16–3; **3.** // Притчі, I, 101; **4.** *у сполуч.* По селах, VII, 23; **Р. одного 3.** // Поклони, III, 8; Притчі, V, 15; **6.** *у сполуч.* Притчі, VIII, 9; (до) **одного 4.** Притчі, X, 13; **Д. одному 6.** Легенди, V, 75; **3. один 1.** Поклони, VI, 2; Паренетікон, X, 3; X, 7; X, 11; X, 14; X, 19; Притчі, II, 8; Легенди, VI, 1–15; **3.** Легенди, V, 39; **4.** // Паренетікон, XXV, Строфа 13–2; **одного 1.** (Притчі, V, 22); Легенди, II, 17; **5.** Притчі, VII, 8; **одну 1.** Притчі, IV, 37; Легенди, I, 95; VI, 1–15; **3.** Притчі, IV, 24; По селах, IX, 16; **одно 1.** До Бразилії, V, 8; **3.** // До Бразилії, V, 91; **О. одним 4.** Притчі, X, 7; **за одним 5.** *у сполуч.* Притчі, II, 22; **М. (на) одним 3.**

Паренетікон, XXV, Строфа 15–3; (в) **одній 5.** Притчі, X, 3; (на) **одній 6.** До Бразилії, V, 37; **Мн. Н. одні 3.** Легенди, I, 82; По селах, X, 65; **5.** X, 279.

ОДИНОКИЙ (2). *Який не має сім'ї, рідних; самотній* (1). Тим, що мене ти к собі не пустила, В мойїх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і **одинокій**, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 10). // *Який не має друзів, близьких; чужий у певному середовищі.* * *Образно* (1). На Цейлоні святому Є кипаріс високий, Роскішний, тисячлітній, У світі **одинокій** (Притчі, II, 4).
• **Одн. Н. одинокий** // *образно* Притчі, II, 4; **М. (в) одинокій** Поклони, VII, 10.

ОДІЖ (2). *Те, чим покривають тіло* (1). І про **одіж** мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям повстанні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 41). * *Образно* (1). Носила **одіж** грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! Не стелено йїй подушок для сну, Не грали йїй при збудженю музики (Легенди, IV, 9).

• **Одн. 3. одіж образно** (Легенди, IV, 9); **про одіж** (По селах, I, 41).

ОДНАКОВІСІНЬКО (1). *Зовсім, абсолютно однаково.* Мудрість захована, Золото в скритку – **Однаковісінько** Суть без пожитку (Паренетікон, XXV, Строфа 7–3).

ОДНОГОЛОСНО (1). *В один голос.* І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?“ І **одноголосно** сказали всі: „Авжеж вартнійша

ся золота! Як можна, царю, навіть прирівняти До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 16).

ОЗИРАТИСЯ (1). *Роздивлятися навколо себе.* І почав тоді Сірома **озиратися** довкола, Де він і що з ним? (Притчі, I, 22).

ОЙ (4). *Виг. 1. Уживається при вираженні переляку, жаху* (2). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! **Ой** пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 56). – **Ой**, лишенько! Тепер то ми пропали! (По селах, X, 215).

2. *Уживається при вираженні благання, сильного прохання* (1). Залебеділа пташка: „**Ой**, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 6).

3. *Уживається при вираженні незадоволення* (1). – **Ой**, певно, що би треба Твердої тут, московської руки! (По селах, X, 195).

• **ой 1.** Притчі, V, 56; По селах, X, 215; **2.** Притчі, IX, 6; **3.** По селах, X, 195.

ОЙ-ОЙ (2). *Виг. Уживається при вираженні тривоги, неспокою.* **Ой-ой!** Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицьох побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 1). – **Ой-ой!** І що ж то за такеє горе Вона віщує? (По селах, X, 176).

• **ой-ой** По селах, VIII, 1; X, 176.

ОКЕАН (1). *Водний простір, що поділяє суходіл на материки та острови.* Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще

жде тебе на **океані**? Що у Бразилії, в славній Парані? Що то за рай ще тобі отвираєсь В Спіріту Санто і Мінас Жераєс? (До Бразилії, IV, 31).

ОКО (30). *Орган зору в людини* (20). Якби могучість, щастє і свобода Відмірялись по мірі крові й сліз, Пролитих з серця і з **очей** народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 7). До візка не заглядають Материнські **очи** чулі, Лиш уста тихенько шепчуть: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 10). Хто власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; Хто є сліпий на обі **оці**, То що по дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV, Строфа 20–3). Від слона на тисяч п'ядей, Від коня на сто тікай, Від вола на десять п'ядей, Зла й на **очи** не видай (Паренетікон, XXV, Строфа 29–4). Як запорохи чоловік Знести не може у **очох**, Так гордості в душі людській Не зносить Бог (Паренетікон, XXV, Строфа 31–2). І довгі вже століття Побожнії буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши **очи** вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 17). І хламіду він [*Арістотель*] зняв, і рачкує піском, Єго **очи** Агляя закрила платком І сидить на хребті й погоняє прутком (Притчі, IV, 30). Аж у круг двораків його [*Арістотеля*] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із **очей** поспішилася знять... Що там сміху було, то й пером не списать (Притчі, IV, 40). Не піднімається рука списать Усі оті нечувані знушаня; Та сльози щирії з **очей** біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 51). У обіймах єго та красуня горда Наче тає, на груди єго припада; Та хвилина мине,

і він чує, що ось В єі серці вороже ворущиться щось, І в **очах**, ще вохких від любви і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–9). Він мета єі мрій, осолода **очей**, Над усіх милий йій генерал Птолемей (Легенди, VI, 6–5). Він [Пазюк] бороду на руку спер І сиві **очи** в двері впер, Волосє сивє і густє Лицє вкрива єго товстє, А голос дзвінко, мов із блях, Гукає: „Господи воззвах!” (По селах, II, 20). А обік него кум сидить І Пазюку в лицє глядить, В **очах** єго читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 27). „Злодій від тебе сидить за три межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має чорний і сирії **очи**, Підстерігав тебе три дни й три ночи” (По селах, VI, 5). „Чорний вус. – Рудий у кума. Гм! Не вір рудому! Сирії **очи** – дійсна правда! Коб швидше додому!” (По селах, VII, 15). – Є, кат там з нею [байкою]! – другий відізвавсь. – Я за весь день охляв, не чую костей, І **очи** вже злипаютьсь до сну (По селах, X, 83). Усі до неі, Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі **очи** кров’ю йій заплили, і руки все держить Над головою закленуті, й стогне, Голосить, що аж серцє розриваєсь (По селах, X, 145). І від того дня По селах ходить. Вже йій в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш **очи** світяться (По селах, X, 166). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хрєста. Отой комарик самє в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкурі, Таку, що **оком** і доглянуть годі (По селах, X, 384). * *Образно* (1). Готама Будда, Азії сві-

тило, **Очима** духа бачив сю пригоду І своїм вірним так про неі мовив [...] (Притчі, I, 81). * *У сполуч.*: а) **зуймити оком** – *сприйняти зором, побачити у всьому обсязі* (1). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, ні пану. Се край богатий, **оком** не зуймєш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 25); б) **зупинити очі на кому** – *почати дивитися на когонебудь, розглядати когонебудь* (1). Усміхнулась Аглая. „Се ж почєсть міні, Що на мні зупинив свої **очи** яснє Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небєса” (Притчі, IV, 20); в) **не зажмуривши ока** – *не маючи змоги заснути навіть на короткий час* (1). Важкє зітханє – се була Єго мольба глубока; Весь вік прожив зітхаючи, Не зажмуривши **ока** (Легенди, V, 36); г) **не спускати очей** – *дивитися прямо, не потуплюючись* (1). Спалахнув Олександр: „Нєщасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” Та дівчє не дрожить, не спускає **очей**. „Міні дав його твій генерал Птолемей” (Легенди, VI, 7–15); г) **ока не спускать з кого** – *постійно спостєригати, наглядати за ким-, чим-небудь* (1). Мій господар за грибами Ходивши вчєра, каже: бачив вовка. То й остро накавав міні з лошат І **ока** не спускать. Та де вони? (По селах, X, 92); д) **очима йїсти що** – *пильно, невідривно дивитися на що-небудь* (1). І поскладав, поцілував І в черєс всі сотки сховав. А кум стоїть, гнє в собі злість, **Очима** тії гроші йїсть (По селах, II, 76); е) **сказати в очи** – *сказати відкрито, відверто, неприховано; в присутності того, про кого йде мова* (1). Не любо се було єго дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів ніхто царе-

ви в **очи** Сказати се (Притчі, XII, 13); *є) смерть у очи заглядає* – *хтось перебуває у стані смертельної небезпеки* (1). І він здригнувся. – Господи помилуй! Се смерть у **очи** заглядає! – шепнув І знов почав молитись, ще ширіше, Ще горячіше (По селах, X, 415); *ж) стріляти очима* – *кокетливо поглядати на кого-небудь* (1). Арістотель-мудрець по садочку гуля, – Бач, Аглая іде і **очима** стріля! (Притчі, IV, 8); *з) хапати очи* – *надто інтенсивно виявлятися, вражати (про дим)* (1). Не видати комина на хагі; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в'ється по загаті, Хапле **очи**, сльози витискає (По селах, I, 24).

● **Одн. Р. ока** у *сполуч.*: в) Легенди, V, 36; г) По селах, X, 92; **О. оком** По селах, X, 384; у *сполуч.* а) До Бразилії, I, 25; **Мн. Н. очи** Поклони, VIII, 10; По селах, VII, 15; X, 83; X, 145; X, 166; **Р. очей** Легенди, VI, 6–5; у *сполуч* г) Легенди, VI, 7–15; **з очей** Поклони, V, 7; Легенди, IV, 51; **із очей** Притчі, IV, 40; **3. очи** Притчі, II, 17; IV, 30; По селах, II, 20; VI, 5; у *сполуч.*: б) Притчі, IV, 20; з) Притчі, IV, 8; **в очи** у *сполуч.* е) Притчі, XII, 13; **на (обі) оці** Паренетікон, XXV, Строфа 20–3; **на очи** Паренетікон, XXV, Строфа 29–4; у **очи** у *сполуч.* є) По селах, X, 415; **О. очима образно** Притчі, I, 81; у *сполуч.*: д) По селах, II, 76; ж) Притчі, IV, 8; **М. в очах** Легенди, VI, 3–9; По селах, II, 27; **у очох** Паренетікон, XXV, Строфа 31–2.

ОКРІП (1). *Кипляча або дуже гаряча вода; кип'яток*. І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єї почав ножа острить І крикнув: „Пар-но там **окропи**, жінко!” (Легенди, IV, 36).

ОКРУЖАТИ (1). *Перен. Бути навколишнім середовищем, у якому хто-небудь*

живе, діє; оточувати. „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас **окружають**, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 86).

ОКСАНКА (1). *Власна назва особи*. Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” Та як ще Гриць, **Оксанка**, Рузя вмерли, – Пустили нас: „Ідіть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 31).

ОЛЕКСА (1). *Власна назва особи*. Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані **Олекса** Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 3).

ОЛЕКСАНДЕР (12). *Власна назва особи*. Арістотель-мудрець **Олександра** навчав І такий у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оруже – жіноча краса” (Притчі, IV, 1; 42). Так зайіхали враз аж на площу садка, Де під тіню дерев край малого ставка **Олександр** сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 34). **Олександр** Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в пустині прожив І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI, 1–1). **Олександр** Великий весь світ звоював, Та дівчини рабом себе він почував (Легенди, VI, 3–1). **Олександр** Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи

богиня вона, чи змिया? Чом міняється так, кілька є в дні годин? І чи в серці є я паную один?" (Легенди, VI, 4–1). Счервоніло дівча, в личко вдарила кров, – **Олександр** не ждав єї слова – пішов (Легенди, VI, 5–16). А як ніч надійшла, вона тихо пішла, **Олександр**у в вино трути-зіля влила (Легенди, VI, 6–16). Спалахнув **Олександр**: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!" (Легенди, VI, 7–13). **Олександр** у болях жорстоких лежав І в руці своїй плід чудодійний держав (Легенди, VI, 8–1). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму **Олександр** умер (Легенди, VI, 9–8).

• **Одн. Н. Олександр** Притчі, IV, 34; Легенди, VI, 1–1; VI, 3–1; VI, 4–1; VI, 5–16; VI, 7–13; VI, 8–1; VI, 9–8; **3. Олександр** Притчі, IV, 1; IV, 42; **Д. Олександр**у Легенди, VI, 6–16.

ОЛЕКСАНДРІВ (1). *Призначений для Олександра; у якому перебуває Олександр.* Ось у строях, білилах, рум'янах ціла, В **Олександрів** покій куртізана війшла (Легенди, VI, 7–8).

ОЛЕСЯ (1). *Власна назва особи.* Сусіди любі! Пише вам **Олеся**. Ми всі здорові й добре нам ведеться (До Бразилії, V, 1).

ОЛІЙ (2). **1.** *Харчовий продукт, який добувають із насіння або плодів деяких рослин; олія* (1). **Олію**, молока, вина Не заживав він зроду; Для дужшої покути пив Морську солену воду (Легенди, V, 25).

2. *Нижчий татунок олії, який використовується для освітлення в лампадах* (1). Як лямпя розбита, Даремно **олій** доливати; Як злодій

утікне, Даремно стайні замикати (Паренетікон, XVII, 2).

• **Одн. Р. олію 1.** Легенди, V, 25; **3. олій 2.** Паренетікон, XVII, 2.

ОЛІМП (1). *Місцевість, де, за віруванням стародавніх греків, жили боги.* „Ні, богине! Візьми свій дарунок назад! Я в нірвану волю, чи в **Олімп**, чи у ад!" (Легенди, VI, 8–16).

ОМИНУТИ (1). *Не зачепити когонебудь.* * *Образно.* Аскет мовить: „Хоч яке се жите і трудне, і сумне, Дай, щоб старість і смерть **оминули** мене" (Легенди, VI, 1–11).

ОН (1). *Част.* *Уживається при вказуванні на послідовність дій.* Ось слухай, рже твоя каштановата, А **он** лоша йій обзиваєсь! (По селах, X, 97).

ОНДЕ (1). *Част.* *Уживається при вказуванні на що-небудь на певній відстані.* Глянь, **онде** слуги твої, твоїх волів пасучи, Потрагували всю ниву убогого твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–3).

ОНИЩИХА (1). *Дружина Ониська.* Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. Сім штук дітей, **Онищиха**, й Чаплиха, І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 43).

ОНТАМ (2). *Присл.* *Уживається при вказуванні на місце більш віддалене порівняно з іншим, ближчим.* Шарпнули оті два коні: Сей сюди, а той **онтам**, Розірвали віз надвоє, Проваливсь йіздець і сам (Притчі, VII, 14). „Скажіть самі, як вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав **онтам** на ланцюсі?" (Легенди, I, 132).

• **онтам** Притчі, VII, 14; Легенди, I, 132.

ОНУЧА (1). *Шматок тканини, яким обмотують ноги перед взуванням.* Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові **онучі** В постоли, до торби хліб, П'ятку в черес, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 14).

ОПАНУВАТИ (1). * *У сполуч. опанувати себе – справитися зі своїми почуттями, настроєм, відновити душевну рівновагу.* Хто сам себе **опанував**, Найтяжшу річ він доконав; Хто сам себе оберіга, Той безпечнійший від усіх (Паренетікон, IX, 9).

ОПЕРТИ (1). *Притуливши що-небудь до чогось, утримувати його в певному положенні; обперти.* Та враз почув, Що те, о що **опер** він ноги, якось Ворушитьсь (Притчі, I, 50).

ОПЕРТИСЯ (1). *Прихилившись до чого-небудь, перенести на нього частину ваги свого тіла; обпертсь.* Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не **оперся** (Притчі, I, 19).

ОПЕРТИСЬ (1). *Змогти чинити опір, протидіяти кому-небудь.* Йій [красуні] **опертись** король не здоле й на мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?... День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–13).

ОПЕЧЕНИЙ (1). * *У сполуч. мов опечений – дуже швидко.* Кум почув се, весь дрижить, Мов **опечений** біжить: „Змилюйтеся, діду! Я вас до хреста довів Та й пішов вісьта домів! Присягати піду!” (По селах, III, 20).

ОПИНІТИСЬ (1). *Несподівано з'явитись де-небудь.* В тій хвилині аскет перед ним **опинивсь** І покірно царю до землі поклонивсь (Легенди, VI, 4–7).

ОПІВНІЧ (2). *Середина ночі; північ.* Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в **опівніч** явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдоволить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–6). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в **опівніч** саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–8).

• **Одн. 3. в опівніч** Легенди, VI, 1–6; VI, 9–8.

ОПОВИТИЙ (1). *Огорнений, затягнений чимось (про туман, млу).* **Оповите** мглою Дріма Підгір'є. Лиш де-де в хатах Ще світло блима (По селах, X, 3).

ОПОВІДАНЄ (1). *Розповідь про кого-, що-небудь.* Та й діти ж то над все любилу слухать Єго пісень і **оповідань!** Діти Одні над ним не насміхались (По селах, X, 64).

ОПОРА (1). *Те, на що можна спертись.* Перший зирк його Впав на коріне деревця, що в ньому Була его єдина **опора** (Притчі, I, 26).

ОПРАВА (1). *Форма, в яку що-небудь вставляють для закріплення.* Як перлина дорога У **оправі** золотій, Так душа жіноча щира Сяє в зверхній красоті (Паренетікон, XII, 6).

ОПУКА (1). *М'яч.* Як та **опука** від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все паде На кривдника самого (Паренетікон, XXV, Строфа 34–1).

ОПУСКАТИ (1). * У сполуч. *опускати руки* – впадати в розпач, в апатію: ставати пасивним, бездіяльним. Я з п'ющими за пліт не виливаю, З йідцями йім, для бійки маю бук, На празнику жита не позіваю, Та в бідности не **опускаю** рук (Поклони, VI, 24).

ОРУЖЄ (3). 1. *Перен. Засіб для боротьби з ким-, чим-небудь, для досягнення якої-небудь мети; зброя* (2). Арістотоль-мудрець Олександра навчав І такий у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне **оружє** – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 4). Арістотоль-мудрець Олександра навчав І такий у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне **оружє** – жіноча краса. Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 45).

2. *Знаряддя для нападу або оборони; зброя* (1). Та на святого напасівсь Один король сердитий, З **оружієм** і дрекольми Пішов його ловити (Легенди, V, 43).

• *Одн. Н. оружє* Притчі, IV, 4; IV, 45; *О. з оружієм* Легенди, V, 43.

ОСВОІТИ (1). *Робити свійським; приручити (про диких тварин)*. „Там слуг нема з хрещеного народа, – **Освоїш** п'ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 36).

ОСВОЮВАТИСЬ (1). *Призвичаюватися до чого-небудь незвичного*. „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що бачить, сам хапається робити. **Освоюєсь**, привчається сей звір Врубати дров, позамігати двір” (До Бразилії, I, 33).

ОСЕЛЕДЕЦЬ (1). * У сполуч. *мов оселедців* – дуже багато (про велику кількість людей у якому-небудь приміщенні). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов **оселедців** тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 11).

ОСЕЛЯ (1). *Селище, поселення*. Мов звіря дикого з **оселі**, Так кривду з-між людей женуть, Розсуджують царів і бідних І з шляху правди не схибнуть (Легенди, I, 25).

ОСКОМИНА (1). *Неприємні больові відчуття на зубах від споживання чого-небудь кислого, терпкого; оскома*. * *Образно*. Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж **оскомини** хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 15).

ОСКОРБИТИ (2). 1. *Зневажливим висловлюванням, негарним вчинком завдати кому-небудь душевного болю, моральної травми; образити* (1). Подібний ти до него, брате милий: Не тямиш, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, **оскорбив!** (Притчі, VI, 16).

2. *Скривдити* (1). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не **оскорбив**, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 3).

• **оскорбив 1**. Притчі, VI, 16; **2**. Паренетікон, XVIII, 3.

ОСЛИК (1). *Змениш. до осел – свійська робоча тварина родини конячих.*

* *Образно.* А Аглая кричить: „Ну, мій **ослику**, ну! Ще мінуточки дві! Ще мінутку одну!” (Притчі, IV, 36).

ОСНОВА (1). *Нижня опорна частина будівлі, споруди.* Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнуюте сей замок до самих **основ!**” (Легенди, III, 40).

ОСОБЛИВО (2). *Найбільше, найбільшою мірою.* „Як рік мине, тоді підйму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А **особливо** вірних русинів” (До Бразилії, I, 18). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам **особливо** і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 45).

• **особливо** До Бразилії, I, 18; I, 45.

ОСОЛОДА (1). *Те, що приносить радість, утіху.* Він мета єї мрій, **осолода** очей, Над усіх милий йій генерал Птолемей (Легенди, VI, 6–5).

ОСПВАТИ (1). *Прославити кого-небудь у піснях.* То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю **оспівати** вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 13).

ОСТАТНІЙ (1). *Який закінчує собою ряд однорідних дій; останній.* Поклін тобі, моя зів'яла квітко, Моя розкішна, невідступна мріє, **Остатній** сей поклін! (Поклони, VII, 3).

ОСТРИЙ (3). 1. *Який має різучий край або колючий кінець* (2). І зв'язану на дереві розтягли, І **острий** ніж у білі груди вбили, На встид одержу з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на хресті прибили (Легенди, IV, 38). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із **острих** блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 39).

2. *Строгий, рішучий* (1). Га, що ж, коли так **острий** ферлядунок, Хай буде й так! Який нам тут ратунок? (До Бразилії, V, 97).

• **Одн. Н. острый** 2. До Бразилії, V, 97; 3. **острий** 1. Легенди, IV, 38; **Мн. Р.** (із **острих** 1. Легенди, V, 39).

ОСТРИТЬ (1). *Робити гострим; заго-стрювати, заточувати.* І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єї почав ножа **остриць** І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 35).

ОСТРО (1). *Строго.* – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. То й **остро** наказав міні з лошат І ока не спускати. Та де вони? (По селах, X, 91).

ОСУДЖУВАТИ (1). *Виявляти негативне, несхвальне, недобррозичливе ставлення до кого-небудь.* Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Сердечні слова. А в гуслі та флети де грають І брата **осуджують** – там Приховок чорт-там (Паренетікон, XXV, Строфа 24–5).

ОСЬ (36). *Част. 1. Вказ. Уживається при вказуванні на кого-, що-небудь на близькій відстані (часто супроводжується жестом)* (2). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму нароби! **Ось** труп! Там десь погоня вже

жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 55). І мовить кум: „То дай-те ж тут [гроші]! **Ось** свідки є, горівку п’ють”. Пазюк на те: „Нехай же п’ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 62).
 // *Уживається при вказуванні на предмет, який кому-небудь передають або пропонують* (4). „Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги Згинуть! **Ось** тобі дар від твогого слуги” (Легенди, VI, 4–10). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, **ось** тобі дар: вічно в юности жий!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–8). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! **Ось** тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–14). „Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх! **Ось** від мене тобі чудодійний горіх!” (Легенди, VI, 7–10).

2. *Вказ. Уживається в описах, розповідях при вказуванні на який-небудь факт, подію, явище, на послідовність їх протікання в часі* (14). **Ось** панок побачив матір, Жаль обняв його великий (Поклони, VIII, 19). Свічку поставив ти в церкві перед образами, богачу! Добре зробив ти: **ось** бач, ярко та свічка горить (Паренетікон, V, 1–3). Глянь, **ось** убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–5). Та **ось** з села Далекого пастух іде до стада, І стежка повз царя його вела (Притчі, XI, 7). І цар зрадів. „А **ось** міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 10). І мовив

Масаб: „Отсе місце блаженне Мармуром блискучим хай буде вмошене!” І **ось**, мов жива, На сьому мarmorі його голова” (Легенди, III, 35). **Ось** огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–3). Та **ось** сумніви в серці повстали страшні (Легенди, VI, 2–7). У обіймах его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що **ось** В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любви і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–7). **Ось** у строях, білилах, рум’янах ціла, В Олександрів покій куртізана війшла (Легенди, VI, 7–7). **Ось** Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п’ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 3). **Ось** при огні Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап’яв на плечі (По селах, X, 15). **Ось** І нині купка йїх зібралась – хлопці Все підростки. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 66). Вони [татуньо] **ось** на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає йїх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много повідав з книжок (По селах, X, 340).
 // *Уживається при виділенні окремого факту як типового* (2). Ти взяв один з мого житя момент І слово темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „**Ось** декадент!” (Поклони, VI, 4). „А

щоб мій лист відразу ви пізнали і ошуканцям в руки не попали, Так **ось** вам знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 53).

3. Підсил. У сполуч. із займ. та займенниковими присл. *уживається* для підсилення, уточнення їх змісту або зосередженні уваги на дальшому повідомленні (4). Ти сто людей побив у бою і тим пишаєшся, герою? **Ось** сей лиш власну пристрасть поборов, і над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–3). „Я з вами ніч одну пробу-ду, Та **ось** що мусите сповнит: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 96). **Ось** Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п’ятку на стіл і говорить **ось** так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 4). А я **ось** що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули (По селах, X, 338).

4. Вказ. *Уживається* при уточненні, конкретизації різних обставин дії (4). „Літ десять минуло, халіфа Мохтара Така ж з рук Масаба наскочила кара: **Ось** тутка послі Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди, III, 31). „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи **ось** тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–10). Вже третю ніч він [Пазюк] п’є **ось** так, Та не гадай, що він п’як. Він буде ще три ночі п’є і ані centa не платить (По селах, II, 5). І мовить кум: „То дайте ж тут [гроші]! **Ось** свідки є, горівку п’ють”. Пазюк на те: „Нехай же п’ють, У мене гроші є **ось** тут!” (По селах, II, 64).

5. Вказ. *Уживається* при уточненні якого-небудь факту, при висловленні підсумку до сказаного (2). Так **ось** вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 41). Йосифінський наказ панщизняний, Прадідівський квіт на трицять буків, Діда скарга за грунтець забраний, Батьків акт ліцитаційний драний, – **Ось** весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах, I, 61). // *Уживається* при вказуванні на який-небудь наслідок (1). „В сусіда жінка язиката Мене неславить; за сей чин Я відкопач веліла річку, **Ось** і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 44).

6. Вказ. *Уживається* при повідомленні про що-небудь сподіване, довгоочікуване. * У сполуч. **аж ось** – нарешті (1). Аж **ось** Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 90).

7. Підсил. *Уживається* з дієсловами наказового способу, щоб привернути увагу співрозмовника (2). **Ось** глянь у коршму. За столом Сидить Пазюк, співа псалом, Бо він письменний – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 15). **Ось** слухай, рже твоя каштановата, А он лоша йій обзиваєсь! (По селах, X, 96).

● **ось 1.** Притчі, V, 55; По селах, II, 62; // Легенди, VI, 4–10; VI, 5–8; VI, 5–14; VI, 7–10; **2.** Поклони, VIII, 19; Паренетікон, V, 1–3; V, 1–5; Притчі, XI, 7; XI, 10; Легенди, III, 35; VI, 2–3; VI, 2–7; VI, 3–7; VI, 7–7; По селах, IX, 3; X, 15; X, 66; X, 340; // Поклони, VI, 4; До Бразилії, I, 53; **3.** Паренетікон, XXV, Строфа 38–3; Легенди, I, 96; По селах, IX, 4; X, 338; **4.** Легенди, III, 31; VI, 2–10; По селах, II, 5; II, 64; **5.** Притчі, VIII, 41; По селах, I, 61;

// Легенди, I, 44; 6. у сполуч. По селах, II, 90; 7. По селах, II, 15; X, 96.

ОСЯГНУТИ (1). *Добитися чого-небудь, здобути щось (працею, у боротьбі і т. ін.).* Хто лиш квітки в життю збира, Чий дух до земного прилип, Той смерти попаде у власть, **Не осягнувши**, що бажав (Паренетікон, XXI, 8).

ОТ (16). *Част. 1. Вказ. Уживається перед логічно наголошуваними словами для підсилення, виділення їх* (1). **От** і мій господар, Хоч і який богач, а злякомивсь На мойіх п'ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 280).

2. Вказ. Уживається при уточненні, конкретизації різних обставин дії (3). Сі єго післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. **От** тим-то я корився перед ними На знак, що розумію йіх призив (Притчі, XII, 55). **От** де війна правдива, найстрашнійша, Щоденна, люта! Що там против неї Всі війни с турком, німцем, москалем! (По селах, X, 267). **От** так він нам балакав дни цілі, Аж всі ми плакали, старі й малі. А далі мовив: „Час міні в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Бразилії, I, 37).

3. Підсил. Уживається при займенниках для зосередження уваги на дальшому повідомленні (5). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. **От** він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом [...] (По селах, X, 116). **От** ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніе так, що

в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 237). Врешті [*Сень*] Промовив: – **От** ви й чули віщуванє. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 323). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає йіх вже більш як трицять літ. Так **от** вони у него й ночували, І він йім много повідав з книжок (По селах, X, 343). **От** він на хитрощі візьмєся: Пошле свойіх вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 370).

4. Підсил. Уживається при висловленні докору (1). Як согрішив Адам у раі, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! **От** бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 7).

5. Підсил. Уживається в окличних оцінних реченнях для підсилення їх емоційної забарвленості (6). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „**От** ще голяк! **От** ще жєбрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмєш, віддать – хоч ріж!” (По селах, II, 51). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна казать, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „**От** на глум! Вів мене в стодолу кум! Се ніхто, крім кума!” (По селах, III, 16). – **От** покаяніє! Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єі голосіне почув (По селах, X, 169). „В лісах малпи – **от** звір несамовитий! Що бачить, сам хапається робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 31). Два

панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку. Відвернувсь один панок І зітхає: „**От** бідацтво!” Другий же за ним крок в крок Покликає: „То лайдацтво!” (До Бразилії, III, 6).

● **от** 1. По селах, X, 280; 2. Притчі, XII, 55; По селах, X, 267; До Брзилії, I, 37; 3. По селах, X, 116; X, 237; X, 323; X, 343; X, 370; 4. Легенди, I, 7; 5. По селах, II, 51 (2.); III, 16; X, 169; До Бразилії, I, 31; III, 6.

ОТАК див. **ОТТАК**.

ОТВІРАТИСЬ (1). *Ставати вільним для входу; відчинятися.* * *Образно.* Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще жде тебе на океані? Що у Бразилії, в славній Парані? Що то за рай ще тобі **отвирась** В Спіріту Санто і Мінас Джераес? (До Бразилії, IV, 33).

ОТВОРИТИ (1). *Відхилити вбік ступки воріт, роблячи вільним вхід куди-небудь; відчинити.* Послухав син. Як змерклося цілком, Пішов, важким нав'ючений мішком. До друга найлюбійшого воріт Застукав: „Живо, живо **отворить!**” (Притчі, V, 36).

ОТЕЦЬ (5). 1. *Батько* (3). „**Отець** любив мене й жалів – За се братів на мене гнів, За се в рові я смерти ждав, За се невольником я став” (Притчі, III, 9). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождий хоч на гак!” Всміхнувсь **отець**. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 25). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – **Отець** его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 43).

2. *Форма звертання до священика* (2). У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, **отче**, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без пощади нагло тріс!” (По селах, V, 10). „Як на сповіди! **Отче**... Та взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 19).

● *Одн. Н. отець* 1. Притчі, III, 9; V, 25; По селах, X, 43; *Кл. отче* 2. По селах, V, 10; IX, 19.

ОТО (1). *Част. Уживається для пожвавлення розповіді, надання безпосередності викладу.* Чи чули ви, пани **ото** заводять Якись там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кождий нумер відробити Коло гостинця”. (По селах, X, 197).

ОТОЙ (10). *Уживається при згадуванні кого-, чого-небудь раніше названого, уже відомого.* Як перший лист ізронить, То твердо вірять люде: Хто зійсть **отой** листочок, Той вічно жити буде (Притчі, II, 11). Шарпнули **оті** два коні: Сей сюди, а той онтам, Розірвали віз надвоє, Проваливсь йїздець і сам (Притчі, VII, 13). „А я тверджу: не має права На воду ту **отой** мужик, – Та воду я пушу із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 50). І мовив халіф: „**Отой** замок відлюдний, В котрім такий дар я отримав пречудний, Віднині я вмить Весь золотом кажу і шовком оббить” (Легенди, III, 9). Не піднімається рука списать Усі **оті** нечувані знушаня; Та сльози щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 50). – Мудрий ти На бештефранти! А чому ж **ота** Уріжська ходить та голосить? Чень же Се не добро віщує? (По селах, X, 244).

От він на хитрощі візьмесь: Пошле своїх вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола **отого** взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 373). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. **Отой** комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусять, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкурі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 380). Коли побачиш, як **отих** людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацятькують, годують і колишують, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 19). Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок **отих** марних Кождий глипнув по порядку (До Бразилії, III, 3).

• **Одн. Н. отой** Легенди, I, 50; По селах, X, 380; **ота** По селах, X, 244; **3. отой** Притчі, II, 11; Легенди, III, 9; **отого** По селах, X, 373; **Мн. Н. оті** Притчі, VII, 13; **3. оті** Легенди, IV, 50; **отих** До Бразилії, II, 19; (на) **отих** Бразилії, III, 3.

ОТРИМАТИ (1). *Прийняти те, що надається.* І мовив халіф: „Отой замок відлюдний, В котрім такий дар я **отримав** пречудний, Віднині я вмить Весь золотом кажу і шовком оббить” (Легенди, III, 10).

ОТРУТА (2). *Речовина, здатна викликати отруєння живого організму.* **Отрута** є зле вивчена наука, **Отрута** є нестравлена йіда; Для бідних трута – взаємна порука, Старому трута – жінка молода (Паренетікон, XXV, Strofa 17–1, 2).

• **Одн. Н. отрута** Паренетікон, XXV, Strofa 17–1; XXV, Strofa 17–2.

ОТСЕ (6). *Част. 1. Вказ. Уживається при вказуванні на що-небудь* (3). „І мовив Масаб: „**Отсе** місце блаженне Мармуром блискучим хай буде вмощене!” І ось, мов жива, На сьому мармурі його голова” (Легенди, III, 33). „**Отсе** мій плуг, **отсе** мій стіг, Моя ріля, мій оборіг, Мої воли, моє гумно, Моя рідня, моє майно” (По селах, II, 69).

2. Підсил. Уживається для підкреслення якого-небудь члена речення (3). Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під хрестом, **отсе** під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III, 3). Олександр Великий весь світ звоював І **отсе** в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в пустині прожив І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI, 1–2). Сім місяців **отсе** мовчали ми, Аж на кінці вандрівки стали ми (До Бразилії, V, 3).

• **отсе 1.** Легенди, III, 33; По селах, II, 69 (2 р.); **2.** Поклони, III, 3; Легенди, VI, 1–2; До Бразилії, V, 3.

ОТСЕЙ (3). *Займ. 1. Указує на якийсь предмет, що його виділяють з-поміж інших* (1). І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з **отсіх** скриньок вартніша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартніша сая золота! Як можна, царю, навіть прирівняти До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 15).

2. У знач. ім. Указує на явища, про які говориться в попередньому контексті (2). Не мовив: „Моїх ворогів любіте!” **Отсе**, брати, ви добре розумійте, Що ворог божий, ворог правди й волі Не варт любови вашої ніколи

(Паренетікон, II, 10). „Бо знай, в моїй утробі – Якби ти знав **отсе!** – Є перла так велика, Як струсове яйце!” (Притчі, IX, 57).

• **Одн. 3. отсе 2.** у знач. ім. Паренетікон, II, 10; Притчі, IX, 57; **Мн. Р.** (з) **отсіх 1.** Притчі, VIII, 15.

ОТТАК (3), ОТАК (2). 1. *Ось так; ось таким чином* (4). **Оттак** і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 6). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік **Оттак** давать на сміх (Паренетікон, XXII, 16). **Оттак** всю ніч продвигавши свій міх, До батькового друга він прибіг (Притчі, V, 51). **Оттак** в селі балакали про Сеня, Сміялись з него, хоч усі й любили, Бо щирий був, для всякого ввічливий (По селах, X, 54). 2. *Уживається при наближеному визначенні чого-небудь; приблизно* (1). Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік **оттак** чень буде чистий морг, То будем сіять. Живемо наборг (До Бразилії, V, 9). • **оттак 1.** Паренетікон, I, 6; Притчі, V, 51; 2. До Бразилії, V, 9; **отак 1.** Паренетікон, XXII, 16; По селах, X, 54.

ОХ (2). *Виг. Уживається при вираженні почуття жалю, досади* (1). „**Ох**, мене скрута вчепилася: Десть моя жінка втопилася” (Паренетікон, XIII, 3). // *Уживається для виділення, підсилення якогось*

небудь слова (1). „Вічно жить у борні! Биться в сітях брехні! День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, **ох**, ні!” (Легенди, VI, 8–6).

• **ох** Паренетікон, XIII, 3; // Легенди, VI, 8–6.

ОХЛЯТИ (1). *Дуже ослабнути; знесилити.* – Е, кат там з нею [байкою]! – другий відіззавсь. – Я за весь день **охляв**, не чую костей, І очи вже злипаються до сну (По селах, X, 82).

ОХОЛОДА (1). *Те, що прохолоджує, освіжає.* * *Образно.* І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров **охолоди** налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–6).

ОХРИПНУТИ (1). *Дістати хрипоту в голосі внаслідок хвороби, перенапруження голосових зв'язок тощо.* Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і **охрип**, Та ще ж оскоми-ни хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 14).

ОЧИСТИТИ (3). *Перен. Зробити чистим у моральному відношенні; оновити щось* (1). Крізь ту то дірочку з крові пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї. [...] Спалить усі гріхи людські й терпіння, **Очистить** землю, як від ржі залізо (По селах, X, 389). * У сполуч. **очистити ум** – *морально самовдосконалитися* (2). „Одну нічку не спи, один день промовчи І, **очистивши** ум, сей горіх розтовчи. Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–16). Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб **очистити** ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–6).

- **очистити** у *сполуч.* Легенди, VI, 2–6; **очистить** По селах, X, 389; **очистивши** у *сполуч.* Легенди, VI, 1–16.

ОШУКАНЕЦЬ (2). *Той, хто ошукує, обманює кого-небудь.* „А щоб мій лист відразу ви пізнали і **ошуканцям** в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки

се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 52). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він **ошуканець** єсть (До Бразилії, V, 65).

- **Одн. Н. ошуканець** До Бразилії, V, 65;
Мн. Д. ошуканцям До Бразилії, I, 52.

П

ПАВА (1). *Великий птах родини фазанових, самці якого мають яскраве оперення і довгий барвистий хвіст, що розпускається у вигляді віяла. Як між павами ворона Поваги не має, Так невчений в товаристві Голову схиляє* (Паренетікон, XIX, 5).

ПАДАТИ (2). **1.** *Осідати на комусь-чомусь* (1). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сіва-ча **паде** полова (Паренетікон, XVIII, 8).

2. *Поширюватися на кого-небудь, стосуватися когось* (1). Як та опука від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все **паде** На кривдника самого (Паренетікон, XXV, Строфа 34–3).

• **паде 1.** Паренетікон, XVIII, 8; **2.** Паренетікон, XXV, Строфа 34–3.

ПАЗЮК (21). *Власна назва особи. В шинку шумить, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не питайте, що се є: Старий Пазюк горілку п'є* (По селах, II, 3). О, бо **Пазюк** розумний дід, З кропиви він збирає мід: Він у селі над всіх моцар, Бо він собі богач-лихвар (По селах, II, 9). Ось глянь у коршму. За столом Сидить **Пазюк**, співа псалом, Бо він письменний – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 16). А обік него кум сидить І **Пазюку** в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 26). **Пазюк** о стіл б'є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас

хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 37). Скрутився кум, неначе в'юн, Горілку в жида і тютюн Наборг бере, на стіл кладе, Знов **Пазюка** просить іде (По селах, II, 44). Розгнівався на се **Пазюк** І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!” (По селах, II, 49). І мовить кум: „То дай-те ж тут! Ось свідки є, горівку п'ють”. **Пазюк** на те: „Нехай же п'ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 63). Село шумить, село гуде, **Пазюк** з шинку додому йде, При ньому кум, мов в'юн той, в'єсь, А свідки йдуть то вскись, то вскесь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II, 86). Аж ось **Пазюк** промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 90). Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в **Пазюка**! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 8). Хто був злодій? Відки знать? Сам **Пазюк** не зна сказати, Хоч щось твердо дума (По селах, III, 14). „Тут мене гадюка йїдж, Як я з вами був сю ніч На гумні, в стодолі!” „Не бреші! – кричить **Пазюк**, – Гроші тут міні до рук, Бо діждеш недолі!” (По селах, III, 34). Зразу сварилися, Далі побилися Кум з **Пазюком**. Батькови син помагає, Син держить, батько шмагає Кума ціпком (По селах, IV, 3). Гамору! Галаса! Баб набігалосся Повний вигін. Ті **Пазюка** проклинають, Інші про кума вже знають: „Певно, се він!” (По

селах,IV,10). Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як **Пазюк** до стодоли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах,IV,16). Другий виразно чув: Кума **Пазюк** гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хати, Я на тоці буду спати, – Ну, заведи!” (По селах,IV,20). Вийшли. Кум домів кленучи, А **Пазюк** нові онучі В постости, до торби хліб, П'ятку в черес, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах,V,14). Іде **Пазюк** від ворожки Та йдучи міркує: „Виразнісінько на кума Ворожка віщує” (По селах,VII,1). Ось **Пазюк** молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тага сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах,IX,3). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А **Пазюк** молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах,IX,10).

● **Одн. Н. Пазюк** По селах,II,3; II,9; II,16; II,37; II,49; II,63; II,86; II,90; III,14; III,34; IV,16; IV,20; V,14; VII,1; IX,3; IX,10; **Р. в Пазюка** По селах,III,8; **Д. Пазюку** По селах,II,26; **З. Пазюка** По селах,II,44; IV,10; **О. з Пазюком** По селах,IV,3.

ПАЗЮКІВ (1). *Який належить Пазюкові.*

Шандар і начальник рушають на слідство, Соток **Пазюкових** шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'їтмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах,VIII,14).

ПАК (1). *Част. * У сполуч. куди ж пак – уживається для ствердження чогоньбудь негативного.* Куди ж **пак!** Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і не п'є, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах,X,35).

ПАКАТИ (1). *Курити люльку.* Тут Сень вмшався В розмову. Доси він сидів понурий І звільна **пакав** люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах,X,223).

ПАЛАЗЯ (1). *Власна назва особи.* **Палазя** там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків” (До Бразилії,V,27).

ПАЛИТИ (2). **1. Знищувати вогнем** (1). Огневи, що ліси **палить**, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон,XXV,Строфа35–1).

2. Перен. Мучити, дошкуляти (про відчуття) (1). І здалось, що вже біль не так люто **палив**, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди,VI,9–5).

● **палить 1.** Паренетікон,XXV, Строфа35–1; **палив 2.** Легенди,VI,9–5.

ПАЛИЦЯ (1). *Видділена від дерева й очищена від пагонів частина тонкого стовбура або тонкої гілки.* Тут вороги обпудали Його кругом сильцями І до царя взялися гнать Страшними **палицями** (Легенди,V,52).

ПАЛКА (2). *Палиця.* Вийшли. Кум домів кленучи, А **Пазюк** нові онучі В постости, до торби хліб, П'ятку в черес, **пал-**

ку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 16). Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з **палками**, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 205).

● **Одн. 3. палку** По селах, V, 16; **О. з палками** По селах, X, 205.

ПАМ'ЯТЬ (2). 1. *Запас вражень, що зберігаються в свідомості людини і можуть бути відтворені* (1). А та берізка, за яку вчепившись, Міркуємо спастися від заглади, – Се людська **пам'ять** – щира, та коротка (Притчі, I, 99).

2. *Згадка про кого-, що-небудь* (1). Край Вавилон рів глибокий. Арот з Маротом доси там На ланцюсі за ноги висять На **пам'ять** праведним судьям (Легенди, I, 140).

● **Одн. Н. пам'ять 1.** Притчі, I, 99; **3. на пам'ять 2.** Легенди, I, 140.

ПАН (13). 1. *Той, хто має владу над іншими; володар, хазяїн* (7). Ти, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, як раб Не любить свого **пана** (Поклони, IV, 15). Чи чули ви, **пани** ото заводять Якісь там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кожний нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 197). Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то **пани** пішлють Свою двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 204). **Пани** дістодь-то навіть Вже й цісаря підпали, й цісар йім Усе те затвердив і підписав (По селах, X, 212). – Ой, лишенько! Тепер-то

ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. **Пани** ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздрознити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 217). І [*Сень*] враз промовив: – Е, яка там річ За нами впоминатись москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, що в него мало й своїх **Панів** і бідних? (По селах, X, 229). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, ні **пану**. Се край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 24). * *Образно* (1). Скупий – не **пан** своїх засіків повних, А сторож, і приставник, і невольник (Паренетікон, XXV, Стрoфа 18–1).

2. *Особа чоловічої статі з привілейованих верств суспільства* (1). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дни держали в цюпі. Пустили нас, лиш **пан** якийсь від нас Сім срібла взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 21).

3. *Ввічлива форма звертання до особи чоловічої статі* (3). До Йосифа в Єгипті так Сказав облесливий дворак: „Ах, **пане**, страх тебе люблю За добрість, за красу твою!” (Притчі, III, 3). І, строго глянувши на них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, **панове!** Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 31). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, **пане**, шле радість сьогодні, – Та я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 18).

4. * *У сполуч. Пан Бог – пошанна назва творця Всесвіту і всього суцього* (1). От так він нам балакав дни цілі, Аж всі ми плакали, старі й малі. А далі мовив: „Час міні в дорогу, Іду і віддаю вас **Пану** Богу” (До Бразилії, I, 40).

• **Одн. Н. пан 1.** образно Паренетікон, XXV, Строфа 18–1; **2.** До Бразилії, V, 21; **Р. пана 1.** Поклони, IV, 15; **Д. пану 1.** До Бразилії, I, 24; **4.** До Бразилії, I, 40; **Кл. пане 3.** Притчі, III, 3; Легенди, III, 18; **Мн. Н. пани 1.** По селах, X, 197; X, 204; X, 212; X, 217; **Р. панів 1.** По селах, X, 229; **Кл. панове 3.** Притчі, VIII, 31.

ПАНИЧ (2). *Неодружений молодий чоловік із привілейованих верств суспільства.* Та Бог наслав на тую злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, слізми облитий, До йїх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 54). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми мечь! Мовчїть, бо пропадете всі дочиста!” Ми – ша! Пропало наших ринських триста (До Бразилії, V, 64).

• **Одн. Н. панич** До Бразилії, V, 54; **3. панича** До Бразилії, V, 64.

ПАНІ (5). **1.** *Особа жіночої статі з привілейованих верств суспільства (1).* Було б нас більш померло, бо якась На нас італьська пани завзялась І випросила в короля свідоцтво: Держать йїх, аж йїм вимре все жіноцтво (До Бразилії, V, 46). **2.** *Ввічлива форма звертання до особи жіночої статі (4).* „Недобре ти зробила, пани! – Сказали враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за те карати, Що завинив жіночий рот” (Легенди, I, 57). „Склонись до наших просьб, о пани, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо тобі, чоґо бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 85). Вельможна мамо, найяснійша пани! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ,

і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 1). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пани, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 58).

• **Одн. Н. пани 1.** До Бразилії, V, 46; **Кл. пани 2.** Легенди, I, 57; I, 85; До Бразилії, I, 1; I, 58.

ПАНОК (4). *Молода особа чоловічої статі з привілейованих верств суспільства.* Ось панок побачив матір, Жаль обняв його великий. Глигнула й вона на него І здригнула, мов від кулі, Над візком, схилившись, шепче: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 19). У садочку в холодочку Сів на лавочці панок, Здалека глядить на матір Крізь гущавини вінок (Поклони, VIII, 26). Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку. Відвернувсь один панок І зітхає: „От бідацтво!” Другий же за ним крок в крок Покликає: „То лайдацтво!” (До Бразилії, III, 1, 5).

• **Одн. Н. панок** Поклони, VIII, 19; VIII, 26; До Бразилії, III, 5; **Мн. Н. панки** До Бразилії, III, 1.

ПАНСЬКИЙ (1). *Який належить панові.* Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, І всіх на панський лан переженуть, І панщину навернуть: штири дни Щотижня кождий мусить відробляти (По селах, X, 206).

ПАНУВАНЄ див. **ПАНУВАННЄ.**

ПАНУВАННЄ (1), ПАНУВАНЄ (1).
1. *Влада над ким-, чим-небудь (1).*

Якби само великеє страждане Могло тебе, Україно, відкупити, – Було б твоє велике **пануванє**, Нікому б ти не мусила вступити (Поклони, V, 3).

2. Життя в панських розкошах (1). Ти, брате, любиш Русь [...] Ти любиш в ній князів, Гетьманне, **пануванє**, – Мене ж болить єї Відвічнеє страждане (Поклони, IV, 22).

• **Одн. Н. пануванє 1.** Поклони, V, 3; **3. пануванє 2.** Поклони, IV, 22.

ПАНУВАТИ (2). *Перен. Усе заповнювати собою* (1). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змिया? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці єї я **паную** один?” (Легенди, VI, 4–6). // *Переважати в суспільних стосунках* (1). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де **панує** борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–9).

• **паную** Легенди, VI, 4–6; **панує** // Легенди, VI, 2–9.

ПАНЦИЗНЯНИЙ (1). *Який стосувався панщини, обмежував права панів над селянами.* Йосифінський наказ **панцизняний**, Прадідівський квіт на трицять буків, Діда скарга за ґрунтець забраний, Батьків акт ліцитаційний драний, – Ось весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах, I, 57).

ПАНЩИНА (2). *Дармова примусова праця покріпачених селян у господарстві пана.* Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, І всіх на панський лан переженуть, І **панщину** навернуть:

штири дни Щотижня кождий мусить відробляти (По селах, X, 207). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і **панщина**, й Бог зна ще що (По селах, X, 252).

• **Одн. Н. панщина** По селах, X, 252; **3. панщину** По селах, X, 207.

ПАПІР (1). *Матеріал для писання.* Хоч би все небо **папером** було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–1).

ПАРА (1). * *У сполуч. у парі – разом.* Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у **парі** в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 12).

ПАРАЗИТ (1). *Той, хто уникає праці і живе за рахунок інших; дармоїд.* Не **паразит** я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 25).

ПАРАНА (1). *Назва штату в Бразилії.* Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще жде тебе на океані? Що у Бразилії, в славній **Парані**? Що то за рай ще тобі отвираєсь В Спіріту Санто і Мінас Джераес? (До Бразилії, IV, 32).

ПАРЕНЕТИКОН (1). *Збірка морально-етичних повчань.* **Паренетікон** (Паренетікон, загол.).

ПАРИТИ (1). *Готувати кип'яток.* І привели святую, що в ту мить, Піднявши

голос, заспівала дзвінко. Та кат єі почав ножа острить І крикнув: „**Пар**-но там окропи, жінко!” (Легенди,IV,36).

ПАРОВОЗ (1). *Залізничний локомотив із паровим двигуном.* Доки гамбурські, важкі **паровози** – Де ви не лялися, руській сльози! (До Бразилії,IV,27).

ПАРОСТЬ (1). *Молоде стебло рослини.* Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві **парості** втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон,II,3).

ПАРУБІКА (1). *Неодружений чоловік.* Куди ж пак! **Парубіка** вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і не п'є, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах,X,35).

ПАРУБОК (5). *Молодий чоловік; юнак.* Старий живенько замки відкрутив І з міхом **парубка** в свій двір пустив (Притчі,V,58). Замкнув [дядько] ворота, взяв на плечі міх – Та **парубок** упав йому до ніг (Притчі,V,62). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш **парубків**? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не такий же чоловік, Як **парубок**? (По селах,X,130,133). От ми які вже **парубки**, а хто нас До війська кликав? (По селах,X,237).

● **Одн. Н. парубок** Притчі,V,62; По селах,X,133; **3. парубка** Притчі,V,58; **Мн. Н. парубки** По селах,X,237; **Р. парубків** По селах,X,130.

ПАС (1). *Паспорт.* До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дні держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім срібла взяв, що підписав нам **пас** (До Бразилії,V,22).

ПАСКА (1). *Солодкий здобний хліб, що випікають до Великодня.* „Най постять так, як постив я, Доступлять в Бога ласки, Йїдять мене, і воду п'ють, І ждуть святої **паски**” (Легенди,V,88).

ПАСОВИЙ (1). * *У сполуч. пасові чоботи – суцільні чоботи з невідрізним передом (святкові).* І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи **пасові**, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям повстянії, – То й весь празник є на довгі літа (По селах,I,42).

ПАСОВИСКО (1). *Ділянка землі з трав'янистою рослинністю, де пасеться худоба.* Плідних земель безмірні там простори, Буйні **пасовиска**, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; Один там буйвол тягне з сіном віз” (До Бразилії,I,28).

ПАСТИ (2). *Виганяти худобу на пасовисько, доглядаючи за нею.* Глянь, онде слуги твої, твоїх волів **пасучи**, Потрачували всю ниву убогого твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон,V,2–4). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Йїх на всю ніч післали коні **пасти** (По селах,X,12).

● **пасти** По селах,X,12; **пасучи** Паренетікон,V,2–4.

ПАСТИСЯ (1). *Бути на пасовиську, годуючись нашею (про худобу).* Не звикай утертими стежками Йїти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вівцям **пастися** й самим (Паренетікон,XXV,Строфа11–4).

ПАСТІВНИК (1). *Пасовище*. На **пастівнику** (По селах, X, загол.).

ПАСТУХ (5). *Той, хто пасе стадо, череду, отару*. Не звикай утертими стежками Йти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть **пастухи** вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа 11–3). Та ось з села Далекого **пастух** іде до стада, І стежка повз царя його вела (Притчі, XI, 8). І цар зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув **пастуху**: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 11). „Здоров був, царю!” – став **пастух** казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід” (Притчі, XI, 15). **Пастух** пішов, а цар сів сам снідать (Притчі, XI, 37).

● *Одн. Н. пастух* Притчі, XI, 8; XI, 15; XI, 37; *Д. пастуху* Притчі, XI, 11; *Мн. Н. пастухи* Паренетікон, XXV, Строфа 11–3.

ПАСТУХІВ (1). *Який належить пастухові*. Зворушили царя слова ті **пастухові**. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 32).

ПАТРІОТ (1). *Той, хто любить свою батьківщину*. Ти, брате, любиш Русь, Я ж не люблю, сарака! Ти, брате, **патріот**, А я собі собака (Поклони, IV, 3).

ПАТРІОТИЗМ (1). *Любов до своєї батьківщини*. Бо твій **патріотизм** – Празнична одежина, А мій – то труд важкий, Горячка невдержима (Поклони, IV, 17).

ПАТРІОТИЧНИЙ (1). *Який складається з патріотів*. Наплюй! Я, синку, ліпше

знаю Всю ту **патріотичну** зграю Й ціну єі любовних фраз (Поклони, II, 17).

ПАТРОН (1). *Перен. Чий-небудь заступник, захисник*. „Як йіх **патрон**, я відчинять Йім буду неба брами, Пісний Селедій, рай знайду С пісними русинами” (Легенди, V, 89).

ПАХ (1). *Запах*. Як пчола, що квітам фарби Ані **паху** не уймає, Тільки сок йіх ссе солодкий, Так з людьми жиє мудрець (Паренетікон, XX, 2).

ПАХОЩІ (2). *Пахучі, ароматичні речовини*. То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс. А в смолянній лежали гарні перли, І **пахощі**, і дороге каміне Безмірної ціни (Притчі, VIII, 25). Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих **пахощів**, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 43).

● *Мн. Н. пахощі* Притчі, VIII, 25; *Р. пахощів* Притчі, VIII, 43.

ПАХУЧИЙ (3). *Який має, видає сильний запах*. Мухи сідають на ранах, Пчоли на квітах **пахучих**; Добрий все бачить лиш добре, Підлий лиш підле у других (Паренетікон, XXV, Строфа 23–2). Ось огонь розпалив із **пахучих** полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–3). Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із **пахучих** полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–3). ● *Мн. Р. (із пахучих* Легенди, VI, 2–3; VI, 9–3; *М. (на пахучих* (Паренетікон, XXV, Строфа 23–2).

ПАЩЕКА (2). *Рот плазуна*. І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і широко **Пащеку** рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 44). Наче труп холодний, Він висів, певний, що в найближшій хвилині Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, змії в **пащеку** (Притчі, I, 60).

● **Одн. 3. пащеку** Притчі, I, 44; **в пащеку** Притчі, I, 60.

ПЕВНИЙ (2). **1. Упевнений** (1). Наче труп холодний, Він висів, **певний**, що в найближшій хвилині Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, змії в пащеку (Притчі, I, 57).

2. Який обіцяє сподіваний результат (1). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку **певну**, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 28).

● **Одн. Н. певний 1.** Притчі, I, 57; **3. певну 2.** Притчі, XI, 28.

ПЕВНІСЬКО (1). *Присл. Уживається для вираження впевненості в чому-небудь; безперечно, безсумнівно*. Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребі й буде слоб йім давати. І веселі й сумні вернуть з церкви ураз, І **певнісько** сі й ті спільно вп'ються за час (Притчі, X, 10).

ПЕВНО (6). **1. Упевнено** (1). Тимчасом убогий митар Шкапу „Смирність” як запряг, То помалу, але **певно** До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 19).

2. Уживається для підтвердження висловленої думки і відповідає значенню слова звичайно (2). „Віддав! Віддав!

А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже там! Хай страчу сам! Як обіцяв, то **певно** дам” (По селах, II, 60). Ой, **певно**, що би треба Твердої тут, московської руки! (По селах, X, 195).

3. У знач. вставн. сл. Уживається для вираження можливості, ймовірності чого-небудь і відповідає значенню слів мабуть, очевидно (3). „Ти, **певно**, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 39). Гамору! Галаса! Баб назбігалося Повний вигін. Ті Пазюка проклинають, Інші про кума вже знають: „**Певно**, се він!” (По селах, IV, 12). Хрест божий з нами! **Певно**, се була Якась безбожна упириця зла. Бо справді, на жінок у тії доби Ударили найгіршії хороби (До Бразилії, V, 49).

● **певно 1.** Притчі, VII, 19; **2.** По селах, II, 60; X, 195; **3.** Притчі, XII, 39; По селах, IV, 12; До Бразилії, V, 49.

ПЕКЛО (2). *Місце, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук*. „Скажіть самі, як вас карати? Чи в **пекло**, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 130). І на лице своє в покорі Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в **пекло** між чортів не шли!” (Легенди, I, 136).

● **Одн. 3. в пекло** Легенди, I, 130; I, 136.

ПЕКТИ (1). * *У сполуч. пече сумліне кого – завдавати кому-небудь глибоких моральних страждань; мучити, непокоїти*. „Всі царськії судді признали За мною правду, та **пекло** Мене сумліне, що тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 70).

ПЕНТЕФРІЙ (1). *Власна назва особи*.

„Потім **Пентефрія** жона – Любила страх мене вона, Та за любов єі дарму Попав я на сім літ в тюрму” (Притчі,ІІІ,13).

ПЕНЬ (1). *Нижня частина стовбура дерева.* Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За **пень** єі, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі,І,17).

ПЕРЕБИРАТИ (2). **1.** *Доторкуватися до складників чого-небудь, перехоплюючи їх пальцями одне за одним, по черзі* (1). І довгі вже століття Побожнії буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, **Перебирають** чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі,ІІ,18).

2. *Проявляти розбірливість у чомусь* (1). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати та **перебирати**, А всіх загорне загалом [...] (По селах,Х,118).

● **перебирати 2.** По селах,Х,118; **перебирають 1.** Притчі,ІІ,18.

ПЕРЕГНАТИ (1). *Змусити переміститися з одного місця на інше.* Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішляють Свою двірню з палками, нагайками, І всіх на панський лан **переженуть**, І панщину навернуть: штири дни Щотижня кождий мусить відробляти (По селах,Х,206).

ПЕРЕД (19). *Прийм.* **1.** *Уживається з орудн. відм.* (16). Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний **Перед** престолом Бога

(Паренетікон,І,15). Свічку поставив ти в церкві **перед** образами, богачу! Добре зробив ти: ось бач, ярко та свічка горить (Паренетікон,V,1–2). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху **перед** житєм І **перед** боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон,XXII,5,6). Одного дня поклав він [цар] **перед** ними Дві скриньки. Перша, щирозолота, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі,VIII,9). Не любо се було его дворянам. „Занадто цар унижує себе **Перед** неробами та жебраками!” Та не посмів ніхто цареві в очи Сказати се (Притчі,XII,12). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его шле трубача; І **перед** чим домом сей затрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі,XII,21). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став **перед** царем (Притчі,XII,35). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна **перед** моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі,XII,41). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я **перед** старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кождій хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі,XII,48). Сі его післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От

тим-то я корився **перед** ними На знак, що розумію їх призив (Притчі, XII, 55). В тій хвилині аскет **перед** ним опинивсь І покірно царю до землі поклонивсь (Легенди, VI, 4–7). І вииняв [кум] з чере-са платок, А в нім завитих сім соток, І **перед** свідками цілі Йїх розкладає на столі (По селах, II, 67). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе **Перед** всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 12). Гадаєте, що Бог про тее дбає, Чи там сто люда заб’ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь **перед** таким би ділом Знаки такі нам послала! (По селах, X, 256). Хіба ж не чув, що **перед** страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 331).

2. Уживається із знах. відм. (3). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То **перед** дім его шле трубача; І перед чийм домом сей затрубить, Тому на завтра треба смер-ти ждати (Притчі, XII, 20). То цар Асо-ка ще в той самий вечір Шле трубача з смертельною трубою **Перед** свого брата дім (Притчі, XII, 25). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите спов-нить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде **перед** престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 99).

● **перед 1.** Паренетікон, I, 15; V, 1–2; XXII, 5; XXII, 6; Притчі, VIII, 9; XII, 12; XII, 21; XII, 35; XII, 41; XII, 48; XII, 55; Легенди, VI, 4–7; По селах, II, 67; IX, 12; X, 256; X, 331; **2.** Притчі, XII, 20; XII, 25; Легенди, I, 99.

ПЕРЕДЯГНУТИ (1). *Одягнути кого-небудь в інший одяг.* „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угор-ський бік. **Передягніть**, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 43).

ПЕРЕЙІХАТИ (1). *Розчавити кого-небудь колесами під час їзди.* Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацитькують, годують і колишуть, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або **перейїдь** по нас!” – Се в нас поря-док (До Бразилії, II, 26).

ПЕРЕКУВАТЬ (1). *на що. Куванням перетворити у щось інше.* Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі **перекувать**, Ангели б сіли там пір’ем писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–3).

ПЕРЕЛЯК (1). *Почуття страху.* Рад був скрикнуть чоловік, Та голос в гор-лі задушив **переляк**. Рад був молить-ся, та тривога вбила Побожну думку (Притчі, I, 54).

ПЕРЕПРОБУВАТИ (1). *Перевірити кого-небудь на здатність виконати щось; випробувати.* „Заріж теля і запакуй у міх, А нічу йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так **перепробуй**, а потім Застукай і в мойо-го друга дім” (Притчі, V, 31).

ПЕРЕСИПАТИСЬ (1). *чим. Бавитися чим-небудь сипким, однорідним, переміщаючи його з місця на місце.* Хоч трицять літ від роду, він найрадше з дітьми малими пристає, готов і порохом **пересипатись** з ними (По селах, X, 62).

ПЕРЕСІДКА (1). *Перехід з одного транспортного засобу на інший для дальшого пересування в дорозі.* До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілились два жиди і видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. Та на одній **пересідці** якось згубився і пропав Юрків Антось (До Бразилії, V, 37).

ПЕРЕСТАТИ (1). *Припинити виконувати якусь дію.* Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, Тим ярче полум'я лютує ясне; А **перестань** докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон, VII, 3).

ПЕРІС (1). *Власна назва особи.* Вчув се **Періс**, цар суворий, і розлютивсь: „Що се знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 5).

ПЕРІЩИТИ (1). *Сильно бити, сікти, шмагати.* – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлося платити – він тоді Давай мене **періщити!** (По селах, X, 291).

ПЕРЛА (5). *Перламутрове зерно кулястої форми, що утворюється в черепашках деяких молюсків; використовується як коштовна прикраса* (2). „Бо знай, в мойй утробі – Якби ти знав отсе! – Є **перла** так велика, Як струсове яйце!” (Притчі, IX, 59). „А потім забажав ти Мене дістать ще раз і прось-

бою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повірив ти словам, Що в мні є **перла**, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі, IX, 91). * *Образно* (1). Книги – морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії **перли** виносить (Паренетікон, XXV, Строфа 19–4). // *мн. Коштовна прикраса, намисто з таких зерен* (2). То цар велів скриньки повідчиняти. І глянть: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс. А в смолянній лежали гарні **перли**, І пахощі, і дороге каміне Безмірної ціни (Притчі, VIII, 24). Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахощів, **Перел**, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 44).

● *Одн. Н. перла* Притчі, IX, 59; IX, 91; *Мн. Н. перли* // Притчі, VIII, 24; *Р. перел* // Притчі, VIII, 44; *З. перли образно* Паренетікон, XXV, Строфа 19–4.

ПЕРЛИНА (1). *Одно зерно перлів.* Як **перлина** дорогая У оправі золотій, Так душа жіноча щира Сяє в зверхній красоті (Паренетікон, XII, 5).

ПЕРЛИСТИЙ (1). *Який блиском подібний до перлів.* „О, звеселюся нині з вами! Ви шлях вказали в темноті!” І налила вино **перлисте** Вона в три кубки золоті (Легенди, I, 75).

ПЕРО (3). **1.** *Збірн. Пір'я* (1). Та й гупі ж ті богатирі, Що люблять спать на подушках! Я спав лиш на однім **пері**, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–3).

2. *Знаряддя для писання* (1). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на **пера** всі перекувать, Ангели б сіли там

пир'єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–3). * У сполуч. **й пером не списать** – не можна докладно всього розказати (1). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішила знять... Що там сміху було, то й **пером** не списать (Притчі, IV, 41).

• **Одн. О. пером 2.** у сполуч. Притчі, IV, 41; **М. на пері 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 15–3; **Мн. 3. на пера 2.** Паренетікон, XXV, Строфа 40–3.

ПЕРРОН (1). *Платформа, збудована вздовж колії, біля якої зупиняється поїзд на залізничній станції.* Коли побачиш – на **перроні** десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 10).

ПЕРСЕПОЛЬ (1). *Назва міста в стародавній Персії.* Йій [красуні] опертись король не здоліє й на мить: Там згорів **Персеполь!** Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?.. День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–14).

ПЕРСІЯНКА (1). *Особа, яка належить до перської національності.* **Персіянки** Роксани предивна краса В его серці горить, мов пожар, не згаса (Легенди, VI, 3–3).

ПЕРСЬКИЙ (1). *Який знаходиться в Персії.* Голод вибух в **перськім** краю: В найбогатших городах Бідні з голо-

ду вмирають По бульварах і садах (Легенди, II, 1).

ПЕРТИ (2). *Силоміць відправляти кого-небудь кудись.* – А пощо ж До війська **пруть** старого і малого? – Е, **пруть!** Ніхто ще того не видав (По селах, X, 235, 236).

• **пруть** По селах, X, 235; X, 236.

ПЕРШИЙ (5). **1.** *Який передує всім наступним* (4). Хто в **першій** чвертині житя Знання не здобув, А в другій чвертині житя Майна не здобув, А в третій чвертині житя Хто чесним не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 1).

Перший зирк його Впав на коріне деревця, що в ньому Була его єдина опора (Притчі, I, 24). Як **перший** лист ізронить, То твердо вірять люде: Хто зійсть отой листочок, Той вічно жити буде (Притчі, II, 9). Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві скриньки. **Перша**, щирозолота, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі, VIII, 10).

2. *У знач. ім. Уживається на означення особи, яку називають на протиставлення іншій* (1). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив **перший**, – тут Винен той, хто йїх спиняє” (До Бразилії, III, 11).

• **Одн. Н. перший 1.** Притчі, I, 24; **2.** у знач. ім. До Бразилії, III, 11; **перша 1.** Притчі, VIII, 10; **3. перший 1.** Притчі, II, 9; **М. (в) першій 1.** Паренетікон, XXIV, 1.

ПЕС (3). *Собака.* Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний **пес** блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш пушка духа, Надармо страви й захисту шукав (Притчі, VI, 2). Аж чоловік най-

шовся милостивий, Впустив до хати **пса** і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 6). Та **пес**, нагрівшись у теплій хаті, Спочивши і найівшись досить, Замість подяки став гарчати, брехати, Ще й кинувся хозіяна вкусить (Притчі, VI, 9).

● **Одн. Н. пес** Притчі, VI, 2; VI, 9; **3. пса** Притчі, VI, 6.

ПЕСТОЩІ (1). *Ласкаві, ніжні дотики, поцілунки й т. ін. як вияв любові, прихильності до кого-небудь.* Смієсь Астартє, доливає Вина, піддразнюючи йїх. „Засуд свій ви змінить готові За нічку **пестощів моїх?**” (Легенди, I, 92).

ПЕЧАТЬ (1). * *Образно. У сполуч. **наложити печать на серце** – поховати в собі почуття кохання.* Оттак і той, що наложив **печать** На серце: сам, без дружньої розмови Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 6).

ПЕЧІНКА (1). *Внутрішній орган тварини.* Як муж жорстокий, лютії жінки Своє погане довершили діло, Виймали серце, легке, **печінки**, Як на шкаматя шматували тіло... (Легенди, IV, 47).

ПИВО (1). *Малолкогольний напій, що виготовляється з ячмінного солоду і хмелю.* Ти, брате, любиш Русь, Як любиш добре **пиво**, – Я ж не люблю, як жнець не любить спеки в жниво (Поклони, IV, 10).

ПИКА (1). *Потворне, бридке обличчя.* У обох напухлі **пики**, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той

ганебний Без пощади нагло тріс!” (По селах, V, 7).

ПИЛ (2). *Дрібні тверді частинки землі, що вкривають поверхню чого-небудь; порох.* * *У порівн.* (1). Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов **пил**, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 13). * *У сполуч. **присипати волосє пилом** – вдатися в жалобу, тугу; втратити мужність, надію* (1). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє **пилом**, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 33).
● **Одн. 3. пил** Паренетікон, I, 13; **О. пилом** у сполуч. Притчі, XII, 33.

ПИЛЬНО (3). **1. З великою увагою** (1). Асока, цар премудрий, милосерний, До ради царської звик був просити Пустинників, аскетів, богомільців І **пильно** слухав, що вони казали (Притчі, VIII, 4). **2. Негайно** (1). І який пожиток від йїди здержаться, А на блуд і здирство **пильно** поспішається? (Паренетікон, III, 6). **3. З великою старанністю** (1). Що за притчина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, **пильно**, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 28).
● **пильно 1.** Притчі, VIII, 4; **2.** Паренетікон, III, 6; **3.** Притчі, I, 28.

ПИЛЬНУВАТЬСЯ (1). *Оберігатися від кого-небудь.* Най Бог його за се благословить, Що не цуравсь до бідних загос-

тять. У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять. „Шандарів, – мовив, – мушу **пильнуватись**” (До Бразилії, I, 12).

ПИСАНИЙ (1). *Зафіксований на папері рукою.* Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній позначки: Там під сволоком, завитий в шматі, Лист небесний – **писаний** Бог зна ким (По селах, I, 56).

ПИСАТИ (4), **ПИСАТЬ** (2). 1. *Відтворювати на папері або іншому матеріалі за допомогою літер певний текст* (1). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм **писать**, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Stroфа40–4).

2. *Звертатися до кого-небудь письмово, надсилати комусь листа* (3). Сусіди любі!

Пише вам Олеся. Ми всі здорові й добре нам ведеться (До Бразилії, V, 1). З Понтеби завернули нас до Грацю, Там три неділі мали з нами працю. **Писали** до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 25). Що ж ще **писать** вам? Тут новин не гук. П'ять душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 85).

3. *Складати і записувати який-небудь текст* (1). Хіба ж не знаєте, що в книгах **пишуть**? (По селах, X, 354).

4. *Занотовувати прізвище в документі* (1). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри **пишуть**, Як матері у виходках дітей Зацитькують, годують і колишуть, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 20).

• **писать** 1. Паренетікон, XXV, Stroфа40–4; 2. До Бразилії, V, 85; **пише** 2. До Бразилії, V, 1; **пишуть** 3. По селах, X, 354; 4. До Бразилії, II, 20; **писали** 2. До Бразилії, V, 25.

ПИСАТЬ див. **ПИСАТИ**.

ПИСЬМЕННИЙ (1). *Який уміє читати, писати; грамотний.* Ось глянь у коршму. За столом Сидить Пазюк, співа псалом, Бо він **письменний** – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 17).

ПИСЬМЕНСТВО (1). *Уміння читати й писати; грамотність.* Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й **письменства** в ній позначки: Там під сволоком, завитий в шматі, Лист небесний – **писаний** Бог зна ким (По селах, I, 54).

ПИТАТИ (6). 1. *Звертатися до кого-небудь із запитанням, бажаючи дізнатися про щось, з'ясувати що-небудь; ставити питання* (5). Радіє люд. Одна в задумі – Астарте, віщя жона. „Не віриш?” – люд йійі **питає**. „Попробую”, – рекла вона (Легенди, I, 31). „Сего не хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас **питаю**: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 55). В шинку шумить, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не **питаєте**, що се є: Старий Пазюк горілку п'є (По селах, II, 3). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліті. Чого? Куди? Пощо? Дарма **питати** (По селах, X, 423). Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пишчить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклин,

Тужливий спів, дівочії дісканти, То не **пита́й**: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 7).

2. Розпитувати, довідуватися про що-небудь (1). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хаги. І свідків **питають**, мов в п'їтмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 17).

• **питати 1.** По селах, X, 423; **питаю 1.** Легенди, I, 55; **питає 1.** Легенди, I, 31; **питають 2.** По селах, VIII, 17; **пита́й 1.** До Бразилії, II, 7; **пита́йте 1.** По селах, II, 3.

ПИТИ (11), **ПИТЬ** (2). **1. Ковтати яку-небудь рідину в процесі їжі або замість їжі** (3). Олію, молока, вина Не заживав він зроду; Для дужшої покути **пив** Морську солену воду (Легенди, V, 27). „Най постять так, як постив я, Доступлять в Бога ласки, Йїдять мене, і воду **п'ють**, І ждуть святої паски” (Легенди, V, 87). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічу кров жіночу **п'є**, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 58). * Усполуч. **йїсти, пити** (1), **пити й йїсти** (1) – споживати необхідні для існування їжу, питво. Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не **п'є**, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 152). П'ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі дома. Про хлопців доси ми не мали вісти, Дівчата раді: є що **пити** й йїсти (До Бразилії, V, 84).

2. Вживати спиртне; проводити час за питтям горілки, вина (7). Міркують

ангели: „На кривду Вона [*Астарте*] не хоче нас підбить, Ми ж видали вже суд правдивий!” І прийнялись вино те **пить** (Легенди, I, 80). В шинку шумить, в шинку гуде, Аж го́мін геть селом іде. І не пита́йте, що се є: Старий Пазюк горілку **п'є** (По селах, II, 3). Вже третю ніч він [*Пазюк*] **п'є** ось так, Та не гадай, що він п'як. Він буде ще три ночі **пить** І ані цента не платить (По селах, II, 5, 7). І не гадай, що за процент Він **п'є** й не заплатить і цент! (По селах, II, 14). І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось свідки є, горівку **п'ють**”. Пазюк на те: „Нехай же **п'ють**, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 62, 63). // *Бути п'яницею; п'ячити* (1). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і не **п'є**, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 37).

• **пити 1.** усполуч. До Бразилії, V, 84; **пить 2.** Легенди, I, 80; По селах, II, 7; **п'є 1.** До Бразилії, V, 58; усполуч. По селах, X, 152; **2.** По селах, II, 3; II, 5; II, 14; // По селах, X, 37; **п'ють 1.** Легенди, V, 87; **2.** По селах, II, 62; II, 63; **пив 1.** Легенди, V, 27.

ПИТЬ див. **ПИТИ**.

ПИШАТИСЬ див. **ПИШАТИСЯ**.

ПИШАТИСЯ (1), **ПИШАТИСЬ** (1). *Відчувати гордість за кого-небудь, гордитися* (1). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що **пишаєсь** ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглибив небеса” (Притчі, IV, 21). // *Відчувати внутрішнє задоволення* (1). Ти сто людей побив у бою І тим **пишаєшся**, герою? Ось сей лиш власну пристрасть поборов, І над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–2).

- **пишаєшся** // Паренетікон, XXV, Stroфа38–2; **пишаєсь** Притчі, IV, 21.

ПИЩАТИ (1). *Плакати тоненьким голо-сом (про дитину)*. Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, **пищить**, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочі дісканти, То не питає: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 3).

ПІВ (4). *Половина*. „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, **Пів** години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 26). „Літ тому **пів** сотні у стіп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська посли, Що тут з боевища йійі принесли” (Легенди, III, 21). В хаті піч трохи не в **пів** кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – то жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 25). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в **пів** гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 349).

- **пів** Притчі, IV, 26; Легенди, III, 21; По селах, I, 25; X, 349.

ПІВНІЧ¹ (1). *Час на межі двох дїб, який відповідає 12 годинам ночі*. Вже геть було за **північ**. Віз звернув Додолу дишльом, Косарі стояли Посеред неба. (По селах, X, 392).

ПІВНІЧ² (1). *Одна з чотирьох частин світу; протилежне південь*. Будуть ще внукам казати проти ночі: „Дивний тут

люд кочував із **півночі**. Рідну країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 14).

ПІД (21). *Прійм. 1. Уживається із знах. відм. (9)*. Вона [*мудрість*] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в студїнь горя, Холодна тїнь **під** страстей сквар (Паренетікон, VIII, 12). І він [*стрілець*] підбіг **під** гильку І скочив, що є сил, Щоби спіймати пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 65). Правило віри, скромности взірець, Жила собі Доместика святая, Своє сховавши світло **під** корець, Служила у безбожного глитая (Легенди, IV, 3). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився ти в хвилі, як крав він. Мав він ножаку і хтів тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить **під** лопатку” (По селах, VI, 10). „А божився, дав на боже!.. Плакав наостатку! А сам ніж мав і мене хтів Пхнути **під** лопатку!” (По селах, VII, 20). Сей сіти рибачькі **під** стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху ллє воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 7). Три рази довкіль обійшла село. **Під** ніч насилу завели йійі До хати, силою й нагодували (По селах, X, 158). – Ну, що се ти говориш, бійся Бога, **Під** ніч таке страхіте? Суд страшний! (По селах, X, 330). І хлопці полягали – Хто на соломі, що приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий **під** себе простеливши (По селах, X, 405).

2. Уживається з орудн. відм. (12). Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов **під** хрестом, отсе **під** ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Загроєний пугар

(Поклони, III, 3). І яка заслуга, що в нас тіло сохне, А у нас голодний **під** порогом дохне? (Паренетікон, III, 10). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там **під** тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 13). А та гадюка **під** ногами, брата, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсїгди відмовить може служби (Притчі, I, 93). І довгі вже столітя Побожні буддісти Стоять **під** кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 15). Так зайїхали враз аж на площу садка, Де **під** тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 33). Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній познаки: Там **під** сволоком, завитий в шмагі, Лист небесний – писаний Бог зна ким (По селах, I, 55). Ген за селом, **під** лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Йїх на всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 8). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там війт **під** церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 136). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені **під** ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 16). Не

розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнацять миль. В лісах, **під** горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 15).

• **під 1.** Паренетікон, VIII, 12; Притчі, IX, 65; Легенди, IV, 3; По селах, VI, 10; VII, 20; VIII, 7; X, 158; X, 330; X, 405; **2.** Поклони, III, 3 (2 р.); Паренетікон, III, 10; III, 13; Притчі, I, 93; II, 15; IV, 33; По селах, I, 55; X, 8; X, 136; До Бразилії, II, 16; V, 15.

ПІДБИТЬ (1). *Схилити, спонукати до чого-небудь; відмовити.* Міркують ангели: „На кривду Вона [Астарте] не хоче нас **підбити**, Ми ж видали вже суд правдивий!” І прийнялись вино те пить (Легенди, I, 78).

ПІДБИГТИ (1). *Бігом наблизитися до чого-небудь.* І він [стрілець] **підбіг** під гильку І скочив, що є сил, Щоби спіймати пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 65).

ПІДВОДИТИСЯ (1). *Змінювати лежаче положення на сидяче чи напівсидяче.* Серед болю в постелі **підводиться** цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–1).

ПІДГІР'Є (2). *Найнижча частина Карпат.* На **Підгір'ю** села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 1). Оповите мглою Дріма **Підгір'є**. Лиш де-де в хатах Ще світло блима (По селах, X, 4).
• **Н.** **Підгір'є** По селах, X, 4; **М.** на **Підгір'ю** По селах, I, 1.

ПІДГРИЗАТИ (1). *Потроху гризти що-небудь знизу.* * *Образно.* А миши, чорна й біла, – день і ніч, Що ненастанно вік наш **підгризають** (Притчі, I, 92).

ПІДГРИЗТИ (2). *Міцно здавлюючи зубами, частково роздрібнити що-небудь тверде в нижній його частині (про мишею).* Що за притчина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору **Підгризти**, підкопати, повалити (Притчі, I, 33). Наче труп холодний, Він висів, певний, що в найблизшій хвилі Коріне миши **підгризуть**, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, змиї в пащеку (Притчі, I, 58).

• **підгризти** Притчі, I, 33; **підгризуть** Притчі, I, 58.

ПІДДАНИЙ (1). *Особа, економічно залежна від кого-небудь.* Вельможна мамо, найясніша пані! Поклін тобі шлемо, твої **піддані** Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 2).

ПІДДАТИ (1). *Перен.* * *У сполуч.* **піддати думку** – *підказати кому-небудь щось, спонукати його до певної дії.* Та ворог святости, злий дух, **піддав** Єі хозіянови думку грішну, І сей святої тіла зажадав І вкинуть дав йійі у тьму кромішну (Легенди, IV, 25).

ПІДДАТИСЬ (1). *Піти на поступки під впливом чийх-небудь умовлянь.* Три місяці страждала там вона, Не **піддалась** забаганкам чортячим. І розпалив хозіяна сотона, І сей гукнув: „Сюди йійі! Побачим!” (Легенди, IV, 30).

ПІДДРАЗНЮВАТИ (1). *Злегка дражнити.* Смієсь Астарте, доливає Вина, **піддрознюючи** йіх. „Засуд свій ви змінить готові За нічку пестошів моїх?” (Легенди, I, 90).

ПІДЗЕМНИЙ (1). *Який міститься під землею поверхнею.* „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі **підземній** Заморю його на смерть” (Легенди, II, 19).

ПІДІЙМАТИ (1). * *У сполуч.* **підіймати на сміх** – *насміхатися, глузувати, кепкувати з кого-небудь.* Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І **підіймають** всім селом на сміх (По селах, X, 34).

ПІДІЙНЯТИ (1). * *У сполуч.* **підійняти бучу** – *затіяти сварку, колотнечу.* „Як рік мине, тоді **підійму** бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 15).

ПІДІЙТИ (1). *Ідучи, наблизитися до кого-небудь.* Швиденько зсів з коня могутий цар І **підійшов** до них [аскетів], і поклонився Йім до землі, і цілував йіх ноги, Благаючи благословенства в них (Притчі, XII, 7).

ПІДКИНУТИ (1). *Потай покласти де-небудь.* „Є в тебе грушка по конець причілка, Є в ній маленька дуплава щілка... Там ти дивися щодня, щогодини, Там тобі злодій ті гроші **підкине**” (По селах, VI, 14).

ПІДКОПАТИ (1). *Зробити біля чого-небудь поглиблення, аби зрушити його*

з місця. Що за притчина? Глядять: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, **підкопати**, повалити (Притчі, I, 33).

ПІДЛИЙ (2). У знач. ім., зневажл. Той, хто своїми вчинками викликає осуд. Мухи сідають на ранах, Пчоли на квітах пахучих; Добрий все бачить лиш добре, **Підлий** лиш **підле** у других (Паренетікон, XXV, Строфа 23–4).

● **Одн. Н. підлий** у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 23–4; **3. підле** у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 23–4.

ПІДЛІЗТИ (1). *Посуваючись, наблизитися.* [Лев] Не міг його [чоловіка] дістати, але люто Глядів згори, скакав і землю гриз, Ждучи, аж він угору знов **підлізе** (Притчі, I, 40).

ПІДЛІСТЬ (1). *Те, що викликає осуд, негативне ставлення.* Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в **підлість** не поверне; Так і свічку хоч схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–2).

ПІДНИМАТИ див. **ПІДНИМАТИ**.

ПІДНИМАТИСЯ (1). * Усполуч. **рука не піднімається** – не вистачає рішучості зробити щось. Не **піднімається** рука списать Усі оті нечувані знущаня; Та сльози ширії з очей біжать І рвуться з серця ширії зітханя (Легенди, IV, 49).

ПІДНІЖЄ (1). *Місце біля чийхось ніг.* „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в **підніжє** Мохтару поклали Від війська посли, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 26).

ПІДНИМАТИ (1), **ПІДНИМАТИ** (1). 1.

Відривати від землі, переміщуючи в просторі (1). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо **підніма**, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 98).

2. *Перен. Спрямовувати вгору свій стовбур (про рослини)* (1). Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щіліні виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю **піднімає** (Притчі, I, 14).

● **підніма 1.** Легенди, I, 98; **піднімає 2.** Притчі, I, 14.

ПІДНОСИТИ (2). 1. * Усполуч. **підносити ніж** – намірюватися вбити когось

(1). Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж **підносить**, Донька мамі смерти просить” (По селах, X, 265).

2. *Перен. Робити кого-небудь бадьорим, енергійним.* * *Образно* (1). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, **Підносить** душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 107).

● **підносить 1.** усполуч. По селах, X, 265; **2. образно** Притчі, I, 107.

ПІДНЯТИ (2). *Розпочати якісь дії у відповідь на що-небудь, реагуючи на щось*

(1). І що тобі за кривда сталась? Що **підняли** на тебе галас: „Не любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 13). * Усполуч.

підняти голос – *підвищити тон* (1). І привели святу, що в ту мить, **Підняв-**

ши голос, заспівала дзвінко. Та кат єі почав ножа острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди,IV,34).

● **підняли** Поклони,II,13; **піднявши** у сполуч. Легенди,IV,34.

ПІДНЯТИСЯ (1), **ПІДНЯТЬСЯ** (1). 1. *Переміститися вгору для виконання якоїсь дії, здійснення чогось* (1). Він [чоловік] всіх сил добув, **Піднявся** троха вгору і устами Досяг щільник, і ссать його почав (Притчі,I,68).

2. *Полішити своє становище* (1). Тут по лісах блукають дикі люде, Б'ють наших і йдять. І нам те, мабуть, буде. Та, може, дасть нам Бог іще **підняться**. Було нас сорок, є ще вісімнадцять (До Бразилії,V,89).

● **підняться** 2. До Бразилії,V,89; **піднявся** 1. Притчі,I,68.

ПІДНЯТЬСЯ див. **ПІДНЯТИСЯ**.

ПІДПАСТИ (1). *Надокучити комусь наполегливими проханнями*. Пани дістодь-то навіть Вже й цісаря **підпали**, й цісар йім Усе те затвердив і підписав (По селах,X,213).

ПІДПИС (1). *Прізвище, написане власноручно під текстом для потвердження чого-небудь*. „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки се секрет: На листі буде **підпис**: Джерголет!” (До Бразилії,I,54).

ПІДПИСАТИ (2). *Поставити підпис на знак потвердження, засвідчення чого-небудь*. Пани дістодь-то навіть Вже й цісаря підпали, й цісар йім Усе те затвердив і **підписав** (По селах,X,214). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дни держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім

срібла взяв, що **підписав** нам пас (До Бразилії,V,22).

● **підписав** По селах,X,214; До Бразилії,V,22.

ПІДПОРА (2). *Те, на що хто-небудь обтирається*. Що за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его **підпору** Підгризти, підкопати, повалити (Притчі,I,32). Солодощі меду Заставили його про все забути: Про льва, що вив йому над головою, Про миши, що его **підпору** гризли, І про дракона, що внизу грозив, І про гадюку, що у стіп сичала (Притчі,I,74).

● **Одн.** 3. **підпору** Притчі,I,32; I,74.

ПІДРОСТОК (1). *Хлопчик перехідного віку від дитинства до юнацтва; підліток*. Ось І нині купка йїх зібралась – хлопці Все **підростки**. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах,X,68).

ПІДСТЕРІГАТИ (1). *Таємно вистежуючи, чекати появи кого-небудь*. „Злодій від тебе сидить за три межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має чорний і сірії очи, **Підстерігав** тебе три дни й три ночи” (По селах,VI,6).

ПІДШУКАТИ (1). *Шукаючи, добрати що-небудь додатне*. Ти взяв один з мого житя момент І слово темне **підшукав** та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони,VI,3).

ПІЗВАТИ (1). * *У сполуч. пізвати до суду – подати до суду позов на кого-небудь*. „Клеветницю **пізви** до суду, Сама зневаги ти не мсти, А річку із

свогого саду Сусідови на млин пусти!”
(Легенди, I, 61).

ПЗНАТИ (5). **1.** *Осягнути розумом явища об'єктивної дійсності, одержати істинне уявлення про що-небудь* (3). Не кидай власної мети, Щоб за чужою десь іти, А власну ясно ціль **пізнай**, До неї просто поспішай (Паренетікон, IX, 15). Хоч хто і сто літ проживе, Премудрости не знаючи, – Волів би день один прожити, **Пізнавши** праведний закон (Паренетікон, X, 20). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і **пізнати** світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цілуй. Не думай в нім мету житя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 6). // *Краще узнати кого-небудь* (1). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного **пізнав** (Притчі, V, 68).

2. *Розпізнати що-небудь* (1). „А щоб мій лист відразу ви **пізнали** І ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 51).

● **пізнати 1.** Притчі, V, 6; **пізнав 1.** // Притчі, V, 68; **пізнали 2.** До Бразилії, I, 51; **пізнай 1.** Паренетікон, IX, 15; **пізнавши 1.** Паренетікон, X, 20.

ПЗНИЙ (1). *Який наближається до півночі.* „Ні, синку, **пізна** вже пора, Додому час! Заснути тра!” (По селах, II, 79).

ПЗНО (1). *Присл. Не час.* Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! **Пізно** вже лізти до хати, Я на тоці буду спати, – Ну, заведи!” (По селах, IV, 22).

ПІП (5). *Священик* (4). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один **піп** погребі й буде слюб йім давать (Притчі, X, 8). Ось Пазюк молодий у **попа**, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 3). **Піп** плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 9). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-своmu; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і **попам** Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 45). * *У порівн.* (1). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд надходить – що твій **піп**!” (По селах, X, 53).

● *Одн. Н. піп* Притчі, X, 8; По селах, IX, 9; *у порівн.* По селах, X, 53; *Р. у попа* По селах, IX, 3; *Мн. Д. попам* До Бразилії, I, 45.

ПІР'Є (1). *Збірн. Застругані великі пір'їни, що в давнину використовувались для писання.* Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там **пір'єм** писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Стрoфа 40–4).

ПІРНУТИ (1). *Перен. Повністю віддатися якій-небудь справі, заняттю; захопитися чимсь.* Книги – морська глибина: Хто в них **пірне** аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить (Паренетікон, XXV, Стрoфа 19–2).

ПІСЛАНЕЦЬ (3). *Перен. Провісник чого-небудь*. А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж **післанці** смерти, **Післанці** Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвили може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 49, 50). Сі єго **післанці** Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то я корився перед ними На знак, що розумію їх призив (Притчі, XII, 53).

• **Мн. Н. післанці** Притчі, XII, 49; XII, 50; XII, 53.

ПІСЛАТИ (5), **ПОСЛАТИ** (1). 1. *Відправити що-небудь комусь* (1). Живе ще тіло у бочки Велів він натоптати, Поганцям хтів таким, як сам, Ті мощі в дар **післати** (Легенди, V, 64).

2. *Дати доручення комусь піти куди-небудь з певною метою* (5). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Йїх на всю ніч **післали** коні пасти (По селах, X, 12). Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани **пішлють** Свою двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 204). – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам **післав** Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлось платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 287). А той Антихрист буде цар всесильний. **Пішле** своїх вояків і шандарів Против пророка (По селах, X, 364). От він на хитрощі візьмєся: **Пошле** своїх вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 371).

• **післати** 1. Легенди, V, 64; **післав** 2. По селах, X, 287; **післали** 2. По селах, X, 12; **пішле** 2. По селах, X, 364; **пошле** 2. По селах, X, 371; **пішлють** 2. По селах, X, 204.

ПІСЛЯ (1). *Прійм. Уживається з род. відм.* Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова Того, хто чинить **після** них (Паренетікон, XVI, 8).

ПІСНИЙ (2). *Перен. Нудний, нецікавий у спілкуванні*. „Як йїх патрон, я відчинять Йїм буду неба брами, **Пісний** Селедій, рай знайду С **пісними** русинами” (Легенди, V, 91, 92).

• **Одн. Н. пісний** Легенди, V, 91; **Мн. О. (с) пісними** Легенди, V, 92.

ПІСНЯ (7). 1. *Словесно-музичний твір, призначений для співу* (4). Так зайїхали враз аж на площу садка, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, єго мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і **пісні**, й бренькіт лір (Притчі, IV, 35). Село шумить, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в'юн той, в'єсь, А свідки йдуть то вскись, то вскесь. Боками йдуть, **пісень** ревуть (По селах, II, 89). Та й діти ж то над все любили слухать Єго **пісень** і оповідань! Діти Одні над ним не насміхались (По селах, X, 64). Хіба ж не чули **пісню**: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерти просить” (По селах, X, 260). * *У порівн.* (1). Пріє в спеці Львів, неначе Сіра бестія безвісна; Шум єго гуде, неначе Колискова дивна **пісня** (Поклони, VIII, 16).

2. *Невеликий ліричний вірш, написаний*

у музично-поетичному стилі (2). Що в мойій пісні біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI,5). Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI,27).

● **Одн. Н. пісня 1.** Поклони, VIII,16; **3. пісню 1.** По селах, X,260; **М. в пісні 2.** Поклони, VI,5; **Мн. Н. пісні 1.** Притчі, IV,35; **Р. для пісень 2.** Поклони, VI,27; **3. пісень 1.** По селах, II,89; X,64.

ПСОК (2). Ділянки землі, покриті великими масами сипучої гірської породи, що складається з крупинок твердих мінералів. І хламиду він [Аристотель] зняв, і рачкує піском, Єго очи Аглая закрила платком І сидить на хребті й погоняє прутком (Притчі, IV,29). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V,38).

● **Одн. 3. пісок** Легенди, V,38; **О. піском** Притчі, IV,29.

ПСТ (9). За церковними правилами – невживання скоромної їжі (7). Вся чеснота, весь труд єго марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I,12). Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III,1). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житєм І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не пра-

ці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII,10). Ся мета – жите у небі. Щоб до неї дочвалать, Фарисей запряг два коні: „Чеснота” одного звать, Піст, молитва, дари вбогим (Притчі, VII,9). Притча про піст (Притчі, XI,загол.). „Нехай вони в великий піст Жиють із тіла мого І славлять Бога й згадують Селедія святого” (Легенди, V,81). Олександр Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в пустині прожив І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI,1–4). // *Період невживання скоромної їжі (2).* „Я, царю любий, піст держу сьогодні” (Притчі, XI,22). „Га, добре діло! – мовив цар. – Та знай; Я цар, оба ми втомлені, голодні... Для мене, братіку, свій піст зломай! Снідай зо мною, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI,25).

● **Одн. Н. піст** Паренетікон, I,12; Притчі, VII,9; **Р. посту** Паренетікон, III,1; XXII,10; **3. піст** // Притчі, XI,22; XI,25; **в піст** Легенди, V,81; **про піст** Притчі, XI,загол.; **О. постом** Легенди, VI,1–4.

ПТ (2). Прозора рідина, що виділяється назовні особливими підшкірними залозами. Лиш в кого праця потом скрань зросила, Наверх той виб’єсь з темної юрби (Поклони, V,11). Померкло в голові у чоловіка, За серце стисло, і холодним потом Все тіло облилось (Притчі, I,47).

● **Одн. О. потом** Поклони, V,11; Притчі, I,47.

ПТИ (21). 1. Вийти, вирушити в певному напрямі, кудись, до кого-, чого-небудь

(10). Послухав син. Як змерклося цілком, **Пішов**, важким нав'ючений мішком. До друга найлюбійшого ворит Застукав: „Живо, живо отворить!” (Притчі, V, 34). „Адже ж коли почнуть тебе шукать, То де ж **підуть** насамперед? Сюди! Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 43). **Пішов** по інших своїх друзьях син, – Не скрив його, не втішив ні один (Притчі, V, 45). Пастух **пішов**, а цар сів сам снідать (Притчі, XI, 37). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, При-сипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він **пішов** У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 34). На другий день препишно вбрана Вона [*Астарте*] в судилище **пішла**, За нею ж повний збан рабня Вина солодкого несла (Легенди, I, 34). Кум почув се, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Зми-луйтеся, діду! Я вас до хреста довів Та й **пішов** вісьта домів!” (По селах, III, 23). Вже з цвинтару не трафила й до хаги, **Пішла** долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 155). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер **піду** ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандар-мам особливо і попам Не зраджуйтесь, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 42). „Не спинять їх? Всі **підуть** Десь за синє море здуру”. „Як же ж йім не йти, як тут Всі до спілки дрем з них шкуру” (До Бразилії, III, 13). // *Вийти, вирушити кудись з певною метою* (5). Та на свято-го напосівсь Один король сердитий, З оружєм і дрекольми **Пішов** його лови-ти (Легенди, V, 44). А як ніч надійшла, вона тихо **пішла**, Олександрю в вино трути-зіля влила (Легенди, VI, 6–15). А

прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й **пішов** просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 49). Кум почув се, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Змилуйтеся, діду! Я вас до хреста довів Та й пішов вісьта домів! Присягати **піду**!” (По селах, III, 24). Вре-штї [*Сень*] Промовив: – От ви й чули віщунанє. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та уріжська жінка, що **пішла** По божій волі (По селах, X, 325). // *Вийти за межі якого-небудь місця, з якогось при-міщення* (1). Счервоніло дівча, в личко вдарила кров, – Олександр не ждав єі слова – **пішов** (Легенди, VI, 5–16). * У сполуч. **пїти в світ** – *вирушити в далеку дорогу, невідомо куди* (1). Ворог батько, ворог мати, Що не вчили сина! І **пїде** він в світ блукати, Як та сиротина (Паренетікон, XIX, 3).

2. *Почати який-небудь вид роботи* (1). П'ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат **пїшло** в такі дома (До Бразилії, V, 82).

3. * У сполуч. **пїти хоч на гак** – *бути готовим віддати за кого-небудь своє життя* (1). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк **Пїде** за мене кождий хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 24).

4. * У сполуч. **й пїшли нагадувать** – *почати говорити багатослівно, не перериваючись* (1). Й **пїшли** Нагадувать та розводити, що У кожного віддавна наболіло (По селах, X, 292).

5. *Виявитися в певний час, з'явитися залежно від обставин* (1). Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство **Пїшло**: москаль би все те ска-

сував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 192).

● **пішов 1.** Притчі, V, 34; V, 45; XI, 37; XII, 34; По селах, III, 23; // Легенди, V, 44; По селах, X, 49; // Легенди, VI, 5–16; **пішла 1.** Легенди, I, 34; По селах, X, 155; // Легенди, VI, 6–15; По селах, X, 325; **пішло 2.** До Бразилії, V, 82; **5.** По селах, X, 192; **пішли 4.** у *сполуч.* По селах, X, 292; **піду 1.** До Бразилії, I, 42; // По селах, III, 24; **підє 1.** у *сполуч.* Паренетікон, XIX, 3; **3.** у *сполуч.* Притчі, V, 24; **підуть 1.** Притчі, V, 43; До Бразилії, III, 13.

ПІТЬМА (2). *Відсутність освітлення; темнота, тьма.* * У порівн. (1). Шандар і начальник рушають на слідство, Согок Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в **пільмі** блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 17). // *Темнота, що наступає з наближенням ночі* (1). Наче мрія, У сизій **пільмі** клаптем чорним там Лежить село (По селах, X, 400).

● **Одн. М. в пільмі у порівн.** По селах, VIII, 17; у **пільмі** // По селах, X, 400.

ПІЧ (4). *Споруда з цегли, призначена для опалювання приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв тощо* (3). Щасливий той богач подвійно: **Піч** повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Strofa 16–2). В хаті **піч** трохи не в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – то жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 25). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на

світі Здрібніє так, що в нашій **печи** буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 241).

// *Верхня частина цієї будови, призначена для сидіння, лежання, снання* (1). Ліжко газди – п’ять дощок незбитих, Сніп соломи і верета зрібна; Тепла **піч** є для дітей некритих, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 35).

● **Одн. Н. піч** Паренетікон, XXV, Strofa 16–2; По селах, I, 25; // По селах, I, 35); **М. в печи** По селах, X, 241.

ПІЯК (1). *Той, хто постійно і надмірно п’є спиртні напої.* Вже третю ніч він [Пазюк] п’є ось так, Та не гадай, що він **пьяк**. Він буде ще три ночі пиль І ані centa не платить (По селах, II, 6).

ПЛАКАТИ (7), ПЛАКАТЬ (1). **1.** *Лити сльози з певної причини* (7). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в холодоочку, Хоч дитина спить, не **плаче** (Поклони, VIII, 8). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно **плаче** (Паренетікон, VII, 12). „А божився, дав на боже!.. **Плакав** наостатку! А сам ніж мав і мене хтів Пхнути під лопатку!” (По селах, VII, 18). І день, і ніч Блукає по полю, до хат не йде, І все кричить, голосить, **плаче** й стогне (По селах, X, 168). От так він нам балакав дни цілі, Аж всі ми **плакали**, старі й малі. А далі мовив: „Час міні в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Бразилії, I, 38). „Смілий у мріях, у вірі беззглядний, В дійсності, наче дитина, безрадний. Ані порадитись, ні побалакати, – Знав він лиш гнуться, та жебрати, та **плакати**” (До

Бразилії, IV, 24). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 59).

2. Скаржитися на що-небудь; плакати-ся (1). Мій синку, ти би менш балакав, Сам над собою менше плакав, На долю менше нарікав! (Поклони, II, 2).

• **плакати** **1.** До Бразилії, IV, 24; **плаче** **1.** Поклони, VIII, 8; Паренетікон, VII, 12; По селах, X, 168; До Бразилії, V, 59; **плакав** **1.** По селах, VII, 18; **2.** Поклони, II, 2; **плакали** **1.** До Бразилії, I, 38.

ПЛАКАТЬ див. **ПЛАКАТИ**.

ПЛАТА (1). *Винагорода за виконану працю.* Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікає на мене гупо... Просила я тебе чи ні? (Поклони, II, 10).

ПЛАТИТИ (1), **ПЛАТИТЬ** (1). *Відшкодувати вартість одержаного або використаного.* Вже третю ніч він [Лазюк] п'є ось так, Та не гадай, що він піяк. Він буде ще три ночі п'є І ані centa не платить (По селах, II, 8). – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлося платити – він тоді Давай мене переітати! (По селах, X, 289).

• **платити** По селах, X, 289; **платить** По селах, II, 8.

ПЛАТИТЬ див. **ПЛАТИТИ**.

ПЛАТОК (3). *Невелика хустка.* І хламиду він [Арістотель] зняв, і рачкує піском, Єго очи Аглая закрила платком І сидить на хребті й погоняє прутком (Притчі, IV, 30). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей

поспішила знять... Що там сміху було, то й пером не списать (Притчі, IV, 40). І вийняв [кум] з череса платок, А в нім завитих сім соток, І перед свідками цілі Їїх розкладає на столі (По селах, II, 65).

• **Одн. 3. платок** Притчі, IV, 40; По селах, II, 65; **О. платком** Притчі, IV, 30.

ПЛАЧ (6). *Вияв емоційного стану людини, що супроводжується проливанням сліз, схлипуванням, жалібними, протяжними звуками* (5). По садку проходять люде, Чути дитський плач і крики... (Поклони, VIII, 18). В одній хаті ридане і плач над мерцем, В другій хаті музика і спів над вінцем (Притчі, X, 3). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 248). Бог йій [жінці] так казав Плачем і криком грішному народу Оголосити близький суд страшний (По селах, X, 327). Коли почувеш, як в тиші нічній Зелізінім шляхом стугоняє вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дисканти, То не питає: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 4). * *Образно* (1). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач єі втиша (Поклони, VII, 18).

• **Одн. Н. плач** Притчі, X, 3; До Бразилії, II, 4; **3. плач** Поклони, VIII, 18; По селах, X, 248; *образно* Поклони, VII, 18; **О. плачем** По селах, X, 327.

ПЛАЧЛИВО (1). *Так, як буває під час пла-*

чу (про звуки). В тій хвилі в лісі Сова **плачливо** застогнала (По селах, X, 305).

ПЛАЩ (1). *Верхній широкий безрукавний одяг, який носять наопашки.* Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав **плащ** один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 39).

ПЛЕКАТИ (1). *Дбайливим доглядом добиватися найкращого стану, вигляду.* Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник **плекає**? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 2).

ПЛЕСКАТИ (1). *Перен. Говорити дурниці, вигадувати що-небудь, чого не було і немає.* Стрілець подумав: „Правда! Чимало **плещуть** дива, А розміркуєш – скажеш: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 42).

ПЛЕСТИ (3). 1. *Говорити що-небудь нерозумне, безглузде* (1). – Не може бути! Хто тобі казав? – **Плети**, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 210). * *Усполуч. плести дурниці – говорити нерозумні, беззмістовні речі* (1). Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не **плетіть** дурниць!” (До Бразилії, V, 30).

2. *Говорити неправду, зводити наклеп на кого-небудь* (1). Коли тобі **плетуть**, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і наші молодіці (До Бразилії, I, 5).

• **плетуть 2.** До Бразилії, I, 5; **плети 1.** По селах, X, 210; **плетіть 1.** усполуч. До Бразилії, V, 30.

ПЛЕЧЕ (3). *Частина тулуба від шиї до руки* (2). Замкнув [дядько] ворота, взяв

на **плечі** міх – Та парубок упав йому до ніг (Притчі, V, 61). Ось при огні Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап’яв на **плечі** (По селах, X, 18). * *Усполуч. стиснути плечима – злегка підняти й опустити плечі при вираженні здивування, вагання* (1). Піп **плечима** стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 9).

• **Мн. 3. на плечі** Притчі, V, 61; По селах, X, 18; **О. плечима** усполуч. По селах, IX, 9.

ПЛИСТИ (2). 1. *Пересуватися по воді на судні* (1). По морі ми **плили** без злих пригод, Лиш хорував погано весь народ (До Бразилії, V, 69).

2. *Перен. Легко поширюватися, розноситися в усі боки (про запахи)* (1). Не **пливе** супроти вітру Запах цвітів і кадила, – Але йде по всіх усюдах Добра слава, добрі діла (Паренетікон, XXV, Строфа 9–1).

• **пливе 2.** Паренетікон, XXV, Строфа 9–1; **плили 1.** До Бразилії, V, 69.

ПЛІД (10). *Частина рослини, яка розвивається після запліднення із зав’язі квітки і містить у собі насіння.* Клониться дерево, **плодом** обтяжене; Чесний, розумний, і ти так клонись! Висохле дерево, безмізкії голови Зломляться, та не похиляться вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–1). Великі дерева шануй, Що **плід** дають і в спеку тінь: А як і **плід** часом хибне, Чи ж тінь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–2, 3). І він все розповів, відки має сей **плід**, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 4–13). „Міліонам ти сонце,

добродій еси, – Будеш жить вічно юний, як **плід** сей зйіси” (Легенди, VI, 4–16). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має сей **плід**, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–9). „Ну ж допоможе сей **плід** его серце здобуть! А як ні, то міні краще в світі не быть” (Легенди, VI, 6–11). Птолемя знайшла і дала йому **плід**, І сказала, який в нім лежить заповіт (Легенди, VI, 6–13). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дροжи! Від кого маєш **плід** сей? По правді скажи!” (Легенди, VI, 7–14). Олександр у болях жорстоких лежав І в руці своїй **плід** чудодійний держав (Легенди, VI, 8–2).

● **Одн. Н. плід** Паренетікон, XXV, Строфа 22–3; Легенди, VI, 6–11; **З. плід** Паренетікон, XXV, Строфа 22–2; Легенди, VI, 4–13; VI, 4–16; VI, 5–9; VI, 6–13; VI, 7–14; VI, 8–2; **О. плодом** Паренетікон, XXV, Строфа 21–1.

ПЛІДНИЙ (2). **1. Родючий** (про землю) (1). „**Плідних** земель безмірні там простори, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; Один там буйвол тягне з сіном віз” (До Бразилії, I, 27).

2. Перен. *Який дає позитивні наслідки; плодотворний* (1). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та **плідні** слова Того, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 7).
● **Мн. Н. плідні** Паренетікон, XVI, 7; **Р. плідних** До Бразилії, I, 27.

ПЛІТ (1). *Огорожа, плетена з хворосту.* Я з п'ющими за **пліт** не виливаю, З їдцями йім, для бійки маю бук, На празнику жита не позіваю, Та в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 21)

ПЛОДЮЧИЙ (1). *Який дає багато плодів.* * *Образно.* Щоб монументом йїх не було те каміне, Яким в відплату за **плодючеє** насіне Ще при житю обкидувано йїх (Поклони, III, 14).

ПЛОЩА (1). *Ділянка поверхні землі, спеціально виділена з якоюсь метою.* Так зайїхали враз аж на **площу** садка, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 32).

ПЛУГ (1). *Знаряддя для оранки.* „Отсе мій **плуг**, отсе мій стїг, Моя ріля, мій оборїг, Мої воли, моє гумно, Моя рідня, моє майно” (По селах, II, 69).

ПЛЮВАТИ (1). * *У сполуч.* **плювати йім** на що – їм немає діла до чого-небудь. А то все брехня. Йім не гостинець в голові. **Плювати** Йім на гостинець! (По селах, X, 202).

ПО (48). *Прійм. 1. Уживається із місц. відм.* (46). На шлях тернистий сам подався І цупко **по** тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 5). Якби могучість, щастє і свобода Відмірялись **по** мірі крови й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 6). **По** садку проходять люде, Чути дітський плач і крики... (Поклони, VIII, 17). Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потрачували всю ниву убогого твого сусїда, Що через кривди твої мусить **по** жebraх іти! (Паренетікон, V, 2, 8). Не ділиш мудрости з братами, Йїйи злодії не вкрадуть, Йїйи не згубиш **по** дорозі, Вона є вольна серед пут (Паренетікон, VIII, 7). Не пливе супроти вітру Запах цвітів і кадила, – Але йде **по** всіх усядах Добра слава, добрі діла (Паренетікон, XXV, Стро-

фа9–3). Хто власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; Хто є сліпий на обі оці, То що **по** дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV, Строфа 20–4). Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь **по** нім... Але добрий – се дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–4). Арістотель-мудрець **по** садочку гуля, – Бач, Аглая іде і очима стріля! (Притчі, IV, 7). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. **По** саду тім, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 25). Пішов **по** інших своїх другах син, – Не скрив його, не втішив ні один (Притчі, V, 45). Мороз був лютий, сніг і завірюха, **По** вулиці голодний пес блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш пушка духа, Надармо страви й захисту шукав (Притчі, VI, 2). „Зробив ти добре діло, Мені летить велів, – І зараз **по** хвилині Сам того пожалів” (Притчі, IX, 83). „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть **по** правді, та уважайте, Самі в покусі не впадять!” (Легенди, I, 19). Гуде **по** Вавилоні слава, Загомонів увесь народ: Судді преправедні явились, Арот і брат его Марот (Легенди, I, 21). „Сего не хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: чи **по** правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 55). „Ні, я роздумала! За слово Своєї честі не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти **по** ангельським слідам?” (Легенди, I, 108). Голод вибух в перським краю: В найбогатших городах Бідні з голоду вмирають **По** бульварах і садах (Легенди, II, 4). З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що впало, се Було

єі поживою **по** труді (Легенди, IV, 16). Три дни й три ночі вітер бив Судно **по** Чорнім морі; Вже думав цар: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 70). **По** всім краю йде вість, наче змора та сон, І сумує весь край, і рида Вавилон (Легенди, VI, 7–5). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? **По** правді скажи!” (Легенди, VI, 7–14). **По** селах (По селах, загол.). Понад річку верби головаті Довгі віти в воду похиляють; Журавель поскрипує при хаті, Босі діти **по** двору гуляють (По селах, I, 8). Не видати комина на хаті; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в’ється **по** загаті, Хапле очі, сльози витискає (По селах, I, 23). Вранці-рано **по** селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 1). Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже **По** короні понесли (По селах, V, 6). „Злодій від тебе сидить за три межі, Знаєш його **по** відмінній одежі. Вус має чорний і сіріі очі, Підстерігав тебе три дни й три ночі” (По селах, VI, 4). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! **По** якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постолі, а в личаки Обуває ноги, І на гуні не зелені, А чорні вилоти” (По селах, VII, 7). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише **по** відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 45). – Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться **по** толоках. То треба Вважа-

ти! (По селах, X, 87). Справді, **По** всій долині розляглось ірзанє, Мов тремольо важке, могучим смиком Потягнене **по** струні металевій (По селах, X, 99, 101). І від того дня **По** селах ходить. Вже йїї в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очи світяться (По селах, X, 162). І день, і ніч Блукає **по** полю, до хат не йде, І все кричить, голосить, плаче й стогне (По селах, X, 167). Врешті [*Сень*] Промовив: – От ви й чули віщуванє. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та уріжська жінка, що пішла **По** божій волі (По селах, X, 326). „Ще рік міні блукати **по** землі, Бо завзялись на мене сили злі” (До Бразилії, I, 13). „Я **по** Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 41). **По** відході єго ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили **по** довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [*мужа*] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 55, 57). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реестри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацятькують, годують і колишуть, Як йїх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь **по** нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 26). Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув **по** порядку (До Бразилії, III, 4). Гей, розіллялось ти, руськеє горе, Геть **по** Европі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 2). Гей, розілля-

лось ти, руськеє горе, Геть **по** Европі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 26). **По** морі ми пили без злих пригод, Лиш хорував погано весь народ (До Бразилії, V, 69). Тут **по** лісах блукають дикі люде, Б’ють наших і йдіять. І нам те, мабуть, буде (До Бразилії, V, 87).

2. Уживається із знах. відм. (2). „Є в тебе грушка **по** конець причілка, Є в ній маленька дуплавая щілка... Там ти диви-ся щодня, щогодини, Там тобі злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 11). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза **По** десять ринських за якісь авіза (До Бразилії, V, 36).

● **по 1.** Поклони, II, 5; V, 6; VIII, 17; Паренетікон, V, 2–8; VIII, 7; XXV, Строфа 9–3; XXV, Строфа 20–4; XXV, Строфа 30–4; Притчі, IV, 7; IV, 25; V, 45; VI, 2; IX, 83; Легенди, I, 19; I, 21; I, 55; I, 108; II, 4; IV, 16; V, 70; VI, 7–5; VI, 7–14; По селах, загол.; I, 8; I, 23; III, 1; V, 6; VI, 4; VII, 7; X, 45; X, 87; X, 99; X, 101; X, 162; X, 167; X, 326; До Бразилії, I, 13; I, 41; I, 55; I, 57; II, 26; III, 4; IV, 2; IV, 26; V, 69; V, 87; **2.** По селах, VI, 11; До Бразилії, V, 36.

ПОБАЛАКАТЬ (1). *Порозмовляти з ким-небудь.* „Смілий у мрях, у вірі беззглядний, В дійсности, наче дитина, безрадний. Ані порадитись, ні **побалакати**, – Знав він лиш гнуться, та жебрать, та плакати” (До Бразилії, IV, 23).

ПОБАЧИТИ (10). **1.** *Сприйняти зором, спостерегти* (4). Як на місто військо йде вороже, І **побачить** в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 6). **Поба-**

чивши звірюку Ще здалека, почувши рик єї, Почав тікати чоловік щодуху (Притчі, I, 4). І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його **побачив**, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 36). А втім – о диво! На гильках берізки **Побачив** той нещасний чоловік Гніздо чмелів (Притчі, I, 62).

// *Зустріти кого-небудь особисто* (1). Ось панок **побачив** матір, Жаль обняв його великий (Поклони, VIII, 19). // *Уявити собі кого-небудь* (1). А як коли у сні тебе **побачу**, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 19).

2. Глянувши на кого-, що-небудь, помітити, виявити для себе щось (3). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах **побачиш** і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 5). Коли **побачиш** – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 10). Коли **побачиш**, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацятькують, годують і колишуть, Як йїх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 19).

3. Тільки І ос. Уживається із значенням „час, життя покаже” (1). Три місяці страждала там вона, Не піддалась забанкам чортячим. І розпалив хозяйна сотона, І сей гукнув: „Сюди йїй! **Побачим!**” (Легенди, IV, 32).

• **побачив 1.** Притчі, I, 36; I, 62; // Поклони, VIII, 19; **побачу 1.** // Поклони, VII, 19; **побачиш 2.** По селах, VIII, 5; До Бразилії, II, 10; II, 19; **побачить 1.** Паренетікон, IV, 6; **побачим 3.** Легенди, IV, 32; **побачивши 1.** Притчі, I, 4.

ПОБИТИ (2). *Позбавити життя, вбити багатьох* (1). Ти сто людей **побив** у бою І тим пишаєшся, герою? Ось сей лиш власну пристрасть поборов, І над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–1). // *Знищити, пошкодити рослини (про негодую)* (1). Не дав мороз моїм листкам розвисься, Квітки мої **побила** буря люта! (Поклони, I, 12).

• **побив** Паренетікон, XXV, Строфа 38–1; **побила** // Поклони, I, 12.

ПОБИТИЙ (1). *Знищений, пошкоджений (про рослини)*. Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов **побите** градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 13).

ПОБИТИСЬ (1). *Повоювати з кимось.* Наш конче хоче з москалем **побитись**, Та видить сам, що сил замало має (По селах, X, 114).

ПОБИТИСЯ (1). *Вчинити бійку з ким-небудь.* Зразу сварилися, Далі **побилися**

Кум з Пазюком. Батькови син помагає, Син держить, батько шмагає Кума ціпком (По селах, IV, 2).

ПОБІДА (2). *Перемога. Побіда* (Легенди, III, загол.). Халіф Абдельмалік святкує **побіду** У куфському замку. К кінцєви обіду Від війська послаи Кровавую голову в місі внесли (Легенди, III, 1).
 ● *Одн. Н. побіда* Легенди, III, загол.; *З. побіду* Легенди, III, 1.

ПОБЛІДНУТИ (1). *Стати блідим. Халіф Абдельмалік поблід*, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнуюте сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 37).

ПОБОЖНИЙ (3). *Який ревно виконує всі релігійні обряди* (2). І довгі вже столітя **Побожнії** буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 14). Олександр Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А **побожний** аскет вік в пустині прожив І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI, 1–3).
 // *Властивий релігійній, віруючій людині* (1). Рад був скрикнути чоловік, Та голос в горлі задушив переляк. Рад був молитися, та тривога вбила **Побожну** думку (Притчі, I, 56).
 ● *Одн. Н. побожний* Легенди, VI, 1–3; *З. побожну* // Притчі, I, 56; *Мн. Н. побожнії* Притчі, II, 14.

ПОБОЖНО (1). *З почуттям найщирішої шани; благоговійно*. Серед болю в постелі підводиться цар, І **побожно** цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих поліи Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–2).

ПОБОРОТИ (1). *Пересилити яке-небудь почуття*. Ти сто людей побив у бою І тим пишашся, герою? Ось сей лиш власну пристрасть **поборов**, І над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–3).

ПОБРАТИМ (2). *1. Близький друг, товариши* (1). – **Побратиме** Сенью, Дай тютюну! (По селах, X, 19).

2. Друг, спільник у чому-небудь. Ірон. (1). Лихвар і п'яниця – Се два **побратими**: Сам чорт побратимство Зв'язав поміж ними (Паренетікон, XXV, Строфа 25–2).
 ● *Одн. Кл. побратиме 1.* По селах, X, 19; *Мн. Н. побратими 2.* Паренетікон, XXV, Строфа 25–2.

ПОБРАТИМСТВО (1). *Дружба. Ірон.* Лихвар і п'яниця – Се два побратими: Сам чорт **побратимство** Зв'язав поміж ними (Паренетікон, XXV, Строфа 25–3).

ПОВАГА (2). *Почуття шани, прихильне ставлення до кого-, чого-небудь* (1). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба **Поваги** й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпшіі сини (Поклони, III, 7). // *Авторитет* (1). Як між павами ворона **Поваги** не має, Так невчений в товаристві Голову схиляє (Паренетікон, XIX, 6).
 ● *Одн. Р. поваги* Поклони, III, 7; // Паренетікон, XIX, 6.

ПОВАЖНО (1). *Серйозно*. – Не впевняйся дуже! – Сказав **поважно**, строго якось Сень. – Глухий не чує навіть, як гримить! (По селах, X, 336).

ПОВАЛИТИ (1). *Примусити впасти*. Що за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпа-

ють, працюють, Немов наняті, щоб єго підпору Підгризти, підкопати, **повалити** (Притчі, I, 33).

ПОВЕН див. **ПОВНИЙ**.

ПОВЕРНУТИ (1). *Перетворювати щось у що-небудь, змінюючи сутність.* Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не **поверне**; Так і свічку хоч схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–2).

ПОВЕРНУТИСЯ (1). *Появитися після втрати знову в тій самій кількості.* „Ти, чоловіче, не бійся нічого! Гроші **повернуться**, ждати не довго” (По селах, VI, 2).

ПОВЕСТИ (1). * *У сполуч. **повести річ** – почати говорити.* А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ **повів**: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 32).

ПОВЗ (2). *Прийм. Уживається із род. відм.* Арістотель дівчині гаразд придививсь, Як **повз** него ішла, низько їй поклонивсь. І промовив [...] (Притчі, IV, 14). Та ось з села Далекого пастух іде до стада, І стежка **повз** царя його вела (Притчі, XI, 9).

● **повз** Притчі, IV, 14; XI, 9.

ПОВИНЕН (2). *У сполученні з інфінітивом уживається: а) для вираження значення „який має своїм обов'язком щось зробити” (1).* Чи чули ви, пани ото заводять Якісь там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року **Повинен** кождий нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 200); б) *для вираження припущення з відтінком обов'язковості (1).* Хіба ж не чув,

що перед страшним судом **Повинен** ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 332).

● **повинен** у сполуч.: а) По селах, X, 200; б) По селах, X, 332.

ПОВИСНУТИ (1). *Ухопившись за що-небудь руками, триматися у висячому положенні.* Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, **повис** над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 17).

ПОВІДАТИ (2). 1. *Розказувати, розповідати (1).* А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає йїх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много **повідав** з книжок (По селах, X, 344).

2. *Казати що-небудь (1).* Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так **повіда**: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 10).

● **повіда 2.** По селах, IX, 10; **повідав 1.** По селах, X, 344.

ПОВІДЧИНЯТИ (1). *Відчинити все.* То цар велів скриньки **повідчиняти** (Притчі, VIII, 20).

ПОВІНЬ (1). *Розлиття річки при весняному розтаванні снігу, льоду або від тривалих дощів чи великих злив.* * *У порівн.* Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Того напавши вхопить смерть, Як **повінь** соннее село (Паренетікон, XXI, 4).

ПОВІРЕНИЙ (1). *Переданий, доручений кому-небудь*. То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок **Повірений** йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, стражданє, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 11).

ПОВІРИТИ (1). *Прийняти що-небудь за істину, вважаючи дійсним*. „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним **Повірів** ти словам, Що в мні є перла, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі, IX, 90).

ПОВІСТИ (1). *Сказати що-небудь*. І пурхнула пташина, На близькій гильці сіла І, до стрільця звернувшись, Таке йому **повіла** [...] (Притчі, IX, 52).

ПОВНИЙ (8), **ПОВЕН** (1). **1.** *У якому немає вільного місця, заповнений до краю* (4). Щасливий той богач подвійно: Піч **повна** дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–2). Скупий – не пан своїх засіків **повних**, А сторож, і приставник, і невольник (Паренетікон, XXV, Строфа 18–1). На другий день препишно вбрана Вона [*Астарте*] в судилище пішла, За нею ж **повний** збан рабня Вина солодкого несла (Легенди, I, 35). Розгнівався на се Пазюк І **повну** чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, відать – хоч ріж!” (По селах, II, 50). // *У якому є багато кого-небудь* (1). Гамору! Галаса! Баб назбігалося **Повний** вигін. Ті Пазюка проклинають, Інші про кума вже знають: „Певно, се він!” (По селах, IV, 9).

2. *Перен. Цілком проинятий, охоплений чим-небудь; сповнений чимсь* (2). Хто вином не впиваєсь, Ні м’ясив найідаєсь, Але сам **повен** злоби – Чим він ліпший худоби? (Паренетікон, XI, 11). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди **повні**, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 112). * *Образно* (1). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста роскош братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минуших – В простори, **повні** світла і свободи (Притчі, I, 109).

3. *Який виявляється в усьому обсязі, весь* (1). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов **повний** стає; Се бачучи, чесні не тратять надії, Хоч доля гнівная вас гонить і б’є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–2).

• **Одн. Н. повний 3.** Паренетікон, XXV, Строфа 3–2; **повен 2.** Паренетікон, XI, 11; **повна 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 16–2; **3. повний 1.** Легенди, I, 35; // По селах, IV, 9; **повну 1.** По селах, II, 50; **Мн. Н. повні 2.** Притчі, I, 112; **Р. повних 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 18–1; **3. повні 2. образно** Притчі, I, 109.

ПОВНО (1). *Багато кого-, чого-небудь; протилежне мало*. „Плідних земель безмірні там простори, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах **повно** звірів, диких кіз; Один там буйвол тягне з сіном віз” (До Бразилії, I, 29).

ПОВОЛИ (1). *Не швидко, не поспішаючи*. Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк

до стодоли С кумом чалапав **поволи** Попри шпіхлір (По селах, IV, 17).

ПОВРОСТАТИ (1). *Врости в щось (про багато чого-небудь)*. Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло **повростали** (Легенди, V, 40).

ПОВСТАТИ (2). *Виникнути в уяві*. З дрібних шпигань мої **повстали** рани, Частками жерла моє серце скрута... (Поклони, I, 16). Та ось сумніви в серці **повстали** страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–7).

• **повстали** Поклони, I, 16; Легенди, VI, 2–7.

ПОВСТЯНИЙ (1). *Зроблений із повсті – цупкого матеріалу, який виготовляють із вовни способом валяння*. І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям **повстянії**, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 45).

ПОВ'ЯНУТИ (1). *Утратити свіжість; усохнути (про рослини)*. Вниз котиться мій віз. **Пов'яли** квіти, Літа на душу накладають пута (Поклони, I, 1).

ПОГАНЕЦЬ (2). *Той, хто не сповідує християнської віри; нехристиянин*. Живе ще тіло у бочки Велів він нагоптати, **Поганцям** хтів таким, як сам, Ті моці в дар післати (Легенди, V, 63). Не допустив всесильний Бог До крайнього скандалу, Щоб моці праведника йшли **Поганцям** на поталу (Легенди, V, 68).

• **Мн. Д. поганцям** Легенди, V, 63; V, 68.

ПОГАНІЙ (4). 1. *Який не має добрих якостей; який викликає негативну оцінку* (1). **Поганій** край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. Сім штук дітей, Онищиха, й Чаплиха, І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 41).

2. *Вартий осуду (про риси характеру, вчинки)* (2). Як муж жорстокий, лютії жінки Своє **погане** довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, Як на шкаматя шматували тіло... (Легенди, IV, 46). Для болю дужшого велів Солити свіжу рану, Та тим ще злість не наситив Мучительську, **погану** (Легенди, V, 60).

3. *Якому властиві негативні моральні якості (про людину)* (1). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І допомгло. Пустили нас як стій, Урвалося **поганій** відьмі тій (До Бразилії, V, 62).

• **Одн. Н. поганій 1.** До Бразилії, V, 41; **Д. поганій 3.** До Бразилії, V, 62; **3. погану 2.** Легенди, V, 60; **погане 2.** Легенди, IV, 46.

ПОГАНО (1). *З неприємними проявами*. По морі ми плили без злих пригод, Лиш хорував **погано** весь народ (До Бразилії, V, 70).

ПОГАСНУТИ (3). *Перестати горіти* (2). Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка **погасла** твоя! (Паренетікон, V, 1–8). Холодно. Огонь **Погас**. Зітхаючи глибоко, мовчки Ще раз обходять коней конюхи (По селах, X, 395). // *Стати невидимим (про небесні світила)* (1). Три дні й три ночі вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже

думав цар: „Скінчився світ, **Погасло** сонце й зорі” (Легенди, V, 72).

• **погас** По селах, X, 395; **погасла** Паренетікон, V, 1–8; **погасло** // Легенди, V, 72.

ПОГІДНИЙ (1). *Тихий, спокійний.* Небо італійське, блакитне, **погідне**, Бачило бруд наш, пригноблене бідне (До Бразилії, IV, 9).

ПОГЛЯДАТИ (1). *Дивитися час від часу на кого-небудь.* Ось І нині купка йїх зібралась – хлопці Все підростки. На Сеня **поглядають**, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 68).

ПОГЛЯНУТИ (1). *Подивитися на що-небудь.* Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не **поглянути** на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 7).

ПОГОНЯ (1). *Група людей, які переслідують кого-небудь.* „Рагуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь **погоня** вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 55).

ПОГОНЯТИ (1). *Примушувати рухатися швидше, підганяючи батогом, прутком.* І хламиду він [Арістотель] зняв, і рачкує піском, Єго очі Аглая закрила платком І сидить на хребті й **погоняє** прутком (Притчі, IV, 31).

ПОГРЕБ (1). *Поховання тіла померлого.* На морі вмерло дев'ять душ народу; Йїх замість **погребу** метали в воду (До Бразилії, V, 72).

ПОГРЕБТИ (1). *Поховати.* Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп **погребе** й буде слюб йїм давать (Притчі, X, 8).

ПОГУБИТИ (1). *Знищити кого-небудь.* „Міліони людей можу вбить, **погубить**, Та чи змушу кого мене вірно любить?” (Легенди, VI, 8–9).

ПОДАВАТИ (1). *Перен. Наділяти чим-небудь.* „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа **Подають** проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 6).

ПОДАТИ (2). 1. * *У сполуч. подати на штроф – оштрафувати кого-небудь* (1). А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копанниці, А як зловив лісничий і **подав** На штроф, прийшлось платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 289).

2. * *У сполуч. подати звістку – повідомити про кого-небудь* (1). По відході єго ми всю громаду Спросили на тасмную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну **подати**, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 59).

• **подати 2.** у сполуч. До Бразилії, I, 59; **подав 1.** у сполуч. По селах, X, 289.

ПОДАТИСЯ (1). *Пити, вирушити куди-небудь.* На шлях тернистий сам **подався** І цупко по тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 4).

ПОДВІЙНО (2). *Удвічі.* Щасливий той богач **подвійно**: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–1). „Спа-

сибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як **подвійно** тут він скористав: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 67).

● **подвійно** Паренетікон, XXV, Строфа 16–1; Притчі, V, 67.

ПОДІБНИЙ (2). 1. *Який має спільні риси з ким-небудь; схожий на когось* (1). **Подібний** ти до него, брате милий: Не тямиш, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 13).

2. *Такий самий* (1). І хоч нераз **подібні** вже слова Вони від него [*Сеня*] чули, то проте Тим дужше їх ударили вони. І не до сміху їм було, бо кождий На собі сам їх правди досвідив (По селах, X, 272).

● **Одн. Н. подібний** 1. Притчі, VI, 13; **Мн. 3. подібні** 2. По селах, X, 272.

ПОДІГАЧКА (1). *Верхній одяг із цупко-го дмотканого полотна з конопляної або лляної пряжі. Ось при огні Сидять гуртом: хто в гуньці, в **подігачці**, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап'яв на плечі* (По селах, X, 16).

ПОДОБА (1). *з означ. Сукупність зовнішніх ознак, що характеризують кого-небудь.* „Се що такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого ти, брате, Ідеш в такій невольничій **подобі**?” (Притчі, XII, 38).

ПОДОРОЖІТИ (1). *Стати дорожчим.* І указ сей чудо справив: Хоч як хліб **подорожів**, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 22).

ПОДРАТИСЯ (1). *Пробиратися через що-небудь труднопрохідне.* На шлях

тернистий сам подався І цупко по тернах **подрався**, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 5).

ПОДУМАТИ (5). 1. *Розмірковуючи, припустити що-небудь* (3). Стрілець **подумав**: „Правда! За тим жаліть не гоже, Що сталося раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 25). Стрілець **подумав**: „Правда! Шкода бажань і скрути: Що зробиш – не розробиш, Що сталося – не вернути” (Притчі, IX, 33). Стрілець **подумав**: „Правда! Чимало плещуть дива, А розміркуеш – скажеш: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 41).

2. *Спрямувати свої думки на що-небудь* (2). Та й те **подумай** ще, будь ласка: Твого я найкраща частка З тобою враз не ляже в гріб (Поклони, II, 22). Господь сказав: „Яка тобі заслуга, Коли кохаш свого брата, друга? А ви любите своїх ворогів!” **Подумай** добре, що Господь велів! (Паренетікон, II, 8).

● **подумав** 1. Притчі, IX, 25; IX, 33; IX, 41; **подумай** 2. Поклони, II, 22; Паренетікон, II, 8.

ПОДУШКА (2). *Набитий пухом, пір'ям мішок, який використовують як м'яку підстилку під голову.* Та й глупі ж ті богатирі, Що люблять спать на **подушках**! Я спав лиш на однім пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–2). Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! Не стелено їй **подушок** для сну, Не грали їй при збудженю музики (Легенди, IV, 11).

● **Мн. Р. подушок** Легенди, IV, 11; **М. на подушках** Паренетікон, XXV, Строфа 15–2.

ПОДЯКА (1). *Вияв почуття вдячності за допомогу, зроблене добро.* Та пес,

нагрівшись у теплій хаті, Спочивши і найвішися досить, Замість **подяки** став гарчать, брехати, Ще й кинувся хазяїна вкусить (Притчі, VI, 11).

ПОЕТ (1). *Той, хто оспівує, прославляє що-небудь; співець.* **Поет** мовить (Поклони, I, загол.).

ПОЖАЛТИ (1). *Пошкодувати, пожалкувати за чим-небудь.* „Зробив ти добре діло, Мені летить велів, – І зараз по хвилині Сам того **пожалів**” (Притчі, IX, 84).

ПОЖАЛУВАТИ (1). *Виявити співчуття; змилуватися над ким-небудь.* Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, **Пожалував** його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 7).

ПОЖАР (4). *Пожжежа* (1). З єї уст вилітають бажаня страшні – Се бажаня **пожарів**, убійства, різні (Легенди, VI, 3–12).

* *Образно* (1). Сховалось сонце за Ділом могучим. **Пожар** вечірній запалав на небі І згас. Стемніло (По селах, X, 2). * *У порівн.* (2). Персіянки Роксани предивна краса В єго серці горить, мов **пожар**, не згаса (Легенди, VI, 3–4). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на **пожар**! На лицах побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 4).

● *Одн. Н. пожар образно* По селах, X, 2; *у порівн.* Легенди, VI, 3–4; **З. на пожар у порівн.** По селах, VIII, 4; *Мн. Р. пожарів* Легенди, VI, 3–12.

ПОЖАРНИЙ (1). *Призначений для гасіння пожежі.* Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвинває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку **пожарну**

шодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 11).

ПОЖДАТИ (1). *У формі наказ. сп. пожди вживається у знач. „зупинись”, „почекай”.* Залєбєділа пташка: „Ой, стрільче, стій, **пожди**! Я пташечка маленька, Що з мене тут йіди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 6).

ПОЖЕРТИ (1). *Перен. Знищити, поглинаючи кого-небудь.* Дракон внизу – то вічне забутє, Що кожного нагрожує **пожерт**и (Притчі, I, 89).

ПОЖИВА (1). *Те, чим харчуються тварини; корм.* З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хазяйського стола що впало, се Було єї **поживою** по труді (Легенди, IV, 16).

ПОЖИВАТЬ (1). *Їсти.* Доместико! Тебе я все співать Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку **поживать** Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 55).

ПОЖИВИТЬСЯ (1). *чим. Ужити що-небудь для їжі.* „Ей, та й дурний ти, стрільче, Що дав міні здуриться! А мною ти, небоже, Міг добре **поживиться!**” (Притчі, IX, 56).

ПОЖИТОК (7). **1.** *Добрі, сприятливі наслідки від чого-небудь; користь* (3). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобірні та напитки, Царя самого в гості завізвав, А соли не додав до страв, – Які ж із них **пожитки**? (Паренетікон, I, 5). Як сережкі золотії В ніздрях бурї свині, Так краса не йде в **пожиток** Зле вихованій жоні (Паренетікон, XII, 3). Мудрість захована, Золото в скритку

– Однаковісінько Суть без **пожитку** (Паренетікон, XXV, Строфа 7–4). // *Те, що дає якусь вигоду* (3). Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який **пожиток** тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 3). І який **пожиток** від їди здержаться, А на блуд і здирство пильно поспішаються? (Паренетікон, III, 5). І який **пожиток**, щоб лица не мити, А в холодну пору голого не вкрити? (Паренетікон, III, 7).

2. Пожива (1). У щільнику малому Було там троха меду, а чмелі Всі полетіли в поле за **пожитком** (Притчі, I, 65).

• **Одн. Н. пожиток 1.** // Паренетікон, III, 3; III, 5; III, 7; **Р. без пожитку 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 7–4; **3. в пожиток 1.** Паренетікон, XII, 3; **О. за пожитком 2.** Притчі, I, 65; **Мн. Н. пожитки 1.** Паренетікон, I, 5.

ПОЗА (3). *Прийм. Уживається із знах. відм.* Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже **поза** трицять літ, і до роботи Нема над него, і не п'є, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 36). Гей, розіллялось ти, руськеє горе, Геть по Європі і геть **поза** море! (До Бразилії, IV, 2). Гей, розіллялось ти, руськеє горе, Геть по Європі і геть **поза** море! (До Бразилії, IV, 26).

• **поза** По селах, X, 36; До Бразилії, IV, 2; IV, 26.

ПОЗАЛИВАНИЙ (1). *Який залитий чим-небудь.* Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві скриньки. Перша, щиро-золота, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги **позаливані** смолою (Притчі, VIII, 13).

ПОЗАМІТАТИ (1). *Замести скрізь.* „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що

бачить, сам хапається робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, **позамітати** двір” (До Бразилії, I, 34).

ПОЗАСМОЛЯНИЙ (1). *Покритий смолою.* І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша сяся золота! Як можна, царю, навіть прирівняти До тої **позасмоляної** скриньки!” (Притчі, VIII, 19).

ПОЗИРНУТИ (1). *Подивитися на когонебудь; поглянути.* – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізвався несміло Один і скося **позирнув** на Сеня (По селах, X, 80).

ПОЗИЧАТИ (1). *Брати щось у борг у когонебудь.* „Я ж, кумцю, **позичав** у вас І, тямите, віддав на час” (По селах, II, 55).

ПОЗИЧКА (2). *Те, що беруть у когонебудь у борг* (1). А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту **позичку** міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 35). * *У сполуч. дістати в позичку – одержати в борг, з умовою повернення* (1). „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за пустую річ, Щоб сотку в **позичку** дістать, – Ви ж обіцяли нині дать” (По селах, II, 47).

• **Одн. 3. позичку** По селах, II, 35; **в позичку у сполуч.** По селах, II, 47.

ПОЗИВАТИ (1). *Мимовільно глибоко вдихати повітря широко відкритим ротом і зразу ж видихати його (від нудьги).* Я з п'ющими за пліт не виливаю, З йідцями йім, для бійки маю бук, На празнику житя не **позиваю**, Та в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 23).

ПОЗНАКА (1). *Характерна ознака, за*

якою можна пізнати що-небудь. Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній **познаки**: Там під сволоком, завитий в шматі, Лист небесний – писаний Бог зна ким (По селах, I, 54).

ПОЙІЗД (2). *Ряд з'єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються з допомогою локомотива.* Коли почувеш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зігхане і гіркий проклин, Тужливий спів, дівочії дисканти, То не питай: Сей **пойїзд** – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 7). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацитькують, годують і колишуть, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж **пойїзд** відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 24).

• **Одн. Н. пойїзд** До Бразилії, II, 7; II, 24.

ПОКАЗАТИСЯ (1). *Вийти куди-небудь.* Пророцьким духом чуючи, Що час его зближався, З пустині вибрався святий, На світло **показався** (Легенди, V, 48).

ПОКАЯНІЄ (1). *У знач. виг. Уживається для вираження переляку.* – От **покаяніє!** Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єі голосіне почув (По селах, X, 169).

ПОКИ (4). *Спол. Уживається для приєднання до головної частини складно-підрядного речення підрядної частини часу* (3). Я не люблю безпредметно тужити, Ні шуму в власних слухати вухах; **Поки** живий, я хочу справді

жити, А боротьби життя міні не страх (Поклони, VI, 11). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, **Поки** там під тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 13). Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, **Поки** не бачили тих пахоців, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 43). // **аж поки** (1). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єі, повис над гирлом темним, Аж **поки**, бовтаючи там ногами, На щось твердо-го крихту не оперся (Притчі, I, 18).

• **поки** Поклони, VI, 11; Паренетікон, III, 13; Притчі, VIII, 43; // Притчі, I, 18.

ПОКИДАТИ (1). *Переставати чим-небудь займатися.* Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі **покидають** у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицях побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 3).

ПОКИНУТИ (2). *Вирушивши звідкілясь, перестати там жити, перебувати.* Як риба без води На суші швидко гине, Так пропада чернець, Що монастир **покине** (Паренетікон, XXIII, 4). „Спродував дома поля, господарство, Вірячи байці про Рудольфа царство, Дома **покинувши** землю родинну, Гнався, щоб мрію ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 19).

• **покине** Паренетікон, XXIII, 4; **покинувши** До Бразилії, IV, 19.

ПОКІЙ (1). *Кімната.* Ось у строях, білилах, рум'янах ціла, В Олександрів **покій** куртізана ввійшла (Легенди, VI, 7–8).

ПОКІЙНИК (1). *Померла людина; небіжчик.* Слухає народ, Об поли

б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за **покійником** (По селах, X, 143).

ПОКІЛЬ (1). *Поки*. Боргує нам уряд, **покіль** до свого, Курузи, бульбу, сіль – і більш нічого (До Бразилії, V, 11).

ПОКІРНИЙ (1). *Який завжди підкоряється, не суперечить, поступається в усьому; слухняний*. „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твої **покірний** селянин Снідать с тобою. Се йому не слід” (Притчі, XI, 16).

ПОКІРНО (1). *З почуттям покори*. В тій хвилині аскет перед ним опинивсь І **покірно** царю до землі поклонивсь (Легенди, VI, 4–8).

ПОКЛАСТИ (2). *Розмістити де-небудь*. Одного дня **поклав** він [цар] перед ними Дві скриньки. Перша, щирозолота, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі, VIII, 9). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніже Мохтару **поклали** Від війська посла, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 26).

• **поклав** Притчі, VIII, 9; **поклали** Легенди, III, 26.

ПОКЛИК (1). *Висловлена у стислій формі ідея; гасло*. Мій **поклик**: праця, щастє і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 19).

ПОКЛИКАТИ (2), **ПОКЛИКАТЬ** (1).
1. *Попросити кого-небудь підійти, наблизитися; звернутися до когось* (2). Вмираючи, **покликав** батько сина, Що був єго єдина дитина, І мовив, звівши

голову стару: „Мій синку, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V, 1). Арта ж і Марота к собі **Покликав** Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 126).

2. *Запросити когось прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою* (1). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилині може нас **покликать** На суд свій строгий (Притчі, XII, 52).

• **покликать** 2. Притчі, XII, 52; **покликав** 1. Притчі, V, 1; Легенди, I, 126.

ПОКЛИКАТЬ див. **ПОКЛИКАТИ**.

ПОКЛИКАТИ (1). *Вигукувати*. Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку. Відвернувся один панок І зітхас: „От бідацтво!” Другий же за ним крок в крок **Покликає**: „То лайдацтво!” (До Бразилії, III, 8).

ПОКЛІН (4). 1. *Спосіб авторського звертання в поетичному творі* (3). **Поклони** (Поклони, загол.). **Поклін** тобі, моя зів'яла квітко, Моя розкішна, невідступна мріє, Остагній сей **поклін!** (Поклони, VII, 1, 3).

2. *Вітання, найкращі побажання, які передають кому-небудь у листі; привіт* (1). Вельможна мамо, найяснійша пані! **Поклін** тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 2).

• **Одн.** 3. **поклін** 1. Поклони, VII, 1; VII, 3; 2. До Бразилії, I, 2; **Мн. Н.** **поклони** 1. Поклони, загол.

ПОКЛОНИТИСЬ (2), ПОКЛОНИТИ-

СЯ (1). 1. *Зробити поклін, вклонитися; привітатися* (1). Арістотель дівчині гаразд придививсь, Як повз него ішла, низько їй **поклонивсь**. І промовив [...] (Притчі, IV, 14).

2. *Схилитися перед ким-небудь з глибокою пошаною* (2). Швиденько зсів з коня могутий цар І підійшов до них [аскетів], і **поклонився** їм до землі, і цілував їх ноги, Благаючи благословенства в них (Притчі, XII, 7). В тій хвилині аскет перед ним опинивсь І покірно царю до землі **поклонивсь** (Легенди, VI, 4–8).

• **поклонивсь** 1. Притчі, IV, 14; 2. Легенди, VI, 4–8; **поклонився** 2. Притчі, XII, 7.

ПОКЛОНИТИСЯ див. **ПОКЛОНИТИСЬ**.

ПОКОЛІНЄ (1). *Люди близького віку, що живуть в один період часу. Щоб сіячів твоїх їх власне поколіне* На глум не брало і на сміх (Поклони, III, 11).

ПОКОРА (3). *Непротилеження долі; смиренність, слухняність* (2). Притча про **покору** (Притчі, VII, загол.). З безмірної **покори** спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що впало, се Було єї поживою по труді (Легенди, IV, 13). * У *сполуч.* **в покорі** – *покірно, виявляючи покору* (1). І на лице своє в **покорі** Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів не шли!” (Легенди, I, 133).

• **Одн. Р.** з **покори** Легенди, IV, 13; 3. **про покору** Притчі, VII, загол.; **М.** в **покорі** у *сполуч.* Легенди, I, 133.

ПОКОТИТИСЯ (1). *Почати рухатися (про засоби пересування).* Наче віз без

коліс Не **покотитися** до суду, Так своєї судьби Не дійдеш без праці й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–2).

ПОКРИВДИТИ (1). *Зробити комусь кривду; несправедливо поставитися до когось.* Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що його ти **покривдив** – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–6).

ПОКУСА (2). *Спокуса.* // *Те, що збуджує чуттєвий потяг* (1). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись **покуси**? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 127). * У *сполуч.* **впасти в покусу** – *піддатися спокусі* (1). „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть по правді, та уважайте, Самі в **покусу** не впадіть!” (Легенди, I, 20).

• **Одн. Р.** **покуси** // Легенди, I, 127; 3. **в покусу** у *сполуч.* Легенди, I, 20.

ПОКУТА (2). *Покарання за гріхи.* Олію, молока, вина Не заживав він зроду; Для дужшої **покути** пив Морську солену воду (Легенди, V, 27).

ПОКУШАТЬ (1). *Покуштувати.* І закортіло чоловіка того **Покушати** меду (Притчі, I, 66).

ПОЛА (1). *Край кожної з половин одягу, що розгортається спереду.* * У *сполуч.* **битись об поли руками** – *виявляти збентеження, здивування, розгубленість з певного приводу.* Слухає народ, Об **поли** б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 139).

ПОЛЕ (9). *Безліса рівнина, рівний великий простір* (5). Як на місто військо йде

вороже, І побачить в **полі** простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик їх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон,IV,6). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те їх слав у **поле** князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон,IV,16). У щільнику малому Було там троха меду, а чмелі Всі полетіли в **поле** за пожитком (Притчі,I,65). І день, і ніч Блукає по **полю**, до хат не йде, І все кричить, голосить, плаче й стогне (По селах,X,167). „І ждять! Як буде **поле** знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі там дам” (До Бразилії,I,47). // *Ділянка землі, яку використовують під посіви* (4). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у **полі** роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах,VIII,3). Літня ніч коротка, То вчасно спати йдуть робучі люде, Щоб завтра, скоро світ, вже бути в **полі** (По селах,X,7). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав **поле** й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах,X,43). „Спродував дома **поля**, господарство, Вірячи байці про Рудольфа царство, Дома покинувши землю родинну, Гнався, щоб мрію ловити дитинну” (До Бразилії,IV,17).

● *Одн. Н.* **поле** До Бразилії,I,47; **З. поле**

// По селах,X,43; в **поле** Притчі,I,65; у **поле** Паренетікон,IV,16; *М. у полі* // По селах,VIII,3; в **полі** Паренетікон,IV,6; // По селах,X,7; **по полю** По селах,X,167; *Мн. З. поля* // До Бразилії,IV,17.

ПОЛЕКША (1). *Полегкість; послаблення встановлених законом повинностей.* Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, **полекшу** якусь На бідний люд” (По селах,X,193).

ПОЛЕТІТИ (1). *Спрямувати кудись свій політ (про комах).* У щільнику малому Було там троха меду, а чмелі Всі **полетіли** в поле за пожитком (Притчі,I,65).

ПОЛІНО (4). *Ціла або розрубана вповдовж частина стовбура дерева, що призначається на паливо.* Навіть той, хто в призначене вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду Не горить і сухе **поліно** (Паренетікон,XXV,Строфа10–4). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно **поліно**, Та й те горить не хоче (Паренетікон,XXV,Строфа16–3). Ось огонь розпалив із пахучих **полін** І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди,VI,2–3). Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих **полін** Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди,VI,9–3).

● *Одн. Н.* **поліно** Паренетікон,XXV,Строфа10–4; Строфа16–3; *Мн. Р. із полін* Легенди,VI,2–3; VI,9–3.

ПОЛОВА (1). *Відходи при очищуванні зерна хлібних злаків.* Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде **полова** (Паренетікон, XVIII, 8).

ПОЛОНКА (1). *Отвір, прорубаний у кризі замерзлої водойми; ополонка.* От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь На мойіх п'ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в **полонку** І затонуло (По селах, X, 284).

ПОЛОТНО (1). *Конопляна або лляна тканина особливого переплетення.* Буднішня одежа в хаті шита З **полотна**, що вироблять хатнії (По селах, I, 46).

ПОЛУМ'Я (1). *Вогонь, що піднімається над предметом, який горить.* * *Образно.* Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, Тим ярче **полум'я** лютує ясне; А перестань докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон, VII, 2).

ПОЛУШЕПТ (1). *Тиха, неголосна мова; напівшепит.* * *У знач. присл. полушептом – дуже тихо, майже беззвучно.* Слова ті Сень сказав глухим, таємним **Полушептом**, аж другі мимоволі Склонили голови (По селах, X, 303).

ПОЛЬСЬКИЙ (1). *Який належить до корінного населення Польщі.* Всі з тебе, русине, драли проценти: **Польські** шляхтичі й швабські агенти (До Бразилії, IV, 30).

ПОЛЯГАТИ (1). *Прийняти лежаче, горизонтальне положення.* І хлопці **полягали** – Хто на соломі, що приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій,

Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 402).

ПОМАГАТИ (1). *Подавати допомогу кому-небудь, виконуючи допоміжну дію.* Зразу сварилися, Далі побилися Кум з Пазюком. Батькови син **помагає**, Син держить, батько шмагає Кума ціпком (По селах, IV, 4).

ПОМАЛУ (1). *Повільно, не поспішаючи.* Тимчасом убогий митар Шкапу „Смирність” як запряг, То **помалу**, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 19).

ПОМЕРКНУТИ (1). * *У сполуч. померкло в голові – хтось опинився в стані, близькому до непритомності.* **Померкло** в голові у чоловіка, За серце стисло, і холодним потом Все тіло облилось (Притчі, I, 46).

ПОМЕРТИ (1). *Перестати жити, стати мертвим.* Було б нас більш **померло**, бо якась На нас італська пані завзялась І випросила в короля свідоцтво: Держать їх, аж йім вимре все жіноцтво (До Бразилії, V, 45).

ПОМИЛКА (1). *Неправильність у вчинках, діях.* Дурний, хто, **помиллок** лякаючись, Не сміє братися до діла, – Так, як би я не йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа8–1).

ПОМИЛУВАТИ (1). * *У сполуч. Господи помилуй! – слова покаяної молитви, що вживаються у знач. вигука.* І він здригнувся. – Господи **помилуй!** Се смерть у очи заглядає! – шепнув І знов почав молитись, ще щиріше, Ще горячийше (По селах, X, 414).

ПОМИСЛ (1). *Думка, супроводжувана певним наміром, замислом.* Хоч би й

мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце **помисл** злий, як негля в світло, лине, Сама згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–3).

ПОМІЖ (1). *Прийм. Уживається з орудн. відм.* Лихвар і п'яниця – Се два побратими: Сам чорт побратимство Зв'язав **поміж** ними (Паренетікон, XXV, Строфа 25–4).

ПОМІЧ (1). *Допомога в чому-небудь.* Огневи, що ліси палить, На **поміч** вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–2).

ПОМОГТИ (3). 1. * *У сполуч. помогти в горю – виручити з біди, горя, звільнити від труднощів, неприємностей* (1). „О синку, много [друзів] при йїді й вині, Та в горю **помогти** – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 20).

2. *Привести до бажаних наслідків, зробити потрібний вплив* (2). „Ну ж **поможе** сей плід его серце здобуть! А як ні, то міні краще в світі не быть” (Легенди, VI, 6–11). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І **помогло**. Пустили нас як стій, Урвалося поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 61).

● **помогти** 1. Притчі, V, 20; **помогло** 2. До Бразилії, V, 61; **поможе** 2. Легенди, VI, 6–11.

ПОНАБИРАТИСЬ (1). *чого. Набути чогось небажаного (хвороби).* Пога-

ний край! Докучив голод нам, І горячок **понабирались** там. Сім штук дітей, Онициха, й Чаплиха, І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 42).

ПОНАД (8). *Прийм. 1. Уживається із знах. відм.* (6). Немає друга **понад** мудрість, Ні ворога над глупоту, Так, як нема любови в світі Над матірню любов святу (Паренетікон, VIII, 1). „Здоров, Степане! Що ти робиш, Що **понад** річку з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 2). Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щіліні виросла й вершок зелений **Понад** безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 14). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу **понад** всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 107). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й **понад** міру не цінуй. Не думай в нім мету жита знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 8). **Понад** річку верби головаті Довгі віти в воду похиляють; Журавель поскрипує при хаті, Босі діти по двору гуляють (По селах, I, 5).

2. *Уживається з орудн. відм.* (2). Не бажай ти умом **Понад** світом кружить; А скорійш завзьмись В світі праведно жить (Паренетікон, XIV, 6). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає **Понад** землею (По селах, X, 420).

● **понад** 1. Паренетікон, VIII, 1; XIII, 2; Притчі, I, 14; I, 107; V, 8; По селах, I, 5; 2. Паренетікон, XIV, 6; По селах, X, 420.

ПОНЕСТИ (1). *Віднести що-небудь комусь.* Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні **понесли** (По селах, V, 6).

ПОНТЕБА (2). *Назва міста в Італії.* Руські зітхання й стогнання лунали Там, де **Понтеби** біліються скали (До Бразилії, IV, 6). З **Понтеби** завернули нас до Грацю, Там три неділі мали з нами працю. Писали до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 23).

• **Одн. Р. Понтеби** До Бразилії, IV, 6; з **Понтеби** До Бразилії, V, 23.

ПОНУРИЙ (2). **1.** *З опущеною головою* (1). Тут Сень вмшався В розмову. Доси він сидів **понурий** І звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах, X, 222).

2. *Сумний, зажурений* (1). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин **понурих** і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 14).

• **Одн. Н. понурий 1.** По селах, X, 222; **Мн. 3. понурих 2.** До Бразилії, II, 14.

ПОНУРИТИ (1). *Опустити донизу (голову).* Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і **понури**в чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 14).

ПОНУРИТИСЬ (1). *Опустити голову, замислившись.* Замовкли всі й **понури-**

лись. Так нагло Звернув розмову Сень на другий бік (По селах, X, 270).

ПОПАДАТИСЯ (1). * *У сполуч. попадатися в руки кому – опинятися в залежності від кого-небудь.* „Гаразд, – сказав він, – пташко! Не злі твої науки, Лети ж собі й стрільцєви Не **попадайся** в руки” (Притчі, IX, 48).

ПОПАСТИ (3). **1.** *Опинитися в несприятливих обставинах, скрутному становищі* (2). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Той смерти **попаде** у власть, Не осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 7). „Потім Пентефрія жона – Любила страх мене вона, Та за любов єі дарму **Попав** я на сім літ в тюрму” (Притчі, III, 16).

2. * *У сполуч. попасти в руки кому – опинитися в залежності від кого-небудь* (1). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не **попали**, Так ось вам знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 52).

• **попав 1.** Притчі, III, 16; **попали 2.** у сполуч. До Бразилії, I, 52; **попаде 1.** Паренетікон, XXI, 7.

ПОПАСТИСЬ див. **ПОПАСТИСЯ.**

ПОПАСТИСЯ (1), **ПОПАСТИСЬ** (1). **1.** *Випадково трапитися в якихось обставинах* (1). Та Бог наслав на тую злюку бич: **Попавсь** нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, слізми облитий, До йіх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 54).

2. * *У сполуч. попастися у руки кому – опинитися в залежності від кого-небудь* (1). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те

їїх слав у поле князь?" І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордощах марних І **попався** б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 19).

● **попавсь** 1. До Бразилії, V, 54; **попався** б 2. у *сполуч.* Паренетікон, IV, 19.

ПОПЕЧАТАТИ (1). *Засвідчити написане печаткою.* До славетних магістратів Найбогатших в краю міст Пописав і **попечатав** Власноручно свою вість (Легенди, II, 11).

ПОПИСАТИ (1). *Створити в письмовій формі багато чого-небудь; понанисувати.* До славетних магістратів Найбогатших в краю міст **Пописав** і попечатав Власноручно свою вість (Легенди, II, 11).

ПОПІВСТВО (1). *Попова садиба.* Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На **попівство** враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 3).

ПОПЛИСТИ (1). *Почати рухатися за течією.* „А як же, друже, ти гадаєш? Моєї жінки ти не знаєш? Хоч і втопилась моя мила, То вниз водою не **поплила**” (Паренетікон, XIII, 10).

ПОПРИ (2). *Прийм.* Уживається із *знах. відм.* Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Па-зюк до стодоли С кумом чалапав поволи **Попри** шпіхлір (По селах, IV, 18). Два панки йдуть **попри** них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку (До Бразилії, III, 1).

● **попри** По селах, IV, 18; До Бразилії, III, 1.

ПОПРОБУВАТИ (1). *Зробити спробу виконати якусь дію; спробувати.*

Радіє люд. Одна в задумі – Астарте, віщая жона. „Не віриш?” – люд йїї питає. „**Попробую**”, – рекла вона (Легенди, I, 32).

ПОПРОСТУ (1). *Просто; без зайвих вигод.* І хлопці полягали – Хто на соломі, що приніс з собою, А хто й **попросту** на траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 404).

ПОПУТАТИ (1). *Зв'язати, стягнути путами ноги коня.* **Попутавши** скотину, розложили Огонь, бо майка тне (По селах, X, 13).

ПОРА (3). *Час* (1). – Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, **пора** непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 85). // *Частинна доби, період року* (2). І який пожиток, щоб лица не мити, А в холодну **пору** голого не вкрити? (Паренетікон, III, 8). „Ні, синку, пізна вже **пора**, Додому час! Заснути тра!” (По селах, II, 79).

● *Одн. Н.* **пора** По селах, X, 85; // По селах, II, 79; **3. в пору** // Паренетікон, III, 8.

ПОРАДА (1). * *У сполуч.* **шукать поради** – *звертатися до когось із проханням підказати, як треба діяти, що робити в певній конкретній ситуації.* Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать **поради**, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 4).

ПОРАДИТИСЬ (1). *Звернутися до когось за порадою, попросити в когось поради.* „Смілий у мріях, у вірі беззглядний, В дійсности, наче дитина, безрадний. Ані **порадитись**, ні побалакать, – Знав він лиш гнуться, та жебрать, та плакать” (До Бразилії, IV, 23).

ПОРАЗИТИ (1). *Знищити*. Розпріструть Вони ту шкуру і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та **поразить** Господь нечисту силу (По селах, X, 377).

ПОРИГ (2). *Місце за дверима (знадвору)* (1). І яка заслуга, що в нас тіло сохне, А у нас голодний під **порогом** дохне? (Паренетікон, III, 10). * *Образно* (1). [Україна мовить] Сам знав, що гола я і вбога, І до мого ти **порога** Прийшов, захтів служити міні (Поклони, II, 8).

- *Одн. Р. до порога образно* Поклони, II, 8;
- *О. під порогом* Паренетікон, III, 10.

ПОРІЗАТИ (1). *Зарізати багатьох*. – А я гадаю, Що то не те! Велика річ – війна! Всіх не **поріжуть**. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. Небіжчик дід нераз про них бувало Розказують, не можуть нахвалитись (По селах, X, 183).

ПОРОТИ (2). *Робити розріз на тілі; розтинати*. Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солом'янім огні святе Смалили тіло, як **пороли** пузо... (Легенди, IV, 44). То цар безбожний крикнув: „Гей! Беріть його, тримайте! Йому живіт живцем **поріть**, З його нутро мотайте!” (Легенди, V, 55).

- *пороли* Легенди, IV, 44; *поріть* Легенди, V, 55.

ПОРОХ (1). *Найдрібніші частинки землі; порошкоподібна маса*. Хоч трицять літ від роду, він найрадше З дітьми малими пристає, готов І **порохом** пересипатись з ними (По селах, X, 62).

ПОРПАТИ (1). *Розгрібати, розривати землю; гребти*. Що за притчина? Глядять: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю **порпають**, працюють,

Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 31).

ПОРУКА (4). *Запевнення, гарантія в чому-небудь; прийнята на себе відповідальність за когось-щось*. Отрута є зле вивчена наука, Отрута є нестравлена йіда; Для бідних трута – взаємна **порука**, Старому трута – жінка молода (Паренетікон, XXV, Строфа 17–3). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні **поруку** певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 28). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі **поруки** я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 35). Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постолі, до торби хліб, П'ятку в черес, палку в руки Та й для ліпшої **поруки** До ворожки до Дуліб (По селах, V, 17).

- *Одн. Н. порука* Паренетікон, XXV, Строфа 17–3; *Р. поруки* Притчі, XI, 35; *для поруки* По селах, V, 17; *З. поруку* Притчі, XI, 28.

ПО-РУСЬКИ (1). *Українською мовою*. Одно лиш жаль, що вже **по-руськи** тут Молиться ні балакати не дадуть. На нас у місті крикнув Кандзюбінський: “Nie wolno tutaj gadać po rusińskij! Tu polski kraj i polski Bóg i król! Po polsku gadać albo gębę stul!” (До Бразилії, V, 91).

ПОРУЧ (2). *Прийм. Уживається з род. відм.* Та се не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти **поруч** старців у лахмітню, І стали нарікати на царя (Притчі, VIII, 7). Два сусіди жили **поруч** себе рядом:

Сеї весіле справляв, а другий похорон (Притчі, X, 1).

- поруч Притчі, VIII, 7; X, 1.

ПОРЯДОК (4). 1. *Стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях; чистота, лад.* * У сполуч. **робити порядок** – чисто прибирати, надавати охайного вигляду (1). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив **порядок** дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 31).

2. *Стан, коли все робиться, виконується відповідно до певних норм, правил.*

* *Ирон.* (1). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацятькують, годують і колишуть, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас **порядок** (До Бразилії, II, 27).

3. *Чинні де-небудь закони, правила; норми громадської поведінки.* * У сполуч. **зробити порядок** – навести лад у суспільному житті (1).

Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив **порядок**, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 193).

4. *Певна послідовність, черговість чого-небудь.* * У сполуч. **по порядку** – по черзі (1). Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по **порядку** (До Бразилії, III, 4).

- *Одн. Н.* **порядок 2.** До Бразилії, II, 27;

3. **порядок 1.** у сполуч. Притчі, XII, 31; 3. у сполуч. По селах, X, 193; **М. по порядку 4.** у сполуч. До Бразилії, III, 4.

ПОСВІДЧИТИ (1). *Підтвердити істинність чого-небудь.* Коли тобі плетуть, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се **посвідчать** і наші молодиці. (До Бразилії, I, 8).

ПО-СВОМУ (1). *Так, як тут прийнято (одягатися).* „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене **по-свому**; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 43).

ПОСЕРЕД (3). *Прийм. Уживається з род. відм.* Вона [мудрість] магнет **посеред** моря, Найкрасший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в студінь горя, Холодна тінь під страстей сквар (Паренетікон, VIII, 9). Раз цар один на ловах заблудився **Посеред** гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 2). Вже геть було за північ. Віз звернув Додолу дишльом, Косарі стояли **Посеред** неба (По селах, X, 394).

- **посеред** Паренетікон, VIII, 9; Притчі, XI, 2; По селах, X, 394.

ПОСИЛАТИ (2). *кому що. Перен. Попереджувати когось про щось.* „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам **посилає**, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 59). Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дні більш робити буде? Якраз Господь

перед таким би ділом Знаки такі нам **посилав!** (По селах, X, 257).

● **посилає** Притчі, XII, 59; **посилав** По селах, X, 257.

ПОСИНІТИ (1). *Зробитися синім.* Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де тобі! **Посиніла**, у лобі очі кров'ю Йій заплили, і руки все держить Над головою заклепнуті, й стогне, Голосить, що аж серце розриваєсь (По селах, X, 145).

ПОСКЛАДАТИ (1). *Скласти в певному порядку.* І **поскладав**, поцілував І в черес всі сотки сховав. А кум стоїть, гне в собі злість, Очима тіі гроші йієть (По селах, II, 73).

ПОСКРИПУВАТИ (1). *Раз у раз неголосно скрипіти, видавати скрипучі звуки.* Понад річку верби головаті Довгі віти в воду похилияють; Журавель **поскрипує** при хаті, Босі діти по двору гуляють (По селах, I, 7).

ПОСЛАТИ див. **ПСЛАТИ**.

ПОСЛУГА (1). *Слугування, служіння.* П'ять хлопців до **послуг** продали ми, А сім дівчат пішло в такі доми (До Бразилії, V, 81).

ПОСЛУХАТИ (3). 1. *Узяти до уваги чиясь пораду; послухатися* (2). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не **послухають** тих простаків? Чи на крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 10). **Послухав** син. Як змерклося цілком, Пішов, важким нав'ючений мішком. До друга найлюбішого воріт Застукав: „Живо, живо отворіть!” (Притчі, V, 33).

2. *Тільки наказ. сп. послухайте – уживається разом із звертанням, щоб привернути чиясь увагу* (1). „**Послухайте**, судді правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З мойого саду бистра річка На млин сусідови текла” (Легенди, I, 37).

● **послухав** 1. Притчі, V, 33; **послухають** 1. Паренетікон, IV, 10; **послухайте** 2. Легенди, I, 37.

ПОСМІТИ (1). *Насмілитися, наважитися сказати що-небудь.* Не любо се було его дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не **посмів** ніхто цареві в очі Сказати се (Притчі, XII, 13).

ПОСНУТИ (1). *Впасти в сон, заснути.* – Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім **Поснути**. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаються по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 85).

ПОСОЛ (4). *Перен. Той, кого посилають із яким-небудь дорученням, завданням; посланець.* Халіф Абдельмалік святкує побіду У куфському замку. К кінцеви обіду Від війська **посли** Кровавую голову в місі внесли (Легенди, III, 3). „Літ тому пів сотні у стіп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська **посли**, Що тут з боєвища йїї принесли” (Легенди, III, 23). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніже Мохтару поклали Від війська **посли**, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 27). „Літ десять минуло, халіфа Мохтара Така ж з рук Масаба наскочила кара: Ось тутка **посли** Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди, III, 31).

● **Мн. Н. послы** Легенди, III, 3; III, 23; III, 27; III, 31.

ПОСПІШАТИ (1). *Швидко рухатися.*

* *Образно.* Не кидай власної мети,
Щоб за чужою десь іти, А власну ясно
ціль пізнай, До неї просто **поспішай**
(Паренетікон, IX, 16).

ПОСПІШАТЬСЯ (1). *Квапиться.* І який
пожиток від йїди здержатися, А на
блуд і здирство пильно **поспішаються?**
(Паренетікон, III, 6).

ПОСПІШИТИСЯ (1). *Якнайшвидше
зробити що-небудь.* Аж у круг дво-
раків його [Арістотеля] дівка пуста
Завела і зіскочила живо з хребта, І пла-
ток із очей **поспішилася** знять... Що
там сміху було, то й пером не списать
(Притчі, IV, 40).

ПОСТАВИТИ (1). * *У сполуч. постави-
ти свічку – відповідно до церковного
звичаю, прикріпити запалену свічку
перед образом святого.* Свічку **поста-
вив** ти в церкві перед образами, богачу!
Добре зробив ти: ось бач, ярко та свічка
горить (Паренетікон, V–I, 1).

ПОСТАРІТИ (1). *Стати старим.* „Вічно
жити! Молодим! А вона? А вона?
Постаріє, зів'яне, мов квітка марна!”
(Легенди, VI, 5–4).

ПОСТИТИ (3). *Дотримуватися посту,
не їсти скоромного.* „Для мене, братіку,
свій піст зломай! Снідай зо мною, завтра
пость всю днину!” (Притчі, XI, 26). „Най
постять так, як **постив** я, Доступлять в
Бога ласки, Йїдять мене, і воду п'ють,
І ждуть святої паски” (Легенди, V, 85).

• **постять** Легенди, V, 85; **постив**
Легенди, V, 85; **пость** Притчі, XI, 26.

ПОСТІЙНО (1). *Увесь час; безпер-
ервно.* Навіть той, хто в призначе-
не вірить, Все ж трудитися мусить

постійно; Адже ж бачиш і сам, що
без труду Не горить і сухеє поліно
(Паренетікон, XXV, Строфа 10–2).

ПОСТІЛЬ (3). *Ліжко або якесь інше
місце, приготовлене для снання* (1).

Серед болу в **постелі** підводиться цар,
І побожно цілує чудовний той дар, І
в тріскучий огонь із пахучих полін
Чудодійний горіх бистро кидає він
(Легенди, VI, 9–1). * *Образно* (1). На
Підгір'ю села невеселі Простяглися
долом-долинами, Мов край шляху на
твердій **постелі** Сплять старці, обвішані
торбами (По селах, I, 3). // *Те, що сте-
лять на ліжко для снання; спальні речі*
(1). Ліжко газди – п'ять дощок незби-
тих, Сніп соломи і верета зрібна; Тепла
піч є для дітей невикритих, А для стар-
ших **постіль** непотрібна (По селах, I, 36).

• **Одн. Н. постіль** // По селах, I, 36; **М.
в постелі** Легенди, VI, 9–1; **на постелі
образно** По селах, I, 3.

ПОСТОЛИ (2). *М'яке селянське взут-
тя з цілого шматка шкіри без при-
шивної підшови, яке носили з онуча-
ми, прив'язуючи до ніг мотузками.*
Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк
нові онучі В **постоли**, до торби хліб,
П'ятку в черес, палку в руки Та й для
ліпшої поруки До ворожки до Дуліб
(По селах, V, 15). „За три межі! Кум від
мене За чотири межі! По якій я його
знаю Відмінній одежі? Не в **постоли**, а
в личаки Обуває ноги, І на гуні не зеле-
ні, А чорні вилоги” (По селах, VII, 9).

• **Мн. З. в постоли** По селах, V, 15; VII, 9.

ПОТАЛА (2). * *У сполуч. на поталу: а) на
поживу, на здобич* (1). І глянув вниз у
пропасть чоловік. І бачить, що на дні тієї
балки Страшна гадюка в'ється і широко
Пашеку рознімає, жде лише, Щоб він

упав для неї на **поталу** (Притчі, I, 45); б) на знуцання (1). Не допустив все-сильний Бог До крайнього скандалу, Щоб моцці праведника йшли Поганцям на **поталу** (Притчі, I, 45)

• **Одн. 3. на поталу у сполуч.:** а) Притчі, I, 45; б) Притчі, I, 45.

ПОТВОРИТИ (1). *Поробити багато чого-небудь.* Як квочка, що з яєць Встає занадто часто, 3 них запортки **потворить**, – Так і чернець, що рад Виломлюєсь із влади, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 7).

ПОТЕРПТИ (1). *Пережити що-небудь важке, неприємне.* Хоча б ти і муки тяжкі **потерпів**, А брата свого не любиш, То все ж ти на вічне жите не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон, XXV, Строфа 33–1).

ПОТІМ (8). *Після чого-небудь (для позначення послідовності в часі)* (7). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічно йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а **потім** Застукай і в могого друга дім” (Притчі, V, 31). А **потім** мовив: „Пташко, Пташиночко моя! Вернись до мене! Буду Тобі за батька я. У клітку золотую Всаджу тебе я сам І все, чого захочеш, Тобі я радо дам!” (Притчі, IX, 69). „А **потім** забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повірих ти словам, Що в мні є перла, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі, IX, 85). Як согрішив Адам у раї, І **потім** людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалих твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, 3

твогого шляху геть утік” (Легенди, I, 2). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А **потім** с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнують сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 38). Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А **потім** хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 32). Та ви цікаві, як нам до води Дойіхалось, а **потім** аж сюди (До Бразилії, V, 18). // *Згодом, пізніше* (1). „**Потім** Пентефрія жона – Любила страх мене вона, Та за любов єі дарму Попав я на сім літ в тюрму” (Притчі, III, 13).

• **потім** Притчі, V, 31; IX, 69; IX, 85; Легенди, I, 2; III, 38; По селах, X, 32; До Бразилії, V, 18; // Притчі, III, 13.

ПОТІХА (2). *Те, що заспокоює кого-небудь, зменшує чийсь неспокій, хвилювання* (1). Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдесь тобі, То приймай **потіху** і науки 3 простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 3). * *У сполуч. на потіху – щоб утішити кого-небудь* (1). „Вічно жий, царю мій, на **потіху** для всіх! Ось від мене тобі чудодійний горіх!” (Легенди, VI, 7–9). • **Одн. 3. потіху** Паренетікон, IV, 3; у сполуч. на **потіху** Легенди, VI, 7–9.

ПОТІШИТИ (1). *Полежити чиєсь горе, страждання; втішити.* „Як рік мине, тоді підійму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. **Потішу** всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 17).

ПОТОМУ (1). *Після цього; потім.* Себе самого наперед Застав робить, що слідує, А лиш **потому** інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 3).

ПОТОЧОК (1). *Змениш.-пестл. до потік. Невеличкий струмок. Журчить з его [кипариса] коріня Малесенький поточок; Ніхто не тямить, щоб він Зронив один листочок (Притчі,II,6).*

ПОТРАТУВАТИ (1). *Витонтати (посіви). Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потратували всю ниву убогого твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жebraх іти! (Паренетікон,V,2–5).*

ПОТРІБНО (1). *Необхідно, слід. Скривати тайну царськую Потрібно і конечно, Бо, як йій розпапляеш, Загинеш небезпечно (Легенди,V,2).*

ПОТРОХА (1). *Поступово, мало-помалу. Тоді аж відітхнув і дроз смертельна Потроха втихла (Притчі,I,21).*

ПОТЯГНЕНИЙ (1). *Який виникає під час контакту смичка зі струною (про звук). * Образно. Справді, По всій долині розляглось ірзане, Мов тремольо важке, могучим смиком Потягнене по струні металевій (По селах,X,101).*

ПОТЯГТИ (1). *Вкрасити. Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах,III,11).*

ПОХИЛИТИ (1). *Оволодівши всім еством, примусити зігнутися, схилитися. * Образно. Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку хоч схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон,XXV,Строфа2–1).*

ПОХИЛИТИСЬ див. **ПОХИЛИТИСЯ**.

ПОХИЛИТИСЯ (1), **ПОХИЛИТИСЬ** (2). *Набрати похилого положення (1).*

Похилились смерекові стіни, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По селах,I,13). // **Схилитися вниз, додолу** (1). *Клониться дерево, плодом обтяжене; Чесний, розумний, і ти так клонись! Висохле древо, безмізкії голови Зломляться, та не похиляться вниз (Паренетікон,XXV,Строфа21–4). // Замислившись, опускати голову, дивитися вниз* (1). *Тут Сень вмішався В розмову. Доси він сидів понурий І звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах,X,223).*

● **похилились** По селах,I,13; // **похиляться** Паренетікон,XXV,Строфа21–4; // **похилившись** По селах,X,223.

ПОХИЛЯТИ (1). *Опускати вниз, додолу. Понад річку верби головаті Довгі віти в воду похиляють; Журавель поскрипує при хаті, Босі діти по двору гуляють (По селах,I,6).*

ПОХНЮПИТИСЬ (1). *Опустити голову, спрямувати погляд додолу (від поганого настрою, смутку). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурич чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди,III,16).*

ПОХОЛОТИ (2). *Перен. * У сполуч.: а) похололо в серці у кого (1); б) похололо на серці (1) – хтось завмер від сильного хвилювання. І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі,I,34). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі,XII,26).*

- **похололо** у *сполуч.*: а) Притчі, XII, 26; б) Притчі, I, 34.

ПОХОРОН (2). *Обряд проводів і поховання тіла померлого* (1). Два сусіди жили поруч себе рядом: Сей весіле справляв, а другий **похорон** (Притчі, X, 2). * У *порівн.* (1). Вже з цвинтару не трафила й до хати, Пішла долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на **похороні** (По селах, X, 156).

- **Одн. 3. похорон** Притчі, X, 2; **М. на похороні** у *порівн.* По селах, X, 156.

ПОЦІЛУВАТИ (1). *Торкнутися губами до чого-небудь*. І поскладав, **поцілував** І в черес всі сотки сховав. А кум стоїть, гне в собі злість, Очима тії гроші йїсть (По селах, II, 73).

ПОЧАТИ (14). **1. Заводити якусь розповідь** (1). Лиш Сень мовчав, не жалувавсь ніколи. А як скінчили другі, знов **почав**. – Так бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По селах, X, 296).

2. з інфін. *Виявляти перші ознаки якоїсь дії* (13). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик йїх не **почнуть** тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 11). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влєкшити, А стихне буря, жаль йїм стане страт, **Почнуть** тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 8). Побачивши звірюку Ще здалека, почувши рик єї, **Почав** тікати чоловік щодуху (Притчі, I, 6). І **почав** тоді Сірома ози-

ратися довкола, Де він і що з ним? (Притчі, I, 21). Він [*чоловік*] всіх сил добув, Піднявся троха вгору і устами Досяг щільник, і ссать його **почав** (Притчі, I, 69). „Адже ж коли **почнуть** тебе шукать, То де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 42). А був там царський брат, То сей **почав** цареві докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі, XII, 15). Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах **почав** бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 3). І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єї **почав** ножа острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 35). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там вїйт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що **почнуть** усіх До війська брати (По селах, X, 137). – Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і **почали** хреститись. – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрах Так жалібно, так важко, що аж серце Мороз проймав (По селах, X, 311). Розпріструть Вони ту шкуру і на ній **почнуть** Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 375). І він здрігнувся. – Господи помилуй! Се смерть у очи заглядає! – шепнув І знов **почав** молитись, ще щирійше, Ще горячійше (По селах, X, 416).

- **почав 1.** По селах, X, 296; **2.** Притчі, I, 6; I, 21; I, 69; XII, 15; Легенди, I, 3; IV, 35; По селах, X, 416; **почали 2.** По селах, X, 311; **почнуть 2.** Паренетікон, IV, 11; VII, 8; Притчі, V, 42; По селах, X, 137; X, 375.

ПОЧЕКАТИ (1). *Наказ. сп. почекай* – уживається як застереження. „**Почекай** же!.. Де та в біса Грушка при причілку? В мене є верба. Все одно, Заглянемо в щілку” (По селах, VII, 21).

ПОЧЕСТЬ (1). *Вияв поваги, пошани до кого-небудь*. Усміхнулась Аглая. „Се ж **почесть** міні, Що на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 19).

ПОЧИН (2). *Перші моменти вияву якоїсь дії, стану; початок*. Хоч хто і сто літ проживе, Про **почин** і кінець не дба, – Волів би день один прожить І тямить **почин** і кінець (Паренетікон, X, 14, 16).
● *Оди. 3. почин* Паренетікон, X, 16; *про почин* Паренетікон, X, 14.

ПОЧУВАТИ (1). *ким, чим. Уважати себе ким-небудь*. Олександр Великий весь світ звоював, Та дівчини рабом себе він **почував** (Легенди, VI, 3–2).

ПОЧУТИ (6). **1. Сприйняти за допомогою органів слуху які-небудь звуки** (4). Побачивши звірюку Ще здалека, **почувши** рик єї, Почав тікати чоловік щодуху (Притчі, I, 5). Кум **почув** се, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Змилуйтеся, діду! Я вас до хреста довів Та й пішов вісьга домів! Присягати піду!” (По селах, III, 19). – От покаяніє! Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне **почув** (По селах, X, 171). Коли **почуш**, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пишчить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочі дісканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого

везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 1).

2. із спол. що. Відчутти наявність чого-небудь (1). Та враз **почув**, Що те, о що опер він ноги, якось Ворушиться (Притчі, I, 49).

3. Відчутти себе в певному фізичному стані (1). „Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!” І великим, безсмертним **почув** себе цар (Легенди, VI, 5–2).

● **почув 1.** По селах, III, 19; X, 171; **2.** Притчі, I, 49; **3.** Легенди, VI, 5–2; **почуш 1.** До Бразилії, II, 1; **почувши 1.** Притчі, I, 5.

ПОЩАДА (1). *Вияв милосердя, жалощів до кого-небудь*. У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без **пощади** нагло тріс!” (По селах, V, 12).

ПОЩО (7). *Навіщо*. Як висохли води, То **пощо** там мости будуєш? Як юність минула, То **пощо** з дівками жартуєш? (Паренетікон, XVII, 6, 8). „Не хочу іншого засуду. **Пощо** міні богів гнівить?” (Легенди, I, 94). „Ні, я роздумала! За слово Своєї чести не продам. **Пощо** міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 107). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, **пощо** се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–8). – А **пощо** ж До війська пруть старого і малого? – Е, пруть! Ніхто ще того не видав (По селах, X, 234). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет єго Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліті. Чого? Куди? **Пощо?** Дарма питати (По селах, X, 423).

• **пощо** Паренетікон, XVII, 6; XVII, 8; Легенди, I, 94; I, 107; VI, 2–8; По селах, X, 234; X, 423.

ПОЯВИТИСЯ (1). *З'явитися*. Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него **появиться** з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 360).

ПРАВДА (17). **1.** *Те, що відповідає дійсності; істина* (1). – Се **правда!** Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с собою йїється. Одні хапають з-перед других, рвуть, і днуть, і кривдять (По селах, X, 277). // *Дійсний стан речей* (1). „Лиш одну міні річ Відповідж: чи ти взяв тіі гроші в ту ніч? Як на сповіди, **правди** жадаю” (По селах, IX, 18).

2. *Правдивість, правильність* (1). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кождий На собі сам йїх **правди** досвідив (По селах, X, 276).

3. *Справедливість; порядок, який ґрунтується на справедливості; протилежне кривда* (4). Не мовив: „Моїх ворогів любіте!” Отсе, брати, ви добре розуміте, Що ворог божий, ворог **правди** й волі Не варт любови вашої ніколи (Паренетікон, II, 11). Не цурається **правди** мудрець, Хоч вона й з уст дитинячих буде, – Так як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–1). „Всі царськіі судді признали За мною **правду**, та пекло Мене сумліне, що тим людам Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 70). Та швидко кров у них заграла. Одні йїм зорі й небеса, Один йїм рай, одна йїм **правда**, – Астарті дивная краса (Легенди, I, 83). * У спо-

луч.: *а) дійсна правда – істина, що не підлягає ніяким сумнівам* (1). „Чорний вус. – Рудий у кума. Гм! Не вір рудому! Сірі очи – дійсна **правда!** Коб швидше додому!” (По селах, VII, 15); *б) по правді – справедливо* (2). „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть по **правді**, та вважайте, Самі в покусу не впадіть!” (Легенди, I, 19). „Сего не хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по **правді** Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 55); *в) сказати всю правду – розповісти комусь про що-небудь, нічого не приховуючи* (1). Сказала [Астарті] Богови всю **правду**. „Гаразд зробила, доню, ти! Іди ж тепер і до схід сонця На небі зіркою світи!” (Легенди, I, 121); *г) сказати по правді – дотримуючись істини* (1). Спалахнув Олександр: „Нешасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По **правді** скажи!” (Легенди, VI, 7–14). * *Образно* (2). Не високо мудруй, Але твердо держись, А хто **правду** лама, С тим ти сміло борись! (Паренетікон, XIV, 3). Мов звіря дикого з оселі, Так кривду з-між людей женуть, Розсуджують царів і бідних І з шляху **правди** не схибнуть (Легенди, I, 28).

4. *У знач. присудк. сл. Справді* (3). Стрілець подумав: „**Правда!** За тим жаліть не гоже, Що сталось раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 25). Стрілець подумав: „**Правда!** Шкода бажань і скрути: Що зробиш – не розробиш, Що сталось – не вернути” (Притчі, IX, 33). Стрілець подумав: „**Правда!** Чимало плещуть дива, А розміркуеш – скажеш: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 41).

• **Одн. Н. правда 1.** По селах, X, 277; **3.** Легенди, I, 83; *у сполуч.* а) По

селах, VII, 15; **4.** Притчі, IX, 25; IX, 33; IX, 41; **Р. правди 1.** // По селах, IX, 18; **2.** По селах, X, 276; **3.** Паренетікон, II, 11; XXV, Стрфа4–1; *образно* Легенди, I, 28; **3. правду 3.** Легенди, I, 70; у *сполуч.* в) Легенди, I, 121; *образно* Паренетікон, XIV, 3; **М. по правді 3.** у *сполуч.* б) Легенди, I, 19; I, 55; у *сполуч.* г) Легенди, VI, 7–14.

ПРАВДИВИЙ (5). **1.** *Який говорить правду; чесний, справедливий (1).* „Послухайте, судді **правдиві**, – Вона розсудливо рекла, – З мого саду бистра річка На млин сусідови текла” (Легенди, I, 37). // *Який виражає правду (1).* Міркують ангели: „На кривду Вона [Астарте] не хоче нас підбити, Ми ж видали вже суд **правдивий!**” І прийнялись вино те пити (Легенди, I, 79). **2.** *Справжній (3).* Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожагував його, як друг **правдивий**, І йісти дав того ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 7). Притча про **правдиву** вартість (Притчі, VIII, загол.). От де війна **правдива**, найстрашніша, Щоденна, люта! Що там против неї Всі війни с турком, німцем, москалем! (По селах, X, 267).
• *Одн. Н. правдивий 2.* Притчі, VI, 7; **правдива 2.** По селах, X, 267; **3. правдивий 1.** Легенди, I, 79; (про) **правдиву 2.** Притчі, VIII, загол.; *Мн. Кл. правдиві 1.* Легенди, I, 37.

ПРАВЕДНИЙ (3). *Справедливий.* Хоч хто і сто літ проживе, Премудрости не знаючи, – Волів би день один прожить, Пізнавши **праведний** закон (Паренетікон, X, 20). І врадувалася Астарте. „О, веселись, душе моя, Що **праведних** таких і мудрих Суддів знайшла нарешті я” (Легенди, I, 67).

Край Вавилонів рів глибокий. Арот з Маротом доси там На ланцюсі за ноги висять На пам'ять **праведним** суддям (Легенди, I, 140).

• *Одн. 3. праведний* Паренетікон, X, 20; *Мн. Д. праведним* Легенди, I, 140; **3. праведних** Легенди, I, 67.

ПРАВЕДНИК (1). *Людина, яка суворо дотримується заповідей, моральних приписів якоїсь релігії.* Не допустив всесильний Бог До крайнього скандалу, Щоб моці **праведника** йшли Поганцям на поталу (Легенди, V, 67).

ПРАВЕДНО (1). *Чесно.* Не бажай ти умом Понад світом кружить; А скорійш завізьмись В світі **праведно** жить (Паренетікон, XIV, 8).

ПРАВИЛО (1). *Зразок дотримання чогонбудь.* * *Образно.* **Правило** віри, скромности вірець, Жила собі Доместика святая, Своє сховавши світло під корець, Служила у безбожного глителя (Легенди, IV, 1).

ПРАВИТИ (1). *Здійснювати релігійний обряд.* У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „**Правте**, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без пошаді нагло тріс!” (По селах, V, 10).

ПРАВО (2). * *Усполуч. мати право на що або з інфін.* – *мати можливість робити щось або користатися з чогось.* А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має **право** так кричати? Чи на те йіх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 15). „А я тверджу: не

має **права** На воду ту отой мужик, – Та воду я пушу із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 49).

- **Одн. Р. права** у сполуч. (Легенди, I, 49);
- 3. право** у сполуч. (Паренетікон, IV, 15).

ПРАВОРУЧ (1). *3 правого боку.* **Право-руч** халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурив чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 13).

ПРАВОСЛАВНИЙ (1). *Який сповідує православ'я.* Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між **православні** люде” (Легенди, V, 80).

ПРАГНУЩИЙ (1). *Який пристрасно бажає здійснення чогось.* * *Образно.* І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем **Прагнушим** і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 24).

ПРАДІВСЬКИЙ (1). *Який належить прадідові.* Йосифінський наказ панщизняний, **Прадівський** квіт на трицять буків, Діда скарга за ґрунть забраний, Батьків акт ліцитаційний дракий, – Ось весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах, I, 58).

ПРАЗНИК (2). *Свято.* * *Образно* (1). Я з п'ющими за пліт не виливаю, З йідцями йім, для бійки маю бук, На **празнику** жита не позиваю, Та в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 23). // *Перен.* *Те, що приносить комусь радість, хороший настрій* (1). І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові,

Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капельюхи хлопцям повстяні, – То й весь **празник** є на довгі літа (По селах, I, 46).

- **Одн. Н. празник** // По селах, I, 46; **М. на празнику** образно Поклони, VI, 23.

ПРАЗНИЧНИЙ (1). *Святковий.* Бо твій патріотизм – **Празнична** одежина, А мій – то труд важкий, Горячка невдержима (Поклони, IV, 18).

ПРАЦЮВАТИ (2). **1.** *Вкладати багато сил у виконання якоїсь роботи.* * *Образно* (1). Що за притчина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, **працюють**, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 31).

2. на що. *Трудитися, заробляючи на прожиток* (1). Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно **працював** на хліб (Поклони, II, 21).

- **працюють 1. образно** Притчі, I, 31;
- працював 2.** Поклони, II, 21.

ПРАЦЯ (9). **1.** *Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей;* *труд* (1). Мій поклик: **праця**, щастє і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 19). // *Трудовий процес, робота, на яку витрачається багато сил* (6). Лиш в кого **праця** потом скрань зросила, Наверх той виб'єсь з темної юрби (Поклони, V, 11). Та **праці** тої, мамо, в нас так мало! Лежить обломлан широкий твій, А кілька нас всю силу спрацювало, Щоб жить, без дяки, в

каторзі чужій! (Поклони, V, 13). Хоч хто і сто літ проживе Ліниво, без енергії, – Волів би день один прожить У **праці**, в чеснім змаганю (Паренетікон, X, 11). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не **праці**, але сну, Не посту, а стравного, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 9). Наче віз без коліс Не покотиться до суду, Так своєї судьби Не дійдеш без **праці** й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–4). Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся **праця** йде кровава (По селах, I, 32).

2. Певний вид трудової діяльності
(2). Серед лісів тут живемо в бараці І маємо страшенно много **праці** (До Бразилії, V, 6). З Понтеби завернули нас до Грацю, Там три неділі мали з нами **працю**. Писали до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 24).

• **Одн. Н. праця 1.** Поклони, VI, 19; // Поклони, V, 11; По селах, I, 32; **Р. праці 1.** // Поклони, V, 13; Паренетікон, XXII, 9; **2.** До Бразилії, V, 6; **без праці 1.** // Паренетікон, XXV, Строфа 36–4; **3. працю 2.** До Бразилії, V, 24; **М. у праці 1.** // Паренетікон, X, 11.

ПРЕДИВНИЙ (1). *Чарівний.* Персіянки Роксани **предивна** краса В его серці горить, мов пожар, не згаса (Легенди, VI, 3–3).

ПРЕМУДРИЙ (2). *Який має дуже великі розумові здібності.* Асока, цар **премудрий**, милосерний, До ради царської

звик був просити Пустинників, аскетів, богомільців І пильно слухав, що вони казали (Притчі, VIII, 1). Асока, цар **премудрий**, милосерний – Були колись такі царі на світі – З цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур'яну (Притчі, XII, 1).

• **Одн. Н. премудрий** Притчі, VIII, 1; XII, 1.

ПРЕМУДРІСТЬ (1). *Глибока, надзвичайна мудрість.* Хоч хто і сто літ проживе, **Премудрости** не знаючи, – Волів би день один прожить, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 18).

ПРЕПИШНО (1). *Дуже пишно.* На другий день **препишно** вбрана Вона [Астарте] в судилище пішла, За нею ж повний збан рабиня Вина солодкого несла (Легенди, I, 33).

ПРЕПОДОБНИЙ (1). *Святий, праведний.* Житє, і страждане, і спійманє, і смерть, і муки, і прославленє **преподобного** Селедія (Легенди, V, загол.).

ПРЕПРАВЕДНИЙ (1). *Дуже справедливий.* Гуде по Вавилоні слава, Загомнів увесь народ: Судді **преправедні** явились, Арот і брат его Марот (Легенди, I, 23).

ПРЕСЛАВНИЙ (1). *Який вирізняється чимось особливим.* Щоб тіла грішного всмирити жар, Лягала і в кропиві, і в баюрі; За те йїй дав Господь **преславний** дар Наперед віщувати слоти й бурі (Легенди, IV, 23).

ПРЕСТОЛ (2). *Трон як символ божественної влади.* Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд

страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед **престолом** Бога (Паренетікон, I, 15). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед **престол** Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 99).

- **Одн. 3. перед престол** Легенди, I, 99;
- О. перед престолом** Паренетікон, I, 15.

ПРЕЧУДНИЙ (1). *Який приносить комусь моральне задоволення.* І мовив халіф: „Отой замок відлюдний, В котрім такий дар я отримав **пречудний**, Відни-ні я вмить Весь золотом кажу і шовком оббить” (Легенди, III, 10).

ПРИ (13). *Прийм. Уживається з місц. відм.* Щоб монументом їх не було те каміне, Яким в відплату за плодючеє насіне Ще **при** житю обкидувано їх (Поклони, III, 15). Не може **при** добрі той жить, Хто хоче злу й добру служити. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Строфа 28–3). „О синку, много [друзів] **при** йіди й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять п’ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 19). Раз цар один на ловах заблуdivся Посеред гір і не було нікого **При** нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 3). Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! Не стелено йій подушок для сну, Не грали йій **при** збудженю музики (Легенди, IV, 12). Йій [красуні] опертись король не здолиє й на мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив **при** вині! Чи любов се, чи чад?.. День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–15). Занедужав король,

важко стогне, кричить, А Роксана **при** нім не ридає, мовчить (Легенди, VI, 7–2). Понад річку верби головаті Довгі віти в воду похиляють; Журавель поскрипує **при** хаті, Босі діти по двору гуляють (По селах, I, 7). Село шумить, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, **При** ньому кум, мов в’юн той, в’есь, А свідки йдуть то вскись, то вскесь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II, 87). „Почекай же!.. Де та в біса Грушка **при** причілку? В мене є верба. Все одно, Заглянемо в щілку” (По селах, VII, 22). Ось **при** огні Сидять гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап’яв на плечі (По селах, X, 15). Лиш Сень не ляг. **При** вигаслім огнищі Сидить він, скулившись від холоду, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 406). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідох, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і **при** них, На лицьх слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 16).

- **при** Поклони, III, 15; Паренетікон, XXV, Строфа 28–3; Притчі, V, 19; XI, 3; Легенди, IV, 12; VI, 3–15; VI, 7–2; По селах, I, 7; II, 87; VII, 22; X, 15; X, 406; До Бразилії, II, 16.

ПРИБИТИ (1). *Прикріпити цвяхами до чогось.* І зв’язану на дереві розтягли, І острый ніж у білі груди вбили, На встид одіж з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на хресті **прибили** (Легенди, IV, 40).

ПРИБІГТИ (1). *Швидко прийти кудись із якимсь проханням.* Отгак всю ніч про-двигавши свій міх, До батькового друга він **прибіг** (Притчі, V, 52).

ПРИБЛИЗИТИСЯ (1). *Наблизитися.*

Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не **приблизиться** на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 9).

ПРИВЕСТИ (1). *Супроводжуючи, при-*

мусити йти з собою куди-небудь. І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єї почав ножа острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 33).

ПРИВИКНУТИ (1). *Звикнути до певного*

заняття, привчитися щось робити. І цар зрадів. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 14).

ПРИВІТ (1). * *У сполуч. слати привіт*

– просити привітати кого-небудь, вклонитися комусь. Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 4).

ПРИВЧАТИСЯ (1). *Виробляти в собі*

навики до певної роботи. „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що бачить, сам хапається робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 33).

ПРИГНОБЛЕНЄ (1). *Залежність від*

кого-небудь; підневільний стан. Небо італське, блакітне, погідне, Бачило бруд наш, пригнобленє бідне (До Бразилії, IV, 10).

ПРИГОДА (4). *Те, що трапилось (непередбачене, несподіване) (1). Готама*

Будда, Азії світило, Очима духа бачив сю **пригоду** І своїм вірним так про неї мовив [...] (Притчі, I, 81). // *Небезпечна для когось подія* (3). „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі **пригод** і небезпек З усіх боків усе нас окружають, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 85). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам **пригода** взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 103). По морі ми плили без злих **пригод**, Лиш хорував погано весь народ.

• *Одн. Н. пригода* // Притчі, I, 103; *Р. пригод* // Притчі, I, 85; *без пригод* // До Бразилії, V, 69; *З. пригоду* Притчі, I, 81.

ПРИДАТИСЯ (1). *Згодитися для чого-*

небудь. – Ха, ха! То, може, й нашу Феську Візьмуть? – Го-го, тога на гранатира Придається (По селах, X, 126).

ПРИДИВИТИСЬ (1). *Виявити зацікав-*

лення ким-небудь. Арістотель дівчині гаразд придививсь, Як повз него ішла, низько йій поклонивсь. І промовив [...] (Притчі, IV, 13).

ПРИДУРКОВАТИЙ (1). *Несповна розу-*

му, дурнуватий. Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 33).

ПРИЗИВ (2). *Вимога з'явитися куди-*

небудь. Сі єго післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то я

корився перед ними [*старцями*] На знак, що розумію їх **призив** (Притчі, XII, 56). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго **призив** могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 61).

• **Одн. Н. призив** Притчі, XII, 61; **З. призив** Притчі, XII, 56.

ПРИЗНАВАТИСЯ (2). *Говорити правду про себе* (1). „Тож нині... щиро **признаюсь**, Любви твоєї страх боюсь!” (Притчі, III, 17). // *Говорити правду про що-небудь* (1). – Ой, лишенько! Тепер то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, Не **признаються**, щоб народ відразу Не роздразнити, а найголовніше: Боятися москаля (По селах, X, 218).

• **признаюсь** Притчі, III, 17; // **признаються** По селах, X, 218.

ПРИЗНАТИ (1). *Ствердити що-небудь; визнати*. „Всі царські судді **признали** За мною правду, та пекло Мене сумліне, що тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 69).

ПРИЗНАЧЕНЄ (1). *Роль кого-небудь у житті*. Навіть той, хто в **призначенє** вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду Не горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Strofa 10–1).

ПРИЙМАТИ (3). *Вислуховувати що-небудь*. Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдесь тобі, То **приймай** потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 3). Добру науку **приймай**, Хоч йій і від простого чуєш; Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Strofa 5–1).

• **приймай** Паренетікон, IV, 3; XXV, Strofa 5–1.

ПРИЙНЯТИСЬ (1). *Почати яку-небудь справу*. Міркують ангели: „На кривду Вона [*Астарте*] не хоче нас підбить, Ми ж видали вже суд правдивий!” І **прийнялись** вино те пити (Легенди, I, 80).

ПРИЙТИ (9). **1.** *Прибути куди-небудь, з'явитися десь, у когось з певною метою* (1). Глянь, ось убогий до церкви **прийшов**, що його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–5).

* *Образно* (1). [*Україна мовить:*] Сам знав, що гола я і вбога, І до мого ти порога **Прийшов**, захтів служити міні (Поклони, II, 9). // *З'явитися на якій-небудь території в ході воєнних дій, здійснення військових операцій* (1). Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль **прийшов!** Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 191).

2. *Явитися (про надприродні явища)* (4). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ **прийти** Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 332). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія **прийде**” (По селах, X, 350). Коли **прийде** на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 358). Тоді Господь **прийде** на суд страшний (По селах, X, 391).

3. *Доставлятися до місця призначення за вказаною адресою; надійти* (1). „І ждїть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи **прийдуть** від мене. Тоді ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі там дам” (До Бразилії, I, 48).

4. *Настати, розпочатися (про фізичний стан)* (1). А **прийшла** Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 46).

• **прийти 2.** По селах, X, 332; **прийшов 1.** Паренетікон, V, 1–5; *образно* Поклони, II, 9; // По селах, X, 191; **прийшла 4.** По селах, X, 46; **прийде 2.** По селах, X, 350; X, 358; X, 391; **прийдуть 3.** До Бразилії, I, 48.

ПРИЙТИСЬ (1). *з інфініт. У зв'язку з певними обставинами бути змушеним робити що-небудь.* – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, **прийшлося** платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 290).

ПРИЛИПНУТИ (3). 1. *Перен. Бути біля чого-небудь невідступно* (2). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного **прилип**, Того напавши вхопить смерть, Як повинь соннее село (Паренетікон, XXI, 2). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного **прилип**, Той смерти попаде у власть, Не осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 6).

2. *Перен. Виявитися у кого-небудь (про хворобу)* (1). Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної не маю, Катар кишок до мене не **прилип** (Поклони, VI, 16).

• **прилип 1.** Паренетікон, XXI, 2; XXI, 6;
2. Поклони, VI, 16.

ПРИМОВА (1). *Магічні слова, вислови, що мають чаклунську силу і якими замовляють що-небудь; замовляння.* Від зіля, **примови** Гадюка втиха. Та злюка не втихне Ні вдень, ні вночі, Хоч кров йїй із серця Свогого точи (Паренетікон, XV, 11).

ПРИМОВЛЯТИ (1). *Проголошувати замовляння.* Що мир до неї, **примовляють**, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 149).

ПРИМХА (1). *Несподіване, нічим не обґрунтоване бажання як вияв чисїсь неврївноваженості; забаганка.* Усміхнувся мудрець. Дивні **примхи** в дівчат! Та дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать (Притчі, IV, 27).

ПРИНЕСТИ (3). *Несучи із собою кого-, що-небудь, доставити кудись.* „Літ тому пів сотні у стїп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська посли, Що тут з боевища йїї **принесли**” (Легенди, III, 24). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніже Мохтару поклали Від війська посли, Що тут іще теплим його **принесли**” (Легенди, III, 28). І хлопці полягали – Хто на соломі, що **приніс** з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 403).

• **приніс** По селах, X, 403; **принесли** Легенди, III, 24; III, 28.

ПРИНЯТИ (1). *Витерпіти що-небудь.* – А що буків я **Приняв** за ліс! Господар

сам післав Мене украсти з ліса копа-ниці, А як зловив лісничий і подав На штроф, прийшлося платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 287).

ПРИПАДАТИ (3). 1. *Притулятися до чого-небудь, пригортатися до когось* (2). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди **припадає**, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач єї втиша (Поклони, VII, 16). У обіймах єго та красуня горда Наче тає, на груди єго **припада**; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–6).

2. *Перен. Звертатися з запалом до кого-небудь* (1). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу **припадати**, Поки там під тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 12).

● **припадати** 2. Паренетікон, III, 12; **припадає** 1. Поклони, VII, 16; **припада** 1. Легенди, VI, 3–6.

ПРИПАДОК (1). *Крайній вияв якогось-небудь душевного стану*. Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходах дітей Зацятькують, годують і колишуть, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді **припадок**! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 24).

ПРИПІЧОК (1). *Продовгуватий виступ для лежання, прибудований до печі*. В хаті піч трохи не в пів кімнати З запічком і **припідчком** із глини, Вічно тепла –

то жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 26).

ПРИРАДИТИ (1). *Вирішити*. По відході єго ми всю громаду Спросили на таємную нараду: **Прирадили** по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 57).

ПРИРІВНЯТИ (1). *Порівняти що-небудь із чимсь для встановлення спільного і відмінного*. І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша сая золота! Як можна, царю, навіть **прирівняти** До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 18).

ПРИРОДА (1). *Сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу якої-небудь місцевості*. „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Житє важке, **природа** нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас окружають, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 84).

ПРИСИПАТИ (1). * *У сполуч. присипати волосє пилом – вдатися в жалобу, тугу; втратити мужність, надію*. Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, **Присипавши** волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 33).

ПРИСІСТИСЬ (1). *Сісти біля кого-небудь на якийсь час*. До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас **присілились** два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза (До Бразилії, V, 34).

ПРИСПАТИ (1). *Перен. Зробити бездіяльним, інертним.* Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух **приспав** ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 2).

ПРИСТАВАТИ (1). *з ким. Приятелювати.* Хоч трицять літ від роду, він найрадше З дітьми малими **пристає**, готов І порохом пересипатись з ними (По селах, X, 61).

ПРИСТАВНИК (1). *Особа, призначена для догляду за чим-небудь.* Скупий – не пан своїх засіків повних, А сторож, і **приставник**, і невольник (Паренетікон, XXV, Строфа 18–2).

ПРИСТАЙСТВО (1). *Можливість жити в іншій сім'ї на правах зятя.* Нераз йому Трафлялося **пристайство** – не хотів. Волинь тинятись в наймах, на чужих Робити і чужій коритись волі (По селах, X, 39).

ПРИСТРАСТЬ (2). *Сильне, нестримне у своєму виявленні почуття.* Ти сто людей побив у бою І тим пишаєшся, герою? Ось сей лиш власну **пристрасть** поборов, І над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–3). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І **пристрасть** випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 38).

• **Одн. 3. пристрасть** Паренетікон, XXV, Строфа 38–3; Притчі, VIII, 38.

ПРИСЯГА (2). *Клятва перед хрестом у правдивості сказаного.* „Добре, сину!

Присягу тобі проведу. Та гляди, щоб не впав ти в велику біду! Бо **присяга** страшна!” (По селах, IX, 14, 16).

• **Одн. Н. присяга** По селах, IX, 16; **3. присягу** По селах, IX, 14.

ПРИСЯГАТИ (1). *Давати клятву у правдивості чогось, цілуючи хрест.* Кум почув се, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Змилуйтеся, діду! Я вас до хреста довів Та й пішов вісьта домів! **Присягати** піду!” (По селах, III, 23).

ПРИСЯГНУТИ (2). *Дати клятву у правдивості чогось, цілуючи хрест.* Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я **присягну** на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 12). „Як на сповіди! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І **присягну**, найвстиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 21).

• **присягну** По селах, IX, 12; IX, 21.

ПРИТИЧИНА (1). *Причина. * У сполуч. що за притичина – уживається для вираження розгубленості з приводу чогось несподіваного.* Що за **притичина**? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 27).

ПРИТКНУТИ (1). ** У сполуч. приткнути голову – знайти собі якийсь притулок.* А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови **приткнути**, – Взяв ліру та й пішов просити

хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 48).

ПРИТЧА (13). *Оповідний літературний твір алегорично-повчального характеру.* **Притчі** (Притчі, загол.). **Притча** про жите (Притчі, I, загол.). **Притча** про віру (Притчі, II, загол.). **Притча** про любов (Притчі, III, загол.). **Притча** про красу (Притчі, IV, загол.). **Притча** про приязнь (Притчі, V, загол.). **Притча** про вдячність (Притчі, VI, загол.). **Притча** про покору (Притчі, VII, загол.). **Притча** про правдиву вартість (Притчі, VIII, загол.). **Притча** про нерозум (Притчі, IX, загол.). **Притча** про радість і смуток (Притчі, X, загол.). **Притча** про піст (Притчі, XI, загол.). **Притча** про смерть (Притчі, XII, загол.).
 ● **Одн. Н. притча** Притчі, I, загол.; II, загол.; III, загол.; IV, загол.; V, загол.; VI, загол.; VII, загол.; VIII, загол.; IX, загол.; X, загол.; XI, загол.; XII, загол.;
Мн. Н. Притчі, загол.

ПРИТЬМОМ (1). *Поспіхом.* Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити **притьмом** (Легенди, VI, 2–6).

ПРИХИЛИТИСЬ (1). *Схилившись, присунутися ближче до кого-небудь.* Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. **Прихилилась** і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?“ (Легенди, VI, 1–7).

ПРИХИЛЬНІСТЬ (1). *Приязне, доброзичливе ставлення до кого-небудь.* Та він байдуже, мов се й не про него, Всі насміхи пускає мимо вуха, **Прихильности** немов не добачає (По селах, X, 59).

ПРИХОВОК (1). *Таємний притулок.* Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Сердечні слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там **Приховок** чортам (Паренетікон, XXV, Строфа 24–6).

ПРИХОДИТИ (2). *Прибувати куди-небудь із певною метою.* І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові **приходять** с серцем Прагнушим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 23). „Ще кварту став, людей відправ, А завтра рано, щоб ти знав – Коли діждати дасть Господь, За грішми с свідками **приходь**” (По селах, II, 83).

● **приходять** Притчі, II, 23; **приходь** По селах, II, 83.

ПРИЧИНА (1). *Підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку.* „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких **причин**?” (Притчі, XI, 18).

ПРИЧІЛОК (2). *Бокова стіна будинку.* „Є в тебе грушка по кінець **причілка**, Є в ній маленька дуплава щілка... Там ти дивися щодня, щогодини, Там тобі злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 11). „Почекай же!.. Де та в біса Грушка при **причілку**? В мене є верба. Все одно, Заглянемо в щілку” (По селах, VII, 22).
 ● **Одн. Р. причілка** По селах, VI, 11; **М. при причілку** По селах, VII, 22.

ПРИЯЗНЬ (1). *Дружня прихильність до кого-небудь.* Притча про **приязнь** (Притчі, V, загол.).

ПРИЯТЕЛЬ (1). *жарг. Конокрад.* – Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідога **приятелі** Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 86).

ПРИТИ (2). *Вкриватися потом від задухи, втоми, напруженої праці* (1). Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і **прів**, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 14). * *Образно* (1). **Пріє** в спеці Львів, неначе Сіра bestія безвісна; Шум его гуде, неначе Колискова дивна пісня (Поклони, VIII, 13).

● **пріє образно** Поклони, VIII, 13; **прів** Поклони, VI, 14.

ПРО (42). *Прійм. Уживається із знах. відм.* Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума **про** процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 26). Хоч хто і сто літ проживе, **Про** почин і кінець не дба, – Волів би день один прожить І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 14). Звір же хліба не йієть, А жре м'ясо, рве кість, – Я ж **про** вдачу лукаву Братню рву добру славу (Паренетікон, XI, 7). Що хто зробить чи не зробить, Зле чи добре, він не дбає, Лиш **про** власні діла дбає, Злий чи добрий йїх кінець (Паренетікон, XX, 7). Бережи масток **про** чорну годину, Та віддай масток за вірну дружину; А себе найбільше бережи без впину; та віддай майно і жінку й себе за Україну (Паренетікон, XXV, Строфа 12–1). Притча **про** жите (Притчі, I, загол.). Солодощі меду Заставили його **про** все забути: **Про** льва, що вив йому над головою, **Про** миши, що его підпору гризли, І **про** дракона, що внизу грозив, І **про** гадюку, що у стіп сича-

ла (Притчі, I, 72, 73, 74, 75, 76). **Про** все, **про** все забув той чоловік, Найшовши в тих краплинах медових Несказану, високу розкіш раю (Притчі, I, 77). Готамма Будда, Азії світило, Очима духа бачив сю пригоду І своїм вірним так **про** неї мовив [...] (Притчі, I, 82). Притча **про** віру (Притчі, II, загол.). Притча **про** любов (Притчі, III, загол.). Притча **про** красу (Притчі, IV, загол.). Притча **про** приязнь (Притчі, V, загол.). Притча **про** вдячність (Притчі, VI, загол.). Притча **про** покору (Притчі, VII, загол.). Притча **про** правдиву вартість (Притчі, VIII, загол.). Притча **про** нерозум (Притчі, IX, загол.). Притча **про** радість і смуток (Притчі, X, загол.). Притча **про** піст (Притчі, XI, загол.). Притча **про** смерть (Притчі, XII, загол.). Легенда **про** вічне жите (Легенди, VI, загол.). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи **про** те, щоб з царем до безсмертя дійти? Не **про** те! Інший жар в єї серці горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить (Легенди, VI, 6–2, 3). Слуги в стайні сплять – йїх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; **Про** вигоду й думати не сміють, Щоб лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 39). І **про** одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капельюхи хлопцям повстянні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 41). Гамору! Галаса! Баб назбігалося Повний вигін. Ті Пазюка проклинають, Інші **про** кума вже знають: „Певно, се він!” (По селах, IV, 11). Отак в селі балакали **про** Сеня, Сміялись з него, хоч усї й любили, Бо щирий був, для всякого ввічливий (По селах, X, 54). Та він байдуже, мов се й не **про** него, Всї насміхи пускає мимо вуха, Прихильности немов не добачає

(По селах, X, 57). Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. Небіжчик дід нераз **про** них, бувало, Розказують, не можуть нахвалитись (По селах, X, 185). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув **про** се від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 211). – А про що ж би мала Війна вестися? – Ні про що! Й війни Ніякої не буде! (По селах, X, 230, 232). Гадаєте, що Бог **про** теє дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 253). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а **про** него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 333). По відході єго ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, **Про** него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 59). „Спродував дома поля, господарство, Вірячи байці **про** Рудольфа царство, Дома покинувши землю родинну, Гнався, щоб мрію ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 18). П'ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі дома. **Про** хлопців доси ми не мали вісти, Дівчата раді: є що пити й їсти (До Бразилії, V, 83).

• **про** Поклони, VI, 26; Паренетікон, X, 14; XI, 7; XX, 7; XXV, Строфа 12–1; Притчі, I, загол.; I, 72; I, 73; I, 74; I, 75; I, 76; I, 77 (2 р.); I, 82; II, загол.; III, загол.; IV, загол.; V, загол.; VI, загол.; VII, загол.; VIII, загол.; IX, загол.; X, загол.; XI, загол.; XII, загол.; Легенди, VI, загол.; VI, 6–2; VI, 6–3; По селах, I, 39; I, 41; IV, 11; X, 54; X, 57; X, 185; X, 211; X, 230; X, 232; X, 253; X, 333; До Бразилії, I, 59; IV, 18; V, 83.

ПРОБА (2). * У сполуч.: а) **дати пробу** (1), б) **навести пробу** (1) – випробувати певні якості людини чи іншої істоти. „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождий хоч на гак!” Всміхнувся отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив **пробу** навести” (Притчі, V, 26). „Таку малесенькую **пробу**, Як ти йому в тім раю дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він твою зламав!” (Легенди, I, 9).
• **Одн. 3. пробу** у сполуч.: а) Легенди, I, 9; б) Притчі, V, 26.

ПРОБІ (2). Виг. Уживається як воляння про допомогу (1). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой **пробі**, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 56). // Уживається для вираження переляку (1). Зирнув, аж **пробі**! се Гадюка, звита в клубок, що в щіліні Дрімала (Притчі, I, 51).
• **пробі** Притчі, V, 56; // Притчі, I, 51.

ПРОБУТИ (2). Тимчасово побути з кимось де-небудь. „Склонись до наших просьб, о пані, **Пробудь** сю нічку з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 86). „Я з вами ніч одну **пробуду**, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 95).
• **пробуду** Легенди, I, 95; **пробудь** Легенди, I, 86.

ПРОВАЛИТИСЬ (2). 1. *Несподівано втративши під собою опору, упасти вниз* (1). Шарпнули оті два коні: Сей сюди, а той онтам, Розірвали віз надвоє, **Провалився** йізdecь і сам (Притчі, VII, 16).
2. *Зникнути, пропасти*. * У сполуч. **щоб**

весь світ провалився – уживається як бажання позбутися кого-, чого-небудь (1). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ **провалився!** Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змिया? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці є я паную один?” (Легенди, VI, 4–2).

● **провалився** 1. Притчі, VII, 16; 2. Легенди, VI, 4–2.

ПРОВЕСТИ (1). * У сполуч. **провести присягу** – прийняти від когось клятву перед хрестом у правдивості сказаного. „Добре, сину! Присягу тобі **проведу.** Та гляди, щоб не впав ти в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах, IX, 14).

ПРОВИНА (1). *Негативний вчинок.* Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув Ніякої **провини** за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 28).

ПРОВОДИТИ (1). *Перебувати де-небудь протягом якогось часу.* Сліпovatі та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах **проводять?** (По селах, I, 20).

ПРОВОЗИТИ (1). *Возити якийсь час.* „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене **провози** на хребті” (Притчі, IV, 26).

ПРОГОНЮВАТИ (1). *Перен. Своєю появою сприяти розсіюванню (тьми, туману).* Наче сонце, що разом **прогонює** тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–5).

ПРОГРАТИ (1). *Зазнати невдачі, поразки.* * *Образно.* Вже не міні в нові світи летіти! Війну з житєм **програв** я, любі діти! (Поклони, I, 4).

ПРОДАТИ (2). *Віддати когось за гроші у володіння іншій особі* (1). П'ять хлопців до послуг **продали** ми, А сім дівчат пішло в такі дома (До Бразилії, V, 81). // *Вступити в любовний зв'язок з ким-небудь за плату* (1). „Ні, я роздумала! За слово Своєї чести не **продам.** Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 106).

● **продали** До Бразилії, V, 81; **продам** // Легенди, I, 106.

ПРОДВИГАТИ (1). *Протягом тривалого часу поносити щось важке.* Оттак всю ніч **продвигавши** свій міх, До батькового друга він прибіг (Притчі, V, 51).

ПРОДРОГНУТИ (1). *Перемерзнути; дрижати від холоду.* Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: Обмерз, **продрог**, – здаєсь, лиш пушка духа, Надармо страви й захисту шукав (Притчі, VI, 3).

ПРОЖИТИ (12), **ПРОЖИТЬ** (6). 1. *Проіснувати певний відрізок часу* (5). „Дав Бог міні **прожити** много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цілуй. Не думай в нім мету житя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 5). „О синку, много [друзів] при йіді й вині, Та в горю помощи – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ **проживши**, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 21). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І **проживу** всю днину ту, і

встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 30). Най Бог його за се благословить, Що не цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в хаті днів **прожив** зо двадцять (До Бразилії, I, 11). По відході его ми всю громаду Спросили на таємну нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати. Сим кінчимо. Дай Бог тобі **прожити**, А нам тобі в Бразилії служити! (До Бразилії, I, 61).

2. Провести життя в якийсь спосіб (13). Що **проживеш** весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 19). Хоч хто і сто літ **проживе** Безчесно, непоздержливо, – Волів би день один **прожити**, У чесноті, в думках святих (Паренетікон, X, 1, 3). Хоч хто і сто літ **проживе**, Без розуму блукаючи, – Волів би день один **прожити** У розумі, в думках святих (Паренетікон, X, 5, 7). Хоч хто і сто літ **проживе** Ліниво, без енергії, – Волів би день один **прожити** У праці, в чеснім змаганю (Паренетікон, X, 9, 11). Хоч хто і сто літ **проживе**, Про почин і кінець не дба, – Волів би день один **прожити** І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 13, 15). Хоч хто і сто літ **проживе**, Премудрости не знаючи, – Волів би день один **прожити**, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 17, 19). Важке зітхане – се була Єго мольба глибока; Весь вік **прожив** зітхаючи, Не зажмуривши ока (Легенди, V, 35). Олександр Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в пустині **прожив** І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI, 1–3).

● **прожити 1.** Притчі, V, 5; **прожити 1.**

До Бразилії, I, 61; **2.** Паренетікон, X, 3; X, 7; X, 11; X, 15; X, 19; **прожив 1.** До Бразилії, I, 11; **2.** Легенди, V, 35; VI, 1–3; **проживу 1.** Притчі, XI, 30; **проживеш 2.** Поклони, II, 19; **проживе 2.** Паренетікон, X, 1; X, 5; X, 9; X, 13; X, 17; **проживши 1.** Притчі, V, 21.

ПРОЖИТОК (1). *Засоби для існування.*

Сусід мене с слізми благає На млин пустити воду знов, Бо се ж увесь его **прожиток**, Єго й дітей, п’ятьох голов (Легенди, I, 47).

ПРОЖИТЬ див. **ПРОЖИТИ**.

ПРОЙМАТИ (1). * У сполуч. **мороз проймає** – про неприємне відчуття холоду від несподіваного, сильного переляку.

– Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і почали хреститись. – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрях Так жалібно, так важко, що аж серце Мороз **проймав** (По селах, X, 314).

ПРОЙМАЮЧИЙ (1). *Перен. Який своїм виявом глибоко вражає, зворушує.* Тихо На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, **Проймаючий** роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 308).

ПРОЙТИ (1). *Пізнати на власному досвіді, пережити що-небудь.* „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже **пройшов** ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 14).

ПРОКЛИНАТИ (1). *Піддавати прокляттю кого-небудь.* Гамору! Галаса! Баб назбігалося Повний вигін. Ті Пазюка

проклінають, Інші про кума вже знають: „Певно, се він!” (По селах,IV,10).

ПРОКЛІН (1). *Лайливий вислів, який виражає різкий осуд кого-, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь.* Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пишчить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий **проклін**, Тужливий спів, дівочії дісканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії,II,5).

ПРОКЛЯТЄ (1). *Прояв різкого осуду чого-небудь, обурення чимось.* Будуть ще внукам казати проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми споминав він, Але с **проклятем** із неї тікав він” (До Бразилії,IV,16).

ПРОКЛЯТИЙ (2). **1.** *Який докучає, викликає досаду* (1). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жаргуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! **Проклята** майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах,Х,25). **2.** *У знач. ім. Той, хто є втіленням злої, нечистої сили* (1). Але знає він, **проклятий**, Що як з Іллі одна краплина крові На землю впаде – вся земля займєся Й згорить (По селах,Х,367).
● *Одн. Н. проклятий 2. у знач. ім.* По селах,Х,367; **проклята 1.** По селах,Х,25.

ПРОКОЛОТИ (1). *Кусаючи, проткнути що-небудь.* Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусять, і в тім місці Маленьку дірочку

проколе в шкурі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах,Х,383).

ПРОЛИТИЙ (1). *Який пролився (про кров, сльози).* Якби могучість, щасте і свобода Відмірялись по мірі крові й сліз, **Пролитих** з серця і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони,V,7).

ПРОЛІТАТИ (1). *Проноситися над землею.* Дух якийсь Могучий і таємний **пролітає** Понад землею (По селах,Х,419).

ПРОЛОГ (1). *Перен. Початок чого-небудь.* * *Образно.* Мій поклик: праця, щасте і свобода, Я є мужик, **пролог**, не епілог (Поклони,VI,20).

ПРОМІНЯСТО (2). *З випромінюванням світла.* Як **промінясто** гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова Того, хто не сповняє йїх (Паренетікон,ХVI,1). Як **промінясто** гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова Того, хто чинить після них (Паренетікон,ХVI,5).
● **промінясто** Паренетікон,ХVI,1; ХVI,5.

ПРОМОВИТИ (5). *Сказати що-небудь уголос, часом звертаючись до когось* (4). Арістотель дівчині гаразд придививсь, Як повз него ішла, низько йїй поклонивсь І **промовив** [...] (Притчі,IV,14). Аж ось Пазюк **промовив**: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах,II,90). І [Сень] враз **промовив**: – Е, яка там річ За нами впоминатись москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, що в него мало й своїїх Панів і бідних? (По селах,Х,225). Врешті [Сень] **Промовив**: – От ви й чули

віщуване. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 322). * Усполуч. **і слова не промовити** – *уперто мовчати* (1). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не **промовив**. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 317).

• **промовив** Притчі, IV, 14; По селах, II, 90; X, 225; X, 322; у *сполуч.* По селах, X, 317.

ПРОМОВЛЯТИ (1). *Проказувати що-небудь уголос, звертаючись до когось.* Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене **промовляє** так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддать – хоч ріж!” (По селах, II, 52).

ПРОМОВЧАТИ (2). *Тільки док. Мовчати якийсь час.* „Одну нічку не спи, один день **промовчи** І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралюшу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–15). Цілий день **промовчав**, і не спав усю ніч, І готовивсь аскет на великую річ (Легенди, VI, 2–1).

• **промовчав** Легенди, VI, 2–1; **промовчи** Легенди, VI, 1–15.

ПРОПАДАТИ (1). *Гинути (про живі істоти).* Як риба без води На суші швидко гине, Так **пропада** чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 3).

ПРОПАСНИЦЯ (1). *Гостра інфекційна хвороба; малярія.* В Бразилії ми теж зазнали зла: **Пропасниця** лиха на нас зайшла (До Бразилії, V, 78).

ПРОПАСТИ (8). 1. *Втратитися через*

чисьь ошуканство (1). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми месьть! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” Ми – ша! **Пропало** наших ринських триста (До Бразилії, V, 68).

2. *Безслідно щезнути (про людей)* (2). Та не могла вона сидіти дома. Вночі й **пропала** (По селах, X, 161). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. Та на одній пересідці якось Згубився і **пропав** Юрків Антось (До Бразилії, V, 38). * Усполуч. **хоч ти пропадь** – *уживається як проклин на адресу кого-небудь* (1). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п'явко! Хоч ти **пропадь!**” (По селах, IV, 30).

3. *Згинути (про людей)* (1). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми месьть! Мовчіть, бо **пропадете** всі дочиста!” (До Бразилії, V, 67).

4. *Опинитися у скрутному чи безвихідному становищі, яке загрожує великою бідюю* (2). – Ой, лишенько! Тепер-то ми **пропали!** – Воно-то бач: **пропали** або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздрознити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 215, 216). * Усполуч. **все пропало марно** – *хтось потрапив у безнадійне, безвихідне становище* (1). Ти ще тріпаєшся, серце? Болі, ще ви не заснули? Адаже ж все **пропало** марно! Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 35).

• **пропав** 2. До Бразилії, V, 38; **про-**

пала 2. По селах, X, 161; **пропало 1.** До Бразилії, V, 68; **4. у сполуч.** Поклони, VIII, 35; **пропали 4.** По селах, X, 215; X, 216; **пропадете 3.** До Бразилії, V, 67; **пропадь 2. у сполуч.** По селах, IV, 30.

ПРОПАСТЬ (2). *Безодня.* І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над **пропасть** і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 36). І глянув вниз у **пропасть** чоловік. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і широко Пащеку рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 41).
 ● **Одн. 3. над пропасть** Притчі, I, 36; **у пропасть** Притчі, I, 41.

ПРОРЕКТИ (5). *Урочисто сказати, виголосити що-небудь.* Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пир'єм писать, То не списали б – так мудрий **прорік** – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–5). „А ви б, міркуєте, вдержали?” – Господь до ангелів **прорік**. „Ах, Господи! – Арот аж скрикнув, – Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 14). В тій хвилі шарпнулась Астартє, Таємне слово **прорекла** І щезла разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 118). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так **прорік**: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 126). Думками Бога хвалячи, Держав обіт мовчання І ані слова не **прорік** Від роду до сконаня (Легенди, V, 31).
 ● **прорік** Паренетікон, XXV, Строфа 40–5; Легенди, I, 14; I, 126; V, 31; **прорекла** Легенди, I, 118.

ПРОРОК (3). *За релігійними уявленнями – проповідник волі Божої.* А той Антихрист буде цар всесильний. Пішле своїх вояків і шандарів Против **пророка** (По селах, X, 365). Розпріструть Вони ту шкуру і на ній почнуть **Пророка** мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 376). Крізь ту то дірочку з крови **пророка** Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї (По селах, X, 385).

● **Одн. Р. пророка** По селах, X, 385; **против пророка** По селах, X, 376; **3. пророка** По селах, X, 376.

ПРОРОЦЬКИЙ (1). *Властивий пророкові.* **Пророцьким** духом чуючи, Що час его зближався, З пустині вибрався святий, На світло показався (Легенди, V, 45).

ПРОСИТИ (5), ПРОСИТЬ (1). **1. Звертатися з проханням до кого-небудь; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось (1).** Скрутився кум, неначе в'юн, Горілку в жида і тютюн Наборг бере, на стіл кладе, Знов Пазюка **просить** іде (По селах, II, 44). // *Пропонувати кому-небудь робити щось (2).* Сам знав, що гола я і вбога, І до могого ти порога Прийшов, захтів служити міні. Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікати на мене гупо... **Просила** я тебе чи ні? (Поклони, II, 12). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічю йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” **Проси**, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в могого друга дім” (Притчі, V, 30). * *У сполуч. просити смерти кому – виявляти своє недобррозичливе ставлення до когось (1).* Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підно-

сить, Донька мамі смерті **просить**” (По селах, X, 266).

2. Запрошувати, кликати куди-небудь (1). Асока, цар премудрий, милосерний, До ради царської звик був **просити** Пустинників, аскетів, богомільців І пильно слухав, що вони казали (Притчі, VIII, 2).

3. Збирати милостиню; жебракувати (1). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов **просити** хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 49).

• **просити 2.** Притчі, VIII, 2; **3.** По селах, X, 49; **просить 1.** По селах, II, 44; **просить 1.** у *сполуч.* По селах, X, 266; **просила 1.** // Поклони, II, 12; **проси 1.** // Притчі, V, 30.

ПРОСИТИСЬ (1). *Просити дозволу зробити що-небудь.* Ось І нині купка йїх зібралась – хлопці Все підростки. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі **Просились** з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 70).

ПРОСИТЬ див. **ПРОСИТИ**.

ПРОСЛАВЛЕНЄ (1). *Звеличення когось.* Жите, і страждане, і спіймане, і смерть, і муки, і **прославленє** преподобного Селедія (Легенди, V, загол.).

ПРОСЛАВЛЕНИЙ (1). *Широко відомий, славнозвісний.* Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в сні **Прославлений** явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 76).

ПРОСТАК (1). *Простолюдін.* Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі

простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих **простаків**? Чи на крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 10).

ПРОСТАЦЬКИЙ (1). *Належний простолюду.* А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордючи **простацьким** криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 17).

ПРОСТЕЛИТИ (1). *Покласти, розгорнувши по якій-небудь поверхні.* І хлопці полягали – Хто на соломі, що приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під себе **простеливши** (По селах, X, 405).

ПРОСТИЙ (3). *Який належить до непривілейованої верстви, непривілейованого класу* (1). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі **простий** люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 6). // *Який належить представникові непривілейованої верстви, непривілейованого класу* (1). Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдесь тобі, То приймай потіху і науки **З простих** уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 4). // У знач. ім. *Той, хто належить до непривілейованої верстви, непривілейованого класу* (1). Добру науку приймай, Хоч йїй і від **простого** чуеш; Злої ж на

ум не бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–2).

• **Одн. Р. від простого** // у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 5–2; **3. простий** Паренетікон, IV, 6; **Мн. Р. (3) простих** Паренетікон, IV, 4.

ПРОСТИТИ (2). У формі наказ. сп. **прости** – уживається при звертанні до когось як вибачення за щось сказане або зроблене. „**Прости** міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 57). „О богине, **прости**! Я згрішив, бачу сам! Та безцінний твій дар комусь іншому дам” (Легенди, VI, 2–11).
• **прости** Притчі, XII, 57; Легенди, VI, 2–11.

ПРОСТІР (2). **1. Необмежена протяжність над землею** (1). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – **В простори**, повні світла і свободи (Притчі, I, 108).

2. Площа чого-небудь на земній поверхні (1). „Плідних земель безмірні там **простори**, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; Один там буйвол тягне з сіном віз” (До Бразилії, I, 27).

• **Мн. Н. простори 2.** До Бразилії, I, 27; **3. в простори 1.** Притчі, I, 108.

ПРОСТО (2). **1. Впевнено** (1). Не кидай власної мети, Щоб за чужою десь іти, А власну ясно ціль пізнай, До неї **просто** поспішай (Паренетікон, IX, 16).

2. У знач. підсил. част. Уживається для підкреслення значення якого-небудь сло-

ва (1). І мовить птах: „Ніколи Не вір ні в які дива, Не вір ні в яку вістку, Що **просто** неможлива!” (Притчі, IX, 40).

• **просто 1.** Паренетікон, IX, 16; **2.** Притчі, IX, 40.

ПРОСТЯГТИСЯ (1). *Розташуватися на великому просторі.* На Підгір'ю села невеселі **Простяглися** долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 2).

ПРОСЬБА (4). *Звертання до кого-небудь з метою домогтися чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось.* „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою **просьбу** в тій хвили сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 24). „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І **просьбою** вернути Назад минулий час” (Притчі, IX, 87). „Склонись до наших **просьб**, о пані, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 85). „Ти наша! Не гадай тікати! Даремно **просьб** і слів не трать! Ми сильні! З наших рук тебе вже Й сам Бог не зможе відібратъ” (Легенди, I, 114).

• **Одн. 3. просьбу** Притчі, IV, 24; **О. просьбою** Притчі, IX, 87; **Мн. Р. просьб** Легенди, I, 114; **до просьб** Легенди, I, 85.

ПРОТЕ (1). *Спол. У поєднанні із то – все ж.* І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то **проте** Тим дужше їх ударили вони. І не до сміху їм було, бо кождий На собі сам їх правди досвідив (По селах, X, 273).

ПРОТИ (6), **ПРОТИВ** (3). *Прийм. Уживається з род. відм.* Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего

власне зло его Впаде – без слова, Як **проти** вітру сіяна На сівача паде поло-ва (Паренетікон, XVIII, 7). „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оруже – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають **проти** неї міцного щита” (Притчі, IV, 6). „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають **проти** неї [краси] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть **проти** неї надійний борець” (Притчі, IV, 47, 49). Указ **проти** голоду (Легенди, II, загол.). От де війна правдива, найстрашніша, Щоденна, люта! Що там **против** неї Всі війни с турком, німцем, москалем! (По селах, X, 268). Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То **против** него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 360). А той Антихрист буде цар всесильний. Пішле своїх вояків і шандарів **Против** пророка (По селах, X, 365). Будуть ще внукам казати **проти** ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 13).

• **проти** Паренетікон, XVIII, 7; Притчі, IV, 6; IV, 47; IV, 49; Легенди, II, загол.; До Бразилії, IV, 13; **против** По селах, X, 268; X, 360; X, 365.

ПРОТИВ див. **ПРОТИ**.

ПРОТОПТАТИ (1). *Ходячи, утворити стежку*. Не розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнадцять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, **протопчем** (До Бразилії, V, 16).

ПРОТЯЖНИЙ (1). *Який звучить довго, плавно*. Тихо На хвилю стало, і нараз,

немов Десь з-під землі, **протяжний** і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 307).

ПРОТЯЖНО (1). *Довго, плавно (про звучання голосу)*. Слухає народ, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так **протяжно**, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 142).

ПРОХОДИТИ (2). 1. *Йти, пересуватися кроками* (1). По садку **проходять** люде, Чути дітський плач і крики... (Поклони, VIII, 17).

2. *Перен. Повторювати в думках, пам'яті, уяві* (1). Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні **проходить** умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–5).

• **проходить** 2. Легенди, VI, 2–5; **проходять** 1. Поклони, VIII, 17.

ПРОЦЕНТ (3). *Плата, яку одержує кредитор від позичальника за користування наданими йому коштами*. Не паразіт я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про **процент**, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 26). І не гадай, що за **процент** Він п'є й не заплатить і цент! (По селах, II, 13). Всі з тебе, русине, драли **проценти**: Польські шляхтичі й швабські агенти (До Бразилії, IV, 29).

• **Одн. 3. за процент** По селах, II, 13; **про процент** Поклони, VI, 26; **Мн. 3. проценти** До Бразилії, IV, 29.

ПРОШУМІТИ (1). *Пройти із снігом та вітром (про метелицю)*. Як метіль

прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь по нім... Але добрий – се дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–1).

ПРОЩАТИ (2). У формі наказ. сп. **прощайте** – прощальний вигук при розставанні, а також наприкінці листа. „Прощайте, судді!” – „Стій”, – ревнули Арот бестямний і Марот, На неї кинулись, мов звіри, Насильно їй [Астарте] заткали рот (Легенди, I, 109). Сим кінчимо. **Прощайте!** Ждіть від нас Звісток, як нам заблисне ліпший час (До Бразилії, V, 99).

• **прощайте** Легенди, I, 109; До Бразилії, V, 99.

ПРОЯСНИТИ (1). Зробити чітким, виразним, логічним (про мислення, думки). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, **прояснили**” (Притчі, VIII, 40).

ПРОЯСНИТИ (1). Перен. Стати чітким, виразним, логічним (про мислення, думки). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. **Прояснів** его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–7).

ПРУДКИЙ (1). Схильний до поспіху, нетерплячий. – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який **прудкий!** Чи я тютюн саджу? (По селах, X, 21).

ПРУДКО (1). Швидко. Що за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга

чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й **прудко** Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 29).

ПРУТОК (1). Змени.-пестл. до **прут** – тонка гнучка гілка без листя. І хламиду він [Арістотель] зняв, і рачкує піском, Єго очи Аглая закрила платком І сидить на хребті й погоняє **прутком** (Притчі, IV, 31).

ПРЯТАТИ (1). Ховати. Сей сіти рибачькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену **пряче** дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 10).

ПСАЛОМ (1). Релігійна пісня, молитва, що як складова частина входить у псалтир. Ось глянь у коршму. За столом Сидить Пазюк, співа **псалом**, Бо він письменний – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 16).

ПТАХ (3). Хребетна тварина, яка має тіло, вкрите пір'ям, дзьоб і крила. І мовить **птах**: „Не жалуй За тим, чи зле, чи гоже, Що сталося раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 21). І мовить **птах**: „Не рвися, Завдавши серцю скрути, Що зробиш – розробити, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 29). І мовить **птах**: „Ніколи Не вір ні в які дива, Не вір ні в яку вістку, Що просто неможлива!” (Притчі, IX, 37).

• **Одн. Н. птах** Притчі, IX, 21; IX, 29; IX, 37.

ПТАШЕЧКА (1). Змени.-пестл. до **пташка**. Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я **пташечка**

маленька, Що з мене тут йди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 7).

ПТАШИНА (2). *Пестл. Невеликий птах.* І пурхнула **пташина**, На близькій гильці сіла І, до стрільця звернувшись, Таке йому повіла [...] (Притчі, IX, 49). **Пташина** відповіла: „Дурний ти є, як був! Всі три мої науки Відразу ти забув!” (Притчі, IX, 77).

• **Одн. Н. пташина** Притчі, IX, 49; IX, 77.

ПТАШИНОЧКА (1). *Змени.-пестл. до пташина.* А потім мовив: „Пташко, **Пташиночко** моя! Вернись до мене! Буду Тобі за батька я. У клітку золотую Всаджу тебе я сам І все, чого захочеш, Тобі я радо дам!” (Притчі, IX, 70).

ПТАШКА (8). *Невеликий птах* (6). Стрільць сильце заставив, Спіймалась **пташка** вмить; Він взяв йійі, щоб зараз Головку йійі скрутить (Притчі, IX, 2). Залебеділа **пташка**: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 5). Стрільць мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, **пташко**! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрю, Тебе пушу я з рук” (Притчі, IX, 17). „Гаразд, – сказав він, – **пташко**! Не злі твої науки, Лети ж собі й стрільцєви Не попадайся в руки” (Притчі, IX, 45). І він [стрільць] підбіг під гильку І скочив, що є сил, Щоби спіймати **пташку**, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 67). А потім мовив: „**Пташко**, Пташиночко моя! Вернись до мене! Буду Тобі за батька я. У клітку золотую Всаджу тебе я сам І все, чого захочеш, Тобі я радо дам!” (Притчі, IX, 69). * У

порівн. (2). Мірно, наче **пташка** в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в холодочку, Хоч дигина спить, не плаче (Поклони, VIII, 5). Дух якийсь Могучий і тасмний пролітає Понад землею. Чує лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче **пташка** в кліти. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 422).

• **Одн. Н. пташка** Притчі, IX, 2; IX, 5; у *порівн.* Поклони, VIII, 5; По селах, X, 422; **З. пташку** Притчі, IX, 67; **Кл. пташко** Притчі, IX, 17; IX, 45; IX, 69.

ПТОЛЕМЕЙ (3). *Власна назва особи.* Він мета єі мрій, осолода очей, Над усіх милий йій генерал **Птолемей** (Легенди, VI, 6–6). **Птолемея** знайшла і дала йому плід, І сказала, який в нім лежить заповіт (Легенди, VI, 6–13). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” Та дівча не дрожить, не спускає очей. „Міні дав його твій генерал **Птолемей**” (Легенди, VI, 7–16).

• **Одн. Н. Птолемей** Легенди, VI, 6–6; VI, 7–16; **З. Птолемея** Легенди, VI, 6–13.

ПУГАР (1). *Келих, кубок.* Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний **пугар** (Поклони, III, 5).

ПУЗО (1). *Великий, товстий живіт.* Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солонім огні святе Смалили тіло, як пороли **пузо**... (Легенди, IV, 44).

ПУРПУР (2). *Речовина червоно-фіолетового кольору.* * У *порівн.* **Пурпуром** сонічко сходить, **Пурпуром** криється в морю; Так будь і ти

все спокійний – В щастю і в горю (Паренетікон, XXV, Строфа1–1,2).

● **Одн. Н. пурпуром** Паренетікон, XXV, Строфа1–1; XXV, Строфа1–2.

ПУРХНУТИ (1). *Легко перелетіти з місця на місце (про пташку)*. І **пурхнула** пташина, На близькій гильці сіла І, до стрільця звернувшись, Таке йому повіла [...] (Притчі, IX, 49).

ПУСКАТИ (1). * *У сполуч. пускати мимо вуха – не звертати ніякої уваги на те, що говорять*. Та він байдуже, мов се й не про него, Всі насміхи **пускає** мимо вуха, Прихильности немов не добачає (По селах, X, 58).

ПУСТИЙ (6). **1. Порожній (про приміщення)** (1). Без неї [мудрости] все жите пустиня, Так, як пустий без друга шлях, І як твій дім **пустий** без сина, І як пустий дурного страх (Паренетікон, VIII, 15). // **Безлюдний** (1). Без неї [мудрости] все жите пустиня, Так, як **пустий** без друга шлях, І як твій дім пустий без сина, І як пустий дурного страх (Паренетікон, VIII, 14).

2. Перен. Позбавлений змісту; порожній (1). Як проміясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та **пусті** слова Того, хто не сповняє їх (Паренетікон, XVI, 3). // **Який не має значення, несуттєвий** (1). Без неї [мудрости] все жите пустиня, Так, як пустий без друга шлях, І як твій дім пустий без сина, І як **пустий** дурного страх (Паренетікон, VIII, 16). // **Незначний** (1). „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за **пустую** річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дасть” (По селах, II, 46).

3. Перен. Несерйозний, легковажний (про людину) (1). Аж у круг двораків

його [Аристотеля] дівка **пуста** Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішила знять... Що там сміху було, то й пером не списать (Притчі, IV, 38).

● **Одн. Н. пустий 1.** Паренетікон, VIII, 15; // Паренетікон, VIII, 14; **2.** // Паренетікон, VIII, 16; **пуста 3.** Притчі, IV, 38; **3. (за) пустую 2.** // По селах, II, 46; **Мн. Н. пусті 2.** Паренетікон, XVI, 3.

ПУСТИННИК (1). *Людина, що з релігійних міркувань оселилася у відлюдному місці й відмовилася від спілкування з людьми; самотник*. Асока, цар премудрий, милосерний, До ради царської звик був просити **Пустинників**, аскетів, богомільців І пильно слухав, що вони казали (Притчі, VIII, 3).

ПУСТИНЯ (4). *Відлюдне місце, ненаселена місцевість* (3). Хто були родичі его, В якій жили країні – Незвісно; сам він змалку жив У водяній **пустині** (Легенди, V, 20). Пророцьким духом чуючи, Що час его зближався, З **пустині** вибрався святий, На світло показався (Легенди, V, 47). Олександр Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в **пустині** прожив І молитвою й постом боги-ні служив (Легенди, VI, 1–3). * *У порівн.* (1). Без неї [мудрости] все жите **пустиня**, Так, як пустий без друга шлях, І як твій дім пустий без сина, І як пустий дурного страх (Паренетікон, VIII, 13).

● **Одн. Н. пустиня у порівн.** Паренетікон, VIII, 13; **Р. з пустині** Легенди, V, 47; **М. в пустині** Легенди, VI, 1–3; **у пустині** Легенди, V, 20.

ПУСТИТИ (11). **1. Перестати тримати в руках кого-, що-небудь** (2). Залебділа пташка: „Ой, стрільче, стій,

пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йди? **Пусти** мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 9). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе **пущу** я з рук” (Притчі, IX, 20). // *Дозволити кому-небудь їхати кудись* (3). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дні держали в цюпі. **Пустили** нас, лиш пан якийсь від нас Сім срібла взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 21). Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” Та як ше Гриць, Оксанка, Рузя вмерли, – **Пустили** нас: „Ідіть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 32). Все розповів: як нас тут трясця б’є, Як відьма нічу кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І помогло. **Пустили** нас як стій, Урвалося поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 61). **2. Дати можливість, дозволити кому-небудь увійти, проникнути кудись; впустити** (1). Старий живенько замки відкрутив І з міхом парубка в свій двір **пустив** (Притчі, V, 58). // *Дати можливість чому-небудь проникнути кудись* (3). Сусід мене с слізми благає На млин **пустити** воду знов, Бо се ж увесь его прожиток, Єго й дітей, п’ятьох голов (Легенди, I, 46). „А я тверджу: не має права На воду ту отой мужик, – Та воду я **пущу** із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 51). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти не мсти, А річку із свого саду Сусідови на млин **пусти!**” (Легенди, I, 64). // *Не допускати когось до себе* (1). Тим, що мене

ти к собі не **пустила**, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і самотній, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7).

3. Марно витратити що-небудь (майно, гроші); розтринькати (1). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хагу, Та все **пустив**, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 44).

• **пустити 2.** // Легенди, I, 46; **пустив 2.** Притчі, V, 58; **3.** По селах, X, 44; **пустила 2.** // Поклони, VII, 7; **пустили 1.** // До Бразилії, V, 21; V, 32; V, 61; **пущу 1.** Притчі, IX, 20; **2.** // Легенди, I, 51; **пусти 1.** Притчі, IX, 9; **2.** // Легенди, I, 64.

ПУТО (3). **1. Ланцюг, яким стягують ноги коня, щоб обмежити свободу його пересування** (1). Сова у лісі заскиглила – цур йій! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним **путом** коні Та хрупають траву росисту (По селах, X, 76).

2. Перен. Те, що зв’язує, сковує, позбавляє свободи людину (2). Вниз котиться мій віз. Пов’яли квіти, Літа на душу накладають **пута** (Поклони, I, 2). Не ділиш мудрости з братами, Йійі злодії не вкрадуть, Йійі не згубиш по дорозі, Вона є вольна серед **пут** (Паренетікон, VIII, 8).

• **Одн. О. путом 1.** По селах, X, 76; **Мн. Р. серед пут 2.** Паренетікон, VIII, 8; **3. пута 2.** Поклони, I, 2.

ПУТЬ (1). * У сполуч. **втрратити добрий путь** – *втрратити правильний напрямок у діяльності, поведінці*. Хто з всіми добрий хоче быть, Той швидко втрратить добрий **путь** (Паренетікон, XXV, Строфа 28–2).

ПУШКА (1). *Дрібка*. * У сполуч. *лиш пушка духа* – ледь живий. Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш **пушка** духа, Надармо страви й захисту шукав (Притчі, VI, 3).

ПХАТИ (1). *Засовувати що-небудь кудись*. Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І **пхає** в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VII, 9).

ПХНУТИ (1). *З силою засунути що-небудь кудись*. „А божився, дав на боже!.. Плакав наостатку! А сам ніж мав і мене хтів **Пхнути** під лопатку!” (По селах, VII, 20).

ПЧОЛА (3). *Бджола*. Як **пчола**, що квітам фарби Ані паху не уймає, Тільки сок їх ссе солодкий, Так з людьми жие мудрець (Паренетікон, XX, 1). Мухи сідають на ранах, **Пчоли** на квітах пахучих; Добрий все бачить лиш добре, Підлий лиш підле у других (Паренетікон, XXV, Строфа 23–2). Вранці-рано по селі То не **пчоли**, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 2).

• *Одн. Н. пчола* Паренетікон, XX, 1; *Мн. Н. пчоли* Паренетікон, XXV, Строфа 23–2; По селах, III, 2.

ПШИК (1). *Ніщо, дурниця*. „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на **пшик** міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто їх спиняє” (До Бразилії, III, 10).

П'ЮЩИЙ (1). *Який п'є спиртні напої*. Я з **п'ющими** за пліт не виливаю, З їдцями йім, для бійки маю бук, На праз-

нику життя не позіваю, Та в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 21)

П'ЯВКА (2). *Прісноводний черв, що живиться кров'ю тварин, до тіла яких він присмоктується* (1). На вічний взір аскетам всім Не йів він хліба й м'яса; **П'явки** і хроби водяні – Його вся страва ласа (Легенди, V, 23). // *Перен. Жорстокий експлуататор; кровопивця* (1). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти **п'явко!** Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 29).

• *Одн. Кл. п'явко* // По селах, IV, 29; *Мн. Н. п'явки* Легенди, V, 23.

П'ЯДЬ (3). *Давня міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців*. Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на **п'ядь** До Бога без любови (Паренетікон, I, 9). Від слона на тисяч **п'ядей**, Від коня на сто тікай, Від вола на десять **п'ядей**, Зла й на очи не видай (Паренетікон, XXV, Строфа 29–1, 3).

• *Одн. 3. на п'ядь* Паренетікон, I, 9; *Мн. Р. п'ядей* Паренетікон, I, 9; XXV, Строфа 29–1, 3.

П'ЯНИЙ (1). *Який перебуває у стані сп'яніння; нетверезий*. Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, **П'яний** у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 10).

П'ЯНИЦЯ (1). *Той, хто п'є багато спиртних напоїв, постійно напивається*. Лихвар і **п'яниця** – Се два побратими: Сам чорт побратимство Зв'язав поміж ними (Паренетікон, XXV, Строфа 25–1).

П'ЯТКА (2). *Грошовий знак номіналом у п'ять одиниць*. Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постолі, до торби хліб, **П'ятку** в черес, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 16). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе **п'ятку** на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 4).

• **Одн. 3. п'ятку** По селах, V, 16; По селах, IX, 4.

П'ЯТНАЦЯТЬ (1). *Кількість із п'ятнадцяти одиниць*. Не розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо **п'ятнацять** миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 14).

П'ЯТЬ (10). *Кількість із п'ятьох одиниць* (8). Сусід мене с слізми благає На млин пустити воду знов, Бо се ж увесь его прожиток, Єго й дітей, **п'ятьох** голов (Легенди, I, 48). Ліжко газди – **п'ять** дощок незбитих, Сніп соломи і верета зрібна; Тепла піч є для дітей невикритих, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 33). От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь На мойіх **п'ять** кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 282). „Моліться, – каже, – люде! Близький

час! **П'ять** гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 346). – Дух божий з нами! – скрикнули в тривозі Всі конюхи. – **П'ять** гір вже, кажеш, спас. Що ж се за гори, що за віл такий? (По селах, X, 352). Не розлучали нас і на **п'ять** хвиль... До міста маємо п'ятнацять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 13). **П'ять** хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі доми (До Бразилії, V, 81). Що ж ще писать вам? Тут новин не гук. **П'ять** душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 86). // *Уживається як компонент складеного числівника* (1). „О синку, много [друзів] при йїді й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять **п'ять** літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 21). * *У сполуч. п'ять-шість* – *уживається для позначення приблизної кількості чого-небудь* (1). „Там слуг нема з хрещеного народа, – Освоїш **п'ять-шість** малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 36).

• **Н. п'ять** По селах, I, 33; До Бразилії, V, 86; **п'ятьох** Легенди, I, 48; **3. п'ять** По селах, X, 346; X, 352; До Бразилії, V, 81; // Притчі, V, 21; у сполуч. До Бразилії, I, 36; **на п'ять** По селах, X, 282; До Бразилії, V, 13.

Р

РАБ (4). **1.** *Людина, що перебуває у повній власності свого господаря* (1). Ти, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, як **раб** Не любить свого пана (Поклони,IV,15). // *Людина, яка потрапила в залежність від когонебудь, втратила свої права, свободу дій, зробившись підлеглою, підневільною* (1). То й я, лякаючись судьби **Раба**, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди,V,10).

2. *Перен. Той, хто сліпо виконує чужою волю* (1). Олександр Великий весь світ звоював, Та дівчини **рабом** себе він почував (Легенди,VI,3–2).

3. *Перен. Той, хто повністю підпорядковує чому-небудь свою волю, вчинки* (1). Не може при добрі той жить, Хто хоче злу й добру служити. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко стане зла **рабом** (Паренетікон,XXV,Строфа28–6).

• **Одн. Н. раб 1.** Поклони,IV,15; **Р. раба 1.** // Легенди,V,10; **О. рабом 2.** Легенди,VI,3–2; **3.** Паренетікон,XXV,Строфа28–6.

РАБИНЯ (1). *Людина, що перебуває у повній власності свого господаря.* На другий день препишно вбрана Вона [Астарте] в судилище пішла, За нею ж повний збан **рабиня** Вина солодкого несла (Легенди,I,35).

РАДА (1). *Спільне обговорення яких-небудь питань, обміркування чогонебудь з кимсь.* Асока, цар премудрий,

милосерний, До **ради** царської звик був просити Пустинників, аскетів, богомільців І пильно слухав, що вони казали (Притчі,VIII,2).

РАДИЙ (6). **1.** *Сповнений радості, задоволення з якогось приводу* (2). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурив чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не **радий** із щастя мого?” (Легенди,III,16). П’ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі доми. Про хлопців доси ми не мали вісти, Дівчата **раді:** є що пити й йісти (До Бразилії,V,84).

2. *з інфініт. Який виражає готовність, бажання, згоду що-небудь зробити* (4).

Рад був скрикнув чоловік, Та голос в горлі задушив переляк. **Рад** був молитися, та тривога вбила Побожну думку (Притчі,I,53,55). Хоч не любить йійі і холодний, як лід, Вона **рада** свій вік дати за сам его вид (Легенди,VI,6–8). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б **рад**, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах,II,27).

• **Одн. Н. радий 1.** Легенди,III,16; **рад 2.** Притчі,I,53; I,55; По селах,II,27; **рада 2.** Легенди,VI,6–8; **Мн. Н. раді 1.** До Бразилії,V,84.

РАДИТИ (2). *Давати кому-небудь пропозицію, вказівку, як діяти в певних обставинах.* „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кожний хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би **радив** про-

бу навести” (Притчі, V, 26). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п’ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, **радьте**, що маю робить?” (По селах, IX, 8).

• **радив** Притчі, V, 26; **радьте** По селах, IX, 8.

РАДІСНИЙ (2). *Сповнений радості* (1). Що в мойй пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, **радісне** чутя (Поклони, VI, 8). // *Який приносить радість* (1). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку **радісну** подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 59).

• **Одн. Н. радісне** Поклони, VI, 8; **3. радісну** До Бразилії, I, 59.

РАДІСНО (1). *З почуттям радості*. Та **радісно** обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 43).

РАДІСТЬ (3). *Почуття задоволення, втіха, приємність*. На двоє сотворено Богом вино: Розумним на **радість**, на згубу дурному; Богацтво – на двоє теж дане воно: На добро милосерним, на згубу скупому (Паренетікон, XXV, Строфа 26–2). Притча про **радість** і смуток (Притчі, X, загол.). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле **радість** сьогодні, – Та я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 18).

• **Одн. 3. радість** Легенди, III, 18; **на радість** Паренетікон, XXV, Строфа 26–2; **про радість** Притчі, X, загол.

РАДІТИ (1). *Відчувати радість з приводу чого-небудь*. **Радіє** люд. Одна в задумі – Астарте, віщя жона. „Не віриш?” – люд йій питає. „Попробую”, – рекла вона (Легенди, I, 29).

РАД див. **РАДО**.

РАДО (2), **РАД** (1). *3 радістю; охоче*. Як квока, що з яєць Встає занадто часто, 3 них запортки потворить, – Так і чернець, що **рад** Виломлюєсь із власти, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 8). А потім мовив: „Пташко, Пташиночко моя! Вернись до мене! Буду Тобі за батька я. У клітку золотую Всаджу тебе я сам І все, чого захочеш, Тобі я **радо** дам!” (Притчі, IX, 76). „Я **радо**, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 27).

• **радо** Притчі, IX, 76; XI, 27; **рад** Паренетікон, XXIII, 8.

РАДОЩІ (1). *Почуття задоволення, втіха, приємність*. Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й **радощі** йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 12).

РАДШЕ (1). *Краще*. „Що без неї жите? Сонце? Небо? Сам рай? 3 нею жить! Або **радше** ти сам умирай!” (Легенди, VI, 5–6).

РАЗ¹ (21). *Означає однократність дії* (4). І мовить птах: „Не жалуй За тим, чи зле, чи гоже, Що сталось **раз** і більше Від-

статися не може” (Притчі, IX, 23). Стрілець подумав: „Правда! За тим жаліть не гоже, Що сталося **раз** і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 27). „Та, кумцю, змилуйтесь-бо **раз**, Най дармо не благаю вас!” (По селах, II, 77). Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже **раз** Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 190). // *Вказує на повторюваність дії* (3). „А потім забажав ти Мене дістать ще **раз** І просьбою вернути Назад минулий час” (Притчі, IX, 86). Три **рази** довкіль обійшла село. Під ніч насилу завели йійі До хати, силою й нагодували (По селах, X, 157). Холодно. Огонь Погас. Зітхаючи глибоко, мовчки Ще **раз** обходять коней конюхи (По селах, X, 396). * У сполуч.: а) **раз в раз** – *регулярно, систематично* (3). Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю **раз в раз**, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 7). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь **раз в раз** нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 59). Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, **Раз в раз** чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 8); б) **ні раз** – *зовсім (при запереченні)* (1). І що тобі за кривда сталась? Що підняли на тебе галас: „Не любить Руси він ні **раз!**” (Поклони, II, 15).

• **Одн. 3. раз** Притчі, IX, 23; IX, 27; По селах, II, 77; X, 190; // Притчі, IX, 86; По селах, X, 396; у сполуч.: а) Поклони, IV, 7 (2 р.); Притчі, XII, 59 (2 р.); Легенди, IV, 8

(2 р.); б) Поклони, II, 15; **Мн. Н. рази** // По селах, X, 157.

РАЗ² (3). *Якось, одного дня, колись*. Два йїздці були **раз**: митар І вельможний фарисей; До мети взялися бігти. Хто допаде? Той чи сей? (Притчі, VII, 1). **Раз** цар один на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 1). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі на світі – С цілим двором **раз** йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур’яну (Притчі, XII, 3).

• **раз** Притчі, VII, 1; XI, 1; XII, 3.

РАЗОМ (2). *У той самий час, в ту саму мить, водночас*. В тій хвилі шарпнулась Астарте, Таємне слово прорекла І щезла **разом**. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 119). Наче сонце, що **разом** прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–5).

• **разом** Легенди, I, 119; VI, 1–5.

РАЙ (10). **1.** *За біблійною оповіддю – сад, у якому жили перші люди Адам і Єва до гріхопадіння* (2). Як согрішив Адам у **раї**, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 1). „Таку малесеньку пробу, Як ти йому в тім **раю** дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він твою зломав!” (Легенди, I, 10). **2.** *Перен. Чудове, спокійне, щасливе життя* (5). Хапайте сквапно краплі ті,

брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш **рай** (Притчі, I, 115). „Як йїх патрон, я відчиняєт Їїм буду неба брами, Пісний Селедїй, **рай** знайду С пісними русинами” (Легенди, V, 91). „Що без неї жите? Сонце? Небо? Сам **рай**? З нею жить! Або радше ти сам умирай!” (Легенди, VI, 5–5). „Із сего краю, що є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є справді хлопський **рай**” (До Бразилії, I, 22). Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще жде тебе на океані? Що у Бразилії, в славній Парані? Що то за **рай** ще тобі отвираєсь В Спїрїту Санто і Мінас Джераєс? (До Бразилії, IV, 33). // *Насолода, блаженство, щастя* (3). Се ж вона, єго кохана, **Рай** єго, жите, краса! Нині чачне за нелюбом, Наче лямпа та вгаса! (Поклони, VIII, 29). Про все, про все забув той чоловік, Найшовши в тих краплинах медових Несказану, високу роскїш **раю** (Притчі, I, 79). Та швидко кров у них заграла. Одні йїм зорї й небеса, Один йїм **рай**, одна йїм правда, – Астарті дивная краса (Легенди, I, 83).

• *Одн. Н. рай 2.* Притчі, I, 115; Легенди, VI, 5–5; До Бразилії, I, 22; IV, 33; // Поклони, VIII, 29; Легенди, I, 83; **Р. раю 2.** Притчі, I, 79; **3. рай 2.** Легенди, V, 91; **М. в раю 1.** Легенди, I, 10; у **раї 1.** Легенди, I, 1.

РАНА (4). **1.** *Пошкодження тканини тіла людини* (2). Мухи сідають на **ранах**, Пчолі на квітах пахучих; Добрий все бачить лиш добре, Підлий лиш підле у

других (Паренетїкон, XXV, Строфа 23–1). Для болю дужшого велїв Солити свіжу **рану**, Та тим ще злість не наситив Мучительську, погану (Легенди, V, 58).

2. *Перен. Сильне переживання, душевний біль, страждання* (2). З дрібних шпигань мої повстали **рани**, Частками жерла моє серце скрута... (Поклони, I, 16). Ти любиш Русь, за те Тобі і честь, і шана, У мене ж тая Русь – Кровава в серці **рана** (Поклони, IV, 28).

• *Одн. Н. рана 2.* Поклони, IV, 28; **3. рану 1.** Легенди, V, 58; *Мн. Н. рани 2.* Поклони, I, 16; **М. на ранах 1.** Паренетїкон, XXV, Строфа 23–1.

РАНО¹ (2). *Присл. У ранїшній час* (2). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А **рано** у невольницькій одежі, При-сипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 32). „Ще квартиру став, людей відправ, А завтра **рано**, щоб ти знав – Коли діждати дасть Господь, За грїшми с свідками приходь” (По селах, II, 82).

• **рано** Притчі, XII, 32; По селах, II, 82.

РАНО² (1). *Ранок.* Того **рана** с криком, шумом Серед тлуму дід іє кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 1).

РАТУВАТИ (2). *Захищати когось від чогось, небезпечногo для життя, існування* (1). Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король **ратує** короля, Слабого ж топче і валить (Паренетїкон, XXV, Строфа 35–5). // *наказ. сп. ратуйте* – *уживається як волення допомогти, захистити в*

біді (1). „**Ратуйте**, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 53).

• **ратує** Паренетікон, XXV, Строфа 35–5; **ратуйте** // Притчі, V, 53.

РАГУНОК (2). *Вихід із скрутного становища* (1). Га, що ж, коли так острій ферлядунок, Хай буде й так! Який нам тут **рагунок**? (До Бразилії, V, 98). * У *сполуч. нема ратунку* – про безвихідне, *безнадійне становище* (1). Нема нам виходу із того горя, Нема **ратунку** (Притчі, I, 100).

• **Одн. Н. рагунок** До Бразилії, V, 98; **Р. ратунку** у *сполуч.* Притчі, I, 100.

РАЧКУВАТИ (1). *Пересуватися рачки*. І хламиду він [Арістотель] зняв, і **рачкує** піском, Єго очи Аглая закрила платком І сидить на хребті й погоняє прутком (Притчі, IV, 29).

РАЮВАТИ (1). *Відчувати насолоду, блаженство, щастя*. Олександр Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог **раював**, А побожний аскет вік в пустині прожив І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI, 1–2).

РВАТИ (4). **1.** *Розділяти, роздирати щось на частини (про тварин)* (2). Звір же хліба не їсть, А жре м'ясо, **рве** кість, – Я ж про вдачу лукаву Братню рву добру славу (Паренетікон, XI, 6). На морі вмерло дев'ять душ народу; Їїх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли їй риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, **рвали** на кавалки! (До Бразилії, V, 76). **2.** *Перен. Брати, захоплювати що-небудь нечесно, незаконно, але з*

вигодою для себе (1). – Се правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с собою їється. Одні хапають з-перед других, **рвуть**, І дуть, і кривдять (По селах, X, 279). * *Образно* (1). Звір же хліба не їсть, А жре м'ясо, рве кість, – Я ж про вдачу лукаву Братню **рву** добру славу (Паренетікон, XI, 8).

• **рву 2. образно** Паренетікон, XI, 8; **рве 1.** Паренетікон, XI, 6; **рвуть 2.** По селах, X, 279; **рвали 1.** До Бразилії, V, 76.

РВАТИСЬ див. **РВАТИСЯ**.

РВАТИСЯ (3), **РВАТИСЬ** (1). **1.** *Розриватися на частини*. * У *сполуч. серце рвесь* – *хто-небудь дуже мучиться, страждає* (1). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце **рвесь**, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 12).

2. *Вириватися звідкись*. * *Образно* (1). Не піднімається рука списать Усі оті нечувані знущаня; Та сльози ширії з очей біжать І **рвуться** з серця ширії зітханя (Легенди, IV, 52).

3. *Прагнути до чого-небудь, кудись* (2). З яким же запалом я йшов до бою! Як **рвалася** вперед душа вітхнута! (Поклони, I, 7). І мовить птах: „Не **рви-ся**, Завдавши серцю скрути, Що зробиш – розробити, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 29).

• **рвесь 1.** До Бразилії, II, 12; **рвуться 2. образно** Легенди, IV, 52; **рвалася 3.** Притчі, IX, 29; **рви-ся 3.** Притчі, IX, 29.

РЕВ (1). *Гучний, протяжливий крик тварини*. І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбїг

над пропасть і його побачив, І лютим **ревом** відгомін збудив (Притчі, I, 37).

РЕВІТИ (1). *Співати дуже голосно, із запалом.* Село шумить, село гуде, Па-зюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в'юн той, в'єсь, А свідки йдуть то вскись, то вскесь. Боками йдуть, пісень **ревають** (По селах, II, 89).

РЕВНУТИ (1). *Несамовито крикнути.* „Прощайте, судді!” – „Стій”, – **ревнули** Арот бестямний і Марот, На неї кинулись, мов звіри, Насильно їй [Астарте] заткали рот (Легенди, I, 109).

РЕЄСТР (1). *Список, письмовий перелік кого-небудь.* Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в **реєстри** пишуть, Як матері у виходках дітей Зацятькують, годують і колишують, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 20).

РЕКТИ (3). *Промовляти, промовити.* Радіє люд. Одна в задумі – Астарте, віщя жона. „Не віриш?” – люд їй питає. „Попробую”, – **рекла** вона (Легенди, I, 32). „Послухайте, судді правдиві, – Вона розсудливо **рекла**, – З мого саду бистра річка На млин сусідови текла” (Легенди, I, 38). І на лице своє в покорі Упали ангели й **рекли**: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів не шли!” (Легенди, I, 134).

• **рекла** Легенди, I, 32; I, 38; **рекли** Легенди, I, 134.

РСКА (1). *Назва міста в Хорватії.* Бачили мури Любляни та **Рєки**, Як з свого краю біг русин навтеки (До Бразилії, IV, 3).

РЖА (2). *Червоно-бурий шар на поверхні заліза, який утворюється внаслідок його окислення; іржа* (1). Крізь ту то дірочку з крові пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї. Спалить Антихриста й его все царство, Спалить усі гріхи людські й терпіня, Очистить землю, як від **ржі** залізо (По селах, X, 390). // *Перен.* *Про сліди, залишки чого-небудь, що діють гнітюче, шкідливо на когось* (1). Не довелось геройським боем битися, Ломаться звільна мусів, **ржою** вкритися – Cosa perduta! (Поклони, I, 14).

• *Одн. Р. від ржі* По селах, X, 390; *О. ржою* // Поклони, I, 14.

РЖАТИ (1). *Кричати (про коня); іржати.* Ось слухай, **рже** твоя каштановата, А он лоша їй обзиваєсь! (По селах, X, 96).

РИБА (2). *Водяна хребетна тварина* (1). На морі вмерло дев'ять душ народу; Їх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли їх **риби** довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 75). * *У порівн.* (1). Як **риба** без води На суші швидко гине, Так пропада чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 1).

• *Одн. Н. риба у порівн.* Паренетікон, XXIII, 1; *Мн. Н. риби* До Бразилії, V, 75.

РИБАЦЬКИЙ (1). *Призначений для ловіння риби.* Сей сіти **рибацькі** під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху ллє воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 7).

РИБКА (1). *Змени.-пестл. до риба.* * *У порівн.* Коли тобі плетуть, що він

[муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як **рибка** у водиці, – Се посвідчать і наші молодичі (До Бразилії, I, 7).

РИДАНЄ (1). *Звуки, утворювані голосним плачем.* В одній хаті **риданє** і плач над мерцем, В другій хаті музика і спів над вінцем (Притчі, X, 3).

РИДАТИ (4). *Голосно плакати, схлинуючи й захилюючись сльозами* (3). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, **Ридав**, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 31). Занедужав король, важко стогне, кричить, А Роксана при нім не **ридає**, мовчить (Легенди, VI, 7–2). На морі вмерло дев'ять душ народу; Їїх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої тьми, Як матері **ридали** за дітьми, Коли їїх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 74). * *Образно* (1). По всім краю йде вість, наче змора та сон, І сумує весь край, і **рида** Вавилон (Легенди, VI, 7–6).

• **ридає** Легенди, VI, 7–2; **рида образно** Легенди, VI, 7–6; **ридав** Притчі, XII, 31; **ридали** До Бразилії, V, 74.

РИК (1). *Злісне ричання (хижака).* Побачивши звірюку Ще здалека, почувши **рик** єї, Почав тікати чоловік щодуху (Притчі, I, 5).

РИМСЬКИЙ див. **РИНСЬКИЙ**.

РИНСЬКИЙ (2), **РИМСЬКИЙ** (1). *Українська назва поширеної в Галичині австрійської монети – гульдена.*

От і мій господар, Хоч і який богач, а злякомивсь На мойїх п'ять кровавих **римських**: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 282). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять **ринських** за якісь авіза (До Бразилії, V, 36). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми мєсть! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” Ми – ша! Пропало наших **ринських** триста (До Бразилії, V, 68).

• **Мн. Р. римських** До Бразилії, V, 36; V, 68; **римських** По селах, X, 282.

РІВ (2). *Довга глибока канава, викопана в землі.* „Отець любив мене й жалів – За се братів на мене гнів, За се в **рові** я смерти ждав, За се невольником я став” (Притчі, III, 11). Край Вавилон **рів** глибокий. Арот з Марогом доси там На ланцюсі за ноги висять На пам'ять праведним суддям (Легенди, I, 137).

• **Одн. Н. рів** Легенди, I, 137; **М. в рові** Притчі, III, 11.

РІВНЯ (1). *Людина, рівна іншій походженням, соціальним станом.* Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні **рівня** Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 33).

РІГ (1). *Місце, де перетинаються дві вулиці або де вулиця повертає вбік.* Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На **розі** хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 91).

РІД (5). *Ряд поколінь, що походять від одного предка* (1). Хоч давній, славний був у неї **рід**, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 5). // *Збірн. Усі родичі, рідні; родина, рідня* (2). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій **рід** Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 40). „То вже у них так в **роді**, – говорили в селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 42). * *У сполуч. від роду – від народження* (2). Думками Бога хвалячи, Держав обіт мовчання І ані слова не прорік Від **роду** до сконання (Легенди, V, 32). Хоч трицять літ від **роду**, він найрадше З дітьми малими пристає, готов І порохом пересипатись з ними (По селах, X, 60). • *Одн. Н. рід* Легенди, IV, 5; *Р. від роду у сполуч.* Легенди, V, 32; По селах, X, 60; *З. рід* // Притчі, V, 40; *М. в роді* // По селах, X, 42.

РІДКО (1). *Нечасто*. Хоч у життю стрічав тебе я **рідко**, Та все ж міні той спогад серце гріє, Хоч як болючий він (Поклони, VII, 4).

РІДНИЙ (3). *У якому народився, виріс хто-небудь або який пов'язаний із чийсь місцем народження*. * *У сполуч.:* а) *рідна країна – батьківщина, вітчизна* (1). Будуть ще внукам казати проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. **Рідну** країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 15); б) *рідний край – батьківщина, вітчизна* (2). Важке ярмо твое, мій **рідний** краю, Не легкий твій тягар!

Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III, 1). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! **Рідний** край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто й їх спинає” (До Бразилії, III, 10).

• *Одн. З. рідний у сполуч.* б) До Бразилії, III, 10; *рідну у сполуч.* а) До Бразилії, IV, 15; *Кл. рідний у сполуч.* б) Поклони, III, 1.

РІДНЯ (2). 1. *Чийсь близькі родичі* (1). „Отсе мій плуг, отсе мій стіг, Моя ріля, мій оборіг, Мої воли, моє гумно, Моя **рідня**, моє майно” (По селах, II, 72).

2. *кому. Родич кому-небудь* (1). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не **рідня** І в кожній хвилі може нас покликати На суд свій строгий (Притчі, XII, 51).

• *Одн. Н. рідня 1.* По селах, II, 72; 2. Притчі, XII, 51.

РІЗАТИ (2). *Забивати тварину* (1). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала з хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали **різати** вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкурі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 381). * *У сполуч. хоч ріж – уживається для підкреслення чийсь упертості* (1). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч **ріж!**” (По селах, II, 54).

• *різати* По селах, X, 381; *ріж у сполуч.* По селах, II, 54.

РІЗКИЙ (1). *Занадто сильний, що неприємно діє на органи чуття.* Тихо На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і **різкий**, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 307).

РІЗНЯ (1). *Масове вбивство людей.* З її уст вилітають бажаня страшні – Се бажаня пожарів, убійства, **різні** (Легенди, VI, 3–12).

РІЙ (2). *Сім'я бджіл.* * *У порівн.* Три неділі вже кум у арешті сидів, А селом якийсь шум, наче **рій** той, гудів (По селах, IX, 2). Коли почуєш, як в тиші нічний Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов **рій**, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклин, Тужливий спів, дівочії дісканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 3).

• *Одн. Н. рій у порівн.* По селах, IX, 2; До Бразилії, II, 3.

РІК (5). *Період часу в дванадцять місяців, що рахується від будь-якого дня.* Чи чули ви, пани ото заводять Якись там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до **року** Повинен кожний нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 199). „Ще **рік** міні блукати по землі, Бо завзялись на мене сили злі” (До Бразилії, I, 13). „Як **рік** мине, тоді підйму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 15). „Я по Галичині вже ходжу **рік**, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам

Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 41). Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За **рік** оттак чень буде чистий морг, То будем сіять. Живемо наборг (До Бразилії, V, 9).

• *Одн. Н. рік* До Бразилії, I, 15; *Р. до року* По селах, X, 199; *3. рік* До Бразилії, I, 13; I, 41; *за рік* До Бразилії, V, 9.

РІКА (1). *Водний потік.* „Ох, мене скрута вчепилася: Десь моя жінка втопилася”. „Та що ж, Степане, Бог с тобою, Йійі шукаєш вверх **рікою**?” (Паренетікон, XIII, 6).

РІЛЯ (1). *Виоране поле.* „Отсе мій плуг, отсе мій стіг, Моя **ріля**, мій оборіг, Мої воли, моє гумно, Моя рідня, моє майно” (По селах, II, 70).

РІЧ¹ (7). **1.** *Будь-який предмет взагалі* (1). Хоч в бруді й вохкости жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З таких **річей** обчишувала двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 19).

2. *Вияв або результат якої-небудь діяльності; подія* (2). Хто сам себе опанував, Найтяжшу **річ** він доконав; Хто сам себе оберіга, Той безпечніший від усіх (Паренетікон, IX, 10). Цілий день промовчав, і не спав усю ніч, І готовивсь аскет на великую **річ** (Легенди, VI, 2–2). // *Те, від чого залежить щось, потреба в чому-небудь* (1). „Лиш одну міні **річ** Відповідж: чи ти взяв ті гроші в ту ніч? Як на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 16). * *Ірон.* (1). – А я гадаю, Що то не те! Велика **річ** – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 182). * *Усполуч.: а) за пустую річ* – даремно (1). „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за пустую **річ**, Щоб

сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дати” (По селах, II, 46); б) *яка річ з інфініт*. – на якій підставі (1). І [Сень] враз промовив: – Е, яка там **річ** За нами впоминались москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, що в него мало й своїх Панів і бідних? (По селах, X, 225).

• *Одн. Н. річ 2.* // ірон. По селах, X, 182; у *сполуч.* б) По селах, X, 225; **3. річ 2.** Паренетікон, IX, 10; // По селах, IX, 16; **за річ 2.** у *сполуч.* а) По селах, II, 46; **на річ 2.** Легенди, VI, 2–2; *Мн. Р. з річей 1.* Легенди, IV, 19.

РІЧ ² (2). *Те, що говорять; чий-небудь слова, вислови* (1). „Спасибі, дячку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську **річ** І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувся, а вірного пізнав (Притчі, V, 65). * У *сполуч. повести річ – почати говорити* (1). А як старий скінчив свій спів, То кум несміло **річ** повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 32).
• *Одн. 3. річ* Притчі, V, 65; у *сполуч.* По селах, II, 32.

РІЧКА (5). *Водний потік*. „Здоров, Степане! Що ти робиш, Що понад **річку** з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 2). „Послухайте, судді правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З мого саду бистра **річка** На млин сусідови текла” (Легенди, I, 39). „В сусіда жінка язиката Мене неславить; за сей чин Я відкопав веліла **річку**, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 43). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти не мсти, А **річку** із свого саду Сусідови на млин пус-

ти!” (Легенди, I, 63). Понад **річку** верби головаті Довгі віти в воду похиляють; Журавель поскрипує при хаті, Босі діти по двору гуляють (По селах, I, 5).

• *Одн. Н. річка* Легенди, I, 39; **3. річку** Легенди, I, 43; I, 63; **понад річку** Паренетікон, XIII, 2; По селах, I, 5.

РОБИТИ (8), **РОБИТЬ** (4). **1. Займатися якою-небудь справою** (3). Себе самого наперед Застав **робить**, що слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 2). „Здоров, Степане! Що ти **робиш**, Що понад річку з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 1). „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що бачить, сам хапається **робити**. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 32). // У *сполуч. з ім. у знах. відм. уживається у значенні „виконувати, здійснювати те, що виражено іменником”* (1). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, **робив** порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 31).

2. Діяти, поводитися яким-небудь способом, чином (6). Годуй гадюку молоком, У неї буде більша йідь; **Роби** добро лихому – він Тебе вмотає гірше в сіть (Паренетікон, XV, 3). „Всі царські судді признали За мною правду, та пекло Мене сумліне, що тим людям **Роблю** я кривду й люте зло” (Легенди, I, 72). І він все розповів, відки має сей плід, Що **робить**, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 4–14). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що

робить, щоб богині сповнить заповіді (Легенди, VI, 5–10). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – **роби!**” (Легенди, VI, 5–14). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Сгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Сгомостику, радьте, що маю **робить?**” (По селах, IX, 8).

3. Займатися фізичною працею; працювати (1). Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш **робити** буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 255).

4. Обслуговувати кого-небудь своєю працею (1). Нераз йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волить тинятися в наймах, на чужих **Робити** і чужій коритись волі (По селах, X, 41).

• **робити 1.** До Бразилії, I, 32; **3.** По селах, X, 255; **4.** По селах, X, 41; **роблю 2.** Легенди, I, 72; **робиш 1.** Паренетікон, XIII, 1; **робив 1.** // Притчі, XII, 31; **роби 2.** Паренетікон, XV, 3; Легенди, VI, 5–14; **робить 1.** (Паренетікон, IX, 2); **2.** Легенди, VI, 4–14; VI, 5–10; По селах, IX, 8.

РОБИТИ див. **РОБИТЬ**.

РОБОТА (4). *Трудовий процес, на який витрачається багато фізичних сил.* Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для **роботи**, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 31). Ой-ой! Метушня і тривога

в селі, Із вулиці діти тікають малі, Стари покидають у полі **роботу**, Додому дралюють, немов на пожар! На лицях побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 3). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до **роботи** Нема над него, і не п'є, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 36). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець єго мав поле й хату, Та все пустив, **роботу** занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 44).

• **Одн. Р. для роботи** По селах, I, 31; до **роботи** По селах, X, 36; **3. роботу** По селах, VIII, 3; X, 44.

РОБУЧИЙ (1). *Який живе своєю працею; робочий.* Літня ніч коротка, То вчасно спати йдуть **робучі** люде, Щоб завтра, скоро світ, вже бути в полі (По селах, X, 6).

РОДИННИЙ (1). *Який належить родині, сім'ї.* „Спродував дома поля, господарство, Вірячи байці про Рудольфа царство, Дома покинувши землю **родинну**, Гнався, щоб мрію ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 19).

РОДИТИСЬ див. **РОДИТИСЯ**.

РОДИТИСЯ (2), **РОДИТИСЬ** (2). **1.** *З'явитися на світ* (1). Далеко десь, на самім краю світа, Є віл такий: **родився** він в той день, Коли Христа розп'ято. Має він Сім гір (По селах, X, 356). * *Образно* (1). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасасти – ждіть, Тоді Антихрист **родиться** на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 348). **2.** *Бути наділений певними властивостями, якостями від народження* (2).

Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов **родивсь** сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 31). Та й що то Війна? Війни й заповідать не треба, Вона вже є, ми **родимось**, живем, Мремо в війні (По селах, X, 259).

• **родимось 2.** По селах, X, 259; **родився 1.** По селах, X, 356; **родивсь 2.** По селах, I, 31; **родиться 1.** *образно* По селах, X, 348.

РОДИЧ (1). *Той, хто перебуває у спорідненості з ким-небудь.* Хто були **родичі** его, В якій жили країні – Незвісно; сам він змалку жив У водяній пустині (Легенди, V, 17).

РОЗБИТИЙ (3). **1.** *З побитим склом* (1). Як лямпа **розбита**, Даремно олій доливати; Як злодій утікне, Даремно стайні замикати (Паренетікон, XVII, 1).

2. *Зруйнований* (1). Вранці-рано по селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів **розбитий** спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 4).

3. *Кволий, безсилий (про тіло та його частини).* * *Образно* (1). Похилились смерекові стіни, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб спочить **розбитими** кістками (По селах, I, 16).

• **Одн. Н. розбитий 2.** По селах, III, 4; **розбита 1.** Паренетікон, XVII, 1; **Мн. О. розбитими 3.** *образно* По селах, I, 16.

РОЗБІР (1). * *У сполуч. без розбору – усіх підряд; не вибираючи.* Не слід усякого любити без **розбору**. Як добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 1).

РОЗВИТЬСЯ (1). *Розпуститися (про листя).* Не дав мороз моім листкам **розвиться**, Квітки мої побила буря люта! (Поклони, I, 11).

РОЗВІШАНИЙ (1). *у мн. Які повісили в декількох місцях.* На стіні **розвішані** довкола Деревляні давні богомази: Страшний суд, Варвара і Микола, Чорні вже від диму, мов від мази (По селах, I, 49).

РОЗВІЯТИ (1). *Перен. Зумовити зникнення чого-небудь.* * *Образно.* Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, **розвіє** суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 13).

РОЗВОДИТИ (1). *Говорити про що-небудь багато, із зайвими подробицями.* Й пішли Нагадувать та **розводити**, що У кожного віддавна наболіло (По селах, X, 293).

РОЗГНІВАТИСЯ (1). *Прийти в стан гніву, роздратування; розсердитися.* **Розгнівався** на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддать – хоч ріж!” (По селах, II, 49).

РОЗДАТИСЯ (1). *Пролунати (про звук).* Тихо На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий **роздався** стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 308).

РОЗДРАЗНИТИ (1). *Викликати гостре невдоволення.* – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже,

Не признаються, щоб народ відразу Не **роздразнити**, а найголовніше: Боятся москаля. (По селах, X, 219).

РОЗДУМАТИ (1). *Відмовитися від задуманого, змінити свій попередній намір, своє попереднє рішення.* „Ні, я **роздумала!** За слово Своєї чести не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 105).

РОЗЖЕРТИЙ (1). *Розлючений.* І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій хвили лев **розжертий** Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 35).

РОЗІЛЛЯТИСЬ (2). *Перен. Охопити дедалі ширший простір, захопити більшу кількість людей.* Гей, **розіллялось** ти, руськеє горе, Геть по Європі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 1). Гей, **розіллялось** ти, руськеє горе, Геть по Європі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 25).
● **розіллялось** До Бразилії, IV, 1; IV, 25.

РОЗІРВАТИ (1). *Різкими рухами, ривками розділити на частини; роздерти.* Шарпнули оті два коні: Сей сюди, а той онтам, **Розірвали** віз надвоє, Провалився йїздець і сам (Притчі, VII, 15).

РОЗКАЗУВАТИ (1). *Розповідати про що-небудь побачене, почуте.* Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми. Небіжчик дід нераз про них, бувало, **Розказують**, не можуть нахвалитись (По селах, X, 186).

РОЗКЛАДАТИ (1). *Розміщувати, розставляти що-небудь у порядку, зручному для загального огляду.* І вийняв [кум] з череса платок, А в нім завитих сім соток, І перед свідками цілі Йїх **розкладає** на столі (По селах, II, 68).

РОЗКУСИТИ (). *Кусаючи, розділити що-небудь на частини.* „Одну нічку не спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралюшу в огонь, а **розкусиш** зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–17).

РОЗЛОЖИТИ (1). *Уклавши дрова, хмиз, розпалити вогонь.* Попутавши скотину, **розложили** Огонь, бо майка тне (По селах, X, 13).

РОЗЛУЧАТИ (1). *Роз'єднувати, відділяти одне від одного (близьких, рідних, друзів).* Не **розлучали** нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнацять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 13).

РОЗЛУЧИТИ (1). *Примусити кого-небудь розійтися, відійти один від одного.* **Розлучила** нас юрба, Та довгенько ще цікаві Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 17).

РОЗЛЮТИТИСЬ (1). *Стати дуже лютим; дуже сердитися.* Вчув се Періс, цар суворий, І **розлютивсь**: „Що се знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 6).

РОЗЛЯГТИСЬ (1). *Перен. Голосно зазвучати в навколишньому просторі.* Справді, По всій долині **розляглось** ірзанє, Мов тремольо важке, могучим смиком Потягнене по струні металевій (По селах, X, 99).

РОЗМИСЕЛ (1). *Роздумування, міркування.* „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклись, Зате з душі своєї гнів, і

зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і **розмислом** глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 39).

РОЗМІРКУВАТИ (1). *Обдумати що-небудь*. Стрілець подумав: „Правда! Чимало плещуть дива, А **розміркуєш** – скажеш: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 43).

РОЗМОВА (3). *Словесний обмін думками* (1). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої **розмови** Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на п’ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 7). * *У сполуч.:* а) **вмішатися в розмову** – *почати говорити з ким-небудь* (1). Тут Сень вмішався В **розмову**. Доси він сидів понурий І звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах, X, 222); б) **звернути розмову** – *почати говорити на іншу тему* (1). Замоккли всі й понурились. Так нагло Звернув **розмову** Сень на другий бік (По селах, X, 271).

• **Одн. Р. без розмови** Паренетікон, I, 7; **3. розмову у сполуч.** б) По селах, X, 271; **в розмову у сполуч.** а) По селах, X, 222.

РОЗНИМАТИ (1). *Розкривати що-небудь стулене*. І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в’ється і широко Пащеку **рознимає**, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 44).

РОЗПАЛ (1). *Велике внутрішнє збудження, нервові напруження*. Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому **розпалі** Не тямить,

що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 9).

РОЗПАЛЕНИЙ (1). *Збуджений (про особу)*. Вином **розпалені** й любов’ю, Шепнули їй те слово вмить. Смієсь Астарте, доливає Вина, ще дужше їй дразнить (Легенди, I, 101).

РОЗПАЛИТИ (2). **1. Викликати горіння чого-небудь; запалити** (1). Ось огонь **розпалив** із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–3). **2. Перен. Викликати в кого-небудь стан нервового збудження** (1). Три місяці страждала там вона, Не піддалась забанкам чортячим. І **розпалив** хозяйна сотона, І сей гукнув: „Сюди їй! Побачим!” (Легенди, IV, 31).

• **розпалив 1.** Легенди, VI, 2–3; **2.** Легенди, IV, 31.

РОЗПАПЛЯТИ (1). *зневажл. Розказати багатьом що-небудь*. Скривати тайну царськую Потрібно і конечно, Бо, як їйі **розпапляєш**, Загинеш небезпечно (Легенди, V, 3).

РОЗПОВІСТИ (3). *Передати словами бачене, пережите* (2). І він все **розповів**, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 4–13). Все **розповів**: як нас тут трясця б’є, Як відьма нічу кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 57). // *Переказати, передати своїми словами що-небудь почуте* (1). – Якої ж я вам байки **розповів**? Тут, братя, йде таке на наші села, Що швидко нам відхоцєся байок (По селах, X, 103).

• **розповід** Легенди, VI, 4–13; До Бразилії, V, 57; **розповім** // По селах, X, 103.

РОЗПРІСТЕРТИ (1). *Розгинаючи, розправити, розсунути в сторони.* **Розпріструть** Вони ту шкуру і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 374).

РОЗП'ЯТО (1). *Прибито цвяхами руки й ноги до хреста.* Далеко десь, на самім краю світа, Є віл такий: родився він в той день, Коли Христа **розп'ято**. Має він Сім гір (По селах, X, 357).

РОЗРАДА (1). *Втіха.* І цар зрадів. „А ось міні **розрада!**” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йїсти сам один” (Притчі, XI, 10).

РОЗРИВАТИСЬ (1). * *У сполуч. **серце розриваєсь** – хтось болісно сприймає чийсь поведінку, переживає за когось.* Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі очі кров'ю йїй заплили, і руки все держить Над головою закленуті, й стогне, Голосить, що аж серце розриваєсь (По селах, X, 148).

РОЗРОБИТИ (2). *Переробити, повернувши до початкового стану.* І мовить птах: „Не рвися, Завдавши серцю скрути, Що зробиш – **розробити**, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 31). Стрілець подумав: „Правда! Шкода бажань і скрути: Що зробиш – не **розробиш**, Що сталось – не вернути” (Притчі, IX, 35).

• **розробити** Притчі, IX, 31; **розробиш** Притчі, IX, 35.

РОЗРОБОК (1). *Розвиток чого-небудь.* То й я, лякаючись судьби Раба, що на

розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Житє, стражданє, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 10).

РОЗСУДЖУВАТИ (1). *Виносити рішення в якій-небудь спірній справі.* Мов звіря дикого з оселі, Так кривду з-між людей женуть, **Розсуджують** царів і бідних І з шляху правди не схибнуть (Легенди, I, 27).

РОЗСУДЛИВО (1). *Обґрунтовано, розумно.* „Послухайте, судді правдиві, – Вона **розсудливо** рекла, – З мого саду бистра річка На млин сусідови текла” (Легенди, I, 38).

РОЗТОВКТИ (1). *Ударом (ударами) порушити цілісність чого-небудь.* „Одну нічку не спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх **розтовчи**. Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–16).

РОЗТЯГТИ (1). *Розпрямляючи, розташувати на чому-небудь.* І зв'язану на дереві **розтягли**, І острий ніж у білі груди вбили, На встид одежу з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на хресті прибили (Легенди, IV, 37).

РОЗУМ (3). 1. *Здатність людини мислити.* * *У сполуч. **навчити розуму** – дати кому-небудь настанови, поради, як треба жити, діяти за тих чи інших обставин* (1). Подібний ти до него, брате милий: Не тямий, хто добро тобі зробив, А тих, що **розуму** тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 15).

2. *Нормальний стан мислення, психіки людини* (2). Хоч хто і сто літ проживе,

Без **розуму** блукаючи, – Волів би день один прожить У **розумі**, в думках святих (Паренетікон, X, 6, 8).

● **Одн. Р. розуму 1.** *у сполуч.* Притчі, VI, 15; **без розуму 2.** Паренетікон, X, 6; **М. у розумі** Паренетікон, X, 8.

РОЗУМІТИ (3). **1.** *Сприймати, досягати розумом* (1). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не їсть, не п'є, ніщо не **розуміє**, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 152). // *що. Схоплювати розумом, усвідомлювати зміст чого-небудь сказаного* (1). Не мовив: „Моїх ворогів любіте!” Отсе, брати, ви добре **розумійте**, Що ворог божий, ворог правди й волі Не варт любови вашої ніколи (Паренетікон, II, 10).

2. *Оцінюючи, кваліфікувати певним чином що-небудь* (1). Сі его післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то я корився перед ними На знак, що **розумію** йїх призив (Притчі, XII, 56).

● **розумію 2.** Притчі, XII, 56; **розуміє 1.** По селах, X, 152; **розумійте 1.** // Паренетікон, II, 10.

РОЗУМНИЙ (4). *Який має ясний розум* (2). Клониться дерево, плодом обтяжене; Чесний, **розумний**, і ти так клонись! Висохле древо, безмізкі голови Зломляться, та не похиляться вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–2). Господар мій – На що **розумний** чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 189).

// *Тямуций, кмітливий* (1). О, бо Пазук **розумний** дід, З кропиви він збирає мід: Він у селі над всіх моцар, Бо він собі

богач-лихвар (По селах, II, 9). * *У знач. ім. розумний – людина з розумом* (1). На двоє сотворено Богом вино: **Розумним** на радість, на згубу дурному; Богацтво – на двоє теж дане воно: На добро милосерним, на згубу скупому (Паренетікон, XXV, Строфа 26–2).

● **Одн. Н. розумний** Паренетікон, XXV, Строфа 21–2; По селах, X, 189; // По селах, II, 9; **Д. розумним** у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 26–2.

РОЗУМНІЙШИЙ (1). *Вищ. ст. до розумний. Який має більше життєвого досвіду, знань.* – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від **розумнійших** трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 211).

РОЗХРИСТАНИЙ (1). *З оголеними, відкритими грудьми, у розстебнутому одязі.* І від того дня По селах ходить. Вже йїї в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. **Розхристана**, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очі світяться (По селах, X, 165).

РОЗШИРЮВАТИ (1). *Робити що-небудь повнішим, різнобічнішим.* Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взяти не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля **Розширює** жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 106).

РОКСАНА (4). *Власна назва особи.* Персіянки **Роксани** предивна краса В его серці горить, мов пожар, не згаса (Легенди, VI, 3–3). Вже й не думає цар, до **Роксани** біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І ска-

зав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить запо- віт (Легенди, VI, 5–7). Гей, **Рокса- но**, красуне, що думаєш ти? Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти? (Легенди, VI, 6–1). Занедужав король, важко стогне, кричить, А **Роксана** при нім не ридас, мовчить (Легенди, VI, 7–2).

• *Одн. Н. Роксана* Легенди, VI, 7–2; *Р. Роксани* Легенди, VI, 3–3; *до Роксани* Легенди, VI, 5–7; *Кл. Роксано* Легенди, VI, 6–1.

РОПТАТИ (1). *Нарікати на щось*. Не розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнадцять миль. В лісах, під горами... Та ми не **рончем**, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 15).

РОСИСТИЙ (2). *Густо вкритий росою*.

Сова у лісі заскрилила – цур їй! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путом коні Та хрупають траву **росисту** (По селах, X, 77). І хлопці полягали – Хто на солоні, що приніс з собою, А хто й попросту на траві **росистій**, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 404).

• *Одн. З. росисту* По селах, X, 77; *М. (на) росистій* По селах, X, 404.

РОСКІШ (3). *Найвищий ступінь прояву чого-небудь* (2). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста **роскіш** братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 104). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні,

чим душа живе, У **роскоші** любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганню До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 113). // *Насолода, щастя від чого-небудь* (1). Про все, про все забув той чоловік, Найшовши в тих краплинах медових Несказану, високу **роскіш** раю (Притчі, I, 79).

• *Одн. Н. роскіш* Притчі, I, 104; *З. роскіш* // Притчі, I, 79; *М. у роскоші* Притчі, I, 113.

РОСКІШНИЙ (2). 1. *Буйний у своєму рості* (1). На Цейлоні святому Є кипаріс високий, **Роскішний**, тисячлітній, У світі одинокий (Притчі, II, 3).

2. *З красивою, привабливою зовнішністю (про людей)*. * *Образно* (1). Поклін тобі, моя зів'яла квітко, Моя **роскішна**, невідступна мріє, Остатній сей поклін! (Поклони, VII, 2).

• *Одн. Н. роскішний 1.* Притчі, II, 3; *Кл. роскішна 2. образно* Поклони, VII, 2.

РОСЛИЙ (1). *Високий на зріст (про людину)*. – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, **рослих** і відважних? Чи дівка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 131).

РОТ (3). *Порожнина між верхньою і нижньою щелепами з отвором у нижній частині обличчя* (1). „Недобре ти зробила, пані! – Сказали враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за те карати, Що завинив жіночий **рот**” (Легенди, I, 60). * *У сполуч.:* а) *заткати рот* – примусити замовкнути (1). „Прощайте, судді!” – „Стій”, – ревнули Арот бестямний і Марот, На неї кинулись, мов звіри, Насильно їй [*Астартє*] заткали **рот** (Легенди, I, 112); б) *не йти в рот кому* –

хтось не має апетиту (1). А мав [цар] с собою много Йіди, та страва в **рот** йому не йшла, Бо він обідать звик серед шумного Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 5).

• **Одн. Н. рот** Легенди, I, 60; **З. рот** у *сполуч.* а) Легенди, I, 112; в **рот** у *сполуч.* б) Притчі, XI, 5.

РУБАТИ (1). *Підсікаючи, валити на землю, відокремлювати від кореня. Рубаєм* дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік оттак чень буде чистий морг, То будем сіять. Живемо наборг (До Бразилії, V, 7).

РУДИЙ (2). *Червоно-жовтий (про колір)* (1). „Чорний вус. – **Рудий** у кума. Гм! Не вір рудому! Сірі очи – дійсна правда! Коб швидше додому!” (По селах, VII, 13). // У знач. ім. **рудий** – людина з волоссям червоно-жовтого кольору (1). „Чорний вус. – Рудий у кума. Гм! Не вір рудому! Сірі очи – дійсна правда! Коб швидше додому!” (По селах, VII, 14).

• **Одн. Н. рудий** По селах, VII, 13; **Д. рудому** // у знач. ім. По селах, VII, 14.

РУДОЛЬФ (1). *Власна назва особи.* „Спродував дома поля, господарство, Вірячи байці про **Рудольфа** царство, Дома покинувши землю родинну, Гнався, щоб мрію ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 18).

РУЖА (1). *Власна назва особи.* Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й **Ружа**, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 3).

РУЗЯ (1). *Власна назва особи.* Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” Та як ще Гриць, Оксанка,

Рузя вмерли, – Пустили нас: „Ідіть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 31).

РУКА (22). 1. *Кожна з двох верхніх кінцівок людини від плечового суглоба до кінчиків пальців* (10). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись **руками** За пень єі, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 16). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоч! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пушу я з **рук**” (Притчі, IX, 20). „Ти наша! Не гадай тікати! Даремно просьб і слів не трать! Ми сильні! З наших **рук** тебе вже Й сам Бог не зможе відібрати” (Легенди, I, 115). В тій хвилі шарпнулась Астарте, Таємне слово прорекла І щезла разом. З **рук** насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 119). „Літ десять минуло, халіфа Мохтара Така ж з **рук** Масаба наскочила кара: Ось тутка послаи Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди, III, 30). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з **рук**. „От ще голяк! От ще жebraк! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!” (По селах, II, 50). „Тут мене гадюка йідж, Як я з вами був сю ніч На гумні, в столілі!” „Не бреши! – кричить Пазюк, – Гроші тут міні до **рук**, Бо діждеш недолі!” (По селах, III, 35). Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постоли, до торби хліб, П’ятку в черес, палку в **руки** Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 16). „Ну, куме коханий, дай **руки** в кайдани! Тут слідство, для тебе тюрма” (По селах, VIII, 19). Усі до неі,

Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі очи кров'ю Йій заплили, і **руки** все держить Над головою закленуті, й стогне, Голосить, що аж серце розриваєсь (По селах, X, 146). // *Частина цієї кінцівки від зап'ястя до кінчиків пальців* (2). Олександр у болях жорстоких лежав І в **руці** своїй плід чудодійний держав (Легенди, VI, 8–2). Він [Лазюк] бороду на **руку** спер І сиві очи в двері впер, Волосє сивє і густє Лице вкрива єго товсте, А голос дзвінко, мов із блях, Гукає: „Господи воззвах!” (По селах, II, 19). * *Образно* (1). Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської **руки** твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III, 4). * *У сполуч.*: а) **битись об поли руками** – виявляти збентеження, здивування, розгубленість із певного приводу (1). Слухає народ, Об поли б'єсь **руками**... (По селах, X, 139); б) **заломити руки** – зігнувши руки, зробити жест, який виражає горе, розпуку, відчай (1). Аж нараз Одна вдова як не заломить **руки** Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 140); в) **немов рукою відняло від серця кому** – хтось заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися (1). І враз немов **рукою** відняло Йому від серця (Притчі, I, 70); г) **опускати руки** – впадати в розпач, в апатію; ставати пасивним (1). Я з п'ющими за пліт не виливаю, З йідцями йім, для бійки маю бук, На празнику житя не позіваю, Та в бідности не опускаю **рук** (Поклони, VI, 24); г) **попасти в руки** – опинитися в чємусь розпорядженні, у залежності від кого-небудь (1). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в **руки** не

попали, Так ось вам знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 52); д) **попастися (попадатися) в руки** – бути захопленим, схопленим (2). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йіх слав у поле князь?” І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у **руки**, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 19). „Гаразд, – сказав він, – пташко! Не злі твої науки, Лети ж собі й стрільцеві Не попадайся в **руки**” (Притчі, IX, 48); е) **рука не піднімається** – не вистачає рішучості зробити що-небудь (1). Не піднімається **рука** списать Усі оті нечувані знушаня; Та сльози щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 49).

2. *Перен.* 3 означ. Символ влади (1). – Ой, певно, що би треба Твердої тут, московської **руки**! (По селах, X, 196).

● *Одн. Н. рука I. у сполуч.* е) Легенди, IV, 49; **Р. руки 2.** По селах, X, 196; **з руки 1.** образно Поклони, III, 4; **3. на руку 1.** // По селах, II, 19; **О. рукою 1.** у сполуч. в) Притчі, I, 70; **М. в руці 1.** // Легенди, VI, 8–2; **Мн. Р. рук 1.** у сполуч. г) Поклони, VI, 24; **до рук 1.** По селах, III, 35; **з рук 1.** Притчі, IX, 20; Легенди, I, 115; I, 119; III, 30; По селах, II, 50; **3. руки 1.** По селах, VIII, 19; X, 146; у сполуч. б) По селах, X, 140; **в руки 1.** По селах, V, 16; у сполуч. г) До Бразилії, I, 52; у сполуч. д) Притчі, IX, 48; **у руки 1.** у сполуч. д) Паренетікон, IV, 19; **О. руками 1.** Притчі, I, 16; у сполуч. а) По селах, X, 139.

РУМ'ЯНА (1). *Косметична фарба рожевого або червоного кольору.* Ось

у строях, білилах, **рум'янах** ціла, В Олександрів покій куртізана війшла (Легенди, VI, 7–7).

РУСИНИ (5). *Стара назва українсько-го населення Галичини, Буковини та Закарпатської України.* „Як їх патрон, я відчиняєт Йім буду неба брами, Пісний Селедїй, рай знайду С пісними **русинами**” (Легенди, V, 92). І сталось так. І відтоді Всі **русини** голодні Селедїя святого чтьять. Дивні діла Господні! (Легенди, V, 94). „Як рік мине, тоді підійму бучу, Всій кривді і неправді шию скрочу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних **русинів**” (До Бразилії, I, 18). Бачили мури Любляни та Реки, Як з свого краю біг **русин** навтеки (До Бразилії, IV, 4). Всі з тебе, **русине**, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти (До Бразилії, IV, 29).
 • **Одн. Н. русин** До Бразилії, IV, 4; **Кл. русине** До Бразилії, IV, 29; **Мн. Н. русини** Легенди, V, 94; **З. русинів** До Бразилії, I, 18; **О. русинами** Легенди, V, 92.

РУСНАЧОК (1). *Змени-пестл. до руснак – русин.* Та Бог наслав на тую злюку бич: Попавсь нам лепський **русначок**-паніч, Списав він лист від нас, слізми облитий, До їх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 54).

РУСЬ (10). *Стара назва України.* І що тобі за кривда сталась? Що підняли на тебе галас: „Не любить **Руси** він ні раз!” (Поклони, II, 15). Ти, брате, любиш **Русь**, Я ж не люблю, сарака! Ти, брате, патріот, А я собі собака (Поклони, IV, 1). Ти, брате, любиш **Русь**, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 5). Ти, брате, любиш **Русь**, Як любиш добре

пиво, – Я ж не люблю, як жнець не любить спеки в жниво (Поклони, IV, 9). Ти, брате, любиш **Русь**, За те, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, як раб Не любить свого пана (Поклони, IV, 13). Ти любиш **Русь**, за те Тобі і честь, і шана, У мене ж тая **Русь** – Кровава в серці рана (Поклони, IV, 25, 27). Ти, брате, любиш **Русь**, Як дім, воли, корови, – Я ж не люблю йїї З надмірної любови (Поклони, IV, 29). Ти взяв один з мого життя момент І слово темне підшукав та вчене І **Руси** возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 4). Аж сам Селедїй мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 79).

• **Одн. Н. Русь** Поклони, IV, 27; **Р. Руси** Поклони, II, 15; **Д. Руси** Поклони, VI, 4; **З. Русь** Поклони, IV, 1; IV, 5; IV, 9; IV, 13; IV, 25; IV, 29; **на Русь** Легенди, V, 79.

РУСЬКИЙ (5). *Український* (1). Генуя довго, мабуть, не забуде, Як то гостили в нїй **руській** люде (До Бразилії, IV, 12). // *Який стосується українців* (4). Гей, розіллялось ти, **руськеє** горе, Геть по Європі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 1). **Руські** зітхання й стогнання лунали Там, де Понтеби білються скали (До Бразилії, IV, 5). Гей, розіллялось ти, **руськеє** горе, Геть по Європі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 25). Доки гамбурські, важкі паровози – Де ви не лялися, **руській** сльози! (До Бразилії, IV, 28).

• **Одн. Кл. руськеє** // До Бразилії, IV, 1; IV, 25; **Мн. Н. руські** // До Бразилії, IV, 5; **руській** До Бразилії, IV, 12; **Кл. руські** // До Бразилії, IV, 28.

РУШАТИ (2). *Направлятися куди-небудь з якоюсь метою.* Тут на мари мертво-

го кладуть і голосять, Там до слюбу
рушають і дари виносять (Притчі, X, 6).
Шандар і начальник **рушають** на слід-
ство, Соток Пазюкових шукати (По
селах, VIII, 13).

• **рушають** Притчі, X, 6; По селах, VIII, 13.

РУШНИЦЯ (1). *Вогнепальна ручна зброя.*
Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той

в сіно **рушницю** стару обвиває І пхає в
шувар, Сей крадену пряче дубову коло-
ду, Той в бочку пожарну щодуху лле
воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 8).

РЯДОМ (1). *Безпосередньо один коло
одного.* Два сусіди жили поруч себе
рядом: Сей весіле справляв, а другий
похорон (Притчі, X, 1).

С

С див. З.

САД (4). *Парк з алеями для прогулянок* (2).

„Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По **саду** тим, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 25). Голод вибух в перським краю: В найбогатших городах Бідні з голоду вмирають По бульварах і **садах** (Легенди, II, 4). // *Присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами* (2). „Послухайте, судді правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З мойого **саду** бистра річка На млин сусідови текла” (Легенди, I, 39). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти не мсти, А річку із свого **саду** Сусідови на млин пусти!” (Легенди, I, 63).

• **Одн. Р.** з **саду** // Легенди, I, 39; із **саду** // Легенди, I, 63; **М.** по **саду** Притчі, IV, 25; **Мн. М.** по **садах** Легенди, II, 4.

САДИТИ (1). *Закопувати в землю насіння для його вирощування.* – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн **саджу**? (По селах, X, 22).

САДІВНИК (1). *Особа, що вирощує та доглядає садові рослини.* Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи **садівник** плекає? Так, що всі зайві парості вгинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 2).

САДОК (2). *Парк з алеями для прогулянок і місцями, обладнаними для відпочинку.* По **садку** проходять люде, Чути діт-

ський плач і крики... (Поклони, VIII, 17). Так зайіхали враз аж на площу **садка**, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 32).

• **Одн. Р.** **садка** Притчі, IV, 32; **М.** по **садку** Поклони, VIII, 17.

САДОЧОК (3). *Невеликий парк з алеями для прогулянок і місцями, обладнаними для відпочинку.* У **садочку** в холодочку Гарна мати молода Возить донечку в візочку, Возить звільна і гойда (Поклони, VIII, 1). У **садочку** в холодочку Сів на лавочці панок, Здалека глядить на матір Крізь гущавини вінок (Поклони, VIII, 25). Арістотель-мудрець по **садочку** гуля, – Бач, Аглая іде і очима стріля! (Притчі, IV, 7).

• **Одн. М.** по **садочку** Притчі, IV, 7; у **садочку** Поклони, VIII, 1; VIII, 25.

САЛО (1). *Відокремлений від м'яса підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і використовується сирим чи вареним.* Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень **сала**, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 6).

САМ (57). *Займ. означ. 1. Уживається для більшої конкретизації, виділення особи чи предмета; власне хтось* (4). Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й **сам** він йів (Притчі, VI, 8). „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад мину-

лий час. А чом? Бо несуразним Повірив ти словам, Що в мні є перла, більша Удвоє, ніж я **сам**” (Притчі, IX, 92). Хто були родичі его, В якій жили країні – Незвісно; **сам** він змалку жив У водяній пустині (Легенди, V, 19). Хто був злодій? Відки знать? **Сам** Пазюк не знає сказати, Хоч щось твердо дума (По селах, III, 14). // а) *Уживається для підкреслення, що дія або стан поширюються й на визначувану особу чи предмет; теж, також* (2). Як та опука від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все паде На кривдника **самого** (Паренетікон, XXV, Строфа 34–4). „Що без неї житє? Сонце? Небо? Сам рай? З нею житє! Або радше ти **сам** умирай!” (Легенди, VI, 5–6); // б) *Уживається самотійно, заступаючи особовий займенник* (4). **Сам** знав, що гола я і вбога, І до могого ти порога Прийшов, захтів служити міні (Поклони, II, 7). Себе **самого** наперед Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 1). Живе ще тіло у бочки Велів він наоптати, Поганцям хтів таким, як **сам**, Ті моці в дар післати (Легенди, V, 63). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже там! Хай страчу **сам**! Як обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 59); // в) *Уживається на позначення відокремлення особи від інших осіб (із протиставним сполучником)* (1). Хто вином не впиваєсь, Ні м’ясив найідаєсь, Але **сам** повен злоби – Чим він ліпший худоби? (Паренетікон, XI, 11).

2. *Уживається для позначення особи, яка діє, виконує щось особисто* (27). Мій синку, ти би менш балакав, **Сам** над собою менше плакав, На долю менше нарікав! (Поклони, II, 2). Ти **сам** себе таким зроби, Щоб інших ти навчати міг;

Сам над собою запануй, То запануєш над людьми (Паренетікон, IX, 5, 7). Хто **сам** себе опанував, Найтяжшу річ він доконав; Хто **сам** себе оберіга, Той безпечнійший від усіх (Паренетікон, IX, 9, 11). Навіть той, хто в призначене вірить, Все ж трудиться мусить постійно; Адже ж бачиш і **сам**, що без труду Не горить і сухе поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–3). Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце помисл злий, як нетля в світло, лине, **Сама** згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–4). „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [*краси*] міцного щита. Се я **сам** досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може бути проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 48). Шарпнули оті два коні: Сей сюди, а той онтам, Розірвали віз надвоє, Проваливсь йіздець і **сам** (Притчі, VII, 16). А потім мовив: „Пташко, Пташиночко моя! Вернись до мене! Буду Тобі за батька я. У клітку золотую Всаджу тебе я **сам** І все, чого захочеш, Тобі я радо дам!” (Притчі, IX, 74). „Зробив ти добре діло, Мені летить велів, – І зараз по хвилині **Сам** того пожалів” (Притчі, IX, 84). А вчора **сам** ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликати На суд свій строгий (Притчі, XII, 47). „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть по правді, та вважайте, **Самі** в покусу не впадіть!” (Легенди, I, 20). „Клеветницю пізви до суду, **Сама** зневаги ти не мсти, А річку із свого саду Сусідови на млин пусти!” (Легенди, I, 62). „Я з вами ніч

одну пробуду, Та ось що мусите сповннить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам **сама**” (Легенди, I, 100). „Скажіть **самі**, як вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 129). Та крити божії діла Негарно, навіть грішно; Не скриєш божої хвали, Лиш **сам** загинеш вічно (Легенди, V, 8). „О богине, прости! Я згрішив, бачу **сам**! Та безцінний твій дар комусь іншому дам” (Легенди, VI, 2–11). „А божився, дав на боже!.. Плакав наостатку! А **сам** ніж мав і мене хтів Пхнути під лопатку!” (По селах, VII, 19). Ось і нині купка йїх зібралась – хлопці Все підростки. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й **самі** Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 69). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить **сам**, що сил замало має (По селах, X, 115). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить **сам**, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А **сам** собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ше що (По селах, X, 249, 251). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [*Сеня*] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кожний На собі **сам** йїх правди досвідив (По селах, X, 276). – Се правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений **сам** с собою йїється. Одні хапають з-перед других, рвуть, І днуть, і кривдять (По селах, X, 278). – А що буків я Приняв за ліс! Господар **сам** післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлось платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 287). І що нам віщувать війну?

Таж ся війна **сама** та щось віщує. – А що таке віщує? – Страшний суд! (По селах, X, 299). // *а) Без сторонньої допомоги; власними силами* (1). Якби **само** великеє стражданє Могло тебе, Україно, відкупити, – Було б твоє велике пануванє, Нікому б ти не мусила вступити (Поклони, V, 1); // *б) Без намови, спонукання, примусу; добровільно, самохить* (3). На шлях тернистий **сам** подався І цупко по тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 4). „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що бачить, **сам** хапається робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 32). – Не бійсь, дурний! Якби, хрвань Боже, вовк, То коні би **самі** дали нам знати: Зафоркали б і збились би докупи (По селах, X, 94).

3. Уживається для позначення особи, предмета, що перебуває десь окремо, ізольовано від інших. // *Без сторонніх; один, наодинці* (2). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, **Сам** лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 18). Пастух пішов, а цар сів **сам** снідять (Притчі, XI, 37). * *У сполуч. сам один* (1). І цар зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йїсти **сам** один” (Притчі, XI, 14). // *а) Без рідних, без близьких; одинокий* (1). Оттак і той, що наложив печать На серце: **сам**, без дружньої розмови Жие для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на п’ядь До Бога без любови

(Паренетікон, I, 7); б) // *Без супроводу* (1). Не звикай утертими стежками йти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вівцям пастися й **самим** (Паренетікон, XXV, Строфа 11–4).

4. *Уживається для підкреслення значущості, особливої ваги й величі особи чи предмета* (4). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобріні та напитки, Царя **самого** в гості завізвав, А соли не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 3). Лихвар і п'яниця – Се два побратими: **Сам** чорт побратимство Зв'язав поміж ними (Паренетікон, XXV, Строфа 25–3). Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі небеса; Та йідких єї слів і шпаркого ума Всі боялися, навіть цариця **сама** (Притчі, IV, 12). Аж **сам** Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 73).

5. *Уживається у знач. „усоблений”* (1). „Що без неї жите? Сонце? Небо? **Сам** рай? З нею жите! Або радше ти сам умирай!” (Легенди, VI, 5–5).

6. *Уживається з обмежувальною функцією, у знач. тільки* (2). Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тінь: А як і плід часом хибне, Чи ж тінь **сама** не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–4). Не мав він дому, ні житла, Лиш **сам** пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 38).

7. *Уживається у знач. навіть* (3). Я й **сам** не знав, де ті мої тирани? (Поклони, I, 18). Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і **самі** небеса; Та йідких єї слів і шпаркого ума Всі боялися, навіть цариця **сама**

(Притчі, IV, 10). „Ти наша! Не гадай тікати! Даремно просьб і слів не траь! Ми сильні! З наших рук тебе вже й **сам** Бог не зможе відібратъ” (Легенди, I, 116).

• *Одн. Н. сам 1.* Притчі, VI, 8; IX, 92; Легенди, V, 19; По селах, III, 14; // а) Легенди, VI, 5–6; // б) Поклони, II, 7; Легенди, V, 63; По селах, II, 59; // в) Паренетікон, XI, 11; 2. Поклони, II, 2; Паренетікон, IX, 5; IX, 7; IX, 9; IX, 11; XXV, Строфа 10–3; Притчі, IV, 48; VII, 16; IX, 74; IX, 84; XII, 47; Легенди, V, 8; VI, 2–11; По селах, VII, 19; X, 115; X, 249; X, 251; X, 276; X, 278; X, 287; // б) Поклони, II, 4; До Бразилії, I, 32; 3. Паренетікон, IV, 18; Притчі, XI, 37; у *сполуч.* Притчі, XI, 14; // а) Паренетікон, I, 7; 4. Паренетікон, XXV, Строфа 25–3; Легенди, V, 73; 5. Легенди, VI, 5–5; 6. Легенди, V, 38; 7. Поклони, I, 18; Легенди, I, 116; **сама 2.** Паренетікон, XXV, Строфа 32–4; Легенди, I, 62; I, 100; По селах, X, 299; 4. Притчі, IV, 12; 6. Паренетікон, XXV, Строфа 22–4; **само 2.** // а) Поклони, V, 1; 3. **самого 1.** // б) Паренетікон, IX, 1; 4. Паренетікон, I, 3; (на) **самого 1.** // а) Паренетікон, XXV, Строфа 34–4; *Мн. Н. самі 2.* Легенди, I, 20; I, 129; По селах, X, 69; // б) По селах, X, 94; 7. Притчі, IV, 10; *Д. самим 3.* // б) Паренетікон, XXV, Строфа 11–4.

САМЕ (1). *Част. Уживається для уточнення, підсилення обставини часу.* Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала з хреста. Отой комарик **саме** в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкурі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 380).

САМИЙ (5), **САМ** (1). *Займ. означ. 1.* *Уживається після вказівних займен-*

ників **той, такий** для підкреслення незмінності предмета, ситуації (2). То цар Асока ще в той **самий** вечір Шле трубача з смертельною трубою Перед свого брата дім (Притчі, XII, 23). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке **саме** навчав (По селах, X, 50). // *Уживається для увиразнення, конкретизації, виділення особи* (1). Хоч не любить йїї і холодний, як лід, Вона рада свій вік дати за **сам** его вид (Легенди, VI, 6–8).

2. *Уживається з іменниками: а) у поєднанні з прийменником в при позначенні часової межі дії* (1). І зда-лось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч **саму** Олександр умер (Легенди, VI, 9–8); б) у поєднанні з прийменниками **до, на** при позначенні просторової межі дії (2). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнуюте сей замок до **самих** основ!” (Легенди, III, 40). Далеко десь, на **самім** краю світа, Є віл такий: родився він в той день, Коли Христа розп’ято. Має він Сім гір (По селах, X, 355).

● **Одн. 3.** (в) **самий 1.** Притчі, XII, 23; (в) **саму 2.** а) Легенди, VI, 9–8; (за) **сам 1.** // По селах, X, 50; (на) **саме 1.** По селах, X, 50; **М.** (на) **самім 2.** б) По селах, X, 355; **Мн. Р.** (до) **самих 2.** б) Легенди, III, 40.

САМО див. **ТАК.**

САМОХВАЛЬБА (1). *Вихваляння само-го себе.* Хто був другий кінь? А, ба!

Гордість, злобная обмова І гидка **само-хвальба** (Притчі, VII, 12).

САРАКА (1). *Сердега; бідолаха.* Ти, брате, любиш Русь, Я ж не люблю, **сара-ка!** Ти, брате, патріот, А я собі собака (Поклони, IV, 2).

СВАРИТИСЯ (1). *Вступати в сварку з ким-небудь; сперечатися один з одним.* Зразу **сварилися**, Далі побилися Кум з Пазюком. Батькови син помагає, Син держить, батько шмагає Кума ціпком (По селах, IV, 1).

СВАГ (2). * *У сполуч.: не брат, не сват* (1); **чи сват, чи брат** (1) – *зовсім чужа людина; зовсім чужі люди.* А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не **сват** і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 51). – І [*Сень*] враз промовив: – Е, яка там річ За нами впоми-натись москалеви? Що ми йому, чи **сват**, чи брат який? А мислите, що в него мало й своїх Панів і бідних? (По селах, X, 227). ● **Одн. Н. сват** у сполуч. Притчі, XII, 51; По селах, X, 227.

СВИНЯ (1). *Свійська тварина, яку роз-водять для одержання м’яса, сала.* Як сержкі золоті В ніздрях бурої **свині**, Так краса не йде в пожиток Зле вихован-ній жоні (Паренетікон, XII, 2).

СВІДОК (6). *Людина, що була присут-ня при якій-небудь події, пригоді й особисто бачила що-небудь.* І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось **свідки** є, горівку п’ють”. Пазюк на те: „Нехай же п’ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 62). І вийняв [кум] з чере-са платок, А в нім завитих сім соток,

І перед **свідками** цілі Йїх розкладає на столі (По селах, II, 67). „Ще квартиру став, людей відправ, А завтра рано, щоб ти знав – Коли діждати дасть Господь, За грішми с **свідками** приходь” (По селах, II, 83). Село шумить, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в’юн той, в’есь, А **свідки** йдуть то вскись, то вскесь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II, 88). **Свідків**, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до стодоли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 13). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І **свідків** питають, мов в пїтьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 17).

• **Мн. Н. свідки** По селах, II, 62; II, 88; **Р. свідків** По селах, IV, 13; **З. свідків** По селах, VIII, 17; **О. перед свідками** По селах, II, 67; **с свідками** По селах, II, 83.

СВИДОЦТВО (1). *Офіційний документ, який підтверджує якийсь факт.* Було б нас більш померло, бо якась На нас італська пані завзялась І випросила в короля **свідоцтво**: Держать йїх, аж йїм вимре все жіноцтво (До Бразилії, V, 47).

СВІЖИЙ (1). *Який тільки-що виник, з’явився.* Для болю дужшого велів Солити **свіжу** рану, Та тим ще злість не наситив Мучительську, погану (Легенди, V, 58).

СВІЙ (45). **1.** *Який належить собі, який є у себе* (8). Від зіля, примови Гадюка втиха. Та злюка не втихне Ні вдень, ні вночі, Хоч кров йїй із серця **Своього** точи (Паренетікон, XV, 16). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З

страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла **свого**, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 12). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив **свої** очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 20). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі **своєї** гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким **Свій** ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 37, 40). І на лице **своє** в покорі Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів не шли!” (Легенди, I, 133). Що далі діялося там, на те В страсі лице **своє** закрив, о Музо! Як на соллом’янім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 42). Олександр у болях жорстоких лежав І в руці **своїй** плід чудодійний держав (Легенди, VI, 8–2). // *Стосовно до себе* (20). Ти, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, як раб Не любить **свого** пана (Поклони, IV, 16). Господь сказав: „Яка тобі заслуга, Коли кохаєш свого брата, друга? А ви любіте **своїх** ворогів!” Подумай добре, що Господь велів! (Паренетікон, II, 7). Наче віз без коліс Не покотиться до суду, Так **своєї** судьби Не дійдеш без праці й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–3). Готама Будда, Азії світило, Очима духа бачив сю пригоду І **своім** вірним так про неї мовив [...] (Притчі, I, 82). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не

може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на **свій** обід Ще старший цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь світ” (Притчі, XI, 19). „Для мене, братіку, **свій** піст зломай! Снідай зо мною, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI, 25). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд **свій** строгий (Притчі, XII, 53). Смієсь Астарте, доливає Вина, піддрознюючи йїх. „Засуд **свій** ви змінить готові За нічку пестоців моїх?” (Легенди, I, 91). „Ні, я роздумала! За слово **Своє**ї чести не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 106). До славетних магістратів Найбогатших в краю міст Пописав і попечатав Власноручно **свою** вість (Легенди, II, 12). Як муж жорстокий, лютті жінки **Своє** погане довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, Як на шкаматя шматували тіло... (Легенди, IV, 46). Хоч не любить йїї і холодний, як лід, Вона рада **свій** вік дати за сам єго вид (Легенди, VI, 6–8). „Ні, богине! Візьми **свій** дарунок назад! Я в нїрвану волю, чи в Олімп, чи у ад!” (Легенди, VI, 8–15). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік **свій** в тих хатах проводять? (По селах, I, 20). Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють **Свою** двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 205). І [*Сень*] враз промовив: – Е, яка там річ

За нами впоминатись москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, що в него мало й **своїх** Панів і бідних? (По селах, X, 228). А той Антихрист буде цар всесильний. Пішле **своїх** вояків і шандарів Против пророка (По селах, X, 364). От він на хитрощі візьметься: Пошле **своїх** вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 371). „Із сего краю, що є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу **свій** вірний люд у край Заморський, де є справді хлопський рай” (До Бразилії, I, 21). Бачили мури Любляни та Реки, Як з **сво**го краю біг русин навтеки (До Бразилії, IV, 4). // У знач. ім. **своє**. Те, що торкається безпосередньо себе, стосується себе (1). Боргує нам уряд, покіль до **сво**го, Курузи, бульбу, сіль – і більш нічого (До Бразилії, V, 11). // Виконуваний самою особою, особисто (1). А як старий скінчив **свій** спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 31). // Який є особистим майном, власністю; власний (6). Скупий – не пан **своїх** засіків повних, А сторож, і приставник, і невольник (Паренетікон, XXV, Стрoфа 18–1). Оттак всю ніч продвигавши **свій** міх, До батькового друга він прибіг (Притчі, V, 51). Старий живенько замки відкротив І з міхом парубка в **свій** двір пустив (Притчі, V, 58). Тимчасом убогий митар Шкапу „Смирність” як запряг, То помалу, але певно До мети **свій** віз дотяг (Притчі, VII, 20). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти не мсти, А річку із **сво**його саду Сусідови на млин пуссти!” (Легенди, I, 63). „І ждїть! Як буде

поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти, хати і весь **свій** крам Збувайте! Я вам не такі там дам” (До Бразилії, I, 49).

2. *Який перебуває в родинних, дружніх або інших близьких стосунках* (6). Господь сказав: „Яка тобі заслуга, Коли кохаєш **свого** брата, друга? А ви любіте своїх ворогів!” Подумай добре, що Господь велів! (Паренетікон, II, 6). Хоча б ти і муки тяжкі потерпів, А брата **свогого** не любиш, То все ж ти на вічне жите не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон, XXV, Строфа 33–2). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічю йди с тим до друзяк **своїх**. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. **Своїх** так перепробуй, а потім Застукай і в могого друга дім” (Притчі, V, 28, 31). Пішов по інших **своїх** другах син, – Не скрив його, не втішив ні один (Притчі, V, 45). То цар Асока ще в той самий вечір Шле трубача з смертельною трубою Перед **свогого** брата дім (Притчі, XII, 25).

3. *Властивий тільки цій особі, цьому предметові* (3). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть зліі змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь **свій** тягар скидає, І голос твій весь плач є в тиша (Поклони, VII, 17). Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку хоч схили додолу, **Свого** світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–4). Правило віри, скромности взірець, Жила собі Доместика святая, **Своє** сховавши світло під корець, Служила у безбожно-го глита (Легенди, IV, 3).

● **Одн. Р. свого 1.** Паренетікон, XXII, 12; // Поклони, IV, 16; **3.** Паренетікон, XXV, Строфа 2–4; **до свого** // у

знач. ім. До Бразилії, V, 11; (із) **свогого 1.** Паренетікон, XV, 16; // Легенди, I, 63; **2.** Паренетікон, XXV, Строфа 33–2; Притчі, XII, 25; (з) **свого 1.** // До Бразилії, IV, 4; **своє 1.** // Легенди, I, 106; **своє 1.** // Паренетікон, XXV, Строфа 36–3; (з) **своє 1.** Притчі, VIII, 37; **3. свій 1.** Притчі, VIII, 40; // Притчі, XI, 25; Легенди, I, 91; VI, 6–8; По селах, I, 20; До Бразилії, I, 21; // По селах, II, 31; // Притчі, V, 51; VII, 20; До Бразилії, I, 49; **3.** Поклони, VII, 17; (в) **свій 1.** // Притчі, V, 58; (на) **свій 1.** // Притчі, XI, 19; XII, 53; Легенди, VI, 8–15; **свою 1.** // Легенди, II, 12; По селах, X, 205; **свого 2.** Паренетікон, II, 6; **своє 1.** Легенди, IV, 42; // Легенди, IV, 46; **3.** Легенди, IV, 3; (на) **своє 1.** Легенди, I, 133; **М.** (в) **своїй 1.** Легенди, VI, 8–2; **Мн. Р. своїх 1.** // По селах, X, 228; **своїх 1.** // Паренетікон, XXV, Строфа 18–1; (до) **своїх 2.** Притчі, V, 28; **Д. своїм 1.** // Притчі, I, 82; **3. свої 1.** Притчі, IV, 20; **своїх 1.** // Паренетікон, II, 7; По селах, X, 364; **2.** Притчі, V, 31; **своїх 1.** // (По селах, X, 371); **М.** (по) **своїх 2.** (Притчі, V, 45).

СВІТ¹ (26). **1.** *Окрема частина всесвіту.*

* *Образно* (1). Вже не міні в нові **світи** летіти! Війну з житем програв я, любі діти! (Поклони, I, 3).

2. *Земна куля, Земля з усім, що на ній є* (14). Немає друга понад мудрість, Ні ворога над глупоту, Так, як нема любови в **світі** Над матірню любов святу (Паренетікон, VIII, 3). Не бажай ти умом Понад **світом** кружить; А скорійш завзьмись В **світі** праведно жись (Паренетікон, XIV, 6, 8). Хто в першій чвертині житя Знання не здобув, А в другій чвертині житя Майна не здобув, А в третій чвертині житя Хто чесним

не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в **світі** не був!” (Паренетікон, XXIV, 8). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій обід Ще старший цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь **світ**” (Притчі, XI, 21). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі на **світі** – З цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур’яну (Притчі, XII, 2). Олександр Великий весь **світ** звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в пустині прожив І молитвою й постом богині служив (Легенди, VI, 1–1). Олександр Великий весь **світ** звоював, Та дівчини рабом себе він почував (Легенди, VI, 3–1). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь **світ** проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змійя? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці єі я паную один?” (Легенди, VI, 4–2). „Ну ж поможе сей плід его серце здобуть! А як ні, то міні краще в **світі** не будь” (Легенди, VI, 6–12). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над **світом** я цар, та над серцем не цар” (Легенди, VI, 8–8). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на **світі** Здрібніє так, що в нашій печі буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 240). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на **світ** прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 332). „Моліться,

– каже, – люде! Близький час! П’ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на **світ**. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 348). Коли прийде на **світ** Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 358). * У сполуч.: а) **на самім краю світа** – в дуже віддаленому, глухому місці (1). Далеко десь, на самім краю **світа**, Є віл такий: родився він в той день, Коли Христа розп’ято. Має він Сім гір (По селах, X, 355); б) **ніти в світ** – вирушити в далеку дорогу, невідомо куди (1). Ворог батько, ворог мати, Що не вчили сина! І піде він в **світ** блукати, Як та сиротина (Паренетікон, XIX, 3). // *Усе живе; все навколишє; все, що оточує людину* (3). Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на **світ**, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 7). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що **світ** зіпсутий І страшний суд надходить – що твій піп!” (По селах, X, 52). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в **світі** жити, Щоб не заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду Твого! (По селах, X, 410). * У сполуч. **скінчився світ** – настав кінець світу; *світ перестав існувати* (1). Три дні й три ночі вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже думав цар: „Скінчився **світ**, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 71). // *Оточення – суспільство, люди* (4). На Цейлоні святому Є кипаріс високий, Роскішний, тисячлітній, У **світі** одинокий (Притчі, II, 4). „Дав Бог міні прожити

много літ, Добра надбати і пізнати **світ**. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цінуй. Не думай в нім мету життя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V,6). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у **світ**, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI,2–9).

● **Одн. Н. світ 2.** Легенди, VI,4–2; // По селах, X,52; у *сполуч.* Легенди, V,71; **Р. світа 1.** у *сполуч.* а) По селах, X,355; **3. світ 2.** Легенди, VI,1–1; VI,3–1; // Притчі, V,6; **в світ 1.** у *сполуч.* б) Паренетікон, XIX,3; **на світ 2.** Притчі, XI,21; По селах, X,332; X,348; X,358; // Легенди, IV,7; у **світ 2.** // Легенди, VI,2–9; **О. над світом 2.** Легенди, VI,8–8; **понад світом 2.** Паренетікон, XIV,6; **М. в світі 2.** Паренетікон, VIII,3; XIV,8; XXIV,8; Легенди, VI,6–12; // По селах, X,410; **на світі 2.** Притчі, XII,2; По селах, X,240; у **світі 2.** // Притчі, II,4; **Мн. 3. в світі 1.** образно Поклони, I,3.

СВІТ ²(1). *Час перед сходом сонця, світанок.* * У *сполуч.* **скоро світ** – дуже рано, на світанку. Літня ніч коротка, То вчасно спати йдуть робучі люде, Щоб завтра, скоро **світ**, вже бути в полі (По селах, X,7).

СВІТИЛО (1). *Перен. Знаменитість.* Готама Будда, Азії **світило**, Очима духа бачив сю пригоду І своїм вірним так про неї мовив [...] (Притчі, I,80).

СВІТИТИ (1). *Відбивати світло.* Сказала [Астарте] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Иди ж тепер і до схід сонця На небі зіркою **світи!**” (Легенди, I,124).

СВІТИТИСЯ (1). *Перен. Блищати (про очі).* І від того дня По селах ходить. Вже йійі в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очі **світяться**. (По селах, X,166).

СВІТЛО (7). **1.** *Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором і робить видимим навколишнє* (1). Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку хоч схили додолу, Свого **світла** вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа2–4).

2. *Джерело освітлення в приміщенні та на вулиці* (3). Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів його відкине; В гнівливе серце помисл злий, як нетля в **світло**, лине, Сама згорить, а **світла** не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа32–3,4). Оповите мглою Дріма Підгір'є. Лиш де-де в хатах Ще **світло** блима (По селах, X,5). // *Овітлене місце* (2). Правило віри, скромности взірець, Жила собі Доместика святая, Своє сховавши **світло** під корець, Служила у безбожного глїтїя (Легенди, IV,3). Пророцьким духом чуючи, Що час его зближався, З пустині вибрався святий, На **світло** показався (Легенди, V,48).

3. *Перен. Те, що робить ясним, зрозумілим навколишній світ* (1). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взяти не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні **світла** і свободи (Притчі, I,109).

• **Одн. Н. світло 2.** По селах, X, 5; **Р. світла 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 2–4; **2.** Паренетікон, XXV, Строфа 32–4; **3.** Притчі, I, 109; **3. світло 2.** Легенди, IV, 3; **в світло 2.** Паренетікон, XXV, Строфа 32–3; **на світло 2.** Легенди, V, 48.

СВІЧКА (4). *Паличка воску, стеарину з тнотом усередині, яку використовують для освітлення.* **Свічку** поставив ти в церкві перед образами, богачу! Добре зробив ти: ось бач, ярко та **свічка** горить (Паренетікон, V, 1–1, 4). Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – **свічка** погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–8). Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і **свічку** хоч схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–3).

• **Одн. Н. свічка** Паренетікон, V, 1–4; V, 1–8; **3. свічку** Паренетікон, V, 1–1; XXV, Строфа 2–3.

СВОБОДА (3). **1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті** (2). Якби могутість, щастє і **свобода** Відмірялись по мірі крові й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 5). Мій поклик: праця, щастє і **свобода**, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 19). **2. Відсутність залежності від кого-, чого-небудь** (1). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і **свободи** (Притчі, I, 109).

• **Одн. Н. свобода 1.** Поклони, V, 5; VI, 19; **Р. свободи 2.** Притчі, I, 109.

СВОЛОК (1). *Балка, що підтримує стелю в будинку і служить місцем схову різних предметів.* Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній познаки: Там під **сволоком**, завитий в шматі, Лист небесний – писаний Бог знаким (По селах, I, 55).

СВЯТИЙ (19). **1. Пов'язаний із релігією, Богом, наділений божественною силою.** * *Усполуч. святе слово – Біблія (книги Святого письма Старого і Нового заповіту)* (1). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово **святе** Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 11). // *Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із місцями релігійного поклоніння* (1). На Цейлоні **святому** Є кипаріс високий, Роскішний, тисячлітній, У світі одинокий (Притчі, II, 1). * *Усполуч. святі місця – місця, які користуються особливою пошаною віруючих і куди ходять на прощу* (1). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, **святих** місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 45).

2. Який, за християнською релігією, провів життя в служінні Богові й якого після смерті церква визнала небесним заступником віруючих (1). Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба **Святий** Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 361). // *Праведний, непорочний, угодний Богові* (3). То й я,

лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія **святого** (Легенди, V, 16). „Нехай вони в великий піст Жиють із тіла мого І славлять Бога й згадують Селедія **святого**” (Легенди, V, 84). І сталося так. І відтоді Всі русини голодні Селедія **святого** чтять. Дивні діла Господні! (Легенди, V, 95). // У знач. ім. **святій**. Той, хто присвятив своє життя служінню Богові (3). Добру науку приймай, Хоч йійі і від простого чуеш; Злої ж на ум не бери, Хоч би й **святій** говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–4). Та на **святого** напасівсь Один король сердитий, З оружєм і дрекольми Пішов його ловити (Легенди, V, 41). Пророцьким духом чуючи, Що час его зближався, З пустині вибрався **святій**, На світло показався (Легенди, V, 47).

3. Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із релігійним обрядом Великодня (1). „Най постять так, як постив я, Доступлять в Бога ласки, Йідають мене, і воду п'ють, І ждуть **святої** паски” (Легенди, V, 88).

4. *Перен.* Чистий, благородний (3). Немає друга понад мудрість, Ні ворога над глупоту, Так, як нема любови в світі Над матірню любов **святу** (Паренетікон, VIII, 4). Хоч хто і сто літ проживе Безчесно, непоздержливо, – Волів би день один прожить, У чесноті, в думках **святих** (Паренетікон, X, 4). Хоч хто і сто літ проживе, Без розуму блукаючи, – Волів би день один прожить У розумі, в думках **святих** (Паренетікон, X, 8). // *Бездоганный у житті, поведінці.* * *Образно* (1). Правило віри, скромности взірець, Жила собі Доместика **святая**, Своє сховавши

світло під корець, Служила у безбожного глитає (Легенди, IV, 2). // У знач. ім. **свята**. * *Образно* (2). Та ворог святости, злий дух, піддав Єі хозіяінови думку грішну, І сей **святої** тіла зажадав І вкинуть дав йійі у тьму кромішну (Легенди, IV, 27). І привели **святую**, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єі почав ножа острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 33). * У *сполуч.* **святе тіло** – уживається стосовно істоти, що характеризується бездоганністю поведінки. * *Образно* (1). Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солом'янім огні **святе** Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 43).

5. У знач. ім. **святе**. Те, що глибоко шанують (1). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось **святе** в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 22).

● *Одн.* **Н. святій 2.** По селах, X, 361; // у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 5–4; Легенди, V, 47; **святая 4.** // *образно* Легенди, IV, 2; **Р. святого 2.** // Легенди, V, 16; **святої 3.** Легенди, V, 88; **святої 4.** // *образно* Легенди, IV, 27; **3. святого 2.** // Легенди, V, 84; V, 95; **на святого 2.** // у знач. ім. Легенди, V, 41; **святую 4.** // *образно* Легенди, IV, 33; (над) **святу 4.** Паренетікон, VIII, 4; **святе 4.** // у *сполуч.* Легенди, IV, 43; **5.** у знач. ім. Поклони, VII, 22; (на) **святе 1.** у *сполуч.* По селах, IX, 11; **М.** (на) **святому 1.** // Притчі, II, 1; **Мн. М.** (в) **святих 4.** Паренетікон, X, 4; X, 8; (по) **святих 1.** // у *сполуч.* По селах, X, 45.

СВЯТІСТЬ (1). *Перейнятість божественною силою.* Та ворог **святости**,

злий дух, піддав Єі хозіянови думку грішну, І сей святої тіла зажадав І вкинуть дав йїї у тьму кромішну (Легенди,IV,25).

СВЯТКУВАТИ (1). *Відзначати певним чином яку-небудь подію.* Халіф Абдель-малік **святкує** побіду У куфському замку. К кінцеви обіду Від війська посла Кровавую голову в місі внесли (Легенди,III,1).

СЕ ¹ (35). *Част. 1. Вказ. Уживається для підкреслення, виділення того чи іншого члена речення* (9). **Се** ж вона, его кохана, Рай его, жите, краса! Нині чахне за нелюбом, Наче лямпта та вгаса! (Поклони,VIII,29). Та **се** не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І стали нарікати на царя (Притчі,VIII,5). Не любо **се** було его дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів ніхто цареві в очи Сказати се (Притчі,XII,10). Гамору! Галаса! Баб назбігалося Повний вигін. Ті Пазюка проклинають, Інші про кума вже знають: „Певно, **се** він!” (По селах,IV,12). Та він байдуже, мов **се** й не про него, Всі насміхи пускає мимо вуха, Прихильности немов не добачає (По селах,X,57). – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув. – Иди, дурний! Вона ж **се** не від злого! **Се** найдобрійша жінка у селі Була. Йїй Бог так дав, щоб віщувала Народови якесь велике горе (По селах,X,172,173). Лиш Сень мовчав, не жалувався ніколи. А як скінчили другі, знов почав: Так бачите, яка **се** в нас війна Ведесь! (По селах,X,297). Хрест божий з нами! Певно, **се** була Якась безбожна упириця зла. Бо справді, на жінок у тії доби Ударили найгіршіі

хороби (До Бразилії,V,49). // а) *Уживається як зв'язка в складеному присудку* (9). Гнів – **се** огонь. Чим більше дров кладеш, Тим ярче полум'я лютує ясне; А перестань докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон,VII,1). Лихвар і п'яниця – **Се** два побратими: Сам чорт побратимство Зв'язав поміж ними (Паренетікон,XXV,Строфа25–2). Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь по нім... Але добрий – **се** дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон,XXV,Строфа30–5). А та берізка, за яку вчепившись, Міркуємо спастися від заглади, – **Се** людська пам'ять – щира, та коротка (Притчі,I,99). І, строго глянувши на них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гніль і зрада” (Притчі,VIII,31). „А ся засмолена [скринька] – **се** ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі,VIII,34). Важке зітхане – **се** була Єго мольба глибока; Весь вік прожив зітхаючи, Не зажмуривши ока (Легенди,V,33). „Не згордуй! Сей малий золотистий горіх – Від богині **се** дар! Моя гордість, мій гріх” (Легенди,VI,4–12). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – **се** великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!” (По селах,II,53); // б) *Уживається як вказівне слово на межі двох речень, з яких друге містить у собі тлумачення, роз'яснення першого* (9). Вбогому

даток ти дав, о богачу; **се** добре зробив ти! (Паренетікон, V, 2–2). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: **Се** чиста розкіш братньої любови, **Се** той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 104, 105). Усміхнулась Агляя. „**Се** ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 19). З її уст вилітають бажання страшні – **Се** бажання пожарів, убійства, різні (Легенди, VI, 3–12). „А без щастя, без віри й любови внутрі Вічно жить – **се** горить вік у вік на кострі!” (Легенди, VI, 8–14). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна сказати, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „От на глум! Вів мене в стодолу кум! **Се** ніхто, крім кума!” (По селах, III, 18). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: **Се** хлопці-конюхи огонь кладуть, Йїх на всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 11). І він здригнувся. – Господи помилуй! **Се** смерть у очи заглядає! – шепнув І знов почав молитись, ще щирійше, Ще горячійше (По селах, X, 415).

2. Підсил. Уживається для підсилення значення питального займенника, що входить до складу питального речення (6). Явився друг. „**Се** що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” (Притчі, V, 37). „**Се** що такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого ти, брате, Ідеш в такій невольничій подобі?” (Притчі, XII, 36). Вчув **се** Періс, цар суворий, І розлютивсь: „**Що се** знов?!”

І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 6). В шинку шумить, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не питайте, що **се** є: Старий Пазюк горілку п’є (По селах, II, 3). – Ну, що **се** ти говориш, бійся Бога, Під ніч таке страхіте? Суд страшний! (По селах, X, 329). – Дух божий з нами! – скрикнули в трівозі Всі конюхи. – П’ять гір вже, кажеш, спас. Що ж **се** за гори, що за віл такий? (По селах, X, 353).

3. Підсил. Служить для підсилення загальної виразності, значущості всього висловлювання або якої-небудь його частини (2). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би **се** дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 20). – Мудрий ти На бештефранти! А чому ж ота Уріжська ходить та голосить? Чень же **Се** не добро віщує? (По селах, X, 246).

• **1.** Поклони, VIII, 29; Притчі, VIII, 5; XII, 10; По селах, IV, 12; X, 57; X, 172; X, 173; X, 297; До Бразилії, V, 49; // а) Паренетікон, VII, 1; XXV, Строфа 25–2; XXV, Строфа 30–5; Притчі, I, 99; VIII, 31; VIII, 34; Легенди, V, 33; VI, 4–12; По селах, II, 53; // б) Паренетікон, V, 2–2; Притчі, I, 104; I, 105; IV, 19; Легенди, VI, 3–12; VI, 8–14; По селах, III, 18; X, 11; X, 415; **2.** Притчі, V, 37; XII, 36; Легенди, II, 6; По селах, II, 3; X, 329; X, 353; **3.** Паренетікон, IV, 20; По селах, X, 246.

СЕ² див. **СЕЙ**

СЕБЕ (26). *Займ., зворотн. Указує на спрямованість дії на самого виконавця дії.*
З яким же запалом я йшов до бою! Як

рвалася вперед душа вітхнута! Горіло серце чистою любовою!.. І що ж здобув? Лишив що за **собою**? (Поклони, I, 9). Мій синку, ти би менш балакав, Сам над **собою** менше плакав, На долю менше нарікав! (Поклони, II, 2). Тим, що мене ти к **собі** не пустила, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і одинокій, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жие для **себе** – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 8). **Себе** самого наперед Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 1). Ти сам **себе** таким зроби, Щоб інших ти навчати міг; Сам над **собою** запануй, То запануєш над людьми (Паренетікон, IX, 5, 7). Хто сам **себе** опанував, Найтяжшу річ він доконав; Хто сам **себе** оберіга, Той безпечніший від усіх (Паренетікон, IX, 9, 11). Бережи маєток про чорну годину, Та віддай маєток за вірну дружину; А **себе** найбільше бережи без впину; Та віддай майно і жінку й **себе** за Україну (Паренетікон, XXV, Строфа 12–3, 4). Два сусіди жили поруч **себе** рядом: Сей весіле справляв, а другий похорон (Притчі, X, 1). А мав [цар] с **собою** много Йіди, та страва в рот йому не йшла, Бо він обідать звик серед шумного Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 4). Не любо се було его дворянам. „Занадто цар унижує **себе** Перед неробами та жебраками!” Та не посмів ніхто цареві в очи Сказати се (Притчі, XII, 11). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув Ніякої провини за **собою**, Та знав, що царська є незмінна воля

(Притчі, XII, 28). Арота ж і Марота к **собі** Покликав Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 125). Похилились смерекові стіни, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть **собі** заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По селах, I, 15). І поскладав, поцілував І в черес всі сотки сховав. А кум стоїть, гне в **собі** злість, Очима тії гроші йїсть (По селах, II, 75). Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з **себе** дасть. Не даром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 32). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кождий На **собі** сам йїх правди досвідив (По селах, X, 276). – Се правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с **собою** йїється. Одні хапають з-перед других, рвуть, І днуть, і кривдять (По селах, X, 278). І хлопці полягали – Хто на соломі, що приніс з **собою**, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під **себе** простеливши (По селах, X, 403, 405). Тихо сяють зорі, Немов манять до **себе** (По селах, X, 418). * У сполуч. **почувати себе** (1), **почути себе** (1) – *входить до складу зв'язки в іменному складеному присудку*. Олександр Великий весь світ звоював, Та дівчини рабом **себе** він почував (Легенди, VI, 3–2). „Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!” І великим, безсмертним почув **себе** цар (Легенди, VI, 5–2).

● **Р. для себе** Паренетікон, I, 8; **до себе** По селах, X, 418; **з себе** По селах, X, 32; **поруч себе** Притчі, X, 1; **Д. собі** По селах, I, 15; **к собі** Поклони, VII, 7; Легенди, I, 125; **З. себе** Паренетікон, IX, 1;

IX,5; IX,9; IX,11; XXV,Строфа12–3; XXV,Строфа12–4; Притчі,ХІІ,11; **під себе** По селах,Х,405; у *сполуч.* Легенди,VI,3–2; VI,5–2; **О. з собою** По селах,Х,403; **за собою** Поклони,І,9; Притчі,ХІІ,28; **над собою** Поклони,ІІ,2; Паренетікон,ІХ,7; **с собою** Притчі,ХІ,4; По селах,Х,278; **М. в собі** По селах,ІІ,75; **на собі** По селах,Х,276.

СЕЙ (102). *Займ. 1. Указує на предмет, що перебуває поблизу кого-, чого-небудь, найближчий у просторі порівняно з іншим, більш віддаленим; протилежне той* (2). „О царю, – сказали, – твій ворог неситий, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в **сьому** місі вона” (Легенди,ІІІ,8). „І мовив Масаб: „Отсе місце блаженне Мармуром блискучим хай буде вмоцнене!” І ось, мов жива, На **сьому** мармурі його голова” (Легенди,ІІІ,36). // *Указує на певний період, протягом якого щось відбувалося, відбувається або буде відбуватися* (4). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним **сю** ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі,V,66). „Прости міні тривогу **сеі** ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могутий. Будь здоров!” (Притчі,ХІІ,57). „Склонись до наших просьб, о пані, Пробудь **сю** нічку з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди,І,86). „Тут мене гадюка йїдж, Як я з вами був **сю** ніч На гумні, в столі!” (По селах,ІІІ,32).

2. Указує на якийсь предмет, що його виділяють з-поміж інших (10).

Богиня мовить: „Ну, як се в тебе дар найцінніший з усіх, На ж тобі **сей** малий золотистий горіх” (Легенди,VI,1–14). „Одну нічку не спи, один день промовчи І, очистивши ум, **сей** горіх розтовчи. Шкаралющу в огонь, а розкушиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди,VI,1–16). „Не згордуй! **Сей** малий золотистий горіх – Від богині се дар! Моя гордість, мій гріх” (Легенди,VI,4–11). І він все розповів, відки має **сей** плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди,VI,4–13). „Міліонам ти сонце, добродій еси, – Будеш жить вічно юний, як плід **сей** зйіси” (Легенди,VI,4–16). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має **сей** плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди,VI,5–9). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі **сей** горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди,VI,5–14). „Ну ж поможе **сей** плід єго серце здобуть! А як ні, то міні краще в світі не быть” (Легенди,VI,6–11). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід **сей**? По правді скажи!” (Легенди,VI,7–14). „Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх! Вічне щасте чи дасть **сей** чудовний горіх?” (Легенди,VI,8–12). // *Уживається для вказівки на той або інший предмет, особу в ряду подібних, коли їх перелічують або зіставляють* (11). Два йїздці були раз: митар І вельможний фарисей; До мети взялися бігти. Хто допаде? Той чи **сей**? (Притчі,VII,4). Шарпнули оті два коні: **Сей** сюди, а той онтам, Розірвали віз надвоє, Проваливсь йїздець і сам (Притчі,VII,14). І мовив цар: „Мої

міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша **сяя** золота! Як можна, царю, навіть прирівняти До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 17). І, строго глянувши на них, сказав: „**Ся** скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 31). „А **ся** засмолена [*скринька*] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 34). Два сусіди жили поруч себе рядом: **Сей** весіле справляв, а другий похорон (Притчі, X, 2). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребе й буде слюб йім давать. І веселі й сумні вернуть з церкви ураз, І певнісько **сі** й ті спільно вп’ються за час (Притчі, X, 10). Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І **сі** й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 13). Свідків, хоч гать гати! **Сей** вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до стодоли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 14). **Сей** сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, **Сей** крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 7, 10).

3. *Указує на предмет, особу, дію і т. ін., згадані в попередньому висловлюванні* (13). Поклін тобі, моя зів’яла квітко, Моя розкішна, невідступна мріє, Остатній **сей** поклін! (Поклони, VII, 3). Глупий! Ти Бога здурити гадаєш **сим** датком мізерним, – Кривда ж твоя

наче грім супроти тебе гримить! (Паренетікон, V, 2–10). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру **сю** весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 15). Готама Будда, Азії світило, Очима духа бачив **сю** пригоду І своїм вірним так про неї мовив [...] (Притчі, I, 81). „**Сей** чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас окружують, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 83). **Ся** мета – жите у небі. Щоб до неї дочвалать, Фарисей запряг два коні: „Чеснота” одного звать, Піст, молитва, дари вбогим (Притчі, VII, 5). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, **ся** дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрю, Тебе пущу я з рук” (Притчі, IX, 14). **Сі** его післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то я корився перед ними На знак, що розумію йїх призив (Притчі, XII, 53). „В сусіда жінка язиката Мене неславить; за **сей** чин Я відкопать веліла річку, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 42). „**Сей** указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 13). І указ **сей** чудо справив: Хоч як хліб подорожів, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 21). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість сьогод-

не, – Та я нагадав, Які вже я види в **сім** замку видав” (Легенди,ІІІ,20). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнують **сей** замок до самих основ!” (Легенди,ІІІ,40). // У знач. ім. **сей**. Уживається для вказівки на раніше названу особу; відповідає за значенням особовому займенникові 3-ї особи (6). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На **се**го власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон,ХVІІІ,5). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та **сей**, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V,39). А був там царський брат, То **сей** почав цареви докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі,ХІІ,15). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его шле трубача; І перед чіим домом **сей** затрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі,ХІІ,21). Та ворог святости, злий дух, піддав Єі хозіянови думку грішну, І **сей** святої тіла зажадав І вкинуть дав йійі у тьму кромішну (Легенди,ІV,27). Три місяці страждала там вона, Не піддалась забаганкам чортячим. І розпалив хозіяна сотона, І **сей** гукнув: „Сюди йійі! Побачим!” (Легенди,ІV,32).

4. У знач. ім. Указує на дії, явища, обставини, події, про які говориться в попередньому чи наступному контексті (19). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов повний стає; **Се** бачучи, чесні не тратьте надії, Хоч доля гнівная вас гонить і

б’є (Паренетікон,ХХV,Строфа3–3). „Отець любив мене й жалів – За **се** братів на мене гнів, За **се** в рові я смерти ждав, За **се** невольником я став” (Притчі,ІІІ,10,11,12). „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [краси] міцного щита. **Се** я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може бути проти неї надійний борець” (Притчі,ІV,48). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідати с тобою. **Се** йому не слід” (Притчі,ХІ,17). „Я радо, царю, **се** зроблю, лиш дай Міні поручу певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі,ХІ,27). Не любо **се** було его дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів ніхто цареви в очи Сказати **се** (Притчі,ХІІ,14). „Ти, певно, ліпше знаєш **се**, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі,ХІІ,39). „**Се**го не хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди,І,53). Вчув **се** Періс, цар суворий, І розлютивсь: „Що **се** знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди,ІІ,5). Ось глянь у коршму. За столом Сидить Пазюк, співа псалом, Бо він письменний – знай і **се**! І Бога в серці має все (По селах,ІІ,17). Розгнівався на **се** Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – **се** великий гріш! Узять візьмеш, віддать – хоч ріж!” (По селах,ІІ,49). Кум почув **се**, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Змилуйтеся, діду! Я вас до хреста

довів Та й пішов вісьта домів! Присягати піду!” (По селах, III, 19). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про **се** від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 211). Коли тобі плетуть, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – **Се** посвідчать і наші молодіці (До Бразилії, I, 8). Най Бог його за **се** благословить, Що не цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять (До Бразилії, I, 9). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати. **Сим** кінчимо. Дай Бог тобі прожить, А нам тобі в Бразилії служить! (До Бразилії, I, 61). **Сим** кінчимо. Прощайте! Ждіть від нас Звісток, як нам заблисне ліпший час (До Бразилії, V, 99). // У знач. ім. *Уживається в функції підмета* (28). Я декадент? **Се** новина для мене! Ти взяв один з мого життя момент І слово темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 1). Що в мойій пісни біль, і жаль, і туга – **Се** лиш тому, що склалось так життя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чуття (Поклони, VI, 6). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, **се** менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 14). Було **се** в Індії. Степом безлюдним Йшов чоловік. І враз напав на него Голодний лев

(Притчі, I, 1). Зирнув, аж пробі! **се** Гадюка, звита в клубок, що в щілині Дрімала (Притчі, I, 51). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цінуй. Не думай в нім мету життя знайти, – **Се** сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 10). Стрілець подумав: „Правда! Чимало плещуть дива, А розміркуеш – скажеш: „**Се** сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 44). **Се** не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 11). Сусід мене с слізми благає На млин пустити воду знов, Бо **се** ж увесь его прожиток, Его й дітей, п’ятох голов (Легенди, I, 47). З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що впало, **се** Було єї поживою по труді (Легенди, IV, 15). Богиня мовить: „Ну, як **се** в тебе дар найцінніший з усіх, На ж тобі сей малий золотистий горіх (Легенди, VI, 1–13). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо **се** міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? **Се** ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–8, 10). Йій [красуні] опертись король не здоліє й на мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов **се**, чи чад?.. День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–15). „**Се** богині є дар. Як зійси те зерно, Вічно жить тобі дасть вічно юним воно” (Легенди, VI, 7–11). „Вічно жить! О богине, **се** жарти, **се** сміх! Вічне щасте чи дасть сей чудовний горіх?” (Легенди, VI, 8–11). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, **се**, може, Аж в той час

буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печі буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 239). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить сам, що **се** якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 249). – **Се** правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с собою йїється. Одні хапають з-перед других, рвуть, І днуть, і кривдять (По селах, X, 277). Врешті [*Сень*] Промовив: – От ви й чули вішуване. Не бійтесь, **се** не є нечистий дух, **Се** та уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 324, 325). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, ні пану. **Се** край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 25). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки **се** секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 53). Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дісканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? **Се** – емігранти (До Бразилії, II, 9). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, **Се** – емігранти (До Бразилії, II, 18). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацитькують, годують і

колишуть, Як йїх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або переїдь по нас!” – **Се** в нас порядок (До Бразилії, II, 27). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „**Се** злої відьми месть! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” (До Бразилії, V, 66).

5. *Уживається для підкреслення емоційного ставлення до осіб, предметів, явищ* (9). Аскет мовить: „Хоч яке **се** жите і трудне, і сумне, Дай, щоб старість і смерть оминули мене” (Легенди, VI, 1–10). Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь **сей** люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 31). І що нам вішувать війну? Таж **ся** війна сама та щось віщує. – А що таке віщує? – Страшний суд! (По селах, X, 299). „Із **се**го краю, що є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є справді хлопський рай” (До Бразилії, I, 19). „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що бачить, сам хапається робити. Освоюєсь, привчається **сей** звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 33). По відході єго ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі **Сей** лист, о пані, написать тобі, Про него [*мужа*] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 58). Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дісканти, То не

питає: **Сей** поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 7). „Що лайдацтво?” – „Весь **сей** люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто йїх спиняє” (До Бразилії, III, 9). Розлучила нас юрба, Та довгенько ще цікаві Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в **сій** справі? (До Бразилії, III, 20).

● **Одн. Н. сей 2.** Легенди, VI, 4–11; VI, 6–11; VI, 8–12; // Притчі, VII, 4; VII, 14; X, 2; По селах, IV, 14; VIII, 7; VIII, 10; **3.** Притчі, I, 83; Легенди, II, 21; // Притчі, V, 39; XII, 15; XII, 21; Легенди, IV, 27; IV, 32; **4.** // Поклони, VI, 1; VI, 6; Паренетікон, XXII, 14; Притчі, I, 1; I, 51; V, 10; IX, 44; X, 11; Легенди, I, 47; IV, 15; VI, 1–13; VI, 2–8; VI, 2–10; VI, 3–15; VI, 7–11; VI, 8–11 (2 р.); По селах, X, 239; X, 249; X, 277; X, 324; X, 325; До Бразилії, I, 25; I, 53; II, 9; II, 18; II, 27; V, 66; **5.** По селах, I, 31; До Бразилії, I, 33; II, 7; III, 9; **ся 2.** // Притчі, VIII, 31; VIII, 34; **3.** Притчі, VII, 5; IX, 14; **5.** По селах, X, 299; **сяя 2.** // Притчі, VIII, 17; **се 5.** Легенди, VI, 1–10; **Р. сеґо 4.** Легенди, I, 53; (із) **сеґо 5.** До Бразилії, I, 19; **сеі 1.** // Притчі, XII, 57; **3. сей 2.** Легенди, VI, 1–14; VI, 1–16; VI, 4–13; VI, 4–16; VI, 5–9; VI, 5–14; VI, 7–14; **3.** Поклони, VII, 3; Легенди, II, 13; III, 40; **5.** До Бразилії, I, 58; (за) **сей 3.** Легенди, I, 42; **сю 1.** // Притчі, V, 66; Легенди, I, 86; По селах, III, 32; **3.** Паренетікон, XXII, 15; Притчі, I, 81; **се 4.** Паренетікон, XXV, Строфа 3–3; Притчі, IV, 48; XI, 17; XI, 27; XII, 14; XII, 39; Легенди, II, 5; По селах, II, 17; III, 19; До Бразилії, I, 8; **за се 4.** Притчі, III, 10; III, 11; III, 12; До Бразилії, I, 9; **на се 4.** По селах, II, 49; **про се 4.** По селах, X, 211; **на сеґо 3.** // Паренетікон, XVIII, 5; **О. сим 3.** Паренетікон, V, 2–10; **4.** До Бразилії, I, 61;

V, 99; **М. (в) сім 3.** Легенди, III, 20; (в) **сьому 1.** Легенди, III, 8; (на) **сьому 1.** Легенди, III, 36; (в) **сій 5.** До Бразилії, III, 20; **Мн. Н. сі 2.** // Притчі, X, 10; X, 13; **3.** Притчі, XII, 53.

СЕКРЕТ (1). *Те, що не підлягає розголошенню, що приховується від інших; таємниця.* „А щоб мій лист відразу ви пізнали і ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки се **секрет**: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 53).

СЕЛЕДІЙ (6). *Власна назва особи.* Житє, і страждане, і спійманє, і смерть, і муки, і прославленє преподобного **Селедія** (Легенди, V, загол.). То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Житє, страждане, муку й смерть **Селедія** святого (Легенди, V, 16). Аж сам **Селедій** мученик На них змилосердився і моряку одному в сні Прославлений явився, і мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 73). „Нехай вони в великий піст Жиють із тіла мого і славлять Бога й згадують **Селедія** святого” (Легенди, V, 84). „Як йїх патрон, я відчиняь Йїм буду неба брами, Пісний **Селедій**, рай знайду С пісними русинами” (Легенди, V, 91). І сталось так. І відтоді Всі русини голодні **Селедія** святого чтять. Дивні діла Господні! (Легенди, V, 95).

● **Одн. Н. Селедій** Легенди, V, 73; V, 91; **Р. Селедія** Легенди, V, загол.; V, 16; **3. Селедія** Легенди, V, 84; V, 95.

СЕЛЮ (24). **1.** *Населений пункт, жителі якого займаються обробіткою землі*

(20). Хто лиш квітки в життю збира, Чий дух до земного прилип, Того напавши вхопить смерть, Як повинь соннее село (Паренетікон, XXI, 4). Та ось з села Далеккого пастух іде до стада, І стежка повз царя його вела (Притчі, XI, 7). По селах (По селах, загол.). На Підгір'ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 1). В шинку шумить, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не питаєте, що се є: Старий Пазюк горілку п'є (По селах, II, 2). О, бо Пазюк розумний дід, З кропиви він збирає мід: Він у селі над всіх моцар, Бо він собі богач-лихвар (По селах, II, 11). Вранці-рано по селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 1). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 1, 6). Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 12). Три неділі вже кум у арешті сидів, А селом якийсь шум, наче рій той, гудів (По селах, IX, 2). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготанє кроваве: Се хлопці-конюхи огонь кладуть, Йїх на всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 8). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По

селах, X, 43). Отак в селі балакали про Сеня, Сміялись з него, хоч усі й любили, Бо щирий був, для всякого ввічливий (По селах, X, 54). – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, Що швидко нам відхоцєся байок (По селах, X, 104). Вже з цвинтару не трафила й до хати, Пішла долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 155). Три рази довкіль обійшла село. Під ніч насилу завели йїй До хати, силою й нагодували (По селах, X, 157). І від того дня По селах ходить. Вже йїй в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очи світяться (По селах, X, 162). – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув. – Іди, дурний! Вона ж се не від злого! Се найдобрїйша жінка у селі Була. Йїй Бог так дав, щоб віщувала Народови якесь велике горе (По селах, X, 173). Наче мрія, У сизій пітьмі клаптем чорним там Лежить село (По селах, X, 401).

2. *Збірн. Жителі села* (4). Село шумить, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в'юн той, в'єсь, А свідки йдуть то вскісь, то вскесь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II, 85). „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 6). Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 34).

• *Одн. Н. село* 1. По селах, X, 401; 2. По селах, II, 85 (2 р.); IX, 6; Р. з села 1. Притчі, XI, 7; 3. село 1.

Паренетікон, XXI, 4; По селах, X, 157; **О. селом 1.** По селах, II, 2; IX, 2; X, 155; **2.** По селах, X, 34; **за селом 1.** По селах, X, 8; **М. в селі 1.** По селах, VIII, 1; VIII, 6; VIII, 12; X, 43; X, 54; **у селі 1.** По селах, II, 11; X, 173; **по селі 1.** По селах, III, 1; **Мн. Н. села 1.** По селах, I, 1; **3. на села 1.** По селах, X, 104; **М. по селах 1.** По селах, загол.; X, 162.

СЕЛЯНИН (1). *Житель села.* „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідять с тобою. Се йому не слід” (Притчі, XI, 16).

СЕМІЙ (1). *Порядковий числівник, відповідний кількісному сім.* „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П’ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждіть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 349).

СЕНЬ (15). *Власна назва особи.* – Побратиме Сенью, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жаргуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 19). **Сень** видобува тютюн, І крає ножиком, і ділить всім, В кого немає (По селах, X, 28). Вже така натура У того **Сеня**: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 31). Отак в селі балакали про **Сеня**, Сміялись з него, хоч усі й любили, Бо щирий був, для всякого ввічливий (По селах, X, 54). Ось І нині купка їх зібралась – хлопці Все підростки. На **Сеня** поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на

ніч, знаючи, Що й **Сень** тут буде (По селах, X, 68, 71). – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізавсь несміло Один і ско-са позирнув на **Сеня** (По селах, X, 80). – Ну, байки! **Сеню**, ти на черзі нині! (По селах, X, 102). Тут **Сень** вмішався В розмову. Доси він сидів понурий І звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах, X, 221). Замовкли всі й понурились. Так нагло Звернув розмову **Сень** на другий бік (По селах, X, 271). Лиш **Сень** мовчав, не жалувався ніколи. А як скінчили другі, знов почав. – Так бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По селах, X, 295). Слова ті **Сень** сказав глухим, таємним Полушептом, аж другі мимоволі Склонили голови (По селах, X, 302). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки **Сень** сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 320). – Не впевняйся дуже! – Сказав поважно, строго якомсь **Сень**. – Глухий не чує навіть, як гримить! (По селах, X, 336). Лиш **Сень** не ляг. При вигаслім огнищі Сидить він, скулившись від холоду, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 406).
• **Одн. Н. Сень** По селах, X, 28; X, 71; X, 221; X, 271; X, 295; X, 302; X, 320; X, 336; X, 406; **Р. у Сеня** По селах, X, 31; **3. на Сеня** По селах, X, 68; X, 80; **про Сеня** По селах, X, 54; **Кл. Сенью** По селах, X, 19; X, 102.

СЕРДЕЧНИЙ (2). *Добрый, чулий.* * *Образно* (1). Україно, моя **сердечна** нене! Не лай мене, стражденна, незабута, Що не дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 21). // *Сповнений доброзичливості, душевності, чуйності* (1). Як військо скликає труба,

Так ангелів божих скликають **Сердечні** слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там Приховок чортам (Паренетікон, XXV, Строфа 24–3).

• **Одн. Кл. сердечна образно** (Поклони, I, 21); **Мн. Н. сердечні** // (Паренетікон, XXV, Строфа 24–3).

СЕРДИТИЙ (1). *Сповнений гніву, злий (про людину)*. Та на святого напосівсь Один король **сердитий**, З оружієм і дрекольми Пішов його ловити (Легенди, V, 42).

СЕРДИТИСЬ (1). *Бути в стані гніву, роздратування*. Хоч від хліба здержусь, А лютую, **сержусь**, То яка ж моя віра? Чим я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 2).

СЕРЕД (5). *Прийм., з род. відм.* Не ділиш мудрости з братами, Йійі злодії не вкрадуть, Йійі не згубиш по дорозі, Вона є вольна **серед** пут (Паренетікон, VIII, 8). А мав [цар] с собою много Йіди, та страва в рот йому не йшла, Бо він обідать звик **серед** шумного Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 6). **Серед** болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих поліп Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–1). Того рана с криком, шумом **Серед** тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 2). **Серед** лісів тут живемо в бараці І маємо страшенно много праці (До Бразилії, V, 5).

• **серед** Паренетікон, VIII, 8; Притчі, XI, 6; Легенди, VI, 9–1; По селах, V, 2; До Бразилії, V, 5.

СЕРЕЖКА (1). *Кільце з дроту*. Як **серезкі** золотії В ніздрях бурої свині, Так кра-

са не йде в пожиток Зле вихованій жоні (Паренетікон, XII, 1).

СЕРП (1). *Місяць у початковій або кінцевій фазі, коли із Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска*. Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із **серпа** знов повний стає; Се бачучи, чесні не тратять надії, Хоч доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–2).

СЕРЦЕ (37). **1. Центральний орган людини або тварини, який забезпечує кровообіг** (4). Ти любиш Русь, за те Тобі і честь, і шана, У мене ж тая Русь Кровава в **серці** рана (Поклони, IV, 28). Від зіля, примови Гадюка втиха. Та злюка не втихне Ні вдень, ні вночі, Хоч кров йій із **серця** Свогого точи (Паренетікон, XV, 15). Як муж жорстокий, лютіі жінки Своє погане довершили діло, Виймали **серце**, легке, печінки, Як на шкаматя шматували тіло... (Легенди, IV, 47). Ти ще тріпаєшся, **серце**? Болі, ще ви не заснули? Адже ж все пропало марно! Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 33).

2. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, переживань, настроїв (15). З дрібних шпигань мої повстали рани, Частками жерла моє **серце** скрута... (Поклони, I, 17). Якби могучість, щасте і свобода Відмірялись по мірі крові й сліз, Пролитих з **серця** і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 7). Хоч у житю стрічав тебе я рідко, Та все ж міні той спогад **серце** гріє, Хоч як болючий він (Поклони, VII, 5). **Серцем** молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє **серце** кричить” (Паренетікон, VI, 1, 8).

Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що **серце** ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 111). Не піднімається рука списать Усі оті нечувані знущаня; Та сльози щирії з очей біжать І рвуться з **серця** щирії зітханя (Легенди, IV, 52). Та ось сумніви в **серці** повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вергати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–7). Персіянки Роксани предивна краса В его **серці** горить, мов пожар, не згаса (Легенди, VI, 3–4). У обіймах его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єі **серці** вороже ворушиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–8). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змий? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в **серці** єі я паную один?” (Легенди, VI, 4–6). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти? Не про те! Інший жар в єі **серці** горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить (Легенди, VI, 6–3). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над світом я цар, та над **серцем** не цар” (Легенди, VI, 8–8). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, **серце** збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–7). У обох напухлі пики, А у **серці** гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга

той ганебний Без пощади нагло тріє!” (По селах, V, 8). // з означ. *Сукупність якостей, рис, властивих певній особі; вдача людини* (3). Хоч би й мертво-го міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе **серце** помисл злий, як нетля в світло, лине, Сама згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Stroфа32–3). І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с **серцем** Прагнуцим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 23). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землю. Чує лет его Усяке **серце** добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліті. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 421). * У сполуч.: а) **брати у серце** що – надавати чому-небудь важливого значення (1). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у **серце** хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднини вмре, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 14); б) **завдати серцю скрути** – викликати важкі душевні переживання (1). І мовить птах: „Не рвися, Завдавши **серцю** скрути, Що зробиш – розробити, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 30); в) **здобути серце** чие – викликати любов у кого-небудь до себе (1). „Ну ж поможе сей плід его **серце** здобуть! А як ні, то міні краще в світі не быть” (Легенди, VI, 6–11); г) **золоте серце** – про людину з добрим, лагідним характером (1). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – **серце** золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав

ти друга щирого собі” (Притчі, V, 12); *г) мати Бога в серці* – бути совісним, жалісливим (1). Ось глянь у коршму. За столом Сидить Пазюк, співа псалом, Бо він письменний – знай і се! І Бога в **серці** має все (По селах, II, 18); *д) мороз проймає серце* – виникає сильне, але неприємне відчуття (1). – Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і почали хреститись. – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрях Так жалібно, так важко, що аж **серце** Мороз проймав (По селах, X, 313); *е) наложити печать на серце* – позбавити себе дружнього спілкування (1). Оттак і той, що наложив печать На **серце**: сам, без дружньої розмови Жие для себе – хоч би був не знав Як чесний, не приблизиться на п’ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 8); *є) немов рукою відняло від серця кому* – комусь полегшало, хтось заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися (1). І враз немов рукою відняло Йому від **серця** (Притчі, I, 71); *ж) похололо в серці в кого* (1), *похололо на серці в кого* (1) – хтось відчув переляк, страх, сильне хвилювання. І похололо в того чоловіка На **серці**, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 35). Заграла Труба зловіща. Похололо в **серці** У брата царського. Хоч він не чув Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 26); *з) серце горить чим* – хтось переживає сильне почуття, пристрасть (1). З яким же запалом я йшов до бою! Як рвалася вперед душа вітхнута! Горіло **серце** чистою любовою!.. І що ж здобув? Лишив що за собою? (Поклони, I, 8); *и) серце рвесь* (1), *серце розриваєсь* (1) – хтось страждає, мучиться від чого-небудь,

переживає за когось. Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі очі кров’ю Йій заплили, і руки все держить Над головою закленуті, й стогне, Голосить, що аж **серце** розриваєсь (По селах, X, 148). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідых, аж **серце** рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 12); *і) стисло за серце* – хтось відчув почуття великого хвилювання, тривоги, страху (1). Померкло в голові у чоловіка, За **серце** стисло, і холодним потом Все тіло облилось (Притчі, I, 47).

3. Ласкаве звертання до кого-небудь (1). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „**Серце**, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав йій усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–8).

● **Одн. Н. серце 2.** Паренетікон, VI, 8; Притчі, I, 111; Легенди, VI, 9–7; // По селах, X, 421; у *сполуч. з)* Поклони, I, 8; у *сполуч. и)* По селах, X, 148; До Бразилії, II, 12; **Р. від серця 2.** у *сполуч. е)* Притчі, I, 71; **з серця 2.** Поклони, V, 7; Легенди, IV, 52; **із серця 1.** Паренетікон, XV, 15; **Д. серцю 2.** у *сполуч. б)* Притчі, IX, 30; **3. серце 1.** Легенди, IV, 47; **2.** Поклони, I, 17; VII, 5; у *сполуч. в)* Легенди, VI, 6–11; у *сполуч. г)* Притчі, V, 12; у *сполуч. д)* По селах, X, 313; **в серце 2.** // Паренетікон, XXV, Строфа 32–3; **за серце 2.** у *сполуч. і)* Притчі, I, 47; **на серце 2.** у *сполуч. е)* Паренетікон, I, 8; у **серце 2.** у *сполуч. а)* Легенди, II, 14; **О. серцем 2.** Паренетікон, VI, 1; **над**

серцем 2. Легенди, VI, 8–8; **с серцем 2.** Притчі, II, 23; **М. в серці 1.** Поклони, IV, 28; **2.** Легенди, VI, 2–7; VI, 3–4; VI, 3–8; VI, 4–6; VI, 6–3; *у сполуч. г)* По селах, II, 18; *у сполуч. ж)* Притчі, XII, 26; **на серці 2.** *у сполуч. ж)* Притчі, I, 35; **у серці 2.** По селах, V, 8; **Кл. серце 1.** Поклони, VIII, 33; **3.** Легенди, VI, 5–8.

СЕСТРА (2). *Кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері.* Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерті просить” (По селах, X, 264).

• **Одн. Н. сестра** По селах, X, 264; **Д. сестрі** По селах, X, 264.

СИВИЙ (2). **1.** *Який утратив своє забарвлення, став білим, срібlistим (про волосся)* (1). Волосє **сиве** і густе Лице вкрива его товсте, А голос дзвінко, мов із блях, Гукає: „Господи воззвах!” (По селах, II, 21).

2. *Сірий із синюватим або голубуватим відтінком* (1). Він [Пазюк] бороду на руку спер і **сиві** очи в двері впер [...] (По селах, II, 20).

• **Одн. Н. сиве 1.** По селах, II, 21; **Мн. 3. сиві 2.** По селах, II, 20.

СИДІТИ (14). **1.** *Перебувати в положенні, при якому тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сидниціями (про людину)* (11). І хламиду він [Арістотель] зняв, і рачкує піском, Єго очи Аглая закрила платком і **сидить** на хребті й погоняє прутком (Притчі, IV, 31). Так зайіхали враз аж на площу садка, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр **сидів**, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні,

й бренькіт лір (Притчі, IV, 34). Та се не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам **Сидіти** поруч старців у лахмітю, І стали нарікати на царя (Притчі, VIII, 7). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі **Сидів** і понурив чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 14). Ось глянь у коршму. За столом **Сидить** Пазюк, співа псалом, Бо він письменний – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 16). А обік него кум **сидить** і Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 25). Ось при огні **Сидять** гуртом: хто в гуньці, в подігачці, Хто в кожушанці, хто лиш грубий міх Нап’яв на плечі (По селах, X, 16). Тут Сень вмішався В розмову. Доси він **сидів** понурий і звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах, X, 222). Сконало. Тихо стало. Недвижні всі **сиділи** круг огню, Тремтячи (По селах, X, 315). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха і стали мовчки. Тільки Сень **сидів** спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 320). Лиш Сень не ляг. При вигаслім огнищі **Сидить** він, скулившись від холоду, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 407).

2. *Перебувати де-небудь* (1). Під ніч насилу завели йійі До хати, силою й нагодували. Та не могла вона **сидіти** дома. Вночі й пропала (По селах, X, 160). // *Мешкати, проживати де-небудь* (1). „Злодій від тебе **сидить** за три межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має чорний і сірії очи, Підстерігав тебе три дні й три ночі” (По селах, VI, 3).

3. *Бути ув'язненим, позбавленим волі* (1). Три неділі вже кум у арешті **сидів**, А селом якийсь шум, наче рій той, гудів (По селах, IX, 1).

• **сидіти** **1.** Притчі, VIII, 7; **2.** По селах, X, 160; **сидить** **1.** Притчі, IV, 31; По селах, II, 16; II, 25; X, 407; **2.** // По селах, VI, 3; **сидять** **1.** По селах, X, 16; **сидів** **1.** Притчі, IV, 34; Легенди, III, 14; По селах, X, 222; X, 320; **3.** По селах, IX, 1; **сиділи** **1.** По селах, X, 315.

СИЗИЙ (1). *Темно-сірий із синюватим полиском.* Наче мрія, У **сизій** пільмі клаптем чорним там Лежить село (По селах, X, 400).

СИЛА (10). **1.** *Фізична енергія людини, необхідна для здійснення якоїсь дії* (2). Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить облогодлан широкий твій, А кілька нас всю **силу** спрацювало, Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони, V, 15). Наче труп холодний, Він [чоловік] висів, певний, що в найближшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, **сил** его не стане, І вниз він упаде, змії в пащеку (Притчі, I, 59). * У *сполуч.*: а) **добути всіх сил** – *напружити останні сили* (1). Він [чоловік] всіх **сил** добув, Піднявся троха вгору і устами Досяг щільник, і ссать його почав (Притчі, I, 67); б) **що є сил** – *з максимальним напруженням, найбільшою інтенсивністю* (1). І він [стрілець] підбіг під гильку І скочив, що є **сил**, Щоби спіймати пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 66). // *Життєва енергія людини* (1). Мужню **силу** хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку хоч схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–1).

2. *Могутність* (1). О горе, мамо! Воля, слава, **сила** Відмірюються мірою борби! (Поклони, V, 9).

3. *Джерело діяльності, впливу.* * У *сполуч.*: а) **зла сила** – *те, що приносить людині нещастя, горе* (1). „Ще рік міні блукати по землі, Бо завзялись на мене **сили** злі” (До Бразилії, I, 14); б) **нечиста сила** – *надприродна істота, що втілює в собі зло; сатана, чорт* (1). Розпріструть Вони ту шкуру і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту **силу** (По селах, X, 377); в) **ніяка сила** – *ніщо* (1). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка **сила**, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста роскіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 102).

4. *у мн.* **Озброєні війська** (1). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що **сил** замало має (По селах, X, 115).

• **Одн. Н. сила** **2.** Поклони, V, 9; **3.** *у сполуч.* в) Притчі, I, 102; **3. силу** **1.** Поклони, V, 15; // Паренетікон, XXV, Строфа 2–1; **3.** *у сполуч.* б) По селах, X, 377; **Мн. Н. сили** **3.** *у сполуч.* а) До Бразилії, I, 14; **Р. сил** **1.** Притчі, I, 59; *у сполуч.* б) Притчі, IX, 66; **4.** По селах, X, 115; **3. сил** **1.** *у сполуч. а)* Притчі, I, 67.

СИЛОЮ (1). *Присл. Насильно, проти чиеїсь волі; силоміць.* Три рази довкіль обійшла село. Під ніч насилу завели йійі До хати, **силою** й нагодували (По селах, X, 159).

СИЛЬНИЙ (3). **1.** *Який має велику фізичну силу* (1). „Ти наша! Не гадай тікати!

Даремно просьб і слів не трать! Ми **сильні!** З наших рук тебе вже Й сам Бог не зможе відібрать” (Легенди, I, 115).

2. У знач. ім. *Той, хто має владу, великий вплив, займає значне становище* (2). Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загащить. Так **сильний сильного** скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–4).

• **Одн. Н. сильний 2.** у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 35–4; **3. сильного 2.** у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 35–4; **Мн. Н. сильні 1.** Легенди, I, 115.

СИЛЬЦЕ (2). *Пристрій у вигляді петлі, що затягується, для ловлення птахів, дрібних тварин або інших істот.* Стрілець **сильце** заставив, Спіймалась пташка вмить; Він взяв йійі, щоб зараз Головку йійі скрутить (Притчі, IX, 1). Тут вороги обпудали Його кругом **сильцями** І до царя взялися гнать Страшними палицями (Легенди, V, 50).

• **Одн. 3. сильце** Притчі, IX, 1; **Мн. О. сильцями** Легенди, V, 50.

СИН (16). **1.** *Особа чоловічої статі стосовно своїх батьків* (12). Без неї [мудрости] все жите пустиня, Так, як пустий без друга шлях, І як твій дім пустий без **сина**, І як пустий дурного страх (Паренетікон, VIII, 15). Ворог батько, ворог мати, Що не вчили **сина!** І піде він в світ блукати, Як та сиротина (Паренетікон, XIX, 2). Вмираючи, покликав батько **сина**, Що був его єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій синку, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V, 1). **Син** мовив: „Татку, дяка вам і честь! Та в мене другів щирих много єсть” (Притчі, V, 17). „Ні, татку, – мовив **син**, – з моїх друзяк Піде за мене

кождий хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 23). Послухав **син**. Як змерклося цілком, Пішов, важким нав’ючений мішком. До друга найлюбішого воріт Застукав: „Живо, живо отворіть!” (Притчі, V, 33). Пішов по інших своїх друзьях **син**, – Не скрив його, не втішив ні один (Притчі, V, 45). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга **син**. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 92). Зразу сварилися, Далі побилися Кум з Пазюком. Батькови **син** помагає, **Син** держить, батько шмагає Кума ціпком (По селах, IV, 4, 5). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І **сина** на таке саме навчав (По селах, X, 50). Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, **Син** на батька ніж підносить, Донька мамі смерті просить” (По селах, X, 265).

2. мн. Нащадки, молоде покоління (1). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе Твої найліпші **сини** (Поклони, III, 10).

3. Людина чоловічої статі стосовно особи духовного сану (1). „Добре, **сину!** Присягу тобі проведу. Та гляди, щоб не впав ти в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах, IX, 14).

4. Людина, кровно, тісно пов’язана з ким-, чим-небудь (1). Який я декадент? **Я син** народа, Що вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щастє і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 17).

• **Одн. Н. син 1.** Притчі, V,17; V,23; V,33; V,45; По селах, II,92; IV,4; IV,5; X,265; **4.** Поклони, VI,17; **Р. сина 1.** Паренетікон, XIX,2; **без сина 1.** Паренетікон, VIII,15; **3. сина 1.** Притчі, V,1; По селах, X,50; **Кл. сину 3.** По селах, IX,14; **Мн. Н. сини 2.** Поклони, III,10.

СИНИЙ (1). *Який кольором наближається до синього; який має відтінок синього кольору. Уживається як постійний епітет.* „Не спинять їх? Всі підуть Деся за **синє** море здуру”. „Як же ж йім не йти, як тут Всі до спілки дрем з них шкуру” (До Бразилії, III,14).

СИНОК (7). *Змени.-пестл. 1. Ласкаве звертання батьків до сина* (4). Вмираючи, покликав батько сина, Що був его єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій **синку**, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V,4). „Та, крім добра, ти маєш, **синку**, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V,11). „О **синку**, много [друзів] при йіді й вині, Та в горю допомгти – напевно, ні! Я, сімдесять п’ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V,19). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождий хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „Щасливий, **синку**, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V,25). * *Образно* (2). Україна мовить: Мій **синку**, ти би менш балакав, Сам над собою менше плакав, На долю менше нарікав! (Поклони, II,1). [Україна мовить:] Напллю! Я, **синку**, ліпше знаю Всю ту патріотичну зграю Й ціну єі любовних фраз (Поклони, II,16). **2. Ласкаве звертання дорослої люди-**

ни до молодшого за віком чоловіка (1). „Ні, **синку**, пізна вже пора, Додому час! Заснути тра!” (По селах, II,79).

• **Одн. Кл. синку 1.** Притчі, V,4; V,11; V,19; V,25; *образно* Поклони, II,1; II,16; **2.** По селах, II,79.

СИРОТИНА (1). *Дитина, що втратила своїх батьків.* * *У порівн.* Ворог батько, ворог мати, Що не вчили сина! І піде він в світ блукати, Як та **сиротина** (Паренетікон, XIX,4).

СИЧ (1). *Хижий нічний птах бурого кольору родини совиних.* * *У порівн.* З-поміж верб, та груш, та яворини Чорні стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті **сичі** надувшись (По селах, I,12).

СИЧАТИ (1). *Видавати звуки, що нагадують протяжну вимову звука „с”.* Солодощі меду Заставили його про все забути: Про льва, що вив йому над головою, Про миши, що его підпору гризли, І про дракона, що внизу грозив, І про гадюку, що у стіп **сичала** (Притчі, I,75).

СИВАЧ (1). *Той, хто висіває насіння в ґрунт.* Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На **сіва-ча** паде полова (Паренетікон, XVIII,8).

СІДАТИ (3). **1. Займати місце, розташовуватися де-небудь для поїздки** (1). А як ми вже на корабель **сідали**, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть (До Бразилії, V,63).

2. Приступати до тривалої роботи, що виконується сидячи (1). І цар зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, **сідай** зо мною

враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 13).

3. Припиняти політ, опустившись на що-небудь (про комах) (1). Мухи **сідають** на ранах, Пчоли на квітах пахучих; Добрий все бачить лиш добре, Підлий лиш підле у других (Паренетікон, XXV, Строфа 23–1).

• **сідають 3.** Паренетікон, XXV, Строфа 23–1; **сідали 1.** До Бразилії, V, 63; **сідай 2.** Притчі, XI, 13.

СІДЕ (1). Назва села на Самбірщині, що славилося своїми конокрадами. – Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з **Сідого** приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 86).

СІЛЬ (2). Біла речовина з гострим характерним смаком, що вживається як приправа до страв. Боргує нам уряд, покіль до свого, Курузи, бульбу, **сіль** – і більш нічого (До Бразилії, V, 12). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобріні та напитки, Царя самого в гості завіззав, А **соли** не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 4).

• **Одн. Р. соли** Паренетікон, I, 4; **3. сіль** До Бразилії, V, 12.

СІМ (10). Кількість із сімох одиниць. „Потім Пентефрія жона – Любила страх мене вона, Та за любов єі дарму Попав я на **сім** літ в тюрму” (Притчі, III, 16). І вийняв [хум] з череса платок, А в нім завитих **сім** соток, І перед свідками цілі Йіх розкладає на столі (По селах, II, 66). От ми які вже парубки, а хто нас До війсьька кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печи буде **Сім** хлопа молотити (По селах, X, 242). Далеко десь, на

самім краю світа, Є віл такий: родився він в той день, Коли Христа розп’ято. Має він **Сім** гір (По селах, X, 358). От він на хитрощі візьметься: Пошле своїх вояків і шандарів На край землі, на тих **сім** гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізатъ, І з него шкуру зняти (По селах, X, 372). **Сім** місяців отсе мовчали ми, Аж на кінці вандрівки стали ми (До Бразилії, V, 3). До Відня йіхали спокійно вкупі; У Відні нас три дни держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас **Сім** срібла взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 22). В Геніві ми **сім** неділь шифу ждали, За містом в норах, як цигани, спали (До Бразилії, V, 39). Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. **Сім** штук дітей, Онищиха, й Чаплиха, І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 43). П’ять хлопців до послуг продали ми, А **сім** дівчат пішло в такі доми (До Бразилії, V, 82).

• **Н. сім** По селах, X, 242; До Бразилії, V, 43; V, 82; **3. сім** По селах, II, 66; X, 358; До Бразилії, V, 3; V, 22; V, 39; **на сім** Притчі, III, 16; По селах, X, 372.

СІМДЕСЯТЬ (1). Кількість із сімдесятьох одиниць. Ужив. як компонент складеного числівника. „О синку, много [друзів] при йіді й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, **сімдесять** п’ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 21).

СІНО (3). Скошена і висушена трава, яка йде на корм худобі. „Не бреші! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У стодолі дрюк відпер, **Сіна** з сруба на тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 29). Сей сіти рибачькі під стріху ховає, Той в **сіно** рушницю стару обвиває І пхає в шувар,

Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лє воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 8). „Плідних земель безмірні там простори, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; Один там буйвол тягне з **сіном** віз” (До Бразилії, I, 30).

• **Одн. Р. сіна** По селах, III, 29; **З. в сіно** По селах, VIII, 8; **О. з сіном** До Бразилії, I, 30.

СІРИЙ (3). *Колір, середній між білим і чорним* (2). „Злодій від тебе сидить за три межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має чорний і **сірії** очі, Підстерігав тебе три дні й три ночі” (По селах, VI, 5). „Чорний вус. – Рудий у кума. Гм! Не вір рудому! **Сірі очі** – дійсна правда! Коб швидше додому!” (По селах, VII, 15). // *Із шерстю, що має барву попелу (про тварин)* (1). Пріє в спеці Львів, неначе **Сіра** бестія безвісна; Шум его гуде, неначе Колискова дивна пісня (Поклони, VIII, 14).

• **Одн. Н.** // **сіра** Поклони, VIII, 14; **Мн. Н. сірі** По селах, VII, 15; **З. сірі** По селах, VI, 5.

СІРОМА (1). *Нещасна людина, що потрапила в біду; бідолаха.* І почав тоді **Сірома** озиратися довкола, Де він і що з ним? (Притчі, I, 22).

СІСТИ (4). **1.** *Зігнувши корпус, опуститися сідницями на що-небудь* (1). У садочку в холодочку **Сів** на лавочці панок, Здалека глядить на матір Крізь гущавини вінок (Поклони, VIII, 26).

2. *Приступити до тривалої роботи, що виконується сидячи* (2). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б **сіли** там пір'єм писать, То не списали б –

так мудрий прорік – Мудрости божой ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–3). Пастух пішов, а цар **сів** сам снідає (Притчі, XI, 37).

3. *Припинити політ, опустившись на що-небудь (про птахів)* (1). І пурхнула пташина, На близькій гильці **сіла** I, до стрільця звернувшись, Таке йому повіла [...] (Притчі, IX, 50).

• **сів 1.** Поклони, VIII, 26; **2.** Притчі, XI, 37; **сіла 3.** Притчі, IX, 50; **сіли 2.** Паренетікон, XXV, Строфа 40–3.

СІТЬ (3). **1.** *Пристрій для ловлення риби, зроблений із міцних ниток, які перехречуються і закріплюються на однакових проміжках вузлами* (1). Сей **сіти** рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лє воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 7). * *Образно* (1). Годуй гадюку молоком, У неї буде більша йідь; Роби добро лихому – він Тебе вмотає гірше в **сіть** (Паренетікон, XV, 4). // *чого. Перен. Складне переплетіння чого-небудь (інтриг, чуток)* (1). „Вічно жить у борні! Биться в **сітях** брехні! День за днем! День за днем! Без кінця! Ні, ох, ні!” (Легенди, VI, 8–5).

• **Одн. З. в сіть образно** Паренетікон, XV, 4; **Мн. З. сіти** По селах, VIII, 7; **М. в сітях** // Легенди, VI, 8–5.

СІЯНИЙ (1). *Який відокремлюється від зерна, що його висівають в оброблену землю.* Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру **сіяна** На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 7).

СІЯТЬ (1). *Кидати зерно в оброблену землю, певним способом розсипаючи*

його. Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік оттак чень буде чистий морг, То будем **сіять**. Живемо наборг (До Бразилії, V, 10).

СІЯЧ (1). *Перен. Той, хто поширює серед людей знання, нові ідеї і т. ін.* Щоб **сіячів** твоїх йїх власне поколіне На глум не брало і на сміх (Поклони, III, 11).

СКАЗАТИ (30), **СКАЗАТЬ** (1). 1. *Передати словами думки, почуття; висловитися, повідомити усно що-небудь; промовити* (26). Господь **сказав**: „Яка тобі заслуга, Коли кохаєш свого брата, друга? А ви любіте своїх ворогів!” Подумай добре, що Господь велів! (Паренетікон, II, 5). Гадюка і злюка, Обоє страшні, – Та що ж з них страшніше? **Скажи**-но міні (Паренетікон, XV, 8). Хто в першій чвертині житя Знання не здобув, А в другій чвертині житя Майна не здобув, А в третій чвертині житя Хто чесним не був, Той **скаже** в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 7). До Йосифа в Єгипті так **Сказав** облесливий дворак: „Ах, пане, страх тебе люблю За добрість, за красу твою!” (Притчі, III, 2). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічу йди с тим до друзяк своїх. **Скажи**: „Біда! Я чоловіка вбив!” Преси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в мого друга дім” (Притчі, V, 29). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, **Сказав**: „Тікай! Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 40). А дехто мовив: „Забирайся ти! Я зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, як дружили ми, – Ще **скажуть**, що до спілки вбили ми” (Притчі, V, 50). І

мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одноголосно **сказали** всі: „Авжеж вартнійша сая золота! Як можна, царю, навіть прирівняти До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 16). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А цар **сказав** до них: „Ну, що ж тепер? Чи справді скринька золота вартнійша?” (Притчі, VIII, 28). І, строго глянувши на них, **сказав**: „Ся скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 30). Стрілець подумав: „Правда! Чимало плещуть дива, А розміркуєш – **скажеш**: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 43). „Гаразд, – **сказав** він, – пташко! Не злі твої науки, Лети ж собі й стрільцеви Не попадайся в руки” (Притчі, IX, 45). Не любо се було єго дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів ніhto цареві в очи **Сказати** се (Притчі, XII, 14). А був там царський брат, То сей почав цареві докоряти. Мовчав Асока, не **сказав** ні слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі, XII, 16). Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, **Сказали** Богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 5). „Сего не хоче він [*suscid*] зробити, І млин єго сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, **скажіть**!” (Легенди, I, 56). „Недобре ти зробила, пані! – **Сказали** враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за те карати, Що завинив жіночий рот” (Легенди, I, 58). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: **Скажіть** міні те тайне слово, Що вас у небо

підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 97). **Сказала** [*Астарте*] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Иди ж тепер і до схід сонця На небі зіркою світи!” (Легенди, I, 121). „**Скажіть** самі, як вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 129). „О царю, – **сказали**, – твій ворог неситий, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в сьому місці вона” (Легенди, III, 5). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жий!” І **сказав** їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–9). Птолемея знайшла і дала йому плід, І **сказала**, який в нім лежить заповіт (Легенди, VI, 6–14). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна **сказать**, Хоч щось твердо дума (По селах, III, 14). Слова ті Сень **сказав** глухим, таємним Полушептом, аж другі мимоволі Склонили голови (По селах, X, 302). – Не впевняйся дуже! – **Сказав** поважно, строго якось Сень. – Глухий не чує навіть, як гримить! (По селах, X, 336). // *Переказати, передати на словах щось кому-небудь* (2). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він **сказав** йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 64). А я ось що **скажу** вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули (По селах, X, 338). // *Розповісти* (1). – Ну-ко, **Скажіть** хто байки! – обізвався несміло Один і скоса позирнув на Сеня (По селах, X, 79). * У *сполуч.* **сказати по правді** – *висловитися щиро, не криючись* (1). Спалах-

нув Олександр: „Нещасна, джожі! Від кого маєш плід сей? По правді **скажи!**” (Легенди, VI, 7–14).

2. Наказати, звелити кому-небудь зробити щось (1). От він на хитрощі візьметься: Пошле своїх вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і **скаже** Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 372).

● **сказати** 1. Притчі, XII, 14; **сказать** 1. По селах, III, 14; **сказав** 1. Паренетікон, II, 5; Притчі, III, 2; V, 40; VIII, 28; VIII, 30; IX, 45; XII, 16; Легенди, VI, 5–9; По селах, X, 302; X, 336; // Притчі, V, 64; **сказала** 1. Легенди, I, 121; VI, 6–14; **сказали** 1. Притчі, VIII, 16; Легенди, I, 5; I, 58; III, 5; **скажу** 1. // По селах, X, 338; **скажеш** 1. Притчі, IX, 43; **скаже** 1. Паренетікон, XXIV, 7; 2. По селах, X, 372; **скажуть** 1. Притчі, V, 50; **скажи** 1. Паренетікон, XV, 8; Притчі, V, 29; у *сполуч.* Легенди, VI, 7–14; **скажіть** 1. Легенди, I, 56; I, 97; I, 129; // По селах, X, 79.

СКАЗАТЬ див. **СКАЗАТИ**.

СКАКАТИ (3). *Робити стрибки; стрибати* (2). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика на щєблик **скаче**, Возить доню в холодочку, Хоч дитина спить, не плаче (Поклони, VIII, 6). [*Лев*] Не міг його [*чоловіка*] дістати, але люто Глядів згори, **скакав** і землю гриз, Ждучи, аж він угору знов підлізе (Притчі, I, 39). * У *сполуч.* **скакати у гречку** – *мати нешлюбні зв'язки* (1). Все розповів: як нас тут тряся б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку **скаче**... (До Бразилії, V, 60).

● **скаче** Поклони, VIII, 6; у *сполуч.* До Бразилії, V, 60; **скакав** Притчі, I, 39.

СКАЛА (4). *Кам'яна брила або гора із стрімкими схилами та гострими виступами. Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь по нім... Але добрий – се дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–6). Як та опука від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все паде На кривдника самого (Паренетікон, XXV, Строфа 34–1). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 38). Руські зітхання й стогнання лунали Там, де Понтеби біліються скали (До Бразилії, IV, 6).*

• *Одн. Р. від скали* Паренетікон, XXV, Строфа 34–1; *М. на скалі* Паренетікон, XXV, Строфа 30–6; *Мн. Н. скали* Легенди, V, 38; До Бразилії, IV, 6.

СКАЛЬНИЙ (1). *Який утворився в скелі. Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щілині виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 12).*

СКАНДАЛ (1). *Подія, що ганьбить її учасників. Не допустив всесильний Бог До крайнього скандалу, Щоб моці праведника йшли Поганцям на поталу (Легенди, V, 66).*

СКАРБ (4). **1. Коштовність** (1). *Стрілець аж зойкнув з жалю. „А, що ж я наробив, Що так без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі, IX, 64).*

2. Перен. Духовне багатство людини (3). *Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить*

скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 14). Вона [*мудрість*] магнет посеред моря, Найвисший **скарб**, безцінний дар, Огнище тепле в студінь горя, Холодна тінь під страстей сквар (Паренетікон, VIII, 10). Хто має мудрість, а з неї Ближнім не хоче вділити, Той має **скарб** многоцінний, В міх шкуратяний зашитий (Паренетікон, XXV, Строфа 6–3).

• *Одн. Н. скарб 2.* Паренетікон, VIII, 10; **3. скарб 1.** Притчі, IX, 64; **2.** Паренетікон, I, 14; XXV, Строфа 6–3.

СКАРГА (1). *Письмова заява про незаконні дії якої-небудь особи чи установи. Йосифінський наказ панщизняний, Прадідівський квіт на трицять буків, Діда скарга за ґрунтець забраний, Батьків акт ліцитаційний драний, – Ось весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах, I, 59).*

СКАСУВАТИ (1). *Оголосити що-небудь незаконним; відмінити. Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 192).*

СКВАПНО (1). *Швидко. Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажання, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 110).*

СКВАР (1). *Снека. * Образно. Вона [*мудрість*] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в студінь горя, Холодна тінь під страстей сквар (Паренетікон, VIII, 12).*

СКИДАТИ (1). *Перен. Звільнятися від чого-небудь, позбуватися чогось неприємного, тяжкого.* І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть зліі змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар **скидає**, І голос твій весь плач єі втиша (Поклони, VII, 17).

СКІНЧИТИ (2). *Довести що-небудь до кінця, до завершення; завершити, закінчити.* А як старий **скінчив** свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 31). Лиш Сень мовчав, не жалувавсь ніколи. А як **скінчили** другі, знов почав: –Так бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По селах, X, 296).

● **скінчив** По селах, II, 31; **скінчили** По селах, X, 296.

СКІНЧИТИСЯ (2). *Дійти до кінця (в часі)* (1). Три дни й три ночі вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже думав цар: „**Скінчився** світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 71). // *Припинитися* (1). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб **скінчилася** мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змिया?” (Легенди, VI, 4–3).

● **скінчився** Легенди, V, 71; **скінчилася** // Легенди, VI, 4–3.

СКЛАСТИСЬ (1). *Улаштуватися певним чином; набрати якогось спрямування (про життя).* Що в мойій пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що **склалось** так житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 6).

СКЛИКАТИ (2). *Сигналом або словами збирати разом усіх або багатьох* (1).

Як військо **скликає** труба, Так ангелів божих скликають сердечні слова (Паренетікон, XXV, Строфа 24–1).

* *Образно* (1). Як військо скликає труба, Так ангелів божих **скликають** сердечні слова (Паренетікон, XXV, Строфа 24–2).

● **скликає** Паренетікон, XXV, Строфа 24–1; **скликають образно** Паренетікон, XXV, Строфа 24–2.

СКЛОНИТИ (1). *Схилити.* Слова ті Сень сказав глухим, таємним Полушептом, аж другі мимоволі **Склонили** голови (По селах, X, 304).

СКЛОНИТИСЬ (1). *до чого. Перен. Прийняти щось.* „**Склонись** до наших просьб, о пані, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо тобі, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 85).

СКОНАНС (1). * *У сполуч. до сконання – до смерті.* Думками Бога хвалячи, Держав обіт мовчаня І ані слова не прорік Від роду до **сконання** (Легенди, V, 32).

СКОНАТИ (1). *Перен. Перестати проявлятися.* – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрях Так жалібно, так важко, що аж серце Мороз проймав. **Сконало.** Тихо стало. Недвижні всі сиділи круг огню, Тремтячи (По селах, X, 314).

СКОРБНИЙ (1). *Пройнятий скорботою, смутком, тугою.* Коли почувеш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі **скорбні** стони, Важке зітхане і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 4).

СКОРБОТА (1). *Почуття, викликане гли-*

бокими стражданнями; печаль, сум. Серцем молився Мойсей і **скорботою** духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 2).

СКОРИЙ (1). *Який здійснюється, провадиться швидко, без затримки, в короткий проміжок часу.* Вчув се Періс, цар суворий, І розлютивсь: „Що се знов!” І на голод спосіб **скорий**, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 7).

СКОРИСТАТИ (1). *Дістати вигоду з чого-небудь.* „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він **скористав**: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 67).

СКОРИЙШ (1). *Вищ. ст. до скоро.* Швидко, без затримки. Не бажай ти умом Понад світом кружить; А **скорійш** завзьмись В світі праведно жить (Паренетікон, XIV, 7).

СКОРО (1). * *У сполуч. скоро світ – дуже рано, на світанку.* Літня ніч коротка, То вчасно спати йдуть робучі люде, Щоб завтра, **скоро** світ, вже бути в полі (По селах, X, 7).

СКОСА (1). *Не прямо; скосивши очі.* – Ну-ко, Скажіть хто байки! – обізвався несміло Один і **скоса** позирнув на Сєня (По селах, X, 80).

СКОТИНА (1). *Збірн. Четвероногі свійські сільськогосподарські тварини (про коней).* Попутавши **скотину**, розложили Огонь, бо майка тне (По селах, X, 13).

СКОЧИТИ (2). *Зробити стрибок куди-небудь* (1). От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь На моїх п'ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що **скочило** теля в полонку І затонуло (По селах, X, 284).

// *Підстрибнути* (1). І він [стрілець] підбіг під гильку І **скочив**, що є сил, Щоби спіймати пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 66).

• **скочив** // Притчі, IX, 66; **скочило** По селах, X, 284.

СКРАНЬ (1). *Скраня.* Лиш в кого праця потом **скрань** зросила, Наверх той виб'єсь з темної юрби (Поклони, V, 11).

СКРИВАТИ (1). *Не говорити, не розповідати комусь про що-небудь, приховувати щось.* **Скривати** тайну царськую Потрібно і конечно, Бо, як йійі розпапляєш, Загинеш небезпечно (Легенди, V, 1).

СКРИКНУТИ (5), **СКРИКНУТЬ** (1).

1. *Раптово, уривчато видати крик* (1). Рад був **скрикнуть** чоловік, Та голос в горлі задушив переляк. Рад був молитись, та тривога вбила Побожну думку (Притчі, I, 53).

2. *Голосно вигукнути що-небудь* (5). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – **скрикнув** цар. – З яких причин?” (Притчі, XI, 18). „А ви б, міркуєте, вдержали?” – Господь до ангелів прорік. „Ах, Господи! – Арот аж **скрикнув**, – Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 15). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазок не зна сказать, Хоч щось твердо дума. Далі **скрикнув**: „От на глум! Вів мене в стодолу кум! Се ніхто, крім кума!” (По селах, III, 16).

– Дух божий з нами! – **скрикнули** відразу Всі конюхи і почали хреститись. – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрах Так жалібно, так важко, що аж серце Мороз проймав (По селах, X, 310). – Дух божий з нами! – **скрикнули** в трівозі Всі конюхи. – П'ять гір вже, кажеш, спас. Що ж се за гори, що за віл такий? (По селах, X, 351).

● **скрикнуть 1.** Притчі, I, 53; **скрикнув 2.** Притчі, XI, 18; Легенди, I, 15; По селах, III, 16; **скрикнули 2.** По селах, X, 310; X, 351.

СКРИКНУТЬ див. СКРИКНУТИ.

СКРИНЯ (1). *Великий дерев'яний ящик із віком і замком для зберігання одягу, коштовних предметів.* І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в **скрині**, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям повстанні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 43).

СКРИНЬКА (7). *Невеликий ящик для зберігання коштовностей, дрібних предметів.* Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві **скриньки**. Перша, широзолота, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі, VIII, 10). І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх **скриньок** вартнійша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша ся золота! Як можна, царю, навіть прирівняти До тої позасмоляної **скриньки!**” (Притчі, VIII, 15, 19). То цар велів **скриньки** повідчиняти (Притчі, VIII, 20). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А цар сказав до них: „Ну, що ж тепер? Чи справді **скринька** золота вартнійша?”

(Притчі, VIII, 29). І, строго глянувши на них, сказав: „Ся **скринька** золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 31). Так ось вам, золоті **скриньки**, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахоців, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 41).

● **Одн. Н. скринька** Притчі, VIII, 29; VIII, 31; **Р. скриньки** Притчі, VIII, 19; **Мн. Н. скриньки** Притчі, VIII, 10; **Р. з скриньок** Притчі, VIII, 15; **3. скриньки** Притчі, VIII, 20; **Кл. скриньки** Притчі, VIII, 41.

СКРИТИ (5). **1.** *Помістити кого-небудь у потайному місці, щоб не побачив хтось сторонній; заховати* (3). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічу йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і **скрив**” (Притчі, V, 30). Пішов по інших своїх другах син, – Не **скрив** його, не втїшив ні один (Притчі, V, 46). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, **скрийте** трупа і мене!” (Притчі, V, 56).

2. *Не дати можливості іншим помітити, виявити що-небудь; приховати.* * **Образно** (1). То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла **скрив** у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 12).

3. *Не говорити, не розповідати комусь про що-небудь, приховати щось* (1). Та крити божії діла Негарно, навіть грішно; Не **скриєш** божої хвали, Лиш сам загинеш вічно (Легенди, V, 7).

● **скриєш 3.** Легенди, V, 7; **скрив 1.**

Притчі, V, 30; V, 46; 2. Легенди, V, 12; **скрийте** 1. Притчі, V, 56.

СКРИТИСЬ див. **СКРИТИСЯ**.

СКРИТИСЯ (1), **СКРИТИСЬ** (1). *Заховатися*. Не було Часу вертатись, не було де **скритись**, А звір вже близько (Притчі, I, 9). „Ну, ну, ходи, небоже, **скрийся** тут! А трупа десь я впру в безпечний кут” (Притчі, V, 59).

• **скритись** Притчі, I, 9; **скрийся** Притчі, V, 59.

СКРИТОК (1). *Схованка*. Мудрість захована, Золото в **скритку** – Однаковісінько Суть без пожитку (Паренетікон, XXV, Строфа 7–2).

СКРІЗЬ (1). *Всюди*. Спокійно **скрізь**. Глибоке, темне небо Горить над ними тисячами зв'язд. Дрімає ліс в тумані (По селах, X, 397).

СКРІПЛЯТИ (1). *Підтримувати когонебудь морально*. Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного **скріпля**, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–4).

СКРОМНІСТЬ (1). *Простота, звичайність*. * *Образно*. Правило віри, **скромности** взірець, Жила собі Доместика святая, Своє сховавши світло під корець, Служила у безбожного глитая (Легенди, IV, 1).

СКРУТА (4). *Складні душевні переживання, тяжкий моральний стан людини*. З дрібних шпигань мої повстали рани, Частками жерла моє серце **скрута**... (Поклони, I, 17). „Ох, мене **скрута** вчепилася: Десь моя жінка втопилася”

(Паренетікон, XIII, 3). І мовить птах: „Не рвися, Завдавши серцю **скрути**, Що зробиш – розробити, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 30). Стрілець подумав: „Правда! Шкода бажань і **скрути**: Що зробиш – не розробиш, Що сталось – не вернути” (Притчі, IX, 34).

• *Одн.* **Н. скрута** Поклони, I, 17; Паренетікон, XIII, 3; **Р. скрути** Притчі, IX, 30; IX, 34.

СКРУТЕЦЬ (1). *Скручений жмут тютюну*. – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жаргуй-бо! Тобі господар нині **скрутець** дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 24).

СКРУТИТИ (1), **СКРУТИТЬ** (1). * *У сполуч.*: а) **скрутить голову** – *убити птаха, відкрутивши голову* (1). Стрілець сильце заставив, Спіймалась пташка вмить; Він взяв йійі, щоб зараз Головку йійі **скрутить** (Притчі, IX, 4); б) **скрутити шию** – *убити, скрутивши шию, різко завернувши голову*. * *Образно* (1). „Як рік мине, тоді підйму бучу, Всій кривді і неправді шию **скручу**. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 16).

• **скрутить у сполуч.** а) Притчі, IX, 4; **скручу у сполуч.** б) *образно* До Бразилії, I, 16.

СКРУТИТЬ див. **СКРУТИТИ**.

СКРУТИТИСЯ (1). *Перен. Емоційно зреагувати на чийсь слова*. Пазюк о стіл б'є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” **Скрутився** кум, неначе в'юн, Горілку в жида і тютюн Наборг бере, на стіл кладе, Знов Пазюка просить іде (По селах, II, 41).

СКУЛИТИСЬ (1). *Скрутитися в клубок.*

Лиш Сень не ляг. При вигаслім огнищі Сидить він, **скулившись** від холоду, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 407).

СКУПИЙ (2). * У знач. ім. *Надміру, до жадібності ощадлива людина.*

Скупий – не пан своїх засіків повних, А сторож, і приставник, і невольник (Паренетікон, XXV, Строфа 18–1). На двоє сотворено Богом вино: Розумним на радість, на згубу дурному; Богацтво – на двоє теж дане воно: На добро милосерним, на згубу **скупому** (Паренетікон, XXV, Строфа 26–4).

• *Одн. Н. скупий у знач. ім.* Паренетікон, XXV, Строфа 18–1; *Д. скупому у знач. ім.* Паренетікон, XXV, Строфа 26–4.

СКУПО (1). *Перен. Недостатньо.* Ну, в мене слугам плати **скупо**, А нарікать на мене гупо... Просила я тебе чи ні? (Поклони, II, 10).

СЛАБИЙ (2). *Уякому немає достатньої сили (про тіло)*

(1). А та гадюка під ногами, брата, – То наше власне тіло, непостійне, **Слабе** і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсігди відмовить може служби (Притчі, I, 95). // У знач. ім. **слабий**. Той, хто не має великої фізичної сили (1). Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король рагує короля, **Слабого** ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–6).

• *Одн. Н. слабе* Притчі, I, 95; *З. слабого* // у знач. ім. Паренетікон, XXV, Строфа 35–6.

СЛАВА (4). **1.** *Доблесні діла, героїчні вчинки*

(1). О горе, мамо! Воля, **слава**, сила Відмірюються мірою борби! (Поклони, V, 9).

2. *Загальна позитивна думка про кого-, що-небудь* (3). Звір же хліба не їсть, А жре м'ясо, рве кість, – Я ж про вдачу лукаву Братню рву добру **славу** (Паренетікон, XI, 8). Не пливе супроти вітру Запах цвітів і кадила, – Але йде по всіх усядах Добра **слава**, добрі діла (Паренетікон, XXV, Строфа 9–4). Гуде по Вавилоні **слава**, Загомонів увесь народ: Судді преправедні явились, Арот і брат его Марот (Легенди, I, 21).

• *Одн. Н. слава 1.* Поклони, V, 9; **2.** Паренетікон, XXV, Строфа 9–4; Легенди, I, 21; **3. славу 2.** Паренетікон, XI, 8.

СЛАВЕТНИЙ (1). *Який має широку славу.*

До **славетних** магістратів Найбогатших в краю міст [Періс] Пописав і попечатав Власноручно свою вість (Легенди, II, 9).

СЛАВИТИ (1). *Прославляти кого-небудь.*

„Нехай вони в великий піст Живуть із тіла мого І **славлять** Бога й згадують Селедія святого” (Легенди, V, 83).

СЛАВНИЙ (3). **1.** *Який уславив себе чим-небудь, має велику славу*

(2). Хоч давній, **славний** був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 5). Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще жде тебе на океані? Що у Бразилії, в **славній** Парані? (До Бразилії, IV, 32).

2. *Який дає задоволення* (1). Коли обід хтось **славний** зготував, Найідки найдобріні та напитки, Царя самого в гості завіззав, А соли не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 1).

• *Одн. Н. славний 1.* Легенди, IV, 5; **3. славний 2.** Паренетікон, I, 1; *М.* (у) **славній 1.** До Бразилії, IV, 32.

СЛАТИ (7). **1.** Відсилати, направляти кого-небудь кудись із певною метою, з певним дорученням (4). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те їх **слав** у поле князь?” І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 16). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его **шле** трубача; І перед чим домом сей затрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 20). То цар Асока ще в той самий вечір **Шле** трубача з смертельною трубою Перед свого брата дім (Притчі, XII, 24). І на лице своє в покорі Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів не **шли!**” (Легенди, I, 136).

2. Перен. Виявляти своє ставлення до кого-небудь. * У сполуч.: а) **слати поклін** – вітати кого-небудь у листі (1); б) **слати привіт** – передавати в листі вітання від кого-нудь (1). Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі **шлемо**, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – **Шлемо** тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 2, 4); в) **слати радість** – робити кого-небудь щасливим (1). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, **шле** радість сьогодні, – Та я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 18).

• **шле 1.** Притчі, XII, 20; XII, 24; **2.** у сполуч. в) Легенди, III, 18; **шлемо 2.** у сполуч. а) До Бразилії, I, 2; у сполуч. б) До Бразилії, I, 4; **слав 1.** Паренетікон, IV, 16; **шли 1.** Легенди, I, 136.

СЛІД¹ (3). **1.** Відбиток ноги на якій-небудь поверхні. * У сполуч.: а) **іти по слідам** чийм – діяти певним чином (1). „Ні, я роздумала! За слово Своєї чести не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським **слідам**?” (Легенди, I, 108); б) **щезне слід** по кому – хтось безслідно зникне (1). Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й **слід** весь по нім... Але добрий – се дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–4).

2. Характерний відбиток, який з'явився внаслідок чогось (1). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицах **слід** терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 17).

• **Одн. Н. слід 1.** у сполуч. б) Паренетікон, XXV, Строфа 30–4; **3. слід 2.** До Бразилії, II, 17; **М. по слідам 1.** у сполуч. а) (До Бразилії, II, 17).

СЛІД² (3). **Треба, потрібно** (2). Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 1). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як **слід**, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 29). // **Личить** (1). Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідати с тобою. Се йому не **слід**” (Притчі, XI, 17). • **слід** Паренетікон, II, 1; По селах, II, 29; // Притчі, XI, 17.

СЛІДСТВО (2). *Розслідування у зв'язку з підозрою у причетності до злочину.* Шандар і начальник рушають на **слідство**, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'їтмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII,13). „Ну, куме коханий, дай руки в кайдани! Тут **слідство**, для тебе тюрма” (По селах, VIII,20).

• **Одн. Н. слідство** По селах, VIII,20; **З. на слідство** По селах, VIII,13.

СЛІДУВАТИ (1). *Тільки 3 ос., у знач. безособ. сл. Слід, потрібно, треба.* Себе самого наперед Застав робить, що **слідуює**, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX,2).

СЛІПЕЦЬ (1). *Людина, позбавлена зору.* „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [*краси*] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та **сліпець** Може быть проти неї надійний борець” (Притчі, IV,48).

СЛІПІЙ (3). *Позбавлений зору, здатності бачити* (1). Хто власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; Хто є **сліпий** на обі оці, То що по дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV, Строфа20–3). // *У знач. ім. Людина, позбавлена зору* (2). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом: малих, Що від землі лиш відросли, й дідів, Що до землі вже хияляться, **сліпих**, Кривих, безногих і горбатих, навіть Дівок (По селах, X,121). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай **Сліпому** і глухому в світі жити,

Щоб не заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду Твого! (Паренетікон, XXV, Строфа20–3).

• **Одн. Н. сліпий** Паренетікон, XXV, Строфа20–3; **Д. сліпому** // *у знач. ім.* Паренетікон, XXV, Строфа20–3; **Мн. З. сліпих** // *у знач. ім.* По селах, X,121.

СЛІПО (1). *Перен. Не усвідомлюючи своїх дій.* Не звикай утертими стежками Йти за другим **сліпо**, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа11–2).

СЛІПОВАТИЙ (1). *Перен. Який пропускає мало світла (про вікно, скло).* **Сліповаті** та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I,17).

СЛІПОТА (1). *Втрата зору.* А прийшла Недуга, старість, далі **сліпота**, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X,47).

СЛОВО (26). **1.** *Звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу* (1). Ти взяв один з мого життя момент І **слово** темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI,3). * *Образно* (1). Вранці-рано по селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло **слово** з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III,5). // *Заклинання, що має магичну силу* (4). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне **слово**, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I,97). Вином розпалені й любов'ю, Шепну-

ли йій те **слово** вмиєть. Смієсь Астартє, доливає Вина, ще дужше йіх дразнить (Легенди, I, 102). „Ні, я роздумала! За **слово** Своєї чести не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 105). В тій хвилі шарпнулає Астартє, Таємне **слово** прорекла І щезла разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 118). * Усполуч.: а) **сердечні слова** – сповнені доброзичливості, душевності, чуйності; зворушливі (1). Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Сердечні **слова**. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там Приховок чорт-там (Паренетікон, XXV, Строфа 24–3); б) **святе слово** – книга Святого письма (Біблія) (1). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на **слово** святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 11).

2. **Висловлювання** (7). Та Йосиф знав ціну тих **слів** І дворакови відповів: „Минувше ти збудив сумне... Мій друже, не люби мене!” (Притчі, III, 5). Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі небеса; Та йідких єї **слів** і шпаркого ума Всі боялися, навіть царця сама (Притчі, IV, 11). „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повіриє ти **словам**, Що в мні є перла, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі, IX, 90). Зворушили царя **слова** ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 32). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим **словом** до слуг обернувся: „Гей, хлопці,

агов! Зруйнують сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 38). І хоч нераз подібні вже **слова** Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше йіх ударили вони. І не до сміху йім було, бо кождий На собі сам йіх правди досвідив (По селах, X, 272). **Слова** ті Сень сказав глухим, таємним Полушептом, аж другі мимоволі Склонили голови (По селах, X, 302). * Усполуч.: а) **без слова** – мовчки (1). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло єго Впаде – без **слова**, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 6); б) **даремно тратити слова** – говорити, не досягаючи мети (1). „Ти наша! Не гадай тікати! Даремно просьб і **слів** не трать! Ми сильні! З наших рук тебе вже Й сам Бог не зможе відібрать” (Легенди, I, 114); в) **і слова не промовити** – не відізватися; не продовжити розмову (1). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і **слова** не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки сень сидів Спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 317); г) **не говорити й слова** – мовчати (1). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й **слова** вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 6); г) **не проректи ані слова** – промовчати (1). Думками Бога хвалячи, Держав обіг мовчаня І ані **слова** не прорік Від роду до сконаня (Легенди, V, 31); д) **не сказати ні слова** – не заперечити проти чого-небудь (1). А був там царський брат, То сей почав царєви докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні **слова**, І вечером у двір вони вернули

(Притчі, XII, 16); *е) обмінитися словом* – коротко поговорити про щось з ким-небудь (1). Раз цар один на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч **словом** обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 3); *є) плідні слова* – висловлювання, що дають позитивні наслідки (1). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні **слова** Того, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 7); *ж) пусті слова* – непотрібні, не варті уваги висловлювання (1). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті **слова** Того, хто не сповняє їх (Паренетікон, XVI, 3). // *Відповідь* (1). Счервоніло дівча, в личко вдарила кров, – Олександр не ждав єї **слова** – пішов (Легенди, VI, 5–16).

3. Обіцянка виконати що-небудь. * У сполуч. **встоятися в слові** – дотримати слова; виконати що-небудь обіцяне (1). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Иди й йому ти вірно встійся в **слові!**” (Притчі, XI, 36).

● **Одн. Н. слово 1. образно** По селах, III, 5; **Р. слова 2. у сполуч.** в) По селах, X, 317; у сполуч. г) Паренетікон, VI, 6; у сполуч. г) Легенди, V, 31; у сполуч. д) Притчі, XII, 16; // Легенди, VI, 5–16; **без слова 2. у сполуч.** а) По селах, X, 302; **3. слово 1.** Поклони, VI, 3; // Легенди, I, 97; I, 102; I, 118; **за слово 1.** // Легенди, I, 105; **на слово 1. у сполуч.** б) По селах, IX, 11; **О. словом 2. у сполуч.** е) Притчі, XI, 3; **с словом 2.** Легенди, III, 38; **М. в слові 3. у сполуч.** Притчі, XI, 36; **Мн. Н. слова 1. у сполуч.** а) Паренетікон, XXV, Строфа 24–3; **2.** Притчі, XI, 32; у сполуч. є) Паренетікон, XVI, 7; у спо-

луч. ж) Паренетікон, XVI, 3; **Р. слів 2.** Притчі, III, 5; IV, 11; у сполуч. б) Легенди, I, 114; **Д. словам 2.** Притчі, IX, 90; **3. слова 2.** По селах, X, 272; X, 302.

СЛОН (1). *Велика травоїдна тварина з довгим хоботом і двома бивнями.* Від **слона** на тисяч п'ядей, Від коня на сто тікай, Від вола на десять п'ядей, Зла й на очи не видай (Паренетікон, XXV, Строфа 29–1).

СЛОТА (1). *Холодна погода з затяжним дощем.* Щоб тіла грішного всмирити жар, Лягала і в кропиві, і в баюрі; За те йій дав Господь преславний дар Наперед вічувати **слоти** й бурі (Легенди, IV, 23).

СЛУГА (8). *Людина для особистих послуг у домі* (4). Глянь, онде **слуги** твої, твоїх волів пасучи, Потратували всю ниву убогого твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–3). А мав [цар] с собою много Йіди, та страва в рот йому не йшла, Бо він обідать звик серед шумного Кружка жінок і **слуг** (Притчі, XI, 7). **Слуги** в стайні сплять – йіх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати не сміють, Щоб лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 37). „Там **слуг** нема з хрещеного народа, – Освоїш п'ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 35). // *Озброєні люди, що перебувають на службі в кого-небудь* (1). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до **слуг** обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнуюте сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 38). // *Перен. Той, хто завжди готовий виконувати чиясь бажання, волю* (2). Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в

опівніч явилась йому [аскетові]. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?“ (Легенди, VI, 1–7). В тій хвилині аскет перед ним опинивсь і покірно царю до землі поклонивсь. „Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги Згинуть! Ось тобі дар від твого слуги“ (Легенди, VI, 4–10). * *Образно* (1). [Україна мовить:] Сам знав, що гола я і вбога, І до мого ти порога Прийшов, захтів служити міні. Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікати на мене гупо... Просила я тебе чи ні? (Поклони, II, 10).

• *Одн. Р. від слуги* // Легенди, VI, 4–10; *Кл. слуго* // Легенди, VI, 1–7; *Мн. Н. слуги* Паренетікон, V, 2–3; По селах, I, 37; *Р. слуг* Притчі, XI, 7; До Бразилії, I, 35; // *до слуг* Легенди, III, 38; *Д. слугам образно* Поклони, II, 10.

СЛУЖБА (3). 1. *Виконання релігійних обрядів; богослужіння* (1). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 11).

2. *Виконання своїх функцій (про частини тіла, органи людини)* (2). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 12). А та гадюка під ногами, брата, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і

хоре, що нам в кожній хвилі Назавсїгди відмовить може служби (Притчі, I, 96).

• *Одн. Р. служби* 1. Паренетікон, XXII, 11; XXII, 12; 2. Притчі, I, 96.

СЛУЖИТИ (3), **СЛУЖИТЬ** (3). 1. *Бути слугою у когось*. * *Образно* (1). Правило віри, скромности взірець, Жила собі Доместика святая, Своє сховавши світло під корець, Служила у безбожного глитая (Легенди, IV, 4).

2. *Виконувати що-небудь, підкоряючись чийсь волі, владі* (1). По відході єго ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати. Сим кінчимо. Дай Бог тобі прожить, А нам тобі в Бразилії служить! (До Бразилії, I, 62).

3. *Працювати на користь когось, чого-небудь, в ім'я когось, чогось* (1). * *Образно*. [Україна мовить:] Сам знав, що гола я і вбога, І до мого ти порога Прийшов, захтів служити міні (Поклони, II, 9). // *Бути відданим, вірним чому-небудь, якійсь справі* (1). Не може при добрі той жить, Хто хоче злу й добру служить. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Строфа 28–4).

4. *Виконувати своє призначення* (2). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 4). Олександр Великий весь світ звоював І отсе в Вавилоні мов бог раював, А побожний аскет вік в пустині прожив

І молитвою й постом богині **служив** (Легенди, VI, 1–4).

● **служити** 4. Паренетікон, XXII, 4; **служить** 2. До Бразилії, I, 62; 3. *образно* Поклони, II, 9; // Паренетікон, XXV, Stroфа28–4; **служив** 4. Легенди, VI, 1–4; **служила** 1. *образно* Легенди, IV, 4.

СЛУЖИТЬ див. **СЛУЖИТИ**.

СЛУХАТИ (6), **СЛУХАТЬ** (1). 1. *Спрямувати слух на створювані ким-, чим-небудь звуки; намагатися сприймати що-небудь слухом* (3). Та й діти ж то над все любили **слухать** Єго пісень і оповідань! Діти Одні над ним не насміхались (По селах, X, 63). Ось **слухай**, рже твоя каштановата, А он лоша йій обзиваєсь! (По селах, X, 96). Тут Сень вмшався В розмову. Доси він сидів понурий І звільна пакав люльку, похилившись, Мов **слухав** голосів якихсь далеких (По селах, X, 224). // *Сприймаючи слухом, чути що-небудь; напружено прислухатися до чого-небудь* (1). Я не люблю безпредметно тужити, Ні шуму в власних **слухати** вухах; Поки живий, я хочу справді жити, А боротьби життя міні не страх (Поклони, VI, 10). // *Вислуховувати кого-, що-небудь* (2). Асока, цар премудрий, милосерний, До ради царської звик був просити Пустинників, аскетів, богомільців І пильно **слухав**, що вони казали (Притчі, VIII, 4). **Слухає** народ, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 138).

2. *Тільки наказ. сп. слухайте. Уживається на початку речення при звертанні до кого-небудь для привертання уваги* (1). Та **слухайте** лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там

війт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 134).

● **слухати** 1. // Поклони, VI, 10; **слухать** 1. По селах, X, 63; **слухає** 1. // По селах, X, 138; **слухав** 1. По селах, X, 224; // Притчі, VIII, 4; **слухай** 1. По селах, X, 96; **слухайте** 2. По селах, X, 134.

СЛУХАТЬ див. **СЛУХАТИ**.

СЛЮБ (2). *Родинний союз, співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою.* * У сполуч.: а) **рушати до слюбу** – одружуватися, вінчатися з ким-небудь (1). Тут на мари мертвого кладуть і голосять, Там до **слюбу** рушають і дари виносять (Притчі, X, 6); б) **давати слюб** – вінчати (1). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребе й буде **слюб** йім давати (Притчі, X, 8).

● *Одн. Р. до слюбу у сполуч.* а) Притчі, X, 6; 3. **слюб** у сполуч. б) Притчі, X, 8.

СЛЬОЗА (8). 1. *Безбарвна прозора солонувата рідина, що виділяється з очей при подразненні або сильних душевних переживаннях* (4). Не піднімається рука списать Усі оті нечувані знушаня; Та **сльози** щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 51). Не видати комина на хаті; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в'ється по загаті, Хапле очи, **сльози** витискає (По селах, I, 24). Доки гамбурські, важкі паровози – Де ви не лялися, руськії **сльози**! (До Бразилії, IV, 28). Та Бог наслав на тую злоку бич: Попавсь нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, **слізми** облитий, До йіх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 55). 2. *Плач, ридання* (2). Сусід мене с **слізми** благає На млин пустити воду

знов, Бо се ж увесь его прожиток, Єго й дітей, п'ятьох голов (Легенди, I, 45). Будуть ще внукам казати проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с **слізми** споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 15).

3. Горе, страждання (2). Якби могучість, щастє і свобода Відмірялись по мірі крові й **сліз**, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 6). Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, **слезами** людськими годований, Щезне й слід весь по нім... Але добрий – се дїм, На скалі віковично будований (Паренетїкон, XXV, Строфа 30–3).

• **Мн. Н. слъози 1.** Легенди, IV, 51; **Р. сліз 3.** Поклони, V, 6; **З. слъози 1.** По селах, I, 24; **О. слізми 1.** До Бразилії, V, 55; **слезами 3.** Паренетїкон, XXV, Строфа 30–3; **с слізми 2.** Легенди, I, 45; До Бразилії, IV, 15; **Кл. слъози 1.** До Бразилії, IV, 28.

СМАК (1). * Усполуч. **в смаку** – з великим апетитом. Доместико! Тебе я все співають Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в **смаку** поживати Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 55).

СМАЛИТИ (1). *Обпалювати вогнем, очищаючи від щетини.* Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солон'янім огні святе **Смалили** тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 44).

СМЕРЕКОВИЙ (1). *Виготовлений із смереки, з її гілок.* Похилились **смерекові** стїни, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов калїки, ждуть собі заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По селах, I, 13).

СМЕРТЕЛЬНИЙ (5). **1.** * Усполуч. **смертельна труба** – яка дає сигнал, повідомляє про неминучу смерть (4). То цар Асока ще в той самий вечір Шле труба-ча з **смертельною** трубою Перед свого брата дїм (Притчі, XII, 24). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба **смертельна** перед моїм домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 41). Сї его післанці Грізнійші, ніж моя труба **смертельна**. От тим-то я корився перед ними На знак, що розумію їх призив (Притчі, XII, 54). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті **смертельні** труби, Якї Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 58).

2. Перен. Надзвичайно сильний (1). Тодї аж відітхнув і дроз **смертельна** Потроха втихла (Притчі, I, 20).

• **Одн. Н. смертельна 1.** усполуч. Притчі, XII, 41; XII, 54; **2.** Притчі, I, 20; **О. смертельною 1.** усполуч. Притчі, XII, 24; **Мн. 3.** (на) **смертельні 1.** усполуч. Притчі, XII, 58.

СМЕРТЬ (18). **1.** *Припинення існування людини; протилежне життя* (5). „Отець любив мене й жалів – За се братів на мене гнів, За се в рові я **смерти** ждав, За се невольником я став” (Притчі, III, 11). Притча про **смерть** (Притчі, XII, загол.). Жите, і стражданє, і спїманє, і **смерть**, і муки, і прославленє преподобного Селедія (Легенди, V, загол.). То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, стражданє, муку й **смерть** Селедія святого (Легенди, V, 15). Аскет

мовить: „Хоч яке се жите і трудне, і сумне, Дай, щоб старість і **смерть** оминули мене” (Легенди, VI, 1–11). // *Смертна кара; страта* (5). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на **смерть** засудить цар, То перед дим его шле трубача; І перед чиім домом сей затрубить, Тому на завтра треба **смерти** ждати (Притчі, XII, 19, 22). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на **смерть**” (Притчі, XII, 42). Аж сам Селедій мученик На них зми- лосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за **смерть** мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 77). А той Антихрист буде цар весильний. Пішле своїх вояків і шандарів Против пророка. Бог йому допустить Ілю зловити, він його на **смерть** Засудить (По селах, X, 366). // *Персоніфікація кончини* (3). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Той **смерти** попаде у власть, Не осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 7). Голодний лев над нами – то є **смерть** (Притчі, I, 88). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці **смерти**, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 49). * У *сполуч.*: а) **готувати смерть** кому (1), **просити смерти** кому (1) – бажати кому-небудь зла; своїми вчинками виражати недоброзичливе ставлення до когось. Хіба ж не чули пісно: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі

смерть готує, Син на батька ніж під-носить, Донька мамі **смерти** просить” (По селах, X, 264, 266); б) **заморити на смерть** – довести до загибелі, **смерті** (1). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у мі-сті вбогий З голоду віднині вмре, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Замо-рю його на **смерть**” (Легенди, II, 20); в) **смерть вхопить** кого – хтось помре (1). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Того напавши вхопить **смерть**, Як повінь соннее село (Паренетікон, XXI, 3); г) **смерть заглядає в очи** – хтось перебуває у стані смертельної небезпеки (1). І він здригнувся. – Господи помилуй! Се **смерть** у очи заглядає! – шепнув І знов почав молитись, ще щирійше, Ще горячіше (По селах, X, 415).

• **Одн. Н. смерть** Легенди, V, загол.; VI, 1–11; // Притчі, I, 88; у *сполуч.* в) Паренетікон, XXI, 3; у *сполуч.* г) По селах, X, 415; **Р. смерти** Притчі, III, 11; // Притчі, XII, 22; XII, 49; у *сполуч.* а) По селах, X, 266; **Д. смерти** // Паренетікон, XXI, 7; **З. смерть** Легенди, V, 15; у *сполуч.* а) По селах, X, 264; **за смерть** // Легенди, V, 77; **на смерть** // Притчі, XII, 19; XII, 42; По селах, X, 366; у *сполуч.* б) Легенди, II, 20; **про смерть** Притчі, XII, загол.

СМИК (1). *Дерев'яна паличка з натягнутим уподовж пучком кінського волосу, яка служить для видобування звуку на струнних музичних інструментах.* * *Образно.* Справді, По всій долині розляглось ірзане, Мов тремольо важке, могучим **смиком** Потягнене по струні металевій (По селах, X, 100).

СМИРНІСТЬ (1). *Покірність, лагід-*

ність * *Образно*. Тимчасом убогий митар Шкапу „Смирність” як запряг, То помалу, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 18).

СМІЛИЙ (1). *Який не знає страху, не боїться небезпеки*. „Смілий у мріях, у вірі беззглядний, В дійсності, наче дитина, безрадний. Ані порадитись, ні побалакати, – Знав він лиш гнуться, та жебрати, та плакати” (До Бразилії, IV, 21).

СМІЛО (1). *Відважно*. Не високо мудруй, Але твердо держись, А хто правду лама, С тим ти **сміло** борись! (Паренетікон, XIV, 4).

СМІТИ (2). *Насмілюватися, наважуватися робити що-небудь*. Дурний, хто, помилок лякаючись, Не **сміє** братися до діла, – Так, як би я не йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа 8–2). Слуги в стайні сплять – їх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати не **сміють**, Щоб лиш крижі випрямлять за нічку (По селах, I, 39). • **сміє** Паренетікон, XXV, Строфа 8–2; **сміють** По селах, I, 39.

СМІХ (8). **1.** *Своєрідні переривчасті звуки, які створюються короткими видихальними рухами як вияв радості* (2). Так зайіхали враз аж на площу садка, Де під тінню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний **сміх** там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 35). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішила знять... Що там **сміху** було, то й пером не списать (Притчі, IV, 41). * У *сполуч.*: а) **брати на сміх** – *насміхатися, глузувати, кепкувати з когось* (1). Щоб сіячів твоїх

їх власне поколіне На глум не брало і на **сміх** (Поклони, III, 12); б) **давати на сміх** – *виставляти щось у непривабливому вигляді, давати привід для насміхання* (1). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на **сміх** (Паренетікон, XXII, 16); в) **не до сміху кому** – *у когось немає бажання, причин веселитися, сміятися* (1). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше їх ударили вони. І не до **сміху** їм було, бо кождий На собі сам їх правди досвідив (По селах, X, 275); г) **підіймати на сміх** – *насміхатися, глузувати, кепкувати з кого-небудь* (1). Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на **сміх** (По селах, X, 34).

2. У *знач. присудк. сл.* *Про те, що здатне розсмішити, викликати подив* (2). „Вічно жить! О богине, се жарти, се **сміх**! Вічне щасте чи дасть сей чудовний горіх?” (Легенди, VI, 8–11). – То не **сміх**, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 128). • **Одн. Н. сміх 1.** Притчі, IV, 35; **2.** Легенди, VI, 8–11; По селах, X, 128; **Р. сміху 1.** Притчі, IV, 41; **до сміху 1.** у *сполуч.* в) По селах, X, 275; **3. на сміх 1.** у *сполуч.* а) Поклони, III, 12; у *сполуч.* б) Паренетікон, XXII, 16; у *сполуч.* г) По селах, X, 34.

СМІЯТИСЬ (3). 1. *Видавати сміх від радості* (2). **Смієсь** Астарте, доливає Вина, піддразнюючи їх. „Засуд свій ви змінить готові За нічку пестошів моїх?” (Легенди, I, 89). Вином розпалені й любов'ю, Шепнули їй те слово вмиль. **Смієсь** Астарте, доливає Вина, ще дужше їх дразнить (Легенди, I, 103). 2. *з кого. Насміхатися, глузувати* (1). Отак в селі балакали про Сеня, **Сміялись** з него, хоч усі й любили, Бо шириий був, для всякого ввічливий (По селах, X, 55).
 • **смієсь** Легенди, I, 89; I, 103; **сміялись** По селах, X, 55.

СМОЛА (1). *Темна в'язка органічна речовина*. Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві скриньки. Перша, щирозолота, Ясніла від каменя дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані **смолою** (Притчі, VIII, 13).

СМОЛЯНИЙ (2). *Покритий смолою*. То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс. А в **смоляній** лежали гарні перли, І пахощі, і дороге каміне Безмірної ціни (Притчі, VIII, 24). Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати **смоляними**, Поки не бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 42).
 • **Одн. М.** (в) **смоляній** Притчі, VIII, 24; **Мн. О.** **смоляними** Притчі, VIII, 42.

СМУТОК (2). *Невеселий, важкий настрій, викликаний горем; сум, журба*. Притча про радість і **смуток** (Притчі, X, загол.). Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю **смутки** й радощі йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 12).

• **Одн. 3. про смуток** Притчі, X, загол.; **Мн. Н.** **смутки** Притчі, X, 12.

СНІГ (1). *Атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних пластівців*. Мороз був лютий, **сніг** і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш пушка духа, Надармо страви й захисту шукав (Притчі, VI, 1).

СНІДАТИ (2), **СНІДАТЬ** (2). *Їсти вранці, з'їдати сніданок*. І цар зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз **снідати**, Бо не привик я їсти сам один” (Притчі, XI, 13). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин **Снідаць** с тобою. Се йому не слід” (Притчі, XI, 17). „Для мене, братіку, свій піст зломай! **Снідай** зо мною, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI, 26). Пастух пішов, а цар сів сам **снідаць** (Притчі, XI, 37).

• **снідати** Притчі, XI, 13; **снідаць** Притчі, XI, 17; XI, 37; **снідай** Притчі, XI, 26.

СНІДАТЬ див. **СНІДАТИ**.

СНІП (1). *Зв'язаний оберемок обмолочених стебел хлібних злаків*. Ліжко газди – п'ять дощок незбитих, **Сніп** соломи і верета зрібна; Тепла піч є для дітей неукритих, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 34).

СНОЧИ (1). *Звечора*. „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора **сночи** Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 40).

СОБАКА (1). *Перен., зневажл. Про злу, жорстоку, недобррозичливу людину*. Ти, брате, любиш Русь, Я ж не люблю, сара-

ка! Ти, брате, патріот, А я собі **собака** (Поклони, IV,2).

СОБІ (7). *Част. Уживається при дієсловах, а також при інших словах, які виступають у ролі присудка.* Ти, брате, любиш Русь, Я ж не люблю, саракка! Ти, брате, патріот, А я **собі** собака (Поклони, IV,4). І ждуть [буддисти] **собі** безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнущим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II,21). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого **собі**” (Притчі, V,16). „Гаразд, – сказав він, – пташко! Не злі твої науки, Лети ж **собі** й стрільцеви Не попадайся в руки” (Притчі, IX,47). Правило віри, скромности взіреть, Жила **собі** Доместика святая, Своє сховавши світло під корець, Служила у безбожного глитая (Легенди, IV,2). О, бо Пазюк розумний дід, З кропиви він збирає мід: Він у селі над всіх моцар, Бо він **собі** богач-лихвар (По селах, II,12). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам **собі** спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X,251).

• **собі** Поклони, IV,4; Притчі, II,21; V,16; IX,47; Легенди, IV,2; По селах, II,12; X,251.

СОВА (2). *Хижий нічний птах.* **Сова** у лісі заскиглила – цур їй! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають зелізним путом коні Та хрупають траву росисту (По селах, X,74). В тій

хвилі в лісі **Сова** плачливо застогнала (По селах, X,305).

• **Одн. Н. сова** По селах, X,74; X,305.

СОГРІШИТИ (1). *Вчинити гріх.* Як **согрішив** Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I,1).

СОК (3). *Рідина, що міститься в тканинах рослинних організмів* (2). Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі **соки** йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II,4). Як пчола, що квітам фарби Ані паху не уймає, Тільки **сок** їй ссе солодкий, Так з людьми жиє мудрець (Паренетікон, XX,3). // *Перен. Енергія, сили, які затрачують у праці* (1). Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку **соків**” (До Бразилії, V,28).

• **Одн. З. сок** Паренетікон, XX,3; **Мн. Н. соки** Паренетікон, II,4; **Р. соків** // До Бразилії, V,28.

СОЛЕНИЙ (1). *Який містить у собі сіль і має характерний смак, що його надає сіль (про воду).* Олію, молока, вина Не заживав він зроду; Для дужшої покути пив Морську **солену** воду (Легенди, V,28).

СОЛИТИ (1). *Посипати сіллю.* Для болю дужшого велів **Солити** свіжу рану, Та тим ще злість не наситив Мучительську, погану (Легенди, V,58).

СОЛОДКИЙ (3). **1.** *Який має приємний смак, властивий цукрові, медові й т. ін.* (1). Як пчола, що квітам фарби

Ані паху не уймає, Тільки сок їх ссе **солодкий**, Так з людьми жиє мудрець (Паренетікон, XX, 3). * У *сполуч.* **солодке вино** – вино, виготовлене із сортів винограду, що мають у своєму складі значну кількість цукру (1). На другий день препишно вбрана Вона [Астарте] в судилище пішла, За нею ж повний збан рабиня Вина **солодкого** несла (Легенди, I, 36).

2. Який дає моральне задоволення, *втіху* (1). І довгі вже століття Побожні буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очі вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист **солодкий** (Притчі, II, 20).

● *Одн. Н.* **солодкий 2.** Притчі, II, 20; *Р.* **солодкого 1.** у *сполуч.* Легенди, I, 36; **3.** **солодкий 1.** Паренетікон, XX, 3.

СОЛОДОЦІ (1). *Приємне відчуття смаку, властивого медові.* **Солодоці** меду Заставили його про все забути: Про льва, що вив йому над головою, Про миши, що его підпору гризли, І про дракона, що внизу грозив, І про гадюку, що у стіп сичала (Притчі, I, 71).

СОЛОМА (2). *Сухі стебла злакових рослин, що залишаються після обмолоту.* Ліжко газди – п'ять дощок незбитих, Сніп **соломи** і верета зрібна; Тепла піч є для дітей невикритих, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 34). І хлопці полягали – Хто на **соломі**, що приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 403).

● *Одн. Р.* **соломи** По селах, I, 34; *М.* на **соломі** По селах, X, 403.

СОЛОМ'ЯНИЙ (1). *Який утворюється при згорянні соломи.* Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрій,

о Музо! Як на **солом'янім** огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 43).

СОН (6). **1.** *Фізіологічний стан спокою організму людини і тварини* (3). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але **сну**, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 9). Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! Не стелено їй подушок для **сну**, Не грали їй при збудженню музики (Легенди, IV, 11). – Е, кат там з нею [*байкою*]! – другий відізвався. – Я за весь день охляв, не чую костей, І очі вже злипаються до **сну** (По селах, X, 83).

2. *Те, що сниться; сновидіння* (2). А як коли у **сні** тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 19). Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в **сні** Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 75).

* У *порівн.* (1). По всім краю йде вість, наче змора та **сон**, І сумує весь край, і рида Вавилон (Легенди, VI, 7–5).

● *Одн. Н.* **сон 2.** у *порівн.* Легенди, VI, 7–5; *Р.* **сну 1.** Паренетікон, XXII, 9; *для сну 1.* Легенди, IV, 11; *до сну 1.* По селах, X, 83; *М.* в **сні 2.** Легенди, V, 75; *у сні 2.* Поклони, VII, 19.

СОНІЧКО (1). *Пестл. до сонце.* Пурпуром **сонічко** сходить, Пурпу-

ром криється в морю; Так будь і ти все спокійний – В щастю і в горю (Паренетікон, XXV, Строфа 1–1).

СОННИЙ (2). *Охоплений сном; у якому всі сплять* (1). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Того напавши вхопить смерть, Як повинь соннеє село (Паренетікон, XXI, 4). // У знач. ім. *Той, хто спить* (1). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 60).

• **Одн. 3. соннеє** Паренетікон, XXI, 4; **Мн. Р. сонних** // у знач. ім. Притчі, XII, 60.

СОНЦЕ (13). **1. Центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло** (6). Не цурається правди мудрець, Хоч вона й з уст дитинячих буде, – Так як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–3). Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щіліні виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 14). „Аглає, благаю, молю! Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю, На часок-волосок вволи волю мою, – Чого хоч, зажадай, я для тебе зроблю!” (Притчі, IV, 16). Три дні й три ночі вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже думав цар: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 72). „Що без неї жите? Сонце? Небо? Сам рай? З нею жите! Або радше ти сам умирай!” (Легенди, VI, 5–5). Сховалось сонце за Ділом могучим. Пожар вечірній запалав на небі І згас. Стемніло (По селах, X, 1).

* У порівн. (2). „Ася засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 40). Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдоволить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–5). // *Уживається як ласкаве звертання до дорогої, милої людини* (1). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–11). * У сполуч.

до схід сонця – на світанку; перед тим, як зійде сонце (1). Сказала [Астарте] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Іди ж тепер і до схід сонця На небі зіркою світи!” (Легенди, I, 123). **2. Світло й тепло, що випромінюється цим світилом** (1). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 19).

3. Перен. Про того, хто є джерелом життя, втіхи, радості (2). „У нас цар молодий, богорівний наш цар! Богорівним зовсім його зробить твій дар. Мільонам він сонце, жите є нове, – Для добра мільонів хай вічно живе” (Легенди, VI, 2–15). „Мільонам ти сонце, добродій еси, – Будеш жите вічно юний, як плід сей зйіси” (Легенди, VI, 4–15).

• **Одн. Н. сонце 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 4–3; Легенди, V, 72; VI, 5–5; По селах, X, 1; у порівн. Притчі, VIII, 40; Легенди, VI, 1–5; **3.** Легенди, VI, 2–15;

VI,4–15; **Р. сонця 1.** у *сполуч.* Легенди, I, 123; **2.** По селах, I, 19; **Д. к сонцю 1.** Притчі, I, 14; **3. над сонце 1.** Притчі, IV, 16; **Кл. сонце 1.** // Притчі, IV, 16.

СОРОК (1). *Кількість із сорока одиниць.*

Тут по лісах блукають дикі люде, Б'ють наших і йдять. І нам те, мабуть, буде. Та, може, дасть нам Бог іще підняться. Було нас **сорок**, є ще вісімнадцять (До Бразилії, V, 90).

СОРОЧКА (1). * У *сполуч.* **сорочку з себе**

дати – віддати кому-небудь усе, поділитися з ким-небудь усім, що тільки є у когось. Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч **сорочку** з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 32).

СОТВОРЕНО (1). *Дано існування чому-небудь.* На двоє **сотворено** Богом вино: Розумним на радість, на згубу дурному; Богацтво – на двоє теж дане воно: На добро милосерним, на згубу скупому (Паренетікон, XXV, Строфа 26–1).

СОТКА (5). *Сто карбованців.* „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за пустую річ, Щоб **сотку** в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дать” (По селах, II, 47).

І вийняв [кум] з череса платок, А в нім завитих сім **соток**, І перед свідками цілі Йіх розкладає на столі (По селах, II, 66). І поскладав, поцілував І в черес всі **сотки** сховав. А кум стоїть, гне в собі злість, Очима тії гроші йїсть (По селах, II, 74). Шандар і начальник рушають на слідство, **Соток** Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в пітьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 14). Ось Пазюк

молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата **сотки**! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 6).

• **Одн. 3. сотку** По селах, II, 47; **Мн. Р. соток** По селах, II, 66; VIII, 14; **3. сотки** По селах, II, 74; IX, 6.

СОТНЯ (1). * У *сполуч.* **пів сотні** – одиниця рахунку, що дорівнює п'ятдесятьом.

„Літ тому пів **сотні** у стіп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська послаи, Що тут з боєвища йїї принесли” (Легенди, III, 21).

СОТОНА (1). *Уявна надприродна істота, що є уособленням злого начала; біс, диявол, чорт.*

Три місяці страждала там вона, Не піддалась забганкам чортячим. І розпалив хозяйна **сотона**, І сей гукнув: „Сюди йїї! Побачим!” (Легенди, IV, 31).

СОХНУТИ (2). *Перен. Виснажуватися, худнути від голодування, недоїдань.*

І яка заслуга, що в нас тіло **сохне**, А у нас голодний під порогом дохне? (Паренетікон, III, 9). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму **сохне** й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І помогло. Пустили нас як стій, Урвалося поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 59).

• **сохне** Паренетікон, III, 9; До Бразилії, V, 59.

СПАДОК (1). *Майно і т. ін., що переходить після смерті його власника до іншої особи; спадщина.*

Йосифінський наказ панщизняний, Праддівський квіт на трицять буків, Діда скарга за грун-

тець забраний, Батьків акт ліцитаційний драний, – Ось весь **спадок**, що лишивсь для внуків (По селах, I, 61).

СПАЛАХНУТИ (1). *Перен. Раптово прийнятися якимсь сильним почуттям; дуже розгніватися* (1). **Спалахнув** Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” (Легенди, VI, 7–13).

СПАЛИТИ (2). *Знищити вогнем кого-, що-небудь* (1). Крізь ту то дірочку з крові пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї. **Спалить** Антихриста й его все царство [...] (По селах, X, 388). // *Перен. Знищити, розвіяти* (1). Крізь ту то дірочку з крові пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї. [...] **Спалить** усі гріхи людські й терпіня, Очистить землю, як від ржі залізо (По селах, X, 389).

- **спалить** По селах, X, 388; По селах, X, 389.

СПАСИБІ (2). *Виг. Уживається для вираження вдячності за зроблене добро, виявлену увагу.* „**Спасибі**, дядку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 63). А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „**Спасибі**, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Відліть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 33).

- **спасибі** Притчі, V, 63; По селах, II, 33.

СПАСТИ (2). *З'їсти траву, що росте (про травоядних тварин).* „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір

трави вже віл великий **спас**. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 346). – Дух божий з нами! – скрикнули в тривозі Всі коннохи. – П'ять гір вже, кажеш, **спас**. Що ж се за гори, що за віл такий? (По селах, X, 352).

- **спас** По селах, X, 346; X, 352.

СПАСТИСЯ (1). *Урятуватися.* А та берізка, за яку вчепившись, Міркуємо **спастися** від заглади, – Се людська пам'ять – щира, та коротка (Притчі, I, 98).

СПАТИ (15), **СПАТЬ** (3). *Перебувати у стані сну* (16). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в холодочку, Хоч дитина **спить**, не плаче (Поклони, VIII, 8). Та й глупі ж ті богатирі, Що люблять **спать** на подушках! Я **спав** лиш на одним пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–2, 3). З безмірної покори **спала** [Доместика] все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що впало, се Було єї поживою по труді (Легенди, IV, 13). „Одну нічку не **спи**, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралюшу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–15). Цілий день промовчав, і не **спав** усю ніч, І готовивсь аскет на великую річ (Легенди, VI, 2–1). На Підгір'ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі **Сплять** старці, обвішані торбами (По селах, I, 4). Слуги в стайні **сплять** – йїх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати не сміють, Щоб лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 37). „До хати **спати** я не йду. Гей, куме! куме!

Де ти втік? Ти **спать** мене веди на тік!" (По селах, II, 94, 96). Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі **спав**, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 10). Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав **спать** іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до стодолі С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 14). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хати, Я на тоці буду **спати**, – Ну, заведи!" (По селах, IV, 23). Літня ніч коротка, То вчасно **спати** йдуть робучі люде, Щоб завтра, скоро світ, вже бути в полі (По селах, X, 6). – Ну, що ж, то ти йди **спати**! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 84). В Генові ми сім неділь шифу ждали, За містом в норах, як цигани, **спали** (До Бразилії, V, 40). * *Образно* (1). Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не **спала** (Поклони, IV, 8). // *Із запереч. частк. не. Страждати безсонням* (1). Всю ніч не **спав** нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 30).

● **спати** По селах, II, 94; X, 6; X, 84; **спать** Паренетікон, XXV, Строфа 15–2; По селах, II, 96; IV, 14; **спить** Поклони, VIII, 8; **сплять** По селах, I, 4; I, 37; **спав** Паренетікон, XXV, Строфа 15–3; Легенди, VI, 2–1; По селах, III, 10; // Притчі, XII, 30; **спала** Легенди, IV, 13; *образно* Поклони, IV, 8; **спали** До Бразилії, V, 40; **буду спати** По селах, IV, 23; **спи** Легенди, VI, 1–15.

СПАТЬ див. **СПАТИ**.

СПЕКА (3). 1. *Гаряче, дуже нагріте сонцем повітря* (1). Пріє в **спеці** Львів, неначе Сіра бестія безвісна; Шум его гуде, неначе Колискова дивна пісня (Поклони, VIII, 13).

2. *Гаряча літня пора; жара* (1). Ти, брате, любиш Русь, Як любиш добре пиво, – Я ж не люблю, як жнець не любить **спеки** в жниво (Поклони, IV, 12). * *У сполуч. в спеку – у таку пору дня, коли сонце особливо припікає* (1). Великі дерева шануй, Що плід дають і в **спеку** тінь: А як і плід часом хибне, Чи ж тінь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–2).

● *Одн. Р. спеки* 2. Поклони, IV, 12; 3. *в спеку* 2. Паренетікон, XXV, Строфа 22–2; *М. в спеці* 1. Поклони, VIII, 13.

СПЕРЕЧАТИСЬ (1). *Вести суперечку, доводячи що-небудь*. Розлучила нас юрба, Та довгенько ще цікаві **Сперечались** ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 19).

СПЕРТИ (1). *Притулити, оперти для стійкості*. Він [Пазюк] бороду на руку **спер** і сиві очі в двері впер, Волосе сиве і густе Лице вкрива его товсте, А голос дзвінко, мов із блях, Гукає: „Господи воззвах!” (По селах, II, 19).

СПИНЯТИ (1), **СПИНЯТЬ** (1). *Затримувати того, хто їде або має намір поїхати звідкись*. „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто їх **спиняє**” (До Бразилії, III, 12). „Не **спиняють** їх? Всі підуть Десь за синє море здуру”. „Як же ж йім не йти, як тут Всі до спілки дрем з них шкуру” (До Бразилії, III, 13).

- **спиняць** До Бразилії, III, 13; **спиняє** До Бразилії, III, 12.

СПИНЯТЬ див. **СПИНЯТИ**.

СПИСАТИ (2), **СПИСАТЬ** (2). 1. *Розповісти в письмовій формі про що-небудь; описати* (2). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То не **списали** б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–5). Не піднімається рука **списать** Усі оті нечувані знущаня; Та сльози щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 49). * *У сполуч. пером не списать – несила описати що-небудь* (1). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішилася знять... Що там сміху було, то й пером не **списать** (Притчі, IV, 41).

2. *Написати що-небудь* (1). Та Бог наслав на тую злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-паніч, **Списав** він лист від нас, слізми облитий, До їх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 55).
- **списать** 1. Легенди, IV, 49; у сполуч. Притчі, IV, 41; **списав** 2. До Бразилії, V, 55; **списали** б 1. Паренетікон, XXV, Строфа 40–5.

СПИСАТЬ див. **СПИСАТИ**.

СПІВ (3). *Відтворення голосом музичних звуків у певній ритмічній та інтонаційній послідовності*. В одній хаті ридане і плач над мерцем, В другій хаті музика і **спів** над вінцем (Притчі, X, 4). А як старий скінчив свій **спів**, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 31). Коли почувеш, як в

тиші нічний Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклін, Тужливий **спів**, дівочії дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 6).

- **Одн. Н. спів** Притчі, X, 4; До Бразилії, II, 6; **З. спів** По селах, II, 31.

СПІВАНКА (1). *Пісня*. „Все лиш набожних **співанок** співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд надходить – що твій піп!” (По селах, X, 51).

СПІВАТИ (2), **СПІВАТЬ** (1). 1. *Голосом виконувати якийсь музичний твір* (2). Ось глянь у коршму. За столом Сидить Пазюк, **співа** псалом, Бо він письменний – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 16). „Все лиш набожних співанок **співає**, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд надходить – що твій піп!” (По селах, X, 51).

2. *Прославляти, оспівувати у своїх віршах кого-небудь* (1). Доместико! Тебе я все **співають** Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживать Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 53).

- **співають** 2. Легенди, IV, 53; **співає** 1. По селах, X, 51; **співа** 1. По селах, II, 16.

СПІВАТЬ див. **СПІВАТИ**.

СПІЙМАНЄ (1). *Затримання кого-небудь*. Жите, і стражданє, і **спійманє**, і смерть, і муки, і прославленє преподобного Селедія (Легенди, V, загол.).

СПІЙМАТИ (1). *Схопити руками яку-небудь тварину як здобич, живцем*. І він [стрілець] підбіг під гильку І скочив,

що є сил, Щоби **спіймати** пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 67).

СПІЙМАТИСЬ (1). *Потрапити в пастку.* Стрілець сильце заставив, **Спіймалась** пташка вмить; Він взяв йійі, щоб зараз Головку йійі скрутить (Притчі, IX, 2).

СПІЛКА (2). * *У сполуч. до спілки – разом, спільно з ким-небудь.* А дехто мовив: „Забирайся ти! Я зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, як дружили ми, – Ще скажуть, що до **спілки** вбили ми” (Притчі, V, 50). „Не спинять йіх? Всі підуть Десь за сине море здуру”. „Як же ж йім не йти, як тут Всі до **спілки** дрем з них шкуру” (До Бразилії, III, 16).

• *Одн. Р. до спілки* Притчі, V, 50; До Бразилії, III, 16.

СПІЛЬНО (1). *Разом, гуртом.* Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребє й буде слюб йім давать. І веселі й сумні вернуть з церкви ураз, І певнісько сі й ті **спільно** вп'ються за час (Притчі, X, 10).

СПІРІТУ САНТО (1). *Назва штату на сході Бразилії.* Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще жде тебе на океані? Що у Бразилії, в славіній Парані? Що то за рай ще тобі отвираєсь В **Спірїту Санто** і Мінас Джераєс? (До Бразилії, IV, 34).

СПШИТИ (1). *Швидко рухатися з певною метою.* * *Образно.* Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще **спішить**, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–2).

СПЛАКАТИ (1). *Заплакати тихо, непомітно.* Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив – **Сплакав** і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1, 7).

СПЛЕСТИСЬ (1). *Перен. Утворитися внаслідок поєднання чого-небудь.* З дрібних огнів **сплелись** мої кайдани! (Поклони, I, 19).

СПЛІТАТИ (1). * *У сполуч. сплітати химери – вигадувати що-небудь.* – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі **спліта** химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 251).

СПЛІТКА (1). *Вигадка.* Стрілець подумав: „Правда! Чимало плещуть дива, А розміркуєш – скажеш: „Се **сплітка** неможлива!” (Притчі, IX, 44).

СПОВІДЬ (2). * *У сполуч. як на сповіди – відверто, щиросердно, нічого не приховуючи.* „Лиш одну міні річ Відповідж: чи ти взяв тії гроші в ту ніч? Як на **сповіди**, правди жадаю” (По селах, IX, 18). „Як на **сповіди!** Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 19).

• *Одн. М. на сповіди* По селах, IX, 18; IX, 19.

СПОВНИТИ див. **СПОВНИТЬ**.

СПОВНИТЬ (3), **СПОВНИТИ** (2). *Виконати, здійснити що-небудь.* „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі **сповни**. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 24). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні

поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну **Сповнити** те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 31). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите **сповнити**: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 96). І він все розповів, відки має сей плід, Що робить, щоб богині **сповнити** заповіт (Легенди, VI, 4–14). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині **сповнити** заповіт (Легенди, VI, 5–10).

● **сповнити** Притчі, XI, 31; **сповнити** Легенди, I, 96; VI, 4–14; VI, 5–10; **сповни** Притчі, IV, 24.

СПОВНЯТИ (1). * У сполуч. **сповняти слова** – виконувати обіцянку. Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова Того, хто не **сповняє** їх (Паренетікон, XVI, 4).

СПОГАД (1). *Згадка, згадування*. Хоч у житю стрічав тебе я рідко, Та все ж міні той **спогад** серце гріє, Хоч як болочий він (Поклони, VII, 5).

СПОКІЙНИЙ (2). *Який не відчуває хвилювань, тривоги, який перебуває у стані душевного спокою (про людину)*. Пурпуром сонічко сходить, Пурпуром криється в морю; Так будь і ти все **спокійний** – В щастю і в горю (Паренетікон, XXV, Строфа 1–3). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки Сень сидів **спокійний**, шепчучи молитву (По селах, X, 321). ● *Одн. Н.* **спокійний** Паренетікон, XXV, Строфа 1–3; По селах, X, 321.

СПОКІЙНО (2). 1. У знач. присудк. сл. *Тихо* (1). **Спокійно** скрізь. Глибоке, темне небо Горить над ними тисячами зізд. Дрімає ліс в тумані (По селах, X, 397).

2. *Без тривоги і клопотів* (1). До Відня йїхали **спокійно** вкупі; У Відні нас три дні держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім срібла взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 19).

● **спокійно** 1. По селах, X, 397; 2. До Бразилії, V, 19.

СПОМИНАТИ (1). *Згадувати*. Будуть ще внукам казати проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми **споминав** він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 15).

СПОСІБ (2). 1. *Можливість зробити що-небудь* (1). Вчув се Періс, цар суворий, І розлютивсь: „Що се знов!” І на голод **спосіб** скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 7).

2. *Те, що служить засобом у якій-небудь справі* (1). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жартуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший **спосіб** На неї (По селах, X, 26).

● *Одн. Н.* **спосіб** 2. По селах, X, 26; 3. **спосіб** 1. Легенди, II, 7.

СПОЧИТИ (1), **СПОЧИТЬ** (1). *Відновити сили; відпочити* (1). Та пес, нагрівшись у теплій хаті, **Спочивши** і найівшися досить, Замість подяки став гарчать, брехати, Ще й кинувся хозіяна вкусить (Притчі, VI, 10). * *Образно* (1). Похилились смерекові стіни, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб **спочить** розбитими кістками (По селах, I, 16).

- **спочить образно** По селах, I, 16; **спочивши** Притчі, VI, 10.

СПОЧИТЬ див. СПОЧИТИ.

СПРАВА (2). **1. Певна ситуація, що складається в даний момент** (1). Розлучила нас юрба, Та довгенько ще цікаві Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 20).

2. Необхідна для чого-небудь річ (1). Хліб і страва – тут найстарша **справа**, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 29).

• **Одн. Н. справа 2.** По селах, I, 29; **М. в справі 1.** До Бразилії, III, 20.

СПРАВДІ (8). **1. Присл. У дійсності, насправді, дійсно** (4). Я не люблю безпредметно тужити, Ні шуму в власних слухати вухах; Поки живий, я хочу **справді** жити, А боротьби життя міні не страх (Поклони, VI, 11). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А цар сказав до них: „Ну, що ж тепер? Чи **справді** скринька золота вартнійша?” (Притчі, VIII, 29). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... **Справді** ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п’явко! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 28). „Із сего краю, що є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є **справді** хлопський рай” (До Бразилії, I, 22).

2. У знач. вставн. сл. Уживається для підтвердження достовірності висловлювання (4). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „**Справді**, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!”

(Притчі, XI, 33). „Вічно жить! Молодим! **Справді**, божеський дар!” І великим, безсмертним почув себе цар (Легенди, VI, 5–1). **Справді**, По всій долині розляглось ірзанє, Мов тремольо важке, могучим смиком Потягнене по струні металевій (По селах, X, 98). Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла. Бо **справді**, на жінок у тіи доби Ударили найгіршія хороби (До Бразилії, V, 51).

• **справді 1.** Поклони, VI, 11; Притчі, VIII, 29; По селах, IV, 28; До Бразилії, I, 22; **2.** Притчі, XI, 33; Легенди, VI, 5–1; По селах, X, 98; До Бразилії, V, 51.

СПРАВИТИ (1). *Спричинити що-небудь.*

І указ сей чудо **справив**: Хоч як хліб подорожів, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 21).

СПРАВЛЯТИ (1). *Улаштовувати (весілля, бенкет).* Два сусіди жили поруч себе рядом: Сей весіле **справляв**, а другий похорон (Притчі, X, 2).

СПРАЦЮВАТИ (1). *Важко працювавши, втратити.* Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить облогомлан широкий твій, А кілька нас всю силу **спрацювало**, Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони, V, 15).

СПРИНЯ (1). *Назва невеликої річки й однойменного села на Самбірщині.* І від того дня По селах ходить. Вже йій в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на **Сприні**. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очи світяться (По селах, X, 164).

СПРОДУВАТИ (1). *Продавати все; розпродувати.* „**Спродував** дома поля, гос-

подарство, Вірячи байці про Рудольфа царство, Дома покинувши землю родинну, Гнався, щоб мрію ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 17).

СПРОСИТИ (1). *Запросити прийти, з'явитися куди-небудь; скликати.* По відході его ми всю громаду **Спросили** на таємну нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 56).

СПУСКАТИ (1), **СПУСКАТЬ** (1). * у сполуч.: а) **спускати очі** – дивитися вниз, потуплюватися (1). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрови! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” Та дівча не дровить, не **спускає** очей. „Міні дав його твій генерал Птолемей” (Легенди, VI, 7–15); б) **не спускати ока** – постійно наглядати, стежити (1). – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. То й остро наказав міні з лошат І ока не **спускати**. Та де вони? (По селах, X, 92).
● **спускати** у сполуч. б) По селах, X, 92; **спускає** у сполуч. а) Легенди, VI, 7–15.

СПУСКАТЬ див. **СПУСКАТИ**.

СПУСТ (1). *Пристрій для відведення води.* Вранці-рано по селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий **спуст**, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 4).

СРІБЛО (2). *Гроші з благородного металу сірувато-білого кольору.* Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто **срібла** – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!”

(По селах, II, 53). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дні держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім **срібла** взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 22).

● **Одн. Р. срібла** По селах, II, 53; До Бразилії, V, 22.

СРІБНИЙ (1). *Перен. Мелодійно-дзвінкий, чистий (про сміх).* Так зайїхали враз аж на площу садка, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – **Срібний** сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 35).

СРУБ (1). *Споруда з брусів, які укладено горизонтальними рядами і з'єднано в кутах у місцях перетинання врубками.* „Не бреші! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У столоді дрюк відпер, Сіна з **сруба** на тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 29).

ССАТИ (1), **ССАТЬ** (1). 1. *Рухами губ і язика втягувати в рот яку-небудь рідину; смоктати* (1). Він [чоловік] всіх сил добув, Піднявся троха вгору і устами Досяг щільник, і **ссати** його почав (Притчі, I, 69).

2. *Висмоктувати спеціальним органом тіла сік із квітів* (1). Як пчола, що квітам фарби Ані паху не уймає, Тільки сок йїх **ссе** солодкий, Так з людьми жие мудрець (Паренетікон, XX, 3).

● **ссати** 1. Притчі, I, 69; **ссе** 2. Паренетікон, XX, 3.

ССАТЬ див. **ССАТИ**.

СТАВАТИ (1). *Уживається у складеному присудку як зв'язка із значенням „набувати якогось вигляду”.* Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов

повний **стає**; Се бачучи, чесні не тратять надії, Хоч доля гнівна вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа3–2).

СТАВИТИ (1). * У сполуч. **ставити квартиру** – частувати кого-небудь спиртним. „Ще кварти **став**, людей відправ, А завтра рано, щоб ти знав – Коли діждати дасть Господь, За грішми с свідками приходить” (По селах, II, 81).

СТАВОК (1). *Змени. Невелике водоїмище з непроточною водою.* Так зайіхали враз аж на площу садка, Де під тіною дерев край малого **ставка** Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 33).

СТАДО (1). *Група тварин, об'єднаних для спільного випасання.* Та ось з села Далекого пастух іде до **стада**, І стежка повз царя його вела (Притчі, XI, 8).

СТАЙНЯ (3). *Спеціальне приміщення, будівля, де тримають коней, корів тощо.* Як лямпя розбита, Даремно олій доливати; Як злодій утікне, Даремно **стайні** замикати (Паренетікон, XVII, 4). Слуги в **стайні** сплять – їх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати не сміють, Щоб лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 37). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, **стайні**, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'тьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 16).

• *Одн. М. в стайні* По селах, I, 37; *Мн. 3. стайні* Паренетікон, XVII, 4; По селах, VIII, 16.

СТАРЕНЬКИЙ (2). *Пестл. Який прожив багато років, який досяг старості.*

Праворуч халіфа **старенький** Ібн-Румі Сидів і понурич чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 13). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татунь чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один **старенький**, Що знає їх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він їм много повідав з книжок (По селах, X, 341).

• *Одн. Н. старенький* Легенди, III, 13; По селах, X, 341.

СТАРЕЦЬ (5). *Людина, яка живе з милостині* (3). Та се не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч **старців** у лахмітю, І стали нарікати на царя (Притчі, VIII, 7). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, **старці** та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 35). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед **старцями**! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 48).

* *У порівн.* (2). На Підгір'ю села невеликі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять **старці**, обвішані торбами (По селах, I, 4). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов **старець**, волочився” (По селах, X, 46).

• *Одн. Н. старець у порівн.* По селах, X, 46; *Мн. Н. старці*

Притчі, VIII, 35; у порівн. По селах, I, 4; **Р. поруч старців** Притчі, VIII, 7; **О. перед старцями** Притчі, XII, 48.

СТАРИЙ (15). **1.** *Який прожив багато років, який досяг старості* (3). Головами хитають **старі** лікарі, І тривога, як ніч, залягла у дворі (Легенди, VI, 7–3). В шинку шумить, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не питайте, що се є: **Старий** Пазюк горілку п'є (По селах, II, 3). Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. Сім штук дітей, Онищиха, й Чаплиха, І Хрущ **старий** там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 44). // *У знач. ім. Людина, що прожила багато років* (6). Отрута є зле вивчена наука, Отрута є нестравлена йіда; Для бідних трута – взаємна порука, **Старому** трута – жінка молода (Паренетікон, XXV, Строфа 17–4). **Старий** живенько замки відкрутив І з міхом парубка в свій двір пустив (Притчі, V, 57). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурив чоло у задумі. „**Старий**, ти чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 15). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є **старому** в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 28). А як **старий** скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Відліть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 31). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, **Старі** покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 3). // *Який має людина похилого віку* (1). Вмираючи, покликав батько сина, Що

був его єдина дитина, І мовив, звівши голову **стару**: „Мій синку, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V, 3). * *У сполуч.:* а) **старе (старі) й мале (малі)** – всі без розрізнення віку (2). – А пощо ж До війська пруть **старого** і малого? – Е, пруть! Ніхто ще того не видав (По селах, X, 235). От так він нам балакав дни цілі, Аж всі ми плакали, **старі** й малі. А далі мовив: „Час міні в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Бразилії, I, 38); б) **старий парубіка** – немолодий чоловік, який ніколи не був одружений (1). Куди ж пак! Парубіка вже **старий**, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і не п'є, не тратить, А ходить мов жебрак (По селах, X, 35).

2. *Який довго був у вжитку, став ветхим* (2). Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю **стару** обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 8). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідых, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, **старії** фанти Навалені під ними і при них, На лицах слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 15).

• **Одн. Н. старий 1.** По селах, II, 3; До Бразилії, V, 44; // *у знач. ім.* Притчі, V, 57; По селах, II, 31; *у сполуч.* б) По селах, X, 35; **Д. старому 1.** // *у знач. ім.* Паренетікон, XXV, Строфа 17–4; По селах, II, 28; **3. старого 1.** *у сполуч.* а) По селах, X, 235; **стару 1.** // Притчі, V, 3; **2.** По селах, VIII, 8; **Кл. старий 1.** // *у знач. ім.* Легенди, III, 15; **Мн. Н. старі 1.** Легенди, VI, 7–3; // *у знач. ім.* По селах, VIII, 3; *у сполуч.*

а) До Бразилії, I, 38; **3. старії 2.** До Бразилії, II, 15.

СТАРІСТЬ (3). *Похилий вік кого-небудь, що характеризується поступовим послабленням діяльності організму.* Молодість у бідности – Без мами дитина, **Старість** у бездітності – То гірка година (Паренетікон, XXV, Строфа 37–3). Аскет мовить: „Хоч яке се жите і трудне, і сумне, Дай, щоб **старість** і смерть оминули мене” (Легенди, VI, 1–11). А прийшла Недуга, **старість**, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 47).

• **Одн. Н. старість** Паренетікон, XXV, Строфа 37–3; Легенди, VI, 1–11; По селах, X, 47.

СТАРОСВІТСЬКИЙ (1), **СТАРОСВІЦЬКИЙ** (1). *Який був поширений у старі часи* (1). А був у краю звичай **старосвітський**: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его шле трубача; І перед чим домом сей загрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 18). // *Старовинний, не сучасний* (1). Сліповаті та тісні віконця В **старосвіцких** засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 18).

• **Одн. Н. старосвітський** Притчі, XII, 18; **Мн. М.** (в) **старосвіцких** // По селах, I, 18.

СТАРОСВІЦЬКИЙ див. **СТАРОСВІТСЬКИЙ**.

СТАРШИЙ (5). **1.** *Який характерний для людини, що має більше років у порівнянні з ким-небудь* (2). „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оруже

– жіноча краса. Тільки мудрість, наука і **старші** літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 5). „Ані мудрість, наука, ні **старші** літа Не дають проти неї [краси] міцного щита. „Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 46). // *У знач. ім. старший.* Той, що прожив більше років за інших (1). Ось І нині купка йїх зібралась – хлопці Все підросли. На Сеня поглядають, Як на **старшого**; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 69).

2. *У знач. ім. старші.* Дорослі люди на відміну від дітей (1). Ліжка газди – п’ять дощок незбитих, Сніп соломи і верета зрібна; Тепла піч є для дітей невикритих, А для **старших** постіль непотрібна (По селах, I, 36).

3. *Вищий за владою, значенням, важливістю* (1). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідати с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій обід Ще **старший** цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь світ” (Притчі, XI, 20).

• **Одн. Н. старший 3.** Притчі, XI, 20; **3. на старшого 1.** // *у знач. ім.* По селах, X, 69; **Мн. Н. старші 1.** Притчі, IV, 5; IV, 46; **Р. для старших 2.** *у знач. ім.* По селах, I, 36.

СТАТИ (16). **1.** *Перестати рухатися, припинити свій рух (про людину й тварину); спинитися* (2). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І **стали** мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 319). Сім місяців отсе мовчали ми, Аж на кінці вандрівки **стали** ми (До Бразилії, V, 4).

2. *Ступивши на яке-небудь місце, зупинитися в стоячому положенні (про людину)* (1). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і **став** перед царем (Притчі, XII, 35).

3. *Безос. Вистачити* (1). Наче труп холодний, Він висів, певний, що в найблизшій хвили Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не **стане**, І вниз він упаде, зміи в пашеку (Притчі, I, 59). * У *сполуч. що стане духу* – скільки *вистачить сили* (1). То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, **Що стане** духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 14).

4. *Уживається як зв'язка у складеному присудку із знач. „перетворитися на кого-, що-небудь”* (4). Не звикай утертими стежками Йти за другим сліпо, як у дим, Бо як **стануть** пастухи вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа 11–3). Не може при добрі той жити, Хто хоче злу й добру служить. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко **стане** зларбом (Паренетікон, XXV, Строфа 28–6). „Отець любив мене й жалів – За се братів на мене гнів, За се в рові я смерти ждав, За се невольником я **став**” (Притчі, III, 12). „В Бразилії царем я хлопським **стану**, Там жиду доступу не дам, ні пану. Се край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 23). // У *сполуч. із присудк. сл. і присл. указує на виникнення якогось природного явища або певного почуття в людині* (3). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб

судно влекшити, А стихне буря, жаль йім **стане** страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 7). Тихо На хвилю **стало**, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 306). Сконало. Тихо **стало**. Недвижні всі сиділи круг огню, Тремтячи (По селах, X, 314).

5. У *сполуч. з інфін. уживається як зв'язка у складеному присудку в знач. почати* (4). А якби хтось згорда **став** казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 13). Та пес, нагрівшись у теплій хаті, Спочивши і найівшись досить, Замість подяки **став** гарчати, брехати, Ще й кинувся хозяїна вкусить (Притчі, VI, 11). Та се не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І **стали** нарікати на царя (Притчі, VIII, 8). „Здоров був, царю!” – **став** пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідати с тобою. Се йому не слід” (Притчі, XI, 15).

● **став 2.** Притчі, XII, 35; **4.** Притчі, III, 12; **5.** Паренетікон, IV, 13; Притчі, VI, 11; XI, 15; **стало 4.** // По селах, X, 306; X, 314; **стали 1.** По селах, X, 319; До Бразилії, V, 4; **5.** Притчі, VIII, 8; **стану 4.** До Бразилії, I, 23; **стане 3.** Притчі, I, 59; у *сполуч.* Легенди, V, 14; **4.** Паренетікон, XXV, Строфа 28–6; // Паренетікон, VII, 7; **стануть 4.** Паренетікон, XXV, Строфа 11–3.

СТАТИСЬ див. **СТАТИСЯ**.

СТАТИСЯ (2), **СТАТИСЬ** (5). *Відбутися, мати місце, трапитися* (4). І мовить птах: „Не жалуй За тим, чи зле, чи гоже, **Що сталося** раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 23). Стрілець подумав: „Правда! За тим жаліть не гоже, **Що сталося** раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 27). Стрілець подумав: „Правда! Шкода бажань і скрути: **Що зробиш** – не розробиш, **Що сталося** – не вернути” (Притчі, IX, 36). – Та слухайте лишень, **Що сталося** в Урожі! Тиждень тому Там вийт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 135). // *Скоїтися (про щось недобре, небажане)* (2). І що тобі за кривда **сталась**? **Що** підняли на тебе галас: „Не любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 13). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не **сталося** міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 64). // *Настати. Безос.* (1). І **сталось** так. І відтоді Всі русини голодні Селедія святого чтять. Дивні діла Господні! (Легенди, V, 93).

● **сталась** // Поклони, II, 13; **сталось** Притчі, IX, 23; IX, 27; IX, 36; // Легенди, V, 93; **сталося** По селах, X, 135; // Притчі, V, 64.

СТЕЖКА (3). **1. Протоптана людьми доріжка** (2). Та ось з села Далекого пастух іде до стада, І **стежка** повз царя його вела (Притчі, XI, 9). Не розлучали нас і на п'ять хвиль... До міста маємо п'ятнадцять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, **стежки**,

дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 16).

2. Перен. * *У сполуч. йти утертими стежками* – діяти так, як хтось уже раніше діяв (1). Не звикай утертими **стежками** йти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Strofa 11–1).

● **Одн. Н. стежка 1.** Притчі, XI, 9; **Мн. 3. стежки 1.** До Бразилії, V, 16; **О. стежками 2.** у сполуч. Паренетікон, XXV, Strofa 11–1.

СТЕЛЕНО (1). *Безособ. присудк. сл. від стелити* – розкладати постільні речі, готуючи місце для сну. * *Образно.* Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні черевики! Не **стелено** їй подушок для сну, Не грали їй при збудженю музики (Легенди, IV, 11).

СТЕМНІТИ (1). *Безособ. Настати, наступити (про сутінки, вечірню темноту).* Сховалось сонце за Ділом могутим. Пожар вечірній запалав на небі І згас. **Стемніло** (По селах, X, 3).

СТЕМПЛЬОВАНИЙ (1). *Укріплений.* Похилились смерекові стіни, Там і сям **стемпльовані** дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По селах, I, 14).

СТЕП (1). *Великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір.* Було се в Індії. **Степом** безлюдним йшов чоловік. І враз напав на него Голодний лев (Притчі, I, 2).

СТЕПАН (2). *Власна назва особи.* „Здоров, **Степане!** Що ти робиш, Що понад річку з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 1). „Ох, мене скрута вчепилася: Деь моя жінка втопилася”. „Та що ж, **Степане,**

Бог с тобою, Ййї шукаєш вверх рікою?" (Паренетікон, XIII, 5).

• **Одн. Кл. Степане** Паренетікон, XIII, 1; XIII, 5.

СТЕРВО (1). *Труп тварини*. То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало **стерво**, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс (Притчі, VIII, 21).

СТЕФАНІЯ (1). *Власна назва особи*. Лист до **Стефанії** До Бразилії, І, загол.

СТИСНУТИ (2). 1. *Тільки 3 ос. * У сполуч. за серце стиснути* – викликати хвилювання, почуття тривоги, страху (1). Померкло в голові у чоловіка, За серце **стисло**, і холодним потом Все тіло облилось (Притчі, I, 47).

2. * *У сполуч. стиснути плечима* – злегка підняти й опустити плечі при вираженні здивування, вагання (1). Піп плечима **стиснув**: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 9).

• **стиснув 2.** у сполуч. По селах, IX, 9; **стисло 1.** у сполуч. Притчі, I, 47.

СТИХНУТИ (1). *Ущухнути (про явища природи)*. Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А **стихне** буря, жаль йїм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 7).

СТІГ (1). *Округла або чотирикутна з заокругленою вершиною щільно укладена*

велика купа сіна чи соломи. „Отсе мій плуг, отсе мій **стіг**, Моя ріля, мій оборіг, Мої воли, моє гумно, Моя рідня, моє майно” (По селах, II, 69).

СТІЛ (6). *Вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки*. З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського **стола** що впало, се Було єї поживою по труді (Легенди, IV, 15). Ось глянь у коршму. За **столом** Сидить Пазюк, співа псалом, Бо він письменний – знай і се! І Бога в серці має все (По селах, II, 15). Пазюк о **стіл** б'є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 37). Скрутився кум, неначе в'юн, Горілку в жида і тютюн Наборг бере, на **стіл** кладе, Знов Пазюка просить іде: (По селах, II, 43). І вийняв [кум] з череса платок, А в нім завитих сім соток, І перед свідками цілі Йїх розкладає на **столі** (По селах, II, 68). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на **стіл** і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 4).

• **Одн. Р. з стола** Легенди, IV, 15; **3. на стіл** По селах, II, 43; IX, 4; **о стіл** По селах, II, 37; **О. за столом** По селах, II, 15; **М. на столі** По селах, II, 68.

СТІНА (3). 1. *Верикальна частина будови, яка служить для підтримання перекриття і для розділення приміщення на частини* (2). Похилились смерекові **стіни**, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По

селах, I, 13). На **стіні** розвішані довкола Деревляні давні богомази: Страшний суд, Варвара і Микола, Чорні вже від диму, мов від мази (По селах, I, 49).

2. чого. *Прямовисна бічна поверхня чого-небудь* (1). Бачить чоловік, Що зо **стіни** безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щілині виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 11).

• **Одн. Р. зо стіни 2.** (Притчі, I, 11); **М. на стіні 1.** (По селах, I, 49); **Мн. Н. стіни 1.** (По селах, I, 13).

СТО (9). *Кількість із ста одиниць.* Хоч хто і **сто** літ проживе Безчесно, непоздержливо, – Волів би день один прожить, У чесноті, в думках святих (Паренетікон, X, 1). Хоч хто і **сто** літ проживе, Без розуму блукаючи, – Волів би день один прожить У розумі, в думках святих (Паренетікон, X, 5). Хоч хто і **сто** літ проживе Ліниво, без енергії, – Волів би день один прожить У праці, в чеснім змаганю (Паренетікон, X, 9). Хоч хто і **сто** літ проживе, Про почин і кінець не дба, – Волів би день один прожить І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 13). Хоч хто і **сто** літ проживе, Премудрости не знаючи, – Волів би день один прожить, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 17). Від слона на тисяч п'ядей, Від коня на **сто** тікай, Від вола на десять п'ядей, Зла й на очі не видай (Паренетікон, XXV, Строфа 29–2). Ти **сто** людей побив у бою І тим пишаєшся, герою? Ось сей лиш власну пристрасть поборов, І над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–1). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ше голяк! От ше жебрак! До мене промовляє так! **Сто** срібла – се великий гріш! Узять візьмеш,

віддать – хоч ріж!” (По селах, II, 53). Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи там **сто** люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 254).

• **Н. сто** По селах, II, 53; **3. сто** Паренетікон, X, 1; X, 5; X, 9; X, 13; X, 17; Паренетікон, XXV, Строфа 38–1; По селах, X, 254; **на сто** Паренетікон, XXV, Строфа 29–2).

СТОГІН (1), **СТОН** (1). *Протяжливий жалібний звук, який видає людина від болю, туги і т. ін.* Тихо На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався **стогін** людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 308). Коли почувеш, як в тиші нічний Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні **стони**, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочі дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 4).

• **Одн. Н. стогін** По селах, X, 308; **Мн. Н. стони** До Бразилії, II, 4.

СТОГНАНЄ (1). *Протяжливі жалібні звуки, які видає людина від болю, туги і т. ін.* Руські зітханя й **стогнання** лунали Там, де Понтеби біліються скали (До Бразилії, IV, 5).

СТОГНАТИ (3). *Видавати протяжливі жалібні звуки від болю, туги і т. ін.* Занедужав король, важко **стогне**, кричить, А Роксана при нім не ридає, мовчить (Легенди, VI, 7–1). Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі очі кров'ю Йій заплили, і руки все держить Над головою закленуті, й **стог-**

не, Голосить, що аж серце розриваєсь (По селах, X, 147). І день, і ніч Блукає по полю, до хат не йде, І все кричить, голосить, плаче й **стогне** (По селах, X, 168).

• **стогне** Легенди, VI, 7–1; По селах, X, 147; X, 168.

СТОДОЛА (6). Будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотби, віяння зерна. Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у **стодолі** спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 10). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна сказать, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „От на глум! Вів мене в **стодолу** кум! Се ніхто, крім кума!” (По селах, III, 17). „Не бреши! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У **стодолі** дрюк відпер, Сіна з сруба на тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 28). „Тут мене гадюка йїдж, Як я з вами був сю ніч На гумні, в **стодолі!**” (По селах, III, 33). Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до **стодолі** С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 16). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і **стодоли**, і хати. І свідків питають, мов в пільмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 16).

• **Одн. Р. до стодоли** По селах, IV, 16; **З. в стодолу** По селах, III, 17; **М. в стодолі** По селах, III, 33; **у стодолі** По селах, III, 10; III, 28; **Мн. З. стодоли** По селах, VIII, 16.

СТОЛІТЄ (1). Час, період тривалістю сто років; сторіччя. І довгі вже **століття** Побожнії буддісти Стоять під кипа-

рісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 13).

СТОН див. **СТОГІН**.

СТОПА (3). Нога. І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У **стіп** твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач єї втиша (Поклони, VII, 17). Солодощі меду Заставили його про все забути: Про льва, що вив йому над головою, Про миши, що єго підпору гризли, І про дракона, що внизу грозив, І про гадюку, що у **стіп** сичала (Притчі, I, 75). „Літ тому пів сотні у **стіп** Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська посла, Що тут з боевища йїїї принесли” (Легенди, III, 21).

• **Мн. Р. у стіп** Поклони, VII, 17; Притчі, I, 75; Легенди, III, 21.

СТОРОЖ (1). Особа, яка охороняє що-небудь. Скупий – не пан своїх засіків повних, А **сторож**, і приставник, і невольник (Паренетікон, XXV, Строфа 18–2).

СТОЯТИ (10). 1. Бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця (про людину) (2). І довгі вже століття Побожнії буддісти **Стоять** під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 15). І поскладав, поцілував І в черес всі сотки сховав. А кум **стоїть**, гне в собі злість, Очима тії гроші йїсть (По селах, II, 75).

2. Тільки наказ. сп. Уживається як наказ або прохання зупинитися, не рухатися (1). „Прощайте, судді!” – „**Стій!**”

– ревнули Арот бестямний і Марот, На неї кинулись, мов звіри, Насильно йй [Астарте] загкали рот (Легенди, I, 109). // *Уживається як наказ або прохання припинити робити що-небудь* (1). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, **стій**, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йди? Пусту мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 6).

3. *Не діяти, не працювати (про механізми)* (2). „В сусіда жінка язиката Мене неславить; за сей чин Я відкопачь веліла річку, Ось і **стоїть** сусідів млин” (Легенди, I, 44). „Сего не хоче він зробити, І млин его сухий **стоїть**, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 54).

4. *Займати якесь положення (про небесні світила)* (1). Вже геть було за північ. Віз звернув Додолу дишльом, Косарі **стояли** Посеред неба (По селах, X, 393).

5. *Бути, перебувати в якому-небудь стані.* * *У сполуч.* **стояти у змові** – *змовитися з ким-небудь* (1). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не **стою** у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 34).

6. * *У сполуч.* **як стій** – *тісі ж миті, негайно* (2). Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, Тим ярче полум’я лютує ясне; А перестань докидувати дров, Як **стій** загасне (Паренетікон, VII, 4). Все розповів: як нас тут трясця б’є, Як відьма нічу кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку качає... І помогло. Пустили нас як **стій**, Урвалося поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 61). ● **стою 5.** *у сполуч.* Притчі, XI, 34; **стоїть**

1. По селах, II, 75; **3.** Легенди, I, 44; I, 54; **стоять 1.** Притчі, II, 15; **стояли 4.** По селах, X, 393; **стій 2.** Легенди, I, 109; Притчі, IX, 6; **6.** *у сполуч.* Паренетікон, VII, 4; До Бразилії, V, 61.

СТРАВА (7). **1.** *Приготовлені для їди продукти харчування* (2). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобріні та напитки, Царя самого в гості завізвав, А соли не додав до **страв**, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 4). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а **страв** много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 10).

2. *Те, що їдять, вживають для харчування; їжа* (4). Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш пушка духа, Надармо **страви** й захисту шукав (Притчі, VI, 4). І указ сей чудо справив: Хоч як хліб подорожив, Бідний все мав хліб і **страви**, А богач не зубожів (Легенди, II, 23). На вічний взір аскетам всім Не йів він хліба й м’яса; П’явки і хроби водяні – Його вся **страва** ласа (Легенди, V, 24). Хліб і **страва** – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 29). * *У сполуч.* **страва в рот не йде** – *хтось не має апетиту* (1). А мав [цар] с собою много Йїди, та **страва** в рот йому не йшла, Бо він обідать звик серед шумного Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 5).

● **Одн. Н. страва 2.** Легенди, V, 24; По селах, I, 29; *у сполуч.* Притчі, XI, 5;

Р. страви 2. Притчі, VI, 4; **Мн. Р. страв 1.** Паренетікон, XXII, 10; **до страв 1.** Паренетікон, I, 4; **3. страви 2.** Легенди, II, 23.

СТРАЖДАНЄ (3), СТРАЖДАННЄ

(1). *Фізичні і моральні муки людини*
(2). Житє, і **стражданє**, і спійманє, і смерть, і муки, і прославленє преподобного Селедія (Легенди, V, загол.). То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Житє, **стражданє**, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 15).
* *Образно* (2). Ти, брате, любиш Русь [...] Ти любиш в ній князів, Гетьманнє, пануваннє, – Мене ж болить єї Відвічнєє **стражданнє** (Поклони, IV, 24). Якби само великеє **стражданє** Могло тебе, Україно, відкупити, – Було б твое велике пануванє, Нікому б ти не мусила вступити (Поклони, V, 1).

● **Одн. Н. стражданє** Легенди, V, загол.; *образно* Поклони, V, 1; **стражданнє образно** Поклони, IV, 24; **3. стражданє** Легенди, V, 15.

СТРАЖДАННЄ див. СТРАЖДАНЄ.

СТРАЖДАТИ (1). *Знавати фізичних і моральних мук.* Три місяці **страждала** там вона, Не піддалась забаганкам чортячим. І розпалив хазяїна сотона, І сей гукнув: „Сюди йій! Побачим!” (Легенди, IV, 29).

СТРАЖДЕННИЙ (1). *Який зазнає страждань.* Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, **стражденна**, незабута, Що не дало мое житя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 22).

СТРАСТЬ (1). *Сильне почуття, яким ледве керує розум.* Вона [мудрість] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в студінь горя, Холодна тінь під **страстей** сквар (Паренетікон, VIII, 12).

СТРАТА (1). *Утрата чого-небудь.* Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влєкшити, А стихне буря, жаль їм стане **страт**, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 7).

СТРАГИТИ (1). *Залишитися без чогось; втратити.* „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже там! Хай **страчу** сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 59).

СТРАХ (10). **1.** *Стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного*
(2). Без неї [мудрости] все житє пустиня, Так, як пустий без друга шлях, І як твій дїм пустий без сина, І як пустий дурного **страх** (Паренетікон, VIII, 16). Що далі діялося там, на те В **страсі** лице своє закрий, о Музо! Як на солонім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 42). // *Вираження, прояв тривоги, неспокою (на обличчі)*
(1). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах побачиш і **страх**, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 5). * *У сполуч.: з страху* – перебуваючи в стані хвилювання, тривоги, неспокою (2). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З **страху** перед житем І перед боротьбою, Хто супокою

там Шукає, а не бою, Не праці, але сну,
Не посту, а страв много, Не служби
божої, А служби тіла свого, – Волів би
віри він Зректись, се менший гріх, Ніж
віру сю весь вік Отак давать на сміх
(Паренетікон, XXII, 5). – От покаяніє!
Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на
місці вмер з **страху**, Якби єї голосіне
почув (По селах, X, 170).

2. У знач. присл. *Надзвичайно, дуже*
(3). До Йосифа в Єгипті так Сказав
облесливий дворак: „Ах, пане, **страх**
тебе люблю За добрість, за красу твою!”
(Притчі, III, 3). „Потім Пентефрія жона –
Любила **страх** мене вона, Та за любов
єї дарму Попав я на сім літ в тюрму”
(Притчі, III, 14). „Тож нині... щиро при-
знаюсь, Любви твоєї **страх** боюсь!”
(Притчі, III, 18).

3. У знач. присл. *Страшно* (1). Я не
люблю безпредметно тужити, Ні шуму
в власних слухати вухах; Поки живий,
я хочу справді жити, А боротьби житя
міні не **страх** (Поклони, VI, 12).

4. У знач. присл. *Виражає здивування
з приводу ступеня вияву певної озна-
ки* (1). Та й гупі ж ті богатирі, Що
люблять спать на подушках! Я спав
лиш на однім пері, І твердо так було, що
страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–4).

• **Одн. Н. страх** 1. Паренеті-
кон, VIII, 16; 2. Притчі, III, 3; III, 14;
III, 18); 3. Поклони, VI, 12; 4.
Паренетікон, XXV, Строфа 15–4; **Р. з стра-
ху** 1. у *сполуч.* Паренетікон, XXII, 5; По
селах, X, 170; 3. **страх** 1. // По селах, VIII, 5;
М. в сграсі 1. Легенди, IV, 42.

СТРАХІТЕ (1). *Те, що викликає почуття
страху.* – Ну, що се ти говориш, бійся
Бога, Під ніч таке **страхіте**? Суд страш-
ний! (По селах, X, 330).

СТРАШЕВИЧІ (1). *Назва села на Ста-*

росамбірщині. І від того дня По селах
ходить. Вже йїї в Лужку, І в Ступниці, і
в Мокрянах видали, Була аж в **Страше-
вичях** і на Сприні. Розхристана, – гово-
рять, – чорна-чорна, Лиш очі світяться.
(По селах, X, 164).

СТРАШЕНО (1). *Надто, у великій
мірі.* Серед лісів тут живемо в бараці
І маємо **страшено** много праці (До
Бразилії, V, 6).

СТРАШНИЙ (15). **1.** *Який своїм виглядом,
своїми діями викликає, вселяє почут-
тя страху* (2). Гадюка і злюка, Обоє
страшні, – Та що ж з них страшнійше?
Скажи-но міні (Паренетікон, XV, 6).
І глянув вниз у пропасть чоловік. І
бачить, що на дні тієї балки **Страшна**
гадюка в'ється і широко Пашеку роз-
нимає, жде лише, Щоб він упав для неї
на поталу (Притчі, I, 42). // *Який своїм
змістом, своєю суттю викликає, все-
ляє почуття страху* (3). Та ось сумні-
ви в серці повстали **страшні**: „Вічно
жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи
вертати у світ, де панує борба? Чи ось
тут вічно жить? Се ж безумство хіба!”
(Легенди, VI, 2–7). З єї уст вилітають
бажання **страшні** – Се бажання пожа-
рів, убійства, різні (Легенди, VI, 3–11).
– О Господи! – зітхне часом. – Не дай
Сліпому і глухому в світі жити, Щоб
не заскочив неготових нас Великий
день, **страшний** день суду Твого! (По
селах, X, 412). // *Який своїми тяжкими
наслідками викликає, вселяє почуття
страху* (1). „Добре, сину! Присягу тобі
проведу. Та гляди, щоб не впав ти в
велику біду! Бо присяга **страшна!**” (По
селах, IX, 16). * У *сполуч.* **страшний суд**
– за релігійними уявленнями, суд, який
вершитиме Бог над усіма людьми, коли
настане кінець світу (8). Вся чеснота,

весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд **страшний!** Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 13). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І **страшний** суд надходить – що твій піп!” (По селах, X, 53). І що нам віщувать війну? Таж ся війна сама та щось віщує. – А що таке віщує? – **Страшний** суд! (По селах, X, 301). Бог йій [жінці] так казав Плачем і криком грішному народу Оголосити близький суд **страшний** (По селах, X, 328). – Ну, що се ти говориш, бійся Бога, Під ніч таке страхіте? Суд **страшний!** (По селах, X, 330). Хіба ж не чув, що перед **страшним** судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 331). Тоді Господь прийде на суд **страшний** (По селах, X, 391). // *Ікона із зображенням такого суду* (1). На стіні розвішані довкола Деревляні давні богомази: **Страшний** суд, Варвара і Микола, Чорні вже від диму, мов від мази (По селах, I, 51).

2. Дуже великий розмірами (1). Тут вороги обпудали Його кругом сильцями І до царя взялися гнать **Страшними** палицями (Легенди, V, 52).

• **Одн. Н. страшний 1.** // По селах, X, 412; // у *сполуч.* Паренетікон, I, 13; По селах, X, 53; X, 330; // По селах, I, 51; **страшна 1.** Притчі, I, 42; // По селах, IX, 16; **3. страшний 1.** у *сполуч.* По селах, X, 301; X, 328; (на) **страшний 1.** у *сполуч.* По селах, X, 391; **О.** (перед) **страшним 1.** у *сполуч.* По селах, X, 331; **Мн. Н. страшні 1.** Паренетікон, XV, 6; // Легенди, VI, 2–7; Легенди, VI, 3–11; **О. страшними 2.** Легенди, V, 52.

СТРАШНІЙШИЙ (2). *Вищ. ст. до страшний.* Який своїм виглядом, своїми діями викликає, вселяє ще більше почуття страху. Гадюка і злюка, Обоє страшні, – Та що ж з них **страшнійше?** Скажи-но міні (Паренетікон, XV, 7). **Страшнійша** гадюки Людина лиха! (Паренетікон, XV, 9).

• **Одн. Н. страшнійша** Паренетікон, XV, 9; **страшнійше** Паренетікон, XV, 7.

СТРАШНО (1). *З дуже сильним ступенем вияву.* Слухає народ, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-яй! Я-яй!” Так протяжно, так **страшно**, Мов за покійником (По селах, X, 142).

СТРЕПЕНУТИСЯ (1). *Сильно здригнутися всім тілом.* Халіф Абдельмалік поблід, **стрепенувся**, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнуюте сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 37).

СТРИЙ (1). *Назва міста на Львівщині.* З Понтеби завернули нас до Грацю, Там три неділі мали з нами працю. Писали до **Стрия**, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 25).

СТРІЙ (1). *Те, в що наряджаються, вбираються; наряд.* Ось у **строях**, білилах, рум'янах ціла, В Олександрів покій куртізана ввійшла (Легенди, VI, 7–7).

СТРІЛА (2). *Тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим накопичником, який використовують для стрільби з лука.* „Більш, ніж меч, і огонь, і **стріла**, і коса, Небезпечно оруже – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші літа Подають проти неї

міцного щита” (Притчі,IV,3). Арістотоль-мудрець Олександра навчав І такий у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і огонь, і **стріла**, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса” (Притчі,IV,44).

• **Одн. Н. стріла** Притчі,IV,3; IV,44.

СТРІЛЕЦЬ (10). *Той, хто полює на диких птахів і звірів.* **Стрілець** сильце заставив, Спіймалась пташка вмиць; Він взяв йій, щоб зараз Головку йій скрутить (Притчі,IX,1). Залебеділа пташка: „Ой, **стрільче**, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йіди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі,IX,6). **Стрілець** мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” (Притчі,IX,13). **Стрілець** подумав: „Правда! За тим жаліть не гоже, Що сталось раз і більше Відстатися не може” (Притчі,IX,25). **Стрілець** подумав: „Правда! Шкода бажань і скрути: Що зробиш – не розробиш, Що сталось – не вернути” (Притчі,IX,33). **Стрілець** подумав: „Правда! Чимало плещуть дива, А розміркуєш – скажеш: „Се спітка неможлива!” (Притчі,IX,41). „Гаразд, – сказав він, – пташко! Не злі твої науки, Лети ж собі й **стрільцеви** Не попадайся в руки” (Притчі,IX,47). І пурхнула пташина, На близькій гильці сіла І, до **стрільця** звернувшись, Таке йому повіла [...] (Притчі,IX,51). „Ей, та й дурний ти, **стрільче**, Що дав міні здуриться! А мною ти, небоже, Міг добре поживиться!” (Притчі,IX,53). **Стрілець** аж зойкнув з жалю. „А, що ж я наробив, Що так без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі,IX,61).

• **Одн. Н. стрілець** Притчі,IX,1; IX,13; IX,25; IX,33; IX,41; IX,61; **Р. до стрільця**

Притчі,IX,51; **Д. стрільцеви** Притчі,IX,47; **Кл. стрільче** Притчі,IX,6; IX,53.

СТРІЛЯТИ (1). * *У сполуч. стріляти очима – кокетливо поглядати на когонебудь.* Арістотель-мудрець по садочку гуля, – Бач, Аглая іде і очима **стріля!** (Притчі,IV,8).

СТРІМГЛАВ (2). *Вниз головою.* „Скажіть самі, як вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть **Стрімглав** онтам на ланцюсі?” (Легенди,І,132). І зв’язану на дрєві розтягли, І острий ніж у білі груди вбили, На встид одежу з неї всю зняли, **Стрімглав** за ноги на хресті прибили (Легенди,IV,40).

• **стрімглав** Легенди,І,132; IV,40.

СТРІМКИЙ (1). *Дуже крутий, прямовисний.* Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо **стрімкого** Скального обриву худа берізка В щіліні виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі,І,11).

СТРІХА (3). *Нижній край солом’яної покрівлі, який звисає над стіною* (1). Сей сіти рибацькі під **стріху** ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах,VIII,7). // *Солом’яна покрівля будівлі* (2). З-поміж верб, та груш, та яворини Чорні **стріхи** глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті сичі надувшись (По селах,І,10). Не видати комина на хаті; Вранці дим всю хату заповняє, З **стріхи** буха, в’ється по загаті, Хапле очи, сльози витискає (По селах,І,23).

• **Одн. Р. з стріхи** // По селах,І,23; 3. під

стріху По селах, VIII, 7; **Мн. Н. стріхи** // По селах, I, 10.

СТРІЧАТИ (1). *Зближатися, сходитися з ким-небудь, хто рухається навпроти.* Хоч у життю **стрічав** тебе я рідко, Та все ж міні той спогад серце гріє, Хоч як болючий він (Поклони, VII, 4).

СТРОГИЙ (2). 1. *Який не допускає ніяких поблажок* (1). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвили може нас покликать На суд свій **строгий** (Притчі, XII, 53).

2. *Який треба неухильно, точно виконувати* (1). „Сей указ мій царський, **строгий** Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднини вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 13).
● **Одн. 3. строгий 2.** Легенди, II, 13; (на) **строгий 1.** Притчі, XII, 53.

СТРОГО (2). *Серйозно, зосереджено.* І, **строго** глянувши на них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна та блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 30). – Не впевняйся дуже! – Сказав поважно, **строго** яюсь Сень. – Глухий не чує навіть, як гримить! (По селах, X, 336).

● **строго** Притчі, VIII, 30; По селах, X, 336.

СТРОФА (1). *Особливе ритмоінтонаційне поєднання кількох віршових рядків повчального змісту, що членується на окремі частини, з яких наступна має висновковий характер.* **Строфи** (Паренетікон, XXV, загол.).

СТРУНА (1). *Туго натягнена металева нитка в музичному інструменті, що при коливанні створює звуки.* Справді, По всій долині розляглося ірзане, Мов тремольо важке, могучим смиком Потягнене по **струні** металевій (По селах, X, 101).

СТРУСОВИЙ (1). *Який належить страусові; страусовий.* „Бо знай, в моїй утробі – Якби ти знав отсе! – Є перла так велика, Як **страусове** яйце!” (Притчі, IX, 60).

СТУГОНІТИ (1). *Ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати тривалий гул.* Коли почувеш, як в тиші нічний Зелізним шляхом **стугонять** вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочі дісканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 2).

СТУДІНЬ (1). *Сильний холод, мороз.*
* *Образно.* Вона [мудрість] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в **студинь** горя, Холодна тінь під страстей сквар (Паренетікон, VIII, 11).

СТУЖА (1). *Сильний холод, мороз.* Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та **стужі** Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 13).

СТУПНИЦЯ (1). *Назва села на Дрогобиччині.* І від того дня По селах ходить. Вже йій в Лужку, І в **Ступниці**, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, –

чорна-чорна, Лиш очи світяться (По селах, X, 163).

СУВОРИЙ (1). *Надзвичайно вимогливий до себе й до інших; строгий.* Вчув се Періс, цар **суворий**, І розлютивсь: „Що се знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 5).

СУД (14). **1.** *Приміщення для судових засідань* (1). Наче віз без коліс Не покотиться до **суду**, Так своєї судьби Не дійдеш без праці й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–2). * *У сполуч. пізвати до суду кого – подати до суду позов на кого-небудь* (1). „Клеветницю пізви до **суду**, Сама зневаги ти не мсти, А річку із свого саду Сусідови на млин пусти!” (Легенди, I, 61).

2. *Розгляд цивільної справи.* * *У сполуч. видати суд – офіційно оголосити присуд* (1). Міркують ангели: „На кривду Вона [Астарте] не хоче нас підбити, Ми ж видали вже **суд** правдивий!” І прийнялись вино те пий (Легенди, I, 79).

3. *Суд, який вершитиме Бог над усіми людьми, коли настане кінець світу* (3). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На **суд** свій строгий (Притчі, XII, 53). „Скажіть самі, як вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до **суду** висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 131). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, Щоб не заскочив неготових нас Великий день, страшний день **суду** Твого! (По селах, X, 412). * *У сполуч. страшний суд* (7). Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил,

розвіє **суд** страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 13). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний **суд** надходить – що твій піп!” (По селах, X, 53). І що нам віщувать війну? Таж ся війна сама та щось віщує. – А що таке віщує? – Страшний **суд**! (По селах, X, 301). Бог йій [жінці] так казав Плачем і криком грішному народу Оголосити близький **суд** страшний (По селах, X, 328). – Ну, що се ти говориш, бійся Бога, Під ніч таке страхіте? **Суд** страшний! (По селах, X, 330). Хіба ж не чув, що перед страшним **судом** Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 331). Тоді Господь прийде на **суд** страшний (По селах, X, 391). // *Ікона із зображенням Божого суду* (1). На стіні розвішані довкола Деревляні давні богомази: Страшний **суд**, Варвара і Микола, Чорні вже від диму, мов від мази (По селах, I, 51).

• **Одн. Н. суд 3.** *у сполуч.* Паренетікон, I, 13; По селах, X, 53; X, 330; // По селах, I, 51; **Р. суду 3.** По селах, X, 412; **до суду 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 36–2; *у сполуч.* Легенди, I, 61; **3.** Легенди, I, 131; **3. суд 2.** Легенди, I, 79; **3. у сполуч.** По селах, X, 301; X, 328); **на суд 3.** Притчі, XII, 53; *у сполуч.* По селах, X, 391; **О. перед судом 3.** *у сполуч.* По селах, X, 331.

СУДДЯ (7). *Особа, яка виносить вирок у судовій справі.* Гуде по Вавилоні слава, Загомонів увесь народ: **Судді** преправедні явились, Арот і брат его Марот (Легенди, I, 23). „Послухайте, **судді** правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З мого саду бистра річка На млин

сусідови текла” (Легенди, I, 37). „Сего не хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? **Судді**, скажіть!” (Легенди, I, 56). І вважала Астарте. „О, веселись, душе моя, Що праведних таких і мудрих **Суддів** знайшла нарешті я” (Легенди, I, 68). „Всі царські **судді** признали За мною правду, та пекло Мене сумліне, що тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 69). „Прощайте, **судді!**” – „Стій”, – ревнули Арот бестямний і Марот, На неї кинулись, мов звіри, Насильно їй [*Астарте*] заткали рот (Легенди, I, 109). Край Вавилону рів глибокий. Арот з Маротом доси там На ланцюсі за ноги висять На пам’ять праведним **суддям** (Легенди, I, 140).

• **Мн. Н. судді** Легенди, I, 23; I, 69; **Д. суддям** Легенди, I, 140; **З. суддів** Легенди, I, 68; **Кл. судді** Легенди, I, 37; I, 56; I, 109.

СУДИЛИЩЕ (1). *Суд; приміщення для судових засідань.* На другий день препишно вбрана Вона [*Астарте*] в **судилище** пішла, За нею ж повний збан рабиня Вина солодкого несла (Легенди, I, 34).

СУДИТИ (2). *Розглядати в судовому порядку чий-небудь вчинки, поведінку.* „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних **судіть!** **Судіть** по правді, та вважайте, Самі в покусу не впадять!” (Легенди, I, 18, 19).

• **судіть** Легенди, I, 18; I, 19.

СУДНО (3). *Інженерна споруда, пристосована для перевезення людей і вантажів по воді.* Як моряки в час бурі все з **судна** У море мечуть, щоб **судно** влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і

гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мене, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 5, 6). Три дні й три ночі вітер бив **Судно** по Чорнім морі; Вже думав цар: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 70).

• **Одн. Р. з судна** Паренетікон, VII, 5; **З. судно** Паренетікон, VII, 6; Легенди, V, 70.

СУДЬБА (2). *Доля.* Наче віз без коліс Не покотиться до суду, Так своєї **судьби** Не дійдеш без праці й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–3). То й я, лякаючись **судьби** Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Житє, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 9).

• **Одн. Р. судьби** Паренетікон, XXV, Строфа 36–3; Легенди, V, 9.

СУЗА (1). *Назва міста в стародавній Персії.* Йій [*красуні*] опертись король не здоліє й на мить: Там згорів Персеполь! Завтра **Суза** згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?... День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–14).

СУМЛІНЄ (1). * *У сполуч. сумління пече – хтось страждає, гостро відчуваючи свою провину.* „Всі царські **судді** признали За мною правду, та пекло Мене **сумліне**, що тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 71).

СУМНИЙ (4). **1.** *Якого охотив сум; сумний, журний* (1). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребє й буде слюб їм давати. І веселі й **сумні** вернуть з церкви ураз, І певнісько сі й ті спільно вп’ються за час (Притчі, X, 9). **2.** *Пройнятий сумом, тугою, журбою*

(1). Тим, що мене ти к собі не пустила, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, **сумній** і одинокій, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 10). // *Який минає, проходить у журбі; тяжкий, безрадісний* (1). Аскет мовить: „Хоч яке се жите і трудне, і **сумне**, Дай, щоб старість і смерть оминули мене” (Легенди, VI, 1–10).

3. Який викликає, навіває сум (1). Та Йосиф знав ціну тих слів І дворакови відповів: „Минувше ти збудив **сумне**... Мій друже, не люби мене!” (Притчі, III, 7).

• **Одн. Н. сумне 2.** // Легенди, VI, 1–10; **3. сумне 3.** Притчі, III, 7; **М. (в) сумній 2.** Поклони, VII, 10; **Мн. Н. сумні 1.** Притчі, X, 9.

СУМНІВ (2). *Стан душевного розладу, невпевненості, вагання.* Як у хвилі **сумніву** і муки Вчитель мудрий не найдесь тобі, То приймай потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 1). Та ось **сумніви** в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вергати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–7).

• **Одн. Р. сумніву** Паренетікон, IV, 1; **Мн. Н. сумніви** Легенди, VI, 2–7.

СУМУВАТИ (1). *Пройматися почуттям суму; журитися.* По всім краю йде вість, наче змора та сон, І **сумує** весь край, і рида Вавилон (Легенди, VI, 7–6).

СУПРНИЦТВО (1). *Прагнення перевершити кого-небудь у чомусь; суперництво.* Якби могучість, щастє і свобода Відмірялись по мірі крови й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с тобою **супрництво** зніс? (Поклони, V, 8).

СУПОКІЙ (1). *Стан душевної рівноваги, відсутність хвилювань, сумнівів, клопотів.* Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто **супокою** там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божой, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 7).

СУПРОТИ (3). *Прим., з род. відм.* Глупий! Ти Бога здурити гадаєш сим датком мізерним, – Кривда ж твоя наче грім **супроти** тебе гримить! (Паренетікон, V, 2, 12). Не пливе **супроти** вітру Запах цвітів і кадила, – Але йде по всіх усядах Добра слава, добрі діла (Паренетікон, XXV, Строфа 9–1). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещастє наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці **Супроти** него (По селах, X, 112).

• **супроти** Паренетікон, V, 2–12; XXV, Строфа 9–1; По селах, X, 112.

СУСІД (8). *Той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь* (6). Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потратували всю ниву убогого твого **сусіда**, Що через кривди твої мусить по жebraх іти! (Паренетікон, V, 2, 6). Два **сусіди** жили поруч себе рядом: Сей весіле справляв, а другий похорон (Притчі, X, 1). „Послухайте, судді правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З мойого саду бистра річка На млин **сусідови** текла” (Легенди, I, 40). „В **сусіда** жінка язиката Мене неславить; за сей чин Я відкопать веліла річку, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 41). **Сусід** мене с слізми благає На млин пустити воду знов, Бо се ж увесь его

прожиток, Єго й дітей, п'ятьох голов (Легенди, I, 45). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги ти не мсти, А річку із свого саду **Сусідови** на млин пусти!” (Легенди, I, 64). // *мн. Родина, що мешкає поруч, поблизу* (2). **Сусіди** любі! Пише вам Олеся. Ми всі здорові й добре нам ведеться (До Бразилії, V, 1). Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, **сусіди** любі! (До Бразилії, V, 8).
 ● *Одн. Н. сусід* Легенди, I, 45; *Р. сусіда* Паренетікон, V, 2–6; Легенди, I, 41; *Д. сусідови* Легенди, I, 40; I, 64; *Мн. Н. сусіди* Притчі, X, 1; *Кл. сусіди* // До Бразилії, V, 1; V, 8.

СУСІДІВ (1). *Належний сусідові*. „В сусіда жінка язиката Мене неславить; за сей чин Я відкопав веліла річку, Ось і стоїть **сусідів** млин” (Легенди, I, 44).

СУСІДСТВО (1). *Збірн. Сусіди*. Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще **сусідство**, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'їтьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 15).

СУТЬ (1). *3 ос. мн. від бути. Уживається як зв'язка у складеному присудку*. Мудрість захована, Золото в скритку – Однаковісінько **Суть** без пожитку (Паренетікон, XXV, Строфа 7–4).

СУХИЙ (2). *Без води* (1). „Сего не хоче він зробити, І млин єго **сухий** стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 54). // *Засохлий* (1). Навіть той, хто в призначенє вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду Не горить і **сухеє** поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–4).

● *Одн. Н. сухий* Легенди, I, 54; *сухеє* // Паренетікон, XXV, Строфа 10–4.

СУША (1). *Сухе місце*. Як риба без води На **суші** швидко гине, Так пропада чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 2).

СУШИТИ (1). *Перен. Виснажувати, знесилювати*. Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб **сушив** ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 2).

СХИБИТИ (2). **1. Неправильно, не так, як треба, зробити що-небудь** (1). Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не **схибити** притьмом (Легенди, VI, 2–6).

2. Загубити дорогу; збитися (1). Себе самого наперед Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не **схибиш** (Паренетікон, IX, 4).

● **схибити 1.** Легенди, VI, 2–6; **схибиш 2.** Паренетікон, IX, 4.

СХИБНУТИ (1). *Перен. Збитися з правильного життєвого шляху*. Мов звіря дикого з оселі, Так кривду з-між людей женуть, Розсуджують царів і бідних І з шляху правди не **схибнуть** (Легенди, I, 28).

СХИЛИТИ (1). *Змінити пряме положення на похиле, нагнувши що-небудь*. Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку хоч **схили** додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–3).

СХИЛИТИСЬ (1). *над чим. Змінити пряме положення на похиле, наблизившись до*

кого-, чого-небудь. Ось панок побачив матір, Жаль обняв його великий. Глипула й вона на него і здригнула, мов від кулі, Над візком, **схилившись**, шепче: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 23).

СХИЛЯТИ (1). *Змінювати пряме положення на похиле, нагинаючи що-небудь.* Як між павами ворона Поваги не має, Так невчений в товаристві Голову **схилляє** (Паренетікон, XIX, 8).

СХИЛЯТИСЬ (1). *до чого.* *Змінювати пряме положення на похиле, наближаючись до чого-небудь.* Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі **схилялась** (Легенди, IV, 8).

СХІД (1). * *У сполуч. до схід сонця – на світанку, перед тим, як зійде сонце.* Сказала [Астарте] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Іди ж тепер і до **схід** сонця На небі зіркою світи!” (Легенди, I, 123).

СХОВАТИ (3). *Помістити кого-небудь у потаємному місці; укрити когось, захищаючи від кого-, чого-небудь* (1). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! **Сховай** мене!” (Притчі, V, 38). // *Покласти, помістити що-небудь у певне місце, щоб не було видно і щоб зберегти від втрати* (1). І поскладав, поцілував І в черес всі сотки **сховав**. А кум стоїть, гне в собі злість, Очима тіі гроші йїсть (По селах, II, 74). // *Закривши, затуливши собою, зробити невидимим* (1). Правило віри, скромности вірець, Жила собі Доместика святая, Своє **сховавши** світло під корець, Служила у безбожного глитая (Легенди, IV, 3).

● **сховав** // По селах, II, 74; **сховай** Притчі, V, 38; **сховавши** // Легенди, IV, 3.

СХОВАТИСЬ (1). *Зайти за обрій (про небесне світило).* **Сховалось** сонце за Ділом могучим. Пожар вечірній запалав на небі і згас. Стемніло (По селах, X, 1).

СХОВОК (1). *Потаємне місце, де що-небудь ховають.* * *Образно.* То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у **сховок**, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Житє, стражданє, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 12).

СХОДИ (1). *Перен. Становище, рівень, на якому перебуває хто-небудь.* „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цілуй. Не думай в нім мету житя знайти, – Се **сходи** лиш до висшої мети” (Притчі, V, 10).

СХОДИТИ (1). *З'являтися, підніматися над обрієм (про небесне світило).* Пурпуром сонічко **сходить**, Пурпуром криється в морю; Так будь і ти все спокійний – В щастю і в горю (Паренетікон, XXV, Стрoфа 1–1).

СЧЕРВОНІТИ (1). *Почервоніти, вкритися рум'янцем.* **Счервоніло** дівча, в личко вдарила кров, – Олександр не ждав єі слова – пішов (Легенди, VI, 5–15).

СЬОГОДНЕ див. **СЬОГОДНІ**.

СЬОГОДНІ (1), **СЬОГОДНЕ** (1). *У цей, нинішній день.* „Я, царю любий, піст держу **сьогодні**” (Притчі, XI, 22). „Хай буде звеличанє ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість **сьогодне**, – Та я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 18).

● **сьогодні** Притчі, XI, 22; **сьогодне** Легенди, III, 18.

СЮДИ (4). *У місце, назване раніше або*

відоме з наявної ситуації; *протилежне туди* (3). „Адже ж коли почнуть тебе шукать, То де ж підуть насамперед? **Сюди!** Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 43). Шарпнули оті два коні: Сей **сюди**, а той онтам, Розірвали віз надвоє, Провалився йіздець і сам (Притчі, VII, 14). Та ви цікаві, як нам до води Дойіхалось, а потім аж **сюди** (До Бразилії, V, 18). // *Уживається в прямій мові при вираженні наказу подати що-небудь* (1). Три місяці страждала там вона, Не піддалась забаганкам чортячим. І розпалив хозяйна сотона, І сей гукнув: „**Сюди** ййй! Побачим!” (Легенди, IV, 32).
 • **сюди** Притчі, V, 43; VII, 14; До Бразилії, V, 18; // Легенди, IV, 32.

СЯЖЕНЬ (1). *Давня лінійна міра, що дорівнювала 2,134 м.* Рубаєм дерева на

сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! (До Бразилії, V, 7).

СЯМ (1). * *У сполуч. там і сям – подекуди, у різних місцях.* Похилились смерекові стіни, Там і **сям** стемплльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По селах, I, 14).

СЯЯТИ (2). 1. *Випромінювати рівне, яскраве світло; яскраво світитися (про світила)* (1). Тихо **сяють** зорі, Немов манять до себе (По селах, X, 417).

2. *Перен. Виявляти себе* (1). Як перлина дорога У оправі золотій, Так душа жіноча щира **Сяє** в зверхній красоті (Паренетікон, XII, 8).

• **сяє 2.** Паренетікон, XII, 8; **сяють 1.** По селах, X, 417.

Т

ТА¹ (117). *Спол. 1. Єднальний. За значенням відповідає спол. і. Поєднує два однорідні члени речення* (20). Ти взяв один з мого життя момент і слово темне підшукав **та** вчене і Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 3). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобріні **та** напитки, Царя самого в гості завізвав, А соли не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 2). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду **та** стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 13). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, **та** без запаху, Так гарні, **та** пусті слова Того, хто не сповняє їх (Паренетікон, XVI, 2, 3). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні **та** плідні слова Того, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 7). Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Сердечні слова. А в гуслі **та** флети де грають і брата осуджують – там Приховок чортам (Паренетікон, XXV, Stroфа24–4). „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [*краси*] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець **та** сліпець Може бути проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 48). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі на світі – С цілим двором раз йїхав через місто і вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори **та** бур’яну (Притчі, XII, 5). Не любо се було єго дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами **та** жебраками!” Та

не посмів ніхто цареви в очи Сказати се (Притчі, XII, 12). „О царю, – сказали, – твій ворог неситий, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда **та** буйна Єго голова – в сьому місі вона” (Легенди, III, 7). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок **та** скали; Мав плащ один із острих блях, Що в тіло повростали (Легенди, V, 38). По всім краю йде вість, наче змора **та** сон, і сумує весь край, і рида Вавилон (Легенди, VI, 7–5). Сліповаті **та** тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 17). Іде Пазюк від ворожки **Та** йдучи міркує: „Виразнісінько на кума Ворожка віщує” (По селах, VII, 2). Сова у лісі заскиглила – цур йій! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путем коні **Та** хрупають траву росисту (По селах, X, 77). – Мудрий ти На бештефранти! А чому ж ота Уріжська ходить **та** голосить? Чень же Се не добро віщує? (По селах, X, 245). Й пішли Нагадувать **та** розводити, що У кожного віддавна наболіло (По селах, X, 293). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет єго Усяке серце добре **та** чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліти. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 421). Бачили мури Любляни **та** Реки, Як з свого краю біг русин навтеки (До Бразилії, IV, 3). // *З’єднує повторювані слова для підсилення вислову* (3). Гість, дитя, і цар, і жінка Мають всі один звичай: Є що чи нема – байдуже, Йім усе лиш дай **та** дай

(Паренетікон, XXV, Строфа 13–4). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в пітьмі блукають, А грошей нема **та** й нема (По селах, VIII, 18). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати **та** перебирати, А всіх загорне загалом [...] (По селах, X, 118). * У сполуч. **та й** – поєднує однорідні члени речення й цілі речення (6). Кум почув се, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Змилуйтєся, діду! Я вас до хреста довів **Та** й пішов вісьта домів! Присягати піду!” (По селах, III, 23). Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постолі, до торби хліб, П’ятку в черес, палку в руки **Та** й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 17). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не було де голови приткнути, – Взяв ліру **та** й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 49). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плеті, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від розумнійших трохи, Ніж я **та** й ти (По селах, X, 212). Хіба ж не чули пісню: „Нема добра **та** й не буде, Була війна **та** й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерті просить” (По селах, X, 261, 262).

2. Перелічувальний. Поєднує окремі слова в переліку, виступаючи перед кожним членом перелічаного ряду (4). З-поміж верб, **та** груш, **та** яворини Чорні стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті сичі надувшись (По селах, I, 9).

„Смілий у мріях, у вірі беззглядний, В дійсности, наче дитина, безрадний. Ані порадитись, ні побалакать, – Знав він лиш гнуться, **та** жебрать, **та** плакать” (До Бразилії, IV, 24). // *Уживається перед останнім словом у переліку, завершуючи перелік (без сполучників)* (3). І дивувались Міністри, генерали **та** вельможі. А цар сказав до них: „Ну, що ж тепер? Чи справді скринька золота вартнійша?” (Притчі, VIII, 27). І, строго глянувши на них, сказав: „Ся скринька золота – се ви, панове! Назверх коштовна, гарна **та** блискуча, Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада” (Притчі, VIII, 32). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці **та** богомільці, Що зверхньої краси давно зреклись, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 35).

3. Протиставний. Приєднує речення або члени речення зі значенням протиставлення, невідповідності або обмеження попереднього; за значенням близький до спол. **але, проте** (38). Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, **Та** ще ж оскоми-ни хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 15). Я з п’ющими за пліт не виливаю, З ійдцями йім, для бійки маю бук, На празнику житя не позиваю, **Та** в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 24). Хоч у життю стрічав тебе я рідко, **Та** все ж міні той спогад серце гріє, Хоч як болочий він (Поклони, VII, 5). Бо худоба дурна Не коштує вина Ні м’ясив не вживає, **Та** заслуги не має (Паренетікон, XI, 16). Мужню силу хоч похилить горе, **Та** не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку хоч схили додолу, Свого світла

вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–2). Бережи масток про чорну годину, **Та** віддай масток за вірну дружину; А себе найбільше бережи без вину; **Та** віддай майно і жінку й себе за Україну (Паренетікон, XXV, Строфа 12–2, 4). Клониться дерево, плодом обтяжене; Чесний, розумний, і ти так клонись! Висохле дерево, безмізкі голови Зломляться, **та** не похиляться вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–4). Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, **Та** каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–3). Рад був скрикнути чоловік, **Та** голос в горлі задушив переляк. Рад був молитися, **та** тривога вбила Побожну думку (Притчі, I, 54, 55). А та берізка, за яку вчепившись, Міркуємо спастися від заглади, – Се людська пам'ять – щира, **та** коротка (Притчі, I, 99). „Потім Пентефрія жона – Любила страх мене вона, **Та** за любов єї дарму Попав я на сім літ в тюрму” (Притчі, III, 15). Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі небеса; **Та** йідких єї слів і шпаркого ума Всі боялися, навіть цариця сама (Притчі, IV, 11). „О синку, много [друзів] при йїді й вині, **Та** в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 20). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кожний хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „Щасливий, синку, ти, **Та** я би радив пробу навести” (Притчі, V, 26). Замкнув [дядько] ворота, взяв на плечі міх – **Та** парубок упав йому до ніг (Притчі, V, 62). А мав [цар] с собою много Йїди, **та** страва в рот йому не йшла, Бо він обїдять звук серед

шумного Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 5). „Прости міні тривогу сеї ночі, **Та** уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 58). „Ну, добре, йдіть до Вавилона! Людей неправедних судїть! Судїть по правді, **та** уважайте, Самі в покусу не впадїть!” (Легенди, I, 19). „А я тверджу: не має права На воду ту отой мужик, – **Та** воду я пушу із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 51). „Всі царські судді признали За мною правду, **та** пекло Мене сумліне, що тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 70). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість сьогodne, – **Та** я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 19). Хоч в бруді й вохкости жила, як звір, **Та** чистоту над все вона любила; З таких річей обчищувала двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 18). Не піднімається рука списать Усі оті нечувані знущаня; **Та** сльози щирії з очей біжать І рвуться з серця щирії зітханя (Легенди, IV, 51). Для болю дужшого велів Солити свіжу рану, **Та** тим ще злість не наситив Мучительську, погану (Легенди, V, 59). Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, **Та** труп мій ви везїть на Русь: Між православні люде” (Легенди, V, 79). Олександр Великий весь світ звоював, **Та** дівчини рабом себе він почував (Легенди, VI, 3–2). У обіймах єго та красуня горда Наче тас, на груди єго припада; **Та** хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких

від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–7). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над світом я цар, **та** над серцем не цар” (Легенди, VI, 8–8). „Міліони людей можу вбить, погубить, **Та** чи змушу кого мене вірно любити?” (Легенди, VI, 8–10). Вже третю ніч він [Пазюк] п’є ось так, **Та** не гадай, що він п’як. Він буде ще три ночі п’є і ані цента не платить (По селах, II, 6). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, **Та** все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 44). Наш конче хоче з москалем побитись, **Та** видить сам, що сил замало має (По селах, X, 115). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли і будуть брати, **та** хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печі буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 239). – То-то й є, Що наряд темний чує плач є і бачить сам, що се якийсь знак божий, **Та** не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 250). „А щоб мій лист відразу ви пізнали і ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – **та** тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 53). Розлучила нас юрба, **Та** довгенько ще цікаві Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 18). // а) *Уживається в протиставно-допустових конструкціях на початку головної частини складного речення, підкреслюючи логічну невідповідність між змістом головної та підрядної частин* (1). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського.

Хоч він не чув Ніякої провини за собою, **Та** знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 29). // б) *Уживається на початку нового речення* (30). **Та** праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить обломлан широкий твій, А кілько нас всю силу спрацювало, Щоб жити, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони, V, 13). Що в мойій пісні біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так життя. **Та** є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 7). Від зілля, примови Гадюка втиха. **Та** злюка не втихне Ні вдень, ні вночі, Хоч кров ійї із серця Свогого точи (Паренетікон, XV, 13). **Та** хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем і перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божой, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 3). **Та** враз почув, Що те, о що опер він ноги, якось Ворушиться (Притчі, I, 49). **Та** одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взяти не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи. (Притчі, I, 101). **Та** Йосиф знав ціну тих слів і дворакови відповів: „Минувше ти збудив сумне... Мій друже, не люби мене!” (Притчі, III, 5). Усміхнувся мудрець. Дивні примхи в дівчат! **Та** дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать (Притчі, IV, 28). „**Та**, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум,

І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 11). Син мовив: „Татку, дяка вам і честь! **Та** в мене другів щирих много єсть” (Притчі, V, 18). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” **Та** сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 39). **Та** пес, нагрівшись у теплій хаті, Спочивши і найівшись досить, Замість подяки став гарчати, брехати, Ще й кинувся хазяїна вкусити (Притчі, VI, 9). **Та** се не всмак було єго міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І стали нарікати на царя (Притчі, VIII, 5). „Я, царю любий, піст держу сьогодні”. „Га, добре діло! – мовив цар. – **Та** знай; Я цар, оба ми втомлені, голодні... Для мене, братіку, свій піст зломай! Снідай зо мною, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI, 23). Не любо се було єго дворянам. „Занадто цар унижує себе Перед неробами та жебраками!” **Та** не посмів ніхто цареві в очи Сказати се (Притчі, XII, 13). **Та** радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 43). **Та** швидко кров у них заграла. Одні йім зорі й небеса, Один йім рай, одна йім правда, – Астарті дивная краса (Легенди, I, 81). **Та** ворог святости, злий дух, піддав Єі хазяїнови думку грішну, І сей святої тіла зажадав І вкинуть дав йійі у тьму кромішну (Легенди, IV, 25). І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. **Та** кат єі почав ножа острити І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 35). **Та** крити божії

діла Негарно, навіть грішно; Не скриєш божої хвали, Лиш сам загинеш вічно (Легенди, V, 5). **Та** на святого наповівсь Один король сердитий, З оружєм і дрекольми Пішов його ловити (Легенди, V, 41). „О богине, прости! Я згрішив, бачу сам! **Та** безцінний твій дар комусь іншому дам” (Легенди, VI, 2–12). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” **Та** дівча не дροжить, не спускає очей. „Міні дав його твій генерал Птолемей” (Легенди, VI, 7–15). А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! **Та** щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 34). **Та** він байдуже, мов се й не про него, Всі насміхи пускає мимо вуха, Прихильности немов не добачає (По селах, X, 57). **Та** не могла вона сидіти дома. Вночі й пропала (По селах, X, 160). Розпріструть Вони ту шкуру і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. **Та** поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 377). Не розлучали нас і на п’ять хвиль... До міста маємо п’ятнацять миль. В лісах, під горами... **Та** ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 15). **Та** Бог наслав на тую злоку бич: Попавсь нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, слізми облитий, До йіх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 53). Тут по лісах блукають дикі люде, Б’ють наших і йідять. І нам те, мабуть, буде. **Та**, може, дасть нам Бог іще підняться. Було нас сорок, є ще вісімнадцять (До Бразилії, V, 89). * У сполуч.: а) *та ба* – *уживається для вираження заперечення сподіваної дії* (1). І він [стрілець] підбіг під гильку І скочив, що є сил,

Щоби спіймати пташку, – **Та** ба, не має крил! (Притчі, IX, 68); б) *та й те* – поєднує члени речення зі значенням невідповідності (1). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, **Та** й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–4); в) *та й то* – поєднує члени речення зі значенням обмеження попереднього (1). „О синку, много [друзів] при йїді й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесят п’ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – **та** й то напів” (Притчі, V, 22).

4. *Присднувальний*. *Присднує члени речення й цілі речення, що доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку* (5). **Та** ось з села Далекого пастух іде до стада, І стежка повз царя його вела (Притчі, XI, 7). Я з вами ніч одну пробуду, **Та** ось що мусите сповнить: „Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 96). **Та** ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–7). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, **Та** вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 54). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. **Та** на одній пересідці якось Згубився і пропав Юрків Антось (До Бразилії, V, 37). // У поєднанні зі словами *як ще* підсилює виразність раніше висловленої думки (1). Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З

браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” **Та** як ще Гриць, Оксанка, Рузя вмерли, – Пустили нас: „Ідіть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 31). * У сполуч. *та й* – *приєднує члени речення й цілі речення, що доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку* (3). **Та** й те подумай ще, будь ласка: Твого я найкраща частка З тобою враз не ляже в гріб (Поклони, II, 22). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, **та** й понад міру не цінууй. Не думай в нім мету життя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 8). **Та** й діти ж то над все любили слухать Єго пісень і оповідань! Діти Одні над ним не насміхались (По селах, X, 63).

● **та**¹ 1. Поклони, VI, 3; Паренетікон, I, 2; II, 13; XVI, 2; XVI, 3; XVI, 7; XXV, Строфа 24–4; Притчі, IV, 48; XII, 5; XII, 12; Легенди, III, 7; V, 38; VI, 7–5; По селах, I, 17; VII, 2; X, 77; X, 245; X, 293; X, 421; До Бразилії, IV, 3; // Паренетікон, XXV, Строфа 13–4; По селах, VIII, 18; X, 118; у сполуч. По селах, III, 23; V, 17; X, 49; X, 212; X, 261; X, 262; 2. По селах, I, 9 (2 р.); До Бразилії, IV, 24 (2 р.); // Притчі, VIII, 27; VIII, 32; VIII, 35; 3. Поклони, VI, 15; VI, 24; VII, 5; Паренетікон, XI, 16; XXV, Строфа 2–2; XXV, Строфа 12–2; XXV, Строфа 12–4; XXV, Строфа 21–4; XXV, Строфа 35–3; Притчі, I, 54; I, 55; I, 99; III, 15; IV, 11; V, 20; V, 26; V, 62; XI, 5; XII, 58; Легенди, I, 19; I, 51; I, 70; III, 19; IV, 18; IV, 51; V, 59; V, 79; VI, 3–2; VI, 3–7; VI, 8–8; VI, 8–10; По селах, II, 6; X, 44; X, 115; X, 239; X, 250; До Бразилії, I, 53; III, 18; // а) Притчі, XII, 29; б) Поклони, V, 13; VI, 7; Паренетікон, XV, 13; XXII, 3; Притчі, I, 49; I, 101; III, 5; IV, 28; V, 11;

V,18; V,39; VI,9; VIII,5; XI,23; XII,13; XII,43; Легенди,I,81; IV,25; IV,35; V,5; V,41; VI,2–12; VI,7–15; По селах,II,34; X,57; X,160; X,377; До Бразилії,V,15; V,53; V,89; у *сполуч.*: а) Притчі,IX,68; б) Паренетікон,XXV, Строфа 16–4; в) Притчі,V,22; 4. Притчі,XI,7; Легенди,I,96; VI,2–7; Притчі,V,54; До Бразилії,V,37; // До Бразилії,V,31; у *сполуч.* Поклони,II,22; Притчі,V,8; По селах,X,63.

ТА² (17). *Част. підсил. 1. Уживається на початку речення для посилення висловленої думки; адже, таж, тож* (2). „Як на сповіді! Отче... **Та** взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах,IX,19). **Та** ви цікаві, як нам до води Дойіхалось, а потім аж сюди (До Бразилії,V,17). // а) *Уживається в питальному та окличному реченнях при слові, на яке падає логічний наголос* (8). „Ох, мене скрута вчепилася: Деся моя жінка втопилася”. „**Та** що ж, Степане, Бог с тобою, Йійі шукаєш верх рікою?” (Паренетікон,XIII,5). Гадюка і злюка, Обоє страшні, – **Та** що ж з них страшніше? Скажи-но міні (Паренетікон,XV,7). **Та** й гупі ж ті богатирі, Що люблять спать на подушках! Я спав лиш на одним пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон,XXV,Строфа15–1). „Ей, **та** й дурний ти, стрільче, Що дав міні здуриться! А мною ти, небоже, Міг добре поживиться!” (Притчі,IX,53). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! **Та** що вже там! Хай страчу сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах,II,59). – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. То й остро наказав міні з лошат І ока не спускати. **Та** де вони? (По селах,X,92).

– Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? **Та** з ким? (По селах,X,108). **Та** й що то Війна? Війни й заповідать не треба, Вона вже є, ми родимось, живем, Мремо в війні (По селах,X,257). * У *сполуч. та де тобі* – *уживається для вираження заперечення* (1). Усі до неї, Гадали, може, зуб. **Та** де тобі! Посиніла, у лобі очі кров'ю Йійі заплили, і руки все держить Над головою заклануті, й стогне, Голосить, що аж серце розривається (По селах,X,144); // б) *Уживається з дієсловом наказового способу для підкреслення прохання чи спонукання* (4). „**Та**, кумцю, змилуйтесь-бо раз, Най дармо не благаю вас!” (По селах,II,77). „Добре, сину! Присягу тобі проведу. **Та** гляди, щоб не впав ти в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах,IX,15). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – **Та** не жартуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах,X,23). – **Та** слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там вийт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах,X,134); // в) *Перед часткою ні підсилює заперечувальний зміст речення* (1). А я ось що скажу вам, що я чув, **Та** ні, не я, мої татуно чули (По селах,X,339).

2. Уживається в середині речення перед присудком чи групою присудка для підсилення їх значення (1). І що нам віщувать війну? Таж ся війна сама **та** щось віщує. – А що таке віщує? – Страшний суд! (По селах,X,299).

● **та**² **1.** По селах,IX,19; До Бразилії,V,17; // а) Паренетікон,XIII,5; XV,7; XXV,Строфа15–1; Притчі,IX,53; По селах,II,59; X,92; X,108; X,257);

у сполуч. По селах, X, 144; // б) По селах, II, 77; IX, 15; X, 23; X, 134; // в) По селах, X, 339; 2. По селах, X, 299.

- ТАЄМНИЙ** (4). 1. *Який навмисне приховують від інших, відомий небагатьом* (1). По відході его ми всю громаду Спросили на **таємну** нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 56). 2. *Який не підлягає розголошенню; секретний* (1). В тій хвилі шарпнулась Астарте, **Таємне** слово прорекла І щезла разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 118). 3. *Який свідчить про наявність таємниці; який містить таємницю* (1). Слова ті Сень сказав глухим, **таємним** Полушептом, аж другі мимоволі Склонили голови (По селах, X, 302). 4. * У сполуч. **таємний дух** – про щось загадкове, незбагненне (1). Дух якийсь Могучий і **таємний** пролітає Понад землю. Чує лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліті. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 419). • *Одн. Н. таємний* 4. у сполуч. По селах, X, 419; 3. (на) **таємною** 1. До Бразилії, I, 56; **таємне** 2. Легенди, I, 118; **О. таємним** 3. По селах, X, 302.

ТАЖ¹ (1). *Спол., приєднув. Уживається для поєднання речень, з яких наступне пояснює думку попереднього; адже.* Хто духом низький, не мішайся там, Де є високих трони; **Таж** чобота на голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–3).

ТАЖ² (1). *Част., підсил. Уживається на початку речення для підсилення вислов-*

люваної думки; адже. І що нам віщувать війну? **Таж** ся війна сама та щось віщує. – А що таке віщує? – Страшний суд! (По селах, X, 299).

ТАЙНА (1). *Те, що приховується від інших, відоме не всім; секрет.* Скривати **тайну** царськую Потрібно і конечно, Бо, як йійі розпапляеш, Загинеш небезпечно (Легенди, V, 1).

ТАЙНИЙ (1). *Який не підлягає розголошенню; секретний.* „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те **тайне** слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 97).

ТАК¹ (63). *Присл. 1. Означає спосіб дії; таким чином, таким способом* (15). Що в мойій пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось **так** житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 6). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право **так** кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордючи простацьким криком, Сам лишився б в гордоцях марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 15). Клониться дерево, плодом обтяжене; Чесний, розумний, і ти **так** клонись! Висохле дерево, безмізкії голови Зломляться, та не похиляться вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–2). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір’ем писать, То не списали б – **так** мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–5). **Так** зайіхали враз аж на площу садка, Де під

тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі,IV,32). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічу йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своіх **так** перепробуй, а потім Застукай і в мойого друга дім” (Притчі,V,31). І сталося **так**. І відтоді Всі русини голодні Селедія святого чтять. Дивні діла Господні! (Легенди,V,93). Вже третю ніч він [Пазюк] п’є ось **так**, Та не гадай, що він піяк. Він буде ще три ночі пийти І ані цента не платить (По селах,II,5). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він **так** як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах,II,29). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє **так!** Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!” (По селах,II,52). „То вже у них **так** в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах,X,42). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде **так** як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом [...] (По селах,X,117). – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув. – Іди, дурний! Вона ж се не від злого! Се найдобріша жінка у селі Була. Йій Бог **так** дав, щоб віщувала Народови якась велике горе (По селах,X,174). Бог йій [жінці] **так** казав Плачем і криком грішному народу Оголосити близький суд страш-

ний (По селах,X,326). От **так** він нам балакав дни цілі, Аж всі ми плакали, старі й малі. А далі мовив: „Час міні в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Брзилії,I,37). // а) *Уживається в головній частині складнопідрядного речення у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядній частині способу дії* (5). Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? **Так**, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон,II,3). Мов звіря дикого з оселі, **Так** кривду з-між людей женуть, Розсуджують царів і бідних І з шляху правди не схибнуть (Легенди,I,26). „Най постять **так**, як постив я, Доступлять в Бога ласки, Йідять мене, і воду п’ють, І ждуть святої паски” (Легенди,V,85). Наче сонце, що разом прогонює тьму, **Так** богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?” (Легенди,VI,1–6). – Се правда! Як вовки голодні в лісі, **Так** мир хрещений сам с собою йіється. Одні хапають з-перед других, рвуть, І дуть, і кривдять (По селах,X,278); // б) *Таким чином, як сказано далі* (6). Готама Будда, Азії світило, Очима духа бачив сю пригоду І своїм вірним **так** про неї мовив [...] (Притчі,I,82). До Йосифа в Єгипті **так** Сказав облесливий дворак: „Ах, пане, страх тебе люблю За добрість, за красу твою!” (Притчі,III,1). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і **так** прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди,I,126). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п’ятку на стіл і говорить ось **так**: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – **так** гуде все село.

– Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 4, 6). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро **так** повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 10); // в) *Уживається для зв'язку з попереднім, підсумовуючи його зміст і виражаючи ставлення мовця до висловлюваного* (3). Пурпуром сонічко сходить, Пурпуром криється в морю; **Так** будь і ти все спокійний – В щастю і в горю (Паренетікон, XXV, Строфа 1–3). Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; **Так** і свічку хоч схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–3). Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. **Так** сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–4); // г) *Уживається в головній частині у функції співвідносного слова, вказуючи на відповідність зіставлених дій чи станів у головній та підрядній частинах складного речення* (15). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – **Так** і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 9). Як сержки золотії В ніздрях бурюї свині, **Так** краса не йде в пожиток Зле вихованій жоні (Паренетікон, XII, 3). Як перлина дорога У оправі золотій, **Так** душа жіноча щира Сяє в зверхній красоті (Паренетікон, XII, 7). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, **Так**

гарні та пусті слова Того, хто не сповняє їх (Паренетікон, XVI, 3). Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, **Так** гарні та плідні слова Того, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 7). Як між павами ворона Поваги не має, **Так** невчений в товаристві Голову схиляє (Паренетікон, XIX, 7). Як пчола, що квітам фарби Ані паху не уймає, Тільки сок їх ссе солодкий, **Так** з людьми жие мудрець (Паренетікон, XX, 4). Як риба без води На суші швидко гине, **Так** пропада чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 3). Як квока, що з яєць Встає занадто часто, З них запортки потворить, – **Так** і чернець, що рад Виломлюєсь із власти, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 8). Як військо скликає труба, **Так** ангелів божих скликають сердечні слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там Приховок чортам (Паренетікон, XXV, Строфа 24–2). Як від лютого татарина, Що шаблюкою маха, Всі тікають безоружні, **Так** тікай ти від гріха (Паренетікон, XXV, Строфа 27–4). Як метіль прошумить, **Так** загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь по нім... Але добрий – се дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–2). Як запорохи чоловік Знести не може у очох, **Так** гордості в душі людській Не зносить Бог (Паренетікон, XXV, Строфа 31–3). Як та опука від скали Відскакує відлого, **Так** кривда людська все паде На кривдника самого (Паренетікон, XXV, Строфа 34–3). Наче віз без коліс Не покотиться до суду, **Так** своєї судьби Не дійдеш без праці й труду (Паренетікон, XXV, Строфа 36–3). * У сполуч.: а) **так само** – таким же чином (2). „Літ тому пів сотні у стіп

Обейдали **Так** само Гусейнову голову клали Від війська послаи, Що тут з боєвища йїи принесли” (Легенди, III, 22). „Літ десять минуло, і труп Обейдали **Так** само в підніже Мохтару поклали Від війська послаи, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 26); б) *так тобі треба!* – цього й заслуговує хто-небудь (1). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „**Так** тобі треба, ти п’яво! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 29).

2. *У такому стані, вигляді, як є, без змін* (1). Га, що ж, коли так острый ферлядунок, Хай буде й **так!** Який нам тут ратунок? (До Бразилії, V, 98).

3. *Указує на міру вияву дії, ознаки; у такій мірі, до такого ступеня; настільки* (11). Та праці тої, мамо, в нас **так** мало! Лежить облогомлан широкий твій, А кілько нас всю силу спрацювало, Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони, V, 13). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що **так** до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 4). Та й глупі ж ті богатири, Що люблять спать на подушках! Я спав лиш на однім пері, І твердо **так** було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–4). „Бо знай, в мойїй утробі – Якби ти знав отсе! – Є перла **так** велика, Як струсове яйце!” (Притчі, IX, 59). І здалось, що вже біль не **так** люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–5). Слухає народ, Об поли б’єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „Я-йяй!

Я-йяй!” **Так** протяжно, **так** страшно, Мов за покійником (По селах, X, 142). Замовкли всі й понурились. **Так** нагло Звернув розмову Сень на другий бік (По селах, X, 270). – Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і почали хреститись. – Я-йяй! Я-йяй! Я-йяй! – лунало в дебрях **Так** жалібно, **так** важко, що аж серце Мороз проймав (По селах, X, 313). Га, що ж, коли **так** острый ферлядунок, Хай буде й так! Який нам тут ратунок? (До Бразилії, V, 97). // а) *Уживається в головній частині складного речення у функції співвідносного слова з наступним уточненням його в підрядній частині міри та ступеня* (3). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста **так**, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 6). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змія? Чом міняється **так**, кілько є в дні годин? І чи в серці є і паную один?” (Легенди, VI, 4–5). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє **так**, що в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 241); // б) *Уживається перед іншою обставиною, що уточнює його зміст* (1). Стрілець аж зойкнув з жалю. „А, що ж я наробив, Що **так** без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі, IX, 63).

● **так** ¹ 1. Поклони, VI, 6; Паренетікон, IV, 15; XXV, Строфа 21–2; XXV, Строфа 40–5; Притчі, IV, 32; V, 31; Легенди, V, 93; По селах, II, 5; II, 29;

Ц,52; X,42; X,117; X,174; X,326; До Бразилії, I,37; // а) Паренетікон, II,3; Легенди, I,26; V,85; VI,1–6; По селах, X,278; // б) Притчі, I,82; III,1; Легенди, I,126; По селах, IX,4; IX,6; IX,10; // в) Паренетікон, XXV, Строфа1–3; XXV, Строфа2–3; XXV, Строфа35–4; // г) Паренетікон, VII,9; XII,3; XII,7; XVI,3; XVI,7; XIX,7; XX,4; XXIII,3; XXIII,8; XXV, Строфа24–2; XXV, Строфа27–4; XXV, Строфа30–2; XXV, Строфа31–3; XXV, Строфа34–3; XXV, Строфа36–3; у *сполуч.* а) Легенди, III,22; III,26; б) По селах, IV,29; 2. До Бразилії, V,98; 3. Поклони, V,13; Паренетікон, VI,4; XXV, Строфа15–4; Притчі, IX,59; Легенди, VI,9–5; По селах, X,142 (2 р.); X,270; X,313 (2 р.); До Бразилії, V,97); // а) Паренетікон, VI,6; Легенди, VI,4–5; По селах, X,241; // б) Притчі, IX,63.

ТАК² (4). *Частка. 1. Ствердж. Уживається на початку речення, яким продовжується перервана розмова або перервана думка* (2). Лиш Сень мовчав, не жалувався ніколи. А як скінчили другі, знов почав: **Так** бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По селах, X,297). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає їх вже більш як трицять літ. **Так** от вони у него й ночували, І він йім много повідав з книжок (По селах, X,343).

2. *Підсил. Уживається для посилення виразності слова, біля якого стоїть* (2). **Так** ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахоців, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII,41). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не попали, **Так** ось вам

знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I,53).

• **так**² 1. По селах, X,297; X,343; 2. Притчі, VIII,41; До Бразилії, I,53.

ТАК³ (6). *Спол. 1. Входить до складу підрядного сполучника так що, вказуючи на причиново-наслідкові відношення між частинами складного речення* (2). То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, **так** що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс (Притчі, VIII,22). Дух захопило у всіх, **Так** що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки сень сидів Спокійний, шепчучи молитву (По селах, X,317).

2. *Входить до складу підрядного сполучника так як, вказуючи на порівняльні відношення з відтінком тотожності між частинами складного речення* (4). Немає друга понад мудрість, Ні ворога над глупоту, **Так** як нема любови в світі Над матірню любов святу (Паренетікон, VIII,3). Без неї [мудрости] все жите пустиня, **Так** як пустий без друга шлях, І як твій дім пустий без сина, І як пустий дурного страх (Паренетікон, VIII,14). Не цурається правди мудрець, Хоч вона й з уст дитинячих буде, – **Так** як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа4–3). Дурний, хто, помилок лякаючись, Не сміє братися до діла, – **Так** як би я не йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа8–3).

• **так**³ 1. Притчі, VIII,22; По селах, X,317; 2. Паренетікон, VIII,3; VIII,14; XXV, Строфа4–3; XXV, Строфа8–3.

ТАКИЙ (35). 1. *Вказ. Уживається в значенні: саме цей, про який йшла або йде мова, вказуючи на властивість особи,*

якість предмета тощо; вищезгаданий (4). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись **такі** царі на світі – З цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур'яну (Притчі, XII, 2). І мовив халіф: „Отой замок відлюдний, В котрім **такий** дар я отримав пречудний, Віднині я вмить Весь золотом кажу і шовком оббить” (Легенди, III, 10). Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед **таким** би ділом Знаки **такі** нам посилав! (По селах, X, 256, 257). // *Подібний до цього, до інших* (6). Ти сам себе **таким** зроби, Щоб інших ти навчати міг; Сам над собою запануй, То запануєш над людьми (Паренетікон, IX, 5). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони **такі** ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 49). „Літ десять минуло, халіфа Мохтара **Така** ж з рук Масаба наскочила кара: Ось тутка посла Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди, III, 30). Живе ще тіло у бочки Велів він натоптати, Поганцям хтів **таким**, як сам, Ті моці в дар післати (Легенди, V, 63). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не **такий** же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 132). „І ждїть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не **такі** там дам” (До Бразилії, I, 50). * *Усполуч. **таке саме** – подібне до чогось* (1). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота,

То не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на **таке** саме навчав (По селах, X, 50). // *Із запереч. **не**. Невідповідний для чогось* (1). Не **такого** посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 1).

2. *Вказ. Уживається перед поясненням, розкриттям змісту чогось у знач.: саме цей, про який мова буде далі; наступний* (4). Арістотель-мудрець Олександра навчав І **такий** у альбом йому вірш написав [...] (Притчі, IV, 2). Арістотель-мудрець Олександра навчав І **такий** у альбом йому вірш написав: „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса” (Притчі, IV, 43). Що? Хто? Відки? Вість **така**: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у stodолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 7). Вже **така** натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 30). // *У знач. ім **таке**. Те, що далі розкривається, пояснюється* (1). І пурхнула пташина, На близькій гильці сіла І, до стрільця звернувшись, **Таке** йому повіла [...] (Притчі, IX, 52).

3. *Означ. Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до слів: **дуже, великою мірою*** (3). „**Таку** малесенькую пробу, Як ти йому в тім раю дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він твою зломав!” (Легенди, I, 9). „Се що такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого

ти, брате, Ідеш в **такій** невольничій подобі?" (Притчі, XII, 38). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема **Таких** здорових, рослих і відважних? (По селах, X, 131); б) *перед іменниками, виступаючи в значенні: великий, сильний* (4). – Ой-ой! І що ж то за **таке** горе Вона [жінка] віщує? (По селах, X, 176). Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! **Таке** вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 191). – Ну, що се ти говориш, бійся Бога, Під ніч **таке** страхіте? Суд страшний! (По селах, X, 330). На морі вмерло дев’ять душ народу; Їх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від **такої** тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли їх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 73); в) *після прикметників, підсилюючи їх значення* (1). І врадувалася Астарте. „О, веселись, душе моя, Що праведних **таких** і мудрих Суддів знайшла нарешті я” (Легенди, I, 67). // *Уживається у функції означення іменників головної частини складного речення, які конкретизуються підрядними означальними частинами* (3). Хоч в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З **таких** річей обчищувала двір, Котрих нікто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 19). Є десь **такій** комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкірі, **Таку**, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 378, 384).

4. *Означ. Указує на незвичайність*

кого-, чого-небудь (2). – Дух божий з нами! – скрикнули в тривозі Всі конюхи. – П’ять гір вже, кажеш, спас. Що ж се за гори, що за віл **такій**? (По селах, X, 353). Далекі десь, на самім краю світа, Є віл **такій**: родився він в той день, Коли Христа розп’ято. Має він Сім гір (По селах, X, 356). * *У сполуч. такі дома – будинки, у яких живуть і приймають відвідувачів проститутки* (1). П’ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в **такі** дома (До Бразилії, V, 82). // *У знач. ім. таке. Щось надзвичайне; те, що викликає подив* (1). – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде **таке** на наші села, Що швидко нам відхочеся байок (По селах, X, 104). 5. *Означ. У поєднанні з питальним займенником що утворює складне питання, вказуючи на предмет, про який запитують* (3). „Се що **такого**? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого ти, брате, Ідеш в **такій** невольничій подобі?” (Притчі, XII, 36). – Що, що **таке**? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещастє наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці Супроти него. – То-то, братя, й є (По селах, X, 106). І що нам віщувать війну? Таж ся війна сама та щось віщує. – А що **таке** віщує? – Страшний суд! (По селах, X, 300).

● *Одн. Н. такий 1.* // По селах, X, 132; 3. // По селах, X, 378; 4. По селах, X, 353; По селах, X, 356; **така 1.** // Легенди, III, 30; 2. По селах, III, 7; X, 30; **таке 3.** б) По селах, X, 191; 4. // *у знач. ім.* По селах, X, 104; 5. По селах, X, 106; **Р. такого 1.** // Паренетікон, III, 1; 5. Притчі, XII, 36; (від **такої 3.** б) До Бразилії, V, 73; 3. **такій 1.** Легенди, III, 10; 2. Притчі, IV, 2; IV, 43; **таку 3.** а) Легенди, I, 9; // По

селах, X, 384; **таке 2.** // Притчі, IX, 52; **3.** б) По селах, X, 330; **5.** По селах, X, 300; (за) **такеє 3.** б) По селах, X, 176; (на) **таке 1.** // у *сполуч.* По селах, X, 50; **О. таким 1.** // Паренетікон, IX, 5; (перед) **таким 1.** По селах, X, 256; **М.** (в) **такій 3.** а) Притчі, XII, 38; **Мн. Н. такі 1.** Притчі, XII, 2; // Притчі, XII, 49; **Р. таких 3.** а) По селах, X, 131; (з) **таких 3.** // Легенди, IV, 19; **Д. таким 1.** // Легенди, V, 63; **3. такі 1.** По селах, X, 257; // До Бразилії, I, 50; (в) **такі 4.** у *сполуч.* До Бразилії, V, 82; **таких 3.** в) Легенди, I, 67.

ТАКОЖ (1). *Так само.* Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж **також** Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 183).

ТАЛАНТ (1). * У *сполуч.* **скрити талант у сховок** – не використати свої здібності. То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому **талант** Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 11).

ТАМ (51). **1.** *Присл.* Уживається при вказуванні на місце більш віддалене порівняно з іншим, ближчим; у тому місці, у тих місцях; *протилежне тут* (10). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки **там** під тинном з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 13). У щільнику малому Було **там** троха меду, а чмелі Всі полетіли в поле за пожитком (Притчі, I, 64). „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас окружують, Як того мужа, що **там** в балці висів” (Притчі, I, 87).

„Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! **Там** десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 55). Тут на мари мертвого кладуть і голосять, **Там** до слюбу рушають і дари виносять (Притчі, X, 6). Йій [красуні] опертись король не здоліє й на мить: **Там** згорів Персеполь! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?.. День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–14). Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній познаки: **Там** під сволоком, завитий в шматі, Лист небесний – писаний Бог зна ким (По селах, I, 55). Здогади, заміти... Тут шукать! **Там** іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п’явко! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 26). Наче мрія, У сизій п’їтьмі клаптем чорним **там** Лежить село (По селах, X, 400). Та Бог наслав на тую злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-паніч, Спи-сав він лист від нас, слізми облитий, До йїх **там** королеви Маргарити (До Бразилії, V, 56). * У *сполуч.* **там і сям** – у різних місцях (1). Похилились смерекові стіни, **Там** і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, Щоб спочить розбитими кістками (По селах, I, 14). // *Вживається у функції співвідносного слова в головній частині складного реченні, якому в підрядній частині відповідає сполучне слово де* (4). Хто духом низький, не мішайся **там**, Де є високих трони; Таж чобота на голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Стрoфа 14–1). Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Сердечні слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – **там** Приховок чортам

(Паренетікон, XXV, Строфа 24–5). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, **Там** я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 17). Руські зітхання й стогнання лунали **Там**, де Понтеби білються скали (До Бразилії, IV, 6). // *Уживається в значенні вказівного слова, що замінює відповідний йому член попереднього речення, переважно обставину місця* (25). Як висохли води, То пощо **там** мости будуєш? Як юність минула, То пощо з дівками жартуєш? (Паренетікон, XVII, 6). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою **там** Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 7). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли **там** пір’єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–4). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи **там** ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 18). Так зайіхали враз аж на площу садка, Де під тіню дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх **там** лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV, 35). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішила знять... Що **там** сміху було,

то й пером не списать (Притчі, IV, 41). А був **там** царський брат, То сей почав цареви докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі, XII, 14). Край Вавилонів рив глибокий. Арот з Маротом доси **там** На ланцюсі за ноги висять На пам’ять праведним суддям (Легенди, I, 138). Три місяці страждала **там** вона, Не піддалась забанкам чортячим. І розпалив хозяїна сотона, І сей гукнув: „Сюди ййї! Побачим!” (Легенди, IV, 29). Що далі діялося **там**, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солом’янім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 41). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти? Не про те! Інший жар в єї серці горить! Інший бог **там** живе! Інший цар **там** царить (Легенди, VI, 6–4). „Є в тебе грушка по кінець причілка, Є в ній маленька дуплава щілка... **Там** ти дивися щодня, щогодини, **Там** тобі злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 13, 14). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тижень тому **Там** вїт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 136). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татунь чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, **там** є чернець один старенький, Що знає йїх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много повідав з книжок (По селах, X, 341). „В Бразилії царем я хлопським стану, **Там** жиду доступу не дам, ні пану. Се край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще **там** ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 24, 26). „Плідних земель безмірні **там** простори, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; Один **там** буйвол тяг-

не з сіном віз” (До Бразилії, I, 27, 30). „**Там** слуг нема з хрещеного народа, – Освоїш п’ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 35). „І ждїть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі **там** дам” (До Бразилії, I, 50). З Понтеби завернули нас до Грацю, **Там** три неділі мали з нами працю. Писали до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 24). Палазя **там** умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків” (До Бразилії, V, 27). Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались **там**. Сім штук дітей, Онищика, й Чаплиха, І Хрущ старий **там** вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 42, 44).

2. Част. Уживається під час переліку для заповнення паузи перед однорідними членами речення з відтінком невизначеності, довільності (1). Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи **там** сто люда заб’ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 254).

3. Част. Усполуч. із займенниками який, що та прислівником де: а) посилює заперечення чийхось слів у значенні **зовсім нічого не** (2). А якби хтось згорда став казати: „Що **там** знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 14). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що **там** зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пуцу

я з рук” (Притчі, IX, 16); б) *виражає сумнів у реальності або можливості здійснення чого-небудь* (3). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де **там!** Не чує, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не п’є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 150). І [Сень] враз промовив: – Е, яка **там** річ За нами впоминатись москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, що в него мало й своїїх Панів і бідних? (По селах, X, 225). От де війна правдива, найстрашніша, Щоденна, люта! Що **там** против неї Всі війни с турком, німцем, москалем! (По селах, X, 268).

* Усполуч. **та що вже там** – та нічого (1). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже **там!** Хай страчу сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 59). // *Уживається усполуч. з неозначеними займенниками для вираження непевності* (1). Чи чули ви, пани ото заводять Якїсь **там** шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кожний номер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 198).

4. Част. Уживається в спонукальних реченнях, підсилюючи спонукування (1). І привели святую, що в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єі почав ножа острить І крикнув; „Пар-но **там** окропи, жінко!” (Легенди, IV, 36). * Усполуч. **кат там** з чим – *уживається для вираження байдужого ставлення до чого-небудь* (1). – Е, кат **там** з нею [байкою]! – другий відізлавсь. – Я за весь день охляв, не чую костей, І очи вже злипаються до сну (По селах, X, 81); ● **там 1.** Паренетікон, III, 13; Притчі, I, 64; I, 87; V, 55; X, 6; Легенди, VI, 3–14; По селах, I, 55; IV, 26; X, 400; До

Бразилії, V, 56; у *сполуч.* По селах, I, 14; // Паренетікон, XXV, Строфа 14–1; XXV, Строфа 24–5; Легенди, II, 17; До Бразилії, IV, 6; // Паренетікон, XVII, 6; XXII, 7; XXV, Строфа 40–4; Притчі, I, 18; IV, 35; IV, 41; XII, 14; Легенди, I, 138; IV, 29; IV, 41; VI, 6–4 (2 р.); По селах, VI, 13; VI, 14; X, 136; X, 341; До Бразилії, I, 24; I, 26; I, 27; I, 30; I, 35; I, 50; V, 24; V, 27; V, 42; V, 44; **2.** По селах, X, 254; **3.** а) Паренетікон, IV, 14; Притчі, IX, 16; б) По селах, X, 150; X, 225; X, 268; у *сполуч.* По селах, II, 59; // По селах, X, 198; **4.** Легенди, IV, 36; у *сполуч.* По селах, X, 81.

ТАТАРИН (1). Назва представника монголо-татарських племен, які в XIII–XIV ст. об'єдналися в єдину державу – Золоту Орду – і напали на Україну. * У порівн. Як від лютого **татарина**, Що шаблюкою маха, Всі тікають безоружні, Так тікай ти від гріха (Паренетікон, XXV, Строфа 27–1).

ТАТКО (2). Пестл. до **тато**. Син мовив: „Татку, дяка вам і честь! Та в мене другів щирих много єсть” (Притчі, V, 17). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кожний хоч на гак!” Всмінувся отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 23).
● **Одн. Кл. татку** Притчі, V, 17; V, 23.

ТАТО (1). Чоловік стосовно до своїх дітей; батько. Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 6).

ТАТУНЬО (1). Пестл. до **тато**. А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої

татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає їх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він їм много повідав з книжок (По селах, X, 339).

ТАТУНЬОВИЙ (1). Який належить татуньові. Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 13).

ТАЯТИ (1). Перен. Розчулюватися, мліти; танути. У обіймах єго та красуня горда Наче тас, на груди єго припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–6).

ТВЕРДИЙ (4). **1.** Який важко піддається стискуванню, згинанню; протилежне **м'який** (2). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось **твердого** крихту не оперся (Притчі, I, 19). На Підгір'ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на **твердій** постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 3). **2.** Перен. Непохитний, зі стійкими переконаннями. * **Образно** (1). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещастє наше! Москаль **твердий**, не встоять наші хлопці Супроти него (По селах, X, 111). * У *сполуч.*: **тверда рука**. * **Образно.** Про сильну владу (1). – Ой, певно, що

би треба **Твердої** тут, московської руки!
(По селах, X, 196).

• **Одн. Н. твердий 2.** По селах, X, 111;
Р. твердої 2. у сполуч. образно По
селах, X, 196; **3.** (на) **твердого 1.**
Притчі, I, 19; **М.** (на) **твердій 1.** По
селах, I, 3.

ТВЕРДИТИ (1). *Повторювати те саме.*
„А я **тверджу**: не має права На воду ту
отой мужик, – Та воду я пушу із ласки,
Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 49).

ТВЕРДО (4). **1. Не м'яко** (1). Та й глу-
пі ж ті богатири, Що люблять спати
на подушках! Я спав лиш на однім
пері, І **твердо** так було, що страх!
(Паренетікон, XXV, Строфа 15–4).

2. Непохитно, стійко (про поведінку
людини) (1). Не високо мудруй, Але **твер-**
до держись, А хто правду лама, С тим
ти сміло борись! (Паренетікон, XIV, 2).

3. Без вагань, сумнівів (1). Як перший
лист ізронить, То **твердо** вірять люде:
Хто зійсть отой листочок, Той вічно
жити буде (Притчі, II, 10). // *Упевнено*
(1). Хто був злодій? Відки знать? Сам
Пазюк не зна сказати, Хоч щось **твердо**
дума (По селах, III, 15).

• **твердо 1.** Паренетікон, XXV,
Строфа 15–4; **2.** Паренетікон, XIV, 2; **3.**
Притчі, II, 10; // По селах, III, 15.

ТВІЙ (48). **1. Займ. присв. до ти** (7). Та й
те подумай ще, будь ласка: **Твійого** я
найкраща частка З тобою враз не ляже
в гріб (Поклони, II, 23). Важке ярмо твоє,
мій рідний краю, Не легкий твій тягар!
Мов під хрестом, отсе під ним я упа-
даю, З батьківської руки **твоєї** допиваю
Затроєний пугар (Поклони, III, 4). І нині,
хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу
ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до
твоєї груди припадає, У стіп **твоїх** весь

свій тягар скидає, І голос **твій** весь плач
єі втиша (Поклони, VII, 16, 17, 18). Сер-
цем молився Мойсей і скорботою духа
цілого; І говорив йому Бог: „Що так
до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста
так, що й слова вони не говорять, Але
я чую аж тут, як **твоє** серце кричить”
(Паренетікон, VI, 8). Доместико! Тебе я
все співають Готов. Не май же жалю ні
кришинки! В здоровлю дай і в смаку
поживать **Твої** кишки, ніжки, ковбаси й
шинки! (Легенди, IV, 56). // *а) Який нале-*
жить тобі (5). Та праці тої, мамо, в нас
так мало! Лежить обломомлан широкий
твій, А кілька нас всю силу спрацюва-
ло, Щоб жити, без дяки, в каторзі чужій!
(Поклони, V, 14). Глянь, ось убогий до
церкви прийшов, що його ти покрив-
див – Сплавав і важко зітхнув – свіч-
ка погасла **твоя**! (Паренетікон, V, 1–8).
Глянь, онде слуги твої, **твоїх** волів пасу-
чи, Потратували всю ниву убогого тво-
го сусіда, Що через кривди твої мусить
по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–4). Без
неї [*мудрости*] все жите пустиня, Так,
як пустий без друга шлях, І як **твій**
дім пустий без сина, І як пустий дур-
ного страх (Паренетікон, VIII, 15). Ось
слухай, рже **твоя** каштановата, А он
лоша йій обзиваєсь! (По селах, X, 96).
// *б) Який виходить від тебе* (13). Бо
твій патріотизм – Празнична одежина,
А мій – то труд важкий, Горячка невдер-
жима (Поклони, IV, 17). Якби само вели-
кеє стражданє Могло тебе, Україно,
відкупити, – Було б **твоє** велике пану-
ванє, Нікому б ти не мусила вступити
(Поклони, V, 3). Глянь, онде слуги твої,
твоїх волів пасучи, Потратували всю
ниву убогого твого сусіда, Що через
кривди **твої** мусить по жебрах іти!
(Паренетікон, V, 2–7). Глупий! Ти Бога
здурити гадаєш сим датком мізерним, –

Кривда ж **твоя** наче грім супроти тебе гримить! (Паренетікон, V, 2–11). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з **твоїх** наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пушу я з рук” (Притчі, IX, 18). „Гаразд, – сказав він, – пташко! Не злі **твої** науки, Лети ж собі й стрільцеви Не попадайся в руки” (Притчі, IX, 46). Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалий твір **твій** – чоловік! От бач, **твою** зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 6, 7). „Таку малесеньку пробу, Як ти йому в тім раю дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він **твою** зламав!” (Легенди, I, 12). „О богине, прости! Я згрішив, бачу сам! Та безцінний **твій** дар комусь іншому дам” (Легенди, VI, 2–12). „У нас цар молодий, богорівний наш цар! Богорівним зовсім його зробить **твій** дар. Мільонам він сонце, жите є нове, – Для добра мільонів хай вічно живе” (Легенди, VI, 2–14). „Не для нас, о богине, **твій** божеський дар! Хоч над світом я цар, та над серцем не цар” (Легенди, VI, 8–7). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, Щоб не заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду **Твого!** (По селах, X, 412). // *в) Який стосується тебе* (7). Важке ярмо **твое**, мій рідний краю, Не легкий **твій** тягар! Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III, 1, 2). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру,

не надію, А чистий, ясний образ **твій** (Поклони, VII, 24). До Йосифа в Єгипті так Сказав облесливий дворак: „Ах, пане, страх тебе люблю За добрість, за красу **твою!**” (Притчі, III, 4). „Тож нині... щиро признаюсь, Любви **твоєї** страх боюсь!” (Притчі, III, 18). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йди? Пустити мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все **твое** жите” (Притчі, IX, 12). Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалий твір **твій** – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З **твого** шляху геть утік” (Легенди, I, 8).

2. Який перебуває в родинних, дружніх, близьких чи будь-яких інших стосунках із тобою (15). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе **Твої** найліпші сини (Поклони, III, 10). Щоб сіячів **твоїх** їх власне покоління На глум не брало і на сміх (Поклони, III, 11). Глянь, онде слуги **твої**, твоїх волів пасучи, Потрагували всю ниву убогого **твого** сусіда, Що через кривди твої мусить по жebraх іти! (Паренетікон, V, 2–3, 6). „Адже ж коли почнуть тебе шукать, То де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, що я друг **твій!** Геть іди!” (Притчі, V, 44). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може **твій** покірний селянин Снідати с тобою. Се йому не слід” (Притчі, XI, 16). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що **твій** цар є враз **твій** брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 45). „О царю, – сказа-

ли, – **твій** ворог неситий, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в сьому місі вона” (Легенди, III, 5). „Вічно жий, царю мій! Хай **твої** вороги Згинуть! Ось тобі дар від **твогого** слуги” (Легенди, VI, 4–9, 10). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від кого маєш плід сей? По правді скажи!” Та дівча не дрожить, не спускає очей. „Міні дав його **твій** генерал Птолемей” (Легенди, VI, 7–16). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд надходить – що **твій** піп!” (По селах, X, 53). Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі шлемо, **твої** піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від **твого** мужа (До Бразилії, I, 2, 4). // *У знач. присудка. Який належить тобі* (1). „Я **твоя**. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 23).

● **Одн. Н. твій 1.** Поклони, VII, 18; // а) Поклони, V, 14; Паренетікон, VIII, 15; б) Поклони, IV, 17; Легенди, I, 6; VI, 2–14; VI, 8–7; в) Поклони, III, 2; **2.** Притчі, V, 44; XI, 16; XII, 45 (2 р.); Легенди, III, 5; VI, 7–16; По селах, X, 53; **твоя 1.** // а) Паренетікон, V, 1–8; По селах, X, 96; б) Паренетікон, V, 2–11; **2** // Притчі, IV, 23; **твоє 1.** Паренетікон, VI, 8; // б) Поклони, V, 3; в) Поклони, III, 1; **Р. твого 1.** // б) По селах, X, 412; **2.** Паренетікон, V, 2–6; (від) **твого 2.** До Бразилії, I, 4; **твогого 1.** Поклони, II, 23; (від) **твогого 2.** Легенди, VI, 4–10; (з) **твогого 1.** // в) Легенди, I, 8; (до) **твоєї 1.** Поклони, VII, 16; (з) **твоєї 1.** Поклони, III, 4; // в) Притчі, III, 18; **3. твій 1.** // б) Легенди, VI, 2–12;

в) Поклони, VII, 24; **твою 1.** // б) Легенди, I, 7; I, 12; (за) **твою 1.** // в) Притчі, III, 4; (на) **твоє 1.** // в) Притчі, IX, 12; **Мн. Н. твої 1.** // б) Притчі, IX, 46; **2.** Поклони, III, 10; **2.** Паренетікон, V, 2–3; Легенди, VI, 4–9; До Бразилії, I, 2; **Р. твоїх 2.** Поклони, III, 11; (з) **твоїх 1.** // б) Притчі, IX, 18; (у) **твоїх 1.** Поклони, VII, 17; **3. твої 1.** Легенди, IV, 56; **твоїх 1.** // а) Паренетікон, V, 2–4; (через) **твої 1.** // б) Паренетікон, V, 2–7.

ТВІР (1). *Те, що створене ким-небудь.* Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалиий **твір** твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твогого шляху геть утік” (Легенди, I, 6).

ТЕЖ (2). *Так само.* На двоє сотворено Богом вино: Розумним на радість, на згубу дурному; Богацтво – на двоє **теж** дане воно: На добро милосерним, на згубу скупому (Паренетікон, XXV, Строфа 26–3). В Бразилії ми **теж** зазнали зла: Пропасниця лиха на нас зайшла (До Бразилії, V, 77). ● **теж** Паренетікон, XXV, Строфа 26–3; До Бразилії, V, 77.

ТЕКТИ (1). *Переміщати свої води в певному напрямі (про річку).* „Послухайте, судді правдиві, – Вона розсудливо рекла, – З мойого саду бистра річка На млин сусідови **текла**” (Легенди, I, 40).

ТЕЛЯ (2). *Маля корови.* „Заріж **теля** і запакуй у міх, А нічю йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в мойого друга дім” (Притчі, V, 27). От і мій господар, Хоч і який богач, а зла-

комивсь На мойїх п'ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженнї, За те, що скочило **теля** в полонку І затонуло (По селах, X, 284).

• **Одн. Н. теля** По селах, X, 284; **З. теля** Притчі, V, 27.

ТЕМНИЙ (6). **1. Позбавлений світла; погано освітлений** (2). Чи то дуже чесно всю ніч в **темній** хаті Горячо молитесь, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 11). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом **темним**, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 17).

2. Кольором близький до чорного (1). Спокійно скрізь. Глибоке, **темне** небо Горить над ними тисячами звїзд. Дрімач ліс в тумані (По селах, X, 397).

3. Перен. Який важко зрозуміти; неясний (1). Ти взяв один з мого життя момент І слово **темне** підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 3).

4. Відсталий; неписьменний (2). Лиш в кого праця потом скрань зросила, Наверх той виб'єсь з **темної** юрби (Поклони, V, 12). – То-то й є, Що нарід **темний** чує плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 248).

• **Одн. Н. темний** **4.** По селах, X, 248; **темне** **2.** По селах, X, 397; **Р.** (з) **темної** **4.** Поклони, V, 12; **З. темне** **3.** Поклони, VI, 3; **О.** (над) **темним** **1.** Притчі, I, 17; **М.** (в) **темній** **1.** Паренетікон, III, 11.

ТЕМНОТА (1). *Не освітлений простір.* „О, звеселюся нині з вами! Ви шлях вка-

зали в **темноті!**” І налила вино перлисте Вона в три кубки золоті (Легенди, I, 74).

ТЕПЕР (5). *У даний час, у момент висловлювання; зараз* (1). Коли тобі плетуть, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров **тепер**. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і наші молодіці (До Бразилії, I, 6). // *З моменту, коли відбулася якась подія; з цього часу* (1). Сказала [Астартє] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, ти! Іди ж **тепер** і до схід сонця На небі зіркою світи!” (Легенди, I, 123). // *Уживається при зіставленні з тим, що минуло, що було раніше* (3). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А цар сказав до них: „Ну, що ж **тепер?** Чи справді скринька золота вартніша?” (Притчі, VIII, 28). – Ой, лишенько! **Тепер**-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздразнити, а найголовніше: Боятсь москаля (По селах, X, 215). „Я по Галичині вже ходжу рік, **Тепер** піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 42).

• **тепер** До Бразилії, I, 6; // Легенди, I, 123; // Притчі, VIII, 28; По селах, X, 215; До Бразилії, I, 42.

ТЕПЛИЙ (5). **1. Який дає тепло, є джерелом тепла** (3). Вона [мудрість] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище **тепле** в студїнь горя, Холодна тїнь під страстей сквар (Паренетікон, VIII, 11). В хаті піч трохи не в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно **тепла** – то жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По

селах, I, 27). Ліжка газди – п'ять дошок незбитих, Сніп соломи і верета зрібна; **Тепла** піч є для дітей неvkритих, А для старших постіль непотрібна (По селах, I, 35). // *Який має тепло, властиве живому організму* (1). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніжє Мохтару поклали Від війська посли, Що тут іще **теплим** його принесли” (Легенди, III, 28).

2. *Який добре зберігає тепло, наповнений теплом (про приміщення)* (1). Та пес, нагрівшись у **теплій** хаті, Спочивши і найівшись досить, Замість подяки став гарчати, брехати, Ще й кинувся хозіяна вкусить (Притчі, VI, 9).

• **Одн. Н. тепла 1.** По селах, I, 27; I, 35; **тепле 1.** Паренетікон, VIII, 11; **О. теплим 1.** // Легенди, III, 28; **М. (у) теплій 2.** Притчі, VI, 9.

ТЕРНИ (2). *Зарості колючих рослин.* На шлях тернистий сам подався І цупко по **тернах** подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 5). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с **тернами** тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 91).

• **Мн. О. с тернами** По селах, II, 91; **М. по тернах** Поклони, II, 5.

ТЕРНИСТИЙ (1). *Перен. Сповнений труднощів, злигоднів, страждань (про життєвий шлях людини).* На шлях **тернистий** сам подався І цупко по тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 4).

ТЕРПІНС (2). *Здатність стійко переносити життєві злигодні.* Крізь ту то дірочку з крови пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї. Спалить Антихриста й его

все царство, Спалить усі гріхи людські й **терпіня**, Очистить землю, як від ржі залізо (По селах, X, 389). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід **терпінь**, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 17).

• **Мн. Р. терпінь** До Бразилії, II, 17; **3. терпіня** По селах, X, 389.

ТЕРПІТИ (2). **1.** *Стійко переносити фізичні страждання* (1). „Як рік мине, тоді підйму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і **терпів**, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 17).

2. *Страждати, мучитися* (1). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті **терпить**”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 7).

• **терпить 2.** По селах, IX, 7; **терпів 1.** До Бразилії, I, 17.

ТИ¹ (165). *Уживається при звертанні до конкретної особи* (129). Мій синку, **ти** би менш балакав, Сам над собою менше плакав, На долю менше нарікав! (Поклони, II, 1). На шлях тернистий сам подався І цупко по тернах подрався, – Чого ж **ти** іншого чекав? (Поклони, II, 6). Сам знав, що гола я і вбога, І до мойого **ти** порога Прийшов, захтів служити міні (Поклони, II, 8). Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікати на мене гупо... Просила я **тебе** чи ні? (Поклони, II, 12). І що **тобі** за кривда сталась? Що підняли на

тебе галас: „Не любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 13, 14). Та й те подумай ще, будь ласка: Твого я найкраща частка З **тобою** враз не ляже в гріб (Поклони, II, 24). **Ти**, брате, любиш Русь, Я ж не люблю, сарака! **Ти**, брате, патріот, А я собі собака (Поклони, IV, 1, 3). **Ти**, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 5). **Ти**, брате, любиш Русь, Як любиш добре пиво, – Я ж не люблю, як жнець не любить спеки в жниво (Поклони, IV, 9). **Ти**, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, як раб Не любить свого пана. (Поклони, IV, 13). **Ти** любиш в ній князів, Гетьманне, пануванне, – Мене ж болить єї Відвічне стражданне (Поклони, IV, 21). **Ти** любиш Русь, за те **Тобі** і честь, і шана, У мене ж тая Русь – Кровава всерці рана (Поклони, IV, 25, 26). **Ти**, брате, любиш Русь, Як дім, воли, корови, – Я ж не люблю йїї З надмірної любови (Поклони, IV, 29). Я декадент? Се новина для мене! **Ти** взяв один з мого життя момент І слово темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 2). Поклін **тобі**, моя зів’яла квітко, Моя розкішна, невідступна мріє, Остатній сей поклін! (Поклони, VII, 1). Хоч у житю стрічав **тебе** я рідко, Та все ж міні той спогад серце гріє, Хоч як болючий він (Поклони, VII, 4). Тим, що мене **ти** к собі не пустила, В мойїх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим **ти** в душі, сумній і самотній, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7, 10). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, **Тебе** шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач

єї втиша (Поклони, VII, 15). А як коли у сні **тебе** побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 19). Свічку поставив **ти** в церкві перед образами, богачу! Добре зробив **ти**: ось бач, ярко та свічка горить (Паренетікон, V, 1–1, 3). Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що його **ти** покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–6). Вбогому даток **ти** дав, о богачу; се добре зробив **ти**! (Паренетікон, V, 2–1, 2). Глупий! **Ти** Бога здурити гадаєш сим датком мізерним, – Кривда ж твоя наче грім супроти **тебе** гримить! (Паренетікон, V, 2–9, 12). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч **ти** заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 5). „Здоров, Степане! Що **ти** робиш, Що понад річку з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 1). „А як же, друже, **ти** гадаєш? Моєї жінки **ти** не знаєш? Хоч і втопилась моя мила, То вниз водою не поплила” (Паренетікон, XIII, 7, 8). До Йосифа в Єгипті так Сказав облесливий дворак: „Ах, пане, страх **тебе** люблю За добрість, за красу твою!” (Притчі, III, 3). Та Йосиф знав ціну тих слів І дворакови відповів: „Минувше **ти** збудив сумне... Мій друже, не люби мене!” (Притчі, III, 7). „Аглає, благаю, молю! Над всю мудрість, над сонце **тебе** я люблю, На часок-волосок вволи волю мою, – Чого хоч, загадай, я для **тебе** зроблю!” (Притчі, IV, 16, 18). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати

світ. Добро **тобі** лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цінуй. Не думай в нім мету житя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі,V,7). „Та, крім добра, **ти** маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов **ти** молодости шум. Одного лиш бажаю ще **тобі**: Щоб мав **ти** друга щирого собі” (Притчі,V,11,14,15,16). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кожний хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „Щасливий, синку, **ти**, Та я би радив пробу навести” (Притчі,V,25). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічу йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив **тебе** і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в могого друга дім” (Притчі,V,30). Явився друг. „Се що **тебе** жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід **Ти** хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі,V,37,41). „Адже ж коли почнуть **тебе** шукать, То де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі,V,42). А дехто мовив: „Забирайся **ти**! Я зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, як дружили ми, – Ще скажуть, що до спілки вбили ми” (Притчі,V,47). Подібний **ти** до него, брате милий: Не тямий, хто добро **тобі** зробив, А тих, що розуму **тебе** навчили, Як часто **ти** зневажив, оскорбив! (Притчі,VI,13,14,15,16). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йди? Пусти мене на волю, Я дам **тобі** за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі,IX,10). „Ей, та й дурний **ти**, стрільче, Що дав міні здуриться! А мною **ти**, небоже, Міг добре поживить-

ся!” (Притчі,IX,53,55). „Бо знай, в моїй утробі – Якби **ти** знав отсе! – Є перла так велика, Як струсове яйце!” (Притчі,IX,58). Пташина відповіла: „Дурний **ти** є, як був! Всі три мої науки Відразу **ти** забув!” (Притчі,IX,78,80). „Зробив **ти** добре діло, Мені летить велів, – І зараз по хвилині Сам того пожалів” (Притчі,IX,81). „А потім забавив **ти** Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повірів **ти** словам, Що в мні є перла, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі,IX,85,90). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідять с **тобою**. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій обід Ще старший цар від **тебе**, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь світ” (Притчі,XI,17,20). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, **Тобі** поруки я не можу дати! Іди й йому **ти** вірно встійся в слові!” (Притчі,XI,35,36). „Се що такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого **ти**, брате, Ідеш в такій невольничій подобі?” (Притчі,XII,37). „**Ти**, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна перед моїм домом Заголовила. Я готов на смерть” (Притчі,XII,39). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як **ти** налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому **ти** не винуватий” (Притчі,XII,44,46). А вчора сам **ти** докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликати На суд свій строгий

(Притчі, XII, 47). „Таку малесеньку пробу, Як **ти** йому в тім раю дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він твою зломав!” (Легенди, I, 10). „Недобре **ти** зробила, пані! – Сказали враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за те карати, Що завинив жіночий рот” (Легенди, I, 57). „Клеветницю пізви до суду, Сама зневаги **ти** не мсти, А річку із свого саду Сусідови на млин пусти!” (Легенди, I, 62). „Склонись до наших просьб, о пані, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо **тобі**, чого бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 87). „**Ти** наша! Не гадай тікати! Даремно просьб і слів не трать! Ми сильні! З наших рук **тебе** вже Й сам Бог не зможе відібрати” (Легенди, I, 113, 115). Сказала [*Астарте*] Богови всю правду. „Гаразд зробила, доню, **ти**! Іди ж тепер і до схід сонця На небі зіркою світи!” (Легенди, I, 122). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурич чоло у задумі. „Старий, **ти** чого Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 15). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах **тобі**, пане, шле радість сьогодні, – Та я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 18). Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим **тебе** вдовольнить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–8). Богиня мовить: „Ну, як се в **тебе** дар найцінніший з усіх, На ж **тобі** сей малий золотистий горіх” (Легенди, VI, 1–13, 14). „Одну нічку не спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. Шкаралючу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть **тобі** молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–18). „Вічно жий, царю мій! Хай твої вороги Згинуть! Ось **тобі**

дар від твого слуги” (Легенди, VI, 4–10). „Міліонам **ти** сонце, добродій еси, – Будеш жить вічно юний, як плід сей зйіси” (Легенди, VI, 4–15). „Що без неї жите? Сонце? Небо? Сам рай? З нею жите! Або радше **ти** сам умирай!” (Легенди, VI, 5–6). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось **тобі** дар: вічно в юности жите!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–8). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось **тобі** сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–14). Гей, Роксано, красуне, що думаєш **ти**? Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти? Не про те! Інший жар в єї серці горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить (Легенди, VI, 6–1). „Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх! Ось від мене **тобі** чудодійний горіх!” (Легенди, VI, 7–10). „Се богині є дар. Як зйіси те зерно, Вічно жите **тобі** дасть вічно юним воно” (Легенди, VI, 7–12). Пазюк о стіл б’є кулаком. „Чи дармо в **тебе** я дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 38). „Ще квартиру став, людей відправ, А завтра рано, щоб **ти** знав – Коли діждати дасть Господь, За грішми с свідками приходь” (По селах, II, 82). „До хати спати я не йду. Гей, куме! куме! Де **ти** втік? **Ти** спать мене веди на тік!” (По селах, II, 95, 96). „Не бреши! Де гроші дів? **Ти** мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У столі дрюк відпер, Сіна з сруба на тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 26). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не

жалко. „Так **тобі** треба, **ти** п'явко! Хоч **ти** пропадь!” (По селах, IV, 29, 30). „**Ти**, чоловіче, не бійся нічого! Гроші повернуться, ждати не довго” (По селах, VI, 1). „Злодій від **тебе** сидить за три межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має чорний і сіріє очі, Підстерігав **тебе** три дні й три ночі” (По селах, VI, 3, 6). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився **ти** в хвилі, як крав він. Мав він ножаку і хтів **тобі**, батьку, Якби збудивсь **ти**, всадить під лопатку” (По селах, VI, 8, 9, 10). „Є в **тебе** грушка по кінець причілка, Є в ній маленька дуплавая щілка... Там **ти** дивися щодня, щогодини, Там **тобі** злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 11, 13, 14). „Ну, куме коханий, дай руки в кайдани! Тут слідство, для **тебе** тюрма” (По селах, VIII, 20). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „**Ти** вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через **тебе** в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 6, 7). „Добре, сину! Присягу **тобі** проведу. Та гляди, щоб не впав **ти** в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах, IX, 14, 15). „Лиш одну міні річ Відповідж: чи **ти** взяв ті гроші в ту ніч? Як на сповіді, правди жадаю” (По селах, IX, 17). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жартуй-бо! **Тобі** господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 24). – Ну, що ж, то **ти** йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 84). – Ну, байки! Сеню, **ти** на черзі нині! (По

селах, X, 102). – Не може бути! Хто **тобі** казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від розумніших трохи, Ніж я та й **ти** (По селах, X, 209, 212). – Мудрий **ти** На бештефранти! А чому ж ота Уріжська ходить та голосить? Чень же Се не добро вішує? (По селах, X, 243). – Ну, що се **ти** говориш, бійся Бога, Під ніч таке страхіте? Суд страшний! (По селах, X, 329). – Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін **тобі** шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо **тобі** привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 2, 4). Коли **тобі** плетуть, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і наші молодіці (До Бразилії, I, 5). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать **тобі**, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й **ти** втішалася, як мати. Сим кінчимо. Дай Бог **тобі** прожить, А нам **тобі** в Бразилії служить! (До Бразилії, I, 58, 60, 61, 62). // *Уживається при звертанні до узагальненої особи* (18). Господь сказав: „Яка **тобі** заслуга, Коли кохаєш свого брата, друга? А ви любіте своїх ворогів!” Подумай добре, що Господь велів! (Паренетікон, II, 5). Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив **ти** тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 2). Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдесь **тобі**, То приймай потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 2). **Ти** сам себе таким зроби, Щоб інших **ти** навчати міг; Сам над собою запануй, То запануєш над людь-

ми (Паренетікон, IX, 5, 6). Не високо мудруй, Але твердо держись, А хто правду лама, С тим **ти** сміло борись! (Паренетікон, XIV, 4). Не бажай **ти** умом Понад світом кружить; А скорійш завізьмись В світі праведно жить (Паренетікон, XIV, 5). Годуй гадюку молоком, У неї буде більша йдідь; Роби добро лихому – він **Тебе** вмотає гірше в сідь (Паренетікон, XV, 4). Пурпуром сонічко сходить, Пурпуром криється в морю; Так будь і **ти** все спокійний – В щастю і в горю (Паренетікон, XXV, Строфа 1–3). Клониться дерево, плодом обтяжене; Чесний, розумний, і **ти** так клонись! Висохле древо, безмізкі голови Зломляться, та не похияться вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–2). Як від лютого татарина, Що шаблокою маха, Всі тікають безоружні, Так тікай **ти** від гріха (Паренетікон, XXV, Строфа 27–4). Хоча б **ти** і муки тяжкі потерпів, А брата свого не любиш, То все ж **ти** на вічне жите не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон, XXV, Строфа 33–1, 3). **Ти** сто людей побив у бою І тим пишаєшся, герою? Ось сей лиш власну пристрасть поборов, І над **тобою** він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–1, 4). Всі з **тебе**, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то ще жде **тебе** на океані? Що у Бразилії, в славній Парані? Що то за рай ще **тобі** отвираєш В Спіріту Санто і Мінас Джераес? (До Бразилії, IV, 29, 31, 33). // *Уживається в риторичному звертанні до кого-, чого-небудь* (11). Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабута, Що не дало моє жита злиденне Того, що ждати **ти** могла від мене! (Поклони, I, 24). Благословлю **тебе** [рідний краю]! Чи ждять **тобі** ще треба Поваги й блиску

від будущини, Чи ні, – одного лиш **тобі** благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від **Тебе** Твої найліпші сини (Поклони, III, 6, 8, 9). Якби само велике стражданє Могло **тебе**, Україно, відкупити, – Було б твоє велике пануванє, Нікому б **ти** не мусила вступити (Поклони, V, 2, 4). Якби могучість, щастє і свобода Відмірялись по мірі крови й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с **тобою** [Україно] супірицтво зніс? (Поклони, V, 8). **Ти** ще тріпаєшся, серце? Болі, ще ви не заснули? Адаже ж все пропало марно! Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 33). Гей, розіллялось **ти**, руськеє горе, Геть по Європі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 1). Гей, розіллялось **ти**, руськеє горе, Геть по Європі і геть поза море! (До Бразилії, IV, 25). * *Усполуч. Бог с тобою – уживається для вираження здивування* (1). „Ох, мене скрута вчепилася: Десь моя жінка втопилася”. „Та що ж, Степане, Бог с **тобою**, Йійі шукаєш вверх рікою?” (Паренетікон, XIII, 5). // *Уживається при звертанні до тварин* (5). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрю, **Тебе** пуцу я з рук” (Притчі, IX, 20). А потім мовив: „Пташко, Пташиночко моя! Вернись до мене! Буду **Тобі** за батька я. У клітку золотую Всаджу **тебе** я сам І все, чого захочеш, **Тобі** я радо дам!” (Притчі, IX, 72, 74, 76). Доместико! **Тебе** я все співають Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживать Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 53).

• *Одн. Н. ти* Поклони, II, 1; II, 6; II, 8; IV, 1; IV, 3; IV, 5; IV, 9; IV, 13; IV, 21; IV, 25; IV, 29; VI, 2; VII, 7; VII, 10; Паренетікон, V, 1–1;

V,1–3; V,1–6; V,2–1; V,2–2; V,2–9; VI,5; XIII,1; XIII,7; XIII,8; Притчі,III,7; V,11; V,14; V,16; V,25; V,41; V,47; VI,13; VI,16; IX,53; IX,55; IX,58; IX,78; IX,80; IX,81; IX,85; IX,90; XI,36; XII,37; XII,39; XII,44; XII,46; XII,47; Легенди,I,10; I,57; I,62; I,113; I,122; III,15; VI,4–15; VI,5–6; VI,6–1; По селах,II,82; II,95; II,96; III,26; IV,29; IV,30; VI,1; VI,8; VI,10; VI,13; IX,6; IX,15; IX,17; X,84; X,102; X,212; X,243; X,329; До Бразилії,I,60; // Паренетікон,III,2; IX,5; IX,6; XIV,4; XIV,5; XXV,Строфа1–3; XXV,Строфа21–2; XXV,Строфа27–4; XXV,Строфа33–1; XXV,Строфа33–3; XXV,Строфа38–1; // Поклони,I,24; V,4; VIII,33; До Бразилії,IV,1; IV,25; **Р. від тебе** Притчі,XI,20; По селах,VI,3; // Поклони,III,9; **в тебе** Легенди,VI,1–13; По селах,VI,13; **для тебе** Притчі,IV,18; По селах,VIII,20; **з тебе** // До Бразилії,IV,29; **супроти тебе** Паренетікон,V,2–12; **Д. тобі** Поклони,II,13; IV,26; VII,1; Притчі,V,7; V,15; VI,14; IX,10; XI,35; Легенди,I,87; III,18; VI,1–14; VI,1–18; VI,4–10; VI,5–8; VI,5–14; VI,7–10; VI,7–12; По селах,IV,29; VI,9; VI,14; IX,14; X,24; X,209; До Бразилії,I,2; I,4; I,5; I,58; I,61; I,62; // Паренетікон,II,5; IV,2; До Бразилії,IV,33; // Поклони,III,6; III,8; // Притчі,IX,72; IX,76; **З. тебе** Поклони,II,12; VII,4; VII,15; VII,19; Притчі,III,3; IV,16; V,30; V,37; V,42; VI,15; Легенди,I,115; VI,1–8; По селах,VI,6; // Паренетікон,XV,4; До Бразилії,IV,31; // Поклони,III,6; V,2; // Притчі,IX,20; IX,74; Легенди,IV,53; **в тебе** По селах,II,38; **на тебе** Поклони,II,14; **через тебе** По селах,IX,7; **О. з тобою** Поклони,II,24; **над тобою** // Паренетікон,XXV,Строфа38–4; **с тобою** Притчі,XI,17; // Поклони,V,8; у *сполуч.* Паренетікон,XIII,5.

ТИ² (1). *Част.* * У *сполуч.* **та де тобі!** – *уживається для вираження заперечення.* Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де **тобі!** Посиніла, у лобі очі кров'ю Йій заплили, і руки все держить Над головою закленуті, й стогне, Голосить, що аж серце розриваєсь (По селах,X,144).

ТИЖДЕНЬ (1). *Одиниця виміру часу від понеділка до неділі включно.* – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! **Тиждень** тому Там вийт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах,X,135).

ТИМ (1). *Через те, тому.* Сі его післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От **тим**-то я корився перед ними На знак, що розумію їх призив (Притчі,XII,55).

ТИМЧАСОМ (1). *Тоді як.* **Тимчасом** убогий митар Шкапу „Смирність” як запряг, То помалу, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі,VII,17).

ТИН (2). *Огорожа, сплетена з лози, тонкого гілля; пліт* (1). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами **тин**... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах,II,91).

* У *сполуч.* **під тином** – *просто неба; надворі* (1). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там під **тином** з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон,III,13).

● *Одн.* **Н. тин** По селах,II,91; **О. під тином** у *сполуч.* Паренетікон,III,13.

ТИНЯТИСЬ (1). * У *сполуч.* **тинятись в наймах** – *служити в наймах.* Нераз йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волинь **тинятись** в наймах, на чужих Робити і чужій коритись волі (По селах,X,40).

ТИРАН (1). *Перен. Жорстока, деспотична людина, що зловживає своєю владою над ким-небудь; мучитель.* Я й сам не знав, де ті мої **тирани**? (Поклони, I, 18).

ТИСЯЧА (3). *Велика кількість, сила чого-небудь.* Від слона на **тисяч** п'ядей, Від коня на сто **тікай**, Від вола на десять п'ядей, Зла й на очи не видай (Паренетікон, XXV, Строфа 29–1). „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жити важке, природа нам ворожа І **тисячі** пригод і небезпек З усіх боків усе нас оточують, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 85). Спокійно скрізь. Глибоке, темне небо Горить над ними **тисячами** зір. Дрімає ліс в тумані (По селах, X, 398).

• **Ми. тисячі** Притчі, I, 85; **3. на тисяч** Паренетікон, XXV, Строфа 29–1; **О. тисячами** По селах, X, 398.

ТИСЯЧЛІТНІЙ (1). *Якому дуже багато років.* На Цейлоні святому Є кипарис високий, Роскішний, **тисячлітній**, У світі одинокий (Притчі, II, 3).

ТИХЕНЬКО (1). *Дуже тихо.* До візка не заглядають Материнські очи чулі, Лиш уста **тихенько** шепчуть: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 11).

ТИХО (5). **1. Безшумно, нечутно** (1). А як ніч надійшла, вона **тихо** пішла, Олександрю в вино трути-зілля влила (Легенди, VI, 6–15).

2. У знач. присудк. сл. Про тишу, про відсутність голосних звуків (3). Закурили. **Тихо.** Десь обік в трошках деркає деркач (По селах, X, 72). **Тихо** На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 305). Сконало. **Тихо**

стало. Недвижні всі сиділи круг огню, Тремтячи (По селах, X, 314).

3. Без руху, непорушно (1). **Тихо** сяють зорі, Немов манять до себе (По селах, X, 417).

• **тихо 1.** Легенди, VI, 6–15; **2.** По селах, X, 72; X, 305; X, 314; **3.** По селах, X, 417.

ТИША (1). *Стан, коли де-небудь немає звуків, шуму.* Коли почувеш, як в **тиші** нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклин, Тужливий спів, дівочі дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 1).

ТІК (3). **1. Спеціально підготовлене місце у приміщенні для молотьби, очищення і просушування зерна** (1). „Не бреши! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У стодолі дрюк відпер, Сіна з сруба на **тік** зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 29).

2. Місце, де зберігають солом, призначені для обмолоту снопи тощо (2). „До хати спати я не йду. Гей, куме! куме! Де ти втік? Ти спать мене веди на **тік**!” (По селах, II, 96). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хати, Я на **тоці** буду спати, – Ну, заведи!” (По селах, IV, 23).

• **Одн. 3. на тік 1.** По селах, III, 29; **2.** По селах, II, 96; **М. на тоці 2.** По селах, IV, 23.

ТІКАТИ (11). **1. Бігти, намагаючись уникнути якоїсь небезпеки, врятуватися від переслідування** (7). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „**Тікайте!** Ворог тут!” – Чи

ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик йіх не почнуть **тікати**, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон,IV,8,11). Як від лютого татарина, Що шаблокою маха, Всі **тікають** безоружні, Так тікай ти від гріха (Паренетікон,XXV,Строфа27–3). Від слона на тисяч п'ядей, Від коня на сто **тікай**, Від вола на десять п'ядей, Зла й на очи не видай (Паренетікон,XXV,Строфа29–2). Побачивши звірюку Ще здалека, почувши рик єі, Почав **тікати** чоловік щодуху (Притчі,I,6). **Тікаючи**, наскочив він нараз На глибоченну балку (Притчі,I,7). „Ти наша! Не гадай **тікати**! Даремно просьб і слів не трать! Ми сильні! З наших рук тебе вже Й сам Бог не зможе відібрать” (Легенди,I,113).

2. Залишити місце перебування, направлятися кудись через певні обставини (2). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти **тікають** малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицях побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах,VIII,2). Будуть ще внукам казати проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї **тікав** він” (До Бразилії,IV,16).

3. Уникати чого-небудь (1). Як від лютого татарина, Що шаблокою маха, Всі тікають безоружні, Так **тікай** ти від гріха (Паренетікон,XXV,Строфа27–4).

4. Тільки наказ. сп. Уживається як наказ відійти, піти назад (1). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „**Тікай!** Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі,V,40).

● **тікати 1.** Паренетікон,IV,11;

Притчі,I,6; Легенди,I,113; **тікають 1.** Паренетікон,XXV,Строфа27–3; **2.** По селах,VIII,2; **тікав 2.** До Бразилії,IV,16; **тікай 1.** Паренетікон,XXV,Строфа29–2; **3.** Паренетікон,XXV,Строфа27–4; **4.** Притчі,V,40; **тікайте 1.** Паренетікон,IV,8; **тікаючи 1.** Притчі,I,7.

ТІЛО (14). **1.** *Організм людини в цілому з його зовнішніми і внутрішніми проявами* (2). Померкло в голові у чоловіка, За серце стисло, і холодним потом Все **тіло** облилось (Притчі,I,48). А та гадюка під ногами, браться, – То наше власне **тіло**, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсідги відмовить може служби (Притчі,I,94). // *Організм тварини* (1). Щоб **тіла** грішного всмирити жар, Лягала і в кропиві, і в баюрі; За те йій дав Господь преславний дар Наперед віщувати слоти й бурі (Легенди,IV,21). // *Умовна назва матеріальної оболонки людини як протилежності її духовному світу* (5). Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти **тіло** й дух приспав ураз. Бо який пожиток **тілом** голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон,III,2,3). І яка заслуга, що в нас **тіло** сохне, А у нас голодний під порогом дохне? (Паренетікон,III,9). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житєм І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон,XXII,12). Як квочка, що з яєць Встає занадто часто, З них запортки потворить, – Так і чернець, що рад Виломлюєсь із влади, Не **тіло**, але душу вморить (Паренетікон,XXIII,10).

2. *Тудуб людини* (1). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, Що в **тіло** повростали (Легенди, V, 40).

3. *Шкірно-м'язовий покрив людини; м'язи, м'ясо* (2). Живе ще **тіло** у бочки Велів він натоптати, Поганцям хтів таким, як сам, Ті моці в дар післати (Легенди, V, 61). „Нехай вони в великий піст Живуть із **тіла** мого І славлять Бога й згадують Селедія святого” (Легенди, V, 82). // *Шкірно-м'язовий покрив тварини; м'ясо*. * *Образно* (3). Та ворог святости, злий дух, піддав Єі хозіянови думку грішну, І сей святої **тіла** зажадав І вкинуть дав йійі у тьму кромішну (Легенди, IV, 27). Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солom'янім огні святе Смалили **тіло**, як пороли пузо... (Легенди, IV, 44). Як муж жорстокий, лютії жінки Своє погане довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, Як на шкаматя шматували **тіло**... (Легенди, IV, 48).

• *Одн. Н. тіло 1*. Притчі, I, 48; I, 94; // Паренетікон, III, 9; *Р. тіла 1*. // Легенди, IV, 21; // Паренетікон, XXII, 12; *3. // образно* Легенди, IV, 27; *із тіла 3*. Легенди, V, 82; *3. тіло 1*. // Паренетікон, III, 2; XXIII, 10; *в тіло 2*. Легенди, V, 40; *3*. Легенди, V, 61; // *образно* Легенди, IV, 44; IV, 48; *О. тілом 1*. // Паренетікон, III, 3.

ТІЛЬКО (9). 1. *Част., обмежувальна.*

Уживається з обмежувально-видільним відтінком у значенні лише; не що інше, як (1). Як пчола, що квітам фарби Ані паху не уймає, **Тілько** сок йїх ссе солодкий, Так з людьми жие мудрець (Паренетікон, XX, 3). * *У сполуч. тільки й всього* – і все, більше нічого (1). **Тілько** й всього християнства в хагі, – Але є й письменства в ній познаки: Там

під зволоком, завитий в шматі, Лист небесний – писаний Бог зна ким (По селах, I, 53).

2. *Част., видільно-обмежувальна. Служить для логічного виділення певного слова (певних слів) у реченні, до якого (яких) вона стосується* (7). Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні **тілько** й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 26).

„Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оружє – жіноча краса. **Тілько** мудрість, наука і старші літа Подають проти неї міцного щита” (Притчі, IV, 5). Се не казка, брати, **тілько** образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 11). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю **тілько** те, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 40). Сова у лісі заскиглила – цур йій! І більш не чуть нічого, **тілько** мірно Дзеленькають залізним путом коні Та хрупають траву росисту (По селах, X, 75). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. **Тілько** Сень сидів Спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 320). „А щоб мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та **тілько** се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 53).

• *1*. Паренетікон, XX, 3; *у сполуч.* По селах, I, 53; *2*. Поклони, VI, 26; Притчі, IV, 5; X, 11; XII, 40; По селах, X, 75; X, 320; До Бразилії, I, 53.

ТІНЬ (4). *Місце, закрите чим-небудь від променів сонця або іншого джерела світла; затінений простір* (3).

Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку **тінь**: А як і плід часом хибне, Чи ж **тінь** сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Stroфа22–2,4). Так зайіхали враз аж на площу садка, Де під **тіню** дерев край малого ставка Олександр сидів, его мати й весь двір, – Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір (Притчі, IV,33). * *Образно* (1). Вона [мудрість] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в студінь горя, Холодна **тінь** під страстей сквар (Паренетікон, VIII,12).

• *Одн. Н. тінь* (Паренетікон, XXV, Stroфа22–4); *образно* (Паренетіон, VIII,12); **3. тінь** (Паренетікон, XXV, Stroфа22–2); **О. під тіню** (Притчі, IV,33).

ТІСНИЙ (3). **1.** *Такий, у якому мало вільного місця, недостатньо простору через невеликі розміри* (1). З безмірної покори спала все **В тісній**, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що впало, се Було єї поживою по труді (Легенди, IV,14). // *Не досить широкий, вузький або взагалі невеликий* (1). Сліповаті та **тісні** віконця **В** старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця **Ті**, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I,17).

2. *Який має менший, ніж потрібно, розмір (про взуття)*. * *Образно* (1). Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні **тісні** черевики! Не стелено йій подушок для сну, Не грали йій при збудженю музики (Легенди, IV,10).

• *Одн. М. (в) тісній 1.* Легенди, IV,14; *Мн. Н. тісні 1.* // По селах, I,17; **3. тісні 2.** *образно* Легенди, IV,10.

ТІШИТИ (1). *Розраджувати кого-небудь, розвіювати сум, тривогу*. Що мир до неї, примовляють, **тішать**, Води дають,

хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йість, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X,149).

ТЛУМ (1). *Метушня*. Того рана с криком, шумом Серед **тлуму** дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V,2).

ТНУТИ (2). *Жалити, кусати*. Попутавши скотину, розложили Огонь, бо майка **тне** (По селах, X,14). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жаргуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка **тне**, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї

• **тне** По селах, X,14; X,25.

ТО ¹ (45). **Спол. 1.** *Розділовий. Уживається при повторюваних однорідних членах речення* (2). Село шумить, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в'юн той, в'єсь, А свідки йдуть **то** вскісь, **то** вскесь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II,88).

2. *Уживається в ролі сполучника-відповідника, що виступає на початку головної частини складного речення для підкреслення її співвідносності з підрядною частиною: а) із значенням умови* (10). Якби могучість, щастє і свобода Відмірялись по мірі крови й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – **То** хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V,8). Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдєсь тобі, **То** приймай потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV,3). Хто власного ума не має, **То** з книг не вийде ум йому; Хто є сліпий на обі оці, **То** що по дзеркалі йому?

(Паренетікон, XXV, Строфа 20–2, 4). Усміхнувся мудрець. Дивні примхи в дівчат! Та дарма! Обіцявсь, **то** вже годі бурчать (Притчі, IV, 28). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, **То** перед дім его шле трубача; І перед чиім домом сей затрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 20). „Ну ж допоможе сей плід его серце здобуть! А як ні, **то** міні краще в світі не быть” (Легенди, VI, 6–12). І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капельюхи хлопцям повстяні, – **То** й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 46). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілька то було гризні! Та що вже там! Хай страчу сам! Як обіцяв, **то** певно дам” (По селах, II, 60). – Не бійсь, дурний! Якби, хрانی Боже, вовк, **То** коні би самі дали нам знати: Зафоркали б і збились би до купи (По селах, X, 94); *б) із часовим значенням* (12). А як коли у сні тебе побачу, **То**, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 209). Як перший лист ізронить, **То** твердо вірять люде: Хто зійсть отой листочок, Той вічно жити буде (Притчі, II, 10). „Адже ж коли почнуть тебе шукать, **То** де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 43). Тимчасом убогий митар Шкапу „Смирність” як запряг, **То** помалу, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 19). Як висохли води, **То** пощо там мости будуєш? Як юність минула, **То** пощо з дівками жартуєш? (Паренетікон, XVII, 6, 8). А

як старий скінчив свій спів, **То** кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 32). Вже то як наш із москалем задрися, **То** тут не жди добра! (По селах, X, 180). Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, **то** пани пішлять Свою двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кождей мусить відробляти (По селах, X, 204). Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, **То** против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста цурався (По селах, X, 360). Коли почувеш, як в тиші нічний Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дісканти, **То** не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 7). А як ми вже на корабель сідали, **То** панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть (До Бразилії, V, 64); *в) із допустовим значенням* (6). Хоч від хліба здержусь, А лютую, сержусь, **То** яка ж моя віра? Чим я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 3). „А як же, друже, ти гадаєш? Моєї жінки ти не знаєш? Хоч і втопилась моя мила, **То** вниз водою не поплила” (Паренетікон, XIII, 10). Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить, **То** Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце помисл злий, як нетля в світло, лине, Сама згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–2). Хоча б ти і муки тяжкі потерпів, А брата свого не любиш, **То** все ж ти на вічне жите

не доспів, Лиш дармо дочасне загу- биш (Паренетікон, XXV, Строфа 33–3). Хоч би все небо папером було, Хоч би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, **То** не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–5). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [*Сеня*] чули, **то** проте Тим дужше їх ударили вони. І не до сміху їм було, бо кождий На собі сам їх правди досвідив (По селах, X, 273); 2) із значенням зіставлення (2). „А ви б, міркуєте, вдержали?” – Господь до ангелів прорік. „Ах, Господи! – Арот аж скрикнув, – Що ангел, **то** не чоловік!” (Легенди, I, 16). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, **то** не чоловік!” (Легенди, I, 128). // із висновковим значенням (1). Аж у круг двораків його [*Арістотеля*] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішила знять... Що там сміху було, **то** й пером не списать (Притчі, IV, 41).

3. *Уживається на початку наступної частини складного речення, яка виражає висновкове значення* (5). Ти сам себе таким зроби, Щоб інших ти навчати міг; Сам над собою запануй, **То** запануєш над людьми (Паренетікон, IX, 8). А був там царський брат, **То** сей почав цареві докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні слова, І вечером у двір вони вернули (Притчі, XII, 15). Літня ніч коротка, **То** вчасно спати йдуть робучі люде, Щоб завтра, скоро світ, вже бути в полі (По селах, X, 6). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, **То** не було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 48). Рубаєм дерева на сяжень

грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік оттак чень буде чистий морг, **То** будем сіять. Живемо наборг (До Бразилії, V, 10). // *Уживається на початку наступного самостійного речення, яке виражає висновкове значення щодо попереднього контексту* (7). **То** цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс. А в смоляній лежали гарні перли, І пахощі, і дороге каміне Безмірної ціни (Притчі, VIII, 20). **То** цар Асока ще в той самий вечір Шле труба- ча з смертельною трубою Перед свого брата дім (Притчі, XII, 23). **То** й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 9). **То** цар безбожний крикнув: „Гей! Беріть його, тримайте! Йому живіт живцем поріть, З його нутро мотайте!” (Легенди, V, 53). „**То** вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець его мав поле й хату, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах, X, 42). – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. **То** й остро наказав міні з лошат І ока не спускать. Та де вони? (По селах, X, 91). Чи чули ви, пани ото заводять Якісь там шарварки нові. **То** ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кождий нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 198).

● **то** ¹ 1. По селах, II, 88 (2 р.); 2. а) Поклони, V, 8; Паренетікон, IV, 3; XXV, Строфа 20–2; XXV, Строфа 20–4; Притчі, IV, 28; XII, 20; Легенди, VI, 6–12; По селах, I, 46; II, 60; X, 94;

б) Поклони, VII, 209; Притчі, II, 10; V, 43; VII, 19; Паренетікон, XVII, 6; XVII, 8; По селах, II, 32; X, 180; X, 204; X, 360; До Бразилії, II, 7; V, 64; в) Паренетікон, XI, 3; XIII, 10; XXV, Стрoфa 32–2; XXV, Стрoфa 33–3; XXV, Стрoфa 40–5; По селах, X, 273; г) Легенди, I, 16; I, 128; // Притчі, IV, 41; 3. Паренетікон, IX, 8; Притчі, XII, 15; По селах, X, 6; X, 48; До Бразилії, V, 10; // Притчі, VIII, 20; XII, 23; Легенди, V, 9; V, 53; По селах, X, 42; X, 91; X, 198.

ТО² (39). *Част. 1. Вказ. Уживається при вказуванні на особу, предмет, явище, дію і т. ін.* (15). Бо твій патріотизм – Празнична одежина, А мій – **то** труд важкий, Горячка невдержима (Поклони, IV, 19). Молодість у бідності – Без мами дитина, Старість у бездітності – **То** гірка година (Паренетікон, XXV, Стрoфa 37–4). „Сей чоловік, брати, – **то** кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас окружають, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 83). Голодний лев над нами – **то** є смерть (Притчі, I, 88). Дракон внизу – **то** вічне забуте, Що кождо-го нагрожуєсь пожерти (Притчі, I, 89). А та гадюка під ногами, братя, – **То** наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсігди відмовить може служби (Притчі, I, 94). „Вічно жить і любить! День за днем! День від дня! А жите – **то** борня! А любов – **то** брехня!” (Легенди, VI, 8–4). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, **то** злодій, зна біду!” (По селах, II, 93). Вранці-рано по селі **То** не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло слово з

уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 2). Піп плечима стиснув: „**То**, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 9). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, **то** нещастє наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці Супроти него (По селах, X, 110). – А я гадаю, Що **то** не те! Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 182). А **то** все брехня. Йім не гостинець в голові. Плювати Йім на гостинець! (По селах, X, 201). Два панки йдуть попри них. На дітей блідих громадку, На жінок отих марних Кождий глипнув по порядку. Відвернувсь один панок І зітхає: „От бідацтво!” Другий же за ним крок в крок Покликає: „**То** лайдацтво!” (До Бразилії, III, 8). // *Уживається в самостійних реченнях, одне з яких є поясненням, тлумаченням іншого, у значенні, близькому до **це*** (1). В хаті піч трохи не в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – **то** жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 27).

2. Підсил. *Уживається для підкреслення, виділення в реченні якогось слова* (8). Пазюк о стіл б'є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука **то** мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 39). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілька **то** було гризні! Та що вже там! Хай страчу сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 58). Та й діти ж **то** над все любили слухать Єго пісень і оповідань! Діти Одні над ним не насміхались (По селах, X, 63). – **То**

не сміх, я **то** віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? (По селах, X, 128). – Ой-ой! І що ж то за такеє горе Вона віщує? – Чуєш, що війну? Вже **то** як наш із москалем задрєся, То тут не жди добра! (По селах, X, 179). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже **то** Я чув про се від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 210). Крізь ту **то** дірочку з крови пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї (По селах, X, 385). Генуя довго, мабуть, не забуде, Як **то** гостили в ній руськіі люде (До Бразилії, IV, 12).

* У сполуч. **та й то** – *уживається для підсилення протиставного значення* (1). „О синку, много [друзів] при йїді й винї, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й **то** напів” (Притчі, V, 22); // а) *Для підсилення якогось слова, зосередження на ньому уваги вживається у складі цього слова* (3). Сї єго післанці Грізнїйші, ніж моя труба смертельна. От тим-**то** я корився перед ними На знак, що розумію йїх призив (Притчі, XII, 55). – Ой, лишенько! Тепер-**то** ми пропали! – Воно-**то** бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздразнити, а найголовнїйше: Бояться москаля (По селах, X, 215, 216); // б) *Уживається для підсилення емоційної виразності в питальних реченнях* (7). Чи **то** дуже чесно всю ніч в темній хатї Горячо молитись, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та стужї Умирають бідні, зойкають недужї? (Паренетїкон, III, 11). – Ха, ха! **То**, може, й нашу Феську Візьмуть? – Го-го, тота на гранатира Придасться (По селах, X, 124). – То не сміх, я то

віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи **то** дївок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дївка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 130). – Ой-ой! І що ж **то** за такеє горе Вона [жінка] віщує? – Чуєш, що війну? (По селах, X, 176). Та й що **то** Вїйна? Вїйни й заповідать не треба, Вона вже є, ми родимось, живем, Мремо в вїйні (По селах, X, 257). Всї з тебе, русине, драли проценти: Польськіі шляхтичі й швабські агенти. Що **то** ще жде тебе на океанї? Що у Бразилїї, в славнїй Паранї? Що **то** за рай ще тобі отвираєсь В Спїрїту Санто і Мінас Дженраєс? (До Бразилїї, IV, 31, 33).

3. *Спонує. Уживається при проханнї виконати якусь дію* (4). І мовить кум: „**То** дайте ж тут! Ось свїдки є, горївку п'ють”. Пазюк на те: „Нехай же п'ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 61). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жартуй-бо! Тобї господар нинї скрутець дав, **То** удїли! Проклята майка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 25). – Ну, що ж, **то** ти йди спати! Годї ж всїм Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сїдого приятелї Волочаться по толоках. **То** треба Вважати! (По селах, X, 84, 87).

● **1.** Поклони, IV, 19; Паренетїкон, XXV, Строфа 37–4; Притчі, I, 83; I, 88; I, 89; I, 94; Легенди, VI, 8–4 (2 р.); По селах, II, 93; III, 2; IX, 9; X, 110; X, 182; X, 201; До Бразилїї, III, 8; // По селах, I, 27; **2.** По селах, II, 39; II, 58; X, 63; X, 128; X, 179; X, 210; X, 385; До Бразилїї, IV, 12; у сполуч. Притчі, V, 22; // а) Притчі, XII, 55; По селах, X, 215; X, 216; б) Паренетїкон, III, 11; По селах, X, 124; X, 130; X, 176; X, 257; До Бразилїї, IV, 31; IV, 33; **3.** По селах, II, 61; X, 25; X, 84; X, 87.

ТОВАРИСТВО (1). *Група осіб, які в якийсь період часу разом проводять дозвілля.* Як між павами ворона Поваги не має, Так невчений в **товаристві** Голову схиляє (Паренетікон, XIX, 7).

ТОВСТІЙ (2). 1. *Який має значну товщину; протилежне тонкий* (1). І хлопці полягали – Хто на солоні, що приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх **товстий** під себе простеливши (По селах, X, 405).

2. *М'ясистий, жирний, округлий (про окремі частини тіла людини)* (1). Він [Пазюк] бороду на руку спер І сиві очі в двері впер, Волосє сиве і густе Лице вкрива его **товсте**, А голос дзвінко, мов із блях, Гукає: „Господи воззвах!” (По селах, II, 22).

● **Одн. 3. товстий 1.** По селах, X, 405; **товсте 2.** По селах, II, 22.

ТОДІ (12). 1. *Одразу після якої-небудь дії* (10). **Тоді** аж відітхнув і дроз смертельна Потроха втихла (Притчі, I, 20). І почав **тоді** Сірома озиратися довкола, Де він і що з ним? (Притчі, I, 21). „Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть міні те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! **Тоді** віддамся вам сама” (Легенди, I, 100). – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлося платити – він **тоді** Давай мене періщити! (По селах, X, 290). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждіть, **Тоді** Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, **Тоді** на землю Ілія прийде” (По селах, X, 348, 350). **Тоді** Господь прийде

на суд страшний (По селах, X, 391). „Як рік мине, **тоді** підйму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 15). „І ждіть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. **Тоді** ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі там дам (До Бразилії, I, 49). Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацитькують, годують і колишуть, Як їх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – **тоді** припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 24).

2. *У такому разі, за таких обставин, умов* (2). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж **тоді** всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик їх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 9). Себе самого наперед Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи, – **Тоді** з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 4).

● **тоді 1.** Притчі, I, 20; I, 21; Легенди, I, 100; По селах, X, 290; X, 348; X, 350; X, 391; До Бразилії, I, 15; I, 49; II, 24; **тоді 2.** Паренетікон, IV, 9; IX, 4.

ТОЖ (2). *Спол. Уживається для приєднання речення, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому; відповідає значенню спол. тому, через те.* „**Тож** нині... щиро признаюсь, Любви твоєї страх боюсь!” (Притчі, III, 17). „Сего не хоче він зробити, І млин его сухий стоїть, **Тож** вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 55).

● **тож** Притчі, III, 17; Легенди, I, 55.

ТОЙ (164). 1. *Вказ. Указує на предмет, особу, явище і т. ін., які були названі у попередньому викладі, про які вже йшлося раніше* (48). Свічку поставив ти в церкві перед образами, богачу! Добре зробив ти: ось бач, ярко **та** свічка горить (Паренетікон, V, 1–4). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й **те** горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–4). Не довго думаючи, він чепився За **ту** берізку; держачись руками За пень сі, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 16). Що за притчина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне **того** дерева, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб єго підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 30). І похололо в **того** чоловіка На серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 34). І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що на дні **тієї** балки Страшна гадюка в'ється і широко Пащеку рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 42). А втім – о диво! На гильках берізки Побачив **той** нещасний чоловік Гніздо чмелів (Притчі, I, 62). І закортіло чоловіка **того** Покушать меду (Притчі, I, 66). Про все, про все забув **той** чоловік, Найшовши в **тих** краплинах медових Несказану, високу розкіш раю (Притчі, I, 77, 78). А **та** гадюка під ногами, братя, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній хвилі Назавсїгди відмовить може служби (Притчі, I, 93). Нема нам виходу із **того** горя, Нема ратунку (Притчі, I, 100).

Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се **той** чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 105). Хапайте сквапно краплі **ті**, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У розкоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 110). І довгі вже столітя Побожнії буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде **той** лист солодкий (Притчі, II, 20). І ждуть [*буддисти*] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнути і голодним І ждуть **того** листочка – Ніж не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, II, 25). Та Йосиф знав ціну **тих** слів І дворакови відповів: „Минуше ти збудив сумне... Мій друже, не люби мене!” (Притчі, III, 5). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічу йди с **тим** до друзак своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в мого друга дїм” (Притчі, V, 28). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину **ту**, і встигну Споვნити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 30). Зворушили царя слова **ті** пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня **Той** цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встїйся в слові!”

(Притчі, XI, 32, 34). „Таку малесеньку пробу, Як ти йому в тім раю дав, І **тої** не вдержав, безтямний, І волю він твою зламав!” (Легенди, I, 11). „А я тверджу: не має права На воду **ту** отой мужик, – Та воду я пушу із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 50). „Всі царськіі судді признали За мною правду, та пекло Мене сумліне, що **тим** людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 71). Міркують ангели: „На кривду Вона [*Астарте*] не хоче нас підбити, Ми ж видали вже суд правдивий!” І прийнялись вино **те** пить (Легенди, I, 71). Вином розпалені й любов’ю, Шепнули їй **те** слово вмить. Смієсь Астарте, доливає Вина, ще дужше їх дразнить (Легенди, I, 102). Живе ще тіло у бочки Велів він натоптати, Поганцям хтів таким, як сам, **Ті** мощі в дар післати (Легенди, V, 64). У обіймах его **та** красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–5). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно **те** дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–12). „Се богині є дар. Як зйиси **те** зерно, Вічно жить тобі дасть вічно юним воно” (Легенди, VI, 7–11). Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний **той** дар, І в тріскучий огонь із пахучих полін Чудодійний горіх бисто кидає він (Легенди, VI, 9–2). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в **тих** хатах проводять? (По селах, I, 20). А як старий скінчив свій

спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть **ту** позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 35). І поскладав, поцілував І в черес всі сотки сховав. А кум стоїть, гне в собі злість, Очима **тії** гроші йість (По селах, II, 76). У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга **той** ганебний Без пощади нагло тріс!” (По селах, V, 11). „Є в тебе грушка по кінець причілка, Є в ній маленька дуплавая щілка... Там ти дивися щодня, щогодини, Там тобі злодій **ті** гроші підкине” (По селах, VI, 14). „Почекай же!.. Де **та** в біса Грушка при причілку? В мене є верба. Все одно, Заглянемо в щілку” (По селах, VII, 21). Лиш одну мені річ Відповідж: чи ти взяв **тії** гроші в **ту** ніч? Як на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 17). Як лиш люди вийдуть На **ті** гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 204). Слова **ті** Сень сказав глухим, таємним Полушептом, аж другі мимоволі Склонили голови (По селах, X, 302). А **той** Антихрист буде цар всесильний. Пішле своїх вояків і шандарів Протів пророка (По селах, X, 363). От він на хитрощі візьметься: Пошле своїх вояків і шандарів На край землі, на **тих** сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 372). Розпріструть Вони **ту** шкуру і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 375). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть

мали різати вола, Його в хребет укусить, і в **тім** місці Маленьку дірочку проколе в шкірі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 382). Крізь **ту** то дірочку з крові пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї (По селах, X, 385). Та Бог наслав на **тую** злюку бич: Попавсь нам лепський русначок-панич, Списав він лист від нас, слізми облитий, До йїх там королеви Маргарити (До Бразилії, V, 53). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І допомгло. Пустили нас як стій, Урвалося поганій відьмі **тій** (До Бразилії, V, 62). // *а*) У знач. ім. Уживається замість предмета, особи, які були названі в попередньому викладі, про які вже йшлося раніше (2). Ти сто людей побив у бою І **тим** пишаєшся, герою? Ось сей лиш власну пристрасть поборов, І над тобою він горою (Паренетікон, XXV, Строфа 38–2). – Ха, ха! То, може, й нашу Феську Візьмуть? – Го-го, **тота** на гранатира Придається (По селах, X, 126). // *б*) У знач. ім. Уживається при переліченні або зіставленні названих раніше осіб, предметів і т. ін. (7). Купа дров і жура – Що з **тих** двох тяжше є? В дровах труп лиш згара, А в журі все жите (Паренетікон, XXV, Строфа 39–2). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребє й буде слюб йїм давать. І веселі й сумні вернуть з церкви ураз, І певнісько сі й **ті** спільно вп'ються за час (Притчі, X, 10). Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, Як у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й **ті** до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 13). Гамору! Галаса! Баб набігалося Повний вигін. **Ті** Пазюка проклінають, Інші про кума вже зна-

ють: „Певно, се він!” (По селах, IV, 10). Сей сіти рибацькі під стріху ховає, **Той** в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, **Той** в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 8, 11). Розлучила нас юрба, Та довгенько ще цікаві Сперечались **ті** оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 19). * У сполуч.: *а*) **від того дня** – вказує, що якась дія почалася раніше від періоду, про який повідомляється; *відтоді* (2). Що мир до неї, примовляють, тішають, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від **того** дня і доси (По селах, X, 153). І від **того** дня По селах ходить. Вже йїї в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні (По селах, X, 161); *б*) **в тій хвилі** (4), **в тій хвилині** (1) – уживається для підкреслення цілковитого збігу в часі якихось двох дій; *одразу ж, зараз же*. І похололо в того чоловіка На серці, бо в **тій** хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 35). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в **тій** хвилі сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 24). В **тій** хвилі шарпнуласть Астартє, Таємне слово прорекла І шезла разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 117). В **тій** хвилині аскет перед ним опинивсь І покірно царю до землі поклонивсь (Легенди, VI, 4–7). В **тій** хвилі в лісі Сова плачливо застогнала (По селах, X, 304); *в*) **в той самий вечір** – уживається на позначення того, що

певна дія відбувається в якийсь вечір після дії, про яку вже згадувалось, повідомлялось раніше (1). То цар Асока ще в **той** самий вечір Шле трубача з смертельною трубою Перед свого брата дім (Притчі, XII, 23); *з) в ту мить* – уживається для підкреслення цілковитого збігу в часі якихось двох дій; *одразу ж, зараз же* (1). І привели святую, що в **ту** мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єі почав ножа острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 33); *г) того рана* – уживається на позначення того, що певна дія відбувається в якийсь ранок одночасно з іншою або після дії, про яку вже згадувалось, повідомлялось раніше (1). **Того** рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 1); *д) у тії доби* – уживається на позначення того, що певна дія відбувалася в певний часовий період (1). Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла. Бо справді, на жінок у **тії** доби Ударили найгіршіі хороби (До Бразилії, V, 51).

2. *Вказ.* Уживається для вказівки на один предмет, одну особу і т. ін. із двох або кількох подібних, з ряду однорідних, коли їх перелічують або зіставляють (3). Два йїздці були раз: митар І вельможний фарисей; До мети взялися бігти. Хто допаде? **Той** чи сей? (Притчі, VII, 4). Шарпнули оті два коні: Сей сюди, а **той** онтам, Розірвали віз надвоє, Провалився йїздець і сам (Притчі, VII, 14). І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша сая золота! Як можна, царю, навіть прирівняти

До **тої** позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 19). // *У знач. ім. те.* Усполуч. зі словом **все** вказує на перелічувані предмети, виконуючи функцію узагальнювального слова (1). Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все **те**, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 13).

3. *Вказ.* У знач. ім. **те.** Уживається для вказівки на що-небудь висловлене раніше, на якісь факти, обставини, припущення і т. ін. (15). Та й **те** подумай ще, будь ласка: Твого я найкраща частка З тобою враз не ляже в гріб (Поклони, II, 22). Ти, брате, любиш Русь, За **те**, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, як раб Не любить свого пана (Поклони, IV, 14). Ти любиш Русь, за **те** Тобі і честь, і шана, У мене ж тая Русь, Кровава в серці рана (Поклони, IV, 25). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на **те** йїх слав у поле князь?” І, гордючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 16). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йїди? Пусту мене на волю, Я дам тобі за **те** Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 10). „Зробив ти добре діло, Мені летіть велів, – І зараз по хвилині Сам **того** пожалів” (Притчі, IX, 84). Щоб тіла грішного всмирити жар, Лягала і в кропиві, і в баюрі; За **те** йїй дав Господь преславний дар Наперед вішувати слоти й бурі (Легенди, IV, 23). Що далі діялося там, на **те** В страсі лице своє закрий, о Музо! Як на солом’янім огні

святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 41). Для болю дужшого велів Солити свіжу рану, Та **тим** ще злість не наситив Мучительську, погану (Легенди, V, 59). Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все **те** скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 192). Пани дістодь-то навіть Вже й цесаря підпали, й цесар йім Усе **те** затвердив і підписав (По селах, X, 214). –Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! –Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з **тим** дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздразнити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 217). –А пощо ж До війська пруть старого і малого? –Е, пруть! Ніхто ще **того** не видав (По селах, X, 236). І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось свідки є, горівку п’ють”. Пазюк на **те**: „Нехай же п’ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 63). Тут по лісах блукають дикі люде, Б’ють наших і йдять. І нам **те**, мабуть, буде (До Бразилії, V, 88). // У знач. част. * У сполуч. **тим дужше** – *уживається для підкреслення ступеня інтенсивності названої дії* (1). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [*Сеня*] чули, то проте **Тим** дужше йїх ударили вони. І не до сміху йім було, бо кождий На собі сам йїх правди досвідив (По селах, X, 274).

4. *Уживається в головній частині складного речення при наявності співвідносного сполучного слова у підрядній, вказуючи на ознаку, за якою хто-, що-небудь виділяється із ряду подібних і яка розкривається у підрядній частині* (17). Щоб монументом йїх не було **те** каміне, Яким в відплату за

плодучее насіне Ще при житю обкидувано йїх (Поклони, III, 13). Та й глупі ж **ті** богатирі, Що люблять спать на подушках! Я спав лиш на однім пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–1). „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас окружують, Як **того** мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 87). А **та** берізка, за яку вчепившись, Міркуємо спастися від заглади, – Се людська пам’ять – щира, та коротка (Притчі, I, 97). І ждуть [*буддисти*] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнушим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в **тій** вірі, Що хтось його дождеться (Притчі, I, 27). **Та** Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі небеса; Та йїдких єї слів і шпаркого ума Всі боялися, навіть цариця сама (Притчі, IV, 9). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очи ясні **Той** мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 21). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду **тім**, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 25). „А ся засмолена [*скринька*] – се **ті** аскети, **Ті** жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 34, 35). Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили **тих** пахощів, Перел, клейнотів, що є в них укриті (Притчі, VIII, 43). „Прости міні

тривогу сеї ночі, Та уважай на **ті** смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 58). Я з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнитись: „Скажіть міні **те** тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 97). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там вийт під церквою цілій громаді Читав **той** наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 137). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в **той** час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печі буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 240). Врешті [*Сень*] Промовив: – От ви й чули віщуванє. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се **та** уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 325). Далеко десь, на самім краю світа, Є віл такий: родився він в **той** день, Коли Христа розп’ято Має він Сім гір (По селах, X, 356). // *а*) У знач. ім. Уживається в головній частині складного речення при наявності співвідносного сполучного слова у підрядній, вказуючи на особу, що виділяється із ряду інших з якоїсь причини, за якоюсь ознакою, розкритою у підрядній частині (28). Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабута, Що не дало моє життя злиденне **Того**, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 24). Лиш в кого праця потом скрань зросила, Наверх **той** виб’єсь з темної юрби (Поклони, V, 12). **Тим**, що мене ти к собі не пустила, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, **Тим** ти в душі, сумній

і одинокій, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7, 10). Оттак і **той**, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жіє для себе – хоч би був не знать Як чесний, не приблизиться на п’ядь. До Бога без любови (Паренетікон, I, 6). Хто сам себе опанував, Найтяжшу річ він доконав; Хто сам себе оберіга, **Той** безпечніший від усіх (Паренетікон, IX, 12). Не високо мудруй, Але твердо держись, А хто правду лама, С **тим** ти сміло борись! (Паренетікон, XIV, 4). Як проміясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова **Того**, хто не сповняє йїх (Паренетікон, XVI, 4). Як проміясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова **Того**, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 8). Хто **тому** шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 1). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, **Того** напавши вхопить смерть, Як повінь соннеє село (Паренетікон, XXI, 3). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, **Той** смерти попаде у власть, Не осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 7). Хто в першій чвертині життя Знання не здобув, А в другій чвертині життя Майна не здобув, А в третій чвертині життя Хто чесним не був, **Той** скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 7). Хто має мудрість, а з неї Ближнім не хоче вділити, **Той** має скарб многоцінний, В міх шкуратяний зашитий (Паренетікон, XXV, Строфа 6–3). Навіть **той**, хто в призначенє вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж

бачиш і сам, що без труду Не горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Строфа10–1). Книги – морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, **Той**, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить (Паренетікон, XXV, Строфа19–3). Хто з всіми добрий хоче бути, **Той** швидко втратить добрий путь (Паренетікон, XXV, Строфа28–2). Не може при добрі **той** жити, Хто хоче злу й добру служить. Бо хтівши догодить обом, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Строфа28–3). Та одно лиш нам Лишилось, **те**, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взяти не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 102). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в **тому**, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У розкоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 111). Як [*кипарис*] перший лист ізронить, То твердо вірять люде: Хто зійсть отой листочок, **Той** вічно жити буде (Притчі, II, 12). Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І йісти дав **того** ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 8). Подібний ти до него, брате милий: Не тямив, хто добро тобі зробив, А **тих**, що розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 15). І мовить птах: „Не жалуй За **тим**, чи зле, чи гоже, Що сталося раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 22). Стрілець подумав: „Правда! За **тим** жаліть не гоже, Що сталося раз і більше Відстатися не

може” (Притчі, IX, 26). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его шле трубача; І перед чиім домом сей затрубить, **Тому** на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 22). Сліповаті та тісні віконця В старосвітських засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця **Ті**, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 20). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен **той**, хто йїх спиняє” (До Бразилії, III, 12); // б) У знач. ім. **те, тес**. Уживається в головній частині складного речення при наявності співвідносного сполучного слова у підрядній, вказуючи на предмет, дію, явище і т. ін., які пояснюються у підрядній частині (10). Та враз почув, Що **те**, о що опер він ноги, якось Ворушиться (Притчі, I, 50). „Та, крім добра, ти маєш, синку, **те**, Що найважнійше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 11). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити **те**, що Богу винен я” (Притчі, XI, 31). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки **те**, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 40). „Недобре ти зробила, пані! – Сказали враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за **те** карати, Що завинив жіночий рот” (Легенди, I, 59). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи про **те**, щоб з царем до безсмертя дійти? Не про **те**! Інший жар в єї серці горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить

(Легенди, VI, 6–2, 3). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на **те**, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 12). От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь На мойіх п’ять кровавих римських: взяв і відтягнув міні з заслуженини, За **те**, що скочило теля в полонку і затонуло (По селах, X, 284). Гадаєте, що Бог про **теє** дбає, Чи там сто люда заб’ють або двісті, Чи хлоп о три дні більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 253).

5. Означ. *Із запереч. част. не.* У знач. ім. **те**. *Про що-небудь небажане, непотрібне, не таке, як хотілось би* (1). – А я гадаю, Що то не **те!** Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 182).

6. Означ. *Не будь-який, не якийсь інший, а саме цей* (1). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с **тим** словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнують сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 38).

7. Означ. *Уживається для підкреслення емоційного ставлення до осіб, предметів, явищ і т. ін.* (19). Я й сам не знав, де **ті** мої тирани? (Поклони, I, 18). Наплюй! Я, синку, ліпше знаю Всю **ту** патріотичну зграю Й ціну єї любовних фраз (Поклони, II, 17). Ти любиш Русь, за те Тобі і честь, і шана, У мене ж **тая** Русь – Кровава в серці рана (Поклони, IV, 27). Та праці **тої**, мамо, в нас так мало! Лежить обломомлан широкий твій, А кілько нас всю силу спрацювало, Щоб жить, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони, V, 13). Хоч

у життю стрічав тебе я рідко, Та все ж міні **той** спогад серце гріє, Хоч як болючий він (Поклони, VII, 5). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу і викидаю, мов гадюк **тих** звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 21). Се ж вона, єго кохана, Рай єго, жите, краса! Нині чахне за нелюбом, Наче лампа **та** вгаса! (Поклони, VIII, 32). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають **тих** простаків? Чи на крик їх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 10). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає **та** невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те їх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 14). Ворог батько, ворог мати, Що не вчили сина! І піде він в світ блукати, Як **та** сиротина (Паренетікон, XIX, 4). Щасливий **той** богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–1). Як **та** опука від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все паде На кривдника самого (Паренетікон, XXV, Строфа 34–1). „Таку малесенькую пробу, Як ти йому в **тім** раю дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він твою зломав!” (Легенди, I, 10). 3-поміж верб, та груш, та яворини Чорні стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер **ті** сичі надувшись

(По селах, I, 12). Село шумить, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в'юн **той**, в'єсь, А свідки йдуть то вскісь, то всклєсь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II, 87). Три неділі вже кум у арешті сидів, А селом якийсь шум, наче рій **той**, гудів (По селах, IX, 2). Вже така натура У **того** Сеня: зразу воркне гризко, А потім хоч сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах, X, 31). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців **тих**, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвєсь, Зів'ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 11). На морі вмерло дев'ять душ народу, Йіх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли йіх риби довгі, мов **ті** бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 75).

● **Одн. Н. той 1.** Притчі, I, 62; I, 77; I, 105; II, 20; XI, 34; По селах, V, 11; X, 363; // б) По селах, VIII, 8; VIII, 11; 2. Притчі, VII, 4; VII, 14; 4. Притчі, IV, 21; // а) Поклони, V, 12; Паренетікон, I, 6; IX, 12; XXI, 7; XXIV, 7; XXV, Строфа 6–3; XXV, Строфа 10–1; XXV, Строфа 19–3; XXV, Строфа 28–2; XXV, Строфа 28–3; Притчі, II, 12; До Бразилії, III, 12; 7. Поклони, VII, 5; Паренетікон, XXV, Строфа 16–1; По селах, II, 87; IX, 2; **та 1.** Паренетікон, V, 1–4; Притчі, I, 93; Легенди, VI, 3–5; По селах, VII, 21; 4. Притчі, I, 97; IV, 9; По селах, X, 325; 7. Поклони, VIII, 32; Паренетікон, IV, 14; XIX, 4; XXV, Строфа 34–1; **того 1.** // а) По селах, X, 126; **тая 7.** Поклони, IV, 27;

те 1. Паренетікон, XXV, Строфа 16–4; Легенди, VI, 5–12; 2. // Паренетікон, I, 13; 3. До Бразилії, V, 88; 4. По селах, X, 274; // а) Притчі, I, 102; б) Притчі, I, 50; 5. По селах, X, 182; **Р. того 1.** Притчі, I, 30; I, 66; II, 25; у *сполуч.* г) По селах, V, 1; 3. Притчі, IX, 84; По селах, X, 236; 4. // а) Поклони, I, 24; Паренетікон, XVI, 4; XVI, 8; Притчі, VI, 8; (від **того 1.** у *сполуч.* а) По селах, X, 153; X, 161; (в) **того 1.** Притчі, I, 34; (із) **того 1.** Притчі, I, 100; (у) **того 7.** По селах, X, 31; **тої 1.** Легенди, I, 11; (до) **тої 2.** Притчі, VIII, 19; 7. Поклони, V, 13; **тіє 1.** Притчі, I, 42; **Д. тому 4.** // а) Паренетікон, XVIII, 1; Притчі, XII, 22; **тії 1.** До Бразилії, V, 62; 3. **той 1.** Легенди, VI, 9–2; 4. По селах, X, 137; **того 4.** Притчі, I, 87; // а) Паренетікон, XXI, 3; (в) **той 1.** у *сполуч.* в) Притчі, XII, 23; 4. По селах, X, 240; X, 356; **ту 1.** Притчі, XI, 30; По селах, II, 35; X, 375; 7. Поклони, II, 17; (в) **ту 1.** По селах, IX, 17; у *сполуч.* г) Легенди, IV, 33; (за) **ту 1.** Притчі, I, 16; (крізь) **ту 1.** По селах, X, 385; (на) **ту 1.** Легенди, I, 50; (на) **тую 1.** До Бразилії, V, 53; **те 1.** Легенди, I, 71; I, 102; VI, 7–11; 3. Поклони, II, 22; По селах, X, 192; X, 214; 4. Легенди, I, 97; // б) Притчі, V, 11; XI, 31; XII, 40; (за) **те 3.** Поклони, IV, 14; IV, 25; Притчі, IX, 10; Легенди, IV, 23; 4. // б) Легенди, I, 59; По селах, X, 284; (на) **те 3.** Паренетікон, IV, 16; Легенди, IV, 41; По селах, II, 63; 4. // б) По селах, IX, 12; (про) **те 4.** // б) Легенди, VI, 6–2; VI, 6–3; (про) **теє 4.** // б) По селах, X, 253; **О. тим 1.** // а) Паренетікон, XXV, Строфа 3 8–2; 3. Легенди, V, 59; // По селах, X, 274; 4. // а) Поклони, VII, 7; VII, 10; (з) **тим 3.** По селах, X, 217; (за) **тим 4.** // а) Притчі, IX, 22; IX, 26; (с) **тим 1.** Притчі, V, 28; 4. // а) Паренетікон, XIV, 4; 6. Легенди, III, 38; **М.** (в) **тім 1.** По

селах, X, 382; **7.** Легенди, I, 10; (в) **тому 4.** // а) Притчі, I, 111; (по) **тім 4.** (Притчі, IV, 25; (в) **тій 1.** у *сполуч.* б) Притчі, I, 35; IV, 24; Легенди, I, 117; VI, 4–7; По селах, X, 304; **4.** Притчі, I, 27; **Мн. Н. ті 1.** Притчі, XI, 32; // б) Притчі, X, 10; X, 13; По селах, IV, 10; До Бразилії, III, 19; **4.** Паренетікон, XXV, Строфа 15–1; Притчі, VIII, 34; VIII, 35; // а) По селах, I, 20; **7.** Поклони, I, 18; **Р. тих 1.** Притчі, III, 5; **4.** Притчі, VIII, 43; **7.** Поклони, VII, 21; Паренетікон, IV, 10; До Бразилії, V, 75; (з) **тих 1.** // б) Паренетікон, XXV, Строфа 39–2; **Д. тим 1.** Легенди, I, 71; **3. ті 1.** Притчі, I, 110; Легенди, V, 64; По селах, VI, 14; X, 302; **7.** По селах, I, 12; (на) **ті 1.** По селах, X, 204; **тіі 1.** По селах, II, 76; IX, 17; (у) **тіі 1.** у *сполуч.* д) До Бразилії, V, 51; **тих 4.** // а) Притчі, VI, 15; До Бразилії, II, 11; **4.** Притчі, XII, 58; (на) **тих 1.** По селах, X, 372; **М.** (в) **тих 1.** Притчі, I, 77; По селах, I, 20.

ТОЛОКА (1). *Залишене під пар поле, що служить пасовищем для худоби.* – Ну, що ж, то ти йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по **толоках**. То треба Вважати! (По селах, X, 87).

ТОМУ (3). **1.** *Уживається в головній частині як співвідносне слово із сполучником **що** в підрядній причини* (1). Що в мойій пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш **тому**, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 6). **2.** *Указує на час, що минув від якоїсь події* (2). „Літ **тому** пів сотні у стіп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська послы, Що тут з боевища

йійі принесли” (Легенди, III, 21). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень **тому** Там вїт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 135).

• **тому 1.** Поклони, VI, 6; **2.** Легенди, III, 21; По селах, X, 135.

ТОПТАТИ (1). *Перен. Зневажати кого-небудь.* Огневи, що ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж **топче** і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–6).

ТОРБА (2). *Вид дорожнього мішка, що його носять звичайно за плечима.* На Підгір'ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край шляху на твердій постелі Сплять старці, обвішані **торбами** (По селах, I, 4). Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постолы, до **торби** хліб, П'ятку в черес, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 15).

• **Одн. Р. до торби** По селах, V, 15; **Мн. О. торбами** По селах, I, 4.

ТО-ТО (2). *У *сполуч. **то-то й є** – у цьому-то й справа.* – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещастє наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці Супроти него. – **То-то**, братя, й є (По селах, X, 113). – **То-то** й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 247).
• **то-то** По селах, X, 113; X, 247.

ТОЧИТИ (1). *Змушувати текти, литися звідкись повільно, падати по краплі (про кров)*. Від зіля, примови Гадюка втиха. Та злюка не втихне Ні вдень, ні вночі, Хоч кров йій із серця Свогого **точи** (Паренетікон, XV, 15).

ТРА див. **ТРЕБА**.

ТРАВА (3). *Рослина з однорічними зеленими м'якими пагінцями*. Сова у лісі заскиглила – цур йій! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путем коні Та хрупають **траву** росисту (По селах, X, 77). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір **трави** вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 346). І хлопці полягали – Хто на соломі, що приніс з собою, А хто й попросту на **траві** росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 404).

• **Одн. Р. трави** По селах, X, 346; **З. траву** По селах, X, 77; **М. на траві** По селах, X, 404.

ТРАТИТИ (4). **1. Витрачати, розтрачувати гроші** (1). Парубіка вже старий, Вже поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і не п'є, не **тратить**, А ходить мов жебрак (По селах, X, 37).

2. Втрачати що-небудь (1). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість **трачу** І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 20). **Усполуч.*: а) **не тратити надії** – не переставати вірити в здійснення чого-небудь (1). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов

повний стає; Се бачучи, чесні не **тратьте** надії, Хоч доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–3); б) **просьб і слів не тратити** – *говорити, не досягаючи мети* (1). „Ти наша! Не гадай тікати! Даремно **просьб і слів не трать!** Ми сильні! З наших рук тебе вже Й сам Бог не зможе відібрать” (Легенди, I, 114).

• **трачу 2.** Поклони, VII, 20; **тратить 1.** По селах, X, 37; **трать 2.** *усполуч.* б) Легенди, I, 114; **тратьте 2.** *усполуч.* а) Паренетікон, XXV, Строфа 3–3.

ТРАФИТИ (1). *Потрапити, прийти кудись*. Вже з цвинтару не **трафила** й до хати, Пішла долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 154).

ТРАФЛЯТИСЯ (1). *Випадково виявлятися; траплятися*. Нераз йому **Трафлялося** пристайство – не хотів. Вольт тиняється в наймах, на чужих Робити і чужій коритись волі (По селах, X, 39).

ТРЕБА (7), **ТРА** (1). *Присудк. сл. Потрібно* (7). Благословлю тебе! Чи ждять тобі ще **треба** Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпші сини (Поклони, III, 6). Не звикай утертими стежками Йти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, **Треба** вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа 11–4). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его шле трубача; І перед чим домом сей затрубить, Тому на завтра **треба** смерті ждати (Притчі, XII, 22). „Ні, синку, пізна вже пора, Додому час! Заснути **тра!** (По селах, II, 80). – Ну, що ж, то ти

йди спати! Годі ж всім Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То **треба** Вважати! (По селах, X, 87). – Ой, певно, що би **треба** Твердої тут, московської руки! (По селах, X, 195). Та й що то Війна? Війни й заповідать не **треба**, Вона вже є, ми родимось, живем, Мремо в війні (По селах, X, 258). * *У сполуч. так тобі треба – цього й заслуговує хто-небудь* (1). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі **треба**, ти п'яво! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 29).

● **треба** Поклони, III, 6; Паренетікон, XXV, Строфа 11–4; Притчі, XII, 22; По селах, X, 87; X, 195; X, 258; **тра** По селах, II, 80; *у сполуч.* По селах, IV, 29.

ТРЕМОЛЬО (1). *Швидке багаторазове повторення одного чи різних звуків, що справляє враження тремтіння.* * *У порівн.* Справді, По всій долині розляглось ірзанє, Мов **тремольо** важке, могучим смиком Потягнене по струні металевій (По селах, X, 100).

ТРЕМТІТИ (2). *Трястися від страху, холоду.* Всю ніч не спав нещасний, все **тремтів**, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 30). Сконало. Тихо стало. Недвижні всі сиділи круг огню, **Тремтячи** (По селах, X, 316).

● **тремтів** Притчі, XII, 30; **тремтячи** По селах, X, 316.

ТРЕТІЙ (3). *Порядковий числівник, відповідний кількісному три.* Хто в першій чвертині життя Знання не здобув, А в

другій чвертині життя Майна не здобув, А в **третій** чвертині життя Хто чесним не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 5). Вже **третю** ніч він [Лазюк] п'є ось так, Та не гадай, що він п'як. Він буде ще три ночі п'ять І ані centa не платить (По селах, II, 5). „Вже ж, кумцю, вас я **третю** ніч Частую за пустую річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дать” (По селах, II, 45).

● *Одн.* 3. **третю** По селах, II, 5; II, 45; *М.* (в) **третій** Паренетікон, XXIV, 5.

ТРИ (19). *Кількість із трьох одиниць.* Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йіди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те **Три** добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 11). Пташина відповіла: „Дурний ти є, як був! Всі **три** мої науки Відразу ти забудь!” (Притчі, IX, 79). „О, звеселюся нині з вами! Ви шлях вказали в темноті!” І налила вино перлисте Вона в **три** кубки золоті (Легенди, I, 76). **Три** місяці страждала там вона, Не піддалась забаганкам чортячим. І розпалив хозяйна сотона, І сей гукнув: „Сюди ййі! Побачим!” (Легенди, IV, 29). **Три** дні й **три** ночі вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже думав цар: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 69). Вже третю ніч він [Лазюк] п'є ось так, Та не гадай, що він п'як. Він буде ще **три** ночі п'ять І ані centa не платить (По селах, II, 7). „Злодій від тебе сидить за **три** межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має чорний і сірії очі, Підстерігав тебе **три** дні й **три** ночі” (По селах, VI, 3, 6). „За **три** межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постолі, а в личаки Обуває ноги,

І на гуні не зелені, А чорні вилоги” (По селах, VII, 5). **Три** неділі вже кум у арешті сидів, А селом якийсь шум, наче рій той, гудів (По селах, IX, 1). **Три** рази довкіль обійшла село. Під ніч насилу завели йїї До хати, силою й нагодували (По селах, X, 157). Гадаєте, що Бог про тее дбає, Чи там сто люда заб’ють або двісті, Чи хлоп о **три** дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 255). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас **три** дни держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім срібла взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 20). З Понтеби завернули нас до Грацю, Там **три** неділі мали з нами працю. Писали до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 24). **Три** місяці чекали ми на квіти: **Три** хлопи вмерли тут і **три** кобіти (До Бразилії, V, 79, 80).

• **Н. три** До Бразилії, V, 80 (2 р.); **З. три** Притчі, IX, 11; IX, 79; Легенди, IV, 29; V, 69; По селах, II, 7; VI, 6 (2 р.); IX, 1; X, 157; До Бразилії, V, 20; V, 24; V, 79; (в) **три** Притчі, IX, 79; Легенди, I, 76; (за) **три** По селах, VI, 3; VII, 5; (о) **три** По селах, X, 255.

ТРИМАТИ (1). *Схопивши когось за що-небудь, не відпускати від себе.* То цар безбожний крикнув: „Гей! Беріть його, **тримайте!** Йому живіт живцем поріть, З його нутро мотайте!” (Легенди, V, 54).

ТРИСТА (1). *Кількість із трьохсот одиниць.* А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми месть! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” Ми – ша! Пропало наших ринських **триста** (До Бразилії, V, 68).

ТРИЦЯТЬ (4). *Кількість із тридцятьох одиниць.* Йосифінський наказ панщизняний, Прадідівський квіт на **трицять** буків, Діда скарга за ґрунтець забраний, Батьків акт ліцітаційний драний, – Ось весь спадок, що лишивсь для внуків (По селах, I, 58). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже поза **трицять** літ, і до роботи Нема над него, і не п’є, не тратить, А ходить мов жєбрак (По селах, X, 36). Хоч **трицять** літ від роду, він найрадше З дітьми малими пристає, готов І порохом пересипатись з ними (По селах, X, 60). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає йїх вже більш як **трицять** літ. Так от вони у него й ночували, І він йїм много повідав з книжок (По селах, X, 342).

• **Н. трицять** (По селах, X, 60); **З. трицять** (По селах, X, 342); **на трицять** (По селах, I, 58); **поза трицять** (По селах, X, 36);

ТРІВОГА (7). **1.** *Неспокій, збентеження, викликані якимсь побоюванням, страхом перед чимось, передчуттям небезпечного* (6). Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й **тривога**, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 12). Рад був скрикнути чоловік, Та голос в горлі задушив переляк. Рад був молитись, та **тривога** вбила Побожну думку (Притчі, I, 55). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю **тривогу**, Над всю турботу

із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 107). „Прости міні **тривогу** сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 57). Головами хитають старі лікарі, І **тривога**, як ніч, залягла у дворі (Легенди, VI, 7–4). – Дух божий з нами! – скрикнули в **тривозі** Всі конюхи. – П'ять гір вже, кажеш, спас. Що ж се за гори, що за віл такий? (По селах, X, 351).

2. Переполох (1). Ой-ой! Метушня і **тривога** в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах побачиш і страх, і турботу: В селі є шандар! (По селах, VIII, 1).

• **Одн. Н. тривога 1.** Паренетікон, I, 12; Притчі, I, 55; Легенди, VI, 7–4; **2.** По селах, VIII, 1; **3. тривогу 1.** Притчі, XII, 57; **понад тривогу 1.** Притчі, I, 107; **М. в тривозі 1.** По селах, X, 351.

ТРІПАТИСЯ (1). *Посилено, прискорено битися (про серце).* Ти ще **тріпаєшся**, серце? Болі, ще ви не заснули? Адже ж все пропало марно! Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 33).

ТРІПОТАТИСЬ (1). *Посилено, прискорено битися (про серце).* Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет єго Усяке серце добре та чутливе Й **тріпочесь** тужно, наче пташка в кліті. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 422).

ТРИСКУЧИЙ (1). *Який утворює звуки, схожі на тріск.* Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в **тріскучий** огонь із пахучих полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–3).

ТРИСНУТИ (1). *Перен. Не витримати, не пережити чогось.* У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, Щоб злодюга той ганебний Без пощади нагло **тріє!**” (По селах, V, 12).

ТРОН (1). *Багато оздоблене крісло на спеціальному підвищенні, у якому сидить монарх.* Хто духом низький, не мішайся там, Де є високих **трони**; Таж чобота на голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–2).

ТРОХА див. **ТРОХИ**.

ТРОХИ (2), **ТРОХА** (2). **1.** *До деякої міри; децо* (2). Він [чоловік] всіх сил добув, Піднявся **троха** вгору і устами Досяг щільник, і ссать його почав (Притчі, I, 68). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від розумніших **трохи**, Ніж я та й ти (По селах, X, 211).

2. Небагато, мало (1). У щільнику малому Було там **троха** меду, а чмелі Всі полетіли в поле за пожитком (Притчі, I, 64). * У сполуч. **трохи не...** – *уживається при вказуванні на крайню межу чого-небудь; мало не...* (1). В хаті піч **трохи** не в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – то жолудок хати, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 25).

• **трохи 1.** По селах, X, 211; **2.** у сполуч. По селах, I, 25; **троха 1.** Притчі, I, 68; **2.** Притчі, I, 64.

ТРОЩА (1). *Очерет.* Закурили. Тихо. Десь обік в **трощах** держає деркач (По селах, X, 73).

ТРУБА (6). *Духовий інструмент, призначений для подачі різних сигналів.* Як військо скликає **труба**, Так анге-

лів божих скликають сердечні слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там Приховок чортам (Паренетікон, XXV, Строфа 24–1). То цар Асока ще в той самий вечір Шле труба-ча з смертельною **трубою** Перед свого брата дім (Притчі, XII, 24). Загнала **Труба** зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 26). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, що вчора сночи **Труба** смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 41). Сі его післанці Грізнійші, ніж моя **труба** смертельна. От тим-то я корився перед ними На знак, що розумію йїх призив (Притчі, XII, 54). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні **труби**, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 58).

● **Одн. Н. труба** Паренетікон, XXV, Строфа 24–1; Притчі, XII, 26; XII, 41; XII, 54; **О. з трубою** Притчі, XII, 24; **Мн. 3. на труби** Притчі, XII, 58.

ТРУБАЧ (2). *Особа, що трубить у трубу, подаючи якийсь сигнал.* А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дім его шле **трубача**; І перед чим домом сей затрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 20). То цар Асока ще в той самий вечір Шле **трубача** з смертельною трубою Перед свого брата дім (Притчі, XII, 24).

● **Одн. 3. трубача** Притчі, XII, 20; XII, 24.

ТРУД (6). **1. Сила, енергія, витрачені на якусь роботу** (3). Вся чеснота, весь **труд** его марний, Молитва, піст і жертви всі

й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 11). Навіть той, хто в призначене вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без **труду** Не горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–3). Наче віз без коліс Не покотиться до суду, Так своєї судьби Не дійдеш без праці й **труду** (Паренетікон, XXV, Строфа 36–4).

2. Праця, що вимагає великої затрати фізичної або розумової енергії (3). Бо твій патріотизм – Празнична одежина, А мій – то **труд** важкий, Горячка невдержима (Поклони, IV, 19). Книги – морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і **труду** мав досить, Дивні перли виносить (Паренетікон, XXV, Строфа 19–3). З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що впало, се Було єї поживою по **труді** (Легенди, IV, 16).

● **Одн. Н. труд** 1. Паренетікон, I, 11; 2. Поклони, IV, 19; **Р. труду** 2. Паренетікон, XXV, Строфа 19–3; **без труду** 1. Паренетікон, XXV, Строфа 10–3; XXV, Строфа 36–4; **М. по труді** 2. Легенди, IV, 16.

ТРУДИТИСЯ (1). *Наполегливо, старанно працювати.* Навіть той, хто в призначене вірить, Все ж **трудитися** мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду Не горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–2).

ТРУДНИЙ (1). *Сповнений важкої праці, злигоднів, поневірянь.* Аскет мовить: „Хоч яке се жите і **трудне**, і сумне, Дай, щоб старість і смерть оминули мене” (Легенди, VI, 1–10).

ТРУНА (1). *Спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника.* Одним шляхом везуть і **труну** й молодят, Один піп погребє й буде слюб їм давать. І веселі й сумні вернуть з церкви ураз, І певнісько сі й ті спільно вп'юються за час (Притчі, X, 7).

ТРУП (7). *Мертве тіло людини* (6). Купа дров і жура – Що з тих двох тяжше є? В дровах **труп** лиш згара, А в журі все жите (Паренетікон, XXV, Строфа 39–3). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось **труп**! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте **трупа** і мене!” (Притчі, V, 55, 56). „Ну, ну, ходи, небоже, скрийся тут! А **трупа** десь я впру в безпечний кут” (Притчі, V, 60). „Літ десять минуло, і **труп** Обейдалли Так само в підніже Мохтару поклали Від війська посла, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 25). Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений явився, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та **труп** мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V, 79). * *У порівн.* (1). Наче **труп** холодний, Він висів, певний, що в найблизшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, зми в пашеку (Притчі, I, 56).

• *Одн. Н. труп* Паренетікон, XXV, Строфа 39–3; Притчі, V, 55; *у порівн.* Притчі, I, 56; *З. труп* Легенди, III, 25; V, 79; *трупа* Притчі, V, 56; V, 60.

ТРУТА (2). *Перен. Те, що згубно впливає на кого-небудь.* Отрута є зле вивчена наука, Отрута є нестравлена їда; Для бідних **трута** – взаїмна порука, Старому **трута** – жінка молода (Паренетікон, XXV, Строфа 17–3, 4).

• *Одн. Н. трута* Паренетікон, XXV, Строфа 17–3; XXV, Строфа 17–4.

ТРУТА-ЗІЛЯ (1). *Нар.-поет. Отруйна рослина. // Відвар із цієї рослини.* А як ніч надійшла, вона тихо пішла, Олександр у вино **трути-зіля** влила (Легенди, VI, 6–16).

ТРЯСТИ (2). *Робити обшук, трус.* Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. **Трясли** вже у кума, **трясуть** ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'їтьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 15).

• *трясуть* По селах, VIII, 15; *трясли* По селах, VIII, 15.

ТРЯСЦЯ (1). *Хворобливий стан, при якому людину морозить, кидає то в жар, то в холод; лихоманка.* Все розповів: як нас тут **трясця** б'є, Як відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 57).

ТУГА (1). *Журба, сум.* Що в мойїй пісни біль, і жаль, і **туга** – Се лиш тому, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 5).

ТУЖИТИ (2). *Дуже сумувати, журитися, переживати якесь горе, якусь невдачу.* Я не люблю безпредметно **тужити**, Ні шуму в власних слухати вухах; Поки живий, я хочу справді жити, А боротьби житя міні не страх (Поклони, VI, 9). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть **тужити**, – Так і гнівний у лютоту розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 8).

- **тужити** Поклони, VI, 9; Паренетікон, VII, 8.

ТУЖЛИВИЙ (1). *Сповнений туги*. Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклін, **Тужливий** спів, дівочії дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 6).

ТУЖНО (1). *З почуттям туги*. * *Образно*. Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь **тужно**, наче пташка в кліті. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 422).

ТУМАН (1). *Скупчення найдрібніших крапель води в нижніх шарах атмосфери, яке робить повітря непрозорим*. Спокійно скрізь. Глибоке, темне небо Горить над ними тисячами зв'язд. Дрімає ліс в **тумані** (По селах, X, 399).

ТУРБОТА (3). *Активні дії, пов'язані з неспокоєм, клопотом*. Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю **турботу** із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 108). Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, **турботи**, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 30). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дра-

люють, немов на пожар! На лицах побачиш і страх, і **турботу**: В селі є шандар! (По селах, VIII, 5).

- **Одн. Р. турботи** По селах, I, 30; **3. турботу** По селах, VIII, 5; **над турботу** Притчі, I, 108.

ТУРБУВАТИСЬ (1). * *У сполуч. не турбуйтеся – ввічлива відмова від якоїсь пропозиції*. „Спасибі, дядьку! Не **турбуйтеся**, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 63).

ТУРОК (1). *Людина турецької національності*. // *Збірн*. От де війна правдива, найстрашніша, Щоденна, люта! Що там против неї Всі війни с **турком**, німцем, москалем! (По селах, X, 269).

ТУТ (40). *Присл. 1. У цьому місці; протилежне там* (27). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог **тут!**” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик їх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 8). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж **тут**, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 7). „Ну, ну, ходи, небоже, скрийся **тут!** А трупа десь я впру в безпечний кут” (Притчі, V, 59). **Тут** на мари мертвого кладуть і голосять, Там до слюбу рушають і дари виносять (Притчі, X, 5). „Склонись до наших просьб, о пані, Пробудь сю нічку з нами **тут!** Дамо тобі, чого бажаєш,

І інший видамо засуд” (Легенди, I, 86). „Літ тому пів сотні у стіп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська посли, Що тут з боєвища йійі принесли (Легенди, III, 24). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніже Мохтару поклали Від війська посли, Що тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 28). Тут вороги обпутали Його кругом сильцями І до царя взялися гнать Страшними палицями (Легенди, V, 49). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–10). І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось свідки є, горівку п’ють”. Пазюк на те: „Нехай же п’ють, У мене гроші є ось тут!” (По селах, II, 61, 64). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 90, 92). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п’явко! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 26). „Ну, куме коханий, дай руки в кайдани! Тут слідство, для тебе тюрма” (По селах, VIII, 20). Ось І нині купка йіх зібралась – хлопці Все підрутки. На Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 71). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтесь, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 44). „Не спинять йіх? Всі підуть Десь за сине море здуру”. „Як же ж йім не йти, як тут Всі до спілки

дрем з них шкуру” (До Бразилії, III, 15). Будуть ще внукам казать проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 14). Серед лісів тут живемо в бараці І маємо страшенно много праці (До Бразилії, V, 5). З Понтеби завернули нас до Грацю, Там три неділі мали з нами працю. Писали до Стрия, Мостів і Кут, А нам казали: „Зачекайте тут!” (До Бразилії, V, 26). Все розповів: як нас тут тряся б’є, Як відьма нічу кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 57, 59). Три місяці чекали ми на квіти: Три хлопці вмерли тут і три кобіти (До Бразилії, V, 80). Що ж ще писать вам? Тут новин не гук. П’ять душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 85). Тут по лісах блукають дикі люде, Б’ють наших і йідять. І нам те, мабуть, буде (До Бразилії, V, 87). Одно лиш жаль, що вже по-руськи тут Молиться ні балакать не дадуть. На нас у місті крикнув Кандзюбінський: “Nie wolno tutaj gadać po rusińskij! Tu polski kraj i polski Bóg i król! Po polsku gadać albo gębę stul!” (До Бразилії, V, 91).

2. У даному випадку, при даних обставинах (5). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 67). Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 29). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в

лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 28). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто й їх спиняє” (До Бразилії, III, 11). Га, що ж, коли так острый ферлядунок, Хай буде й так! Який нам тут ратунок? (До Бразилії, V, 98).

3. *У цей час, у цей момент* (3). І цар зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 12). – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, Що швидко нам відхочеся байок (По селах, X, 104). Тут Сень вмішався В розмову. Доси він сидів понурий І звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів якихсь далеких (По селах, X, 221).

4. *У знач. частки. Уживається для підсилення висловленої думки* (5). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, Що з мене тут йіди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 8). – Ой-ой! І що ж то за такеє горе Вона віщує? – Чуєш, що війну? Вже то як наш із москалем задреся, То тут не жди добра! (По селах, X, 180). – Ой, певно, що би треба Твердої тут, московської руки! (По селах, X, 196). „Тут мене гадюка йідж, Як я з вами був сю ніч На гумні, в стодолі!” „Не бреши! – кричить Пазюк, – Гроші тут міні до рук, Бо діждеш недолі!” (По селах, III, 31, 35).

• **тут 1.** Паренетікон, IV, 8; VI, 7; Притчі, V, 59; V, 59; Легенди, I, 86; III, 24; III, 28; V, 49; VI, 2–10; По селах, II, 61; II, 64; II, 90; II, 92; IV, 26; VIII, 20; X, 71;

До Бразилії, I, 44; III, 15; IV, 14; V, 5; V, 26; V, 57; V, 59; V, 80; V, 85; V, 87; V, 91; 2. Притчі, V, 67; По селах, I, 29; II, 28; До Бразилії, III, 11; V, 98; 3. Притчі, XI, 12; По селах, X, 104; X, 221; 4. Притчі, IX, 8; По селах, X, 180; X, 196; III, 31; III, 35.

ТУТКА (1). *Тут.* „Літ десять минуло, халіфа Мохтара Така ж з рук Масаба наскочила кара: Ось тутка посла Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди, III, 31).

ТЬМА (3). *Глибока, суцільна темрява* (1). Наче сонце, що разом прогонює **тьму**, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдоволить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–5). * *У сполуч. тьма кромішна – непроглядна, безпросвітня птьма, темрява* (1). Та ворог святости, злий дух, піддав Єі хозіяінови думку грішну, І сей святої тіла зажадав І вкинуть дав йійі у **тьму** кромішну (Легенди, IV, 28). // *Про небуття, що настало після смерті* (1). На морі вмерло дев'ять душ народу; Йіх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої **тьми**, Як матері ридали за дітьми, Коли йіх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 73).

• **Одн. Р. від тьми** // До Бразилії, V, 73; 3. **тьму** Легенди, VI, 1–5; у **тьму** у сполуч. Легенди, IV, 28.

ТЮРМА (3). *Місце ув'язнення.* „Потім Пентефрія жона – Любила страх мене вона, Та за любов єі дарму Попав я на сім літ в **тюрму**” (Притчі, III, 16). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в **тюрмі** підземній Заморю його на

смерть” (Легенди, II, 19). „Ну, куме коханий, дай руки в кайдани! Тут слідство, для тебе **тюрма**” (По селах, VIII, 20).

• **Одн. Н. тюрма** По селах, VIII, 20; **З. в тюрму** Притчі, III, 16; **М. в тюрмі** Легенди, II, 19.

ТЮТЮН (4). *Висушені й подрібнені листки, в яких міститься нікотин і які використовують для куріння, нюхання.* Скрутився кум, неначе в'юн, Горілку в жида і **тютюн** Наборг бере, на стіл кладе, Знов Пазюка просить іде (По селах, II, 42). – Побратиме Сеню, Дай **тютюну!** – Чи бач, який прудкий! Чи я **тютюн** саджу? (По селах, X, 20, 22). Сень видобува **тютюн**, І крає ножиком, і ділить всім, В кого немає (По селах, X, 28).

• **Одн. Р. тютюну** По селах, X, 20; **З. тютюн** По селах, II, 42; X, 22; X, 28.

ТЮТЮНОВИЙ (1). *Пов'язаний із курінням тютюну.* – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? – Та не жартуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То уділи! Проклята майка тне, А **тютюновий** дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 26).

ТЯГАР (2). *Важка ноша.* * *Образно.* Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій **тягар!** Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III, 2). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій **тягар** скидає, І голос твій весь плач єї втиша (Поклони, VII, 17).

• **Одн. Н. тягар** Поклони, III, 2; **З. тягар** Поклони, VII, 17.

ТЯГНУТИ (1). *Рухати, переміщати що-небудь своєю тяговою силою (про робочу худобу).* „Плідних земель безмірні там простори, Буйні пасовиска, лісисті гори. У горах повно звірів, диких кіз; Один там буйвол **тягне** з сіном віз” (До Бразилії, I, 30).

ТЯЖКИЙ (3). *Значний за силою прояву* (2). Хоча б ти і муки **тяжкі** потерпів, А брата свого не любиш, То все ж ти на вічне жите не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон, XXV, Строфа 33–1). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід Ти хочеш у **тяжку** біду вплескати?” (Притчі, V, 41). // *Який призводить до поганих наслідків* (1). Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В **тяжких** гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 3).

• **Одн. З. (у) тяжку** Притчі, V, 41; **Мн. З. тяжкі** Паренетікон, XXV, Строфа 33–1; **М. (в) тяжких** // Легенди, I, 3.

ТЯЖШИЙ (1). *Вищ. ст. до тяжкий.* *Який має більшу вагу.* Купа дров і жура – Що з тих двох **тяжше** є? В дровах труп лиш згара, А в жури все жите (Паренетікон, XXV, Строфа 39–2).

ТЯМИТИ (5), **ТЯМИТЬ** (1). **1.** *Усвідомлювати, розуміти що-небудь* (1). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стих не буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не **тямить**, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 9).

2. *Пам'ятати* (4). Хоч хто і сто літ проживе, Про почин і кінець не дба, – Волів би день один прожить І **тямить** почин і кінець (Паренетікон, X, 14). Журчить з єго [*кипариса*] коріня Малесенький поточок; Ніхто не **тямить**, щоб він Зронив один листочок (Притчі, II, 7). Подібний ти до него, брате милий: Не **тямиш**, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 14). „Не бреш! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – **Тямлю** весь інтерес: У стодолі

дрюк відпер, Сіна з сруба на тік зверг, – Зняв із мене черес!” (По селах, III, 27).

3. У знач. вставн. сл. **тямите**. *Уживається при звертанні до співрозмовника* (1). „Я ж, кумцю, позичав у вас І, **тямите**, віддав на час” (По селах, II, 56).

● **тямить 2**. Паренетікон, X, 14; **тямлю 2**. По селах, III, 27; **тямиш 2**. Притчі, VI, 14; **тямить 1**. Паренетікон, VII, 9; **2**. Притчі, II, 7; **тямите 3**. По селах, II, 56.

ТЯМИТЬ див. **ТЯМИТИ**.

У

У див. В.

УБІЙСТВО (1). *Насильницьке позбавлення життя.* З єї уст вилітають бажання страшні – Се бажання пожарів, **убійства**, різні (Легенди, VI, 3–12).

УБОГИЙ (3). *Який живе в нестатках, злиднях; бідний* (2). Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потратували всю ниву **убогого** твого сусіда, Що через кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–6). Тимчасом **убогий** митар Шкапу „Смирність” як запряг, То помалу, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 17). // У знач. ім. **убогий**. *Бідна людина* (1). Глянь, ось **убогий** до церкви прийшов, що його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–5).

● *Одн. Н. убогий* Притчі, VII, 17; // у знач. ім. Паренетікон, V, 1–5; *Р. убогого* Паренетікон, V, 2–6.

УБОГО (1). *У нестатках, злиднях; бідно.* Що проживеш весь вік **убого**? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 19).

УВАЖАТИ (1). *Зважати на що-небудь.* „Прости міні тривогу сеї ночі, Та **уважай** на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 58).

УВЕСЬ див. **ВЕСЬ**.

УГОРСЬКИЙ (1). *Який знаходиться на території Угорщини.* „Я по Галичині

вже ходжу рік, Тепер піду ще на **угорський** бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 42).

УГОРУ (1). *За напрямком догори; проти-лежне вниз.* [Лев] Не міг його [чоловіка] дістати, але люто Глядів згори, скакав і землю гриз, Ждучи, аж він **угору** знов підлізе (Притчі, I, 40).

УДАРИТИ (2). *Перен. Дуже вплинути на кого-небудь; сильно вразити* (1). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше їх **ударили** вони. І не до сміху йім було, бо кождий На собі сам йїх правди досвідив (По селах, X, 274). * У сполуч. **ударили хвороби** – *хтось почав дуже хворіти* (1). Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла. Бо справді, на жінок у тії доби **Ударили** найгірші хороби (До Бразилії, V, 52).

● *ударили* По селах, X, 274; у сполуч. До Бразилії, V, 52.

УДВОЄ (1). *У два рази.* „А потім забавив ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повірів ти словам, Що в мні є перла, більша **Удвоє**, ніж я сам” (Притчі, IX, 92).

УДІЛИТИ (1). *Поділитися чим-небудь.* –Побратиме Сеню, Дай тютюну! –Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? –Та не жартуй-бо! Тобі господар нині скрутець дав, То **уділи**! Проклята май-

ка тне, А тютюновий дим – найліпший спосіб На неї (По селах, X, 25).

УЖЕ див. **ВЖЕ**.

УЗЯТЬ див. **ВЗЯТИ**.

УЙМАТИ (1). *Віднімати, відбирати*. Як пчола, що квітам фарби Ані паху не **уймає**, Тільки сок їх ссе солодкий, Так з людьми жиє мудрець (Паренетікон, XX, 2).

УКАЗ (3). *Розпорядження глави держави, що має силу закону*. **Указ** проти голоду (Легенди, II, загол.). „Сей **указ** мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 13). І **указ** сей чудо справив: Хоч як хліб подорожів, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 21).

• **Одн. Н. указ** Легенди, II, загол.; II, 21; **З. указ** Легенди, II, 13.

УКРАІНА (2), **ВКРАІНА** (2). *Назва території, заселеної українським народом*. **Україно**, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабута, Що не дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 21). **Україна** мовить (Поклони, II, загол.). Якби само великеє страждане Могло тебе, **Вкраїно**, відкупити, – Було б твоє велике пануванє, Нікому б ти не мусила вступити (Поклони, V, 2). Бережи маєток про чорну годину, Та віддай маєток за вірну дружину; А себе найбільше бережи без вину; Та віддай майно і жінку й себе за **Вкраїну** (Паренетікон, XXV, Строфа 12–4).

• **Одн. Н. Україна** Поклони, II, загол.; **З. за Вкраїну** Паренетікон, XXV, Строфа 12–4; **Кл. Україно** Поклони, I, 21; **Вкраїно** Поклони, V, 2.

УКРАСТИ (1). *Нишком привласнити чуже*. – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене **украсти** з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлося платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 288).

УКРИТИЙ (1). *Схований від кого-небудь*. Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахоців, Перел, клейнотів, що є в них **укриті** (Притчі, VIII, 44).

УКУСИТИ (1). *Поранити, завдати болю, впившись хоботком*. Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет **укусить**, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкірі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 382).

УМ (12). *Здатність людини мислити; розум* (7). Не бажай ти **умом** Понад світом кружить; А скорійш завізьмись В світі праведно жить (Паренетікон, XIV, 5). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що **умом** обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 22). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій **ум**, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 40). „Одну нічку не спи,

один день промовчи І, очистивши **ум**, сей горіх розтовчи. Шкаралющу в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–16). Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить **умом**, Щоб очистити **ум**, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–5, 6). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его **ум**, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–7). // *з означ. Певний склад, характер мислення* (2). Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі небеса; Та йдіких єї слів і шпаркого **ума** Всі боялися, навіть цариця сама (Притчі, IV, 11). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий **ум**, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 13). // *Загальний інтелектуальний розвиток, рівень знань когонебудь* (2). Хто власного **ума** не має, То з книг не вийде **ум** йому; Хто є сліпий на обі оці, То що по дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV, Строфа 20–1, 2). * *У сполуч. брати на ум – сприймати, усвідомлювати що-небудь* (1). Добру науку приймай, Хоч ййї і від простого чуєш; Злої ж на **ум** не бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–3).

● **Одн. Н. ум** Легенди, VI, 9–7; // Паренетікон, XXV, Строфа 20–2; **Р. ума** // Притчі, IV, 11; // Паренетікон, XXV, Строфа 20–1; **З. ум** Притчі, VIII, 40; Легенди, VI, 1–16; VI, 2–6; // Притчі, V, 13; **на ум у сполуч.** Паренетікон, XXV, Строфа 5–3; **О. умом** Паренетікон, XIV, 5; Притчі, IV, 22; Легенди, VI, 2–5.

УМЕРТИ (5), **ВМЕРТИ** (7). *Перестати жити, існувати*. Вмираючи, покликав батько сина, Що був его єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій синку, швидко я, мабуть, **умру** [...]” (Притчі, V, 4). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині **вмре**, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 16). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его **ум**, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр **умер** (Легенди, VI, 9–8). – От покаяніє! Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на місці **вмер** з страху, Якби єї голосіне почув (По селах, X, 170). Коли тобі плетуть, що він [*муж*] **умер**, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і наші молодіці (До Бразилії, I, 5). Палазя там **умерла** від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась **умер** напевно від нічниці, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” Та як ще Гриць, Оксанка, Рузя **вмерли**, – Пустили нас: „Ідіть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 27, 29, 31). Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. Сім штук дітей, Онищиха, й Чаплиха, І Хрущ старий там **вмерли**. Збулись лиха (До Бразилії, V, 44). На морі **вмерло** дев’ять душ народу; Йїх замість погребу метали в воду (До Бразилії, V, 71). Три місяці чекали ми на квіти: Три хлопи **вмерли** тут і три кобіти (До Бразилії, V, 80). Що ж ще писать вам? Тут новин не гук. П’ять душ нам доси **вмерло** від гадюк (До Бразилії, V, 86).

● **умер** Легенди, VI, 9–8; До Бразилії, I, 5;

V,29; **вмер** По селах, X,170; **умерла** До Бразилії, V,27; **умерли** До Бразилії, V,31; **вмерли** До Бразилії, V,44; **умру** Притчі, V,4; **вмре** Легенди, II,16; **вмерло** До Бразилії, V,71; V,86; V,80.

УМИРАТИ (3), **ВМИРАТИ** (2). *Переставати жити, існувати* (4). Чи то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молитись, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та стужі **Умирають** бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III,14). **Вмираючи**, покликав батько сина, Що був єго єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій синку, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V,1). Голод вибух в перськім краю: В найбагатших городах Бідні з голоду **вмирають** По бульварах і садах (Легенди, II,3). „Що без неї жите? Сонце? Небо? Сам рай? З нею жить! Або радше ти сам **умирай!**” (Легенди, VI,5–6). * *Образно* (1). Не такого посту хоче Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом **умирати**? (Паренетікон, III,4).

● **умирати образно** Паренетікон, III,4; **умирають** Паренетікон, III,14; **вмирають** Легенди, II,3; **умирай** Легенди, VI,5–6; **вмираючи** Притчі, V,1.

УНИЖУВАТИ (1). *Ставити в принизливе становище*. Не любо се було єго дворянам. „Занадто цар **унижує** себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів нікто цареві в очи Сказати се (Притчі, XII,11).

УОСЕНІ (1). *Восени*. А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам **уосені!**” (По селах, II,35).

УПАДАТИ (1). *Падати*. Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під хрестом, отсе під ним я **упадаю**, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III,3).

УПАСТИ (4), **ВПАСТИ** (8). 1. *Досягти якоїсь поверхні, валячись згори вниз під дією власної ваги* (6). І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і широко Пашеку рознімає, жде лише, Щоб він **упав** для неї на поталу (Притчі, I,45). Наче труп холодний, Він висів, певний, що в найблизшій хвилині Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил єго не стане, І вниз він **упаде**, зми в пашеку (Притчі, I,60). І довгі вже століття Побожнії буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса **Впаде** той лист солодкий (Притчі, II,20). З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола що **впало**, се Було єі поживою по труді (Легенди, IV,15). Але знає він, проклятий, Що як з Іллі одна краплина крови На землю **впаде** – вся земля займєся Ї згорить (По селах, X,369). Крізь ту то дірочку з крови пророка Малесенька на землю крапля **впаде**, І загориться вся земля від неї (По селах, X,386).

2. *Звалитися на землю, втративши рівновагу*. * *У сполуч.:* а) **упасти до ніг** – певним чином виявити глибоку вдячність комусь (1). Замкнув [дядько] ворота, взяв на плечі міх – Та парубок **упав** йому до ніг. „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні” (Притчі, V,62); б) **упасти на лице** – стати на коліна перед ким-небудь і схилити до землі голову, благаючи про

щось (1). І на лице своє в покорі **Упали** ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між чортів не шли!” (Легенди, I, 134).

3. Стати спрямованим на що-небудь (*про погляд*) (1). Перший зирк його **Впав** на коріне деревця, що в ньому Була его єдина опора (Притчі, I, 25).

4. Перен., на кого-що. Спіткати кого-небудь, випасти на щось долю (1). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его **Впаде** – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 6). * *У сполуч.*: а) **впасти в біду** – *азнати нещастя, горя* (1). „Добре, сину! Присягу тобі проведу. Та гляди, щоб не **впав** ти в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах, IX, 15); б) **впасти в покусу** – *спокуситися* (1). „Ну, добре, йдіть до Вавилону! Людей неправедних судіть! Судіть по правді, та вважайте, Самі в покусу не **впадіть!**” (Легенди, I, 20).

• **упав 1.** Притчі, I, 45; **2.** *у сполуч.* а) Притчі, V, 62; **впав 3.** Притчі, I, 25; **4.** *у сполуч.* а) По селах, IX, 15; **впало 1.** Легенди, IV, 15; **упали 2.** *у сполуч.* б) Легенди, I, 134; **упаде 1.** Притчі, I, 60; **впаде 1.** Притчі, II, 20; По селах, X, 369; X, 386; **4.** Паренетікон, XVIII, 6; **впадіть 4.** *у сполуч.* б) По селах, IX, 15.

УПИРИЦЯ (1). *Перен. Про людину, яка мучить залежних від неї людей.* Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна **упириця** зла. Бо справді, на жінок у тії доби Ударили найгіршіі хвороби (До Бразилії, V, 50).

УРАЗ див. **ВРАЗ**.

УРВАТИ (1). *Перен. Зупинитися раптово, несподівано (в розмові).* „Коли

любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – **урвав**. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–13).

УРВАТИСЯ (1). *Безособ., кому. Перен. Уживається у значенні „хтось утратив можливість що-небудь робити”.* Все розповів: як нас тут тряся б’є, Як відьма нічу кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І помогло. Пустили нас як стій, **Урвалося** поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 62).

УРІЖ (1). *Назва села на Дрогобиччині.* – Та слухайте лишень, Що сталося в **Урожі!** Тиждень тому Там вїт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 135).

УРІЖСЬКИЙ (2). *Який проживає в Урожі.* – Мудрий ти На бештефранти! А чому ж ота **Уріжська** ходить та голосити? Чень же Се не добро віщує? (По селах, X, 245). Врешті [*Сень*] Промовив: – От ви й чули віщуване. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та **уріжська** жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 325).

• **Одн. Н. уріжська** По селах, X, 245; X, 325.

УРОКИ (1). *Хвороба, спричинена чийсь недобрим поглядом.* Палазя там умерла від **уроків**, А лікар німець мовив: „З браку соків” (До Бразилії, V, 27).

УРЯД (1). *Орган державної влади.* Боргує нам **уряд**, покіль до свого, Курузи, бульбу, сіль – і більш нічого (До Бразилії, V, 11).

УСЕ див. **ВСЕ**.

УСМІХНУТИСЯ (2). *Усмійшкою виявити своє ставлення до кого-, чого-небудь.*

Усмійнулась Аглая. „Се ж почесь міні, Що на мні зупинив свої очі ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 19). **Усмійнувся** мудрець. Дивні примхи в дівчат! Та дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать (Притчі, IV, 27).

• **усмінувся** Притчі, IV, 27; **усмінулась** Притчі, IV, 19.

УСТА (8). *Губи, рот* (1). Він [чоловік] всіх сил добув, Піднявся троха вгору і **устами** Досяг шільник, і ссать його почав (Притчі, I, 68). // *Губи, рот як орган мовлення* (5). До візка не заглядають Материнські очі чулі, Лиш **уста** тихенько шепчуть: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 11). Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не знайдеш тобі, То приймай потіху і науки З простих **уст**, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 4). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив **уста** так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 5). Не цурається правди мудрець, Хоч вона й з **уст** дитинячих буде, – Так як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–2). З єї **уст** вилітають бажаня страшні – Се бажаня пожарів, убійства, різні (Легенди, VI, 3–11). * *У сполуч. з уст до уст йти* – передаватися від однієї людини до іншої, поширюватися (про новину) (2). Вранці-рано по селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло слово з

уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 5).

• **Мн. Н. уста** // Поклони, VIII, 11; **Р. до уст** // у сполуч. По селах, III, 5; **з уст** // Паренетікон, IV, 4; Паренетікон, XXV, Строфа 4–2; Легенди, VI, 3–11; у сполуч. По селах, III, 5; **З. уста** // Паренетікон, VI, 5; **О. устами** Притчі, I, 68.

УСЮДИ (2). *У кожному місці; повсюдно, скрізь* (1). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав **усюди** голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом [...] (По селах, X, 116). * *У сполуч. по всіх усюдах* – у всіх місцях, скрізь (1). Не пливе супроти вітру Запах цвітів і кадила, – Але йде по всіх **усюдах** Добра слава, добрі діла (Паренетікон, XXV, Строфа 9–3).

• **усюди** По селах, X, 116; **по усюдах** у сполуч. Паренетікон, XXV, Строфа 9–3.

УСЯКИЙ (3). *Кожний* (1). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землю. Чує лет его **Усяке** серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліті. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 421). // *У знач. ім. всякий* – кожна, будь-яка людина (2). Не слід **усякого** любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 1). То цар велів скриньки повідчиняти. І глянть: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі **Усякий** аж ухопився за ніс (Притчі, VIII, 23).

• **Одн. Н. усякий** // у знач. ім. Притчі, VIII, 23; **усяке** По селах, X, 421; **З. усякого** // у знач. ім. Притчі, VIII, 23.

УТЕКТИ (2), **УТІКНУТИ** (1). 1. *Швидко відбігти, рятуючись від переслідування* (1). Як лямпя розбита, Даремно олій доливати; Як злодій **утікне**, Даремно стайні замикати (Паренетікон, XVII, 2). 2. *Залишити своє місце перебування, направитися кудись через певні обставини* (1). В тій хвилі шарпнуласть Астарте, Таємне слово прорекла І шезла разом. З рук насильних Вона до Бога **утекла** (Легенди, I, 120). * *Образно* (1). Як согрівив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть **утік**” (Легенди, I, 7).

• **утік** 2. *образно* Легенди, I, 7; **утекла** 2. Легенди, I, 120; **утікне** 1. Паренетікон, XVII, 2.

УТЕРТИЙ (1). * *Усполуч. утерта стежка* – звичний, легкий життєвий шлях. Не звикай **утертими** стежками Йти за другим сліпо, як у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа 11–1).

УТІКНУТИ див. **УТЕКТИ**

УТРОБА (1). *Внутрішня частина живота тварини*. „Бо знай, в моїй утробі – Якби ти знав отсе! – Є перла так велика, Як струсове яйце!” (Притчі, IX, 57).

УХОПИТИСЯ (1). *Швидко й міцно взятися пальцями руки за що-небудь*. То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж **ухопився** за ніс (Притчі, VIII, 23).

Ф

ФАЛЬШИВИЙ (1). *Нещирий, лицемірний (про людину).* „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”.

І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: **Фальшивих** друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 68).

ФАНТА (1). *Одежина.* Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок худих, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії **фанти** Навалені під ними і при них, На лицьях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії, II, 15).

ФАРБА (1). *Колір, забарвлення.* Як пчола, що квітам **фарби** Ані паху не уймає, Тільки сок їх ссе солодкий, Так з людьми жие мудрець (Паренетікон, XX, 1).

ФАРИСЕЙ (2). *Послідовник однієї з релігійних течій в Іудеї.* Два йїздці були раз: митар І вельможний **фарисей**; До мети взялися бігти. Хто допаде? Той чи сей? (Притчі, VII, 2). Ся мета – жите у небі.

Щоб до неї дочувалась, **Фарисей** запряг два коні: „Чеснота” одного звать, Піст, молитва, дари вбогим (Притчі, VII, 7).

• *Одн. Н. фарисей* Притчі, VII, 2; VII, 7.

ФЕРЛЯДУНОК (1). *Перен. Наказ; вимога.* Га, що ж, коли так острій **ферлядунок**, Хай буде й так! Який нам тут ратунок? (До Бразилії, V, 97).

ФЕСЬКА (1). *Власна назва особи.* – Ха, ха! То, може, й нашу **Феську** Візьмуть? – Го-го, тота на гранатира Придасться (По селах, X, 124).

ФЛЕТА (1). *Духовий музичний інструмент, що має форму дерев’яної трубки; флейта.* Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Сердечні слова. А в гуслі та **флети** де грають І брата осуджують – там Приховок чортам (Паренетікон, XXV, Строфа 24–4).

ФРАЗА (1). *Пишномовний нещирий вислів.* Наплюй! Я, синку, ліпше знаю Всю ту патріотичну зграю Й ціну єї любовних **фраз** (Поклони, II, 18).

Х

ХА (2). *Звук, яким передається голосний сміх, регіт.* –**Ха, ха!** То, може, й нашу Феську Візьмуть? –Го-го, тота на гранатире Придасться (По селах,Х,124).

ХАЙ (8), **НАЙ** (6). **1.** *Част. У сполуч. із дієсл. 3 ос. уживається для утворення аналітичної форми наказового способу, що виражає:* а) наказ, спонування (2). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце **хай** бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди,II,14). „**Най** постять так, як постив я, Доступлять в Бога ласки, Йдіять мене, і воду п’ють, І ждуть святої паски” (Легенди,V,85); б) *дозвіл, згоду* (1). Га, що ж, коли так острій ферлядунок, **Хай** буде й так! Який нам тут ратунок? (До Бразилії,V,98); в) *побажання, заклик* (8). „**Хай** буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість сьогодні, – Та я нагадав, Які вже я види в сім замку видав” (Легенди,III,17). „І мовив Масаб: „Отсе місце блаженне Мармуром блискучим **хай** буде вмощене!” (Легенди,III,34). „У нас цар молодий, богорівний наш цар! Богорівним зовсім його зробить твій дар. Міліонам він сонце, жите є нове, – Для добра міліонів **хай** вічно живе” (Легенди,VI,2–16). „Вічно жий, царю мій! **Хай** твої вороги Згинуть! Ось тобі дар від твогого слуги” (Легенди,VI,4–9). „Вічно жить молодій, а без него? О, ні! Краще він **хай** живе, дасть безмерте й міні!” (Легенди,VI,6–10). – От покаж-

ніе! **Най** Бог боронить! –Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єі голосіне почув (По селах,Х,169). **Най** Бог його за се благословить, Що не цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять (До Бразилії,I,9). На морі вмерло дев’ять душ народу; Йїх замість погребу метали в воду. **Най** Бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли йїх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії,V,73).

2. *Част. У сполуч. із дієсл. 1 ос. одн. майб. часу вживається для вираження готовності до чогось* (1). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже там! **Хай** страчу сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах,II,59).

3. *У знач. спол. Приєднує до головної частини складного речення підрядну мети* (2). „Та, кумцю, змилуйтесь-бо раз, **Най** дармо не благаю вас!” (По селах,II,78). „Як на сповіди! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, **най** встиду між хлопством не маю” (По селах,IX,21).

● **хай** **1.** а) Легенди,II,14; б) До Бразилії,V,98; в) Легенди,III,17; III,34; VI,2–16; VI,4–9; VI,6–10; **2.** По селах,II,59; **най** **1.** Легенди,V,85; По селах,Х,169; До Бразилії,I,9; V,73; **3.** По селах,II,78; IX,21.

ХАЛАБУДА (1). *Невелике крите приміщення для свині.* З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій **халабуді**; З хозяйського стола що

впало, се Було єї поживою по труді (Легенди,IV,14).

ХАЛІФ (6). *Титул верховного правителя в мусульманській країні.* **Халіф** Абдельмалік святкує побіду У куфському замку. К кінцєви обіду Від війська послаи Кровавую голову в місі внесли (Легенди,III,1). „О царю, – сказали, – твій ворог неситий, Давнійший **халіф** наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Єго голова – в сьому місі вона” (Легенди,III,6). І мовив **халіф**: „Отой замок відлюдний, В котрім такий дар я отримав пречудний, Віднині я вмить Весь золотом кажу і шовком оббить” (Легенди,III,9). Праворуч **халіфа** старенький Ібн-Румі Сидів і понурич чоло у задумі. „Старий, ти чоґо Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди,III,13). „Літ десять минуло, **халіфа** Мохтара Така ж з рук Масаба наскочила кара: Ось тутка послаи Мохтарову голову в місі внесли” (Легенди,III,29). **Халіф** Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, хлопці, агов! Зруйнуюте сей замок до самих основ!” (Легенди,III,37).

● **Одн. Н. халіф** Легенди,III,1; III,6; III,9; III,37; **Р. халіфа** Легенди,III,13; **З. халіфа** Легенди,III,29.

ХАПАТИ (3). **1. Брати, захоплювати що-небудь із поспіхом, у великій кількості, без розбору** (1). –Се правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с собою йїється. Одні **хапають** з-перед других, рвуть, і днуть, і кривдять (По селах,Х,279). // **Жадібно вбирати, втягувати в себе** (1). **Хапайте** сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змага-

ню До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі,І,110).

2. * У сполуч. хапати очи – надто інтенсивно виявлятися, вражати (1). Не видати комина на хаті; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в’ється по загаті, **Хапле** очи, сльози витискає (По селах,І,24).

● **хапле 2. у сполуч.** По селах,І,24; **хапають 1.** По селах,Х,279; **хапайте 1.** // Притчі,І,110.

ХАПАТИСЯ (1). *Перен. Жадібно, із задоволенням братися за виконання чого-небудь.* „В лісах малпи – от звір несамовитий! Що бачить, сам **хапається** робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії,І,32).

ХАТА (24). **1. Сільський одноповерховий житловий будинок** (9). В одній **хаті** риданє і плач над мерцем, В другій **хаті** музика і спів над вінцем (Притчі,Х,3,4). Понад річку верби головаті Довгі віти в воду похиляють; Журавель поскрипує при **хаті**, Босі діти по двору гуляють (По селах,І,7). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих **хатах** проводять? (По селах,І,20). Не видати комина на **хаті**; Вранці дим всю хату заповняє, З стріхи буха, в’ється по загаті, Хапле очи, сльози витискає (По селах,І,21). Оповите мглою Дріма Підгір’є. Лиш де-де в **хатах** Ще світло блима (По селах,Х,4). „То вже у них так в роді, – говорили В селі. – Отець єго мав поле й **хату**, Та все пустив, роботу занедбав, Лише по відпустах, святих місцях, Мов старець, волочився” (По селах,Х,43). „І ждїть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти,

хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі там дам” (До Бразилії, I, 49). І день, і ніч Блукає по полю, до **хат** не йде, І все кричить, голосить, плаче й стогне (По селах, X, 167).

2. Внутрішнє житлове приміщення сільського будинку (15). Чи то дуже чесно всю ніч в темній **хаті** Горячо молитися, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 11). Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до **хати** пса і обігрів, Пожaluвав його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 6). Та пес, нагрівшись у теплій **хаті**, Спочивши і найвішися досить, Замість подяки став гарчати, брехати, Ще й кинувся хозяїна вкусить (Притчі, VI, 9). Не видати комина на хаті; Вранці дим всю **хату** заповняє, З стріхи буха, в’ється по загаті, Хапле очи, сльози витискає (По селах, I, 22). В **хаті** піч трохи не в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – то жолудок **хати**, Величезний, як живіт дитини (По селах, I, 21, 27). Буднішня одежа в **хаті** шита З полотна, що вироблять хатнії (По селах, I, 47). Тільки й всього християнства в **хаті**, – Але є й письменства в ній познаки: Там під сволоком, завитий в шматі, Лист небесний – писаний Бог зна ким (По селах, I, 53). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі хрест, с тернами тин... Тут в **хаті** мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах, II, 92). „До **хати** спати я не йду. Гей, куме! куме! Де ти втік? Ти спать мене веди на тік!” (По селах, II, 94). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до **хати**, Я на тоці буду спати, – Ну, заведи!” (По селах, IV, 22). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток

Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стаїні, і стодоли, і **хати**. І свідків питають, мов в пїтьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 16). Вже з цвинтару не трафила й до **хати**, Пішла долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 154). Три рази довкіль обійшла село. Під ніч насилу завели йійі До **хати**, силою й нагодували (По селах, X, 159). Най Бог його за се благословить, Що не цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в **хаті** днів прожив зо двадцять (До Бразилії, I, 11).

• **Одн. Р. хати 2.** По селах, I, 27; **до хати 2.** Притчі, VI, 6; По селах, II, 94; IV, 22; X, 154; X, 159; **3. хату 1.** По селах, X, 43; **2.** По селах, I, 22; **М. в хаті 1.** Притчі, X, 3; X, 4; **2.** Паренетікон, III, 11; По селах, I, 21; I, 47; I, 53; II, 92; До Бразилії, I, 11; **на хаті 1.** По селах, I, 21; **при хаті 1.** По селах, I, 7; **у хаті 2.** Притчі, VI, 9; **Мн. Р. до хат 1.** По селах, X, 167; **3. хати 1.** До Бразилії, I, 49; **2.** По селах, VIII, 16; **М. в хатах 1.** По селах, I, 20; X, 4.

ХАТНІІ (1). У знач. ім. Члени сім’ї, мешканці хати. Буднішня одежа в хаті шита З полотна, що вироблять **хатнії** (По селах, I, 46).

ХВАЛА (1). *Прославлення.* Та крити божїї діла Негарно, навіть грішно; Не скриєш божої **хвали**, Лиш сам загинеш вічно (Легенди, V, 7).

ХВАЛИТИ (1), **ХВАЛИТЬ** (1). **1. Висловлювати похвалу чому-небудь** (1). Пазюк о стіл б’є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас **хвалить!** Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 39).

2. Звеличувати, прославляти (1). Думками Бога **хвалячи**, Держав обіт мов-

чаня І ані слова не прорік Від роду до сконання (Легенди, V, 29).

- **хвалить 1.** По селах, II, 39; **хвалячи 2.** Легенди, V, 29.

ХВАЛИТЬ див. **ХВАЛИТИ**.

ХВИЛИНА (3). *Короткий відрізок часу; мить* (1). У обіймах его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та **хвилина** мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–7). * У *сполуч.*: а) **в тій хвилині** – *уживається для підкреслення цілковитого збігу в часі якихось двох дій; одразу ж* (1). В тій **хвилині** аскет перед ним опинивсь І покірно царю до землі поклонивсь (Легенди, VI, 4–7); б) **по хвилині** – *дуже швидко, не минуло й однісі хвилини* (1). „Зробив ти добре діло, Мені летить велів, – І зараз по **хвилині** Сам того пожалів” (Притчі, IX, 83). • **Одн. Н. хвилина** Легенди, VI, 3–7; **М. в хвилині** у *сполуч.* а) Легенди, VI, 4–7; **по хвилині** у *сполуч.* б) Притчі, IX, 83.

ХВИЛЯ (12). 1. *Хвилина* (2). Як у **хвилі** сумніву і муки Вчитель мудрий не найдесь тобі, То приймай потіху і науки З простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 1). Не розлучали нас і на п'ять **хвиль**... До міста маємо п'ятнацять миль. В лісах, під горами... Та ми не ропчем, Доріг нема, стежки, дасть Біг, протопчем (До Бразилії, V, 13). 2. *Короткий відрізок часу; мить*. * У *сполуч.*: а) **в хвилі** – *в той час; тоді* (2). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився ти в **хвилі**, як крав він. Мав він ножаку і хтів тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить під лопатку” (По селах, VI, 8). Є десь такий комарик, що

напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в **хвилі**, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкірі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 380); б) **в тій хвилі** – *в цей момент, саме в цей час* (4). І похололо в того чоловіка На серці, бо в тій **хвилі** лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 35). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій **хвилі** сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 24). В тій **хвилі** шарпнулася Астарте, Таємне слово прорекла І щезла разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 117). В тій **хвилі** в лісі Сова плачливо застогнала (По селах, X, 304); в) **в кожній хвилі** – *у будь-який момент* (2). А та гадюка під ногами, брата, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, що нам в кожній **хвилі** Назавсідги відмовить може служби (Притчі, I, 95). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній **хвилі** може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 52); г) **в найблизшій хвилі** – *дуже швидко* (1). Наче труп холодний, Він висів, певний, що в найблизшій **хвилі** Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, змій в пашеку (Притчі, I, 57); г) **на хвилю** – *на короткий час, ненадовго* (1). Тихо На **хвилю** стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: – Я-яй! Я-яй! Я-яй!.. (По селах, X, 306).

● **Одн. 3. на хвилю 2.** у сполуч. г) По селах, X, 306; **М. в хвилі 2.** у сполуч.: а) По селах, VI, 8; X, 380; б) Притчі, I, 35; IV, 24; Легенди, I, 117; По селах, X, 304; в) Притчі, I, 95; XII, 52; г) Притчі, I, 57; **Мн. Р. хвиль 1.** До Бразилії, V, 13; **3. у хвилі 1.** Паренетікон, IV, 1.

ХИБНУТИ (1). *Перен. Не вродити (про плоди).* Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тінь; А як і плід часом **хибне**, Чи ж тінь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–3).

ХИЛИТИСЯ (1). *Робитися похилим (від старості).* Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом: малих, Що від землі лиш відросли, й дідів, Що до землі вже **хиляться**, сліпих, Кривих, безногих і горбатих, навіть Дівок (По селах, X, 121).

ХИМЕРА (2). *Перен. Нереальні, безглузді плани, наміри, здійснити які неможливо* (1). І здалось, що вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось **химер**, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–7). * *У сполуч. сплітати химери – вигадувати що-небудь* (1). – То-то й є, Що нарід темний чує плач є і бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта **химери** всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 251).

● **Мн. Р. химер** Легенди, VI, 9–7; **3. химери** у сполуч. По селах, X, 251.

ХИТАТИ (1). * *У сполуч. хитати головами – рухом голови виража-*

ти осудливе ставлення до поведінки кого-небудь. Головами **хитають** старі лікарі, І тривога, як ніч, залягла у дворі (Легенди, VI, 7–3).

ХИТРО (1). *Лукаво.* Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий **хитро** так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 10).

ХИТРОЦІ (1). *Нечесні вчинки.* От він на **хитроці** візьмесь: Пошле своїх вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 370).

ХИБА див. **ХІБА**.

ХІБА (4), **ХИБА** (1). **1.** *Част. пит. Уживається в питальному реченні для підсилення відтінку здивування* (4). – Що, що таке? – Війна! **Хіба** не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем (По селах, X, 107). **Хіба** ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерти просить” (По селах, X, 260). **Хіба** ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 331). **Хіба** ж не знаєте, що в книгах пишуть? (По селах, X, 354).

2. *Част. модальна. Уживається для вираження припущення* (1). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство **хіба!**” (Легенди, VI, 2–10).

● **хіба 1.** По селах, X, 107; X, 260; X, 331; **2.** Легенди, VI, 2–10; **хиба 1.** X, 354.

ХЛАМІДА (1). *Чоловічий верхній одяг стародавніх греків у вигляді короткого плаща із застібною на правому плечі або на грудях. І хламиду він [Арістотель] зняв, і рачкує піском, Єго очи Аглая закрила платком І сидить на хребті й погоняє прутком (Притчі, IV, 29).*

ХЛІБ (11). **1.** *Харчовий продукт, що випікається з борошна (8). Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 6). Хоч від хліба здержусь, А лютую, сержусь, То яка ж моя віра? Чим я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 1). Звір же хліба не їсть, А жре м'ясо, рве кість, – Я ж про вдачу лукаву Братню рву добру славу (Паренетікон, XI, 5). І указ сей чудо справив: Хоч як хліб подорожів, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 22, 23). На вічний взір аскетам всім Не йів він хліба й м'яса; П'явки і хроби водяні – Його вся страва ласа (Легенди, V, 22). Хліб і страва – тут найстарша справа, Ціль всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 29, 32). // *Виріб із борошна певної форми; хлібина* (1). Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постолои, до торби хліб, П'ятку в черес, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 15).*

2. *Засоби до існування. * У сполуч.: а) працювати на хліб – добувати засоби до існування (1). Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 21); б) просити хліба – збирати милостиню (1). А прийшла Недуга, старість, далі сліпота, То не*

було де голови приткнути, – Взяв ліру та й пішов просити хліба. І сина на таке саме навчав (По селах, X, 49).

• **Одн. Н. хліб 1.** Легенди, II, 22; По селах, I, 29; **Р. хліба 1.** Паренетікон, XI, 5; Легенди, V, 22; **2. у сполуч. б)** По селах, X, 49; **від хліба 1.** Паренетікон, XI, 1; **3. хліб 1.** Поклони, IV, 6; Легенди, II, 23; // По селах, V, 15; **на хліб 1.** По селах, I, 32; **2. у сполуч. а)** Поклони, II, 21.

ХЛОП (4). **1. Селянин** (2). Чи чули ви, пани ото заводять Якись там шарварки нові. То ніби Говорять **хлопам:** „Штири дни до року Повинен кожний нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 199). Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 255).

2. Чоловік, мужчина (2). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печи буде Сім **хлопа** молотити (По селах, X, 242). Три місяці чекали ми на квіти: Три **хлопи** вмерли тут і три кобіти (До Бразилії, V, 79).

• **Одн. Н. хлоп 1.** По селах, X, 255; **Мн. Н. хлопи 2.** До Бразилії, V, 79; **хлопа 2.** (форма наз. двоїни) По селах, X, 242; **Д. хлопам 1.** По селах, X, 199.

ХЛОПЕЦЬ (9). **1. Підліток чоловічої статі** (5). Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов цвяшок золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се **хлопці**-конюхи огонь кладуть, Йїх на всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 11). Ось І нині купка йїх зібралась – **хлопці** Все підростки. На Сеня поглядають, Як

на старшого; деякі й самі Просились з кіннями на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 67). І **хлопці** полягали – Хто на соломі, що приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 402). П'ять **хлопців** до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі доми. Про **хлопців** доси ми не мали вісти, Дівчата раді: є що пити й йісти (До Бразилії, V, 81, 83).

2. мн. *Уживається як назва чоловіків* (2). І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи **хлопцям** повстанні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 45). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – Що, з москалем? О, то нещасте наше! Москаль твердий, не встоять наші **хлопці** Супроти него (По селах, X, 111). // *При звертанні* (2). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „Ну, **хлопці**, встереглись покуси? Що ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 127). Халіф Абдельмалік поблід, стрепенувся, А потім с тим словом до слуг обернувся: „Гей, **хлопці**, агов! Зруйнують сей замок до самих основ!” (Легенди, III, 39).

• **Мн. Н. хлопці 1.** По селах, X, 11; X, 67; X, 402; **2.** По селах, X, 111; **Р. хлопців 1.** До Бразилії, V, 81; **Д. хлопцям 2.** По селах, I, 45; **3. про хлопців 1.** До Бразилії, V, 83; **Кл. хлопці 2.** // Легенди, I, 127; III, 39.

ХЛОПСТВО (1). *Збірн. до хлоп 2.* „Як на сповіді! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між **хлопством** не маю” (По селах, IX, 21).

ХЛОПСЬКИЙ (2). *Призначений для хлопів.* „Із сего краю, що є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є справді **хлопський рай**” (До Бразилії, I, 22). „В Бразилії царем я **хлопським** стану, Там жиду доступу не дам, ні пану. Се край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 23).

• **Одн. Н. хлопський** До Бразилії, I, 22; **О. хлопським** До Бразилії, I, 23.

ХМИЗ (3). *Власна назва особи.* Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса **Хмиз**, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 3). Най Бог його за се благословить, Що не цуравсь до бідних загостить. У **Хмиза** в хаті днів прожив зо двадцять (До Бразилії, I, 11). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й **Хмиза** По десять ринських за якісь авіза (До Бразилії, V, 35).

• **Одн. Н. Хмиз** До Бразилії, I, 3; **Р. від Хмиза** До Бразилії, V, 35; **у Хмиза** До Бразилії, I, 11.

ХОВАТИ (1). *Класти що-небудь у таємному місці, щоб ніхто не міг знайти.* Сей сіти рибацькі під стріху **ховає**, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 7).

ХОДИТИ (10). **1.** *Ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі протягом певного часу (про людину); протилежне стояти* (1). „Здоров, Степане! Що ти робиш, Що понад річку з жердю **ходиш**?” (Паренетікон, XIII, 2).

// по чому. Бувати десь, переміщуючись ногами (1). „Я по Галичині вже **ходжу** рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 41).

// Відвідувати то одне, то інше місце (2). І від того дня По селах **ходить**. Вже йійі в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, – чорна-чорна, Лиш очи світяться (По селах, X, 162). –Мудрий ти На бештефранти! А чому ж ота Уріжська **ходить** та голосить? Чень же Се не добро віщує? (По селах, X, 245).

2. *Вирушати в певному напрямі, до кого-небудь* (3). „Ну, ну, **ходи**, небоже, скрийся тут! А трупа десь я впру в безпечний кут” (Притчі, V, 59). І цар зрадів. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! **Ходи**, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 13). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, **ходи**! Пізно вже лізти до хати, Я на тоці буду спати, – Ну, заведи!” (По селах, IV, 21). // за чим. *Іти кудись з тим, щоб принести що-небудь* (1). – Мій господар за грибами **Ходивши** вчора, каже: бачив вовка. То й остро наказав міні з лошат І ока не спускати. Та де вони? (По селах, X, 90).

3. *Рухатися вперед і назад, зачинятися й відчинятися (про вікна)* (1). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще **ходять**. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 18).

4. *Мати певний зовнішній вигляд* (1). Куди ж пак! Парубіка вже старий, Вже

поза трицять літ, і до роботи Нема над него, і не п'є, не тратить, А **ходить** мов жебрак (По селах, X, 38).

• **ходжу** 1. // До Бразилії, I, 41; **ходиш** 1. Паренетікон, XIII, 2; **ходить** 1. // По селах, X, 162; X, 245; 4. По селах, X, 38; **ходять** 3. По селах, I, 18; **ходи** 2. Притчі, V, 59; XI, 13; По селах, IV, 21; **ходивши** 2. // По селах, X, 90.

ХОЗЯІН (3). 1. *Господар дому* (1). Та пес, нагрівшись у теплій хаті, Спочивши і найівшись досить, Замість подяки став гарчать, брехати, Ще й кинувся **хозяїна** вкусить (Притчі, VI, 12).

2. *Той, хто розпоряджається кимсь* (2). Та ворог святости, злий дух, піддав Єі **хозяїнови** думку грішну, І сей святої тіла зажадав І вкинуть дав йійі у тьму кромішну (Легенди, IV, 26). Три місяці страждала там вона, Не піддалась забанкам чортячим. І розпалив **хозяїна** сотона, І сей гукнув: „Сюди йійі! Побачим!” (Легенди, IV, 31).

• *Одн.* 3. **хозяїна** 1. Притчі, VI, 12; **хозяїна** 2. Легенди, IV, 31; *Д.* **хозяїнови** 2. Легенди, IV, 26.

ХОЗЯЙСЬКИЙ (1). *Який належить господареві дому*. З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З **хозяйського** стола що впало, се Було єі поживою по труді (Легенди, IV, 15).

ХОЛОД (1). *Низька температура навколишнього середовища*. Лиш Сень не ляг. При вигаслім огнищі Сидить він, скулившись від **холоду**, Недвижний, у якійсь глибокій думі (По селах, X, 407).

ХОЛОДНИЙ (5). 1. *Який має низьку температуру. // Із зниженою температурою, стійкими холодами, морозами (про певний час, пору)* (1). І який пожиток,

щоб лица не мити, А в **холодну** пору голого не вкрити? (Паренетікон, III, 8). // *Призначений для охолодження тіла людини* (1). Вона [*мудрість*] магнет посеред моря, Найвисший скарб, безцінний дар, Огнище тепле в студінь горя, **Холодна** тінь під страстей сквар (Паренетікон, VIII, 12). // *Позбавлений ознак життя*. * *У порівн.* (1). Наче труп **холодний**, Він висів, певний, що в найближшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, зміи в пащеку (Притчі, I, 56). * *У сполуч.* **облитись холодним потом** – *дуже хвилюватися, пережити (від почуття страху, очікування чогось невідомого)* (1). Померкло в голові у чоловіка, За серце стисло, і **холодним** потом Все тіло облилось (Притчі, I, 47).

2. *Підкреслено стриманий у стосунках з ким-небудь* (1). Хоч не любить йійі і **холодний**, як лід, Вона рада свій вік дати за сам его вид (Легенди, VI, 6–7).

• **Одн. Н. холодний 1.** // *у порівн.* Притчі, I, 56; **2.** Легенди, VI, 6–7; **холодна 1.** // Паренетікон, VIII, 12; **3.** (в) **холодну 1.** // Паренетікон, III, 8; **О. холодним 1.** у сполуч. Притчі, I, 47.

ХОЛОДНО (1). *Присл. Узнач. присудк. сл. Про низьку температуру повітря, наявність холоду.* **Холодно.** Огонь Погас. Зітхаючи глибоко, мовчки Ще раз обходять коней конюхи (По селах, X, 394).

ХОЛОДОЧОК (3). *Пестл. до холодок. Затінене місце; затінок, тінь.* У садочку в **холодочку** Гарна мати молода Возить донечку в візочку, Возить звільна і гойда (Поклони, VIII, 1). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в **холодочку**, Хоч дитина спить, не плаче

(Поклони, VIII, 7). У садочку в **холодочку** Сів на лавочці панок, Здалека глядить на матір Крізь гущавини вінок (Поклони, VIII, 25).

• **Одн. М. в холодочку** Поклони, VIII, 1; VIII, 7; VIII, 25.

ХОПТА (1). *Бур'ян.* * *У порівн.* „А ся засмолена [*скринька*] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, Що зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи, наче **хопту**, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 38).

ХОРИЙ (1). *Уражений хворобою; хворий (про органи і частини тіла).* А та гадюка під ногами, брата, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і **хоре**, що нам в кожній хвилі Назавсїгди відмовить може служби (Притчі, I, 95).

ХОРОБА (1). *Недуга, захворювання, хвороба.* Хрест божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла. Бо справді, на жінок у тії доби Ударили найгіршіі **хороби** (До Бразилії, V, 52).

ХОРУВАТИ (1). *Страждати від якоїсь хвороби; хворіти.* По морі ми плили без злих пригод, Лиш **хорував** погано весь народ (До Бразилії, V, 70).

ХОТІТИ (15), **ХТІТИ** (4). **1.** *Мати бажання відчувати, пізнати що-небудь, зазнати чогось* (1). Я не люблю безпредметно тужити, Ні шуму в власних слухати вухах; Поки живий, я **хочу** справді жити, А боротьби життя міні не страх (Поклони, VI, 11). // *Мати на меті здійснення чого-небудь, мати якусь мету* (3). Не такого посту **хоче** Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом

голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 1). „Не **хочу** іншого засуду. Пощо міні богів гнівить?” (Легенди, I, 93). Нераз йому Трафлялося пристайство – не **хотів**. Волиять тинялись в наймах, на чужих Робити і чужій коритись волі (По селах, X, 39). * У сполуч.: а) **кого хочеш** – будь-кого (1). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого **хочеш** люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–13); б) **чого хоч** – будь-що (1). „Аглає, благаю, молю! Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю, На часок-волосок вволи волю мою, – Чого **хоч**, загадай, я для тебе зроблю!” (Притчі, IV, 18).

2. з інфін. Мати намір, збиратися (щось робити) (11). Хто має мудрість, а з неї Ближнім не **хоче** вділити, Той має скарб многоцінний, В міх шкуратяний зашитий (Паренетікон, XXV, Строфа 6–2). Не може при добрі той жить, Хто **хоче** злу й добру служити. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Строфа 28–4, 5). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи ще мене й мій рід Ти **хочеш** у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 41). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати **хоче**! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пушу я з рук” (Притчі, IX, 15). „Сего не **хоче** він зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 53). Міркують ангели: „На кривду Вона [Астарте] не **хоче** нас підбити, Ми ж видали вже суд правдивий!” І прийня-

лись вино те пий (Легенди, I, 78). Живе ще тіло у бочки Велів він натоптати, Поганцям **хтів** таким, як сам, Ті мощі в дар післати (Легенди, V, 63). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився ти в хвилі, як крав він. Мав він ножаку і **хтів** тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить під лопатку” (По селах, VI, 9). „А божився, дав на боже!.. Плакав наостатку! А сам ніж мав і мене **хтів** Пхнути під лопатку!” (По селах, VII, 19). Наш конче **хоче** з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має (По селах, X, 114).

3. з інфін. Уживається на позначення можливості, вірогідності здійснення чого-небудь (2). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не **хоче** (Паренетікон, XXV, Строфа 16–4). Хто з всіми добрий **хоче** бути, Той швидко втратить добрий путь (Паренетікон, XXV, Строфа 28–1).

• **хочу** 1. Поклони, VI, 11; // Легенди, I, 93; **хочеш** 1. у сполуч. а) Легенди, VI, 5–13; 2. Притчі, V, 41; **хоч** 1. у сполуч. б) Притчі, IV, 18; **хоче** 1. // Паренетікон, III, 1; 2. Паренетікон, XXV, Строфа 6–2; XXV, Строфа 28–4; Притчі, IX, 15; Легенди, I, 53; I, 78; По селах, X, 114; 3. Паренетікон, XXV, Строфа 16–4; XXV, Строфа 28–1; **хотів** 1. // По селах, X, 39; **хтів** 2. Легенди, V, 63; По селах, VI, 9; VII, 19; **хтівши** 2. Паренетікон, XXV, Строфа 28–5.

ХОЧ¹ (40), **ХОЧА** (1). Спол. 1. Допустовий. Уживається у складнопідрядних реченнях з логічною невідповідністю між змістом складових частин; відповідає за значенням словосполучен-

ню *незважаючи на те, що; ужитий на початку підрядної частини, сполучає допустову підрядну частину з головною* (25). Який я декадент? Я син народа, Що вгору йде, **хоч** був запертий в льох. Мій поклик: праця, щасте і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 18). Хоч у життю стрічав тебе я рідко, Та все ж міні той спогад серце гріє, **Хоч** як болючий він (Поклони, VII, 6). І нині, **хоч** нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе шука душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач є втиша (Поклони, VII, 13). Мірно, наче пташка в клітці З щєблика на щєблик скаче, Возить доню в холодочку, **Хоч** дитина спить, не плаче (Поклони, VIII, 8). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жиє для себе – **хоч** би був не знать Як чесний, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 8). **Хоч** хто і сто літ проживе Безчесно, непоздержливо, – Волів би день один прожить, У чесноті, в думках святих (Паренетікон, X, 1). **Хоч** хто і сто літ проживе, Без розуму блукаючи, – Волів би день один прожить У розумі, в думках святих (Паренетікон, X, 5). **Хоч** хто і сто літ проживе Ліниво, без енергії, – Волів би день один прожить У праці, в чеснім змаганю (Паренетікон, X, 9). **Хоч** хто і сто літ проживе, Про почин і кінець не дба, – Волів би день один прожить І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 13). **Хоч** хто і сто літ проживе, Премудрости не знаючи, – Волів би день один прожить, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 17). Від зіля, примови Гадюка втиха. Та злюка не втихне Ні вдень, ні вночі, **Хоч** кров йій із серця Свогого точи

(Паренетікон, XV, 15). Мужню силу хоч похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне; Так і свічку **хоч** схили додолу, Свого світла вниз вона не зверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–3). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов повний стає; Се бачучи, чесні не тратьте надії, **Хоч** доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–4). Не цурається правди мудрець, **Хоч** вона й з уст дитинячих буде, – Так як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–2). Добру науку приймай, **Хоч** йій і від простого чуєш; Злої ж на ум не бери, **Хоч** би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–2, 4). Книги – морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, **хоч** і труду мав досить, Дивні перли виносить (Паренетікон, XXV, Строфа 19–3). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, **Хоч** знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 45). І указ сей чудо справив: **Хоч** як хліб подорожів, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 22). **Хоч** давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 5). Аскет мовить: „**Хоч** яке се жите і трудне, і сумне, Дай, щоб старість і смерть оминули мене” (Легенди, VI, 1–10). **Хоч** не любить йій і холодний, як лід, Вона рада свій вік дати за сам єго вид (Легенди, VI, 6–7). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна сказати, **Хоч** щось твердо дума (По селах, III, 15). Оттак в селі балакали про Сеня, Сміялись з него, **хоч** усі й любили, Бо щирий був, для всякого ввічливий (По

селах, X, 55). **Хоч** трицять літ від роду, він найрадше з дітьми малими пристає, готов і порохом пересипатись з ними (По селах, X, 60); // а) *Уживається із протиставними сполучниками а, але, та, проте у головній частині* (8). **Хоч** часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної не маю, Кагар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 13). **Хоч** у житю стрічав тебе я рідко, Та все ж міні той спогад серце гріє, Хоч як болючий він (Поклони, VII, 4). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? **Хоч** ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 5). Мужню силу **хоч** похилить горе, Та не зломить, в підлість не поверне (Паренетікон, XXV, Строфа 2–1). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. **Хоч** він не чув Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 27). **Хоч** в бруді й вохкості жила, як звір, Та чистоту над все вона любила; З таких річей очищувала двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 17). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! **Хоч** над світом я цар, та над серцем не цар” (Легенди, VI, 8–8). От і мій господар, **Хоч** і який богач, а злакомивсь На мойіх п'ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 281); // б) *Уживається із протиставним сполучником то проте у головній частині* (1). І **хоч** нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] чули, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кожний На собі сам йїх правди досвідив

(По селах, X, 272); // в) *Уживається із сполучником то у головній частині для вираження допустового значення з умовним відтінком; відповідає за значенням словам навіть якщо* (6). **Хоч** від хліба здержусь, А лютую, сержусь, То яка ж моя віра? Чим я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 1). „А як же, друже, ти гадаєш? Моєї жінки ти не знаєш? **Хоч** і втопилась моя мила, То вниз водою не поплила” (Паренетікон, XIII, 9). **Хоч** би й мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце помисл злий, як нетля в світло, лине, Сама згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–1). **Хоча** би ти і муки тяжкі потерпів, А брата свого не любиш, То все ж ти на вічне жите не доспів, Лиш дармо дочасне загубиш (Паренетікон, XXV, Строфа 33–1). **Хоч** би все небо папером було, **Хоч** би все море чорнилом було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–1, 2).

2. *Протиставний. Уживається для вираження протиставного зв'язку між однорідними членами простого речення; відповідає за значенням слову але* (1). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, **Хоч** не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 23).

хоч ¹ 1. Поклони, VI, 18; VII, 6; VII, 13; VIII, 8; Паренетікон, I, 8; X, 1; X, 5; X, 9; X, 13; X, 17; XV, 15; XXV, Строфа 2–3; XXV, Строфа 3–4; XXV, Строфа 4–2; XXV, Строфа 5–2; XXV, Строфа 5–4; XXV, Строфа 19–3; XII, 45; Легенди, II, 22;

IV,5; VI,1–10; VI,6–7; По селах,III,15; X,55; X,60; // а) Поклони,VI,13; VII,4; Паренетікон,VI,5; XXV,Строфа2–1; Притчі,ХІІ,27; Легенди,IV,17; VI,8–8; По селах,X,281; б) По селах,X,272; в) Паренетікон,ХІ,1; ХІІІ,9; XXV,Строфа32–1; XXV,Строфа40–1; XXV,Строфа40–2; **хоча** 1. в) XXV,Строфа33–1; 2. Поклони,VII,23.

ХОЧ ² (7). *Част. 1. Вид. Виділяє один із членів речення за ознакою допустовості; близька за значенням до слова **принаймні*** (2). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я **хоч** що-то змудрю, Тебе пушу я з рук” (Притчі,IX,19). Раз цар один на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним **хоч** словом обмінився. І зголоднів (Притчі,ХІ,3).

2. *Підсил. Уживається для підсилення висловленого тим словом або словосполученням, якого стосується; близька за значенням до слова **навіть*** (1). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождей **хоч** на гак!” Всміхнувся отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі,V,24).

3. *Модальн. Виражає можливість або неможливість, схвалення або несхвалення висловлюваної думки, її логічну оцінку з погляду ймовірності, реальності прямого ствердження і т. ін. * У сполуч.:* а) **хоч гать гати** – дуже багато, велика кількість кого-небудь (1). Свідків, **хоч** гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до сто-доли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах,IV,13); б) **хоч ріж** – уживається для підкреслення чийсь упертості (1). Розгнівався на

се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддасть – **хоч** ріж!” (По селах,II,54); в) **хоч ти пропадь** – уживається як проклін (1). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п’явко! **Хоч** ти пропадь!” (По селах,IV,30); г) **хоч сорочку з себе дасть** – уживається у значенні „віддасть кому-небудь усе, поділиться з ким-небудь усім, що тільки є в нього” (1). Вже така натура У того Сеня: зразу воркне гризко, А потім **хоч** сорочку з себе дасть. Недаром придурковатим зовуть І підіймають всім селом на сміх (По селах,X,32).

• **хоч** ² 1. Притчі,IX,19; ХІ,3; 2. Притчі,V,24; 3. у сполуч.: а) По селах,IV,13; б) По селах,II,54; в) По селах,IV,30; г) По селах,X,32.

ХОЧА див. **ХОЧ**¹.

ХРАНИТИ (1). * У сполуч. **хрань Боже** – вживається для застереження від чого-небудь лихого, поганого, небажаного. – Не бійсь, дурний! Якби, **хрань** Боже, вовк, То коні би самі дали нам знати: Зафоркали б і збились би докупи (По селах,X,93).

ХРЕБЕТ (4). *Спина людини й тварини.* „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози на **хребті**” (Притчі,IV,26). І хламиду він [Арістотель] зняв, і рачкує піском, Єго очі Агляя закрила платком І сидить на **хребті** й погоняє прутком (Притчі,IV,31). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з

хребта, І платок із очей поспішилася знять... Що там сміху було, то й пером не списать (Притчі,IV,39). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в **хребет** укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкірі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах,Х,382).

• **Одн. Р. з хребта** Притчі,IV,39; **З. в хребет** По селах,Х,382; **М. на хребті** Притчі,IV,26; IV,31.

ХРЕСТ (7). **1. Предмет і символ культу християнської релігії** (3). Аж ось Пазюк промовив: „Тут! На розі **хрест**, с тернами тин... Тут в хаті мій драбуга син. Го-го, то злодій, зна біду!” (По селах,II,91). Кум почув се, весь дрижить, Мов опечений біжить: „Змилуйтеся, діду! Я вас до **хреста** довів Та й пішов вісьга домів! Присягати піду!” (По селах,III,22). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З **хреста** (По селах,Х,380). * *У порівн.* (1). Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під **хрестом**, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони,III,3). * *У сполуч.:* а) **присягнути на хрест** – дати клятву в чому-небудь, цілуючи хрест (1). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на **хрест** і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах,IX,11); б) **хрест божий з нами!** – уживається як застережний вислів, що супроводжується рухом правої руки при зображенні знака хреста, зверненого на себе (1). **Хрест** божий з нами! Певно, се була Якась безбожна упириця зла.

Бо справді, на жінок у тії доби Ударили найгіршіі хороби (До Бразилії,V,49).

2. Два бруси, з'єднані хрестоподібно (1). І зв'язану на дереві розтягли, І острий ніж у білі груди вбили, На встид одежу з неї всю зняли, Стрімглав за ноги на **хресті** прибили (Легенди,IV,40).

• **Одн. Н. хрест 1.** По селах,II,91; у *сполуч.* б) До Бразилії,V,49; **Р. до хреста 1.** По селах,III,22; з **хреста 1.** По селах,Х,380; **З. на хрест 1.** у *сполуч.* а) По селах,IX,11; **О. під хрестом 1.** у *порівн.* Поклони,III,3; **М. на хресті 2.** Легенди,IV,40.

ХРЕСТИТИ (1). *Рухом правої руки зображувати знак хреста над ким-небудь.* Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, **хрестять** і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йість, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах,Х,150).

ХРЕСТИТИСЬ (1). *Рухом правої руки зображувати знак хреста, звернений на себе.* – Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і почали **хреститись**. – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрах Так жалібно, так важко, що аж серце Мороз проймав (По селах,Х,311).

ХРЕЩЕНИЙ (2). *Який був підданий обряду хрещення, який прийняв християнство* (1). „Там слуг нема з **хрещеного** народа, – Освоїш п'ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії,I,35). * *У сполуч.* **мир хрещений** – народ православний, православні (1). – Се правда! Як вовки голодні в лісі, Так мир **хрещений** сам с собою йіється. Одні хапають з-перед других, рвуть, І дуть, і кривдять (По селах,Х,278).

• **Одн. Н. хрещений** у *сполуч.* По селах,Х,278; **Р.** (з) **хрещеного** До Бразилії,I,35.

ХРИСТІЯНСТВО (1). *Те, що є свідченням православної віри.* На стіні розвішані довкола Деревляни давні богомази: Страшний суд, Варвара і Микола, Чорні вже від диму, мов від мази. Тільки й всього **християнства** в хаті [...] (По селах, I, 53).

ХРИСТОВИЙ (1). *Який належить Христові.* Є десь такий комарик, що напився **Христової** крові, як капала з хреста (По селах, X, 379).

ХРИСТОС (1). *Боголюдина, спаситель людей, засновник християнської релігії.* Далеко десь, на самому краю світа, Є віл такий: родився він в той день, Коли **Христа** розп'ято (По селах, X, 357).

ХРОБ (1). *Черв'як.* На вічний взір аскетам всім Не йів він хліба й м'яса; П'явки і **хроби** водяні – Його вся страва ласа (Легенди, V, 23).

ХРОНІЧНИЙ (1). *Затяжний або такий, що періодично поновлюється (про хворобу).* Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини **хронічної** не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 15).

ХРУПАТИ (1). *Видавати хрускіт при розжовуванні їжі; хрустіти.* Сова у лісі заскиглила – цур їй! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путем коні Та **хрупають** траву росисту (По селах, X, 77).

ХРУЩ (2). *Власна назва особи.* Вельможна мамо, найясніша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць **Хрущ**, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 3). Поганий край! Докучив голод нам, І

горячок понабирались там. Сім штук дітей, Онищика, й Чаплиха, І **Хрущ** старий там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 44).

• *Одн. Н. Хрущ* До Бразилії, I, 3; V, 44.

ХТІТИ див. **ХОТІТИ**.

ХТО (57). *Займ. 1. Пит.* *Уживається при запитуванні про особу* (11). Якби могутність, щастє і свобода Відмірялись по мірі крові й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То **хто** б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 8). Два йїздці були раз: митар І вельможний фарисей; До мети взялися бігти. **Хто** допаде? Той чи сей? (Притчі, VII, 4). **Хто** був другий кінь? А, ба! Гордість, злобная обмова І гидка самохвальба (Притчі, VII, 10). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дрожи! Від **кого** маєш плід сей? По правді скажи!” (Легенди, VI, 7–14). Що? **Хто?** Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 7). **Хто** був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна сказать, Хоч щось твердо дума (По селах, III, 13). – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з **ким?** (По селах, X, 108). – Не може бути! **Хто** тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 209). От ми які вже парубки, а **хто** нас До війська кликав? (По селах, X, 237). Коли почувеш, як в тиші нічній Зелізним шляхом ступоняють вагони, А в них гуде, шумить, пишить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дісканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? **Кого** везе? Куди? **Кому** вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 8).

2. Відносно. Уживається в ролі сполучного слова для приєднання підрядної частини до головної (також із співвідносними словами **той, то** в головній частині) (22). Лиш в **кого** праця потом скрань зросила, Наверх той виб'єсь з темної юрби (Поклони, V, 11). Хто сам себе опанував, Найтяжшу річ він доконав; **Хто** сам себе оберіга, Той безпечнійший від усіх (Паренетікон, IX, 11). Не високо мудруй, Але твердо держись, **А хто** правду лама, С тим ти сміло борись! (Паренетікон, XIV, 3). Як проміясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова Того, **хто** не сповняє їх (Паренетікон, XVI, 4). Як проміясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова Того, **хто** чинить після них (Паренетікон, XVI, 8). **Хто** лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Того напавши вхопить смерть, Як повинь соннеє село (Паренетікон, XXI, 1). **Хто** лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Той смерти попаде у власть, Не осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 5). **Хто** в першій чвертині житя Знання не здобув, А другій чвертині житя Майна не здобув, А в третій чвертині житя **Хто** чесним не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 1, 6). **Хто** має мудрість, а з неї Ближнім не хоче вділити, Той має скарб многоцінний, В міх шкуратяний заштити (Паренетікон, XXV, Строфа 6–1). Навіть той, **хто** в призначенє вірить, Все ж трудитися мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, що без труду Не горить і сухеє поліно (Паренетікон, XXV, Строфа 10–1). Книги – морська глибина: **Хто** в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли вино-

сить (Паренетікон, XXV, Строфа 19–2). **Хто** власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; **Хто** є сліпий на обі оці, То що по дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV, Строфа 20–1, 3). **Хто** з всіми добрий хоче быть, Той швидко втратить добрий путь (Паренетікон, XXV, Строфа 28–1). Не може при добрі той жить, **Хто** хоче злу й добру служить. Бо, хтівши догодить обом, Він швидко стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Строфа 28–4). Як перший лист ізронить, То твердо вірять люде: **Хто** зійсть отой листочок, Той вічно жити буде (Притчі, II, 11). Подібний ти до него, брате милий: Не тямш, **хто** добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 14). **Хто** були родичі его, В якій жили країні – Незвісно; сам він змалку жив У водяній пустині (Легенди, V, 17). Сень видобува тютюн, І крає ножиком, і ділить всім, **В кого** немає (По селах, X, 30). „Як рік мине, тоді підійму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, **хто** гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 17). „Що лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, **хто** їх спиняє” (До Бразилії, III, 12). // Уживається на означення особи, про яку йдеться в головному реченні (7). **Хто** сам себе опанував, Найтяжшу річ він доконав; **Хто** сам себе оберіга, Той безпечнійший від усіх (Паренетікон, IX, 9). **Хто** вином не впиваєсь, Ні м'ясив найідаєсь, Але сам повен злоби – Чим він ліпший худоби? (Паренетікон, XI, 9). **Хто** тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як

проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 1). Та **хто** з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житєм І перед боротьбою, **Хто** супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 3, 7). Дурний, **хто**, помилок лякаючись, Не сміє братися до діла, – Так, як би я не йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа 8–1). **Хто** духом низький, не мішайся там, Де є високих трони; Таж чобота на голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–1).

3. *Уживається з розділовим значенням – при зіставленні двох або кількох речень: одна (людина) – друга (людина)* (5). Ось при огні Сидять гуртом: **хто** в гуньці, в подігачці, **Хто** в кожушанці, **хто** лиш грубий міх Нап'яв на плечі (По селах, X, 16, 17). І хлопці полягали – **Хто** на соломі, що приніс з собою, А **хто** й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 403, 404).

4. *Уживається із значенням неозначеності у складі деяких сполучень – „байдуже яка людина, будь-яка з можливих”* (10). Хоч **хто** і сто літ проживе Безчесно, непоздержливо, – Волів би день один прожить, У чесноті, в думках святих (Паренетікон, X, 1). Хоч **хто** і сто літ проживе, Без розуму блукаючи, – Волів би день один прожить У розумі, в думках святих (Паренетікон, X, 5). Хоч **хто** і сто літ проживе Ліниво, без енергії, – Волів би день один прожить У праці, в чеснім змаганю (Паренетікон, X, 9). Хоч **хто** і сто літ

проживе, Про почин і кінець не дба, – Волів би день один прожить І тямить почин і кінець (Паренетікон, X, 13). Хоч **хто** і сто літ проживе, Премудрости не знаючи, – Волів би день один прожить, Пізнавши праведний закон (Паренетікон, X, 17). Що **хто** зробить чи не зробить, Зле чи добре, він не дбає, Лиш про власні діла дбає, Злий чи добрий йїх кінець (Паренетікон, XX, 5). А був у краю звичай старосвітський: Коли **кого** на смерть засудить цар, То перед дім єго шле трубача; І перед чім домом сей загрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 19). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – **Кого** хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–13). „Міліони людей можу вбить, погубить, Та чи змушу **кого** мене вірно любить?” (Легенди, VI, 8–10). – Ну-ко, Скажіть **хто** байки! – обізвався несміло Один і скося позирнув на Сеня (По селах, X, 79).

* У сполуч.: а) **Бог зна ким** – невідомо ким (1). Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній позначки: Там під сволоком, завитий в шматі, Лист небесний – писаний Бог зна **ким** (По селах, I, 56); б) **хто зна** – невідомо (1). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та **хто** зна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 239).

● **Н. хто 1.** Поклони, V, 8; Притчі, VII, 4; VII, 10; По селах, III, 7; III, 13; X, 209; X, 237; **2.** Паренетікон, IX, 11; XIV, 3; XVI, 4; XVI, 8; XXI, 1; XXI, 5; XXIV, 1; XXIV, 6; XXV, Строфа 6–1; XXV, Строфа 10–1; XXV, Строфа 19–2;

XXV,Строфа20–1; XXV,Строфа20–3; XXV,Строфа28–1; XXV,Строфа28–4; Притчі,II,11; VI,14; Легенди,V,17; До Бразилії,I,17; III,12; // Паренетікон,IX,9; XI,9; XVIII,1; XXII,3; XXII,7; XXV,Строфа8–1; XXV,Строфа14–1; **3.** По селах,X,16; X,17 (2 р.); X,403; X,404; **4.** Паренетікон,X,1; X,5; X,9; X,13; X,17; XX,5; По селах,X,79; у *сполуч.* б) По селах,X,239; **Р. від кого 1.** Легенди,VI,7–14; **в кого 2.** По селах,X,30; **Д. кому 1.** До Бразилії,II,8; **3. кого 1.** До Бразилії,II,8; **4.** Притчі,XII,19; Легенди,VI,5–13; VI,8–10; **в кого 2.** Поклони,V,11; **О. ким 4.** у *сполуч.* а) По селах,I,56; **з ким 1.** По селах,X,108.

ХТОСЬ (4). *Якась людина.* Коли обід **хтось** славний зготував, Найідки найдобріні та напитки, Царя самого в гості завізвав, А соли не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон,I,1). А якби **хтось** згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те їх славу по поле князь?” І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордощах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон,IV,13). І ждуть [*буддисти*] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнуцим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, Що **хтось** його дождеться (Притчі,II,28). „О богине, прости! Я згрішив, бачу сам! Та безцінний твій дар **комусь** іншому дам” (Легенди,VI,2–12).

• **Н. хтось** Паренетікон,I,1; IV,13; Притчі,II,28; **Д. комусь** Легенди,VI,2–12.

ХУДИЙ (3). *Який має виснажене, тонке, сухорляве тіло* (2). Асока, цар пре-

мудрий, милосерний – Були колись такі царі на світі – С цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – **худих**, блідих, В одежах із кори та бур’яну (Притчі,XII,4). Коли побачиш – на перроні десь Людей, мов оселедців тих, набито, Жінок **худих**, блідих, аж серце рвесь, Зів’ялих, мов побите градом жито, Мужчин понурих і дітей дрібних І купою брудні, старії фанти Навалені під ними і при них, На лицях слід терпінь, надій марних, Се – емігранти (До Бразилії,II,12). **Образно* (1). Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву **худа** берізка В щілині виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі,I,12).

• **Одн. Н. худа образно** Притчі,I,12; **Мн. 3. худих** Притчі,XII,4; До Бразилії,II,12.

ХУДОБА (3). *Збірн. Чотириногі свійські тварини* (2). Хто вином не випиваєсь, Ні м’ясив найідаєсь, Але сам повен злоби – Чим він ліпший **худоби**? (Паренетікон,XI,12). Бо **худоба** дурна Не коштує вина Ні м’ясив не вживає, Та заслуги не має (Паренетікон,XI,13). * *У порівн.* (1). Аж із Кормон, мов живого до гробу, Гнали жандарми наш люд, як **худобу** (До Бразилії,IV,8).

• **Одн. Н. худоба** Паренетікон,XI,13; **Р. худоби** Паренетікон,XI,12; **3. худобу у порівн.** (До Бразилії,IV,8).

ХУСТЯ (1). *Хустина.* І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат **хустята** шалінові, Капелюхи хлопцям повстяніі, – То й весь празник є на довгі літа (По селах,I,44).

Ц

ЦАР (56) *Володар якої-небудь країни* (46). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобрі та напитки, **Царя** самого в гості завіззав, А соли не додав до страв, – Які ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 3). Гість, дитя, і **цар**, і жінка Мають всі один звичай: Є що чи нема – байдуже, Йім усе лиш дай та дай (Паренетікон, XXV, Строфа 13–1). Асока, **цар** премудрий, милосерний, До ради царської звик був просити Пустинників, аскетів, богомільців І пильно слухав, що вони казали (Притчі, VIII, 1). Та се не всмак було его міністрам, Дорадникам, вельможам, генералам Сидіти поруч старців у лахмітю, І стали нарикати на **царя** (Притчі, VIII, 8). І мовив **цар**: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?” І одногolosно сказали всі: „Авжеж вартнійша ся золота! Як можна, **царю**, навіть прирівняти До тої позасмоляної скриньки!” (Притчі, VIII, 14, 18). То **цар** велів скриньки повідчиняти (Притчі, VIII, 20). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А **цар** сказав до них: „Ну, що ж тепер? Чи справді скринька золота вартнійша?” (Притчі, VIII, 28). Раз **цар** один на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, щоб з ним хоч словом обмінися. І зголоднів (Притчі, XI, 1). Та ось з села Далекого пастух іде до стада, І стежка повз **царя** його вела (Притчі, XI, 9). І **цар** зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні як вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йіс-

ти сам один” (Притчі, XI, 10). „Здоров був, **царю!**” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув **цар**. – З яких причин?” (Притчі, XI, 15, 18). „Я, **царю** любий, піст держу сьогодні”. „Га, добре діло! – мовив **цар**. – Та знай; Я **цар**, оба ми втомлені, голодні... Для мене, братіку, свій піст зломай! Снідай зо мною, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI, 22, 23, 24). „Я радо, **царю**, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 27). Зворушили **царя** слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той цар, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 32). Пастух пішов, а **цар** сів сам снідать (Притчі, XI, 37). Асока, **цар** премудрий, милосерний – Були колись такі **царі** на світі – З цілим двором раз йїхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур’яну (Притчі, XII, 1, 2). Швиденько зсів з коня могучий **цар** І підійшов до них [*аскетів*], і поклонився Йім до землі, і цілував йїх ноги, Благоаючи благословенства в них (Притчі, XII, 6). Не любо се було его дворянам. „Занадто **цар** унижує себе Перед неробами та жебраками!” Та не посмів ніхто **цареви** в очи Сказати се (Притчі, XII, 11, 13). А був там царський брат, То сей почав **цареви** докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні слова, І вечером у двір вони

вернули (Притчі, XII, 15). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить **цар**, То перед дім его шле трубача; І перед чим домом сей затрубить, Тому на завтра треба смерти ждати (Притчі, XII, 19). То **цар** Асока ще в той самий вечір Шле трубача з смертельною трубою Перед своєю брата дім (Притчі, XII, 23). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед **царем** (Притчі, XII, 35). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій **царю**! Я знаю тільки те, що вчора сночи Труба смертельна перед моім домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 39). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, як ти налякався, Хоч знаєш, що твій **цар** є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 45). Мов звіря дикого з оселі, Так кривду з-між людей женуть, Розсуджують **царів** і бідних І з шляху правди не схибнуть (Легенди, I, 27). Вчув се Періс, **цар** суворий, І розлютивсь: „Що се знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 5). „О **царю**, – сказали, – твій ворог неситий, Давнійший халіф наш Масаб, уже вбитий. Горда та буйна Ёго голова – в сьому місці вона” (Легенди, III, 5). Тут вороги обпудали Ёго кругом сильцями І до **царя** взялися гнать Страшними палицями (Легенди, V, 51). То **цар** безбожний крикнув: „Гей! Беріть його, тримайте! Ёму живіт живцем поріть, З його нутро мотайте!” (Легенди, V, 53). Три дні й три ночі вітер бив Судно по Чорнім морі; Вже думав **цар**: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 71). „У нас

цар молодий, богорівний наш **цар**! Богорівним зовсім його зробить твій дар. Міліонам він сонце, жите є нове, – Для добра міліонів хай вічно живе” (Легенди, VI, 2–13). В тій хвилині аскет перед ним опинивсь І покірно **царю** до землі поклонивсь (Легенди, VI, 4–8). „Вічно жий, **царю** мій! Хай твої вороги Згинуть! Ось тобі дар від твого слуги” (Легенди, VI, 4–9). „Вічно жить! Молодим! Справді, божеський дар!” І великим, безсмертним почув себе **цар** (Легенди, VI, 5–2). Вже й не думає **цар**, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–7). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи про те, щоб з **царем** до безсмертя дійти? (Легенди, VI, 6–2). „Вічно жий, **царю** мій, на потіху для всіх! Ось від мене тобі чудодійний горіх!” (Легенди, VI, 7–9). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над світом я **цар**, та над серцем не цар” (Легенди, VI, 8–8). Серед болю в постелі підводиться **цар**, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–1). // *Перен. Повновладний господар над ким-, чим-небудь* (10). – „Не може твій покірний селянин Снідати с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій обід Ще старший **цар** від тебе, **цар** безодні, **Цар** неба і землі, **цар** на весь світ” (Притчі, XI, 20, 21). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не міні рівня Той **цар**, і з ним я не стою у змові, Тобі поруки я не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 34). А вчора сам ти докоряв

міні, Коли корився я перед старцями!
Адже ж вони такі ж післанці смерти,
Післанці Всемогучого **царя**, Що нам не
брат, не сват і не рідня І в кожній хвили
може нас покликать На суд свій строгий
(Притчі, XII, 50). Інший жар в єї [*Рокса-
ни*] серці горить! Інший бог там живе!
Інший **цар** там царить (Легенди, VI, 6–4).
„Не для нас, о богине, твій божеський
дар! Хоч над світом я цар, та над сер-
цем не **цар**” (Легенди, VI, 8–8). А той
Антихрист буде **цар** всесильний. Пішле
своїх вояків і шандарів Против пророка
(По селах, X, 363). „В Бразилії **царем** я
хлопським стану, Там жиду доступу не
дам, ні пану. Се край багатий, оком не
зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв
меж” (До Бразилії, I, 23).

● **Одн. Н. цар** Паренетікон, XXV,
Строфа 13–1; Притчі, VIII, 1; VIII, 14;
VIII, 20; VIII, 28; XI, 1; XI, 10; XI, 18; XI, 23;
XI, 24; XI, 37; XII, 1; XII, 6; XII, 11; XII, 19;
XII, 23; XII, 45; Легенди, II, 5; V, 53; V, 71;
VI, 2–13 (2 р.); VI, 5–2; VI, 5–7; VI, 8–8;
VI, 9–1; // Притчі, XI, 20 (2 р.); XI, 21
(2 р.); XI, 34; Легенди, VI, 6–4; VI, 8–8; По
селах, X, 363; **Р. царя** // Притчі, XII, 50;
до царя Легенди, V, 51; **Д. царю**
Легенди, VI, 4–8; **цареві** Притчі, XII, 13;
XII, 15; **3. царя** Паренетікон, I, 3;
Притчі, XI, 32; **на царя** Притчі, VIII, 8;
повз царя Притчі, XI, 9; **О. царем** // До
Бразилії, I, 23; **з царем** Легенди, VI, 6–2;
перед царем Притчі, XII, 35; **Кл. царю**
Притчі, VIII, 18; XI, 15; XI, 22; XI, 27;
XII, 39; Легенди, III, 5; VI, 4–9; VI, 7–9;
Ми. Н. царі Притчі, XII, 2; **3. царів**
Легенди, I, 27.

ЦАРИТИ (1). *Перен. Бути першим, пере-
важати всіх у чому-небудь.* Гей, Рокса-
но, красуне, що думаєш ти? Чи про те,
щоб з царем до безсмертя дійти? Не про

те! Інший жар в єї серці горить! Інший
бог там живе! Інший цар там **царить**
(Легенди, VI, 6–4).

ЦАРИЦЯ (1). *Дружина царя.* Та Аглая,
котрої надземна краса Звеселяє людей і
самі небеса; Та йідких єї слів і шпаркого
ума Всі боялися, навіть **цариця** сама
(Притчі, IV, 12).

ЦАРСТВО (2). *Перен. Панування, пере-
важання чого-небудь* (1). Крізь ту то
дірочку з крови пророка Малесенька
на землю крапля впаде, І загориться
вся земля від неї. Спалить Антихриста
й его все **царство**, Спалить усі гріхи
людські й терпіня, Очистить землю, як
від ржі зелізо (По селах, X, 388). // *Про
велику кількість, достаток чогось у
якому-небудь місці* (1). „Спродував
дома поля, господарство, Вірячи байці
про Рудольфа **царство**. Дома покинув-
ши землю родинну, Гнався, щоб мрію
ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 18).

● **Одн. 3. царство** По селах, X, 388; **про
царство** // До Бразилії, IV, 18.

ЦАРСЬКИЙ (8). *Який стосується царя;
належний цареві.* Асока, цар премуд-
рий, милосерний, До ради **царської**
звик був просити Пустинників, аске-
тів, богомільців І пильно слухав, що
вони казали (Притчі, VIII, 2). А був там
царський брат, То сей почав цареві
докоряти. Мовчав Асока, не сказав ні
слова, І вечером у двір вони вернули
(Притчі, XII, 14). Заграла Труба зловіща.
Похололо в серці У брата **царського**.
Хоч він не чув Ніякої провини за собою,
Та знав, що **царська** є незмінна воля
(Притчі, XII, 27, 29). Всю ніч не спав
нешасний, все тремтів, Ридав, зітхав,
робив порядок дома. А рано у неволь-
ницькій одежі, Присипавши волосе

пилом, шнур На шию засиливши, він пішов У **царський** двір і став перед царем (Притчі, XII, 35). „Всі **царські** судді признали За мною правду, та пекло Мене сумліне, що тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 69). „Сей указ мій **царський**, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 13). Скривати тайну **царську** Потрібно і конечно, Бо, як йійі розпапляеш, Загинеш небезпечно (Легенди, V, 1).

● **Одн. Н. царський** Притчі, XII, 14; **царська** Притчі, XII, 29; **Р. (у) царського** Притчі, XII, 27; (до) **царської** Притчі, VIII, 2; **З. царський** Легенди, II, 13; (у) **царський** Притчі, XII, 35; **царську** Легенди, V, 1; **Мн. Н. царські** Легенди, I, 69.

ЦВИНТАР (1). *Місце, відведене для поховання померлих; кладовище.* Вже з **цвинтару** не трафила й до хати, Пішла долів селом: „Я-яй! Я-яй!” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 154).

ЦВІТ (2). *Квіти на рослині в період цвітіння.* Як промінясто гарний **цвіт**, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова Того, хто не сповняє йїх (Паренетікон, XVI, 1). Як промінясто гарний **цвіт**, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова Того, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 5).
● **Одн. Н. цвіт** Паренетікон, XVI, 1; XVI, 5.

ЦВІТИ (1). *Квіти.* Не пливе супроти вітру Запах **цвітів** і кадила, – Але йде по всіх усядах Добра слава, добрі діла (Паренетікон, XXV, Строфа 9–2).

ЦВЯШОК (1). *Змени. до цвях – металевий загострений стрижень, який використовують для прикріплення, скріплення частин чого-небудь.* * У порівн. Ген за селом, під лісом на долині, З густої мгли, мов **цвяшок** золотий, Вирізуєсь миготане кроваве: Се хлопці-конохи огонь кладуть, Йїх на всю ніч післали коні пасти (По селах, X, 9).

ЦЕЙЛОН (1). *Назва острова в Індійському океані.* На **Цейлоні** святому Є кипаріс високий, Роскішний, тисячлітній, У світі одинокий (Притчі, II, 1).

ЦЕНТ (2). *Дрібна розмінна монета.* Вже третю ніч він [Пазюк] п'є ось так, Та не гадай, що він піяк. Він буде ще три ночі п'є І ані **цента** не платить (По селах, II, 8). І не гадай, що за процент Він п'є й не заплатить і **цент!** (По селах, II, 14).

● **Одн. Р. цента** По селах, II, 8; **З. цент** По селах, II, 14.

ЦЕРКВА (4). *Будівля, в якій відбувається християнське богослужіння.* Свічку поставив ти в **церкві** перед образами, богачу! Добре зробив ти: ось бач, ярко та свічка горить (Паренетікон, V, 1–1). Глянь, ось убогий до **церкви** прийшов, що його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–5). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребє й буде слюб йїм давать. І веселі й сумні вернуть з **церкви** ураз, І певнісько сі й ті спільно вп'ються за час (Притчі, X, 9). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там вїйт під **церквою** цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 136).

● **Одн. Р. до церкви** Паренетікон, V, 1–5;

з церкви Притчі, X, 9; **О.** під церквою По селах, X, 136; **М.** в церкві Паренетікон, V, 1–1.

ЦИГАН (1). *Особа, що належить до народності індійського походження.*
* Упорівн. В Геніві ми сім неділь шифу ждали, За містом в норах, як **цигани**, спали (До Бразилії, V, 40).

ЦІКАВИЙ (2). *У знач. присудк. сл. Виявляти інтерес; цікавитися* (1). Та ви **цікаві**, як нам до води Дойіхалось, а потім аж сюди (До Бразилії, V, 17). // У знач. ім. Людина, що відзначається допитливістю, цікавістю. Розлучила нас юрба, Та довгенько ще **цікаві** Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 18).
• **Мн. Н. цікаві** До Бразилії, V, 17; // у знач. ім. До Бразилії, III, 18.

ЦІЛИЙ (7). **1.** *Такий, від якого нічого не відділено.* // У повному складі (1). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі на світі – С **цілим** двором раз йіхав через місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур’яну (Притчі, XII, 3). // *Увесь (про людину)* (1). Ось у строях, білилах, рум’янах **ціла**, В Олександрів покій куртізана вийшла (Легенди, VI, 7–7). // *Узятий повністю (про предмети)* (1). І вийняв [кум] з череса платок, А в нім завитих сім соток, І перед свідками **цілі** Йіх розкладає на столі (По селах, II, 67). // *Указує на величину при позначенні сукупності осіб* (1). – Та слухайте лишень, Що сталося в Урожі! Тиждень тому Там війт під церквою **цілій** громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 136). * Усполуч. **цілій день (цілі дні)** – протягом усього зазначеного часу (2). **Цілий** день

промовчав, і не спав усю ніч, І готовивсь аскет на великую річ (Легенди, VI, 2–1). От так він нам балакав дни **цілі**, Аж всі ми плакали, старі й малі. А далі мовив: „Час міні в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Бразилії, I, 37).

2. *Який відзначається єдністю, цілісністю* (1). Серцем молився Мойсей і скорботою духа **цілого**; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 2).

• **Одн Н. ціла** // Легенди, VI, 7–7; **Р. цілого 2.** Паренетікон, VI, 2; **Д. цілій** // По селах, X, 136; **3. цілий** у сполуч. Легенди, VI, 2–1; **О.** (с) **цілим** // Притчі, XII, 3; **Мн. 3. цілі** По селах, II, 67; у сполуч. До Бразилії, I, 37.

ЦІЛКОМ (1). *Зовсім.* Послухав син. Як змерклося **цілком**, Пішов, важким нав’ючений мішком. До друга найлюбішого воріт Застукав: „Живо, живо отворіть!” (Притчі, V, 33).

ЦІЛУВАТИ (2). *Торкатися губами до чого-небудь на знак глибокої пошани, вдячності.* Швиденько зсів з коня могутий цар І підійшов до них [аскетів], і поклонився Йім до землі, і **цілував** йіх ноги, Благоючи благословенства в них (Притчі, XII, 7). Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно **цілує** чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–2).

• **цілує** Легенди, VI, 9–2; **цілував** Притчі, XII, 7.

ЦІЛЬ (3). *Перен. Те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти; мета.* Не кидай власної мети, Щоб за чужою десь іти, А власну ясно **ціль** пізнай, До неї

просто послішай (Паренетікон, IX, 15). Хапайте сквално краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих **цілей** є ваш рай (Притчі, I, 115. Хліб і страва – тут найстарша справа, **Ціль** всіх змагань, замислів, турботи, Мов родивсь сей люд лиш для роботи, А на хліб вся праця йде кровава (По селах, I, 30).

• **Одн. Н. ціль** По селах, I, 30; **З. ціль** Паренетікон, IX, 15; **Мн. Р. до цілей** Притчі, I, 115.

ЦІНА (3). **1.** *Вартість чого-небудь* (1). То цар велів скриньки повідчиняти. І плянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс. А в смоляній лежали гарні перли, І пахощі, і дороге каміне Безмірної **ціни** (Притчі, VIII, 26).

2. *Перен. Цінність, значення чого-небудь* (2). Наплюй! Я, синку, ліпше знаю Всю ту патріотичну зграю Й **ціну** єї любовних фраз (Поклони, II, 18). Та Йосиф знав **ціну** тих слів І дворакови відповів: „Минувше ти збудив сумне... Мій друже, не люби мене!” (Притчі, III, 5).

• **Одн. Р. ціни** **1.** Притчі, VIII, 26; **З. ціну** **2.** Поклони, II, 18; Притчі, III, 5.

ЦІННИЙ (1). *Перен. Який має важливе значення.* Вся чеснота, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб **цінний** Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 14).

ЦІНУВАТИ (1). *Визнаючи цінність чого-небудь, дорожити ним.* „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і піз-

нати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не **цінуй**. Не думай в нім мету життя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 8).

ЦІПОК (1). *Дерев'яна палиця.* Зразу сварилися, Далі побилися Кум з Пазюком. Батькови син помагає, Син держить, батько шмагає Кума **ціпком** (По селах, IV, 5).

ЦІСАР (2). *Назва імператора Австро-Угорщини.* Пани дістодь-то навіть Вже й **цісаря** підпали, й **цісар** йім Усе те затвердив і підписав (По селах, X, 213).

• **Одн. Н. цісар** По селах, X, 213; **З. цісаря** По селах, X, 213.

ЦУПКО (1). *Переборюючи опір (про пересування в просторі).* На шлях тернистий сам подався І **цупко** по тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 5).

ЦУР (1). *кому, чому. Вигук, що вживається, щоб висловити незадоволення чим-небудь.* Закурили. Тихо. Десь обік в трощах деркає деркач. Сова у лісі заскиглила – **цур** йій! І більш не чуть нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путом коні Та хрупають траву росисту (По селах, X, 74).

ЦУРАТИСЬ див. **ЦУРАТИСЯ**.

ЦУРАТИСЯ (3), **ЦУРАТИСЬ** (1). *Триматися осторонь, уникати кого-небудь* (1). Коли прийде на світ Антихрист, Щоб всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, щоби Антихриста **цурався** (По селах, X, 362). // *Не виявляти інтересу до чого-небудь, зневажати що-небудь* (2). Не **цураться** правди мудрець, Хоч вона й з уст

дитинячих буде, – Так як в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не **цураються** люде (Паренетікон, XXV, Strofa 4–1, 4). // *Ухилитися від яких-небудь дій* (1). Най Бог його за се благословить, Що не **цуравсь** до бідних загостить. У Хми-за в хаті днів прожив зо двадцять (До Бразилії, I, 10).

- **цурається** // Паренетікон, XXV,

Строфа 4–1; // **цураються** Паренеті-кон, XXV, Strofa 4–4; **цурався** По селах, X, 362; // **цуравсь** До Бразилії, I, 10.

ЦЮПА (1). *В'язниця*. До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дни держали в **цюпі**. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім срібла взяв, що під-писав нам пас (До Бразилії, V, 20).

Ч

ЧАД (1). *Перен. Те, що дурманить, паморочить голову. Йій [красуні] опертись король не здолеє й на мить: Там згорів Персеполь! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! Чи любов се, чи чад?.. День у день із небес його кидає в ад* (Легенди, VI, 3–15).

ЧАЛАПАТИ (1). *Повільно ступати, човгаючи ногами по землі. Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до стодоли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір* (По селах, IV, 17).

ЧАПЛИХА (1). *Дружина Чаплі. Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. Сім штук дітей, Онищиха, й Чаплиха, І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха* (До Бразилії, V, 43).

ЧАПЛЯ (1). *Власна назва особи. Вельможна мамо, найясніша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, Яць Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа* (До Бразилії, I, 3).

ЧАРКА (1). *Невелика посудина для пиття спиртних напоїв. Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк! От ще жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!”* (По селах, II, 50).

ЧАС (11). **1.** *Проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років, протягом яких що-небудь здійснилося, здійснюється чи здійснюватиметься* (3).

„А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий **час**” (Притчі, IX, 88). Пророцьким духом чуючи, Що **час** его зближався, З пустині вибрався святий, На світло показався (Легенди, V, 46). Як моряки в **час** бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль йім стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 5). * У сполуч.: *а) близький час* – час, що скоро настане (1). „Моліться, – каже, – люде! Близький **час**! П’ять гір трави вже віл великий спас. Як шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 345); *б) в той час* – вказує на одночасність якоїсь дії з іншою, про яку повідомляється; *тоді* (1). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той **час** буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 240); *в) за час* – трохи згодом (1). Одним шляхом везуть і труну й молодят, Один піп погребє й буде слюб йім давать. І веселі й сумні вернуть з церкви ураз, І певнісько сі й ті спільно вп’ються за **час** (Притчі, X, 10); *г) на час* – коли треба; *вчасно* (1). „Я ж, кумцю, позичав у вас І, тямите, віддав на **час**” (По селах, II, 56).

2. *Сприятливий, потрібний момент* (1). Сим кінчимо. Прощайте! Ждїть від нас

Звісток, як нам заблисне ліпший **час** (До Бразилії, V, 100). // У знач. присудк. сл. *Пора що-небудь робити* (3). Не було **Часу** вертатись, не було де скритись, А звір вже близько (Притчі, I, 9). „Ні, синку, пізна вже пора, Додому **час!** Заснути тра!” (По селах, II, 80). От так він нам балакав дни цілі, Аж всі ми плакали, старі й малі. А далі мовив: „**Час** міні в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Бразилії, I, 39).

● **Одн. Н. час 1.** Легенди, V, 46; у *сполуч.* а) По селах, X, 345; **2.** До Бразилії, V, 100; // По селах, II, 80; До Бразилії, I, 39; **Р. часу 2.** // Притчі, I, 9; **3. час 1.** Притчі, IX, 88; **в час 1.** Паренетікон, VII, 5; у *сполуч.* б) По селах, X, 240; **за час 1.** у *сполуч.* в) Притчі, X, 10; **на час 1.** у *сполуч.* г) По селах, II, 56.

ЧАСОК (1). *Пестл. до час.* * У *сполуч. на часок-волосок* – *ненадовго.* „Аглає, благаю, молно! Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю, На **часок-волосок** вволи волю мою, – Чого хоч, зажадай, я для тебе зроблю!” (Притчі, IV, 17).

ЧАСОМ (2). *Іноді.* Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тінь: А як і плід **часом** хибне, Чи ж тінь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–3). – О Господи! – зітхне **часом.** – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, Щоб не заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду Твого! (По селах, X, 409).

● **часом** Паренетікон, XXV, Строфа 22–3; По селах, X, 409.

ЧАСТКА (2). *Перен.* *Частина вияву яко-го-небудь стану, почуття людини* (1). Та й те подумай ще, будь ласка: Твого-го я найкраща **частка** З тобою враз не ляже в гріб (Поклони, II, 23). // У знач.

присл. *Не цілком, окремими шматками* (1). З дрібних шпигань мої повстали рани, **Частками** жерла моє серце скрута... (Поклони, I, 17).

● **Одн. Н. частка** Поклони, II, 23; **Мн. О. частками** // Поклони, I, 17.

ЧАСТО (4). *Багато разів за короткий проміжок часу* (1). Як квока, що з яєць Встає занадто **часто**, З них запортки потворить, – Так і чернець, що рад Виломлюєсь із власти, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 6). // *Нерідко* (3). Хоч **часто** я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 13). Подібний ти до него, брате милий: Не тямши, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, Як **часто** ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 16). Господар мій – На що розумний чоловік, а **часто** Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 189).

● **часто** Паренетікон, XXIII, 6; // Поклони, VI, 13; Притчі, VI, 16; По селах, X, 189.

ЧАСТОКІЛ (1). *Огорожа з кілків, вбитих у землю густо один біля одного.* Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик їх не почнуть тікати, Критися за мур, за **частокіл**? (Паренетікон, IV, 12).

ЧАСТУВАТИ (1). *Запрошувати ко-го-небудь випити.* „Вже ж, кумцю, вас я

третню ніч **Частую** за пустую річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дать” (По селах, II, 46).

ЧАХНУТИ (1). *Втрачати сили, здоров'я, ставати кволим, хирлявим на вигляд.* Се ж вона, его кохана, Рай его, жите, краса! Нині **чахне** за нелюбом, Наче лямба та вгаса! (Поклони, VIII, 31).

ЧВЕРТИНА (3). *Четверта частина чого-небудь; четвертина.* Хто в першій **чвертині** житя Знання не здобув, А в другій **чвертині** житя Майна не здобув, А в третій **чвертині** житя Хто чесним не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 1, 3, 5).
• **Одн. М. в чвертині** Паренетікон, XXIV, 1; XXIV, 3; XXIV, 5.

ЧЕКАТИ (3). **1.** *Ждати на прихід кого-небудь; розраховувати на появу чого-небудь* (2). Здогади, заміти... Тут шукать! Там іти... Властей **чекать**... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п'яво! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 27). Три місяці **чекали** ми на квіти: Три хлопи вмерли тут і три кобіти (До Бразилії, V, 79).

2. *Сподіватися чогось* (1). На шлях тернистий сам подався І цупко по тернах подрався, – Чого ж ти іншого **чекав**? (Поклони, II, 6).

• **чекать 1.** По селах, IV, 27; **чекав 2.** Поклони, II, 6; **чекали 1.** До Бразилії, V, 79.

ЧЕНЬ (2). *Част. 1. Може* (1). Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік оттак **чень** буде чистий морг, То будем сіять. Живемо наборг (До Бразилії, V, 9).

2. *Усполуч. з же.* **Адже ж** (1). – Мудрий ти На бештефранти! А чому ж ота

Уріжська ходить та голосить? **Чень** же Се не добро віщує? (По селах, X, 244).

• **чень 1.** До Бразилії, V, 9; **2.** По селах, X, 244

ЧЕПИТИСЯ (1). *Схопитися за що-небудь швидким, різким порухом рук.* . Не довго думаючи, він **чепився** За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовгаючи там ногами, На щось твердого крихту не оперся (Притчі, I, 15).

ЧЕРГА (1). *Певна послідовність у діях.* * *Усполуч. на черзі [бути] – бути першим у певній черговості.* – Ну, байки! Сеню, ти на **черзі** нині! (По селах, X, 102).

ЧЕРЕВИК (1). *Вид невисокого взуття.* * *Образно.* Носила одіж грубу, шерстяну І кістяні тісні **черевики**! Не стелено йій подушок для сну, Не грали йій при збудженю музики (Легенди, IV, 10).

ЧЕРЕЗ (3). *Прійм. Уживається із знах. відм.* Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потратували всю ниву убогого твого сусіда, Що **через** кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–7). Асока, цар премудрий, милосерний – Були колись такі царі на світі – С цілим двором раз йїхав **через** місто І вздрів аскетів двох – худих, блідих, В одежах із кори та бур'яну (Притчі, XII, 3). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум **через** тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 7).

• **через** Паренетікон, V, 2–7; Притчі, XII, 3; По селах, IX, 7.

ЧЕРЕС (5). *Широкий шкіряний пояс, зшитий уздовж із двох складених разом ременів так, що мав усередині порожнину для грошей та інших цінних речей.* І вийняв [кум] з **череса** платок, А в нім завитих сім соток, І перед свідками цілі Йіх розкладає на столі (По селах, II, 65). І поскладав, поцілував І в **черес** всі сотки сховав. А кум стоїть, гне в собі злість, Очима тії гроші йість (По селах, II, 74). Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій **черес** з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 11). „Не бреші! Де гроші дів? Ти мене вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У стодолі дрюк відпер, Сіна з сруба на тік зверг, – Зняв із мене **черес!**” (По селах, III, 30). Вийшли. Кум домів кленучи, А Пазюк нові онучі В постолі, до торби хліб, П'ятку в **черес**, палку в руки Та й для ліпшої поруки До ворожки до Дуліб (По селах, V, 16).

• **Одн. Р. з череса** По селах, II, 65; **З. черес** По селах, III, 11; III, 30; **в черес** По селах, II, 74; V, 16.

ЧЕРНЕЦЬ (4). *Монах* (3). Як риба без води На суші швидко гине, Так пропада **чернець**, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 3). Як квочка, що з яєць Встає занадто часто, З них запортки потворить, – Так і **чернець**, що рад Виломлюєсь із влади, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 8). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є **чернець** один старенький, Що знає йіх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йім много повідав з книжок (По селах, X, 341). * *У сполуч. йти в черці* – ставати ченцем, іти

в монастир (1). Та хто з біди в **черці** Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там Шукає, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 3).

• **Одн. Н. чернець** Паренетікон, XXIII, 3; XXIII, 8; По селах, X, 341; **З. в черці у сполуч.** Паренетікон, XXII, 3.

ЧЕСНИЙ (5). *1. Який відзначається високими моральними якостями* (3). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жис для себе – хоч би був не знать Як **чесний**, не приблизиться на п'ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 9). Хто в першій чвертині життя Знання не здобув, А в другій чвертині життя Майна не здобув, А в третій чвертині життя Хто **чесним** не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 6). Клониться дерево, плодом обтяжене; **Чесний**, розумний, і ти так клонись! Висохле древо, безмізкі голови Зломляться, та не похияються вниз (Паренетікон, XXV, Строфа 21–2).

2. Сумісний із поняттями честі, чесності, з правилами честі (2). Хоч хто і сто літ проживе Ліниво, без енергії, – Волів би день один прожить У праці, в **чеснім** змаганю (Паренетікон, X, 11). Обрубане дерево знов зеленіє, І місяць із серпа знов повний стає; Се бачучи, **чесні** не тратьте надії, Хоч доля гнівная вас гонить і б'є (Паренетікон, XXV, Строфа 3–3).

• **Одн. Н. чесний 1.** Паренетікон, I, 9; XXV, Строфа 21–2; **О. чесним 1.** Паренетікон, XXIV, 6; **М. (в) чеснім**

2. Паренетікон, X, 11; **Мн. 3. чесні 2.** Паренетікон, XXV, Строфа 3–3.

ЧЕСНО (2). *Згідно з законами моралі; порядно.* * У знач. присудк. сл. (1). Чи то дуже **чесно** всю ніч в темній хаті Горячо молиться, к Богу припадати, Поки там під тинном з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 11). // *Сумлінно* (1). Що проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А **чесно** працював на хліб (Поклони, II, 20).

• **чесно** Паренетікон, III, 11; // Поклони, II, 20.

ЧЕСНОТА (3). *Позитивна моральна риса в характері людини; доброчесність.* Вся **чеснота**, весь труд его марний, Молитва, піст і жертви всі й тривога, – Все те, мов пил, розвіє суд страшний! Одна любов з них зробить скарб цінний Перед престолом Бога (Паренетікон, I, 11). Хоч хто і сто літ проживе Безчесно, неподержливо, – Волів би день один прожить, У **чесноті**, в думках святих (Паренетікон, X, 4). Ся мета – жите у небі. Щоб до неї дочвалать, Фарисей запряг два коні: „**Чеснота**” одного звать, Піст, молитва, дари вбогим (Притчі, VII, 8).

• **Одн. Н. чеснота** Паренетікон, I, 11; Притчі, VII, 8; **М. у чесноті** Паренетікон, X, 4.

ЧЕСТЬ (3). **1.** *Добра, не заплямована репутація людини, її чесне ім'я* (1). „Ні, я роздумала! За слово Своєї **чести** не продам. Пощо міні воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 106). **2.** *Знак уваги, пошани, виявлені кому-небудь* (2). Ти любиш Русь, за те Тобі і **честь**, і шана, У мене ж тая Русь – Кровава всерці рана (Поклони, IV, 26).

Син мовив: „Татку, дяка вам і **честь**! Та в мене другів щирих много єсть” (Притчі, V, 17).

• **Одн. Н. честь 2.** Поклони, IV, 26; Притчі, V, 17; **Р. чести 1.** Легенди, I, 106.

ЧЕТВЕРТИЙ (1). *Порядковий числівник, відповідний кількісному чотири.* Хто в першій чвертині життя Знання не здобув, А в другій чвертині життя Майна не здобув, А в третій чвертині життя Хто чесним не був, Той скаже в **четвертій**: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 7).

ЧИ¹ (27). **Спол. 1.** *Розділов. Уживається при поєднанні однорідних членів речення або частин складносурядного речення* (10). Ну, в мене слугам плати скупю, А нарікать на мене глупо... Просила я тебе **чи** ні? (Поклони, II, 12). Два йїздці були раз: митар І вельможний фарисей; До мети взялися бігти. Хто допаде? Той **чи** сей? (Притчі, VII, 4). „Скажіть самі, як вас карати? **Чи** в пекло, де чорти є всі, **Чи** волите до суду висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 130, 131). Йій [красуні] опертись король не здоліє й на мить: Там згорів Персеполю! Завтра Суза згорить! Кліта вбив при вині! **Чи** любов се, **чи** чад?... День у день із небес його кидає в ад (Легенди, VI, 3–15). „Ні, богине! Візьми свій дарунок назад! Я в нїрвану волю, **чи** в Олімп, **чи** у ад!” (Легенди, VI, 8–16). І [Сень] враз промовив: –Е, яка там річ За нами впоминатись москалеви? Що ми йому, **чи** сват, **чи** брат який? А мислите, що в него мало й своїх Панів і бідних? (По селах, X, 227). // *Уживається для вираження припущення* (7). Що хто зробить **чи** не зробить, Зле **чи** добре, він не дбає, Лиш про власні діла дбає, Злий **чи** добрий йїх кінець

(Паренетікон, XX, 5, 6, 8). Гість, дитя, і цар, і жінка Мають всі один звичай: Є що **чи** нема – байдуже, Йім усе лиш дай та дай (Паренетікон, XXV, Строфа 13–3). „Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмере, Там я богача одного Взять велю – **чи** круть, **чи** верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 18). „Як на сповіди! Отче... Та взяв **чи** не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 19).

2. *Пит. Уживається на початку з'ясувальної підрядної частини* (6). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, **чи** богиня вона, **чи** змिया?” (Легенди, VI, 4–4). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, **Чи** все тут є старому в лад, **Чи** все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 28, 29). Гадаєте, що Бог про тее дбає, **Чи** там сто люда заб'ють або двісті, **Чи** хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 254, 255).

3. *Допуст. Ужив. у складнопідрядних реченнях із логічною невідповідністю між змістом складових частин* (4). Благословлю тебе! **Чи** ждять тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, **Чи** ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпші сини (Поклони, III, 6, 8). І мовить птах: „Не жалуй За тим, **чи** зле, **чи** гоже, Що сталося раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 22).

● **чи**¹ **1.** Поклони, II, 12; Притчі, VII, 4;

Легенди, I, 130; I, 131; VI, 3–15 (2 р.); VI, 8–16 (2 р.); По селах, X, 227 (2 р.); // Паренетікон, XX, 5; XX, 6; XX, 8; XXV, Строфа 13–3; Легенди, II, 18 (2 р.); По селах, IX, 19; **2.** Легенди, VI, 4–4 (2 р.); По селах, II, 28; II, 29; X, 254; X, 255; **3.** Поклони, III, 6; III, 8; Притчі, IX, 22 (2 р.).

ЧИ² (27). *Част. 1. Пит. Уживається для підсилення питального характеру речення* (14). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! **Чи** ще мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 40). „Сего не хоче він [сусід] зробити, І млин его сухий стоїть, Тож вас питаю: **чи** по правді Зробила я? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 55). „Ні, я роздумала! За слово Своєї чести не продам. Пощо міні воно? **Чи** нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 107). Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдоволить? **Чи** бажаєш чого?” (Легенди, VI, 1–8). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се міні? **Чи** вертати у світ, де панує борба? **Чи** ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–9, 10). „Чом міняється так, кілько є в дні годин? І **чи** в серці єі я паную один?” (Легенди, VI, 4–6). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? **Чи** про те, щоб з царем до безсмертя дійти? Не про те! Інший жар в єі серці горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить (Легенди, VI, 6–2). „Міліони людей можу вбить, погубить, Та **чи** змушу кого мене вірно любить?” (Легенди, VI, 8–10). „Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх! Вічне щас-

те **чи** дасть сей чудовний горіх?” (Легенди, VI, 8–12). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. **Чи** лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 19). Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. **Чи** шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 4). „Лиш одну міні річ Відповідж: **чи** ти взяв тії гроші в ту ніч? Як на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 17). **Чи** чули ви, пани ото заводять Якісь там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кождий нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 197). // *Уживається при риторичних запитаннях у знач. хіба* (11). **Чи** то дуже чесно всю ніч в темній хаті Горячо молиться, к Богу припадати, Поки там під тином з голоду та стужі Умирають бідні, зойкають недужі? (Паренетікон, III, 11). Як на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – **Чи** ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? **Чи** на крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 9, 11). А якби хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? **Чи** на те йїх слав у поле князь?” І, гордюючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – **Чи** не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 16, 20). Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тїнь: А як і плід часом хибне, **Чи** ж тїнь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–4). І дивувались Міністри, генерали та вельможі.

А цар сказав до них: „Ну, що ж тепер? **Чи** справді скринька золота вартніша?” (Притчі, VIII, 29). Пазюк о стіл б’є кулаком. „**Чи** дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 38). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – **Чи** бач, який прудкий! **Чи** я тютюн саджу? (По селах, X, 22). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? **Чи** то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? **Чи** дівка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 130, 132).

2. Підсил. Посилює окличну інтонацію речення (2). Стрілець мій здивувався. „**Чи** бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пуцу я з рук” (Притчі, IX, 14). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – **Чи** бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? (По селах, X, 21).

• **чи**² **1.** Притчі, V, 40; Легенди, I, 55; I, 107; VI, 1–8; VI, 2–9; VI, 2–10; VI, 4–6; VI, 6–2; VI, 8–10; VI, 8–12; По селах, I, 19; V, 4; IX, 17; X, 197 // Паренетікон, III, 11; IV, 9; IV, 11; IV, 16; IV, 20; XXV, Строфа 22–4; Притчі, VIII, 29; По селах, II, 38; X, 22; X, 130; X, 132; **2.** Притчі, IX, 14; По селах, X, 21.

ЧИЙ (3). *Займ. відносно. Уживається як сполучне слово для приєднання до головної частини: а) з’ясувальної підрядної частини* (2). Хто лиш квітки в життю збира, **Чий** дух до земного прилип, Того напавши вхопить смерть, Як повинь соннеє село (Паренетікон, XXI, 2). А був у краю звичай старосвітський: Коли кого на смерть засудить цар, То перед дїм его шле трубача; І перед **чиім** домом сей затрубить, Тому на завтра

треба смерти ждати (Притчі, XII, 21); б) *займенниково-означальної підрядної частини* (1). Хто лиш квітки в житю збира, **Чий** дух до земного прилип, Той смерти попаде у власть, Не осягнувши, що бажав (Паренетікон, XXI, 6).

• **Одн. Н. чий** а) Паренетікон, XXI, 2; б) Паренетікон, XXI, 6; **О. перед чим** а) Притчі, XII, 21.

ЧИМАЛО (1). *Немало, досить багато.* Стрілець подумав: „Правда! **Чимало** плещуть дива, А розміркуеш – скажеш: „Се сплітка неможлива!” (Притчі, IX, 42).

ЧИН (1). *Діяльність.* „В сусіда жінка язика Мене неславить; за сей **чин** Я відкопачь веліла річку, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 42).

ЧИННИТИ (2). *Робити що-небудь.* Як промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова Того, хто **чинить** після них (Паренетікон, XVI, 8). „Я твоя. Що захочеш, зо мною **чини**, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в’ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 23).
• **чинить** Паренетікон, XVI, 8; **чини** Притчі, IV, 23.

ЧИСТИЙ (5). **1.** *Сповнений чистоти почуттів, прагнень* (1). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше чує, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажання, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, **чистих** цілей є ваш рай (Притчі, I, 115). // *Який виражає чистоту почуттів, прагнень* (2). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов

гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А **чистий**, ясний образ твій (Поклони, VII, 24). Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се **чиста** роскош братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 104). // *Щирий (про кохання)* (1). З яким же запалом я йшов до бою! Як рвалася вперед душа вітхнута! Горіло серце **чистою** любовою!.. І що ж здобув? Лишив що за собою? (Поклони, I, 8).

2. *Повний, цілковитий* (1). Рубаєм дерева на сяжень грубі – Одно два дни довбем, сусіди любі! За рік оттак чень буде **чистий** морг, То будем сіять. Живемо наборг (До Бразилії, V, 9).

• **Одн. Н. чистий 2.** До Бразилії, V, 9; **чиста 1.** // Притчі, I, 104; **3. чистий 1.** // Поклони, VII, 24; **О. чистою 1.** // Поклони, I, 8; **Мн. Р. (до) чистих 1.** Притчі, I, 115.

ЧИСТОТА (1). *Відсутність сміття, зайвих речей.* Хоч в бруді й вохкости жила, як звір, Та **чистоту** над все вона любила; З таких річей обчишувала двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 18).

ЧИТАТИ (3). **1.** *Сприймати що-небудь, записане літерами* (1). І довгі вже століття Побожнії буддісти Стоять під кипарісом, **Читають** акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають чотки І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 16).

2. *Викладати слухачам зміст чого-небудь* (1). – Та слухайте лишень, Що

сталось в Урожі! Тиждень тому Там вїйт під церквою цілій громаді **Читав** той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 137).

3. Перен. *За якими-небудь зовнішніми виявами розгадувати внутрішній стан чи настрої особи* (1). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его **читати** б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 27).

● **читати 3.** По селах, II, 27; **читають 1.** Притчі, II, 16; **читав 2.** По селах, X, 137.

ЧМІЛЬ (3). *Джміль.* А втім – о диво! На гильках берізки Побачив той нещасний чоловік Гніздо **чмелів** (Притчі, I, 62). У щільнику малому Було там троха меду, а **чмелі** Всі полетіли в поле за пожитком (Притчі, I, 64). Вранці-рано по селі То не пчоли, не **чмелі** Глухо зажурчали, Не шумів розбитий спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 2).

● **Мн. Н. чмелі** Притчі, I, 64; По селах, III, 2; **Р. чмелів** Притчі, I, 62.

ЧОБИТ (2). *Рід взуття з високими халявами* (1). Хто духом низький, не мішайся там, Де є високих трони; Таж **чобота** на голову ніхто Не надіва замість корони (Паренетікон, XXV, Строфа 14–3). * У сполуч. **пасові чоботи** – суцільні чоботи з невідрізним передом (святкові) (1). І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й **чоботи** пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капельюхи хлопцям повстанні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 42).

● **Одн. Р. чобота** Паренетікон, XXV, Строфа 14–3; **Мн. Н. чоботи** у сполуч. По селах, I, 42.

ЧОГО (3). *Присл. Уживається на початку речення, яке містить запитання про причину чого-небудь* (1). „Се що такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – **Чого** ти, брате, Ідеш в такій невольничій подобі?” (Притчі, XII, 37). // *Уживається для увиразнення того, про що запитується в реченні* (1). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурич чоло у задумі. „Старий, ти **чого** Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 15). // *Уживається як питальне слово* (1). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліт. **Чого?** Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 423).

● **чого** Притчі, XII, 37; // Легенди, III, 15; // По селах, X, 423.

ЧОЛО (2). *Верхня надочна частина обличчя людини; лоб.* (1). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурич **чоло** у задумі. „Старий, ти **чого** Похнюпивсь? Не радий із щастя мого?” (Легенди, III, 14). // *Перен. Верхня надочна частина голови тварини* (1). Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; Щоб згорда й не поглянути на світ, Раз в раз **чолом** аж до землі схилялась (Легенди, IV, 8).

● **Одн. 3. чоло** у сполуч. Легенди, III, 14; **О. чолом** // Легенди, IV, 8.

ЧОЛОВІК (21). *Людина.* Як запорохи **чоловік** Знести не може у очох, Так гордості в душі людській Не зносить Бог (Паренетікон, XXV, Строфа 31–1). Було се в Індії. Степом безлюдним Йшов **чоловік**. І враз напав на него Голодний лев (Притчі, I, 3). Побачивши звірюку Ще здалека, почувши рик єї, Почав тікати **чоловік** щодуху (Притчі, I, 6).

Бачить **чоловік**, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щілині виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 10). І похололо в того **чоловіка** На серці, бо в тій хвилі лев розжертий Надбіг над пропасть і його побачив, І лютим ревом відгомін збудив (Притчі, I, 34). І глянув вниз у пропасть **чоловік**. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і широко Пашеку рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 41). Померкло в голові у **чоловіка**, За серце стисло, і холодним потом Все тіло облилось (Притчі, I, 46). Рад був скрикнуть **чоловік**, Та голос в горлі задушив переляк. Рад був молитися, та тривога вбила Побожну думку (Притчі, I, 53). А втім – о диво! На гильках берізки Побачив той нещасний **чоловік** Гніздо чмелів (Притчі, I, 62). І закортіло **чоловіка** того Покушать меду (Притчі, I, 66). Про все, про все забув той **чоловік**, Найшовши в тих краплинах медових Несказану, високу розкіш раю (Притчі, I, 77). „Сей **чоловік**, брати, – то кождий з нас. Житє важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас оточують, Як того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 83). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічю йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я **чоловіка** вбив!” Проси, щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в могого друга дім” (Притчі, V, 29). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я **чоловіка** вбив! Сховай мене!” (Притчі, V, 38). Аж **чоловік** найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І йісти дав того ж, що й сам він йів (Притчі, VI, 5). Як согрішив Адам

у раі, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – **чоловік!** От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 6). „А ви б, міркуєте, вдержали?” – Господь до ангелів прорік. „Ах, Господи! – Арот аж скрикнув, – Що ангел, то не **чоловік!**” (Легенди, I, 16). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? Що ангел, то не **чоловік!**” (Легенди, I, 128). „Ти, **чоловіче**, не бійся нічого! Гроші повернуться, ждати не довго” (По селах, VI, 1). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не такий же **чоловік**, Як парубок? (По селах, X, 132). Господар мій – На що розумний **чоловік**, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу якусь На бідний люд” (По селах, X, 189).

● **Одн. Н. чоловік** Паренетікон, XXV, Строфа 31–1; Притчі, I, 3; I, 6; I, 10; I, 41; I, 53; I, 62; I, 77; I, 83; VI, 5; Легенди, I, 6; I, 16; I, 128; По селах, X, 132; X, 189; **Р. чоловіка** Притчі, I, 66; **в чоловіка** Притчі, I, 34; **у чоловіка** Притчі, I, 46; **З. чоловіка** Притчі, V, 29; V, 38; **Кл. чоловіче** По селах, VI, 1.

ЧОМ див. **ЧОМУ**.

ЧОМУ (2), **ЧОМ** (2). *Присл. Уживається на початку речення, в якому міститься запитання про причини чого-небудь.* „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А **чом?** Бо несуразним Повірів ти словам, Що в мні є перла, більша Удвоє,

ніж я сам” (Притчі, IX, 89). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ провалився! Або дай, щоб скінчилася мука моя, Щоб я знав, чи богиня вона, чи змिया? **Чом** міняється так, кілька є в дні годин? І чи в серці є я паную один?” (Легенди, VI, 4–4). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: **чому** беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 129). – Мудрий ти На бештефранти! А **чому** ж ота Уріжська ходить та голосить? Чень же Се не добро віщує? (По селах, X, 244).

● **чому** По селах, X, 129; X, 244; **чом** Притчі, IX, 89; Легенди, VI, 4–4.

ЧОРНЕ МОРЕ (1). *Власна географічна назва.* Три дні й три ночі вітер бив Судно по **Чорнім морі**; Вже думав цар: „Скінчився світ, Погасло сонце й зорі” (Легенди, V, 70).

ЧОРНИЙ (12). 1. *Кольору сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий* (4). „Злодій від тебе сидить за три межі, Знаєш його по відмінній одежі. Вус має **чорний** і сіріє очі, Підстерігав тебе три дні й три ночі” (По селах, VI, 5). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постоли, а в личаки Обуває ноги, І на гуні не зелені, А **чорні** вилоги” (По селах, VII, 12). „**Чорний** вус. – Рудий у кума. Гм! Не вір рудому! Сірі очі – дійсна правда! Коб швидше додому!” (По селах, VII, 13). На морі вмерло дев’ять душ народу; Їїх замість погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої тьми, Як матері ридали за дітьми, Коли йїх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, **чорні**, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 76). * *Образно* (1).

Наче мрія, У сизій пітьмі клаптем **чорним** там Лежить село (По селах, X, 400). // *Який має шерсть такого кольору* (2). Що за притичина? Глядять: дві миши, Одна білява, друга **чорна**, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 28). А миши, **чорна** й біла, – день і ніч, Що ненастанно вік наш підгризають (Притчі, I, 91).

2. *Темний, темніший у порівнянні із звичайним кольором (про обличчя, шкіру людини).* * *Повт.* (2). І від того дня По селах ходить. Вже йїї в Лужку, І в Ступниці, і в Мокрянах видали, Була аж в Страшевичах і на Сприні. Розхристана, – говорять, – **чорна-чорна**, Лиш очі світяться (По селах, X, 165).

3. *Покритий сажею, кіптявою* (2). З-поміж верб, та груш, та яворини **Чорні** стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті сичі надувшись (По селах, I, 10). На стіні розвішані довкола Деревляні давні богомази: Страшний суд, Варвара і Микола, **Чорні** вже від диму, мов від мази (По селах, I, 52).

4. *Перен. Важкий, безпросвітний, безрадісний.* * *У сполуч. берегти про чорну годину що – передбачаючи скрутний час, пору, берегти що-небудь наявне* (1). Бережи маєток про **чорну** годину, Та віддай маєток за вірну дружину; А себе найбільше бережи без впину; та віддай майно і жінку й себе за Україну (Паренетікон, XXV, Строфа 12–1).

● *Одн. Н. чорний* 1. По селах, VII, 13; **чорна** 1. // Притчі, I, 28; I, 91; 2. *повтор.* По селах, X, 165 (2 р.); 3. **чорний** 1. По селах, VI, 5; (про **чорну** 4. у сполуч. Паренетікон, XXV, Строфа 12–1;

О. чорним 1. *образно* По селах, X, 400; **Мн. Н. чорні 1.** По селах, VII, 12; До Бразилії, V, 76; **3.** По селах, I, 10; I, 52.

ЧОРНИЛО (1). *Водний розчин певного барвника, що використовується для писання.* Хоч би все небо папером було, Хоч би все море **чорнилом** було, Зорі б на пера всі перекувать, Ангели б сіли там пір'єм писать, То не списали б – так мудрий прорік – Мудрости божої ввік (Паренетікон, XXV, Строфа 40–1).

ЧОРТ (4). *Злий дух, нечиста сила, біс, диявол, сатана.* Як військо скликає труба, Так ангелів божих скликають Серденні слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там Приховок **чортам** (Паренетікон, XXV, Строфа 24–6). Лихвар і п'яниця – Се два побратими: Сам **чорт** побратимство Зв'язав поміж ними (Паренетікон, XXV, Строфа 25–3). „Скажіть самі, як вас карати? Чи в пекло, де **чорти** є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 130). І на лице своє в покорі Упали ангели й рекли: „Карай нас, Господи, дочасно, Лиш в пекло між **чортів** не шли!” (Легенди, I, 136).

● **Одн. Н. чорт** Паренетікон, XXV, Строфа 25–3; **Мн. Н. чорти** Легенди, I, 130; **Д. чортам** Паренетікон, XXV, Строфа 24–6; **3. між чортів** Легенди, I, 136.

ЧОРТЯЧИЙ (1). *Належний чортові, чортам.* Три місяці страждала там вона, Не піддалась забаванкам **чортячим**. І розпалив хозяйна сотона, І сей гукнув: „Сюди ййй! Побачим!” (Легенди, IV, 30).

ЧОТИРИ (1). *Кількість із чотирьох одиниць.* „За три межі! Кум від мене За **чотири** межі! По якій я його знаю Відмінній одежі? Не в постолі, а в личаки

Обуває ноги, І на гуні не зелені, А чорні вилогі” (По селах, VII, 6).

ЧОТКИ (1). *Шнурок із нанизаним на нього намистом для відліку прочитаних молитов.* * Усполуч. **перебирати чотки** – пересувати кульки з одного боку шнурка на інший, відлічуючи молитви. І довгі вже століття Побожні буддісти Стоять під кипарісом, Читають акафісти. Звернувши очи вгору, Перебирають **чотки** І ждуть, аж з кипаріса Впаде той лист солодкий (Притчі, II, 18).

ЧТИТИ (1). *Шанувати.* І сталося так. І відтоді Всі русини голодні Селедія святого **чтять**. Дивні діла Господні! (Легенди, V, 95).

ЧУДО (1). *Те, що допомагає вийти із скрутного становища.* І указ сей **чудо** справив: Хоч як хліб подорожив, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 21).

ЧУДОВИЙ (1). *Прекрасний, чудесний.* Та одно лиш нам Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста розкіш братньої любови, Се той **чудовий** мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи. (Притчі, I, 105).

ЧУДОВНИЙ (2). *Який творить чудеса; чудотворний.* „Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх! Вічне щасте чи дасть сей **чудовний** горіх?” (Легенди, VI, 8–12). Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує **чудовний** той дар, І в тріскучий огонь із пахучих полін Чудодійний горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–2).

- **Одн. Н. чудовний** Легенди, VI, 8–12;
- 3. чудовний** Легенди, VI, 9–2.

ЧУДОДІЙНИЙ (3). *Який творить чудеса; чудотворний.* „Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх! Ось від мене тобі **чудодійний** горіх!” (Легенди, VI, 7–10). Олександр у болях жорстоких лежав І в руці своїй плід **чудодійний** держав (Легенди, VI, 8–2). Серед болю в постелі підводиться цар, І побожно цілує чудовний той дар, І в тріскучий огонь із пахучих полін **Чудодійний** горіх бистро кидає він (Легенди, VI, 9–4).

- **Одн. 3. чудодійний** Легенди, VI, 7–10; VI, 8–2; VI, 9–4.

ЧУЖИЙ (4). **1.** *У знач. ім. Нерідна людина* (1). Нераз йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волишь тинялись в наймах, на **чужих** Робити [...] (По селах, X, 40).

2. *Який стосується інших людей* (2). Не кидай власної мети, Щоб за **чужою** десь іти, А власну ясно ціль пізнай, До неї просто поспішай (Паренетікон, IX, 14). Нераз йому Трафлялося пристайство – не хотів. Волишь тинялись в наймах, на чужих Робити і **чужій** коритись волі (По селах, X, 41).

3. *Який стосується виснажливої праці на користь іншого народу* (1). Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить обломлан широкий твій, А кілька нас всю силу спрацювало, Щоб жить, без дяки, в каторзі **чужій!** (Поклони, V, 16).

- **Одн. Д. чужій 2.** По селах, X, 41; **О.** (за) **чужою 2.** Паренетікон, IX, 14; **М.** (в) **чужій 3.** Поклони, V, 16; **Мн. 3. на чужих 1.** у знач. ім. По селах, X, 40.

ЧУЛИЙ (1). *Сповнений ласки.* До візка не заглядають Материнські очі **чулі**, Лиш уста тихенько шепчуть: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 10).

ЧУТИ (25), **ЧУТЬ** (1). **1.** *Сприймати за допомогою органів слуху які-небудь звуки* (10). По садку проходять люде, **Чути** дитський плач і крики... (Поклони, VIII, 18). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я **чую** аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 7). Добру науку приймай, Хоч йійі і від простого **чуєш**; Злої ж на ум не бери, Хоч би й святий говорив (Паренетікон, XXV, Строфа 5–2). Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, **Чув**, як Пазюк до стодоли С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 16). Другий виразно **чув**: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хаги, Я на тоці буду спати, – Ну, заведи!” (По селах, IV, 19). Сова у лісі заскиглила – цур йій! І більш не **чуть** нічого, тільки мірно Дзеленькають залізним путем коні Та хрупають траву росисту (По селах, X, 75). – То-то й є, Що нарід темний **чує** плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 248). Хіба ж не **чули** пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й ще буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерти просить” (По селах, X, 260). І хоч нераз подібні вже слова Вони від него [Сеня] **чули**, то проте Тим дужше йїх ударили вони. І не до сміху йїм було, бо кождий На собі сам йїх правди досвідив (По селах, X, 273). – Не впевняйся дуже! – Сказав поважно, строго якось Сень. – Глухий не **чує** навіть, як гримить! (По селах, X, 337).

2. *Мати слух* (1). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не **чує**, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 151).

3. *Мати які-небудь відомості про кого-, що-небудь, знати про кого-, що-небудь із розмов* (8). – Що, що таке? – Війна! Хіба не **чули**? (По селах, X, 107). Чи **чули** ви, пани ото заводять Якісь там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кожний нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 197). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я **чув** про се від розумніших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 211). Врешті [*Сень*] Промовив: – От ви й **чули** віщуване. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та уріжська жінка, що пішла По божій волі (По селах, X, 323). Хіба ж не **чув**, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не **чути** доси (По селах, X, 331, 334). А я ось що скажу вам, що я **чув**, Та ні, не я, мої татуньо **чули** (По селах, X, 338, 339).

4. *Відчувати* (2). У обіймах его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він **чує**, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–7). Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. **Чує** лет его Усяке серце добре та чутливе Й тріпочесь тужно, наче пташка в кліти. Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По селах, X, 420). // *Передчувати, здогадуватися (про щось неприємне)* (2). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У

брата царського. Хоч він не **чув** Ніякої провини за собою, Та знав, що царська є незмінна воля (Притчі, XII, 27). Пророцьким духом **чуючи**, Що час его зближався, З пустини вибрався святий, На світло показався (Легенди, V, 45). * У *сполуч.*: а) **не чути костей** – *перевтомитися* (1). – Е, кат там з нею [*байкою*]! – другий відіззавсь. – Я за весь день охляв, не **чую** костей, І очі вжезлипаються до сну (По селах, X, 82); б) **серце чує** – *про передчуття чогось, що ґрунтується на інтуїції* (1). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, що серце ваше **чує**, Чим груди повні, чим душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 111).

5. У *формі 2 ос. теп. часу. Уживається для підкреслення сказаного, звернення уваги на що-небудь* (1). – Ой-ой! І що ж то за такеє горе Вона віщує? – **Чуєш**, що війну? Вже то як наш із москалем задреся, То тут не жди добра! (По селах, X, 178).

● **чути** 1. Поклони, VIII, 18; 3. По селах, X, 334; **чуть** 1. По селах, X, 75; **чую** 1. Паренетікон, VI, 7; 4. у *сполуч.* а) По селах, X, 82; **чуєш** 1. Паренетікон, XXV, Строфа 5–2; 5. По селах, X, 178; **чує** 1. По селах, X, 248; X, 337; 2. По селах, X, 151; 4. Легенди, VI, 3–7; По селах, X, 420; у *сполуч.* б) Притчі, I, 111; **чув** 1. По селах, IV, 16; IV, 19; 3. По селах, X, 211; X, 331; X, 338; 4. // Притчі, XII, 27; **чули** 1. По селах, X, 260; X, 273; 3. По селах, X, 107; X, 197; X, 323; X, 339; **чуючи** 4. // Легенди, V, 45.

ЧУТЛИВИЙ (1). *Сповнений чулого, доброзичливого ставлення до людей; чуйний.* Дух якийсь Могучий і таємний пролітає Понад землею. Чує лет

его Усяке серце добре та **чутливе** Й
тріпочесь тужно, наче пташка в кліті.
Чого? Куди? Пощо? Дарма питати (По
селах, X, 421).

ЧУТЬ див. **ЧУТИ**.

ЧУТЯ (1). *Психічний стан людини, зумов-
лений її переживаннями, враженнями.*
Що в мойій пісни біль, і жаль, і туга –
Се лиш тому, що склалось так житя. Та
є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія,
воля, радісне **чутя** (Поклони, VI, 8).

Ш

ША (1). *Виг. Уживається для вираження вимоги припинити розмову.* А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам шепнув: „Се злої відьми мечь! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” Ми – **ша!** Пропало наших ринських триста (До Бразилії, V, 68).

ШАБЛЮКА (1). *Збільш. до шабля – холодна зброя з зігнутих сталевих лезом і гострим кінцем.* Як від лютого татарина, Що **шаблюкою** маха, Всі тікають безоружні, Так тікай ти від гріха. (Паренетікон, XXV, Строфа 27–2).

ШАЛ (1). *Стан виявлення великого і сильного почуття.* Тим, що мене ти к собі не пустила, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий **шал**, Тим ти в душі, сумній і самотній, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 9).

ШАЛІНОВИЙ (1). *Виготовлений із тонкої вовняної фабричної тканини.* І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята **шалінові**, Капельюхи хлопцям повстанні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 44).

ШАНА (1). *Почуття поваги, що ґрунтується на визнанні суспільної ваги кого-небудь.* Ти любиш Русь, за те Тобі і честь, і **шана**, У мене ж тая Русь – Кровава всерці рана (Поклони, IV, 26).

ШАНДАР (6). *Особа, що служить в осо-*

бливих поліцейських військах; жандарм (4). Ой-ой! Метушня і тривога в селі, Із вулиці діти тікають малі, Старі покидають у полі роботу, Додому дралюють, немов на пожар! На лицах побачиш і страх, і турботу: В селі є **шандар!** (По селах, VIII, 5). Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є **шандар!** (По селах, VIII, 12). **Шандар** і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати (По селах, VIII, 13). Най Бог його за се благословить, Що не цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять. „**Шандарів**, – мовив, – мушу пильнуватись” (До Бразилії, I, 12). // *Перен. Той, хто охороняє когось, виконує чийсь волю.*

* *Образно* (2). А той Антихрист буде цар всесильний. Пішле своїх вояків і **шандарів** Против пророка (По селах, X, 364). От він [*Антихрист*] на хитрощі візьметься: Пошле своїх вояків і **шандарів** На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него шкуру зняти (По селах, X, 371).

• *Одн. Н. шандар* По селах, VIII, 5; VIII, 12; VIII, 13; *Мн. Р. шандарів* До Бразилії, I, 12; *З. шандарів* // *образно* По селах, X, 364; X, 371.

ШАНУВАТИ (1). *Цінячи, берегти.* Великі дерева **шануй**, Що плід дають і в спеку тінь: А як і плід часом хибне, Чи ж тінь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–1).

ШАРВАРОК (1). *Додаткова примусова робота на дорогах.* Чи чули ви, пани ото заводять Якісь там **шарварки** нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кождей нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 198).

ШАРПНУТИ (1). *Різко, рвучко рушити з місця; смикнути.* **Шарпнули** оті два коні: Сей сюди, а той онтам, Розірвали віз надвоє, Провалився йізdecь і сам (Притчі, VII, 13).

ШАРПНУТИСЬ (1). *Зробити різкий, поривчастий рух, намагаючись вирватися, звільнитися від когось.* В тій хвилі **шарпнулась** Астарте, Таємне слово прорекла і шезла разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 117).

ШВАБСЬКИЙ (1). *Який походить із Швабії – місцевості на півдні Німеччини.* Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й **швабські** агенти (До Бразилії, IV, 30).

ШВИДЕНЬКО (1). *Пестл. З особливою швидкістю здійснити щось.* **Швиденько** зсів з коня могучий цар і підійшов до них [аскетів], і поклонився Йім до землі, і цілував йїх ноги, Благаючи благословенства в них (Притчі, XII, 6).

ШВИДКО (6). *Через короткий проміжок часу, незабаром; скоро.* Як риба без води На суші **швидко** гине, Так пропада чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 2). Хто з всіми добрий хоче быть, Той **швидко** втратить добрий путь (Паренетікон, XXV, Строфа 28–2). Не може при добрі той жить, Хто хоче злу й добру служить. Бо, хтівши догодить обом, Він **швидко** стане зла рабом (Паренетікон, XXV, Строфа 28–6). Вми-

раючи, покликав батько сина, Що був его єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій синку, **швидко** я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V, 4). Та **швидко** кров у них заграла. Одні йїм зорі й небеса, Один йїм рай, одна йїм правда, – Астарті дивная краса (Легенди, I, 81). – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, Що **швидко** нам відхочеся байок (По селах, X, 105).

- **швидко** Паренетікон, XXIII, 2; XXV, Строфа 28–2; XXV, Строфа 28–6; Притчі, V, 4; Легенди, I, 81; По селах, X, 105.

ШВИДШЕ (1). *Виц. ст. до швидко. Мерцій.* „Чорний вус. – Рудий у кума. Гм! Не вір рудому! Сірі очі – дійсна правда! Коб **швидше** додому!” (По селах, VII, 16).

ШЕПНУТИ (3). *Сказати щось дуже тихо, пошепки.* Вином розпалені й любов’ю, **Шепнули** йїй те слово вмить. Смієсь Астарте, доливає Вина, ще дужше йїх дразнить (Легенди, I, 102). І він здригнувся. – Господи помилуй! Се смерть у очі заглядає! – **шепнув** і знов почав молитись, ще щирійше, Ще горячійше (По селах, X, 415). А як ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть. Він нам **шепнув**: „Се злої відьми мечь! Мовчіть, бо пропадете всі дочиста!” (До Бразилії, V, 66).

- **шепнув** По селах, X, 415; До Бразилії, V, 66; **шепнули** Легенди, I, 102.

ШЕПТАТИ (4). 1. *Говорити, вимовляти щось дуже тихо, пошепки* (3). До візка не заглядають Материнські очі чулі, Лиш уста тихенько **шепчуть**: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 11). Ось панок побачив матір, Жаль обняв

його великий. Глипнула й вона на него І здрігнула, мов від кулі, Над візком, схилившись, **шепче**: Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 23). Дух захопило у всіх, Так що ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки Сень сидів спокійний, **шепчучи** молитву (По селах, X, 321).

2. Чаключи, промовляти наговір (1). Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і **шепчуть** – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йість, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 150).

• **шепче 1.** Поклони, VIII, 23; **шепчуть 1.** Поклони, VIII, 11; **2.** По селах, X, 150; **шепчучи 1.** По селах, X, 321.

ШЕРСТЯНИЙ (1). *Виготовлений із шерсті.* Носила одіж грубу, **шерстяну** І кістяні тісні черевики! Не стелено йій подушок для сну, Не грали йій при збудженню музики (Легенди, IV, 9).

ШЕСТИЙ (1). *Порядковий числівник, відповідний до кількісного шість.* „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір трави вже віл великий спас. Як **шесту** буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А як на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 347).

ШИНА (1). *Рейка.* Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реестри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацїтькують, годують і колишуть, Як йїх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відїде, – тоді припадок! Весь люд на **шини** кидається враз: „Бери нас або перейдї по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилїї, II, 25).

ШИНКА (1). *Копчене м'ясо, попередньо просолене й приправлене прянощами.*

Доместико! Тебе я все співають Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживать Твої кишки, ніжки, ковбаси й **шинки**! (Легенди, IV, 56).

ШИНОК (4). *Невеликий заклад, де продавали на розлив спиртні напої; корчма.* В **шинку** шумить, в **шинку** гуде, Аж гомін геть селом їде. І не питаєте, що се є: Старий Пазюк горїлку п'є (По селах, II, 1). Село шумить, село гуде, Пазюк з **шинку** додому їде, При ньому кум, мов в'юн той, в'єсь, А свїдки їдуть то вскїсь, то вскесь. Боками їдуть, пісень ревуть (По селах, II, 86). Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із **шинку**, П'яний у стодолї спав, Злодїй черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 9).

• **Одн. Р.** з **шинку** По селах, II, 86; **їз шинку** По селах, III, 9; **М.** в **шинку** По селах, II, 1 (2 р.).

ШИРОКИЙ (1). *Який займає великий простір.* * *Образно.* Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить обломомлан **широкий** твій, А кілько нас всю силу спрацювало, Щоб жїть, без дяки, в каторзі чужїй! (Поклони, V, 14).

ШИРОКО (1). *На всю ширину.* І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і **широко** Пащеку рознімає, жде лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 43).

ШИТИЙ (1). *Виготовлений шиттям (про одяг).* Буднішня одежа в хатї **шита** З полотна, що вироблять хатніі (По селах, I, 47).

ШИФА (1). *Корабель.* В Геновї ми сім недїль **шифу** ждали, За містом в норах, як цигани, спали. (До Бразилїї, V, 39).

ШИЯ (2). *Частина тіла людини, що з'єднує голову з тулубом* (1). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосє пилом, шнур На **шию** засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 34). * *Усполуч. скрутити шию кому – убити, знищити.*
* *Образно* (1). „Як рік мине, тоді підійму бучу, Всій кривді і неправді **шию** скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 16).
● *Одн. 3. шию образно* До Бразилії, I, 16; на **шию** Притчі, XII, 34.

ШІСТЬ (1). *Кількість із шести одиниць.*
* *Усполуч. п'ять-шість* – *уживається для позначення приблизної кількості чого-небудь.* „Там слуг нема з хрещеного народа, – Освоїш п'ять-шість малп – і є вигода” (До Бразилії, I, 36).

ШКАМАТЄ (1). *Рештки подертого одягу.* * *Образно. Усполуч. на шкаматя* – *на дрібні клапті, шматки.* Як муж жорстокий, лютії жінки Своє погане довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, Як на **шкаматя** шматували тіло... (Легенди, IV, 48).

ШКАПА (1). *Слабосилий, худий кінь.*
* *Образно.* Тимчасом убогий митар **Шкапу** „Смирність” як запряг, То помалу, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 18).

ШКАРАЛЮЩА (1). *Тверде, цупке природне покриття плоду; икаралупа.* „Одну нічку не спи, один день промовчи І, очистивши ум, сей горіх розтовчи. **Шкаралющу** в огонь, а розкусиш зерно, Дасть тобі молодим вічно жити воно” (Легенди, VI, 1–17).

ШКОДА (1). *Присудк. сл. Марно, даремно.* Стрілець подумав: „Правда! **Шкода** бажань і скрути: Що зробиш – не розробиш, Що сталось – не вернути” (Притчі, IX, 34).

ШКОДИТИ (1). *Завдавати шкоди.* Хто тому **шкодить**, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 1).

ШКУРА (4). **1.** *Зовнішній покрив тіла тварини* (3). От він на хитрощі візьметься: Пошле своїх вояків і шандарів На край землі, на тих сім гір, і скаже Вола отого взяти, і зарізати, І з него **шкуру** зняти (По селах, X, 374). Розпріструть Вони ту **шкуру** і на ній почнуть Пророка мучити і катувати. Та поразить Господь нечисту силу (По селах, X, 375). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в **шкурі**, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 383).

2. *Шкіряний покрив тіла людини; шкіра.*
* *Усполуч. дерти шкуру* – *експлуатувати* (1). „Не спинять їх? Всі підуть Десь за синє море здуру”. „Як же ж їм не йти, як тут Всі до спілки дрем з них **шкуру**” (До Бразилії, III, 16).

● *Одн. 3. шкуру 1.* По селах, X, 374; X, 375; **2.** До Бразилії, III, 16; **М. в шкурі** По селах, X, 383.

ШКУРАТЯНИЙ (1). *Виготовлений із матеріалу, одержаного шляхом хімічної і механічної обробки шкіри деяких тварин; шкіряний.* Хто має мудрість, а з неї Ближнім не хоче вділити, Той має скарб

многочінний, В міх **шкуратяний** зашитий (Паренетікон, XXV, Строфаб–4).

ШЛЯХ (8). 1. *Смуга землі, призначена для їзди та ходіння; дорога* (2). Одним **шляхом** везуть і труну й молодят, Один піп погребє й буде слюб їм давать (Притчі, X, 7). На Підгір'ю села невеселі Простяглися долом-долинами, Мов край **шляху** на твердій постелі Сплять старці, обвішані торбами (По селах, I, 3). * У *сполуч. залізний шлях – залізнична колія* (1). Коли почуєш, як в тиші нічній Зелізним **шляхом** стугонять вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дисканти, То не питай: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 2).

2. *Напря́м руху до якогось наміченого місця* (2). Без неї [мудрости] все жите пустиня, Так, як пустий без друга **шлях**, І як твій дім пустий без сина, І як пустий дурного страх (Паренетікон, VIII, 14). „О, звеселося нині з вами! Ви **шлях** вказали в темноті!” І налила вино перлисте Вона в три кубки золоті (Легенди, I, 74). // *Заздалегідь визначений напрям руху* (1). На **шлях** тернистий сам подався І цупко по тернах подрався, – Чого ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 4). // *Перен. Напря́м діяльності кого-небудь* (2). Як согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали Богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого **шляху** геть утік” (Легенди, I, 7). Мов звіря дикого з оселі, Так кривду з-між людей женуть, Розсуджують царів і бідних І з **шляху** правди не схибнуть (Легенди, I, 28).

• *Одн. Н. шлях 2.* Паренетікон, VIII, 14; *Р. край шляху 1.* По селах, I, 3; *на шлях 2.* // Поклони, II, 4; *з шляху 2.* // Легенди, I, 7; I, 28; *3. шлях 2.* Легенди, I, 74; *О. шляхом 1.* Притчі, X, 7; *у сполуч.* До Бразилії, II, 2;

ШЛЯХЕЦЬКИЙ (1). *У якому проживає шляхта.* „Із сего краю, що є край дідівський, Жебрацький, і **шляхецький**, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є справді хлопський рай” (До Бразилії, I, 20).

ШЛЯХТИЧ (1). *Особа, що належала до шляхти – дрібного польського дворянства.* Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські **шляхтичі** й швабські агенти (До Бразилії, IV, 309).

ШМАГАТИ (1). *Завдавати ударів, бити.* Зразу сварилися, Далі побилися Кум з Пазюком. Батькови син помагає, Син держить, батько **шмагає** Кума ціпком (По селах, IV, 5).

ШМАТА (1). *Клапоть старої, поношеної тканини.* Тільки й всього християнства в хаті, – Але є й письменства в ній позначки: Там під сволоком, завитий в **шматі**, Лист небесний – писаний Бог зна ким (По селах, I, 55).

ШМАТИНКА (1). *Змени. до шматина – клапоть старої, поношеної тканини.* Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг **шматинку** (По селах, III, 11).

ШМАТУВАТИ (1). *Різати, ділячи на шматки.* Як муж жорстокий, лютії жінки Своє погане довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, Як на шкamat-тя **шматували** тіло... (Легенди, IV, 48).

ШНУР (2). 1. *Сплетений із пасом прядива мотузок* (1). Всю ніч не спав нещасний, все тремтів, Ридав, зітхав, робив порядок дома. А рано у невольницькій одежі, Присипавши волосе пилом, **шнур** На шию засиливши, він пішов У царський двір і став перед царем (Притчі, XII, 33).

2. *Перен. Низка, ряд чого-небудь* (1). І про одіж мало дбають нині: Як кожух є й чоботи пасові, Для газдині **шнур** коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капелюхи хлопцям повстянні, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 43).

• *Одн. Н. шнур* 2. По селах, I, 43; 3. **шнур** 1. Притчі, XII, 33.

ШОВК (1). *Тканина, виготовлена з шовкової пряжі*. І мовив халіф: „Отой замок відлюдний, В котрім такий дар я отримав пречудний, Віднині я вмиць Весь золотом кажу і **шовком** оббить” (Легенди, III, 12).

ШПАРКИЙ (1). *Бистрий на розум; меткий*. Та Аглая, котрої надземна краса Звеселяє людей і самі небеса; Та йідких єї слів і **шпаркого** ума Всі боялися, навіть цариця сама (Притчі, IV, 11).

ШПИГАНС (1). *Перен. Дошкульний докір*. З дрібних **шпигань** мої повстали рани, Частками жерла моє серце скрута... (Поклони, I, 16).

ШПІХЛІР (1). *Комора*. Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, як Пазюк до стодоли С кумом чалапав поволи Попри **шпіхлір** (По селах, IV, 18).

ШПУГА (1). *Дерев'яна планка, якою скріплюють стінки скриньки*. Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві

скриньки. Перша, широзолота, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А **шпуги** позаливані смолою (Притчі, VIII, 13).

ШРРРУМ (1). *Звуконаслідувальний вигук, що імітує звук музичного інструмента*. Не паразіт я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „**шрррум**” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 27).

ШТИРИ (2). *Кількість із чотирьох одиниць; чотири*. Чи чули ви, пани ото заводять Якісь там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „**Штири** дни до року Повинен кождей нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 199). Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, І всіх на панський лан переженуть, І панщину навернуть: **штири** дни Щотижня кождей мусить відробляти (По селах, X, 207).

• 3. **штири** По селах, X, 199; X, 207.

ШТОВХАТИ (1). *Короткими різкими рухами відпихати від чогось*. Коли побачиш, як отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, Як матері у виходках дітей Зацитькують, годують і колишуть, Як йїх жандарми **штовхають** від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Весь люд на шини кидається враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 23).

ШТРОФ (1). *Грошове стягнення, яке накладається як покарання; штраф*. – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаніці, А як зловив лісничий і подав На **штроф**, прийшлося платити – він тоді Давай мене переіцити! (По селах, X, 290).

ШТУКА (2). 1. *Окрема особа з числа одиниць, яку беруть за одиницю рахунку* (1). Поганий край! Докучив голод нам, І горячок понабирались там. Сім **штук** дітей, Онищиха, й Чаплиха, І Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха (До Бразилії, V, 43).

2. * *У сполуч. не штука – не потребує великих зусиль, не важко* (1). Пазюк о стіл б'є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не **штука** то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!” (По селах, II, 39).

• *Одн. Н. штука 2. у сполуч.* По селах, II, 39; *Мн. Р. штук 1.* До Бразилії, V, 43.

ШУВАР (1). *Трав'яниста багаторічна рослина; лепеха; айр.* Сей сіти рибачькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в **шувар**, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну щодуху лле воду: В селі є шандар! (По селах, VII, 8).

ШУКАТИ (5), **ШУКАТЬ** (3). 1. *Намагатися знайти що-небудь сховане* (2). Здогади, заміти... Тут **шукать!** Там іти... Властей чекать... Справді ж нікому не жалко. „Так тобі треба, ти п'явко! Хоч ти пропадь!” (По селах, IV, 26). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових **шукати**. Трясли вже у кума, трясуть ще сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в п'їтьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 14). // *Розшукувати, намагатися дізнатися про місцезнаходження кого-небудь* (3). І нині, хоч нас ділять доли й гори, Коли на душу ляжуть злії змори, Тебе **шука** душа, І до твоєї груди припадає, У стіп твоїх весь свій тягар скидає, І голос твій весь плач єї втиша (Поклони, VII, 15). „Ох, мене скруга вче-

пилася: Деся моя жінка втопилася”. „Та що ж, Степане, Бог с тобою, Йїї **шукаєш** вверх рікою?” (Паренетікон, XIII, 6). „Адже ж коли почнуть тебе **шукать**, То де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, що я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 42).

2. *Добиватися, прагнути чого-небудь* (3). Та хто з біди в черці Йде Господу служити, З страху перед житем І перед боротьбою, Хто супокою там **Шукає**, а не бою, Не праці, але сну, Не посту, а страв много, Не служби божої, А служби тіла свого, – Волів би віри він Зректись, се менший гріх, Ніж віру сю весь вік Отак давать на сміх (Паренетікон, XXII, 8). Мороз був лютий, сніг і завірюха, По вулиці голодний пес блукав: Обмерз, продрог, – здаєсь, лиш пушка духа, Надармо страви й захисту **шукав** (Притчі, VI, 4). Того рана с криком, шумом Серед тлуму дід іс кумом На попівство враз ішли. Чи **шукать** поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 4).

• *шукати 1.* По селах, VIII, 14; *шукать 1.* По селах, IV, 26; // Притчі, V, 42; *2.* По селах, V, 4; *шукаєш 1.* Паренетікон, XIII, 6; *шукає 2.* Паренетікон, XXII, 8; *шука 1.* Поклони, VII, 15; *шукав 2.* Притчі, VI, 4.

ШУКАТЬ див. **ШУКАТИ**.

ШУМ (6). 1. *Сукупність різноманітних звуків, які швидко змінюються за частотою і силою.* * *Образно* (1). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважнійше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости **шум**. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 14). // *Безладне звучання багатьох голосів; галас* (1). Того рана с криком, **шумом** Серед тлуму дід

іс кумом На попівство враз ішли. Чи шукать поради, може? Ні, за злодія на боже По короні понесли (По селах, V, 1). // *Різноманітні звуки якогось населеного пункту* (1). Пріє в спеці Львів, неначе Сіра бестія безвісна; **Шум** его гуде, неначе Колискова дивна пісня (Поклони, VIII, 15).

2. Перен. Розмови, пересуди, жваві обговорення, викликані підвищеною цікавістю до чого-небудь (1). Три неділі вже кум у арешті сидів, А селом якийсь **шум**, наче рій той, гудів (По селах, IX, 2).

* У сполуч. **наробити шуму** – викликати багато розмов (1). „Ратуйте, дядьку! Я людину вбив, Та вже й у місті **шуму** наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і мене!” (Притчі, V, 54).

3. Звук з неясно вираженою тональністю (1). Я не люблю безпредметно тужити, Ні **шуму** в власних слухати вухах; Поки живий, я хочу справді жити, А боротьби життя міні не страх (Поклони, VI, 10).

● **Одн. Н. шум 1.** // Поклони, VIII, 15; **2.** По селах, IX, 2; **Р. шуму 2.** у сполуч. Притчі, V, 54; **3.** Поклони, VI, 10; **3. шум 1. образно** Притчі, V, 14; **О. с шумом 1.** // По селах, V, 1.

ШУМІТИ (4). **1. Видавати, утворюва-**

ти шум (1). Вранці-рано по селі То не пчоли, не чмелі Глухо зажурчали, Не **шумів** розбитий спуст, А йшло слово з уст до уст: „Вкрали! Вкрали! Вкрали!” (По селах, III, 4). // *Безособ.* (2). В шинку **шумить**, в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не питаєте, що се є: Старий Пазюк горілку п’є (По селах, II, 1). Коли почувеш, як в тиші нічній Зелізним шляхом стугонять вагони, А в них гуде, **шумить**, пишчить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітхане і гіркий проклин, Тужливий спів, дівочії дисканти, То не питає: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 3).

2. Перен. Жваво обговорювати що-небудь (1). Село **шумить**, село гуде, Пазюк з шинку додому йде, При ньому кум, мов в’юн той, в’есь, А свідки йдуть то вскись, то вскесь. Боками йдуть, пісень ревуть (По селах, II, 85).

● **шумить 1.** // По селах, II, 1; До Бразилії, II, 3; **2.** По селах, II, 85; **шумів 1.** По селах, III, 4.

ШУМНИЙ (1). *Який видає шум.* А мав [цар] с собою много Йіди, та страва в рот йому не йшла, Бо він обідать звук серед **шумного** Кружка жінок і слуг (Притчі, XI, 6).

Щ

ЩАСЛИВИЙ (2). *Який має щастя, який зазнає щастя, радості.* **Щасливий** той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–1). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождий хоч на гак!” Всміхнувсь отець. „**Щасливий**, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 25).

• **Одн. Н. щасливий** Паренетікон, XXV, Строфа 16–1; Притчі, V, 25.

ЩАСТЕ (6). **1.** *Стан цілковитого задоволення життям, відчуття безмежної радості, яких зазнає хто-небудь* (2). „Вічно жить! О богине, се жарти, се сміх! Вічне **щасте** чи дасть сей чудовний горіх?” (Легенди, VI, 8–12). „А без **щастя**, без віри й любови внутрі Вічно жить – се горить вік у вік на кострі!” (Легенди, VI, 8–13).

2. *Успіх, удача* (1). Праворуч халіфа старенький Ібн-Румі Сидів і понурив чоло у задумі. „Старий, ти чого Похнюпивсь? Не радий із **щастя** мого?” (Легенди, III, 16).

3. *Добробут, щасливе життя* (3). Якби могутість, **щасте** і свобода Відмірялись по мірі крові й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 5). Мій поклик: праця, **щасте** і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 19). Пурпуром сонічко сходить, Пурпуром криється в морю; Так будь і ти все спокійний – В **щастю** і в горю (Паренетікон, XXV, Строфа 1–4).

• **Одн. Н. щасте 3.** Поклони, V, 5; VI, 19; **Р. без щастя 1.** Легенди, VI, 8–13; **із щастя 2.** Легенди, III, 16; **3. щасте 1.** Легенди, VI, 8–12; **М. в щастю 3.** Паренетікон, XXV, Строфа 1–4.

ЩЕ (50), **ЩЕ** (2). *Присл. 1.* *Додатково до того самого; знову, заново, повторно* (11). Та й те подумай **ще**, будь ласка: Твого я найкраща частка З тобою враз не ляже в гріб (Поклони, II, 22). А Аглая кричить: „Ну, мій ослику, ну! **Ще** мінуточки дві! **Ще** мінутку одну!” (Притчі, IV, 37). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю **ще** тобі: Щоб мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 15). Пазюк о стіл б’є кулаком. „Чи дармо в тебе я дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки **ще** долить!” (По селах, II, 40). „**Ще** кварту став, людей відправ, А завтра рано, щоб ти знав – Коли діждати дасть Господь, За грішми с свідками приходь” (По селах, II, 81). Хіба ж не чули пісню: „Нема добра та й не буде, Була війна та й **ще** буде. Брат на брата ворогує, Сестра сестрі смерть готує, Син на батька ніж підносить, Донька мамі смерті просить” (По селах, X, 262). Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. Що то **ще** жде тебе на океані? Що у Бразилії, в славній Парані? Що то за рай **ще** тобі отвираєсь В Спїрїту Санто і Мінас Джераєс? (До Бразилії, IV, 31, 33). Що ж **ще** пишуть вам?

Тут новин не гук. П'ять душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 85). Тут по лісах блукають дикі люде, Б'ють наших і йдять. І нам те, мабуть, буде. Та, може, дасть нам Бог **ще** підняться. Було нас сорок, є ще вісімнадцять (До Бразилії, V, 89). // а) *Крім того; до того ж, і, також* (6). Благословлю тебе! Чи ждять тобі **ще** треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні, – одного лиш тобі благаю з неба, Щоб з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпші сини (Поклони, III, 6). Що в мойй пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так житя. Та є в ній, брате мій, **ще** нута друга: Надія, воля, радісне чутя (Поклони, VI, 7). Огневи, що ліси палить, На поміч вітер **ще** спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–2). Явився друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Тікай! Чи **ще** мене й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 40). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду **ще** на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 42). Будуть **ще** внукам казати проти ночі: „Дивний тут люд кочував із півночі. Рідну країну с слізми споминав він, Але с проклятем із неї тікав він” (До Бразилії, IV, 13); // б) *Указує на послідовність вияву, на однорідні чи схожі предмети, ознаки і т. ін., які з'являються, виявляються одне за одним* (5). Та пес, нагрівшися у теплій хаті, Спочивши і найівшися досить, Замість подяки став гарчати, брехати, **Ще** й кинувся хозі-

на вкусить (Притчі, VI, 12). Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетіть дурниць!” Та як **ще** Гриць, Оксанка, Рузя вмерли, – Пустили нас: „Ідіть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 31). Шандар і начальник рушають на слідство, Соток Пазюкових шукати. Трясли вже у кума, трясуть **ще** сусідство, Стайні, і стодоли, і хати. І свідків питають, мов в пітьмі блукають, А грошей нема та й нема (По селах, VIII, 15). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен **ще** на світ прийти Антихрист? (По селах, X, 332). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єї І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна **ще** що (По селах, X, 252). * У сполуч. **ще раз** – *вдруге, повторно* (2). „А потім забажав ти Мене дістать **ще** раз І просьбою вернути Назад минулий час” (Притчі, IX, 86). Холодно. Огонь Погас. Зігхаючи глибоко, мовчки **Ще** раз обходять коней конюхи (По селах, X, 396).

2. *Указує на тривалість дії; до цих пір, до цього часу* (8). Ти **ще** тріпаєшся, серце? Болі, **ще** ви не заснули? Адаже ж все пропало марно! Люлі-люлі, люлі-люлі (Поклони, VIII, 33, 34). Вже третю ніч він [Пазюк] п'є ось так, Та не гадай, що він піяк. Він буде **ще** три ночі пить І ані centa не платить (По селах, II, 7). Оповите мглою Дріма Підгір'є. Лиш де-де в хатах **Ще** світло блима (По селах, X, 5). – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани **ще** доси криються з тим дуже, Не признаються, щоб народ відразу Не роздрознити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 217). – А пощо ж

До війська пруть старого і малого? – Е, пруть! Ніхто **ще** того не видав (По селах, X, 236). „**Ще** рік міні блукаги по землі, Бо завзялись на мене сили злі” (До Бразилії, I, 13). В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, ні пану. Се край багатий, оком не зумеш, Ніхто **ще** там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 26). // *Поки що* (7). Хоч часто я гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз я, і охрип, Та **ще** ж оскомини хронічної не маю, Катар кишок до мене не прилип (Поклони, VI, 15). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніже Мохтару поклали Від війська послаи, Що тут **іще** теплим його принесли” (Легенди, III, 28). Живе **ще** тіло у бочки Велів він натоптати, Поганцям хтів таким, як сам, Ті мощі в дар післати (Легенди, V, 61). У обіймах его та красуня горда Наче тає, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, **ще** вохких від любви і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–9). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах **ще** ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 18). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, **ще** якое Не чути доси (По селах, X, 333). Тут по лісах блукають дикі люде, Б’ють наших і йдять. І нам те, мабуть, буде. Та, може, дасть нам Бог іще підняться. Було нас сорок, є **ще** вісімнадцять (До Бразилії, V, 90).

3. *Указує на відносно давній або попередній час, пору* (2). Щоб монументом йїх не було те каміне, Яким в відплату за плодючеє насіне **Ще** прижитю обкидувано йїх (Поклони, III, 15).

То цар Асока **ще** в той самий вечір Шле трубача з смертельною трубою Перед свого брата дім (Притчі, XII, 23).

4. *Указує на міру охоплення кого-, чого-небудь чимось до якогось часу* (1). Для болю дужшого велів Солити свіжу рану, Та тим **ще** злість не наситив Мучительську, погану (Легенди, V, 59).

5. *Уживається при вищому ступені порівняння прикметників і прислівників із значенням „більше”, „більшою мірою” (ніж хто-, що-небудь, ніж раніше і т. ін.)* (4). „Здоров був, царю!” – став пастух казаги. – „Не може твій покірний селянин Снідать с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив мене на свій обід **Ще** старший цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь світ” (Притчі, XI, 20). Вином розпалені й любов’ю, Шепнули йїй те слово вमितь. Смієсь Астарте, доливає Вина, **ще** дужше йїх дразнить (Легенди, I, 104). І він здрігнувся. – Господи помилуй! Се смерть у очи заглядає! – шепнув І знов почав молитись, **ще** щирійше, **Ще** горячійше (По селах, X, 416, 417).

6. *У знач. підсил. част. у сполуч. із займ. та присл. Підкреслює, підсилює виражене реченням або окремим словом, надаючи певної виразності висловленому* (3). Побачивши звірюку **Ще** здалека, почувши рик єї, Почав тікати чоловік щодуху (Притчі, I, 5). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, **ще** коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, що в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 238). Розлучила нас юрба, Та довгенько **ще** цікаві Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 18). // *Виражає передчут-*

тя чого-небудь недоброго, побоювання чогось; а *раптом* (1). А дехто мовив: „Забирайся ти! Я зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, як дружили ми, – **Ще** скажуть, що до спілки вбили ми” (Притчі, V, 50). * *У сполуч. от ще...* – *уживається для вираження докору кому-небудь* (2). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От **ще** голяк! От **ще** жебрак! До мене промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддать – хоч ріж!” (По селах, II, 51).

● **ще 1.** Поклони, II, 22; Притчі, IV, 37 (2 р.); V, 15; По селах, II, 40; II, 81; X, 262; До Бразилії, IV, 31; IV, 33; V, 85; // а) Поклони, III, 6; III, 6; Паренетікон, XXV, Строфа 35–2; Притчі, V, 40; До Бразилії, I, 42; IV, 13; // б) Притчі, VI, 12; До Бразилії, V, 31; По селах, VIII, 15; X, 332; X, 252; *у сполуч.* Притчі, IX, 86; По селах, X, 396; **2.** Поклони, VIII, 33; VIII, 34; По селах, II, 7; X, 5; X, 217; X, 236; До Бразилії, I, 13; I, 26; // Поклони, VI, 15; Легенди, V, 61; VI, 3–9; По селах, I, 18; X, 333; До Бразилії, V, 90; **3.** Поклони, III, 15; Притчі, XII, 23; **4.** Легенди, V, 59; **5.** Притчі, XI, 20; Легенди, I, 104; По селах, X, 416; X, 417; **6.** Притчі, I, 5; По селах, X, 238; До Бразилії, III, 18; // Притчі, V, 50; *у сполуч.* По селах, II, 51 (2 р.); **іше 1.** До Бразилії, V, 89; **2.** // Легенди, III, 28.

ЩЕБЛИК (2). *Горизонтальна планка у клітці для птахів.* Мірно, наче пташка в клітці **З щєблика** на **щєблик** скаче, Возить доню в холодочку, Хоч дитина спить, не плаче (Поклони, VIII, 6).

● *Одн. Р. з щєблика* (Поклони, VIII, 6); **3. на щєблик** (Поклони, VIII, 6).

ЩЕДРО (1). *Не шкодуючи витратити що-небудь.* Ось огонь розпалив із паху-

чих полін І кадило в огонь **щєдро** кидає він, І закони Господні проходить умом, Щоб очистити ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–4).

ЩЕЗНУТИ (2). **1. Зникнути** (1). Як метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, **Щезне** й слід весь по нім... Але добрий – се дім, На скалі віковічно будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–4).

2. Непомітно залишити яке-небудь місце, піти звідкись (1). В тій хвилі шарпнулась Астарте, Таємне слово про-рекла І **щєзла** разом. З рук насильних Вона до Бога утекла (Легенди, I, 119).

● **щєзне 1.** Паренетікон, XXV, Строфа 30–4; **щєзла 2.** Легенди, I, 119.

ЩЕПА (1). *Прищеплене фруктове дерево.* Не слід усякого любити без розбору. Як добрі **щєпи** садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 2).

ЩИРИЙ (7). *Який прямо, безкорисливо, чистосердечно виражає свої почуття, думки; відвертий, правдивий* (1). Отак в селі балакали про Сеня, Сміялись з него, хоч усі й любили, Бо **щирий** був, для всякого ввічливий (По селах, X, 56).

// *Який виражає справжні, непідробні почуття* (3). Як перлина дорога У оправі золотій, Так душа жіноча **щира** Сяє в зверхній красоті (Паренетікон, XII, 7). Не піднімається рука списать Усі оті нечувані знушання; Та сльози **щирії** з очей біжать І рвуться з серця **щирії** зітхання (Легенди, IV, 51, 52). // *Сповнений життєвої правди; правдивий* (1). А та берізка, за яку вчепившись, Міркуємо спастись від заглади, – Се людська пам'ять – **щира**, та коротка (Притчі, I, 99). * *У сполуч.*

щирий друг – справжній, вірний друг, товариш, приятель (2). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: Щоб мав ти друга **широго** собі” (Притчі, V, 16). Син мовив: „Татку, дяка вам і честь! Та в мене друзів **щирих** много єсть” (Притчі, V, 18).

● **Одн. Н. щирий** По селах, X, 56; **щира** // Паренетікон, XII, 7; // Притчі, I, 99; **3. щирого** у *сполуч.* Притчі, V, 16; **Мн. Н. щирії** // Легенди, IV, 51; Легенди, IV, 52; **Р. щирих** у *сполуч.* Притчі, V, 18.

ЩИРІЙШЕ (1). *Вищ. ст. до щиро.* *Із справжніми, непідробними почуттями.* І він здригнувся. – Господи помилуй! Се смерть у очи заглядає! – шепнув І знов почав молитись, ще **щирійше**, Ще горячійше (По селах, X, 416).

ЩИРО (2). *Відверто* (1). „Тож нині... **щиро** признаюсь, Любви твоєї страх боюсь!” (Притчі, III, 17). // *Із справжніми, непідробними почуттями* (1). А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та **щиро** я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 34).

● **щиро** Притчі, III, 17; // По селах, II, 34.

ЩИРОЗОЛОТИЙ (1). *З чистого золота.* Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві скриньки. Перша, **щирозолота**, Ясніла від каміня дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі, VIII, 10).

ЩИТ (2). *Перен. Про те, що є захистом від чогось.* „Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, Небезпечне оруже – жіноча краса. Тільки мудрість, наука і старші

літа Подають проти неї міцного **щита**” (Притчі, IV, 6). „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [краси] міцного **щита**. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 47).

● **Одн. Р. щита** IV, 47; **3.** Притчі, IV, 6.

ЩІЛИНА (2). *Вузьке довгасте заглиблення, тріщина на поверхні чогось.* Бачить чоловік, Що зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В **щілині** виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 13). Зирнув, аж пробі! се Гадюка, звита в клубок, що в **щілині** Дрімала (Притчі, I, 52).

● **Одн. М. в щілині** Притчі, I, 13; I, 52.

ЩІЛКА (2). *Вузьке довгасте заглиблення в чомусь.* „Є в тебе грушка по кінець причілка, Є в ній маленька дуплава **щілка**... Там ти дивися щодня, щогодини, Там тобі злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 12). „Почекай же!.. Де та в біса Грушка при причілку? В мене є верба. Все одно, Заглянемо в **щілку**” (По селах, VII, 23).

● **Одн. Н. щілка** По селах, VI, 12; **3. в щілку** По селах, VII, 23.

ЩІЛЬНИК (2). *Воскові комірчини з медом у гнізді джмелів.* У **щільнику** малому Було там троха меду, а чмелі Всі полетіли в поле за пожитком (Притчі, I, 63). Він [чоловік] всіх сил добув, Піднявся троха вгору і устами Досяг **щільник**, і ссать його почав (Притчі, I, 69).

● **Одн. 3. щільник** Притчі, I, 69; **М. у щільнику** Притчі, I, 63.

ЩО¹ (144). *Займ. 1. Також із підсил. част. ж, то. Пит. Означає загальне питання про предмет, явище, дію і т. ін.* (35).

З яким же запалом я йшов до бою! Як рвалася вперед душа вітхнута! Горіло серце чистою любовою!.. І **що** ж здобув? Лишив **що** за собою? (Поклони, I, 9). На шлях тернистий сам подався І цупко по тернах подрався, – **Чого** ж ти іншого чекав? (Поклони, II, 6). А якби хтось згорда став казати: „**Що** там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те їх слав у поле князь?” І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордошах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 14). Хоч від хліба здержусь, А лютую, сержусь, То яка ж моя віра? **Чим** я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 4). Хто вином не впиваєсь, Ні м'ясив найідаєсь, Але сам повен злоби – **Чим** він ліпший худоби? (Паренетікон, XI, 12). „Здоров, Степане! **Що** ти робиш, **Що** понад річку з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 1). Гадюка і злюка, Обоє страшні, – Та **що** ж з них страшніше? Скажи-но міні (Паренетікон, XV, 7). Купа дров і жура – **Що** з тих двох тяжше є? В дровах труп лиш згара, А в журі все жите (Паренетікон, XXV, Строфа 39–2). Явився друг. „Се **що** тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” (Притчі, V, 37). І дивувались Міністри, генерали та вельможі. А цар сказав до них: „Ну, **що** ж тепер? Чи справді скринька золота вартніша?” (Притчі, VIII, 28). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, **що** там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч що-то змудрію, Тебе пущу я з рук” (Притчі, IX, 16). „Се **що** такого? – запитав Асока, Ніби дивуючись. – Чого ти, брате, Ідеш в такій невольничій подобі?” (Притчі, XII, 36). Вчув се Періс, цар суворий, І розлютивсь:

„**Що** се знов!” І на голод спосіб скорий, Не міркуючи, найшов (Легенди, II, 6). Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, **Чим** тебе вдоволить? Чи бажаєш **чого**?” (Легенди, VI, 1–8). „**Що** без неї жите? Сонце? Небо? Сам рай? З нею жите! Або радше ти сам умирай!” (Легенди, VI, 5–5). Гей, Роксано, красуне, **що** думаєш ти? Чи про те, щоб з царем до безсмертя дійти? (Легенди, VI, 6–1). **Що**? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! Як вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шмагинку (По селах, III, 7). – **Що, що** таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем (По селах, X, 106). І [*Сень*] враз промовив: – Е, яка там річ За нами впоминатись москалеви? **Що** ми йому, чи сват, чи брат який? (По селах, X, 227). – А про **що** ж би мала Війна вестися? (По селах, X, 230). І що нам віщувать війну? Таж ся війна сама та щось віщує. – А **що** таке віщує? – Страшний суд! (По селах, X, 300). – Ну, **що** се ти говориш, бійся Бога, Під ніч таке страхите? Суд страшний! (По селах, X, 329). „**Що** лайдацтво?” – „Весь сей люд! Рідний край на пшик міняє”. „Ні, – відмовив перший, – тут Винен той, хто їх спиняє” (До Бразилії, III, 9). Всі з тебе, русине, драли проценти: Польські шляхтичі й швабські агенти. **Що** то ще жде тебе на океані? **Що** у Бразилії, в славної Парані? (До Бразилії, IV, 31, 32). **Що** ж ще пишуть вам? Тут новин не гук. П'ять душ нам доси вмерло від гадюк (До Бразилії, V, 85). * У *столуч.*: **що** за – *уживається при запитанні про якість, властивості предметів у знач.*:

який (6). І **що** тобі за кривда сталась? Що підняли на тебе галас: „Не любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 13). **Що** за притичина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, щоб его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I, 27). – Ой-ой! І **що** ж то за такеє горе Вона віщує? (По селах, X, 176). – Дух божий з нами! – скрикнули в трівозі Всі конюхи. – П’ять гір вже, кажеш, спас. **Що** ж се за гори, **що** за віл такий? (По селах, X, 353). **Що** то за рай ще тобі отвираєсь В Спіріту Санто і Мінас Джераес? (До Бразилії, IV, 33).

2. *Пит. Уживається в функції прислівника у знач.: чому?, з якої причини?* (3). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „**Що** так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 4). „Ох, мене скрута вчепилася: Десь моя жінка втопилася”. „Та **що** ж, Степане, Бог с тобою, Йійі шукаєш вверх рікою?” (Паренетікон, XIII, 5). І **що** нам вішувать війну? Таж ся війна сама та щось віщує. –А що таке віщує? –Страшний суд! (По селах, X, 298).

3. *Пит. Уживається в функції прислівника мети у знач.: для чого?, навіщо?, з якою метою?* (1). Хто власного ума не має, То з книг не вийде ум йому; Хто є сліпий на обі оці, То **що** по дзеркалі йому? (Паренетікон, XXV, Строфа 20–4).

4. *Пит. Уживається в функції головного члена, відповідаючи значенню: в якій-му стані перебуває хто-, що-небудь?* (1). І почав тоді Сірома озиратися довко-

ла, Де він і **що** з ним? (Притчі, I, 23).

5. *Пит. Виражає питання про кількість чого-небудь, відповідаючи значенню: скільки?* (1). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! Я пташечка маленька, **Що** з мене тут йіди? Пусти мене на волю, Я дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 8).

6. *Відносн. Приєднує до головної частини складного речення підрядну означальну* (46). Який я декадент? Я син народа, **Що** вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щасте і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 18). Не паразіт я, **що** дуріє з жиру, **Що** в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же я у біса декадент? (Поклони, VI, 25, 26). Глянь, онде слуги твої, твоїх волів пасучи, Потрачували всю ниву убогого твого сусіда, **Що** через кривди твої мусить по жебрах іти! (Паренетікон, V, 2–7). Ворог батько, ворог мати, **Що** не вчили сина! І піде він в світ блукати, Як та сиротина (Паренетікон, XIX, 2). Як пчола, **що** квітам фарби Ані паху не уймає, Тільки сок йїх ссе солодкий, Так з людьми жие мудрець (Паренетікон, XX, 1). Як риба без води На суші швидко гине, Так пропада чернець, **Що** монастир покине (Паренетікон, XXIII, 4). Як квока, **що** з яєць Встає занадто часто, З них запортки потворить, – Так і чернець, **що** рад Виломлюєсь із влади, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 5, 8). Та й гупі ж ті богатирі, **Що** люблять спать на подушках! Я спав лиш на однім пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–2). Великі дерева шануй, **Що** плід дають і в спеку тїнь: А як і плід часом хибне, Чи ж тїнь сама не є добром?

(Паренетікон, XXV, Строфа 22–2). Як від лютого татарина, **Що** шаблокою маха, Всі тікають безоружні, Так тікай ти від гріха. (Паренетікон, XXV, Строфа 27–2). Огневи, **що** ліси палить, На поміч вітер ще спішить, Та каганець він загасить. Так сильний сильного скріпля, Король ратує короля, Слабого ж топче і валить (Паренетікон, XXV, Строфа 35–1). Зирнув, аж пробі! се Гадюка, звита в клубок, **що** в щіліні Дрімала (Притчі, I, 52). Солодощі меду Заставили його про все забути: Про льва, **що** вив йому над головою, Про миши, **що** его підпору гризли, І про дракона, **що** внизу грозив, І про гадюку, **що** у стіп сичала (Притчі, I, 73, 74, 75, 76). „Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Жите важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас кружають, Як того мужа, **що** там в балці висів” (Притчі, I, 87). Дракон внизу – то вічне забуде, **Що** кожного нагрожуєсь пожерти (Притчі, I, 89). А миши, чорна й біла, – день і ніч, **Що** ненастанно вік наш підгризають (Притчі, I, 92). А та гадюка під ногами, братя, – То наше власне тіло, непостійне, Слабе і хоре, **що** нам в кожній хвилі Назавсігди відмовить може служби (Притчі, I, 95). Усміхнулась Агляя. „Се ж почесть міні, **Що** на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, **що** пишаєсь ним Греція вся, **Що** умом обняв землю, зглубив небеса (Притчі, IV, 21, 22). Вмираючи, покликав батько сина, **Що** був его єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій синку, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V, 2). „А ся засмолена [скринька] – се ті аскети, Ті жебраки, старці та богомільці, **Що** зверхньої краси давно зреклися, Зате з душі своєї гнів, і зависть, І пристрасть випололи,

наче хопту, А досвідом і розмислом глибоким Свій ум, неначе сонце, прояснили” (Притчі, VIII, 36). Так ось вам, золоті скриньки, наука – Не надто гордувати смоляними, Поки не бачили тих пахощів, Перел, клейнотів, **що** є в них укриті (Притчі, VIII, 44). І мовить птах: „Ніколи Не вір ні в які дива, Не вір ні в яку вістку, **Що** просто неможлива!” (Притчі, IX, 40). А вчора сам ти докоряв міні, Коли корився я перед старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, **Що** нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 51). „Скажіть міні те тайне слово, **Що** вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 98). „Літ тому пів сотні у стіп Обейдалли Так само Гусейнову голову клали Від війська послі, **Що** тут з боєвища йїї принесли” (Легенди, III, 24). „Літ десять минуло, і труп Обейдалли Так само в підніже Мохтару поклали Від війська послі, **Що** тут іще теплим його принесли” (Легенди, III, 28). І привели святую, **що** в ту мить, Піднявши голос, заспівала дзвінко. Та кат єї почав ножа острить І крикнув: „Пар-но там окропи, жінко!” (Легенди, IV, 33). То й я, лякаючись судьби Раба, **що** на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, **Що** стане духу мого, Жите, страждане, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 10). Не мав він дому, ні житла, Лиш сам пісок та скали; Мав плащ один із острих блях, **Що** в тіло повростали (Легенди, V, 40). Наче сонце, **що** разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч явилась йому (Легенди, VI, 1–5). Буднішня одежа в хаті шита З полотна, **що** вироблять

хатнії (По селах, I, 46). Йосифінський наказ панщизняний, Прадідівський квіт на трицять буків, Діда скарга за грун-тець забраний, Батьків акт ліцітаційний драний, – Ось весь спадок, **що** лишивсь для внуків (По селах, I, 61). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, **Що** відтепер не буде так, як доси До війська брати та пере-бирати, А всіх загорне загалом: малих, **Що** від землі лиш відросли, й дідів, **Що** до землі вже хиляться, сліпих, Кривих, безногих і горбатих, навіть Дівок (По селах, X, 120, 121). Врешті [*Сень*] Промовив: – От ви й чули віщуване. Не бійтесь, се не є нечистий дух, Се та уріжська жінка, **що** пішла По божій волі (По селах, X, 325). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, **Що** знає їх вже більш як трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він їм много повідав з книжок (По селах, X, 342). Є десь такий комарик, **що** напився Христової крови, як капа-ла З хреста. (По селах, X, 378). „Із сего краю, **що** є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є справді хлопський рай” (До Бразилії, I, 19). І хлопці полягали – Хто на солоні, **що** приніс з собою, А хто й попросту на траві росистій, Лиш міх товстий під себе простеливши (По селах, X, 403).

7. *Відносно. Приєднує до головної частини складного речення підрядну займенниково-співвідносно* (10). Оттак і той, **що** наложив печать На серце: сам, без дружньої розмови Жиє для себе – хоч би був не знать Як чесний, не при-

близиться на п'ядь. До Бога без любови (Паренетікон, I, 6). Та враз почув, **Що** те, о **що** опер він ноги, якомь Ворущиться (Притчі, I, 50). Та одно лиш нам Лишилось, те, **чого** ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста роскіш братньої любови, Се той чудовий мід, якого крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 102). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, **Що** найважнійше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: **Щоб** мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 12). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, **що** діялося з ним сю ніч, І як подвійно тут він скористав: Фальшивих друзів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 66). Подібний ти до него, брате милий: Не тямийш, хто добро тобі зробив, А тих, **що** розуму тебе навчили, Як часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 15). А потім мовив: „Пташко, Пташиночко моя! Вернись до мене! Буду Тобі за батька я. У клітку золотую Всаджу тебе я сам І все, **чого** захочеш, Тобі я радо дам!” (Притчі, IX, 75). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, **Що** доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, **що** Богу винен я” (Притчі, XI, 31). З безмірної покори спала все В тісній, вохкій, вонючій халабуді; З хозяйського стола **що** впало, се Було єї поживою по труді (Легенди, IV, 15). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються ясного сонця Ті,

що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 20).

8. Відносн. *Приєднує до головної частини складного речення підрядну з'ясувальну* (34). Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабута, **Що** не дало моє життя злиденне Того, **що** ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 24). Господь сказав: „Яка тобі заслуга, Коли кохаєш свого брата, друга? А ви любіте своїх ворогів!” Подумай добре, **що** Господь велів! (Паренетікон, II, 8). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, **що** здорове, **що** боляче; А гнів мине, – згадавши, **що** накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 10, 11). Себе самого наперед Застав робить, **що** слідує, А лиш потому інших вчи, – Тоді з дороги не схибиш (Паренетікон, IX, 2). Хто тому шкодить, **що** йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, Як проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 1). **Що** хто зробить чи не зробить, Зле чи добре, він не дбає, Лиш про власні діла дбає, Злий чи добрий їй кінець (Паренетікон, XX, 5). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Той смерті попаде у владу, Не осягнувши, **що** бажав (Паренетікон, XXI, 8). Хапайте сквапно краплі ті, брати! Бо лиш в тому, **що** серце ваше чує, **Чим** груди повні, **чим** душа живе, У роскоші любови і бажаня, В братерстві, у надії, у змаганю До висших, чистих цілей є ваш рай (Притчі, I, 111, 112). „Аглає, благаю, молю! Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю, На часок-волосок

вволи волю мою, – **Чого** хоч, зажадай, я для тебе зроблю!” (Притчі, IV, 18). „Я твоя. **Що** захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 23). Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обігрів, Пожалував його, як друг правдивий, І їсти дав того ж, **що** й сам він їв (Притчі, VI, 8). І мовить птах: „Не жалууй За тим, чи зле, чи гоже, **Що** сталось раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 23). Стрілець подумав: „Правда! За тим жаліть не гоже, **Що** сталось раз і більше Відстатися не може” (Притчі, IX, 27). І мовить птах: „Не рвися, Завдавши серцю скрути, **Що** зробиш – розробити, Минуле знов вернути” (Притчі, IX, 31). Стрілець подумав: „Правда! Шкода бажань і скрути: **Що** зробиш – не розробити, **Що** сталось – не вернути” (Притчі, IX, 35, 36). „Склонись до наших просьб, о пані, Пробудь сю нічку з нами тут! Дамо тобі, **чого** бажаєш, І інший видамо засуд” (Легенди, I, 87). **Що** далі діялося там, на те В страхі лице своє закрий, о Музо! Як на солом'янім огні святе Смалили тіло, як пороли пузо... (Легенди, IV, 41). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав їй усе, відки має сей плід, **Що** робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–10). „Коли любиш мене, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. „А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! **Що** захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–14). І він все розповів, відки має сей плід, **Що** робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 4–14). В шинку шумить,

в шинку гуде, Аж гомін геть селом іде. І не питаєте, **що** се є: Старий Пазюк горілку п'є (По селах, II, 3). Ось Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, **що** маю робить?” (По селах, IX, 8). – Та слухайте лишень, **Що** сталося в Урожі! Тиждень тому Там вийт під церквою цілій громаді Читав той наказ, що почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 135). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, **що** він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 250). Й пішли Нагадувать та розводити, **що** У кожного віддавна наболіло (По селах, X, 293). А я ось що скажу вам, **що** я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули (По селах, X, 338). Хіба ж не знаєте, **що** в книгах пишуть? (По селах, X, 354). „В лісах малпи – от звір несамовитий! **Що** бачить, сам хапається робити. Освоюєсь, привчається сей звір Врубати дров, позамітати двір” (До Бразилії, I, 32). Все розповів: як нас тут трясця б'є, Як відьма нічно кров жіночу п'є, **Що** тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... (До Бразилії, V, 59).

9. Відносно. Уживається всередині речення в функції додатка (2). Стрілець аж зойкнув з жалю. „А, **що** ж я наробив, Що так без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі, IX, 62). **Що** мир до неі, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йість, не п'є, ніщо не розуміє, Лиш яйкає від того дня і доси (По селах, X, 149). * У спо-

луч.: а) **Бог зна що** – невідомо що, різні нісенітницї (1). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі [жінки] І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще **що** (По селах, X, 252); б) **та що вже там** – та нічого; не варто й говорити (1). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та **що** вже там! Хай страчу сам! Як обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 59).

10. Неознач. Уживається в знач.: **що-небудь, щось** (1). Гість, дитя, і цар, і жінка Мають всі один звичай: Є **що** чи нема – байдуже, Йім усе лиш дай та дай (Паренетікон, XXV, Строфа 13–3). * У сполуч. **є що** в поєднанні з інфін. – позначає наявність чогось у достатній кількості (1). П'ять хлопців до послуг продали ми, А сім дівчат пішло в такі доми. Про хлопців доси ми не мали вісти, Дівчата раді: є **що** пити й йісти (До Бразилії, V, 84).

11. Означ. Уживається в окличних реченнях у значенні: **скільки** (2). Аж у круг двораків його [Арістотеля] дівка пуста Завела і зіскочила живо з хребта, І платок із очей поспішилася знять... **Що** там сміху було, то й пером не списать (Притчі, IV, 41). – А **що** буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штраф, прийшлося платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 286).

12. Означ. Уживається при вираженні емоційної оцінки предмета, явища і т. ін. * У сполуч. **на що...** – у поєднанні з прикметником вказує на високий ступінь вияву якої-небудь ознаки, у знач.: **дуже** (1). Господар мій – На **що** розумний чоловік, а часто Говорить:

„Господи! коли б вже раз Москаль при-
йшов! Таке вже всюди здирство Пішло:
москаль би все те скасував, Зробив
порядок, полекшу якусь На бідний люд”
(По селах, X, 189).

13. *Уживається в риторичних пита-
ннях і окликах у знач. заперечних
займенників ніщо, нічого, а також
іменників, що позначають негативні
якості, властивості (2).* Та й **що** то
Війна? Війни й заповідать не тре-
ба, Вона вже є, ми родимось, живем,
Мремо в війні (По селах, X, 257). От
де війна правдива, найстрашнійша,
Щоденна, люта! **Що** там против неї Всі
війни с турком, німцем, москалем! (По
селах, X, 268).

14. *Вказ., у сполуч. з часткою ось
Уживається для уточнення, роз'яснення
висловлювання перед повідомленням (2).*
Я з вами ніч одну пробуду, Та ось **що**
мусите сповнить: „Скажіть міні те тай-
не слово, **Що** вас у небо підніма, Веде
перед престол Господній! Тоді віддамся
вам сама” (Легенди, I, 96). А я ось **що**
скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої
татуньо чули. Вони ось на Кальварії
недавно Були, там є чернець один ста-
ренький, **Що** знає їх вже більш як три-
цять літ. Так от вони у него й ночували,
І він їм много повідав з книжок (По
селах, X, 338).

● **Н. що 1.** Паренетікон, XV, 7;
XXV, Строфа 39–2; Притчі, V, 37;
XII, 36; Легенди, II, 6; VI, 5–5; По
селах, X, 106 (2 р.); X, 227; До
Бразилії, III, 9; IV, 31; IV, 32; у *сполуч.*
Поклони, II, 13; Притчі, I, 27; По
селах, X, 353 (2 р.); До Бразилії, IV, 33; **2.**
Паренетікон, VI, 4; XIII, 5; По селах, X, 298;
3. Паренетікон, XXV, Строфа 20–4;
4. Притчі, I, 23; **5.** Притчі, IX, 8;
6. Поклони, VI, 18; VI, 25; VI, 26;

Паренетікон, V, 2–7; XX, 1; XXIII, 4;
XXIII, 5; XXIII, 8; XXV, Строфа 15–2;
XXV, Строфа 22–2; XXV, Строфа 27–2;
XXV, Строфа 35–1; Притчі, I, 52; I, 73;
I, 74; I, 75; I, 76; I, 87; I, 89; I, 92; I, 95; IV, 21;
IV, 22; V, 2; VIII, 36; VIII, 44; IX, 40; XII, 51;
Легенди, I, 98; III, 24; III, 28; IV, 33; V, 10;
V, 40; VI, 1–5; По селах, I, 61; X, 120; X, 121;
X, 325; X, 342; X, 378; До Бразилії, I, 19;
7. Паренетікон, I, 6; Притчі, V, 12;
V, 66; VI, 15; Легенди, IV, 15; По
селах, I, 20; **8.** Паренетікон, VII, 10 (2 р.);
XVIII, 1; Притчі, IX, 23; IX, 27;
IX, 36; Легенди, IV, 41; По селах, II, 3;
X, 135; X, 293; До Бразилії, V, 59;
10. Паренетікон, XXV, Строфа 13–3;
у *сполуч.* До Бразилії, V, 84; **11.**
Притчі, IV, 41; По селах, X, 286; **13.**
По селах, X, 257; X, 268; **Р. чого 1.**
Поклони, II, 6; Паренетікон, XIX, 2;
Легенди, VI, 1–8; **7.** Притчі, I, 102; IX, 75;
8. Притчі, IV, 18; Легенди, I, 87; **3. що 1.**
Поклони, I, 9 (2 р.); Паренетікон, IV, 14;
XIII, 1; Притчі, VIII, 28; IX, 16;
Легенди, VI, 6–1; По селах, III, 7; X, 300;
X, 329; До Бразилії, V, 85; у *сполуч.* По
селах, X, 176; **6.** По селах, I, 46; X, 403;
7. Притчі, XI, 31; **8.** Поклони, I, 24;
Паренетікон, II, 8; VII, 11; IX, 2; XX, 5;
XXI, 8; Притчі, I, 111; IV, 23; VI, 8; IX, 31;
IX, 35; Легенди, VI, 4–14; VI, 5–10;
VI, 5–14; По селах, IX, 8; X, 250; X, 338;
X, 354; До Бразилії, I, 32; **9.** Притчі, IX, 62;
По селах, X, 149; у *сполуч.*: а) По
селах, X, 252; б) По селах, II, 59; **14.**
Легенди, I, 96; По селах, X, 338; **на що**
12. у *сполуч.* По селах, X, 189; **о що 7.**
Притчі, I, 50; **про що 1.** По селах, X, 230;
О. чим 1. Паренетікон, XI, 4; XI, 12;
Легенди, VI, 1–8; **8.** Притчі, I, 112 (2 р.).

ЩО ² (78). *Спол. 1. Приєднує до головної
частини складного речення підрядні*

з'ясувальні (51). Україно, моя сердечна нене! Не лай мене, стражденна, незабута, **Що** не дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від мене! (Поклони, I, 23). Сам знав, **що** гола я і вбога, і до мого ти порога Прийшов, захтів служити міні (Поклони, II, 7). Ти, брате, любиш Русь, За те, **що** гарно вбрана, – Я ж не люблю, як раб Не любить свого пана (Поклони, IV, 14). Що в моїй пісні біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, **що** склалось так життя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чуття (Поклони, VI, 6). Тим, **що** мене ти к собі не пустила, В моїх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і самотній, Навік вписала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7). Не мовив: „Моїх ворогів любіть!” Отсе, брати, ви добре розумійте, **Що** ворог божий, ворог правди й волі Не варт любови вашої ніколи (Паренетікон, II, 11). І яка заслуга, **що** в нас тіло сохне, А у нас голодний під порогом дохне? (Паренетікон, III, 9). „Здоров, Степане! Що ти робиш, **Що** понад річку з жердю ходиш?” (Паренетікон, XIII, 2). Навіть той, хто в призначені вірить, Все ж трудиться мусить постійно; Адже ж бачиш і сам, **що** без труду Не горить і сухе поле (Паренетікон, XXV, Строфа 10–3). Бачить чоловік, **Що** зо стіни безодні, зо стрімкого Скального обриву худа берізка В щілині виросла й вершок зелений Понад безодню к сонцю піднімає (Притчі, I, 11). І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, **що** на дні тієї балки Страшна гадюка в'ється і широко Пащеку рознімає, где лише, Щоб він упав для неї на поталу (Притчі, I, 42). Та враз почув, **Що** те, о що опер він ноги, якось Ворушиться (Притчі, I, 50). Наче

труп холодний, Він висів, певний, **що** в найближшій хвилі Коріне миши підгризуть, гадюка У ногу вкусить, сил его не стане, І вниз він упаде, змії в пащеку (Притчі, I, 57). І ждуть [буддисти] собі безсмертя, І мруть один за одним, – Нові приходять с серцем Прагнуцим і голодним І ждуть того листочка – Ніяк не відірветься! І ждуть, і мруть в тій вірі, **Що** хтось його дождеться (Притчі, II, 28). Усміхнулась Агляя. „Се ж почесь міні, **Що** на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 20). „Адже ж коли почнуть тебе шукать, То де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, **що** я друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 44). А дехто мовив: „Забирайся ти! Я зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, як дружили ми, – Ще скажуть, **що** до спілки вбили ми” (Притчі, V, 50). Асока, цар премудрий, милосерний, До ради царської звик був просити Пустинників, аскетів, богомільців І пильно слухав, **що** вони казали (Притчі, VIII, 4). Стрілець аж зойкнув з жалю. „А, що ж я наробив, **Що** так без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі, IX, 63). „Я радо, царю, се зроблю, лиш дай Міні поруку певну, незрушиму, **Що** доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен я” (Притчі, XI, 29). Заграла Труба зловіща. Похололо в серці У брата царського. Хоч він не чув Ніякої провини за собою, Та знав, **що** царська є незмінна воля (Притчі, XII, 29). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! Я знаю тільки те, **що** вчора сночи Труба смертельна перед моїм домом Заголосила. Я готов на смерть” (Притчі, XII, 40). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш,

брате, як ти налякався, Хоч знаєш, **що** твій цар є враз твій брат І **що** ні в чому ти не винуватий (Притчі, XII, 45, 46). Сі его післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то я корився перед ними На знак, **що** розумію їх притив (Притчі, XII, 56). „Недобре ти зробила, пані! – Сказали враз Арот, Марот, – Вітця й дітей за те карати, **Що** завинив жіночий рот” (Легенди, I, 60). Пророцьким духом чуючи, **Що** час его зближався, З пустині вибрався святий, На світло показався (Легенди, V, 46). У обіймах его та красуня горда Наче тас, на груди его припада; Та хвилина мине, і він чує, **що** ось В єї серці вороже ворухиться щось, І в очах, ще вохких від любови і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–7). І здалось, **що** вже біль не так люто палив, Мовби в збурену кров охолоди налив. Прояснів его ум, серце збулось химер, А в опівніч саму Олександр умер (Легенди, VI, 9–5). Вже третю ніч він [Пазюк] п’є ось так, Та не гадай, **що** він піяк. Він буде ще три ночі пить І ані цента не платить (По селах, II, 6). І не гадай, **що** за процент Він п’є й не заплатить і цент! (По селах, II, 13). „Господу дякуй, **що** гроші забрав він, **Що** не збудився ти в хвилі, як крав він. Мав він ножаку і хтів тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить під лопатку” (По селах, VI, 7, 8). Піп плечима стиснув: „То, небоже, біда!” А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, **Що** татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 13). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, **що** світ зіпсутий І страшний суд надходить – що твій піп!” (По селах, X, 52). Ось І нині купка їх зібралась – хлопці Все підрутки. На

Сеня поглядають, Як на старшого; деякі й самі Просились з кіньми на ніч, знаючи, **Що** й Сень тут буде (По селах, X, 71). Знаєте, пора непевна. Говорять, **що** з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X, 86). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, **Що** відтепер не буде так, як доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом: малих, **Що** від землі лиш відросли, й дідів, **Що** до землі вже хиляться, сліпих, Кривих, безногих і горбатих, навіть Дівок (По селах, X, 117). – Та слухайте лишень, **Що** сталося в Урожі! Тиждень тому Там вїт під церквою цілій громаді Читав той наказ, **що** почнуть усіх До війська брати (По селах, X, 137). – Ой-ой! І що ж то за такеє горе Вона віщує? – Чуєш, **що** війну? Вже то як наш із москалем задрєся, То тут не жди добра! (По селах, X, 178). – А я гадаю, **Що** то не те! Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 182). – І я гадаю, братя, **що** москаль би Нам кривди не зробив (По селах, X, 187). І [Сень] враз промовив: – Е, яка там річ За нами впоминатись москалеви? **Що** ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, **що** в него мало й своїх Панів і бідних? (По селах, X, 228). – То-то й є, **Що** нарід темний чує плач єї [жінки] І бачить сам, **що** се якийсь знак божий [...] (По селах, X, 249). Гадаєте, **що** Бог про теє дбає, Чи там сто люда заб’ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? Якраз Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 253). От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь На мойих п’ять кровавих римських: взяв

І відтягнув міні з заслуженини, За те, **що** скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 284). Хіба ж не чув, **що** перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще якось Не чути доси (По селах, X, 331). Але знає він, проклятий, **Що** як з Іллі одна краплина крові На землю впаде – вся земля займеся Й згорить (По селах, X, 368). Коли тобі плетуть, **що** він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, як рибка у водиці, – Се посвідчать і наші молодиці (До Бразилії, I, 5). Най Бог його за се благословить, **Що** не цуравсь до бідних загостить. У Хмиза в хаті днів прожив зо двадцять (До Бразилії, I, 10). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; **Що** я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтеся, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 44). Одно лиш жаль, **що** вже по-руськи тут Молиться ні балакати не дадуть. На нас у місті крикнув Кандзюбінський: “Nie wolno tutaj gadać po rusiński! Tu polski kraj i polski Bóg i król! Po polsku gadaj albo gębę stul!” (До Бразилії, V, 91).

2. *Приєднує до головної частини складного речення підрядні означальні* (3). Глянь, ось убогий до церкви прийшов, **що** його ти покривдив – Сплакав і важко зітхнув – свічка погасла твоя! (Паренетікон, V, 1–6). Перший зирк його Впав на коріне дерева, **що** в ньому Була его единая опора (Притчі, I, 25). „А потім забажав ти Мене дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повіри в ти словам, **Що** в мні є перла, більша Удвоє, ніж я сам” (Притчі, IX, 91). // *Із відтинком наслідку* (1). – Якої ж я вам

байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, **Що** швидко нам відхоцесь байок (По селах, X, 105).

3. *Приєднує до головної частини складного речення підрядні способу дії* (2). Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плекає? Так, **що** всі зайві парості втинає, **Щоб** добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 3). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, **що** й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 6). // *Приєднує підрядні частини, які характеризують ступінь вияву дії, стану або ознаки* (7). Гнів – се огонь. **Чим** більше дров кладеш, Тим ярче полум’я лютує ясне; А перестань докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон, VII, 1). Та й глупі ж ті багатирі, **Що** люблять спать на подушках! Я спав лиш на одним пері, І твердо так було, **що** страх! (Паренетікон, XXV, Стрoфа 15–4). То й я, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, **Що** стане духу мого, Житє, стражданє, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 14). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, як народ на світі Здрібніє так, **що** в нашій печи буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 241). – Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і почали хреститись. – Я-яй! Я-яй! Я-яй! – лунало в дебрях Так жалібно, так важко, **що** аж серце Мороз проймав (По селах, X, 313). Усі до неї, Гадали, може, зуб. Та де тобі! Посиніла, у лобі очі кров’ю Йій заплили, і руки все дер-

жить Над головою закленуті, й стогне, Голосить, **що** аж серце разриваєсь (По селах, X, 148). Є десь такий комарик, що напився Христової крові, як капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, Як будуть мали різати вола, Його в хребет укусять, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкурі, Таку, **що** оком і доглянуть годі (По селах, X, 384). * У сполуч. **що є сил** – з максимальним напруженням, найбільшою інтенсивністю (1). І він [стрілець] підбіг під гильку І скочив, **що** є сил, Щоби спіймати пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 66).

4. Приєднує до головної частини складного речення підрядні причини (4). „Ей, та й дурний ти, стрільче, **Що** дав міні здуриться! А мною ти, небоже, Міг добре поживиться!” (Притчі, IX, 54). І вважалася Астарте. „О, веселись, душе моя, **Що** праведних таких і мудрих Суддів знайшла нарешті я” (Легенди, I, 67). „Всі царські судді признали За мною правду, та пекло Мене сумліне, **що** тим людям Роблю я кривду й люте зло” (Легенди, I, 71). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дні держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан якийсь від нас Сім срібла взяв, **що** підписав нам пас (До Бразилії, V, 22).

5. Уживається у складі сполучного засобу **що – то** для вираження зіставлювальних відношень між частинами складного речення (2). „А ви б, міркуєте, вдержали?” – Господь до ангелів прорік. „Ах, Господи! – Арот аж скрикнув, – **Що** ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 16). Арота ж і Марота к собі Покликав Бог і так прорік: „Ну, хлопці, встереглись покуси? **Що** ангел, то не чоловік!” (Легенди, I, 128).

6. Уживається для введення приєднувальних підрядних конструкцій,

які доповнюють або розкривають зміст попередніх речень (3). І що тобі за кривда сталась? **Що** підняли на тебе галас: „Не любить Руси він ні раз!” (Поклони, II, 14). **Що** проживеш весь вік убого? Значить, не вкрав ніщо ні в кого, А чесно працював на хліб (Поклони, II, 19). **Що** в мойїй пісни біль, і жаль, і туга – Се лиш тому, що склалось так життя. Та є в ній, брате мій, ще нута друга: Надія, воля, радісне чуття (Поклони, VI, 5).

7. Приєднує до головної частини складного речення підрядну порівняльну, виступаючи у знач.: **мов, немов, як** (1). „Все лиш набожних співанок співає, Все лиш балакає, що світ зіпсутий І страшний суд надходить – **що** твій піп!” (По селах, X, 53).

8. Входить до складу підрядних сполучників: а) наслідкового **так що** (2). То цар велів скриньки повідчиняти. І глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так **що** мимоволі Усякий аж ухопився за ніс (Притчі, VIII, 22). Дух захопило у всіх, Так **що** ніхто і слова не промовив. Ба, навіть коні наострили вуха І стали мовчки. Тільки сень сидів Спокійний, шепчучи молитву (По селах, X, 317); б) обмежувально-протиставного **лиш що** (1). До моря ми добрались без біди, Лиш **що** до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза (До Бразилії, V, 34).

● **що** ² 1. Поклони, I, 23; II, 7; IV, 14; VI, 6; VII, 7; Паренетікон, II, 11; III, 9; XIII, 2; XXV, Строфа 10–3; Притчі, I, 11; I, 42; I, 50; I, 57; II, 28; IV, 20; V, 44; V, 50; VIII, 4; IX, 63; XI, 29; XII, 29; XII, 40; XII, 45; XII, 46; XII, 56; Легенди, I, 60; V, 46; VI, 3–7; VI, 9–5; По селах, II, 6; II, 13; VI, 7; VI, 8; IX, 13; X, 52; X, 71;

X,86; X,117; X,137; X,178; X,182; X,187; X,228; X,249; X,253; X,284; X,331; X,368; До Бразилії, I,5; I,10; I,44; 2. Паренетікон, V,1–6; Притчі, I,25; IX,91; // По селах, X,105; 3. Паренетікон, II,3; VI,6; // Паренетікон, VII,1; XXV, Стрoфа 15–4; Легенди, V,14; По селах, X,241; X,313; X,148; X,384; у *сполуч.* Притчі, IX,66; 4. Притчі, IX,54; Легенди, I,67; I,71; До Бразилії, V,22; 5. Легенди, I,16; I,128; 6. Поклони, II,14; II,19; VI,5; 7. По селах, X,53; 8. а) Притчі, VIII,22; По селах, X,317; б) До Бразилії, V,34.

ЩО³ (6). *Част. 1. Пит. Уживається на початку питального речення для вираження здивування (1).* – Що, що таке? – Війна! Хіба не чули? – Війна? Та з ким? – Ну, звісно, з москалем. – **Що**, з москалем? О, то нещасте наше! Москаль твердий, не встоять наші хлопці Супроти него. – То-то, братя, й є (По селах, X,110).

2. *Підсил. Уживається разом з іншою часткою або вставним словом для заповнення паузи (3).* „Як на сповіді! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, **що** нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX,20). – Ой, певно, **що** би треба Твердої тут, московської руки! (По селах, X,195). – То-то й є, **Що** нарід темний чує плач еї [жінки] І бачить сам, що се якийсь знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X,248).

3. *Входить до складу фразових часток.*

* У *сполуч.* **що ж** – *уживається для вираження вимушеної згоди, примирення з чим-небудь, схвалення чогось (2).* – Ну, **що ж**, то ти йди спати! Годі ж всім

Поснути. Знаєте, пора непевна. Говорять, що з Сідого приятелі Волочаться по толоках. То треба Вважати! (По селах, X,84). Га, **що** ж, коли так острий ферлядунок, Хай буде й так! Який нам тут ратунок? (До Бразилії, V,97).

• **що**³ 1. По селах, X,110; 2. По селах, IX,20; X,195; X,248; 3. у *сполуч.* По селах, X,84; До Бразилії, V,97.

ЩОБ (46), **ЩОБИ** (3). *Спол. 1. Приєднує до головної частини складного речення підрядні мети (26).* Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, **Щоби** вона не спала (Поклони, IV,8). Та праці тої, мамо, в нас так мало! Лежить обломан широкий твій, А кілька нас всю силу спрацювало, **Щоб** жить, без дяки, в каторзі чужій! (Поклони, V,16). Не слід усякого любити без розбору. Як добрі щепи садівник плакає? Так, що всі зайві парості втинає, **Щоб** добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II,4). Як моряки в час бурі все з судна У море мечуть, **щоб** судно влекшити, А стихне буря, жаль їм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII,6). Не кидай власної мети, **Щоб** за чужою десь іти, А власну ясно ціль пізнай, До неї просто поспішай (Паренетікон, IX,14). Що за притчина? Глядить: дві миши, Одна білява, друга чорна, пильно, Запопадно, і ненастанно, й прудко Гризуть коріне того деревця, Лапками землю порпають, працюють, Немов наняті, **щоб** его підпору Підгризти, підкопати, повалити (Притчі, I,32). Ся мета – жите у небі. **Щоб** до неї дочувалась, Фарисей запряг два коні: „Чеснота” одного звать: Піст,

молитва, дари вбогим (Притчі, VII, 6). Стрілець сильце заставив, Спіймалась пташка вмить; Він взяв йійі, **щоб** зараз Головку йійі скрутить (Притчі, IX, 4). І він [стрілець] підбіг під гильку І скочив, що є сил, **Щоби** спіймати пташку, – Та ба, не має крил! (Притчі, IX, 67). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Які Господь раз в раз нам посилає, **Щоб** не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 60). Хоч давній, славний був у неї рід, Вона нітроха ним не величалась; **Щоб** згорда й не поглянути на світ, Раз в раз чолом аж до землі схилялась (Легенди, IV, 7). **Щоб** тіла грішного всмирити жар, Лягала і в кропиві, і в баюрі; За те йійі дав Господь преславний дар Наперед віщувати слоти й бурі (Легенди, IV, 21). Ось огонь розпалив із пахучих полін І кадило в огонь щедро кидає він, І закони Господні проходить умом, **Щоб** очистити ум, не схибити притьмом (Легенди, VI, 2–6). Похилились смерекові стіни, Там і сям стемпльовані дрючками, Мов каліки, ждуть собі заміни, **Щоб** спочить розбитими кістками (По селах, I, 16). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так як слід, **Щоб** ласкав був брикливий дід (По селах, II, 30). „Вже ж, кумцю, вас я третю ніч Частую за пустую річ, **Щоб** сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дать” (По селах, II, 47). У обох напухлі пики, А у серці гнів великий, В кума весь кровавий ніс. „Правте, отче, два молебни, **Щоб** злодюга той ганебний Без пощади нагло тріє!” (По селах, V, 11). Літня ніч коротка, То вчасно спати йдуть робучі люде, **Щоб** завтра, скоро світ, вже бути в полі (По селах, X, 7). – Я б, бачиться, на місці вмер

з страху, Якби єі голосіне почув. – Иди, дурний! Вона ж се не від злого! Се найдобрійша жінка у селі Була. Йійі Бог так дав, **щоб** віщувала Народови якесь велике горе (По селах, X, 174). – Ой, лишенько! Тепер-то ми пропали! – Воно-то бач: пропали або ні. Пани ще доси криються з тим дуже, Не признаються, **щоб** народ відразу Не роздразнити, а найголовніше: Боятся москаля (По селах, X, 218). Коли прийде на світ Антихрист, **Щоб** всіх людей від Бога відвернути, То против него появиться з неба Святий Ілля і буде бунтувати Народ, **щоби** Антихриста цурався (По селах, X, 359, 362). – О Господи! – зітхне часом. – Не дай Сліпому і глухому в світі жити, **Щоб** не заскочив неготових нас Великий день, страшний день суду Твого! (По селах, X, 411). „А **щоб** мій лист відразу ви пізнали І ошуканцям в руки не попали, Так ось вам знак – та тільки се секрет: На листі буде підпис: Джерголет!” (До Бразилії, I, 51). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написати тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, **Щоб** з нами й ти втішалася, як мати (До Бразилії, I, 60). „Спродував дома поля, господарство, Вірячи байці про Рудольфа царство, Дома покинувши землю родинну, Гнався, **щоб** мрію ловити дитинну” (До Бразилії, IV, 20). // **щоб** *лиш* – вносить у підрядну частину обмежувальний відтінок (1). Слуги в стайні сплять – йїх коні гріють, А дівки на лаві, на запічку; Про вигоду й думати не сміють, **Щоб** лиш крижі випрямить за нічку (По селах, I, 40).

2. Приєднує до головної частини складного речення підрядні з'ясувальні (16). Благословлю тебе! Чи ждуть тобі ще треба Поваги й блиску від будущини, Чи ні,

– одного лиш тобі благаю з неба, **Щоб** з горя й голоду не бігли геть від Тебе Твої найліпші сини (Поклони, III, 9). І який пожиток, **щоб** лица не мити, А в холодну пору голого не вкрити? (Паренетікон, III, 7). Дурний, хто, помилок лякаючись, Не сміє братися до діла, – Так, як би я не йів, лякаючись, **Щоб** кришка в голосниці не влетіла (Паренетікон, XXV, Stroфа8–4). І глянув вниз у пропасть чоловік. І бачить, що на дні тієї балки Страшна гадюка в’ється і широко Пащеку рознімає, жде лише, **Щоб** він упав для неї на поталу (Притчі, I, 45). Журчить з его [китариса] коріня Малесенький поточок; Ніхто не тямить, **щоб** він Зронив один листочок (Притчі, II, 7). „Та, крім добра, ти маєш, синку, те, Що найважніше – серце золоте, Досить науки і здоровий ум, І вже пройшов ти молодости шум. Одного лиш бажаю ще тобі: **Щоб** мав ти друга щирого собі” (Притчі, V, 16). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічо йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Преси, **щоб** захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в мойого друга дім” (Притчі, V, 30). Раз цар один на ловах заблудився Посеред гір і не було нікого При нім, **щоб** з ним хоч словом обмінився. І зголоднів (Притчі, XI, 3). Аскет мовить: „Хоч яке се жите і трудне, і сумне, Дай, **щоб** старість і смерть минули мене” (Легенди, VI, 1–11). Олександр Великий богині моливсь: „Дай, богине, **щоб** нині весь світ проваливсь! Або дай, **щоб** скінчилася мука моя, **Щоб** я знав, чи богиня вона, чи змій? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці єї я паную один?” (Легенди, VI, 4–2, 3, 4). І він все розповів, відки має сей плід, Що робить, **щоб** богині сповнить

заповіт (Легенди, VI, 4–14). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в юности жить!” І сказав йій усе, відки має сей плід, Що робить, **щоб** богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–10). Гей, Роксано, красуне, що думаєш ти? Чи про те, **щоб** з царем до безсмертя дійти? Не про те! Інший жар в єї серці горить! Інший бог там живе! Інший цар там царить (Легенди, VI, 6–2). „Добре, сину! Присягу тобі проведу. Та гляди, **щоб** не впав ти в велику біду! Бо присяга страшна!” (По селах, IX, 15).

3. Приєднує до головної частини складного речення підрядні означальні (3). Не такого посту хоче Бог від нас, **Щоб** сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо який пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 2). Ти сам себе таким зроби, **Щоб** інших ти навчати міг; Сам над собою запануй, То запануєш над людьми (Паренетікон, IX, 6). Не допустив всесильний Бог До крайнього скандалу, **Щоб** моці праведника йшли Поганцям на поталу (Легенди, V, 67).

4. Уживається для введення приєднувальних конструкцій, що доповнюють попереднє речення (2). **Щоб** сіячів твоїх йїх власне поколіне На глум не брало і на сміх (Поклони, III, 11). **Щоб** монументом йїх не було те каміне, Яким в відплату за плодючеє насіне Ще при житю обкидувано йїх (Поклони, III, 13).

5. Приєднує вставлене речення (1). „Ще кварту став, людей відправ, А завтра рано, **щоб** ти знав – Коли діждати дасть Господь, За грішми с свідками приходь” (По селах, II, 82).

● **щоб 1.** Поклони, V, 16; Паренетікон, II, 4; VII, 6; IX, 14; Притчі, I, 32; VII, 6; IX, 4; XII, 60; Легенди, IV, 7; IV, 21; VI, 2–

6; По селах, I, 16; II, 30; II, 47; V, 11; X, 7; X, 174; X, 218; X, 359; X, 411; До Бразилії, I, 51; I, 60; IV, 20; // По селах, I, 40; 2. Поклони, III, 9; Паренетікон, III, 7; XXV, Строфа 8–4; Притчі, I, 45; II, 7; V, 16; V, 30; XI, 3; Легенди, VI, 1–11; VI, 4–2; VI, 4–3; VI, 4–4; VI, 4–14; VI, 5–10; VI, 6–2; IX, 15; 3. Паренетікон, III, 2; IX, 6; Легенди, V, 67; 4. Поклони, III, 11; III, 13; 5. По селах, II, 82; **щоби** 1. Поклони, IV, 8; Притчі, IX, 67; По селах, X, 362.

ЩОБИ див. **ЩОБ**.

ЩОГОДИНИ (1). *Кожної години*. „Є в тебе грушка по кінець причілка, Є в ній маленька дуплава щілка... Там ти диви-ся щодня, **щогодини**, Там тобі злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 13).

ЩОДЕННИЙ (1). *Який відбувається, повторюється щодня*. От де війна правдива, найстрашніша, **Щоденна**, люта! Що там против неї Всі війни с турком, німцем, москалем! (По селах, X, 268).

ЩОДНЯ (1). *Кожного дня*. „Є в тебе грушка по кінець причілка, Є в ній маленька дуплава щілка... Там ти диви-ся **щодня**, щогодини, Там тобі злодій ті гроші підкине” (По селах, VI, 13).

ЩОДУХУ (2). *З найбільшою швидкістю; якнайшвидше, поспішно*. Побачивши звірюку Ще здалека, почувши рик єї, Почав тікати чоловік **щодуху** (Притчі, I, 6). Сей сіти рибацькі під стріху ховає, Той в сіно рушницю стару обвиває І пхає в шувар, Сей крадену пряче дубову колоду, Той в бочку пожарну **щодуху** лє воду: В селі є шандар! (По селах, VIII, 11).

• **щодуху** Притчі, I, 6; По селах, VIII, 11.

ЩОСЬ (5). *Займ. Невідомо, неясно що; якесь невідоме явище* (2). Хто був зло-

дій? Відки знать? Сам Пазюк не зна казать, Хоч **щось** твердо дума (По селах, III, 15). І що нам віщувать війну? Таж ся війна сама та **щось** віщує. – А що таке віщує? – Страшний суд! (По селах, X, 299). // *Що-небудь особливе, властиве кому-, чому-небудь* (3). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов **щось** святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 22). Не довго думаючи, він чепився За ту берізку; держачись руками За пень єї, повис над гирлом темним, Аж поки, бовтаючи там ногами, На **щось** твердого крихту не оперся (Притчі, I, 19). У обіймах єго та красуня горда Наче тає, на груди єго припада; Та хвилина мине, і він чує, що ось В єї серці вороже ворухиться **щось**, І в очах, ще вохких від любви і жаги, Дикі іскри горять, наче злі вороги (Легенди, VI, 3–8).

• **Н. щось** // Легенди, VI, 3–8; 3. **щось** По селах, III, 15; X, 299; // Поклони, VII, 22; **на щось** // Притчі, I, 19.

ЩОТИЖНЯ (1). *Кожного тижня*. Як лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, І всіх на панський лан переженуть, І панщину навернуть: штири дни **Щотижня** кождий мусить відробляти (По селах, X, 208).

ЩО-ТО (1). *Трохи*. Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина Мене навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук Я хоч **що-то** змудрію, Тебе пушу я з рук” (Притчі, IX, 19).

ЩУРАТ (1). *Власна назва соби*. В. **Щура-тови** (Поклони, VI, загол.).

Ю

ЮНИЙ (2). *Молодий*. „Міліонам ти сонце, добродій еси, – Будеш жить вічно **юний**, як плід сей зйіси” (Легенди, VI, 4–16). „Се богині є дар. Як зйіси те зерно, Вічно жить тобі дасть вічно **юним** воно” (Легенди, VI, 7–12).

• **Одн. Н. юний** Легенди, VI, 4–16; **О. юним** Легенди, VI, 7–12.

ЮНІСТЬ (2). *Молоді роки; молодість* (1). Як висохли води, То пощо там мости будуєш? Як **юність** минула, То пощо з дівками жартуєш? (Паренетікон, XVII, 7).

* *У сполуч. **жить в юности** – жити молодим* (1). Вже й не думає цар, до Роксани біжить: „Серце, ось тобі дар: вічно в **юности** жить!” І сказав їй усе, відки має сей плід, Що робить, щоб богині сповнить заповіт (Легенди, VI, 5–8).

• **Одн. Н. юність** Паренетікон, XVII, 7; **М. в юности** Легенди, VI, 5–8.

ЮРБА (3). **1.** *Велике безладне, неорганізоване скупчення людей; натовп* (1).

Розлучила нас **юрба**, Та довгенько ще цікаві Сперечались ті оба, Де „лайдацтво” є в сій справі? (До Бразилії, III, 17).

2. *Звичайні люди, маса на відміну від героїв, обдарованих, видатних осіб* (2). Лиш в кого праця потом скрань зросила, Наверх той виб’єсь з темної **юрби** (Поклони, V, 12). Як у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдєсь тобі, То приймай потіху і науки З простих уст, загублених в **юрбі** (Паренетікон, IV, 4).

• **Одн. Н. юрба 1.** До Бразилії, III, 17; **Р. з юрби 2.** Поклони, V, 12; **М. в юрбі 2.** Паренетікон, IV, 4.

ЮРКІВ (1). *Який стосується Юрка*. До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. Та на одній пересідці якось Згубився і пропав **Юрків** Антось (До Бразилії, V, 38).

Я

Я (209). **1. Займ., особ.** (208). Вже не **міні** в нові світи летіти! Війну з житем програв **я**, любі діти! (Поклони, I, 3, 4). З яким же запалом **я** йшов до бою! Як рвалася вперед душа вітхнута! Горіло серце чистою любовою!.. І що ж здобув? Лишив що за собою? (Поклони, I, 6). **Я** й сам не знав, де ті мої тирані? (Поклони, I, 18). Україно, моя сердечна нене! Не лай **мене**, стражденна, незабута, Що не дало моє життя злиденне Того, що ждати ти могла від **мене**! (Поклони, I, 22, 24). Сам знав, що гола **я** і вбога, І до могого ти порога Прийшов, захтів служити **міні** (Поклони, II, 7, 9). Ну, в **мене** слугам плати скупю, А нарікають на **мене** глупо... Просила **я** тебе чині? (Поклони, II, 10, 11, 12). Напльой! **Я**, синку, ліпше знаю Всю ту патріотичну зграю Й ціну єї любовних фраз (Поклони, II, 16). Важке ярмо твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під хрестом, отсе під ним **я** упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроений пугар (Поклони, III, 3). Ти, брате, любиш Русь, **Я** ж не люблю, сарака! Ти, брате, патріот, А **я** собі собака (Поклони, IV, 2, 4). Ти, брате, любиш Русь, Як хліб і кусень сала, – **Я** ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 7). Ти, брате, любиш Русь, Як любиш добре пиво, – **Я** ж не люблю, як жнець не любить спеки в жниво (Поклони, IV, 10). Ти, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – **Я** ж не люблю, як раб Не любить свого пана (Поклони, IV, 15). Ти, брате, любиш Русь [...] Ти любиш в ній князів, Гетьманне,

пануванне, – **Мене** ж болить єї Відвічне стражданне (Поклони, IV, 23). Ти любиш Русь, за те Тобі і честь, і шана, У **мене** ж тая Русь – Кровава в серці рана (Поклони, IV, 27). Ти, брате, любиш Русь, Як дім, воли, корови, – **Я** ж не люблю йїї З надмірної любови (Поклони, IV, 31). **Я** декадент? Се новина для **мене**! Ти взяв один з мого життя момент І слово темне підшукав та вчене І Руси возвістив: „Ось декадент!” (Поклони, VI, 1). **Я** не люблю безпредметно тужити, Ні шуму в власних слухати вухах; Поки живий, **я** хочу справді жити, А боротьби життя **міні** не страх (Поклони, VI, 9, 11, 12). Хоч часто **я** гірке й квасне ковтаю, Нераз і прів, і мерз **я**, і охрип, Та ще ж оскомини хронічної не маю, Катар кишок до **мене** не прилип (Поклони, VI, 13, 14, 16). Який **я** декадент? **Я** син народа, Що вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щасте і свобода, **Я** є мужик, пролог, не епілог (Поклони, VI, 17, 20). **Я** з п'ющими за пліт не виливаю, З йідцями йїм, для бійки маю бук, На празнику життя не позіваю, Та в бідности не опускаю рук (Поклони, VI, 21). Не паразіт **я**, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. Який же **я** у біса декадент? (Поклони, VI, 25, 28). Хоч у житю стрічав тебе **я** рідко, Та все ж **міні** той спогад серце гріє, Хоч як болочий він (Поклони, VII, 4, 5). Тим, що **мене** ти к собі не пустила, В моїх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим ти в душі, сумній і самотній, Навік впи-

сала ясний і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 7). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, як твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 4, 7). Хоч від хліба здержусь, А лютую, сержусь, То яка ж моя віра? Чим я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 4). Звір же хліба не їсть, А жре м'ясо, рве кість, – Я ж про вдачу лукаву Братню рву добру славу (Паренетікон, XI, 7). „Ох, мене скрута вчепилася: Десь моя жінка втопилася” (Паренетікон, XIII, 3). Гадюка і злюка, Обоє страшні, – Та що ж з них страшніше? Скажи-но міні (Паренетікон, XV, 8). Хто в першій чвертині життя Знання не здобув, А в другій чвертині життя Майна не здобув, А в третій чвертині життя Хто чесним не був, Той скаже в четвертій: „Бодай Я в світі не був!” (Паренетікон, XXIV, 8). Дурний, хто, помилок лякаючись, Не сміє братися до діла, – Так, як би я не йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа 8–3). Та й гупі ж ті богатирі, Що люблять спать на подушках! Я спав лиш на однім пері, І твердо так було, що страх! (Паренетікон, XXV, Строфа 15–3). Щасливий той богач подвійно: Піч повна дров, огонь горить, гогоче; А в мене лиш одно поліно, Та й те горить не хоче (Паренетікон, XXV, Строфа 16–3). Та Йосиф знав ціну тих слів І дворакови відповів: „Минуше ти збудив сумне... Мій друже, не люби мене! (Притчі, III, 8). „Отець любив мене й жалів – За се братів на мене гнів, За се в рові я смерти ждав, За се невольником я став” (Притчі, III, 9, 10, 11, 12). „Потім Пентефрія жона – Любила страх мене

вона, Та за любов єі дарму Попав я на сім літ в тюрму” (Притчі, III, 14, 16). „Аглає, благаю, молю! Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю, На часок-волосок вволи волю мою, – Чого хоч, зажадай, я для тебе зроблю!” (Притчі, IV, 16, 18). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесть міні, Що на мні зупинив свої очи ясні Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 19, 20). „Я твоя. Що захочеш, зо мною чини, Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни. По саду тім, де в'ються доріжки круті, Пів години мене провози на хребті” (Притчі, IV, 23, 26). „Ані мудрість, наука, ні старші літа Не дають проти неї [краси] міцного щита. Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець Може быть проти неї надійний борець” (Притчі, IV, 48). Вмираючи, покликав батько сина, Що був его єдина дитина, І мовив, звівши голову стару: „Мій синку, швидко я, мабуть, умру [...]” (Притчі, V, 4). „Дав Бог міні прожити много літ, Добра надбати і пізнати світ. Добро тобі лишаю. Не марнуй Його, та й понад міру не цінуй. Не думай в нім мету життя знайти, – Се сходи лиш до висшої мети” (Притчі, V, 5). Син мовив: „Татку, дяка вам і честь! Та в мене друзів щирих много єсть” (Притчі, V, 18). „О синку, много [друзів] при йїді й вині, Та в горю помогти – напевно, ні! Я, сімдесять п'ять літ проживши, вспів Знайти одного лиш – та й то напів” (Притчі, V, 21). „Ні, татку, – мовив син, – з моїх друзяк Піде за мене кождий хоч на гак!” Всміхнувся отець. „Щасливий, синку, ти, Та я би радив пробу навести” (Притчі, V, 24, 26). „Заріж теля і запакуй у міх, А нічю йди с тим до друзяк своїх. Скажи: „Біда! Я чоловіка вбив!” Проси,

щоб захистив тебе і скрив. Своїх так перепробуй, а потім Застукай і в мойого друга дім” (Притчі, V, 29). Явився друг. „Се що тебе жене?” „**Я** чоловіка вбив! Сховай **мене!**” Та сей, не відчиняючи воріт, Сказав: „Гікай! Чи ще **мене** й мій рід Ти хочеш у тяжку біду вплескати?” (Притчі, V, 38, 40). „Адже ж коли почнуть тебе шукать, То де ж підуть насамперед? Сюди! Бо знають, що **я** друг твій! Геть іди!” (Притчі, V, 44). А дехто мовив: „Забирайся ти! **Я** зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, як дружили ми, – Ще скажуть, що до спілки вбили ми” (Притчі, V, 48). „Ратуйте, дядьку! **Я** людину вбив, Та вже й у місті шуму наробив! Ось труп! Там десь погоня вже жене! Ой пробі, скрийте трупа і **мене!**” (Притчі, V, 53, 56). „Ну, ну, ходи, небоже, скрийся тут! А трупа десь **я** впру в безпечний кут” (Притчі, V, 60). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося **міні**” (Притчі, V, 64). Залебеділа пташка: „Ой, стрільче, стій, пожди! **Я** пташечка маленька, Що з **мене** тут йіди? Пусти **мене** на волю, **Я** дам тобі за те Три добрії науки На все твоє жите” (Притчі, IX, 7, 8, 9, 10). Стрілець мій здивувався. „Чи бач, ся дробина **Мене** навчати хоче! Ну, що там зна вона?” І мовить: „Добре, пташко! Коли з твоїх наук **Я** хоч що-то змудрію, Тебе пущу **я** з рук” (Притчі, IX, 15, 19, 20). „Ей, та й дурний ти, стрільче, Що дав **міні** здуриться! А **мною** ти, небоже, Міг добре поживиться!” (Притчі, IX, 54, 55). Стрілець аж зойкнув з жалю. „А, що ж **я** наробив, Що так без застанови Великий скарб згубив!” (Притчі, IX, 62). А потім мовив: „Пташко, Пташиночко моя! Вернись до **мене!** Буду Тобі за батька **я**. У клітку золотую Всаджу тебе **я** сам І все,

чого захочеш, Тобі **я** радо дам!” (Притчі, IX, 71, 72, 74, 76). „Зробив ти добре діло, **Міні** летить велів, – І зараз по хвилині Сам того пожалів” (Притчі, IX, 82). „А потім забажав ти **Мене** дістать ще раз І просьбою вернути Назад минулий час. А чом? Бо несуразним Повірів ти словам, Що в **мні** є перла, більша Удвоє, ніж **я** сам” (Притчі, IX, 86, 91, 92). І цар зрадив. „А ось **міні** розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут **міні** як вся дворян громада! Ходи, сідай зо **мною** враз снідати, Бо не привик **я** йісти сам один” (Притчі, XI, 10, 12, 13, 14). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідять с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – З яких причин?” „Бо запросив **мене** на свій обід Ще старший цар від тебе, цар безодні, Цар неба і землі, цар на весь світ” (Притчі, XI, 19). „**Я**, царю любий, піст держу сьогодні”. „Га, добре діло! – мовив цар. – Та знай; **Я** цар, оба ми втомлені, голодні... Для **мене**, братіку, свій піст зломай! Снідай зо **мною**, завтра пость всю днину!” (Притчі, XI, 22, 24, 25, 26). „**Я** радо, царю, се зроблю, лиш дай **Міні** поруку певну, незрушиму, Що доживу до завтрішнього дня, І проживу всю днину ту, і встигну Сповнити те, що Богу винен **я**” (Притчі, XI, 27, 28, 31). Зворушили царя слова ті пастухові. Він мовив: „Справді, не **міні** рівня Той цар, і з ним **я** не стою у змові, Тобі поруки **я** не можу дати! Іди й йому ти вірно встійся в слові!” (Притчі, XI, 33, 34, 35). „Ти, певно, ліпше знаєш се, мій царю! **Я** знаю тільки те, що вчора сночі Труба смертельна перед моім домом Заголосила. **Я** готов на смерть” (Притчі, XII, 40, 42). А вчора сам ти докоряв **міні**, Коли корився **я** перед

старцями! Адже ж вони такі ж післанці смерти, Післанці Всемогучого царя, Що нам не брат, не сват і не рідня І в кожній хвилі може нас покликать На суд свій строгий (Притчі, XII, 47, 48). Сі єго післанці Грізнійші, ніж моя труба смертельна. От тим-то **я** корився перед ними На знак, що розумію йїх призив (Притчі, XII, 55). „Прости **міні** тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, Якї Господь раз в раз нам послає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могучий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 57). „В сусіда жінка язика-та **Мене** неславить; за сей чин **Я** відкопачь веліла річку, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 42, 43). „Сусід **мене** с слізми благає На млин пустити воду знов, Бо се ж увесь єго прожиток, Єго й дітей, п’ятьох голів” (Легенди, I, 45). „А **я** тверджу: не має права На воду ту отой мужик, – Та воду **я** пущу із ласки, Як жінці виріже язик” (Легенди, I, 49, 51). „Сєго не хоче він зробити, І млин єго сухий стоїть, Тож вас питаю: чи по правді Зробила **я**? Судді, скажіть!” (Легенди, I, 56). І врадувалася Астартє. „О, веселись, душе моя, Що праведних таких і мудрих Суддів знайшла нарешті **я**” (Легенди, I, 68). „Всі царські судді признали За **мною** правду, та пекло **Мене** сумліне, що тим людям Роблю **я** кривду й люте зло” (Легенди, I, 70, 71, 72). „Не хочу іншого засуду. Пощо **міні** богів гнівить?” (Легенди, I, 94). „**Я** з вами ніч одну пробуду, Та ось що мусите сповнить: Скажіть **міні** те тайне слово, Що вас у небо підніма, Веде перед престол Господній! Тоді віддамся вам сама” (Легенди, I, 95, 97). „Ні, **я** роздумала! За слово Своєї чести не продам. Пощо **міні** воно? Чи нам же Іти по ангельським слідам?” (Легенди, I, 105, 107).

„Сей указ мій царський, строгий Всяк у серце хай бере: Де один у місті вбогий З голоду віднині вмре, Там **я** богача одного Взять велю – чи круть, чи верть, Голодом в тюрмі підземній Заморю його на смерть” (Легенди, II, 17). І мовив халіф: „Отой замок відлюдний, В котрім такий дар **я** отримав пречудний, Віднині **я** вмиць Весь золотом кажу і шовком оббить” (Легенди, III, 10, 11). „Хай буде звеличанє ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість сьогонде, – Та **я** нагадав, Якї вже **я** види в сім замку видав” (Легенди, III, 19, 20). Доместико! Тебе **я** все співачь Готов. Не май же жалю ні кришинки! В здоровлю дай і в смаку поживачь Твої кишки, ніжки, ковбаси й шинки! (Легенди, IV, 53). То й **я**, лякаючись судьби Раба, що на розробок Повірений йому талант Без діла скрив у сховок, Бажаю оспівати вам, Що стане духу мого, Житє, стражданє, муку й смерть Селедія святого (Легенди, V, 9). „Най постяць так, як постив **я**, Доступлять в Бога ласки, Йідяць **мене**, і воду п’ють, І ждуть святої паски” (Легенди, V, 85, 87). „Як йїх патрон, **я** відчиняць Йїм буду неба брами, Пісний Селедій, рай знайду С пісними русинами” (Легенди, V, 89). Аскет мовить: „Хоч яке се жите і трудне, і сумне, Дай, щоб старість і смерть оминули **мене**” (Легенди, VI, 1–11). Та ось сумніви в серці повстали страшні: „Вічно жить – молодим – ну, пощо се **міні**? Чи вертати у світ, де панує борба? Чи ось тут вічно жить? Се ж безумство хіба!” (Легенди, VI, 2–8). „О богине, прости! **Я** згрішив, бачу сам! Та безцінний твій дар комусь іншому дам” (Легенди, VI, 2–11). Олександр Великий боги-ні моливсь: „Дай, богине, щоб нині весь світ проваливсь! Або дай, щоб скінчи-

лася мука моя, Щоб **я** знав, чи богиня вона, чи змिया? Чом міняється так, кілько є в дні годин? І чи в серці є **я** паную один?" (Легенди, VI, 4–4, 6). „Коли любиш **мене**, моє сонце ясне, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!" (Легенди, VI, 5–11). „Вічно жить молодій, а без него? О, ні! Краще він хай живе, дасть безсмерте й **міні**!" (Легенди, VI, 6–10). „Ну ж поможе сей плід его серце здобуть! А як ні, то **міні** краще в світі не быть" (Легенди, VI, 6–12). „Вічно жий, царю мій, на потіху для всіх! Ось від **мене** тобі чудодійний горіх!" (Легенди, VI, 7–10). Спалахнув Олександр: „Нещасна, дροжи! Від кого маеш плід сей? По правді скажи!" Та дівча не дροжить, не спускає очей. „**Міні** дав його твій генерал Птолемей" (Легенди, VI, 7–16). „Не для нас, о богине, твій божеський дар! Хоч над світом **я** цар, та над серцем не цар" (Легенди, VI, 8–8). „Міліони людей можу вбить, погубить, Та чи змушу кого **мене** вірно любить?" (Легенди, VI, 8–10). „Ні, богине! Візьми свій дарунок назад! **Я** в нірвану волю, чи в Олімп, чи у ад!" (Легенди, VI, 8–16). А як старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро **я** благаю вас, Вділіть ту позичку **міні**, – **Я** все віддам уосені" (По селах, II, 34, 35, 36). Пазюк о стіл б'є кулаком. „Чи дармо в тебе **я** дяком? Не штука то мій глас хвалить! Кажі горівки ще долить!" (По селах, II, 38). „Вже ж, кумцю, вас **я** третю ніч Частую за пустую річ, Щоб сотку в позичку дістать, – Ви ж обіцяли нині дати" (По селах, II, 45). Розгнівався на се Пазюк І повну чарку кинув з рук. „От ще голяк!

От ще жебрак! До **мене** промовляє так! Сто срібла – се великий гріш! Узять візьмеш, віддять – хоч ріж!" (По селах, II, 52). „**Я** ж, кумцю, позичав у вас І, тямите, віддав на час" (По селах, II, 55). І мовить кум: „То дайте ж тут! Ось свідки є, горівку п'ють". Пазюк на те: „Нехай же п'ють, У **мене** гроші є ось тут!" (По селах, II, 63). „До хати спати **я** не йду. Гей, куме! куме! Де ти втік? Ти спать **мене** веди на тік!" (По селах, II, 94, 96). Хто був злодій? Відки знать? Сам Пазюк не зна сказати, Хоч щось твердо дума. Далі скрикнув: „От на глум! Вів **мене** в стодолу кум! Се ніхто, крім кума!" (По селах, III, 17). Кум почув се, весь дрожить, Мов опечений біжить: „Змилуйтеся, діду! **Я** вас до хреста довів Та й пішов вісьта домів! Присягати піду!" (По селах, III, 22). „Не бреші! Де гроші дів? Ти **мене** вигоном вів – Тямлю весь інтерес: У стодолі дрюк відпер, Сіна з сруба на тік зверг, – Зняв із **мене** черес!" (По селах, III, 26, 30). „Тут **мене** гадюка йїдж, Як **я** з вами був сю ніч На гумні, в стодолі!" „Не бреші! – кричить Пазюк, – Гроші тут **міні** до рук, Бо діждеш недолі!" (По селах, III, 31, 32, 35). Другий виразно чув: Кума Пазюк гукнув: „Куме, ходи! Пізно вже лізти до хати, **Я** на тоці буду спати, – Ну, заведи!" (По селах, IV, 23). „За три межі! Кум від **мене** За чотири межі! По якій **я** його знаю Відмінній одежі? Не в постолі, а в личаки Обуває ноги, І на гуні не зелені, А чорні вилоги" (По селах, VII, 5, 7). „А божився, дав на боже!.. Плакав наостатку! А сам ніж мав і **мене** хтів Пхнути під лопатку!" (По селах, VII, 19). „Почекай же!.. Де та в біса Грушка при причілку? В **мене** є верба. Все одно, Заглянемо в шілку" (По селах, VII, 23). Ось

Пазюк молодий у попа, неборак, Кладе п'ятку на стіл і говорить ось так: „Єгомостику, горе на мене найшло! „Ти вкрав тата сотки! – так гуде все село. – Бідний кум через тебе в арешті терпить”. Єгомостику, радьте, що маю робить?” (По селах, IX, 5). А Пазюк молодий хитро так повіда: „У неділю на хрест і на слово святе Перед всіми людьми я присягну на те, Що татуньових грошей не маю” (По селах, IX, 12). „Лиш одну **міні** річ Відповідж: чи ти взяв тії гроші в ту ніч? Як на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 16). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, який прудкий! Чи я тютюн саджу? (По селах, X, 22). – Е, кат там з нею [байкою]! – другий відізвась. – Я за весь день охляв, не чую костей, І очи вже злипаються до сну (По селах, X, 82). – Мій господар за грибами Ходивши вчора, каже: бачив вовка. То й остро наказав **міні** з лошат І ока не спускати (По селах, X, 91). – Ну, байки! Сеню, ти на черзі нині! – Якої ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, Що швидко нам відхоцесь байок (По селах, X, 103). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вже: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дівок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дівка не такий же чоловік, Як парубок? (По селах, X, 128). – От покаяніє! Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув (По селах, X, 170). – А я гадаю, Що то не те! Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, як і ми (По селах, X, 181). – І я гадаю, братя, що москаль би Нам кривди не зробив (По селах, X, 187). – Не може бути! Хто тобі казав? – Плети, дурний, не може бути! Вже то Я чув про се від

розумнійших трохи, Ніж я та й ти (По селах, X, 211, 212). От і мій господар, Хоч і який богач, а злакомивсь На мойіх п'ять кровавих римських: взяв І відтягнув **міні** з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 283). – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А як зловив лісничий і подав На штроф, прийшлось платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 286, 288, 291). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули (По селах, X, 338, 339). „Ще рік **міні** блукати по землі, Бо завзялись на мене сили злі” (До Бразилії, I, 13, 14). „Із сего краю, що є край дідівський, Жебрацький, і шляхецький, і жидівський, Я виведу свій вірний люд у край Заморський, де є справді хлопський рай” (До Бразилії, I, 21). „В Бразилії царем я хлопським стану, Там жиду доступу не дам, ні пану. Се край багатий, оком не зуймеш, Ніхто ще там ланцом не міряв меж” (До Бразилії, I, 23). От так він нам балакав дни цілі, Аж всі ми плакали, старі й малі. А далі мовив: „Час **міні** в дорогу, Іду і віддаю вас Пану Богу” (До Бразилії, I, 39). „Я по Галичині вже ходжу рік, Тепер піду ще на угорський бік. Передягніть, брати, мене по-свому; Що я тут був, не говоріть нікому! Жандармам особливо і попам Не зраджуйтесь, бо буде лихо вам” (До Бразилії, I, 41, 43, 44). „І ждїть! Як буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі там дам” (До Бразилії, I, 48, 50). 2. У знач. ім. (1). Та й те подумай ще, будь ласка: Твого я найкраща частка З тобою враз не ляже в грїб (Поклони, II, 23).

• Н. я 1. Поклони, I, 4; I, 6; I, 18; II, 7;

II,12; II,16; III,3; IV,2; IV,4; IV,7; IV,10; IV,15; IV,31; VI,1; VI,9; VI,11; VI,13; VI,14; VI,17 (2 р.); VI,20; VI,21; VI,25; VI,28; VII,4; Паренетікон, VI,7; XI,4; XI,7; XXIV,8; XXV,Строфа8–3; XXV,Строфа15–3; Притчі,III,11; III,12; III,16; IV,16; IV,18; IV,23; IV,48; V,4; V,21; V,26; V,29; V,38; V,44; V,48; V,53; V,60; IX,7; IX,10; IX,19; IX,20; IX,62; IX,72; IX,74; IX,76; IX,92; XI,14; XI,22; XI,24; XI,27; XI,31; XI,34; XI,35; XII,40; XII,42; XII,48; XII,55; Легенди, I,43; I,49; I,51; I,56; I,68; I,72; I,95; I,105; II,17; III,10; III,11; III,19; III,20; IV,53; V,9; V,85; V,89; VI,2–11; VI,4–4; VI,4–6; VI,8–8; VI,8–16; По селах, II,34; II,36; II,38; II,45; II,55; II,94; III,22; III,32; IV,23; VII,7; IX,12; X,22; X,82; X,103; X,128; X,170; X,181; X,187; X,211; X,212; X,286; X,338 (2 р.); X,339; До Бразилії, I,21; I,23; I,41; I,44; I,50; **2.** у знач. ім. Поклони, II,23; **Р в мене** Поклони, II,10; Паренетікон, XXV,Строфа16–3; Притчі, V,18; По селах, VII,23; **від мене** Поклони, I,24; Легенди, VI,7–10; По селах, VII,5; До Бразилії, I,48; **для мене** Поклони, VI,1; Притчі, XI,25; **до мене** Поклони, VI,16; Паренетікон, VI,4; Притчі, IX,71; По селах, II,52; **з мене** Притчі, IX,8; **із мене** По селах, III,30; **у мене** Поклони, IV,27; По селах, II,63; **Д. міні** Поклони, I,3; II,9; VI,12; VII,5; Паренетікон, XV,8; Притчі, IV,19; V,5; V,64; IX,54; IX,82; XI,10; XI,12; XI,28; XI,33; XII,47; XII,57; Легенди, I,94; I,97; I,107; VI,2–8; VI,6–10; VI,6–12; VI,7–16; По селах, II,35; III,35; IX,16; X,91; X,283; До Бразилії, I,13; I,39; **3. мене** Поклони, I,22; IV,23; VII,7; Паренетікон, XIII,3; Притчі, III,8; III,9; III,14; IV,26; V,38; V,40; V,56; IX,9; IX,15; IX,86; Легенди, I,45; I,71; V,87; VI,1–11; VI,5–11; VI,8–10; По селах, II,96;

III,17; III,31; VII,19; X, 288; X,291; До Бразилії, I,43; **за мене** Притчі, V,24; XI,19; Легенди, I,42; По селах, III,26; **на мене** Поклони, II,11; Притчі, III,10; По селах, IX,5; До Бразилії, I,14; **О. мною** Притчі, IX,55; **за мною** Легенди, I,70; **зо мною** Притчі, IV,23; XI,13; XI,26; **М. в мні** Притчі, IX,91; **на мні** Притчі, IV,20.

ЯВИТИСЯ (4). *Показатися де-небудь, стати доступним зорові; явиться* (2). **Явився** друг. „Се що тебе жене?” „Я чоловіка вбив! Сховай мене!” (Притчі, V,37). Гуде по Вавилоні слава, Загомнів увесь народ: Судді преправедні **явилися**, Арот і брат его Марот (Легенди, I,23). // *Постати в уяві; привидітися* (2). Аж сам Селедій мученик На них змилосердився І моряку одному в сні Прославлений **явився**, І мовив: „Бог за смерть мою Карати вас не буде, Та труп мій ви везіть на Русь між православні люде” (Легенди, V,76). Наче сонце, що разом прогонює тьму, Так богиня в опівніч **явилась** йому. Прихилилась і мовить: „Мій вірний слуго, Чим тебе вдовольить? Чи бажаєш чого?” (Легенди, VI,1–6).

● **явився** Притчі, V,37; // Легенди, V,76; **явилась** // Легенди, VI,1–6; **явилися** Легенди, I,23.

ЯВОРИНА (1). *Яворова памолодь*. З-поміж верб, та груш, та **яворини** Чорні стріхи глипають, нагнувшись, Мохом вкриті, корчами калини, Мов на вітер ті сичі надувшись (По селах, I,9).

ЯЗИК (1). *Орган мовлення в ротовій порожнині людини*. „А я тверджу: не має права На воду ту отой мужик, – Та воду я пушу із ласки, Як жінці виріже **язик**” (Легенди, I,52).

ЯЗИКАТИЙ (1). *Який любить багато говорити, сперечатися, сваритися.* „В сусіда жінка **язиката** Мене неславить; за сей чин Я відкопав веліла річку, Ось і стоїть сусідів млин” (Легенди, I, 41).

ЯЙКАТИ (1). *Викрикувати „я-яй”.* Що мир до неї, примовляють, тішать, Води дають, хрестять і шепчуть – де там! Не чує, ані бачить, не говорить, Не йїсть, не п’є, ніщо не розуміє, Лиш **яйкає** від того дня і доси (По селах, X, 153).

ЯЙЦЕ (2). *Захищена шкаралупою сукупність білка й жовтка, з яких утворюється зародок птахів* (1). Як квочка, що з **яєць** Встає занадто часто, З них запортки потворить, – Так і чернець, що рад Виломлюєсь із влади, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 5). * У порівн. (1). „Бо знай, в моїй утробі – Якби ти знав отсе! – Є перла так велика, Як струсове **яйце!**” (Притчі, IX, 60).

● *Одн. Н. яйце* у порівн. (Притчі, IX, 60); *Мн. Р. з яєць* (Паренетікон, XXIII, 5).

ЯК¹ (25). *Прислівник. 1. Пит. Означає питання про спосіб дії; яким чином* (1). Не слід усякого любити без розбору. **Як** добрі щепи садівник плекає? Так, що всі зайві парості втинає, Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору (Паренетікон, II, 2). // *Означає питання про якість дії або стану* (1). „А **як** же, друже, ти гадаєш? Моєї жінки ти не знаєш? Хоч і втопилась моя мила, То вниз водою не поплила” (Паренетікон, XIII, 7).

2. *Уживається на позначення вищої міри або ступеня виявлення дії, стану; дуже, надзвичайно* (4). Хоч у житю стрічав тебе я рідко, Та все ж міні той спогад серце гріє, Хоч **як** болючий він (Поклони, VII, 6). Оттак і той, що наложив печать На серце: сам, без

дружньої розмови Жис для себе – хоч би був не знать **Як** чесний, не приблизиться на п’ядь До Бога без любови (Паренетікон, I, 9). Подібний ти до него, брате милий: Не тямши, хто добро тобі зробив, А тих, що розуму тебе навчили, **Як** часто ти зневажив, оскорбив! (Притчі, VI, 16). І указ сей чудо справив: Хоч **як** хліб подорожив, Бідний все мав хліб і страви, А богач не зубожів (Легенди, II, 22).

3. *Спосіб дії. Указує на спосіб дії; яким чином* (4). Що далі діялося там, на те В страсі лице своє закрий, о Музо! **Як** на солом’янім огні святе Смалили тіло, **як** пороли пузо... (Легенди, IV, 43, 44). **Як** муж жорстокий, лютії жінки Своє погане довершили діло, Виймали серце, легке, печінки, **Як** на шкаматя шматували тіло... (Легенди, IV, 45, 48). * У сполуч.: а) **так, як доси** – по-старому (1). Наш конче хоче з москалем побитись, Та видить сам, що сил замало має. От він казав усюди голосити, Що відтепер не буде так, **як** доси До війська брати та перебирати, А всіх загорне загалом [...] (По селах, X, 117); б) **так як слід** – добре (1). А обік него кум сидить І Пазюку в лице глядить, В очах его читати б рад, Чи все тут є старому в лад, Чи все зробив він так **як** слід, Щоб ласкав був брикливий дід (По селах, II, 29); в) **як стій** – *тієї ж миті, негайно* (2). Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, Тим ярче полум’я лютує ясне; А перестань докидувати дров, **Як** стій загасне (Паренетікон, VII, 4). Все розповів: як нас тут трясця б’є, Як відьма нічу кров жіночу п’є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, Як з відьмою король у гречку скаче... І допомгло. Пустили нас **як** стій, Урвалося поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 61).

4. Відносн. Означає якість чи обставину способу дії, уживається як сполучне слово: а) *приєднує до головної частини складного речення підрядні з'ясувальні, зберігаючи значення прислівника способу дії* (10). Серцем молився Мойсей і скорботою духа цілого; І говорив йому Бог: „Що так до мене кричиш? Хоч ти заціпив уста так, що й слова вони не говорять, Але я чую аж тут, **як** твоє серце кричить” (Паренетікон, VI, 8). А дехто мовив: „Забирайся ти! Я зараз мушу властям донести. Адже ж всі знають, **як** дружили ми, – Ще скажуть, що до спілки вбили ми” (Притчі, V, 49). Та радісно обняв його Асока. „Ну, бачиш, брате, **як** ти налякався, Хоч знаєш, що твій цар є враз твій брат І що ні в чому ти не винуватий” (Притчі, XII, 44). „Скажіть самі, **як** вас карати? Чи в пекло, де чорти є всі, Чи волите до суду висіть Стрімглав онтам на ланцюсі?” (Легенди, I, 129). Бачили мури Любляни та Реки, **Як** з свого краю біг русин навтеки (До Бразилії, IV, 4). Генуя довго, мабуть, не забуде, **Як** то гостили в ній руськї люде (До Бразилії, IV, 12). Та ви цікаві, **як** нам до води Дойіхалось, а потім аж сюди (До Бразилії, V, 17). Все розповів: **як** нас тут трясця б'є, **Як** відьма нічу кров жіночу п'є, Що тут дітей без корму сохне й плаче, **Як** з відьмою король у гречку скаче... І помогло. Пустили нас як стій, Урвалося поганій відьмі тій (До Бразилії, V, 57, 58, 60); б) *приєднує до головної частини складного речення підрядну способу дії* (1). „Найпостять так, **як** постив я, Доступлять в Бога ласки, Йідять мене, і воду п'ють, І ждуть святої паски” (Легенди, V, 85).
- **як** ¹ 1. Паренетікон, II, 2; // Паренетікон, XIII, 7; 2. Поклони, VII, 6; Паренетікон, I, 9; Притчі, VI, 16;

Легенди, II, 22; 3. Легенди, IV, 43; IV, 44; IV, 45; IV, 48; у *сполуч.*: а) По селах, X, 117; б) По селах, II, 29; в) Паренетікон, VII, 4; До Бразилії, V, 61; 4. а) Паренетікон, VI, 8; Притчі, V, 49; XII, 44; Легенди, I, 129; До Бразилії, IV, 4; IV, 12; V, 17; V, 57; V, 58; V, 60; б) Легенди, V, 85.

ЯК ² (107). *Сполучник*. 1. *Уживається для приєднання порівняльних зворотів та підрядних порівняльних речень; близький за значенням до спол. мов, наче, неначе* (12). Ти, брате, любиш Русь, **Як** дїм, воли, корови, – Я ж не люблю йїї З надмірної любови (Поклони, IV, 30). Ворог батько, ворог мати, Що не вчили сина! І піде він в світ блукати, **Як** та сиротина (Паренетікон, XIX, 4). Не звикай утертими стежками Йти за другим слїпо, **як** у дим, Бо як стануть пастухи вовками, Треба вївцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа 11–2). Аж чоловік найшовся милостивий, Впустив до хати пса і обїгрів, Пожалував його, **як** друг правдивий, І йїсти дав того ж, що й сам він йїв (Притчі, VI, 7). Хоч в бруді й вохкості жила, **як** звір, Та чистоту над все вона любила; З таких річей обчищувала двір, Котрих ніхто не взяв би і на вила (Легенди, IV, 17). Хоч не любить йїї і холодний, **як** лід, Вона рада свій вік дати за сам єго вид (Легенди, VI, 6–7). Головами хитають старі лікарі, І трївога, **як** ніч, залягла у дворі (Легенди, VI, 7–4). Ось І нині купка йїх зїбралась – хлопці Все підростки. На Сеня поглядають, **Як** на старшого; деякі й самі Просились з кїньми на ніч, знаючи, Що й Сень тут буде (По селах, X, 69). Коли тобі плетуть, що він [муж] умер, – Не вір, матусю! Він здоров тепер. Живий, здоров, **як** рибака у водиці, – Се посвідчать і наші моло-

диці (До Бразилії, I, 7). Аж із Кормон, мов живого до гробу, Гнали жандарми наш люд, **як** худобу (До Бразилії, IV, 8). В Геніві ми сім неділь шифу ждали, За містом в норах, **як** цигани, спали (До Бразилії, V, 40). По відході его ми всю громаду Спросили на таємную нараду: Прирадили по довгій боротьбі Сей лист, о пані, написать тобі, Про него [мужа] звістку радісну подати, Щоб з нами й ти втішалася, **як** мати (До Бразилії, I, 60). // *Приєднує компоненти, близькі за змістом до порівняльного звороту; у знач. будучи ким, чим; подібно до кого, чого* (2). „**Як** їх патрон, я відчиняю Йім буду неба брами, Пісний Селедїй, рай знайду С пісними русинами” (Легенди, V, 89). І цар зрадив. „А ось міні розрада!” І крикнув пастуху: „Здоров був, брате! Будь тут міні **як** вся дворян громада! Ходи, сідай зо мною враз снідати, Бо не привик я йісти сам один” (Притчі, XI, 12).

2. *Входить до складу підрядного сполучника так як, вказуючи на порівняльні відношення з відтінком тотожності між частинами складного речення* (6). Немає друга понад мудрість, Ні ворога над глупоту, Так **як** нема любови в світі Над матірню любов святу (Паренетікон, VIII, 3). Без неї [мудрости] все жите пустиня, Так **як** пустий без друга шлях, І **як** твій дїм пустий без сина, І **як** пустий дурного страх (Паренетікон, VIII, 14, 15, 16). Не цурається правди мудрець, Хоч вона й з уст дитинячих буде, – Так **як** в ніч, коли сонце зайшло, Каганця не цураються люде (Паренетікон, XXV, Строфа 4–3). Дурний, хто, помилок лякаючись, Не сміє братися до діла, – Так **як** би я не йів, лякаючись, Щоб кришка в голосницю не влетіла (Паренетікон, XXV, Строфа 8–3).

3. *Уживається після прислівника у формі вищого ступеня порівняння у звороті із значенням міри. * У сполуч. більш як – понад* (1). А я ось що скажу вам, що я чув, Та ні, не я, мої татуньо чули. Вони ось на Кальварії недавно Були, там є чернець один старенький, Що знає їх вже більш **як** трицять літ. Так от вони у него й ночували, І він йім много повідав з книжок (По селах, X, 342).

4. *Приєднує до головної частини складного речення підрядні способу дії* (12). Ти, брате, любиш Русь, **Як** хліб і кусень сала, – Я ж гавкаю раз в раз, Щоби вона не спала (Поклони, IV, 6). Ти, брате, любиш Русь, **Як** любиш добре пиво, – Я ж не люблю, **як** жнець не любить спеки в жниво (Поклони, IV, 10, 11). Ти, брате, любиш Русь, За те, що гарно вбрана, – Я ж не люблю, **як** раб Не любить свого пана (Поклони, IV, 15). **Як** на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, **як** лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик їх не почнуть тікати, Критися за мур, за частокіл? (Паренетікон, IV, 7). Хто тому шкодить, що йому Зла не зробив, Невинному, котрий його Не оскорбив, На сего власне зло его Впаде – без слова, **Як** проти вітру сіяна На сівача паде полова (Паренетікон, XVIII, 7). Хто лиш квітки в житю збира, Чий дух до земного прилип, Того напавши вхопить смерть, **Як** повинь соннее село (Паренетікон, XXI, 4). Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить, То Бог його за гнів его відкине; В гнівливе серце помисл злий, **як** нетля в світло, лине, Сама згорить, а світла не згасить (Паренетікон, XXV, Строфа 32–3).

„Сей чоловік, брати, – то кождий з нас. Житє важке, природа нам ворожа І тисячі пригод і небезпек З усіх боків усе нас окужують, **Як** того мужа, що там в балці висів” (Притчі, I, 87). „Лиш одну мені річ Відповідж: чи ти взяв ті гроші в ту ніч? **Як** на сповіди, правди жадаю” (По селах, IX, 18). **Як** вовки голодні в лісі, Так мир хрещений сам с собою йїться. Одні хапають з-перед других, рвуть, І днуть, і кривдять (По селах, X, 277). Крізь ту то дірочку з крови пророка Малесенька на землю крапля впаде, І загориться вся земля від неї. Спалить Антихриста й его все царство, Спалить усі гріхи людські й терпїня, Очистить землю, **як** від ржі залізо (По селах, X, 390). // а) *Із співвідносним словом так у головній частині* (14). **Як** моряки в час бурі все з судна У море мечуть, щоб судно влекшити, А стихне буря, жаль йїм стане страт, Почнуть тужити, – Так і гнівний у лютому розпалі Не тямить, що здорове, що боляче; А гнів мине, – згадавши, що накоїв, Запізно плаче (Паренетікон, VII, 5). **Як** сережкі золоті В ніздрях бурої свині, Так краса не йде в пожиток Зле вихованій жоні (Паренетікон, XII, 1). **Як** перлина дорога У оправі золотій, Так душа жіноча щира Сяє в зверхній красоті (Паренетікон, XII, 5). **Як** промінясто гарний цвіт, Барвистий, та без запаху, Так гарні та пусті слова Того, хто не сповняє йїх (Паренетікон, XVI, 1). **Як** промінясто гарний цвіт, Барвистий, любо запашний, Так гарні та плідні слова Того, хто чинить після них (Паренетікон, XVI, 5). **Як** між павами ворона Поваги не має, Так невчений в товаристві Голову схиляє (Паренетікон, XIX, 5). **Як** пчола, що квітам фарби Ані паху не уймає,

Тільки сок йїх ссе солодкий, Так з людьми жиє мудрець (Паренетікон, XX, 1). **Як** риба без води На суші швидко гине, Так пропада чернець, Що монастир покине (Паренетікон, XXIII, 1). **Як** квочка, що з яєць Встає занадто часто, З них запортки потворить, – Так і чернець, що рад Виломлюєсь із власти, Не тіло, але душу вморить (Паренетікон, XXIII, 5). **Як** військо скликає труба, Так ангелів божих скликають сердечні слова. А в гуслі та флети де грають І брата осуджують – там Приховок чортам (Паренетікон, XXV, Строфа 24–1). **Як** від лютого татарина, Що шаблюкою маха, Всі тікають безоружні, Так тікай ти від гріха (Паренетікон, XXV, Строфа 27–1). **Як** метіль прошумить, Так загине за мить Злий, слезами людськими годований, Щезне й слід весь по нїм... Але добрий – се дїм, На скалі віковично будований (Паренетікон, XXV, Строфа 30–1). **Як** запорохи чоловік Знести не може у очох, Так гордості в душі людській Не зносить Бог (Паренетікон, XXV, Строфа 31–1). **Як** та опука від скали Відскакує відлого, Так кривда людська все паде На кривдника самого (Паренетікон, XXV, Строфа 34–1); // б) *Уживається на початку парцельованої підрядної частини* (1). „**Як** на сповіди! Отче... Та взяв чи не взяв, А бігме, що нерушані вчора віддав. І присягну, най встиду між хлопством не маю” (По селах, IX, 19).

5. Приєднує до головної частини складного речення підрядні часу (20). **Як** на місто військо йде вороже, І побачить в полі простий люд І біжить до міста, як лиш може, І кричить: „Тікайте! Ворог тут!” – Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті Не послухають тих простаків? Чи на крик йїх не почнуть тікати, Критися за мур,

за частокіл? (Паренетікон, IV, 5). Не звикай утертими стежками Йти за другим сліпо, як у дим, Бо **як** стануть пастухи вовками, Треба вівцям пастися й самим (Паренетікон, XXV, Строфа 11–3). Арістотель дівчині гаразд придививсь, **Як** повз него ішла, низько їй поклонивсь. І промовив [...] (Притчі, IV, 14). Послухав син. **Як** змерклося цілком, Пішов, важким нав'ючений мішком. До друга найлюбішого воріт Застукав: „Живо, живо отворіть!” (Притчі, V, 33). **Як** согрішив Адам у раї, І потім людський весь народ В тяжких гріхах почав бродити, Два ангели, Арот, Марот, Сказали богу: „Боже батьку, Невдалий твір твій – чоловік! От бач, твою зневажив волю, З твого шляху геть утік” (Легенди, I, 1). А **як** ніч надійшла, вона тихо пішла, Олександру в вино трутизіля влила (Легенди, VI, 6–15). Що? Хто? Відки? Вість така: Вкрали гроші в Пазюка! **Як** вернув із шинку, П'яний у стодолі спав, Злодій черес з него зняв І потяг шматинку (По селах, III, 9). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився ти в хвилі, **як** крав він. Мав він ножаку і хтів тобі, батьку, Якби збудивсь ти, всадить під лопатку” (По селах, VI, 8). От ми які вже парубки, а хто нас До війська кликав? Може, ще коли І будуть брати, та хтозна, се, може, Аж в той час буде, **як** народ на світі Здрібніє так, що в нашій печі буде Сім хлопа молотити (По селах, X, 240). – А що буків я Приняв за ліс! Господар сам післав Мене украсти з ліса копаниці, А **як** зловив лісничий і подав На штраф, прийшлося платити – він тоді Давай мене періщити! (По селах, X, 289). Лиш Сень мовчав, не жалувавсь ніколи. А **як** скінчили другі, знов почав: Так бачите, яка се в нас війна Ведесь! (По

селах, X, 296). „Моліться, – каже, – люде! Близький час! П'ять гір трави вже віл великий спас. **Як** шесту буде допасати – ждїть, Тоді Антихрист родиться на світ. А **як** на сему в пів гори дійде, Тоді на землю Ілія прийде” (По селах, X, 347, 349). Але знає він, проклятий, Що **як** з Іллі одна краплина крови На землю впаде – вся земля займеся Й згорить (По селах, X, 368). Є десь такий комарик, що напився Христової крови, **як** капала З хреста. Отой комарик саме в хвилі, **Як** будуть мали різати вола, Його в хребет укусить, і в тім місці Маленьку дірочку проколе в шкурі, Таку, що оком і доглянуть годі (По селах, X, 379, 381). „**Як** рік мине, тоді підйму бучу, Всій кривді і неправді шию скручу. Потішу всіх, хто гнувся і терпів, А особливо вірних русинів” (До Бразилії, I, 15). „І ждїть! **Як** буде поле знов зелене, З весною вам листи прийдуть від мене. Тоді ґрунти, хати і весь свій крам Збувайте! Я вам не такі там дам” (До Бразилії, I, 47). Палазя там умерла від уроків, А лікар німець мовив: „З браку соків”. Івась умер напевно від нічниць, А лікар мовив: „Не плетїть дурниць!” Та **як** ще Гриць, Оксанка, Рузя вмерли, – Пустили нас: „Ідїть, куди наперли!” (До Бразилії, V, 31). Сим кінчимо. Прощайте! Ждїть від нас Звісток, **як** нам заблісне ліпший час (До Бразилії, V, 100). // *Із співвідносним словом **то** в головній частині* (10). А **як** коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, ясний образ твій (Поклони, VII, 19). **Як** у хвилі сумніву і муки Вчитель мудрий не найдєсь тобі, То приймай потіху і

науки з простих уст, загублених в юрбі (Паренетікон, IV, 1). **Як** висохли води, То пощо там мости будуєш? **Як** юність минула, То пощо з дівками жартуєш? (Паренетікон, XVII, 5, 7). **Як** перший лист ізронить [*кипарис*], То твердо вірять люде: Хто зійсть отой листочок, Той вічно жити буде (Притчі, II, 9). Тимчасом убогий митар Шкапу „Смирність” **як** запряг, То помалу, але певно До мети свій віз дотяг (Притчі, VII, 18). А **як** старий скінчив свій спів, То кум несміло річ повів: „Спасибі, кумцю, вам за глас! Та щиро я благаю вас, Вділіть ту позичку міні, – Я все віддам уосені” (По селах, II, 31). – Ой-ой! І що ж то за таке горе Вона віщує? – Чуєш, що війну? Вже то **як** наш із москалем задрєся, То тут не жди добра! (По селах, X, 179). **Як** лиш люди вийдуть На ті гостинці, то пани пішлють Свою двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть, і панщину навернуть: штири дни Щотижня кожний мусить відробляти (По селах, X, 203). А **як** ми вже на корабель сідали, То панича від нас арештували, Немовбито він ошуканець єсть (До Бразилії, V, 63).

6. *Приєднує до головної частини складного речення підрядні умовні; відповідає за значенням сполучникам коли, якщо* (9). **Як** лампа розбита, Даремно олій доливати; **Як** злодій утікне, Даремно стайні замикати (Паренетікон, XVII, 1, 3). Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тінь; А **як** і плід часом хибне, Чи ж тінь сама не є добром? (Паренетікон, XXV, Строфа 22–3). „А я тверджу: не має права На воду ту отой мужик, – Та воду я пушу із ласки, **Як** жінці виріже язик” (Легенди, I, 52). Скривати тайну царськую Потрібно і конечно, Бо, **як** йійі

розпапляєш, Загинеш небезпечно (Легенди, V, 3). Богиня мовить: „Ну, **як** се в тебе дар найцінніший з усіх, На ж тобі сей малий золотистий горіх” (Легенди, VI, 1–13). „Міліонам ти сонце, добродій еси, – Будеш жить вічно юний, **як** плід сей зійси” (Легенди, VI, 4–16). „Се богині є дар. **Як** зійси те зерно, Вічно жить тобі дасть вічно юним воно” (Легенди, VI, 7–11). „Тут мене гадюка йїдж, **Як** я з вами був сю ніч На гумні, в столоді!” „Не брєши! – кричить Пазюк, – Гроші тут міні до рук, Бо діждеш недолі!” (По селах, III, 32). // *Із співвідносним словом то в головній частині* (3). „Ну ж поможе сей плід єго серце здобуть! А **як** ні, то міні краще в світі не быть” (Легенди, VI, 6–12). І про одіж мало дбають нині: **Як** кожух є й чоботи пасові, Для газдині шнур коралів в скрині, Для дівчат хустята шалінові, Капельюхи хлопцям повстані, – То й весь празник є на довгі літа (По селах, I, 42). „Віддав! Віддав! А може й ні. А кілько то було гризні! Та що вже там! Хай страчу сам! **Як** обіцяв, то певно дам” (По селах, II, 60).

7. *Приєднує до головної частини складного речення підрядні з’ясувальні* (8). „Спасибі, дядьку! Не турбуйтеся, ні! Ніяке зло не сталося міні”. І він сказав йому батьківську річ І все, що діялося з ним сю ніч, І **як** подвійно тут він скористав: Фальшивих другів збувсь, а вірного пізнав (Притчі, V, 67). Се не казка, брати, тільки образ, мабуть, **Як** у парі в житю смутки й радощі йдуть, І сі й ті до одного кінця нас ведуть (Притчі, X, 12). Свідків, хоч гать гати! Сей вже мав спать іти, Вийшов надвір, Чув, **як** Пазюк до столоді С кумом чалапав поволи Попри шпіхлір (По селах, IV, 16). – Не впевняйся дуже! –

Сказав поважно, строго якось Сень. – Глухий не чує навіть, **як** гримить! (По селах, X, 337). Коли почуєш, **як** в тиші нічний Зелізним шляхом стугоняють вагони, А в них гуде, шумить, пищить, мов рій, Дитячий плач, жіночі скорбні стони, Важке зітханє і гіркий проклін, Тужливий спів, дівочії дісканти, То не питаї: Сей поїзд – відки він? Кого везе? Куди? Кому вздогін? Се – емігранти (До Бразилії, II, 1). Коли побачиш, **як** отих людей Держать, і лають, і в реєстри пишуть, **Як** матері у виходках дітей Зацятькують, годують і колишуть, **Як** йїх жандарми штовхають від кас, Аж поїзд відійде, – тоді припадок! Вєсь люд на шини кидаєтьє враз: „Бери нас або перейдь по нас!” – Се в нас порядок (До Бразилії, II, 19, 21, 23).

8. *Приєднує підрядні означальні частини, із змістом яких порівнюєтьє сказанє в головній частині* (5). „Таку малєсенькую пробу, **Як** ти йому в тім раю дав, І тої не вдержав, безтямний, І волю він твою зломав!” (Лєгєнди, I, 10). Живє ще тіло у бочки Вєлів він натоптати, Поганцям хтїв таким, **як** сам, Тї мощі в дар післати (Лєгєнди, V, 63). – То не сміх, я то віддавна Гадаю вжє: чому беруть до війська Лиш парубків? Чи то дївок нема Таких здорових, рослих і відважних? Чи дївка не такий же чоловік, **Як** парубок? (По селах, X, 133). – А я гадаю, Що то не те! Велика річ – війна! Всіх не поріжуть. Москалі ж також Не є вовки, а люде, **як** і ми (По селах, X, 184). На морі вмерло дев’ять душ народу; Йїх замієць погребу метали в воду. Най Бог боронить від такої тьми, **Як** матері ридали за дїтьми, Коли йїх риби довгі, мов ті бальки, Зубаті, чорні, рвали на кавалки! (До Бразилії, V, 74). // *Із відтїнком міри вияву ознаки* (3). „Бо знай, в мойїй утробї –

Якби ти знав отсе! – Є перла так велика, **Як** струсовє яйце!” (Притчі, IX, 60). Пташина відповіла: „Дурний ти є, **як** був! Всі три мої науки Відразу ти забув!” (Притчі, IX, 78). В хатї піч трохи не в пів кімнати З запічком і припічком із глини, Вічно тепла – то жолудок хати, Величезний, **як** живіт дитини (По селах, I, 28).

9. *Указує на причину, наслідком якої є дія, виражена в головній частині* (1). „Не спинять йїх? Всі підуть Дєсь за синє море здруу” . „Як же ж йїм не йти, **як** тут Всі до спілки дрем з них шкуруу” (До Бразилії, III, 15).

• **як** ² **1.** Поклони, IV, 30; Парєнетїкон, XIX, 4; XXV, Строфа 11–2; Притчі, VI, 7; Лєгєнди, IV, 17; VI, 6–7; VI, 7–4; По селах, X, 69; До Бразилії, I, 7; IV, 8; V, 40; I, 60. // Лєгєнди, V, 89; Притчі, XI, 12; **2.** Парєнетїкон, VIII, 3; VIII, 14; VIII, 15; VIII, 16; XXV, Строфа 4–3; XXV, Строфа 8–3; **3.** у *сполуч.* По селах, X, 342; **4.** Поклони, IV, 6; IV, 10; IV, 11; IV, 15); Парєнетїкон, IV, 7; XVIII, 7; XXI, 4; XXV, Строфа 32–3; Притчі, I, 87; По селах, IX, 18; X, 277; X, 390; // а) Парєнетїкон, VII, 5; XII, 1; XII, 5; XVI, 1; XVI, 5; XIX, 5; XX, 1; XXIII, 1; XXIII, 5; XXV, Строфа 24–1; XXV, Строфа 27–1; XXV, Строфа 30–1; XXV, Строфа 31–1; XXV, Строфа 34–1; б) По селах, IX, 19; **5.** Парєнетїкон, IV, 5; XXV, Строфа 11–3; Притчі, IV, 14; V, 33; Лєгєнди, I, 1; VI, 6–15; По селах, III, 9; VI, 8; X, 240; X, 289; X, 296; X, 347; X, 349; X, 368; X, 379; X, 381; До Бразилії, I, 15; I, 47; V, 31; V, 100; // Поклони, VII, 19; Парєнетїкон, IV, 1; XVII, 5; XVII, 7; Притчі, II, 9; VII, 18; По селах, II, 31; X, 179; X, 203; До Бразилії, V, 63; **6.** Парєнетїкон, XVII, 1; XVII, 3; XXV, Строфа 22–3; Лєгєнди, I, 52; V, 3; VI, 1–13; VI, 4–16; VI, 7–11; По

селах, III, 32; // Легенди, VI, 6–12; По селах, I, 42; II, 60; 7. Притчі, V, 67; X, 12; По селах, IV, 16; X, 337; До Бразилії, II, 1; II, 19; II, 21; II, 23; 8. Легенди, I, 10; V, 63; По селах, X, 133; X, 184; До Бразилії, V, 74; // Притчі, IX, 60; IX, 78; По селах, I, 28; 9. До Бразилії, III, 15.

ЯК³ (5). *Частка. 1. Підсил. Уживається в окличному реченні у знач. дуже, надзвичайно* (1). З яким же запалом я йшов до бою! **Як** рвалася вперед душа вітхнута! Горіло серце чистою любовою!.. І що ж здобув? Лишив що за собою? (Поклони, I, 7).

2. *Уживається в риторичних запитаннях і окликах у знач.: хіба можна, неможливо* (2). І мовив цар: „Мої міністри любі, Котра з отсіх скриньок вартнійша буде?“ І одноголосно сказали всі: „Авжеж вартнійша сая золота! **Як** можна, царю, навіть прирівняти До тої позасмоляної скриньки!“ (Притчі, VIII, 18). „Не спинять їх? Всі підуть Десь за синє море здуру“. „**Як** же ж йім не йти, як тут Всі до спілки дрем з них шкуру“ (До Бразилії, III, 15).

3. *Уживається при дієслові dokonаного виду для вираження раптовості дії* (2). Слухає народ, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова **як** не заломить руки Над головою, **як** не заголосить: „Я-яй! Я-яй!“ Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 140, 141).

• **як**³ 1. Поклони, I, 7; 2. Притчі, VIII, 18; До Бразилії, III, 15; 3. По селах, X, 140; X, 141.

ЯКБИ (7). *Спол. Уживається для приднання до головної частини скадного речення підрядної умовної частини* (6). **Якби** само великеє стражданє Могло тебе, Україно, відкупити, – Було б твоє велике пануванє, Нікому б ти не муси-

ла вступити (Поклони, V, 1). **Якби** могутість, щастє і свобода Відмірялись по мірі крови й сліз, Пролитих з серця і з очей народа, – То хто б с тобою супірництво зніс? (Поклони, V, 5). А **якби** хтось згорда став казати: „Що там знає та невчена мразь? Відки має право так кричати? Чи на те йїх слав у поле князь?“ І, гордуючи простацьким криком, Сам лишився б в гордоцах марних І попався б ворогам у руки, – Чи не був би се дурний з дурних? (Паренетікон, IV, 13). „Господу дякуй, що гроші забрав він, Що не збудився ти в хвилі, як крав він. Мав він ножаку і хтів тобі, батьку, **Якби** збудивсь ти, всадить під лопатку“ (По селах, VI, 10). – Не бійсь, дурний! **Якби**, хрвань Боже, вовк, То коні би самі дали нам знати: Зафоркали б і збились би докупи (По селах, X, 93). – От покаяніє! Най Бог боронить! – Я б, бачиться, на місці вмер з страху, **Якби** єї голосіне почув (По селах, X, 171). // *Уживається на початку вставленого простого речення для вираження удаваного жалкування за чимось* (1). „Бо знай, в мойй утробі – **Якби** ти знав отсе! – Є перла так велика, **Як** струсове яйце!“ (Притчі, IX, 58).

• **якби** Поклони, V, 1; V, 5; Паренетікон, IV, 13; По селах, VI, 10; X, 93; X, 171; // Притчі, IX, 58.

ЯКИЙ (28). *Займ. 1. Пит. Означає питання про якість, властивість кого-, чого-небудь* (8). Коли обід хтось славний зготував, Найідки найдобірні та напитки, Царя самого в гості завізвав, А соли не додав до страв, – **Які** ж із них пожитки? (Паренетікон, I, 5). Господь сказав: „**Яка** тобі заслуга, Коли кохаєш свого брата, друга? А ви любіте своїх ворогів!“ Подумай добре, що Господь велів! (Паренетікон, II, 5). Не такого посту хоче

Бог від нас, Щоб сушив ти тіло й дух приспав ураз. Бо **який** пожиток тілом голод знати, А без добрих вчинків духом умирати? (Паренетікон, III, 3). І **який** пожиток від їди здержаться, А на блуд і здирство пильно поспішається? (Паренетікон, III, 5). І **який** пожиток, щоб лица не мити, А в холодну пору голого не вкрити? (Паренетікон, III, 7). І **яка** заслуга, що в нас тіло сохне, А у нас голодний під порогом дохне? (Паренетікон, III, 9). Хоч від хліба здержусь, А лютую, сержусь, То **яка** ж моя віра? Чим я ліпший від звіра? (Паренетікон, XI, 3). „За три межі! Кум від мене За чотири межі! По **якій** я його знаю Відмінній одежі? Не в постоли, а в личаки Обуває ноги, І на гуні не зелені, А чорні вилогі” (По селах, VII, 7). // *Котрий саме, котрий із двох або кількох* (1). – Ну, байки! Сеню, ти на черзі нині! – **Якої** ж я вам байки розповім? Тут, братя, йде таке на наші села, Що швидко нам віддохеся байок (По селах, X, 103). * *У сполуч.: а) з яких причин? – через що? чому?* (1). „Здоров був, царю!” – став пастух казати. – „Не може твій покірний селянин Снідати с тобою. Се йому не слід”. „Не може? – скрикнув цар. – **З яких** причин?” (Притчі, XI, 18); б) *яка там річ – чому, на якій підставі?* (1). І [Сень] враз промовив: – Е, яка там річ За нами впоминались москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат який? А мислите, що в него мало й своїх Панів і бідних? (По селах, X, 225).

2. Пит. У риторичних запитаннях *уживається для вираження заперечення чого-небудь; у знач. „ніякий”, „хіба”* (4). **Який** я декадент? Я син народа, Що вгору йде, хоч був запертий в льох. Мій поклик: праця, щасте і свобода, Я є мужик, пролог, не епілог

(Поклони, VI, 17). Не паразит я, що дуріє з жиру, Що в будні тільки й дума про процент, А для пісень на „шрррум” настроїть ліру. **Який** же я у біса декадент? (Поклони, VI, 28). І [Сень] враз промовив: – Е, яка там річ За нами впоминались москалеви? Що ми йому, чи сват, чи брат **який**? А мислите, що в него мало й своїх Панів і бідних? (По селах, X, 227). Га, що ж, коли так острый ферлядунок, Хай буде й так! **Який** нам тут ратунок? (До Бразилії, V, 98).

3. Означ. *Уживається для вираження емоційної оцінки явища (захоплення, обурення якістю, властивістю чогось) або вищого ступеня вказаної якості, властивості* (5). **З яким** же запалом я йшов до бою! Як рвалася вперед душа вітхнута! Горіло серце чистою любовою!.. І що ж здобув? Лишив що за собою? (Поклони, I, 6). Аскет мовить: „Хоч **яке** се жите і трудне, і сумне, Дай, щоб старість і смерть оминули мене” (Легенди, VI, 1–10). – Побратиме Сеню, Дай тютюну! – Чи бач, **який** прудкий! Чи я тютюн саджу? (По селах, X, 21). От ми **які** вже парубки, а хто нас До війська кликав? (По селах, X, 237). От і мій господар, Хоч і **який** богач, а злакомивсь На мойіх п’ять кровавих римських: взяв І відтягнув міні з заслуженини, За те, що скочило теля в полонку І затонуло (По селах, X, 281).

4. Відносл. *Уживається для приєднання до головної частини складного речення підрядної означальної* (4). Щоб монументом їх не було те каміне, **Яким** в відплату за плодючеє насіне Ще при житю обкидувано їх (Поклони, III, 14). А та берізка, за **яку** вчепившись, Міркуємо спастися від заглади, – Се людська пам’ять – щира, та коротка (Притчі, I, 97). Та одно лиш нам

Лишилось, те, чого ніяка сила, Ніяка нам пригода взять не може: Се чиста роскіш братньої любови, Се той чудовий мід, **якого** крапля Розширює жите людське в безмір, Підносить душу понад всю тривогу, Над всю турботу із-за діл минутих – В простори, повні світла і свободи (Притчі, I, 105). „Прости міні тривогу сеї ночі, Та уважай на ті смертельні труби, **Які** Господь раз в раз нам посилає, Щоб не застав нас сонних, неготових Єго призив могутий. Будь здоров!” (Притчі, XII, 59).

5. *Відносн. Уживається для приєднання до головної частини складного речення підрядної з'ясувальної* (4). „Хай буде звеличане ймення Господне! Аллах тобі, пане, шле радість сьогодні, – Та я нагадав, **Які** вже я види в сім замку видав” (Легенди, III, 20). Хто були родичі его, В **якій** жили країні – Незвісно; сам він змалку жив У водяній пустині (Легенди, V, 18). Птолемея знайшла і дала йому плід, І сказала, **який** в нім лежить заповіт (Легенди, VI, 6–14). Лиш Сень мовчав, не жалувавсь ніколи. А як скінчили другі, знов почав. – Так бачите, **яка** се в нас війна Ведесь! (По селах, X, 297).

• **Одн. Н. який** 1. Паренетікон, III, 3; III, 5; III, 7; 2. Поклони, VI, 17; VI, 28; По селах, X, 227; До Бразилії, V, 98; 3. По селах, X, 21; X, 281; 5. Легенди, VI, 6–14; **яка** 1. Паренетікон, II, 5; III, 9; XI, 3; у *сполуч.* б) По селах, X, 225; 5. По селах, X, 297; **яке** 3. Легенди, VI, 1–10; **Р. якого** 4. Притчі, I, 105; 3. **якої** 1. // По селах, X, 103; (за) **яку** 4. Притчі, I, 97; **О.** (з) **яким** 3. Поклони, I, 6; 4. Поклони, III, 14; **М.** (по) **якій** 1. По селах, VII, 7; (в) **якій** 5. Легенди, V, 18; **Мн. Н. які** 1. Паренетікон, I, 5; 3. По селах, X, 237; **Р.** (з) **яких** 1. у *сполуч.*

а) Притчі, XI, 18; 3. **які** 4. Притчі, XII, 59; 5. Легенди, III, 20.

ЯКИЙСЬ (12). *Займ. неознач.* 1. *Невідомо який* (7). Три неділі вже кум у арешті сидів, А селом **якийсь** шум, наче рій той, гудів (По селах, IX, 2). –Я б, бачиться, на місці вмер з страху, Якби єї голосіне почув. –Иди, дурний! Вона ж се не від злого! Се найдобрійша жінка у селі Була. Йій Бог так дав, щоб віщувала Народови **якесь** велике горе (По селах, X, 175). Чи чули ви, пани ото заводять **Якісь** там шарварки нові. То ніби Говорять хлопам: „Штири дни до року Повинен кожний нумер відробити Коло гостинця” (По селах, X, 198). Тут Сень вмшався В розмову. Доси він сидів понурий І звільна пакав люльку, похилившись, Мов слухав голосів **якихсь** далеких (По селах, X, 224). До Відня йїхали спокійно вкупі; У Відні нас три дни держали в цюпі. Пустили нас, лиш пан **якийсь** від нас Сім срібла взяв, що підписав нам пас (До Бразилії, V, 21). До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від Баланди й Хмиза По десять ринських за **якісь** авіза (До Бразилії, V, 36). Було б нас більш померло, бо **якась** На нас італська пані завзялась І випросила в короля свідоцтво: Держать йїх, аж йїм вимре все жіноцтво (До Бразилії, V, 45). // *Той чи інший, певний* (1). Господар мій – На що розумний чоловік, а часто Говорить: „Господи! коли б вже раз Москаль прийшов! Таке вже всюди здирство Пішло: москаль би все те скасував, Зробив порядок, полекшу **якусь** На бідний люд” (По селах, X, 193). 2. *Уживається для підкреслення рис, якостей людей, предметів, явищ, що викликають нерозуміння, незадоволен-*

ня, здивування (4). – То-то й є, Що нарід темний чує плач єі І бачить сам, що се **якийсь** знак божий, Та не дошукує, що він значить, А сам собі спліта химери всякі: Війна, і панщина, й Бог зна ще що (По селах, X, 249). Лиш Сень не ляг. При вигаслім огнищі Сидить він, скулившись від холоду, Недвижний, у **якійсь** глибокій думі (По селах, X, 408). Дух **якийсь** Могучий і таємний пролітає Понад землею (По селах, X, 418). Хрест божий з нами! Певно, се була **Якась** безбожна упириця зла. Бо справді, на жінок у тії доби Ударили найгіршіі хороби (До Бразилії, V, 50).

• **Одн. Н. якийсь 1.** По селах, IX, 2; До Бразилії, V, 21; **2.** По селах, X, 249; X, 418; **якась 1.** До Бразилії, V, 45; **2.** До Бразилії, V, 50; **3. якась 1.** По селах, X, 175; **якусь 1.** // По селах, X, 193; **М. (у) якийсь 2.** По селах, X, 408; **Мн. 3. якісь 1.** По селах, X, 198; **якихсь 1.** По селах, X, 224; (за) **якісь 1.** До Бразилії, V, 36.

ЯКОСЬ¹ (3). Присл. неознач. *Уживається при вираженні невизначеності способу дії* (2). Та враз почув, Що те, о що опер він ноги, **якось** Ворушиться (Притчі, I, 50). – Не впевняйся дуже! – Сказав поважно, строго **якось** Сень. – Глухий не чує навіть, як гримить! (По селах, X, 336). // Невідомо чому, з якої причини (1). Хіба ж не чув, що перед страшним судом Повинен ще на світ прийти Антихрист? Ну, а про него, клятого, ще **якось** Не чути доси (По селах, X, 333).

• **якось** Притчі, I, 50; По селах, X, 336; // По селах, X, 333.

ЯКОСЬ² (1). Присл. *часу. Одного разу.* До моря ми добрались без біди, Лиш що до нас присілись два жиди І видурили від

Баланди й Хмиза По десять ринських за якісь авіза. Та на одній пересідці **якось** Згубився і пропав Юрків Антось (До Бразилії, V, 37).

ЯКРАЗ (1). Част. *Уживається при запереченні чогось.* Гадаєте, що Бог про теє дбає, Чи там сто люда заб'ють або двісті, Чи хлоп о три дни більш робити буде? **Якраз** Господь перед таким би ділом Знаки такі нам посилав! (По селах, X, 256).

ЯРКО (1). Яскраво. Свічку поставив ти в церкві перед образами, богачу! Добре зробив ти: ось бач, **ярко** та свічка горить (Паренетікон, V, 1–4).

ЯРМО (1). Упряж для робочої великої рогатої худоби. * **Образно** (1). Важке **ярмо** твоє, мій рідний краю, Не легкий твій тягар! Мов під хрестом, отсе під ним я упадаю, З батьківської руки твоєї допиваю Затроєний пугар (Поклони, III, 1).

ЯРЧЕ (1). Яскравіше. Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, Тим **ярче** полум'я лютує ясне; А перестань докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон, VII, 2).

ЯСНИЙ (6). **1.** Який випромінює яскраве світло (2). Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, Тим ярче полум'я лютує **ясне**; А перестань докидувати дров, Як стій загасне (Паренетікон, VII, 2). Сліповаті та тісні віконця В старосвіцьких засувах ще ходять. Чи лякаються **ясного** сонця Ті, що вік свій в тих хатах проводять? (По селах, I, 19). **2.** Перен. *Нічим не затьмарений, не засмучений* (2). Тим, що мене ти к собі не пустила, В мойіх грудях зглушила і вгасила Любовний, дикий шал, Тим

ти в душі, сумній і самотній, Навік вписала **ясний** і високий Жіночий ідеал (Поклони, VII, 11). А як коли у сні тебе побачу, То, бачиться, всю злість і гіркість трачу І викидаю, мов гадюк тих звій; Весь день мов щось святе в душі лелію, Хоч не любов, не віру, не надію, А чистий, **ясний** образ твій (Поклони, VII, 24). * У *сполуч.* **ясне сонце** – ласкаве звертання до дівчини (1). „Коли любиш мене, моє сонце **ясне**, Дасть безсмерте обом нам зерно те дрібне. А не любиш... – урвав. – Кого хочеш люби! Ось тобі сей горіх! Що захочеш – роби!” (Легенди, VI, 5–11).

3. *Не темного кольору; світлий* (1). Усміхнулась Аглая. „Се ж почесь міні, Що на мні зупинив свої очі **ясні** Той мудрець, що пишаєсь ним Греція вся, Що умом обняв землю, зглубив небеса” (Притчі, IV, 20).

• **Одн. Н. ясне 1.** Паренетікон, VII, 2; **Р. ясного 1.** По селах, I, 19; **3. ясний 2.** Поклони, VII, 11; VII, 24; **Кл. ясне 2.** у *сполуч.* Легенди, VI, 5–11; **Мн. 3. ясні 3.** Притчі, IV, 20.

ЯСНИТИ (1). *Світитися, сяяти.* Одного дня поклав він [цар] перед ними Дві скриньки. Перша, щирозолота, **Ясніла** від каменя дорогого; Друга ж була звичайна, деревляна, А шпуги позаливані смолою (Притчі, VIII, 11).

ЯСНО (1). *Чітко.* Не кидай власної мети, Щоб за чужою десь іти, А власну ясно ціль пізнай, До неї просто поспішай (Паренетікон, IX, 15).

ЯЦЬ (1). *Власна назва особи.* Вельможна мамо, найяснійша пані! Поклін тобі шлемо, твої піддані Олекса Хмиз, *Яць* Хрущ, і Чапля, й Ружа, – Шлемо тобі привіт від твого мужа (До Бразилії, I, 3).

Я-ЯЙ (10). *Виг. Уживається при вираженні уболівання, жалю, горя.* Слухає народ, Об поли б'єсь руками. Аж нараз Одна вдова як не заломить руки Над головою, як не заголосить: „**Я-яй! Я-яй!**” Так протяжно, так страшно, Мов за покійником (По селах, X, 142). Вже з цвинтару не трафила й до хати, Пішла долів селом: „**Я-яй! Я-яй!**” А мир за нею, мов на похороні (По селах, X, 155). Тихо На хвилю стало, і нараз, немов Десь з-під землі, протяжний і різкий, Проймаючий роздався стогін людський: –**Я-яй! Я-яй! Я-яй!**.. (По селах, X, 309). – Дух божий з нами! – скрикнули відразу Всі конюхи і почали хреститись. –**Я-яй! Я-яй! Я-яй!** – лунало в дебрах Так жалібно, так важко, що аж серце Мороз проймав (По селах, X, 312).

• **я-яй** По селах, X, 142 (2 р.); X, 155 (2 р.); X, 309 (3 р.); X, 312 (3 р.).

Література

1. Лексика поетичних творів Івана Франка / Упоряд. І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюга. – Львів, 1990.
2. Польсько-український словник: У 2-х т. / Редкол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. – Т. I. – К., 1958; Т. II. Ч. 1. – К., 1959; Т. III. Ч. 2. – К., 1960.
3. Словарь української мови: У 4-х т. / Зібрала Ред. журн. „Кіевская старина”, упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Фотомехан. перевид. 1958 р.
4. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3-х т. – Харків, 1979.
5. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970–1980.
6. Словник мови художніх творів Івана Франка: Пробний зошит // Українське літературознавство. – 1976. – Вип. 26. – С. 63–99.
7. Словник мови Шевченка: У 2-т. – К., 1964.
8. Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка „Зів'яле листя”. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010.
9. Jewhen Želechovskýj und Sofron Nediľskýj. Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch, I-II, Lemberg, 1882–86. – Nachdruck von O. Horbatsch (in 3 Teilen). – Мюнхен, 1982.

Довідкове видання

ТЕРЛАК Зеновій

**СЛОВНИК МОВИ
ПОЕТИЧНОЇ ЗБІРКИ
ІВАНА ФРАНКА
„МІЙ ИЗМАРАГД”**

У двох частинах

ЧАСТИНА ДРУГА

Н – Я

Технічний редактор *Світлана Сенік*

Обкладинка *Василя Рогана*

Формат 70x100/₁₆

Умовн. друк. арк. 29,2. Наклад 200 пр.

Львівський національний університет імені Івана Франка.

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні „Коло”.

вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК №498 від 20.06.2001 р.

Терлак Зеновій

Т 35 Словник мови поетичної збірки Івана Франка „Мій Ізмарагд” : у двох частинах. Частина друга : Н–Я / Зеновій Терлак. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 428 с.

ISBN 978-617-629-277-7 (заг.) (Апріорі)

ISBN 978-617-10-0288-3 (ч. 2) (ЛНУ імені Івана Франка)

Словник є повним довідником особливостей слововживання у поетичній збірці Івана Франка „Мій Ізмарагд”. Подано частотність уживання всіх українських лексем, що функціонують у тексті першого прижиттєвого видання збірки поета, розкрито їх семантику, з’ясовано фонетико-граматичні та стилістичні особливості.

Видання призначене для науковців, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх тих, хто цікавиться таємницями художнього слова.

УДК 811.161.2'373(038):82Франко7.08

ББК Ш141.14-477